MUGUREL PUŞCAŞ

RUŞII-MUNŢI

File de monografie

Editura Princeps Multimedia
Director: Filomena CORBU

Redactor: Daniel CORBU
Lector: Mihaela GUDANĂ
Tehnoredactare: Janine PÎRVULESCU

Foto coperta I: Ing. Ionel ILOVAN

Foto coperta IV: Cosmin HORNOI

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

PUȘCAȘ, MUGUREL, RUȘII-MUNȚI (File de monografie) / Mugurel Pușcaș, Rușii-Munți (File de monografie), Iași, Editura Princeps Multimedia, 2021

ISBN 978-606-8510-10-1
821.135.1.09

©2021 Editura Princeps Multimedia
E-mail: princepsmultimedia@gmail.com
www.princepsmultimedia.ro
Str. Vasile Conta, nr. 30, Iași, cod 700106
Tel: 0745 404 435

MUGUREL PUŞCAŞ

RUŞII-MUNŢI

File de monografie

Prefaţă de prof. dr. Florin Bengean

Postfaţă de Mugurel Puşcaş

Editura PRINCEPS MULTIMEDIA

C U P R I N S

PREFAȚĂ de prof.dr. Florin Bengean 9

I. ELEMENTE GEOGRAFICE / 15

1) Așezarea geografică și originea numelui 15

2) Relieful 22

3) Rețeaua hidrografică 25

4) Solurile 28

5) Clima 29

6) Flora 32

7) Fauna 39

II. TOPONIME ÎN LOCALITATE

ȘI ÎN HOTARUL SATULUI ȘI REGIONALISME / 45

III. LOCUITORII / 49

1) Antroponimice 49

2) Origini 53

3) Dinamica populației. Elemente de demografie istorică 56

IV. SPECIFIC DE VIAȚĂ / 92

OCUPAȚIILE- 92

Agricultura 94

Pomicultura 104

Viticultura 106

Creșterea animalelor 109

Albinăritul 115

Pescuitul 117

Vânătoarea 119
Culesul din natură 121
Meseriile 122
Fizionomia locuitorilor 145

V. EVOLUȚIA VIEȚII ECONOMICE DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ ÎN PREZENT / 149

A. INFRASTRUCTURA 162
1) Infrastructura rutieră 162
2) Rețeaua de cale ferată 163
3) Rețeaua de telecomunicații, comunicații date și internet. 163
4) Infrastructura tehnică-edilitară 163
Rețeaua de distribuție a apei 163
Rețeaua de canalizare 163
Energia 164
5) Infrastructura educațională 164
6) Infrastructura sportivă 164
7) Infrastructura socială și culturală 169
8) Infrastructură pentru turism 170
9) Infrastructura pentru inițierea și dezvoltarea afacerilor 171
10) Silvicultura 172
11) Probleme de mediu 173

VI. ASPECTE DE ETNOGRAFIE ŞI FOLCLOR / 185

1) Așezarea și evoluția culturii materiale 185
Tipologia satului 188
Gospodăriile 189
Tipologia caselor în evoluția lor 193

Materiale de construcție și tehnici de lucru 198
a) Casele cu pereții din lemn 199
b) Casele cu pereții din lut 200
c) Casele cu pereții din piatră 200
d) Casele cu pereții din cărămidă 200
- Acoperișurile din țigle și olane 202
- Interioarele din casele țărănești ”rusene” de-a lungul timpului 203
- Anexele economice din gospodăriile țărănești 209
- Construcțiile obștești 213
2) Portul popular 215
3) Tradiţii, obiceiuri şi datini locale în clepsidra timpului 223
A) Datinile Sărbătorilor de Iarnă 223
a) Berea și Colindul 221
b) Șezătorile din nopțile de iarnă 245
B) Datini și obiceiuri ale altor evenimente din viață 291
1) Nunta 291
2) Botezul 338
3) Aldămașul și alduitul 341
4) Înmormântarea 343
5) Cununa 363
6) Măsura oilor 375
C) Târgul Rusaliilor și al Portului popular 387
VII. ISTORIA SATULUI / 393
1) Epoca străveche 393
2. Daco-geţii – elemente definitorii 397
3. Epoca de la Burebista la Decebal și epoca romană 399

4. Epoca feudală.....406

5. Regimentul II românesc de graniță de la Năsăud 1764-1851.....410

6. Revoluția de la 1848-1849.....424

7. Situația regimentului în perioada de după revoluție și până la desființarea sa**.** 438

8. Perioada 1851-1918.....442

9. Primul Război Mondial.....453

10.Unirea de la 1918.....456

11. Rușii-Munți în perioada interbelică.....461

12. Al Doilea Război Mondial.....470

13. Perioada comunistă 1945-1989.....479

14. Perioada 1989-2021.....489

VIII. COLOANE DE LUMINĂ / 506

1. **Școala**.....507

2. **Biserica**.....529

3. **Cultura**.....537

- Căminul cultural-lăcaș de tradiție, cultură, spiritualitate.....537

- Muzeul etnografic.....541

- Scriitori locali.....543

POSTFAȚĂ. CUVÂNT DE AUTOR.....552

RUȘII-MUNȚI ÎN CONTEMPORANEITATE - foto.....554

PREFAȚĂ

Constantin Noica spunea: "*Nu există poet mare care să nu fie şi un mare om de cultură, unul al vredniciei, nu numai al învrednicirii*". Un om de cultură, un om al vredniciei şi al învrednicirii este distinsul scriitor Mugurel Puşcaş, care, peste tot unde păşeşte, seamănă sămânţa învăţăturii prin pasiunea pentru carte, pentru lectură, pentru creaţie, pentru frumos şi valoare. Cultură înseamnă cunoştinţe şi mai precis, ansamblu de cunoştinţe. Erudiţia şi cultura în general, dacă nu sunt asociate şi cu omenia, cu cinstea şi corectitudinea, cu respectarea unui cod moral, pot sugera lipsuri care le pot pune la îndoială. Mugurel Puşcaş e un om de cultură complet, care întruchipează în persoana sa şi valorile umane, morale, sociale, care îl fac demn de respect, preţuire, apreciere. Domnia sa e dincolo de incertitudini şi de întrebări, pentru că soluţia sa este iubirea de oameni, mai ales de cei din locurile natale, şi un mare iubitor de carte, lucru care îl înnobilează şi îl înalţă definitiv în ochii societăţii contemporane, oferindu-i totodată un loc de cinste în perspectiva posterităţii. Mugurel Puşcaş te încălzeşte sufleteşte, te luminează, te pune în legătură cu creaţiile sale, oferindu-ţi prin acest lucru, clipe sublime şi înălţătoare.

Apariția unei lucrări de mare valoare reprezintă o bucurie deosebită. Avem satisfacția lecturii unui volum impresionant intitulat *RUȘII-MUNȚI – FILE DE MONOGRAFIE*, rodul strădaniilor de excepție și studiilor asidue ale unui autor distins, scriitorul MUGUREL PUȘCAȘ, care a depus de-a lungul multor ani un efort deosebit pentru a realiza o asemenea lucrare importantă. Iată, pe lângă minunatele sale volume de versuri, cu siguranță, din dragoste pentru locurile natale, scoate la lumină o carte magnifică, complexă, ce va reprezenta peste timp un reper pentru tot ceea ce înseamnă localitatea Rușii-Munți, din toate punctele de vedere.

Localitatea Rușii-Munți e componentă integrantă a spațiul mioritic, românesc, cu precădere din arealul Văii Mureșului Superior, pe care, în una din peregrinările sale, Nicolae Iorga îl intitula așa de frumos, zicând că este „cea mai frumoasă natură". Valea Mureşului Superior, partea ei situată dinspre crestele Călimanilor spre confluenţa

cu apele Gurghiului, se remarcă printr-o rară frumuseţe peisagistică, prin hărnicia şi priceperea seculară a crescătorilor de animale, a agricultorilor, a meşteşugarilor şi a muncitorilor forestieri, prin tradiţia obiceiurilor folclorice şi o mare varietate a acestora. Fiecare sat îşi reliefează cu pregnanţă frumuseţea sa aparte, printr-un specific ce-l face deosebit de celelalte, în marele tezaur al spiritualităţii româneşti. E zona în care Moldova, se întâlneşte cu Ardealul. Aici, din cele mai străvechi timpuri, nelăsând loc unor viduri etnice, au trăit românii, a căror existenţă este atestată prin dovezi arheologice sau prin locuri cu nume de *„Cetate*”, plai transilvan unde, de-a lungul vremii, s-au stabilit şi alte naţionalităţi pentru a munci în linişte în acest colţ din pământul ţării.

Pământul Văii Mureşului Superior, încă puţin răscolit şi cercetat de unealta arheologului, prezintă totuşi aspecte din viaţa, din munca oamenilor care au locuit din cele mai vechi timpuri şi pe întreg parcursul continuităţii lor fireşti pe aceste meleaguri. Prezenţa lor este atestată arheologic din neolitic (5500 î.Hr.) până spre zorii feudalismului (sec. XI-XII) şi apoi în zilele noastre. Un fragment de ceramică exprimă nu numai o înclinaţie firească a omului spre util şi frumos ci şi apartenenţa sa la o anumită cultură materială, formaţiune socială, marcând totodată evoluţia unei comunităţi umane în timp şi spaţiu, a fenomenelor istorice de continuitate sau discontinuitate.

Conştiinţa de neam, de apartenenţă la o anumită etnie, cea daco-romanică, s-a născut în spaţiul Carpato-Danubiano-Pontic, în cel de formare a poporului român şi a limbii române şi nu s-a stins niciodată. Se va transforma treptat în conştiinţă naţională, într-o forţă mobilizatoare a întregului popor român în lupta sa revoluţionară pentru deplină unitate naţională.

Privim cu mândrie spre unitatea lingvistică a poporului român, în care mulţi savanţi din multe ţări ale lumii văd un miracol pe care încearcă să şi-l explice “apa trece pietrele rămân” spune un străvechi proverb românesc – spre bogăţia spiritualităţii populare născută într-un spaţiu mioritic cu o mare încărcătură de originalitate etnică, cu rădăcini în trecutul său îndepărtat, aducându-şi astfel o contribuţie originală la formarea şi dezvoltarea tezaurului culturii şi civilizaţiei universale.

Originalitatea existenţei sale istorice defineşte şi personalitatea poporului nostru care a ştiut *„să privească*” din văi ascunse trecerea prădalnică a popoarelor migratoare, să le *„accepte*”, în poziţie de luptă,

prezenţa vremelnică, să-şi muncească cu dârzenie glia, să-şi apere libertatea şi frumuseţea limbii şi a tradiţiilor, atât prin răbdare şi speranţă cât şi prin luptă. A stat de strajă în faţa intereselor expansioniste ale marilor imperii feudale şi a zădărnicit intenţia acestora de a nimici un popor.

Un rol important în menţinerea conştiinţei de neam l-a jucat însăşi credinţa înrădăcinată a vechimii poporului român în spaţiul său istoric, credinţa unor oameni ale căror legături permanente treceau prin inima carpatică a etniei lor. Erau oamenii vorbitori de aceeaşi limbă, aveau aceleaşi obiceiuri şi în a căror varietate, pe un fond comun, vedem astăzi tocmai frumuseţea existenţei istorice a poporului român. Cu toate că fiecare sat îşi avea obiceiul său, tradiţia ne spune şi realitatea o confirmă, locuitorii acestora la fel îşi cântau durerea, bucuria, ca şi speranţa într-o viaţă mai bună, încrederea în dreptate. Plaiurile munţilor au fost drumurile spre existenţă ale spiritualităţii româneşti străvechi, modul de a fi şi exista în timp. Istoria acestui pământ românesc s-a menţinut prin conştiinţa autohtonilor şi nu prin înscrisuri ale administraţiei feudalismului ostil, prin vatra păstrată ca simbol ancestral al continuităţii şi nu prin părăsirea ei. Focul nestins din vetre este legat de cultul strămunilor, de apropiata prezenţă a acestora. Lângă vatră omul îşi petrecea o parte din viaţă. Era şi un simbol al stabilităţii. La focul vetrelor se reînnoia mereu, ca o lecţie de istorie împrospătată cu fapte mai recente, imaginea timpurilor trecute, mitizată pe măsură ce se pierdea în ceaţa vremii. Oamenii simpli îşi conservau propria lor istorie, conştiinţa că aparţin unui anumit neam, că neamul lor s-a format de multă vreme şi se găseşte şi astăzi în spaţiul în care s-a zămislit.

Acestea sunt doar câteva aspecte generale ale Văii Mureşului Superior, din care face parte şi localitatea Ruşii-Munţi, aspecte care sunt caracteristice şi acestei comunităţi. Cu siguranţă, localitatea Ruşii-Munţi prezintă caracteristicile sale specifice, venind în acest areal cu o notă distinctă şi cu o unicitate aparte.

Iată, această localitate beneficiază de o radiografie extraordinară a tuturor elementelor sale esenţiale, a valorilor sale, a caracteristicilor sale, prin lucrarea monumentală a lui Mugurel Puşcaş. Cartea pe care am avut onoarea să o prefaţez, are caracter monografic şi respectă toate cerinţele unei monografii adevărate, cum rar se mai mai poate întâlni în zilele acestea. O monografie are notele şi caracteristicile sale distincte pe care autorul le respectă cu sfinţenie, le urmează, le duce la

îndeplinire şi, iată, rezultatul constă într-o carte deosebită care trebuie să fie prezentă numaidecât în casele tuturor ”rusenilor” şi nu numai. Nu este o carte oarecare, este una de cercetare, este un instrument de lucru pentru cei de azi şi pentru cei care vor veni după noi. Ea nu doar se citește, o astfel de carte se studiază cu de-amănuntul, pentru că oferă o mulțime mare de informații, cunoștințe, detalii, extrem de utile în munca de cercetare. Este chiar deschizătoare de drumuri pentru alte și alte lucrări.

Cartea lui Mugurel Pușcaș este extrem de bine structurată și surprinde toate aspectele referitoare la localitatea Rușii-Munți, dintr-o perspectivă largă: geografică, toponimică, administrativă, statistică, economică, etnografică, folclorică, istorică, educațională, spirituală, culturală etc. reprezentând un frumos prinos de cinstire adus localității Rușii-Munți, prin încadrarea sa între localitățile din România care dețin o monografie de mare valoare.

Prezenta lucrare a extrem de harnicului şi distinsului scriitor şi cercetător al trecutului istoric al neamului românesc, Mugurel Pușcaș, se individualizează în istoriografia românească prin originalitatea sa, prin mesajul pe care îl transmite. Cartea sa este unică prin ceea ce îşi propune să evidenţieze, fiind o antologie de date, informații, cunoştinţe, care, prin măiestria condeiului lui Mugurel Pușcaș, văd lumina tiparului şi vin să contureze imaginea localității Rușii-Munți.

Cu siguranță, din paginile cărții reiese clar apartenența autorului la spațiul acestei localități și dragostea sa pentru acest loc natal, care este unul sacru.

Volumul reprezintă un model, pentru că exprimă recunoştinţă atât pentru cei mai de dinainte, care au trudit din greu pe aceste binecuvântate meleaguri din inima Transilvaniei, cât şi pentru cei de azi care, cu aceeaşi râvnă, îşi adună eforturile şi strădaniile pentru propăşirea comunităţii lor, pentru triumful binelui, adevărului şi al credinţei celei dreptmăritoare.

Considerăm că această lucrare reprezintă o contribuţie esenţială la cunoaşterea realităţilor legate de comunitatea din Rușii-Munți, fiind o carte de referinţă pentru satul natal. Trebuie să fie studiată şi analizată cu mare atenţie şi seriozitate, fiind o operă de suflet, pentru sufletele însetate după frumos, dreptate şi adevăr. Valoarea ei este incontestabilă şi este cu atât mai mare cu cât ea dă mărturie despre vechimea şi permanenţa românismului şi a creştinismului curat şi sănătos pe aceste

meleaguri. Conținutul acesteia constituie o mărturie vie despre viaţa şi spiritualitatea oamenilor frumoşi, drepţi şi credincioşi din Rușii-Munți.

Prezentul volum monografic reprezintă o lucrare fundamentală, o lucrare extrem de importantă pentru istoriografia românească contemporană, care scoate la lumină o serie de fapte şi lucruri necunoscute până acum. Îl felicităm pe Mugurel Pușcaș pentru truda sa, pentru că a muncit enorm ca această carte să vadă lumina tiparului, pentru că o astfel de carte nu se face uşor, apariţia ei necesită o muncă asiduă, constantă şi mai ales să fie făcută cu suflet.

Localitatea Rușii-Munți se impune ca fiind o importantă comunitate de pe Valea Mureşului Superior, acest ţinut mirific şi binecuvântat de Dumnezeu cu atâtea frumuseţi.

Localitatea Rușii-Munți este aşezată acolo unde Mureşul, după ce ieşit din defileu, prinde curaj spre curgerea lui mai departe, ducând cu el frumuseţea locurilor şi a oamenilor pe care îi întâlneşte în cale. Este zona în care măreţii Călimani supraveghează de la semeţia înălţimii lor, văzduhurile înconjurătoare şi povestesc parcă despre faptele minunate ale celor de dinaintea noastră.

Rușii-Munți reprezintă acea vatră a românismului, a creştinismului curat şi sănătos, a respectului, a dragostei şi a legăturii indestructibile care trebuie să existe între toţi cei care simt româneşte şi a căror inimă vibrează intens pentru sfântul nostru neam românesc.

Cu siguranță, pentru Mugurel Pușcaș, autorul acestei lucrări, Rușii-Munți reprezintă raiul copilăriei, bucuria tinereţii, locul împlinirilor, nostalgia amintirilor, visele curate, gândurile aşezate, bucuria întruchipată în sfântul cuvânt „Acasă”.

Râul Mureş, în curgerea sa firească, va spune, pe unde se duce, multe poveşti frumoase, poveşti cu oameni frumoşi, harnici, cinstiţi, cu dragoste faţă de Dumnezeu, de semeni, de locurile natale, iubitori de frumos şi de tot ce înseamnă tradiţie, istorie, cultură şi intensă spiritualitate românească. Râul Mureş va duce cu el dorurile ”rusenilor”, gândurile lor aşezate şi pline de bucurie sufletească, şi va spune tuturor că la poalele Călimanilor sunt oameni de toată nădejdea, buni români şi buni creştini.

Prin personalităţile de marcă pe care le-a dat de-a lungul timpului, precum şi prin istoria, cultura, tradiţia şi spiritualitatea sa, localitatea Rușii-Munți reprezintă un punct de reper pentru spaţiul transilvănean, o vatră pentru întreg neamul românesc.

Domnul Mugurel Puşcaş se impune ca un distins şi veritabil om de carte, om de cultură al spaţiului transilvănean. Domnia sa se distinge prin seriozitate, talent, înţelepciune, prietenie ş.a. Te copleşeşte cu dăruirea sa pentru muncă, cu credinţa permanentă şi fermă în triumful binelui, al frumosului, al omeniei şi gândului bun. Având alese calităţi sufleteşti şi intelectuale, se identifică întru totul cu munca sa care se desfăşoară pe multiple planuri, luminând, îndemnând, mângâind sufletele tuturor celor care îl cunosc, cu toată conştiinciozitatea, cu înalt simţ patriotic. În relaţiile sale cu colegii, cu apropiaţii, cu prietenii, îi impresionează pe toţi prin cordialitatea şi prin optimismul său viguros, care emană din întreaga sa fiinţă. Este înzestrat cu o natură generoasă şi plină de omenie, caracterizată prin integritate, realism, seriozitate, profesionalism în tot ceea ce face, calități asociabile la cauze şi acţiuni mari.

Domnul Mugurel Puşcaş este un om învăţat, un bun român şi un bun creştin, un mare iubitor al locurilor natale. A reuşit să înfăptuiască lucruri de o valoare netrecătoare, şi aceasta se datorează înzestrării, talentelor şi experienţei sale multiple. Pentru zelul şi roadele muncii sale, care se dovedesc a fi pilduitoare, desfăşurate în ogorul larg al culturii române, suntem convinși că domnia sa este un ctitor de cultură românească. Aducem cuvânt de felicitare domniei sale în primul rând pentru acestă memorabilă lucrare monografică dedicată localității sale natale, cât și pentru întreaga activitate desfăşurată de-a lungul anilor şi îi urăm deopotrivă mult succes în tot ceea ce va întreprinde şi pe viitor.

De asemenea, aducem prinos de mulțumire și congratulații factorilor locali, primăriei comunei Ruşii-Munți, tuturor colaboratorilor care s-au implicat în a duce la bun sfârşit acest înălțător, valoros și nobil proiect monografic, transformat la final intr-o lucrare de excepție, dăruită cititorul de azi și, mai cu seamă, posterității.

Prof. dr. Florin BENGEAN

I. ELEMENTE GEOGRAFICE

1. Aşezarea geografică şi originea numelui

Satul Rușii-Munți, reşedinţă a comunei cu acelaşi nume, plai de legendă, suferinţă, dor şi împliniri, se află aşezat într-un cadru natural mirific, părticică a spaţiului carpato-danubian, în zona central-nordică a României, la marginea răsăriteană a Câmpiei Transilvaniei.

Situată pe malul stâng al râului Mureş, la ieşirea acestuia din "pâlnia" formată de Munţii Gurghiului şi Călimanilor, la circa 9 km în aval, localitatea se întinde pe drumul judeţean DJ154A Reghin-Deda, pe o distanţă de 3,2 km, cale rutieră paralelă cu şoseaua DN15-E578 (drumul naţional Turda-Bacău), important cordon de legătură ce traversează Carpaţii Orientali din Transilvania spre Moldova.

Localitatea este traversată pe o distanţă de aprox. 4 km de calea ferată Deda-Războieni, având un punct feroviar propriu, halta Rușii-Munți.

Într-un decor de basm, vegheat simbolic şi atemporal, parcă, de dealul Bursucău, străjuit în continuitatea reliefală de dealul Hora, sprijinit prin sfat şi frumuseţe de masivul Scaunul Domnului, satul îşi desfăşoară, aşezat şi molcom, casele şi curţile "rusenilor", locuitori ce, de secole, îi sfinţesc pământul într-o armonie şi perenitate desăvârşită.

Din punct de vedere geografic satul Rușii-Munți are următoarele vecinătăţi: la nord satele Filea, Deda, Pietriş, aparţinătoare comunei Deda, satul Sebeş, aparţinător comunei Rușii-Munți, la nord-vest Morăreni şi Maioreşti ce aparţin de asemenea comunei, la sud şi sud-vest satele Aluniş şi Fiţcău, ce ţin de comuna vecina Aluniş.

Ca mic punct geografic pe globul pământesc, localitatea românească componentă a judeţului Mureş, Rușii-Munți, are următoarele coordonate : 46-54-56 latitudine nordică iar longitudine vestică 24-50-03.

Aflat în Podişul Transilvaniei, la o altitudine "arhitecturală" ce variază între 420-485 m faţă de nivelul mării satul are în vatra lui o suprafaţă de 159,67 ha.

Ca aşezare submontană tutelată de liniile frumos ondulate ale dealurilor subcarpatice, teritoriul aparţinător localităţii de reşedinţă a comunei cuprinde dealuri, munte, şes în vatra satului, luncă pe malul apelor curgătoare, cu mare întindere spre Munţii Gurghiului, respectiv mari suprafeţe de păduri şi păşuni date "rusenilor" spre folosinţă de către împărătească Maria Tereza pentru serviciul prestat în Regimentul II românesc de grăniceri, nr.17, regiment ce a funcţionat ca serviciu de graniţă între 1762-1851.

Suprafețele cu pășuni ale comunei sunt de 1344,24 ha, din care la Rușii-Munți 709,22 ha, respectiv Răstolița 277,53 ha, Brâncovenești 15,49 ha, 342 ha în comuna Panaci (jud. Suceava) iar cele de păduri 4142 ha, din care Bilbor 2363,40 ha, Răstolița 206,6 ha, Rușii-Munți 1572 ha, în mare majoritate aparținând satului Rușii-Munți, respectiv Morăreni foste comune grănicerești.

Microrelieful satului se încadrează în configurația geomorfică a centrului Transilvaniei. Fiind adăpostit de dealuri spre sud sau nord-vest, despărțit de râul Mureș, poziția și formele geomorfice reflectă și caracterul de luncă, relieful de acumulare denudațional cuprinzând terase și albii, atât în matca râului Mureș cât și cele datorate torentelor (izvoare, pâraie) sau "Văii satului", ce alimentează și îmbogățesc axa hidrografică a râului Mureș.

Numele localității derivă din ruteană (ruskij ,ruska, ruske sau rusește russkij, russkaja, russkoje), "rus" în zilele noastre, ca și al altor sate din Transilvania: Borgo Russ au Rușii-Bârgăului din județul Bistrița-Năsăud, Ruși (Hunedoara sau Sibiu), Rus (Satu-Mare), Rusca (Caraș-Severin) și altele, și se datorează stabilirii în vechime în aceste localităţi de colonii rutene sau ruseşti ca urmare a unor procese de migrare efectuate în secolele XIII-XIV de populații provenite din nordul Maramureșului de origine slavă, fenomen întâmplat și cu alte grupuri de slavi din vremea altor migrații, acestea fiind asimilate ulterior complet de către populația locală.

După cucerirea Transilvaniei de către unguri, între anul 1000 și finalul secolului al-XII-lea, feudalii vremii, ce au strămutat aceste populații de slavi, au înregistrat localitățile cu aceste nume. [1]

Transilvania fiind colonizată și de sași, numele unor localități asemănătoare cu cel al satului (exemplu Ruși–Sibiu), aflate în apropierea celor săsești, e posibil să fi provenit din germanul "runs", care înseamnă curgere, izvor.

Așezarea noastră aflându-se la poalele Munților Gurghiu, străjuită în zare de piscurile Călimanilor, situată pe malul răului Mureș, a fost numită de către mai marii vremii Rușii-Munți de Mureș (Maros Orosfalu).

O altă variantă, ce îmbină mitul cu istoria străveche a acestor plaiuri, ar fi că denumirea s-ar putea să provină de la o legiune romană pusă la paza hotarelor, pentru a potoli atacurile dacilor liberi, legiunea "Roșii din Munți", varianta vehiculată local, înainte de 1989.

Cursul istoriei ne duce și la denumirea de Ruscia, localitate care după unii istorici ar fi de fapt Ruscior (Suciu Coriolan) iar după alții (Adam Dankantis), Rușii-Munți, păreri despre care vom vorbi ulterior.

Concludent este aspectul că, deși documentele maghiare se referă la termenul de orosz (rus), nu putem vorbi de perioade de colonizare slavă ci

de migrații și strămutări de populații mici de origine slavă, populații asimilate și românizate de către băștinași.

Migrația slavilor pe fostul teritoriu al Daciei în număr foarte mare începe în sec. al VI-lea după Hr, atestarea lor documentară pe aceste meleaguri fiind de pe vremea împăratului Iustinian (527-565) când scriitorul bizantin Procopiu din Cezarea spunea că "avari, slavini și anti" locuiau la nord de Dunăre, triburi sau alte segmente reduse de populație slavă, conviețuind și fiind asimilate de populația românească.

Dintre toate popoarele migratoare care au trecut peste pământul Daciei cel mai însemnat rol în formarea poporului roman l-au avut slavii, astfel poporul român s-a format din substratul dacic peste care s-a așezat primul superstrat roman, apoi al doilea, cel slav.

Slavii ne-au influențat sub aspectul limbii, circa 16% dintre cuvintele limbii române fiind de origine slavă, al organizării sociale, de stat și sub aspectul cultural și bisericesc, asimilarea acestora de către daco-romani fiind încheiată pe parcursul a cinci secole.

Dacă în preajma venirii ungurilor populația "ducatelor" din Ardeal era încă menționată ca fiind alcătuită din români (populație majoritară) și slavi, în jurul anului 1000, pe vremea regelui Ungariei Ștefan cel Sfânt asimilarea fiind încă în desfășurare, în jurul anului 1241 când are loc marea năvălire tătară ea se încheiase deja, cronicile menționând numai pe români, acum, nu și pe slavi. Pentru că "istoria este cea mai frumoasă poveste" iar legendele au şi ele farmecul lor , apropo de numele satului există o povestioară locală auzită de mine atât de la bătrâni cât și la o oră de istorie în școala generală, în care se spune că primul om întâlnit de unguri la venirea în localitate s-ar fi prezentat că se numeşte Rus sau Rusu iar cuceritorii având în vedere zona de relief submontană mult mai împădurită înainte, străjuită ca o cetate de munții înconjurători Gurghiu și Călimani, i-ar fi zis satului, corelând cele două elemente, "Ruşii din Munți."

Prima atestare documentară în care este menționată localitatea sub denumirea de Ruscia ar fi conform istoricului Adam Dankanits pe la 1228 și are la bază un act de donație datat din anul 1228 în transcriptul "capitlului "din Oradea din anul 1378, donație legată de un eveniment politic important. În anul 1213, în timp ce regele Andrei al II-lea se afla într-un pelerinaj oriental, mai mulți dregători nemulțumiți, conduși de banul Simion și comitele Petru au pus și au ucis-o pe regina Gertruda. După reîntoarcerea sa, regele i-a pedepsit pe făptuitori, bunurile lor fiind confiscate şi intrând în posesie regală. Prin documentul în cauza aceste posesiuni au fost donate magistrului Dionisie, fiul lui Dionisie, marele vistier- personalitate cunoscută din mai multe documente contemporane.

Domeniul Săplac este donat cu toate satele şi prediile (aşezările părăsite) ce se află între hotarele sale. Aceste localităţi nu sunt înşirate, dar pentru delimitarea domeniului se aminteşte de aşezări mărginaşe ca Alunişul (Mogorreuu - atestat şi el la 1228), Lueriu (Luer), Ruşii-Munţi (Ruscia). În schimb, localitatea Răduş - aşezată undeva în cumpăna râurilor Şieu şi Luţ a dispărut între timp. Centrul domeniului, satul Goreni (Sceplak) apare şi el în contextual descrierii semnelor de hotare, când se vorbeşte despre " drumul mare care duce de la Săplac la Reghin (Regun)".Trebuie să fi existat o aşezare umană şi sub zidurile cetăţii Brâncoveneşti ("castrum Wecheuu") amintită şi ea în document. Întinderea domeniului reiese destul de clar datorită descrierii semnelor de hotar, între Ruşii-Munţi şi Brâncoveneşti, incluzând aceste sate şi pe cele aflate între cele două localităţi de pe stânga cursului râului Mureş, acesta constituind limita spre răsărit. De la această cetate, trecând pe lângă satul Lueriu, hotarul o ia spre sud-vest până la pârâul Luţ. De aici este mai greu de urmărit liniamentul hotarului. Este cert însă că el coteşte spre nord, urmând un afluent al pârâului Luţ. Valea amintită în document sub denumirea de Milos, va putea fi pusă în legătură cu pârâul Fleţ ori mai spre răsărit cu pârâul Uilă. Înspre nord, valea Sieului (Osoyo Syd) şi Munţii Călimanului (Alpes Clementis) constituiau hotarul, care la Ruşii-Munţi cobora înapoi în Valea Mureşului".[2]

Domeniul Săplac, având un teritoriu de peste 20 000 de hectare cu aproximaţie, a fost dat vistiernicului Dionisie cu drept de moştenire (jure hereditario), tot în aceeaşi perioadă inaugurându-se noua formă de proprietate transmisibilă (jure perpetuo) de către regele Andrei al II-lea fapt ce a dus la formarea marilor domenii feudale laice. Din analiza lui Dankanits reiese că în jurul domeniului Săplac existau încă o serie de moşii feudale. Din aceeaşi analiză este de amintit faptul că vistiernicul Dionisie avea posesiuni spre răsărit de Mureş, deci prin părţile Gurghiului, la care a fost alipită noua donaţie. Împreună cu teritoriul domeniului şi satele aferente sunt donate libertinii, slugile şi slujnicele ce trăiesc aici (libertinis, servis, ancillis), libertinii fiind de fapt robi eliberaţi, iar slugile robi prezenţi încă în feudalismul timpuriu.

Pe baza hărţii aproximative întocmite de Adam Dankanits anexată prezentei lucrări la sfârşit de subcapitol, în care sunt evidenţiate limitele sigure şi nesigure ale donaţiei, localitatea Ruscia este considerată sigur Ruşii-Munţi pe premisa că domeniul feudal evidenţiat în donaţie trebuia încheiat din locul unde a plecat, de la Ruşii-Munţi, vecin cu Alunişul, nefiind logic din Munţii Călimani să ia altă direcţie, rămânând neterminat şi la distanţă mare de locul de unde a pornit.

Pe considerentele de mai sus, considerăm că Ruscia nu putea fi Ruscior şi deşi Ruşii-Munţi nu apare clar în documente cu denumirea de

Ruscia, harta și elementele ei ne sugerează certitudinea primei atestări documentare în anul 1228.

O altă atestare documentară, mai clară de această dată, apare la începutul secolului al-XIV în anul 1319 într-un document cerut la 12 decembrie al acelui an de la regele Ungariei, Carol Robert, prin magistrul Ștefan. Prin acest act se împart moșiile ce țin de Reghin, Rușii-Munți căzând în partea magistrului Toma, denumirea localității fiind Uruzfalu, nespecificându-se populația sau nr. de locuitori, conscrierile (recensămintele) făcându-se mult mai târziu.

Conform ”Dicționarului istoric al localităților din Transilvania”, autor dr. Coriolan Suciu, Editura Academiei RSR, vol.I, pag. 90-91, localitatea apare de-a lungul timpului cu următoarele denumiri:

- 1319 – Uruzfalu, Vruzfolu (Doc. Rom. C., b, I 333)
- 1366 – Wruzfalu (Bánffy I 263)
- 1381 – Orozfalu (Csánki V, 723)
- 1385 – Vruzfalu (Bánffy I 376)
- 1393 – una villa Rulinorum Superior
- 1509 – Nagh Oroszfalu (Csánki V 723)
- 1645 - Kiis Oroszfalu, Kus Oroszfalu (Makkai 627,628)

Schimbările de nume de mai sus sunt legate, probabil, de numărul variabil al populației.

- 1733 - Ruschimultz (c.K)
- 1750 - Russij mulcz (c.A.)
- 1760 - 1762 – M < aros > Oroszfalva (c.B.)
- 1824 - Marus Oroszfalu, Rusz (A.S.C.)
- 1839 - Ruszimuntz (Lenk)
- 1850 – Ruszi Muntzilor (st. Tr)
- 1854 – Maros Oroszfalu, Rușii de Munți (Bull.66)

Prima conscripție (recensământ) a fost făcută la în anul 1724. După datele statistice localitatea număra 55 de gospodării: 51 fiind a țăranilor iobagi, 4 a altor categorii, cu o populație de aproximativ de 330 de suflete, o suprafață arătoare de 307 cible, o suprafață cositoare de 110 cosași și 4 mori, fără a se menționa religia. [3]

Prima atestare românească a satului apare în anul 1733, grație episcopului Ioan Inocențiu Micu Klein, preocupat fiind de o conscripție a românilor greco-catolici, satul apărând sub numele de Ruszi Mulcz sau Ruschimultz cu o populație greco-catolică de 62 de familii, aproximativ 350 de suflete. [4]

La 1750 apare o nouă statistică făcută de vicarul Petru Aron, unde apare localitatea “Russij mulcs“, pe care acesta o trimite împărătesei Maria Tereza și guvernului Transilvaniei (15 decembrie 1754). Satul apare cu o

populație de 390 suflete. Tot în această statistică localitatea e evidențiată cu o biserică și un loc de casă parohială ce țineau de protopopiatul Monorului.

O conscripție importantă s-a făcut în anii 1760-1762 de o comisie aulică, scopul acesteia fiind de a informa Curtea de la Viena asupra numărului adevărat al românilor și progresele unirii cu catolicii. Comisia era condusă de generalul Bucov. În cazul localității Rușii-Munți (Măros Orosfalva) se consemnează 67 de familii neunite (ortodoxe) cu o populație de aproximativ 402 suflete, menționându-se casa parohial și biserica ortodoxă.

Alte aspecte referitoare la diverse conscripţii şi recensăminte vor fi prezentate la subcapitolul ” Dinamica populaţiei ”.

La 13 octombrie 1761 este înaintat Consiliului de război aulic proiectul de înființare a regimentelor grănicerești în Principatul Transilvaniei, proiect aprobat cu unele modificări la 20 ianuarie 1762 de către acest for, iar de Maria Tereza la 16 aprilie 1762. Este înființat Regimentul II românesc de granița de la Năsăud, Rușii-Munți și Morăreni sunt declarate sate militarizate grănicerești în 1764, astfel de titulatură având la acea vreme 44 de localități din Ocna Bistriței și Năsăudului respectiv Valea Rodnei și Someș. Pe steagul regimentului năsăudean era scris: “Virtus romana rediviva“.

În anul 1861 apare primul model de sigiliu al localității.

Atestarea documentară a satului nu este aceeași cu cea a anului întemeierii, localitatea fiind mult mai veche.

Legat de atestarea și denumirea satelor învecinate menționăm, ca fapt divers, pentru comparație și îmbogățirea informațiilor următoarele date de atestare și elemente de proveniență a denumirilor: Aluniș (Magyoro) 1228, denumirea provenind de la crângurile de aluni ce creșteau pe dealurile învecinate ; Maiorești (Hadak, 1461) ulterior Huduc, denumirea provenind de la cuvântul slav “Hod“ ce înseamnă drum, cale ; Morăreni (1497) numele provenind de la de la morile de pe Mureș ; Deda (1393, Gyeda, Dieda), de la “deda“ în limba slavonă însemnând “bătrân“; Filea (1497, Fulehaza), de la “casa lui Fule“ localitate ce ar fi fost inițial parte din Deda; Pietriș (Maros Koyesdi, 1451).

Ceea ce am mai putea aminti la acest capitol este despre mănăstirea care s-ar fi aflat în apropierea satului, lângă ”Sebeș Dictum“, aflată în stăpânirea neuniților (ortodocșilor) care în pofida ordinului de distrugere a mănăstirilor ortodoxe din Ardeal, emis de generalul Adolf von Bucchow în anul 1761 ar fi scapăt neatinsă. Existența ei e considerată certă de dicționarul universal Wikipedia și anumite studii actuale făcute de istorici locali împreună cu biserica ortodoxă.

Acest lucru, deşi nu avem încă dovezi materiale, e posibil având în vedere că o fâneață către Sebeş, în toponimia locală poartă și în ziua de azi numele “ La mănăstire“, existând și un film documentar ce întărește cele de mai sus.

Bibliografie
1) Drăgan, N., “Românii în veacurile IX-XIX “, Bucureşti, 1933, pag. 457.
2) Adam Dankanits “Cele mai vechi documente referitoare la părțile mureșene. Studii și materiale.” Vol. III-IV, pag.159-160, pag. 165- harta.
3) Meteș Ștefan, “Contribuțiuni la studiul populației din Transilvania în trecut ” (Tabel IV, jud. Turda, circa. de sus), vol. I, Analele Academiei Romane, Memoriile Secțiunii Istorice.
4) Dr. Augustin Bunea, Din Istoria Românilor. ”Episcopul Ioan Inocențiu Micu Klein (1728-1751), ed. I, Blaj, 1900, pag. 314.
5) Vasile Netea, ” Mureşul superior – Vatră de cultură românească ” , pag.71-107.

HARTA LUI ADAM DANKANITS

Ruşii-Munţi (Ruscia) - anul 1228, prima atestare documentară.

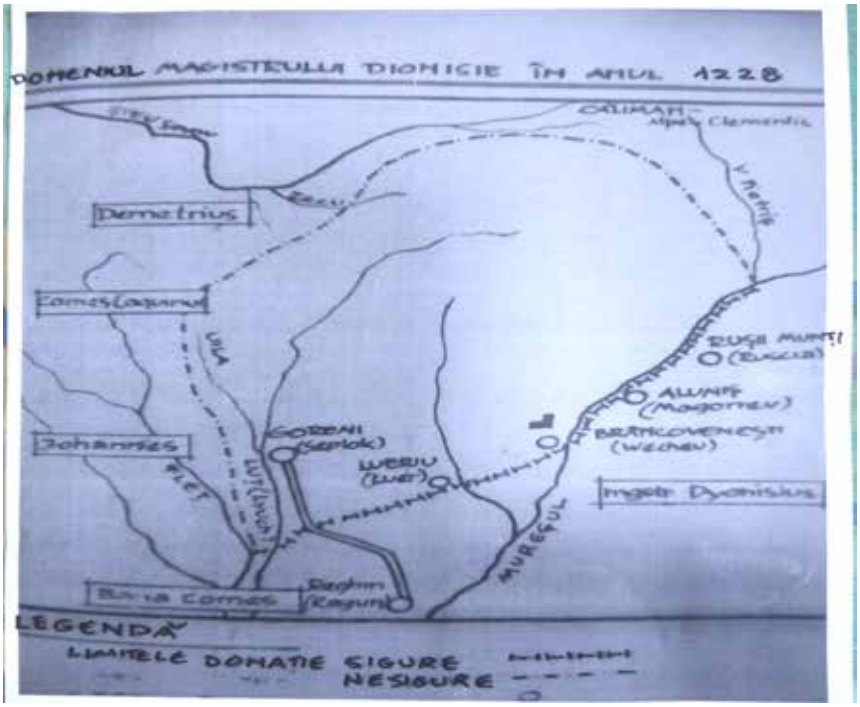

2. Relieful

Pentru o sistematizare benefică şi pentru încadrarea geografică în contextul zonei, pentru a înţelege mai bine fenomenele petrecute de-a lungul timpului pe teritoriul aparţinător satului ne vom folosi şi de informaţii generale ce privesc ţara, judeţul şi zona.

La formarea reliefului românesc au contribuit fenomene geologice începute încă înaintea erei paleozoice, adică acum 2000 de milioane de ani, continuate până în cuaternar, manifestările ce au contribuit esenţial la formarea acestui teritoriu, desfăşurându-se cu intensitate în urmă cu circa 80 mil. de ani când, la sfârşitul cretacicului superior, se formează prin încreţirea sedimentelor, lanţul Munţilor Carpaţi.

În peisajul geografic, Transilvania se evidenţiază ca fiind o depresiuni intracarpatică de origine tectonică, în urmă cu 75 milioane de ani, la sfârşitul mezozoicului, şi începutul terţiarului, când, ca urmare a orogenezei alpino -carpatice a formării Munţilor Carpaţi, partea centrală a acestora s-a prăbuşit formând o mare depresiune transilvană ce a fost inundată de apele mării. Râurile ce se revărsau în bazin de pe munţii din jur aduc cantităţi imense de sedimente depuse de apa mării, fenomen ce a dus la o cutare uşoară a acestora mai târziu, când odată cu retragerea apelor apar domurile şi cutele de alipire, acei sâmburi de sare situaţi la periferia depresiunii. Pe fracturile marginale estice ale depresiunii au început să curgă lavele vulcanice. Fenomenele s-au petrecut acum 25 mil. de ani. Apar astfel în neogen bazaltele şi andezitele, daclitele şi riolitele, roci eruptive pentru spaţiul european din care face parte şi grupa munţilor apropiaţi nouă, Călimani-Gurghiu-Harghita.

Zona Montană vulcanică a fost fragmentată de râurile şi torenţii de munte, creându-se văi, câmpii piemontane de piroclastice, vegheate de vârfuri în forma de con, de andezite.

În zona Mureşului se află relieful vulcanic considerat cel mai evoluat din ţară.

Satul Ruşii-Munţi, reşedinţă de comună, împreună cu satele ce o compun, Maioreşti, Morăreni şi Sebeş, ca şi componentă administrativ-teritorială a României, fac parte din judeţul Mureş.

Judeţul Mureş îşi întinde teritoriul pe aproximativ 6700 km pătraţi, de pe culmile masivelor muntoase ale Călimanului şi Gurghiului până în inima Podişului Târnavelor şi a Câmpiei Transilvaniei, principala axă fizico – geografică, economico - geografică a judeţului fiind Valea Mureşului ce străbate judeţul în direcţie generală NE-SV, pe o lungime de 140 km.

Etalonarea generală a reliefului în trepte, de la est la vest, constituie caracteristica primordială, fiind rezultanta directă a originii şi genezei

formelor de relief, a neuniformității de alcătuire geologică, a timpului de formare și a caracterului diferențiat al prefacerilor geografice ulterioare.

Relieful colinar și de podiș deluros ocupa în trecut jumătate din suprafață județului. Cealaltă jumătate revine acum dealurilor subcarpatice transilvănene și munților vulcanici Călimani-Gurghiu.

Din lunca și șesul prunduit al Văii Mureșului, de la Luduș, cu o altitudine de circa 300 m și până pe creasta golașă a Călimanilor (2100 m) profilul topografic al reliefului apare sub forma unei curbe hipsografice ascendente cu relative echilibrări orizontale și salturi altimetrice pe sectoare. Diferențierile de constituție, origine, altitudine de conținut al formelor și evoluției în timp au impus separarea în cadrul teritoriului a mai multor unități de relief: munții vulcanici Călimani-Gurghiu, dealurile subcarpatice transilvănene ale Reghinului și Târnavei Mici, Podișul Târnavelor și Câmpia colinară a Transilvaniei.

În dimineți însorite sau amurguri liniștite, împlinire și vis, "rusenii" au admirat de secole culmile munților la orizonturi, culmi ce își preling, parcă nemurirea și forța spre forfota din timpul zilei, veghind maiestos, prin liniștea nocturnă, somnul sătenilor.

Masivul Călimanilor domină toate unitățile de relief din jur și a luat naștere prin erupții vulcanice succesive întrerupte de perioade lungi de potolire. Are forma unui dreptunghi lung de 56 km, lat de 30, peste care e așezată o boltă uriașă, ce are punct maxim la peste 2000 de metri.

Masivul Pietrosu Călimanilor este partea cea mai înaltă formaţiune muntoasă cu trăsături tipic alpine, cu urme de relief glaciar și cu întinse pășuni montane, punctate de izvoare și presărate cu suprafețe mlăștinoase. Din creasta centrală înaltă fac parte vârfurile: Pietrosu (2102 m), Ratitşu (2022 m) și Negoiu unguresc (2081 m). Creasta înaltă a Călimanilor se continuă la vest de vârful Pietrosu cu Muntele Gruiu (1882 m), vârfurile Ciungelu (1926 m) și Bistricioru (1990 m).

Podișul vulcanic ocupă partea cea mai joasă și întinsă a munților Călimani, desfășurându-se pe latura vestică și sudică a masivului la diferite altitudini. Se remarcă o creștere a altitudinii podișului dinspre est (defileul Mureșului) spre vest, în direcția vârfurilor Bistricioara -Poiana Tomii. Călimanii poartă amprenta glaciațiunilor cuaternare, în masivul Călimani fiind prezente forme de relief carstic pe roci vulcanice. Grotele etalează un decor deosebit prin forme stalactitice și de stalagmite, arabescuri, turnuri etc. Amintim aici grota "Haosului", grota "Palatului de ciocolată", grota "Ruinelor", acestea luând naștere prin spălarea materialelor friabile aflate între pachetele de lavă.

Munții Gurghiului constituie grupul muntos de legătură între Călimani, la nord, și Harghita, la sud. Deși sunt alcătuiți din aceleași roci ca

masivele amintite, ei sunt mai scunzi şi mai puţin diversificaţi morfologic. Ei apar astfel ca un zid înalt către Depresiunea Giurgeului şi cu o pantă domoală, un platou larg, spre Depresiunea Transilvaniei, în culmea înaltă predominând rocile andezitice provenite direct din topirea lavelor, masa platourilor structurale fiind compusă de formaţiunea vulcanogen-sedimantară de aglomerate (blocuri de andezite, bombe vulcanice, cenuşă etc).

Masivul Fîncelu, împreună cu podişul său de piroclastice, ocupă cea mai mare suprafaţă din Munţii Gurghiului. Partea înaltă se caracterizată prin îngemănarea conurilor vulcanice Fîncel (1684 m) şi Bătrâna (1643 m). Platoul vulcanic desfăşurat în special pe latura vestică se menţine la o altitudine relativ constantă de 1000-1300 m. Contrastul platoului cu Dealurile subcarpatice ale Reghinului este tranşant: o denivelare de circa 400-500 m marcând frontal structura aglomeratelor vulcanice. Înălţimile Saca (1777 m) şi Tătarca (1688 m) străjuiesc o căldare vulcanică ce are diametrul de 5 km. În limitele judeţului este cuprins parţial numai sectorul nordic al Munţilor Gurghiului (masivele Fîncelu şi Saca), versanţii estici rămânând în afara sectorului administrativ.

Versantul vestic al conului are un profil accentuat către podişul de piroclastice de la Sovata. Podişul vulcanic de la poarta vestică a Munţilor Gurghiu continuă cu un relief ce se profilează lin către Depresiunea Transilvaniei.

Contactul Munţilor Călimani cu Podişul Transilvaniei se face prin intermediul unei prisme largi – Piemontul Călimanului - ce realizează trecerea spre depresiunile: Livezile-Bârgău, Budac, Deda-Porceşti delimitate la vest de Culmea Şieului şi alte coline din dealurile Bistriţei.

Depresiunea subcarpatică Deda-Porceşti cunoscută şi sub denumirile Depresiunea Văleni (V. Tufescu, 1966) sau Ruşii-Munţi (I. Mac, 1970) este închisă pe latura vestică de culmea Păltiniş- Sinioara. Ea a luat naştere prin eroziunea apelor curgătoare (pâraiele Bistra, Sebeş, Aluniş, Idicelu etc.) la contactul dintre Subcarpaţi şi munţii vulcanici.

Nota originală a depresiunii rezidă în originea sa sculpturală rezultată din eroziunea apelor curgătoare care au creat un relief cu interfluvii convergente dominate de suprafeţe netede şi mărginite de versanţi abrupţi (coaste), pe de o parte, de versanţi lini (mono clinuri), pe de altă parte, şi de un relief de lunci largi însoţite adesea de terase.

Satul Ruşii-Munţi, la fel ca celelalte sate componente ale comunei, se iveşte ca şi componentă reliefală, geografic, la gura defileului Toplița-Deda, defileu ce desparte cele două grupe de munţi arătate anterior, poziţionându-se hidrografic pe Valea Mureşului mijlociu. Relieful este compus din: şes în vatra satului, dealuri şi munţi, luncă.

Deşi aria geografică a satului se întinde spre Munţii Gurghiului localitatea deține, cum am arătat anterior, suprafețe mari de pășuni și păduri în alte areale din județ sau alte județe.

Satul, în cea mai mare parte a lui, se întinde în zona de șes la o altitudine aproximativă de 420 m, la nivelul luncii Mureșului, excepție făcând construcțiile situate la înălțimi mai mari, situate pe "coaste", aflate la poalele dealului Bursucău, aflat la o altitudine de 616 m.

Bibiografie:
1) Județul Mureș, "Ghid turistic", Tg-Mureș, 1972, pag.9.
2) "Monografia comunei Bogata", Editura Nico 2011, Zamfira Lucia Stavilă, Ioan Corla, pag. 19-20.
3) "Geografia fizică a României", Alexandru Roşca, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1980, pag.71.
4) Județul Mureș, Ion Şoneriu şi Ion Mac, Academia R.S.R, Institutul de Geografie, pag.9.
5) Idem (4) – lucrare şi autori, pag.11.
6) Idem (4) – lucrare şi autori , pag.12.
7) Idem (4) – lucrare şi autori, pag.13.
8) Idem (4) – lucrare şi autori, pag.14-15.
9) Idem (4) – lucrare şi autori, pag. 15-16-17.
1o) Wikipedia ; " Munţii Călimani ".
11) Idem(4) – lucrare şi autori, pag.18.

3. Rețeaua hidrografică

Din punct de vedere hidrografic satele aparținătoare comunei Ruşii-Munți sunt parte integrantă a bazinului răului Mureș, denumit Mariș de către daci și români. Cuvântul Mariș e de origine dacă.

Scăpat de strâmtoarea munților, eliberat din chingi reliefale înalte şi abrupte pe alocuri, tutelare, dominatoare şi incomode, Mureşul de la ieşirea din defileul Deda-Toplița pornește în pas blând spre noi limanuri, în aval, bucurând prin frumusețea, dărnicia și puterea apei comunități umane ce de milenii i-au admirat curgerea şi veşnicia.

În memoria râului sfânt, vârfurile munților devin amintiri fremătătoare, umbrele codrilor celești întâlniți în cale, iubiri pierdute, covorul , în decor lin, de dealuri, coline şi lunci împlinindu-i mai departe menirea, drumul și trecerea celestă. Frumoasă este și legenda Mureșului, cu cei doi fii de împărat, Olt și Mureș, plecați în căutarea tatălui lor ce nu s-a mai întors de la război, frați cu firi diferite care s-au certat și au luat-o, apoi fiecare pe calea lui spre a-și atinge scopul. Oltul a luat-o spre sud iar

Mureşul spre nord. Împărăteasa, aflând de separarea lor, a plâns mult, iar de la plânsul mamei lor fii s-au transformat în râuri, Oltul tot alergând printre stânci, spumegând, Mureşul, apoi pornind în căutarea fratelui său, şi-a urmat calea lui, ambele râuri curgând la final liniştite între şesuri.

În continuare vom face o scurtă prezentare a apelor ce au tangenţă cu localitatea Ruşii-Munţi.

Râul Mureş e cea mai importantă componentă hidrografică de pe suprafaţa satului, respectiv a întregii comune.

Adaptat la cel mai vechi traseu de legătură tectonică şi hidrografică a Podişului Transilvaniei cu Depresiunea Panonică, sistemul Mureşului şi-a format un bazin hidrografic extins pe o suprafaţă de 29767 km pătraţi, din care 27919 în ţară noastră, ce se desfăşoară de la izvor până la vărsarea în râul Tisa, la Seghedin în Ungaria. [1]

Izvorul propriu zis al râului se află în sudul Depresiunii Giurgeului, la poalele munţilor Hăşmaş, lângă staţiunea Izvorul Mureş, la o altitudine de 850 m. Mureşul poposeşte, prin trecere, pe meleaguri mureşene pe o lungime de 180 km, derulându-şi traseul de la Ciobotani, localitate montană mureşană aflată la graniţe cu judeţul Harghita, până la Cheţani, unde părăseşte judeţul Mureşul pentru a intra pe teritoriul judeţului Alba.

Cursul râului e împărţit de hidrologi în patru sectoare:

1) Mureşul superior – cuprinzând Depresiunea Giurgeului şi Defileul (110 km).
2) Mureşul mijlociu între Deda şi Albă-Iulia (266 km).
3) Culoarul Mureşului inferior cuprins între Munţii Apuseni, Carpaţii Meridionali şi Munţii Banatului, între Alba-Iulia şi Lipova (225).
4) Mureşul inferior din Câmpia de Vest, între Lipova şi graniţe cu Ungaria. [2]

Afluenţii mai importanţi ai Mureşului pe traseul Ciobotani-Reghin ar fi:

- din Piemontul Călimanilor; Gesele, Pietriş, Dumbrava, Râpa, Agriş.
- din Munţii Gurghiului: Sebeş, Fiţcău, Idicel, Deleni, Gurghiu. [3]

Ruşii-Munţi ca şi celelalte sate ale comunei se poziţionează pe sectorul Mureşului mijlociu, întâmpinând râul la ieşirea din defileu. Veritabil cap de pod al Depresiunii Văleni-Porceşti, satul se află pe malul stâng al râului.

Menţionat de Herodot încă din anul 484 î.Hr., cu patru secole înainte de crearea "Drumului mătăsii", sub denumirea de Mariş, Mureşul este cel mai lung râu din România (761 km) şi al doilea ca suprafaţă hidrografică după Siret, fiind încă din antichitate o cale navigabilă foarte intens folosită pentru traficul comercial. La noi, plutăritul s-a practicat intens în Evul Mediu pentru transportul de buşteni şi mărfuri. Foloasele râului pentru sat

au fost diverse de-a lungul timpului, amintim aici cantitatea și varietatea piscicolă, flora și fauna diversă sau albia bogată în nisip, pietriș și balast.

Altă componentă hidrografică locală e "Valea Satului", cum îi zic "rusenii ", curgere de apă ce brăzdează satul de la un capăt la altul, dinspre Sebeș spre Aluniș, pe o lungime de aproximativ 4,3 km.

Firicelul de apă "rusan" este, de fapt, un canal artificial săpat de înaintași pentru a capta apa din pârâul montan Sebeș și de a o aduce prin sat în scopuri gospodărești: spălat rufe, adăpat animale etc.

Debitul ei este reglabil și variază, atât în funcție de debitul Sebeșului, cât și de modul de control al acestuia, apa pârâului montan putând fi controlată și direcționată atât spre sat cât și în cursul firesc spre vărsarea în Mureș, loc aflat lângă " Podul Ghezdășului ", al trenului (ghezdăș = tren – regionalism), un pod feroviar peste râul Mureș aflat limitrof comunei Deda.

Nostalgia vârstei mă duce cu gândul la copilărie, la pescuit, la baie în râu în diferite "scăldători", la hochei pe gheață, la pozne legate de cele două culoare hidrografice locale. Îmi aduc aminte și de "Murăşăl", un canal natural adiacent Mureșului, care datorită scăderii debitului și a amenajărilor balastiere nu mai există, de "Balta mare din sus" unde se pescuia știucă, de "băltuțele" mici unde se prindeau "poduți" cu coșarca, de vârșele puse atât pe Mureș (unde se prindeau varietăți diferite de pești) cât și pe Valea Satului pentru prins "grindele".

Ca și componente hidrografice locale, pe teritoriul satului se mai află izvoare mici, naturale, ce au potolit din vremi, și potolesc în continuare, setea drumețului sau țăranului obosit de muncă de la câmp sau cositul fânețelor. Amintim aici izvoarele apropiate: Izvorul din Dâmb, Izvorul de la Titiana, Izvorul de pe Pâraie, altele aflându-se la altitudine mai înaltă (Izvorul Scocul lui Georgie etc).

Sebeșul e cel mai important pârâu montan de pe teritoriul nostru.

El izvorăște din Munții Gurghiului, din apropiere de Poiana Iodului, Ocolul Silvic Răstolița, de la izvor, pornind un firicel numit Pârâul din mijloc, alimentat până la vărsarea în râul Mureș de un număr impresionant de afluenți, lungimea lui totală fiind de aproximativ 21 km.

Afluenții Sebeșului, în ordinea vărsării în acesta și poziționarea față de cursul hidrografic, sunt următorii: pârâul Scurt (dreapta); pârâul Lung (stânga); pârâul cu Podul (stânga); pârâul Rusu (dreapta); pârâul Bisericii (dreapta); pârâul Zăspadul Mic (stânga) alimentat de pârâul cu Stâncă, pârâul Dascălului, pârâul Nucului, pârâul Giolar; pârâul Pietros (dreapta); pârâul cu Plaiu (dreapta); pârâul Corlațele (dreapta) alimentat de pârâul lui Sandu și pârâul cu Fagu; pârâul Valea Fânațului (stânga) ce izvorăște de la Izvorul lui Georgie, alimentat de pârâul " La Butuci ".

Schimbările ultimilor ani, sistemul de alimentare cu apă, respectiv cel de canalizare, fac ca apa, "elementul vital de întreținere a vieții", având întrebuințări multiple, să nu mai constituie o problema pentru locuitori, aceștia depinzând înaintea acestor modernizări din zilele noastre, de debitele pâraielor, ale Mureșului și ale factorilor climatici ce influențau accesul la apă. Secetele influențau pânza freatică, ducând în unele veri mai fierbinți, la secarea fântânilor.

Din punct de vedere al siguranței hidrografice pe râul Mureș, în caz de inundații satul e protejat de digul protector făcut în vechime, refăcut pe o lungime 200 m după inundațiile din 1947, consolidat din nou după inundațiile din 1960, 1970 sau 1975. De asemenea a mai fost făcută o amenajare după 1990 la punctul de "curbură" către Pietriș, râul ieșind din matcă după Revoluție în acea zonă, inundând satul.

Bibliografie

1) I. Ujvari, Geografia Apelor României, Ed. Științifică, București, 1972, pag. 299.
2) Idem (1) –lucrare şi autor, pag. 299-302.
3) Ion Şoneriu, Ion Mac , " Judeţul Mureş", Ed. Academiei R.S.R , Bucureşti, 1973, pag. 47.
4) Pârâul Sebeş şi afluenţii săi- hartă hidrografică pusă la dispoziţie de primăria comunei Ruşii-Munţi.

4. Solurile

Datorită mozaicului reliefal pe care se întinde, în vatra și hotarele lui, satul are o varietate mare a tipurilor de sol, cu compoziție diversă.

Suprafețele versanților din munții Călimani și Gurghiu sunt dominate de soluri montane brune de pădure acide, andosolurile și cele podzolice feriluviale. Solurile scheletice apar în părțile înalte ale zonei muntoase, pe marginea căldărilor vulcanice sau pe vârfurile acestora. Pe versanți întâlnim de asemenea soluri scheletice și soluri tinere de grohotiș.

Contactul dintre zona muntoasă și subcarpați este evidențiat de solurile podzolice, argiloiluviale pseudogleizate și soluri scheletice.

În regiunea deluroasă întâlnim "pătura" solurilor silvestre, un amalgam de tipuri: soluri brune închise de pădure și brune de pădure argilo-iluviale amestecate cu soluri montane brune de pădure moderat acide, cu soluri podzolice argiloiluviale pseudogleizate sau soluri extreme de erodate.

În hotarele satului mai întâlnim suprafețe mlăștinoase (lacoviști) pe porțiuni cu drenaj hidric necorespunzător sau terenuri plane mai înalte, unde

apa freatică e aproape de nivelul solului (lacovișteа din “Dâmb, lacovișteа de la “Titiana“ etc) și sărături rezultate ca o consecință a spălării solurilor, transportării și concentrării lor în anumite locuri (ex. Sărătura din partea de nord-est, la ieșirea din sat, către Filea).

Terasele râului Mureș și suprafețele de luncă aparținătoare sunt dominate de solurile aluviale fertile bogate în substanțe nutritive, cu un conținut bogat humicogleic, favorabile culturilor agricole.

Importantă în procesul de valorificare a potențialului solurilor este și intervenția omului prin modificarea caracteristicilor acestora, îngrășându-l artificial sau natural, pentru performanțe agricole sporite.

Suprafețele luncii au fost expuse, nu de puține ori, inundațiilor, digurile și amenajările hidrografice evidențiate anterior devenind un important stăvilar în față intemperiilor. Pe aceste terase se cultivă în special cereale, dar și legume.

Solurile din vatra satului sunt pretabile atât culturilor de cereale, cât și celor de legume, pomicole, viticole, “rusenii“ având lângă locuință “grădinița“ pentru legume și flori, livada de pomi fructiferi , via, toate fiind utile consumului propriu.

Florile și arbuștii ornamentali ce abundă prin varietate, au decorat din vechime peisagistica locală, înfrumusețând și în prezent pastelul rustic, atât în spațiile publice cât și cele private, bucurând prin colorit și savoare simțurile localnicilor sau călătorilor ce ne trec pragul, fericind privirea cu diferite nuanțe de culori, răvășind simțul mirosului cu parfumuri îmbietoare.

5. Clima

Pentru o imagine mai clară dar atotcuprinzătoare, referitoare la clima zonală, trebuie să luăm în considerare lucrările și studiile de referință făcute de specialiști la nivel național și județean.

Clima țării noastre este temperat continentală de tranziție (moderat), caracterul temperat fiind dat de poziționarea țării, la jumătatea emisferei nordice în plină zonă temperată, ce se caracterizează prin succesiunea celor patru anotimpuri, respectiv caracterul de tranziție (moderat) datorat poziționării de pe continent, sud-estul părții centrale. Întâlnim astfel la noi, influențele oceanice specifice Europei de Vest, influențele mediteraneene specifice Europei sudice, respectiv caracterele climatice continental excesive venite dinspre estul Europei.

Evidențiem și faptul că datorită altitudinii, a diversității de relief, la noi, aspectele climatice capătă valori și nuanțe diferite de la o zonă la alta,

fenomenele meteorologice etalându-şi dinamică pe trei paliere climatice: montan, de podişuri şi dealuri, de câmpie.

Totuşi, după unii specialişti "etichetarea climei României drept temperat continentală este vagă şi inexpresivă. Temperatura medie anuală, 11 grade în sud, 8 grade în nord, nu spune nici ea prea mult. Mai aproape de realitate defineşte Emm de Martonne specificul climatului ţinuturilor dintre Alpi, Carpaţi şi Dunăre numit de el "climat danubian" ca fiind rezultat din pătrunderea unor influenţe contrastante dinafară care, amestecându-se pe spaţiul compartimentat al Europei Centrale, alcătuit din depresiuni şi catene muntoase despărţitoare creează o mare varietate de nuanţe climatice. Acest "conflict de expansiuni" ce îşi modifică arealele după anotimpuri, creează una dintre caracteristicile spaţiului ţării noastre diferenţiat pe mici distanţe prin schimbări adesea neaşteptate în timp. Ducând mai departe observaţiile de mai sus se observă o schimbare de apartenenţă, fie la o zona climatică, fie la alta, după anotimp. Climatul continental este, de asemenea, pus în evidenţă de diferenţele mari ce se produc de la un an la altul în mediile temperaturilor aerului pentru aceeaşi luna calendaristică ". [1]

Poziţionat în centrul Transilvaniei teritoriul judeţului Mureş se încadrează în Subprovincia climaterică temperat moderată, definită de circulaţia şi caracterul maselor de aer din vest şi nord-vest, modul de dispunere al reliefului introducând variante locale, concretizate în nuanţele topo climatice şi oscilaţia pe verticală a valorilor elementelor meteorologice. Astfel, cea mai mare parte a judeţului aparţine "climei dealurilor", cu uşoare diferenţieri la sud şi nord de culoarul văii Mureşului. În partea de est domină clima de munte, cu o nuanţă aparte, fiind o climă proprie versanţilor expuşi vânturilor vestice.

Date fiind cele arătate mai sus putem concluziona că satul, împreună cu celelalte sate aparţinătoare comunei, se situează în sectorul de climă continental, moderat de dealuri şi pădure, căreia îi sunt specifice verile relative călduroase şi iernile lungi şi reci, individualizând-se un climat de tip danubian.

Vânturile dominante sunt cele din vest şi nord-vest, ce au intensitate şi frecvenţă la un nivel mediu. În anumite perioade de manifestare a anumitor factori climaterici domină vânturile de est şi nord-est, Valea Mureşului canalizând şi intensificând dinamica acestora. Din aprilie şi, uneori, până în iulie se simte un vântişor cald dinspre est, în orele dimineţii. Crivăţul sau Soreţul cum e denumit în Transilvania, vânt nordic sau nord-estic, troieneşte locurile şi îngroapă satul sub nămeţi, în zile sau nopţi geroase de iarnă. Vara vântul suflă sporadic, aducând un aer fierbinte şi uscat dinspre răsărit.

Pe versanții transilvăneni ai Carpaților Orientali, în arealele unde satul deține pășuni și păduri, suflă dinspre apus un vânticel numit Ardeleanul.

În condițiile schimbărilor climatice actuale, destul de frecvent apar vânturile de furtună cu viteze mari de până la 120 km/h, suflând în rafale puternice. Având caracter neperiodic și neregional, provocate de diferențe de presiune ale aerului în straturi învecinate, pot apărea în orice mediu la un moment dat, aceste "depresiuni", putând să provoace daune însemnate. Un exemplu sunt furtunile de vară cu grindină (aici pe lângă diferența de presiune apare și cea de temperatură în straturile atmosferice), deosebit de păguboase pentru agricultură.

Regimul termic local în zona munților Călimani-Gurghiu se exprimă prin valori medii anuale de 4-6 grade Celsius, în zona dealurilor subcarpatice media e de 6-8 grade Celsius, luna cea mai rece fiind februarie, în medie -4 - -10 grade Celsius, iar cea mai caldă luna august, cu valori medii intre +8 - +12 grade Celsius, cu unele excepții, în anumite perioade temporale. Amplitudinile termice anuale au valori de 21-25 grade Celsius în regiunea colinară şi deluroasă, 14-22 grade Celsius la periferia ariei muntoase şi scade la 12 grade Celsius în sectorul înalt montan.

În funcție de anotimpuri, temperatura în zona de deal, variază astfel: iarna – medie de -3- -5 Celsius grade, primăvara 6-9 grade Celsius, vara 15-19 grade Celsius, iar toamna 4-5 grade Celsius. Cele mai mari creșteri de temperatură, de la o lună la alta, se produc în cursul lunilor martie și aprilie.

Am prezentat mai sus o imagine a temperaturilor climatice ce include toate arealele aparținătoare satului: cel montan, de deal, vatra satului, temperaturile medii sau amplitudinile termice variind, evident, în funcţie de poziţionarea reliefală sau alţi factori ce le influenţeaza (vânturi, curenţi de aer).

Ca fapt divers, pe teritoriul județului temperaturile extreme înregistrate au fost de: -32, 8 grade Celsius, ca minimă absolută (Târgu-Mureș, 1942) și + 40,6 grade, ca maximă absolută (Săbed, 1952), adică o amplitudine de 73,4 grade Celsius. Numărul de zile cu îngheț sunt, în medie, de 150-160 în regiunea muntoasă, respectiv 120-130, în zona de podiș, iar a celor de vară între 20-60 în sectorul montan și 60-85 în zona de podiș (deal, matca satului, luncă).

Nebulozitatea zonală variază în funcție de relief și circulația maselor de aer, mersul anual al acesteia caracterizându-se printr-un maxim principal în luna decembrie și altul în aprilie-mai între care se intercalează minimul din august-septembrie și cel din martie.

Creșterea nebulozității în aprilie-mai este cauzată de pătrunderea maselor de aer oceanic dinspre vest care produce precipitații bogate.

Numărul zilelor senine pe an este cuprins între 100-110, cu o nebulozitate de 0-3,5 zecimi, cu o scădere în Munții Călimanilor între 80-100 zile, cu o nebulozitate de 7,6-10 zecimi, timpul noros înregistrând o frecvențe cu creșteri progresive dinspre vest către est.

Precipitațiile atmosferice au o repartiție relativ uniformă și se înregistrează în limitele multianuale de 780-880 mm, excepție făcând zona montană din hotarul satului, puternic alimentată de ploi și zăpezi cu valori ce ajung la 1000-1200 mm. Acestea sunt mai abundente în perioada de trecere de la primăvară spre vară, în perioada de tranziție spre toamnă și mai scăzute iarna, umiditatea atmosferică relativă variind între 45-110 % în funcție de anotimp.

Frecvența zilelor cu precipitații variază între 120-140/an în zona de podiș, 140-180/an în regiunea muntoasă, iar al celor în care ninsorile îmbracă satul și locurile aparținătoare, 30-35 zile /an în zona deluroasă și 40-50 în munți. Data medie a căderii primei ninsori, strâns legată de scăderea temperaturii aerului, e mai timpurie în zona de munte, adică pe la sfârșitul lui octombrie și mai târzie în zonele mai joase, adică în noiembrie.

Ultima ninsoare poposește peste pășunile montane și munți, îmbrăcând poienile și pădurea într-o mirifică mantie argintie chiar până în mai, iar în sat și aproximativ până la sfârșitul lunii martie.

Ca fenomene meteorologice extreme amintim ploile torențiale excepționale, ce ne vizitează tot mai des, de obicei în timpul verii, însoțite de vijelie și uneori grindină, cu rate mari de precipitații ce pot depăși 50 mm/ oră, și pot avea efecte negative grave. [2]

Bibliografie subcapitole - Solurile. Clima

1) Victor Tufescu, România, Ed. Științifică, București 1974, pag.191.

2) Ion Soneriu, Ion Mac, Județul Mureș, pag.35, 40, 41,42.

6. Flora

Flora existentă pe teritoriile ce aparțin satului este reflectată printr-o bogăție cantitativă si calitativă de specii si soiuri de plante etajate reliefal pe paliere de vegetație. Ea constituie o reflectare a originii diverselor componente floristice, mai ales central-europene, a condițiilor fizico-geografice, în variații temporale, a modificărilor intervenite ca urmare a intervenției omului.

Satul deține pășuni și păduri pe suprafețe întinse (Bilbor, Răstolița, Ruşii-Munți), învelișul de clorofilă ce acoperă scoarța terestră a zonei prezentându-se ca un adevărat mozaic vegetal.

Palierul montan situat în Munții Călimani și Gurghiu, la altitudini mai mari de 800 m cuprinde două subniveluri: cel al rășinoaselor cu păduri de brad (Abies alba), molid (Picea excelsa), în amestec cu fagul (Fagus silvatica), anin alb (Alnus incana) și aninul negru (Alnus glutinosa), în partea inferioară apărând pe porțiuni mici lariţa (Larix deciduas), și cel al fagului situat în partea inferioară, dominat de specia Fagus silvatica (făgete cu Festuca în Munții Gurghiului).

Vegetația de arbuști din sectorul montan cuprinde delicatese-uri pentru papilele gustative ale oamenilor, dar și a animalelor, cum ar fi: zmeurul (Rubus idalus), afinul (Vaccinium myrtillus), murul (Rubus caesius). La marginea pădurilor crește delicata frăguță (Fragania vesca) , cea mai aromată plantă alimentară de munte.

Primăvara, o garnitură bogată de flori de munte, ne desfată simțurile, ne încântă prin colorit și miros: ghiocelul (Galanthus nivalis), vioreaua (Scilla bifolia), lăcrămioara (Convallaria majalis), toporașul (Viola sp), floarea Paștelui (Anemone nemorosa), pastița (Anemone ranunculorides), stânjenelul (Iris), brândușa de primăvară (Crocus vernus) și alte plante ce le întâlnim și la palierul vegetal inferior.

Vegetația ierboasă cuprinde, în completarea învelișului floral prezentat mai sus, pe pășuni și în locurile umede din poieni de pădure: bănuței (Bellis perenis), iarba mare (Inula helenium), coada șoricelului (Achilleea millefolium) și altele din familia Compositae, sau păiuș (Festu capratentis, Festuca rubra), părul porcului (Nardus stricta), iarba câmpului (Agrostis), monor (Setaria verticillata) și altele din familia gramineelor.

Printr-o mare eterogenitate de plante se caracterizează și palierul următor, cel de deal și podiș, situat la altitudini mai mici (sub 800 m), cel al gorunetelor, suprapus pe dealurile înalte (limitrofe Văii Sebeșului, Branişte, Bursucău). Aceste cuprinde păduri de fag în alternanță cu păduri de gorun (Quercus petraea) și păduri amestecate de fag și gorun. Pe acest palier întâlnim și alte specii lemnoase: stejarul (Quercus robur), carpenul (Carpinus betulus), cerul (Quercus cerris), gîrniţa (Quercus fraineto), frasinul (Fraxinus excelsior), teiul (Tilia cordata), ulmul (Ulmus) și altele.

Dintre arbuștii cei mai întâlniți amintim: alunul (Corylus avellana), sângerul (Cornus sanguinea), cornul (Cornus mas), porumbarul (Prunus spinosa), măceșul (Rosa canina), lemnul câinesc (Ligustrum vulgare), păducelul (Crataegus monogym) și alți arbuști.

Pe palierul vegetal următor, la altitudine mai joasă, pe pantele ușoare ale dealurilor, pe suprafețele dintre vatra satului și baza dealurilor ce ne înconjoară, sau sat și râul Mureș întâlnim și alte specii lemnoase cum ar fi: salcia (Salix), plopul (Populus sp), mesteacănul (Betula vericasa), mărul pădureț (Malus silvestri), arinul (Aluns), părul pădureț (Pyrus comunus)

și altele. Aceste plante le întâlnim izolat și la altitudini mai înalte.

Fânețele de luncă ale satului sunt acoperite de ierburi mezofile (pe terenuri uscate) sau higrofile (pe terenuri umede) cum ar fi: podbalul, brusturii, iarba caprei, pipirigul, piciorul cocoșului și altele. Pe malul Mureșului și pe marginea văii satului cresc: stuful (Phragmites), papura (Tipha), rogozul (Corex) și altele.

Flora spontană, având un mare potențial valorificabil, a avut și are o importanță economică deosebită, deloc de neglijat.

Vom încerca să facem o evidențiere a acestora în funcție de criteriul de mai sus, cel economic. În acest sens putem clasifica plantele în următoarele categorii:

1) **plantele industriale** – esențele lemnoase obținute din pădurile satului și din areal (molid, brad, fag, stejar, cer, plop etc) sunt valorificate în industria lemnului sau ca lemn de foc.

2) **plantele furajere** ce cresc atât pe pășunile montane sau pe etaje reliefare inferioare, până în vatra satului, folosite pentru obținerea fânului și otavei, au o importanță vitală în creșterea animalelor (oi, vaci, capre, cai etc) și prezintă o mare varietate. Amintim aici: iarba câmpului (Agrostis sp), firuțe (Poasp), obsiga (Bromus sp), păiușul (Festuca sp)

3) **plantele medicinale** – sunt cunoscute de localnici din vechime, fiind folosite ca leac sub forma de ceai, tincturi sau pastă (cataplasma). Amintim aici: coada calului (Equisetum arvense), mușețelul (Matricharia chamomilla), menta (Mentha sp), rostopasca (Chelidonium majus), sunătoarea (Hypericum perforatum), cimbrișorul (Timus vulgaris), măceșul (Roza canina), limba oii (Platago lanceolata), socul (Sombrucus nigra), cicoarea (Cichorium intybus), păpădia (Taraxacum officinalis), păducelul (Crataegus monogyna), albăstrelele (Centaura clanus), anghinarea (Cynara scolymus), coada șoricelului (Achilea mullefalium), podbalul (Tussilago farfara), urzica (Urtica dioica), macul de câmp (Papaver rhoeas), salcâmul (Robinia pseudoacacia), teiul (Tilia sp) și altele.

4) **plantele melifere** -esențiale pentru stupărit sunt: plopul (Populus sp), teiul (Tilia sp), salcia (Salix sp), toporașul (Viola sp), mierea ursului (Pulmonaria officinalis), floarea de nu-mă-uita (Myosotis scorpioides), păducelul (Prunus spinosa) și altele furnizează polen si nectar albinelor, "ingrediente" necesare albinelor. Produsele apicole obținute, cu întrebuințări pe scara largă în industria alimentară, în cea cosmetică dar și în cea farmaceutică sunt : mierea, polenul, lăptișorul de matcă, veninul de albine și ceara. Activitatea insectelor este stimulată și ușurată, de asemenea, de livezile în floare, din lunile aprilie și mai.

5) **plante tanante și tinctoriale** – acestea erau folosite mai demult la tăbăcitul pieilor sau colorarea textilelor. Amintim aici: păpădia (Taraxacum

officinalis), mesteacănul (Betula pendula), arinul negru (Alnus glutinosa), macul roșu (Papaver rhoeas) și altele. Reîntorcând-ne în timp voi face o scurtă prezentare a modului cum erau folosite aceste plante. Vopsitul tradițional al țesăturilor era o treabă importantă, vopsindu-se lâna, borangicul și uneori cânepa. După ce erau culese plantele ce trebuiau sa dea culoare, proaspete sau uscate, erau mărunțite și puse la fiert timp îndelungat până ieșea din ele pigmentul. Plantele se storceau bine pentru a nu se pierde prețioasa nuanță, apoi zeama se strecura și se "împietrea" fixându-se culoarea cu piatră acră, apă tare sau leșie, ca tortul sa se vopsească frumos și să nu se decoloreze. Zeama se punea la fiert, din nou, cu lâna sau aceasta era lăsata la "topit" în apă mai multe zile, iar apoi firele vopsite erau spălate bine, clătite cu apă și cu oțet și lăsate la soare. Pentru culoarea roșie se fierbeau flori și frunze de măr pădureț, coaja de porumbar, cimbrișor, mesec, arin negru, pentru verde coajă verde de nuc amestecată cu coajă de anin. Negrul se obținea din nucă verde amestecată cu coajă de arin iar albastrul era extras din violete. Această formă de vopsit s-a practicat și la noi până la 1870 când încep sa apară vopselele sub forma de prafuri. De asemenea, materiale tanante obținute din scoarță de lemn, frunze si copaci erau folosite la tăbăcirea pieilor și la noi. Ca fapt divers, acest procedeu este "atestat" putem zice, pe teritoriul Transilvaniei în tăblița de lut nr. 3 de la Tărtăria, pe la 2900 I.H, pieile de animal fiind redate in maniera ideogramelor egiptene.

6) **plantele alimentare** - sunt întâlnite peste tot: păduri, pășuni, fânețe, poieni sau în vatra satului. Amintim aici: alunul, afinul, zmeurul, murul, frăguța, sălățica, urzica, măcrișul, chimionul, mușțarul de câmp și altele. Tot aici pot fi încadrate ciupercile alimentare din flora spontană: iuțarii (Lactarius piperatus), hribul (Boletus edulis), piciorul căprioarei (Lepiota procera), ghebele (Armillaria mellea), gălbiorii (Cantharellus cibarius), râșcovul (Lactifluus deliciosus), buretele șerpesc sau pălăria șarpelui (Macralepiata rhocodes), zbârciogul (Morchella), creasta cocoșului (Sparassis crispa) și altele. De asemenea, în zone mai joase, în vatra satului, în grădini și pe câmpuri întâlnim: bureții de rouă (Marasmius oreades), ciuperca de câmp (Agaricus arvenis) și ciuperca de bălegar sau șampinionul (Agaricus campestris) de asemenea comestibile. Drumul după "bureți" în pădurea " Branişte " sau în zonele montane aparţinătoare satului a fost şi este o binemeritată delectare pitorească, motiv de excursie în mijlocul naturii din cele mai vechi timpuri, pentru ruseni, o drumeţie utilă şi plăcută, obicei constant, păstrat, cum am arătat, până în zilele noastre. Un decor deosebit pentru privire este creat, în drumețiile de la munte sau din zona de podiș, de plantele ornamentale din flora spontană: iedera (Hedera helix), iasomia (Jasminum) planta cu un miros îmbătător, scorușul (Sorbus

domestica), strugurii ursului (Arctostaphilos uva-urşi), feriga (Dryopteris fili-mas), mălinul (Prunus padus), plopul tremurător (Populus tremula), salcia (Salix), teiul (Tilia) şi bineînţeles plantele florale amintite anterior.

Alte plante ce se găsesc în arealul satului sunt cele iubitoare de terenuri sărături oase, halofile. Amintim aici: iarba sărată (Salicornia herbacea), patlagina (Plantago maritime), pelinul (Artemisia maritime), troscotul (Polygonus aviculare) şi altele. Putem evidenţia aici suprafeţele cu sărături din hotarul satului, către Sebeş, bogate în astfel de plante.

După ce ne-am referit la flora spontană, în rândurile ce urmează ne vom referi la soiurile de plante cultivate de om.

Pentru satisfacerea necesarului alimentar individual sau alte scopuri economice, oamenii au cultivat, din cele mai vechi timpuri şi cultivă şi azi diverse soiuri de plante.

Cerealele reprezinte principala cultură pentru hrana omului, fiind o grupă fitotehnică aparţinătoare gramineelor. Cele mai importante sunt următoarele :

- *grâul* (Triticum) cu diverse soiuri cultivate la noi: Transilvania, Turda 81 şi altele.
- *orzul* (Hordeum vulgare) cu soiurile sale;
- *ovăzul* (Avena sativa) cu soiurile sale;
- *secara* (Secale cereale) cu variantele de iarnă şi vară;
- *porumbul* (familia Poaceae), plantă cerealieră originară din America Centrală, cultivată pe raza satului şi a comunei din sec. XVII –XVIII, cu soiurile sale.

Plantele tehnice sunt o altă categorie importantă economic, cultivabile la noi cu preponderenţă înainte de 1989. Amintim aici: inul de fibră (Linum), parcele întinse albăstrind dealul Hora în vremea comunismului şi cânepa (Cannabis sativa). Cânepa a fost cultivată pe teritoriul României de peste 2000 de ani pentru fibre, îmbrăcămintea purtată de strămoşii noştri daci fiind din cânepă. În perioada medievală, alături de grâu, cultura de cânepă este o cultură de bază, constituind materia primă pentru îmbrăcăminte, lenjerii sau alte lucruri textile Suprafeţele pe care era cultivată planta se numeau cânepişti. Ţăranii recoltau cânepa manual în cele doua faze: cânepa de vară şi cânepa de toamnă, prin smulgere.

După recoltare se lăsa o perioadă de timp la uscat, crudă, după care snopii se duceau la putrezit în apă de baltă sau în apa de râu, proces care ajuta la desprinderea fibrei de pe lemn. După această perioadă, care dura aproximativ 10-15 zile, interval ce depindea de temperatura apei, tulpinile se spălau şi erau puse la uscat, la soare, urmând apoi melităreа, procedeul prin care se curăţa cu melita cânepa, îndepărtând-se părţile lemnoase, pentru a obţine câlţii sau pentru a alege fuiorul. Se pieptăna apoi caierul brut obţinut

cu niște piepteni speciali, numiți dărăcitoare, obținând-se cânepa, fibra scurtă și fuiorul, fibra lungă, care putea ajunge chiar la 1-1,5 m. Apoi, caierele de fuior de cânepă sau de cânepi erau așezați în furcă și torși. Urma tratarea cu cenușă a fibrei, pentru înălbire. Răşchitorul, unealta cu care se depăna tortul de pe fuse pentru a face sculuri, maiul, unealta de lemn folosită la bătut și îndesat fibra, vârtelnița, unealta de pe care se depăna sculul, obținându-se ghemele erau următoarele uneltele folosite în procesul de prelucrare, până când firul ajungea la războiul de țesut. Din cânepi se făceau saci și alte produse iar din fibră ieșea țesătura fină. La noi în sat, zona în care s-a cultivat planta e denumită și azi "La cânepciște" și este situată aproape de râul Mureș, lângă fosta "baltă din jos", respectiv lângă balastieră. Topirea (putrezirea) cânepii se făcea în bălțile mici ale Mureşelului și în Mureș. Cânepa nu a mai fost cultivată în sat după colectivizare, terenurile respective fiind folosite pentru alte culturi.

Tot în perioada comunista, prin anii, 70-75 se încuraja chiar creșterea viermilor de mătase, în sălile școlii din localitate aceștia fiind hrăniți cu frunze de dud adunate de elevi.

Altă categorie de plante, cu importanţă economică deosebită, o constituie cea a plantelor furajere, necesare în alimentația animalelor. Amintim aici: trifoiul (Trifolium), lucerna (Madicago sativa), sfecla furajeră, napii cum îi numim local (Beta vulgaris) sau dovlecii furajeri, "bostanii" (Curcubita maxima).

Legumicultura are și ea o pondere importantă în sectorul agricol vegetal. Dezvoltarea cantitativă și calitativă este evidentă de-a lungul timpului, observându-se o largă diversitate legumicolă după anii 90, odată cu diversificarea pieței semințelor agricole. Legumele sunt cultivate atât în micile grădini de pe langă case cât și pe alte suprafețe pretabile acestui gen de culturi. Amintim aici culturile de ceapă (Allium) albă sau roșie, castraveți (din familia Curcubitacee), dovleacul și dovlecelul, din aceeași familie, fasolea (Phaseolus vulgaris), morcovul (Daucus carota), varză sau cureci după denumirea locală (Brassica oleracea) verde sau roșie, pătrunjelul (Petroselinum crispum), mărarul (Anethum graveolens), țelina (Apium graveolens), păstârnacul (Pastinaca sativa), busuiocul (Ocimum basilicum), roșia (Solanum Iycopersicum), originare din Lumea Nouă, pătlăgeaua vânătă (Solarum melongena) originare din India de Sud și Sri Lanka, ardeiul (Capsicum annuum) gras sau iute, originar din Lumea Nouă și altele.

Pomicultura și viticultura au constituit și sunt, în continuare, pe palierul agricol, ocupații de baza pentru ruseni.

În curți, în grădini sau în livezile de pe dealurile înconjurătoare, sub Bursucău sau Hora, întâlnim o gamă variată de pomi fructiferi sau vii.

Livezile și grădinile sunt uneori "glazurate" cu mănunchiuri de arbuști

mici, într-o armonie clorofiliană desăvârşită, decorul fiind divers, bine structurat, sau din contra, dând "voit" o nuanţă de sălbăticie "controlată". Speciile de pomi fructiferi de la noi sunt:

- mărul (Malus pumila) cu o diversitate de soiuri locale: Gulden, Delicios, Ionathan etc.
- prunul (Prunus domestica) având soiurile: Bistriţene, Tuleu Gras, Grase Româneşti, Vinete Româneşti, Agent etc.
- părul (Pyrus comunis)
- cireşul (Prunus avium L)
- vişinul (Prunus cerasus)
- gutuiul (Cydonia oblonga)

Piersicul (Prunus persica) sau caisul (Prunus armeniaca), specii ce fac parte din familia Rosaceae, cresc la noi mai rar, zona nefiind prielnică datorită temperaturii mai scăzute faţă de arealul normal, adecvat speciei.

Nucul (Junglas regia L) este copacul din familia Juglandaceea ce îmbogăţeşte pomicol grădinile sau curţile sătenilor, umbrindu-le maiestuos în perioadele de maturitate biologică, dând o răcoare benefică în veri călduroase şi încântându-ne spre toamnă cu gustul şi aroma miezului fructelor sale.

Arbuştii mici amintiţi anterior, întâlniţi în "grădinuţe", grădini sau uneori în curţi sunt: agrişul (Ribes niveum), coacăzul alb (Ribes niveum), coacăzul negru (Ribes nigrum), coacăzul roşu (Ribes rubrum) şi alţii.

Cultivarea viţei de vie, planta din familia Vitaceae, constituie o îndeletnicire veche de mii de ani şi în zona noastră. Rusenii o cultivau, şi o cultivă şi acum, în plantaţii viticole, vii cum le zicem noi, ataşate livezilor ori în curţi, suspendată pe diferite structuri, de obicei metalice, sau pe dealurile comunei. Prin anii 70-80, referitor la "planta vinului", definitorii şi pitoreşti în aceeaşi măsură, pentru sat, erau terasele de pe dealul Hora, unde se aflau concentrate o multitudine de vii ale localnicilor. La noi se cultiva mai mult soiuri hibrid , aşa numiţii struguri "nova" şi mai rar viţa de vie altoită. Strugurii sunt folosiţi atât pentru consum, în stare proaspătă, cât şi pentru vin.

Floricultura constituie o altă ocupaţie a rusenilor iubitori de frumos.

Înfrumuseţarea curţilor, a spaţiului din faţa caselor, a grădinilor, a zonelor publice a fost, şi rămâne o îndeletnicire desuetă, dar practică, boemă şi totuşi plină de pragmatism, lucru dovedit de diversitatea floricolă şi modul de dispunere în spaţiile alocate "coloritului corolar floral ", îmbucurător prin diversitatea petalelor, pentru ochi şi minte. Gama floricolă cuprinde o mare diversitate, de la specii vechi, întâlnite frecvent mai mereu din timpul copilăriei până în prezent, la care se adaugă cele noi, apărute după Revoluţie. Amintim aici: liliacul alb, roz şi violet, trandafirul,

garoafele și garofițele, crizantemele, gladiolele, crinii, mușcatele, lalelele și altele. De asemenea, în zilele noastre varietatea florală este completată de multitudinea plantelor decorative de interior provenite din zone tropicale sau mediteraneene, modernizarea și sistematizarea caselor permițând creșterea acestora

7. Fauna

Mai puțin vizibilă în decor decât flora, cu o mobilitate evident mai mare, discontinuă și prodigă, fauna este prezenta pretutindeni pe teritoriul satului și al comunei, fiind evidențiată atât prin animale diverse mici sau mari, sălbatice sau domestice, cât și prin fascinanta și imensa lume a ființelor mărunte (viermi, insecte, crustacee, larve etc), aflate pe sol, în sol, în ape, în aer, pe pajiști, pe sub scoarța copacilor sau alte habitate în care viețuiesc. Mediul geografic in care se află satul, condițiile naturale specifice omogene, biotopurile , biocenozele existente, formate din totalitatea organismelor vii, au fost și sunt prielnice formării unor ecosisteme specifice, consistente, durabile, supuse modificărilor climatice și influenței omului.

Pentru o înțelegere mai bună a componentei locale vom face o scurtă prezentare a faunei țării. Fauna României este bogată în comparație cu alte state europene, dar se află într-un regres evident, accentuat mai ales în ultimele 4-5 decenii, proces datorat intervenției omului prin defrișarea pădurilor, amenajări hidrografice, exploatări forestiere și poluare.

În vechime, în Carpații Orientali, pădurile și poienile montane erau populate de mamifere mari, care au dispărut: bourul sau zimbrul, specii care sunt evidențiate, libere în viață, ultima dată prin sec. al-XV-lea în Moldova și al XVIII în Orientali. Zimbrii mai trăiesc acum în arii protejate, încercându-se o repopulare a arealelor.

Întorcându-ne în trecut constatăm următoarele: "Aspectele vieții animale în pliocen și componenta zoocenozelor din acea vreme arată pe teritoriul țării realități diferite față de cele actuale, cu o formă de climat tropical (elefanți, maimuțe, gazele etc.) care în pleistocen , în urma însemnatelor modificări de temperatură au dispărut. În perioadele glaciale, pleistocenul superior, s-a instalat o faună de clima rece, asemănătoare celei de tundră și pădure boreală. Ca animale prezente amintim mamutul, rinocerul lânos, elanul, ursul de peșteră, zimbrul, bourul iar în cele inter glaciale, una de stepă, cu animale ca marmota de stepă, calul sălbatic, antilopa de saiga, cămila etc. În holocen, partea a doua a cuaternarului, climatul s-a încălzit, pătrunzând pe teritoriul țării noastre așa numitele "specii europene" sau "central-europene", de origine mediteraneeană.

Rezumând în funcție de informațiile de mai sus tragem concluzia ca fauna de la noi este în majoritatea ei relativ recentă, datând doar de câteva mii de ani, caracterizându-se printr-o mare mobilitate în timp și spațiu, pentru a găsi condiții propice necesare vieții.

Satul Ruşii-Munți cu "domeniile" sale, datorită poziționării sale, a condițiilor de climă și diversitatea formelor de relief, se poate mândri cu o faună extrem de bogată.

Fauna pădurilor de munte cuprinde specii diverse și reprezentative ca: ursul brun (Ursus arctos), cerbul carpatin (Cervus elaphus carpathicus), animal ce coboară și în zona de deal sau șes, râsul (Lynx lynx) întâlnit în pădurile de rășinoase, la partea lor superioară, jderul de pădure (Martes martes), jderul de piatră (Martes forna), comune și arealului pădurilor de fag și gorun, pisica sălbatică (Felis silvestris), mistrețul (Sus scrofa), veverița (Scirus vulgaris). Sunt prezente și alte specii de pasări: cocoșul de munte (Tetrao urogallus), originar din taigaua nord-europeană, cocoșul de mesteacăn (Lyrurus tetris), mai rar întâlnit, buha (Bubo bubo), huhurezul (Strix aluco aluco), pițigoiul de munte (Parus montanus) etc. Tot în zona montană, planând frumos în căutare și hrană și coborând vijelios, cu viteză mare, când o depistează la sol întâlnim: acvila de munte (Aquila chrysaetos), pajura, cea mai mare pasăre răpitoare de la noi, alte specii de acvile sau șoimi, ultimii trăind și pe palierele de relief inferioare, evidențiem șoimul călător (Falco peregrinus), pasăre foarte cunoscută la noi.

În etajul rășinoaselor viețuiește și ierunca (Tetrastea bonosia), dar și alte multe specii de păsări: corbul, mierla, forfecuța, aușelul etc.

Biotopul apelor curgătoare de munte include diverse specii de pești ca: păstrăvul (Salmo trutta), porcușorul de munte (Gobio gobio), mreana de munte (Barbus meridionalis petenyi), lipanul (Thymalus thimalus) etc.

Pădurile de fag au cea mai bogată faună, mamiferelor prezentate anterior, adăugându-se: viezurele (Melles melles), lupul (Canis canis), căprioara (Capreolus capreolus) și un însemnat număr de rozătoare: șoarecele gulerat (Apodemus flavicollis), șoarecele de pădure (Apodemus sylvaticus) și altele, astfel un fascinant univers viu fiind cuprins și în liziera pădurilor sau în covorul de frunze moarte de pe sol.

În palierul inferior, în pădurile de dealuri, în podiș sau luncă, regăsim multe dintre animalele arătate anterior, veverița, pârșii, căprioarele fiind mai numeroase în pădurile de stejar decât cele de rășinoase sau fag, dar pătrund și specii de silvostepă cum sunt: iepurele (Lepus europalus), nevăstuica (Mustella nivalis), dihorul (Mustela putorius), vulpea (Vulpes vulpes). Comune sunt mamiferele de pradă: lupul, ursul, vulpea, pisica sălbatică, acestea având o mobilitate pe arii largi.

Lumea pasărilor este foarte variată, fiind alcătuită din specii sedentare

ce iernează la noi, cât şi specii migratoare. Dintre pasările arealului de podiş, păsări ce-şi adumbresc zborul peste dealuri, şes sau lunci, amintim: ciocănitoarea (Dryobates major), gaiţa (Ganulus glandaris), gaia (Milvus milvus), pupăza (Upupa epops), turturica (Streptopelia turtur), porumbelul gulerat (Columba palumbus), cucul (Cuculus canorus), fazanul (Phasianus colchicus), colonizat la noi, grangurele (Oriolus oriolus),cioara (Corvus frugilegus), cinteza (Fringilla montifringilla), graurul (Sturnus vulgaris), privighetoarea (Luscinia megarhynchos), codobatura (Motacilla alba), şoimul şorecar cu cele trei subspecii, şorecarul comun (Butea butea), şorecarul mare (Butea rufinus) şi şorecarul încălţat (Butea lagopus), uliul cu specileale: uliul cu picioare scurte (Accipiter brevipes), uliul porumbar (Accipiter gentiles), uliul păsărar (Accipiter nisus) etc.

Tot aici amintim păsările răpitoare de noapte din ordinal strigiforme, sub denumirea comună de bufniţe (Bubo bubo): buhele, cucuvelele, huhurezii sau stinghiile. Pasările răpitoare din ţara noastră sunt protejate prin lege.

Nu putem uita gureşele vrăbii (Passer domesticus) atât de comune şi des întâlnite şi barza (Ciconia ciconia) ce soseşte la noi din Africa sub-saharianã pentru a ne vesti venirea primăverii. “George“, cum era denumită local barza, e aşteptat după jumătatea lunii martie, fiind o bucurie şi o curiozitate maximă mai ales pentru copii.

Biotopul apelor curgătoare, şi ne referim în special la râul Mureş, cuprinde diverse specii de peşti: ştiuca (Esox lucinus), scobarul sau “poduţul“ cum îi zicem local ; (Chondrostoma nasus) ; cleanul (Leuciscus cephalus) ; porcuşorul - “pocşorul“, local - (Gobio gobio) ; boişteanul (Phoximus phoximus) ; zglăvoaca - “babetele” local - (Cottus gabio) ; beldiţa -“belniţa” local -(Alburnoides bipunctatus) ; mreana - “imbreană” local - (Barbus barbus); molanul - “grindeaua“ local - (Barbatula barbatula) ce vieţuieşte şi în valea satului ; raci (Astacus) ; moluşte şi alte nevertebrate.

Ca păsări ce ne vizitează remarcăm: raţe sălbatice şi, mai nou, cârduri de pescăruşi, stârci, cormorani, aflate în trecere.

Între reptilele care “şerpuiesc“, se târăsc, mişună pe teritoriul satelor comunei sau cele aparţinătoare, cele mai reprezentative sunt: şarpele de casă (Natrix natrix), şarpele de alun (Coronella austriaca), şarpele comun (Pantheropis obsoletus), şarpele orb sau năpârca (Anquis fragilis), şarpele de apă (Natrix tesselato), şopârla de câmp (La certa agilis), guşterul (Lacerta viridis) etc.

Din familia batracienilor evidenţiem: broasca râioasă (Bufo bufo), broasca de pădure (Rana dalmatina), brotăcelul sau brotacul de arbore (Hyla arborea), broasca de pământ brună (Pelobates fuscus), buhaiul de baltă cu burta roşie sau galbenă (Bombina bombina, Bombina variegate), broasca de

mlaștină (Rana arvalis), broasca mică verde (Phelophilax lessonae), salamandra, “ solomâzdra”, local, (Ambystoma maculatum) și altele.

Lumea fascinantă a insectelor și extrem de diversificată constituie cea mai prodigă componentă a faunei locale.

Din această vastă componentă amintim, pe categorii de insecte:

- **heteropterele** – insecte ce se hrănesc cu seva suculentă din frunze și tulpini: Vaca Domnului (Phynhochoris apterus), ploșnița sură (Coreus marginatus), ploșnița de zmeură (Dolycoris baccarum), ploșnița de pomi (Pentatoma rufipes), ploșnița de gradină (Euryderma oleraceum) și altele.
- **lepidopterele** – fluturii- sunt des întâlniți, colorând variat decorul, bucurând în anotimpul cald privirile oamenilor. Amintim aici: fluturele roșu (Aglais urticae), fluturele de zi “Ochi de păun“, (Inachis io), fluturele cerului (Lysandrabellargus), micuț, cu aripi albastre, fluturele “Coada rândunicii“ (Iphiclides podalirius), fluturele de sidef (Argynis), iubitor al poienilor din pădure, nălbarul (Aporia crataegi), fluturele galben, “Lămâița“ (Gonepteryx rhamm) sau diversele specii de noapte ca: striga sau fluturele “ Cap de mort” (Acherontia atropos), răchitarul (Cossus cossus), porumbacul (Hyles euphorbiae) și altele.
- **orthoptere si coleoptere** – aici intră insectele fitofage ce consumă masa clorofiliană, frunze și lăstari. Dintre acestea amintim: cosașii (Oedaleus nigrofasciatus), greierele de câmp (Grillus campestris), lăcusta de pășune (Polysarchus denticaudus), lăcusta marocană (Dociostaurus maroccanus) sau cea italiană (Calliptamus italicus), forfecarul (Lethrus opterus), cărăbușeii spicelor (Anisophia segetum, Anishopia austriaca), gândacul păros (Epicometis hirta), gândacul cu coadă (Mordela fasciata) și altele. Tot în categoria fitofage intră și omizile unor specii de fluturi ce trăiesc în pădurile de foioase ca: omida păroasă a stejarului (Lymantria dispar), inelarul (Malacosoma neustria), molia verde a stejarului (Tortris viridana) și altele. Hrană pentru insecte devine și scoarța sau lemnul copacilor pentru specii diverse ca: rădașca (Lucanus cervus), viespii de lemn (Xiphidria sp), croitorul mare al stejarului (Cerambyx cerdo), croitorul mic al stejarului (Cerambyx scopolii), croitorul cenușiu, ce preferă pădurile de fag (Morimus funereus), croitoraşul ulmilor (Mesosa curculionoides) sau alte specii de gândaci croitori de la noi (Megopis scabicornis sau Agapanthia villosoviridescens).

Diverse specii de purici și păduchi de frunze se hrănesc, de asemenea, cu frunze de arbori.

- **gasteropodele** – melcii - cu speciile mai des întâlnite la noi ar fi:

melcul de livadă și vii (Helix pomatia), melcul negru fără casă, foarte des întâlnit în ultima perioadă în curți și grădini (Limax), extrem de dăunător, melcul șerpesc (Cepae vindobonensis), melcul de apă dulce ce popula înainte în număr numeros râul Mureș (Limnaea stagnalis) și altele.

- **himenopterele** – bondari, albine, viespi, furnici- unul dintre cele mai mari ordine de insecte. Cele mai întâlnite în arealul nostru sunt: bondarul de grădină (Bombus hortorum), bondarul de pământ (Bombus terrestris), ce local îi denumim "bonzar", albina (Apis mellifera), albina cu 4 brâie (Halictus quadricinctus), albina cu blană (Anthophora parientina), albina cu pantaloni (Dasypoda plumipes), viespea neagră a prunelor (Hoplocampa minuta), viespea merelor (Hoplocampa testudinea), viespea grâului (Cephus pygmaeus), viespea perelor (Hoplocampa brevis), viespea europeană (Vespa crabo), viespea semințelor de trifoi (Bruchophagus gibbus) sau o specie folositoare de viespi, zoofagă, care ajută la înlăturarea omizilor (Vespula vulgaris). Furnicile trăiesc pe Pământ de peste 100 de milioane de ani, fiind considerate specia de insecte care a evoluat și s-a adaptat cel mai bine la condițiile apărute de-a lungul timpului în evoluția Terrei, cuprinzând peste 20000 de specii. Mai des întâlnite în zona noastră: furnica neagră mică (Lasius niger), furnica roșie (Myrmica rubra) și altele.
- **dipterele** – muște și țânțari -amintim aici pe cele mai banale: musca domestică sau de casă (Musca domestică), musca verde (Calliphora species), țânțarul domestic (Culespipiens) sau tăunul, local numit "musca de vaci" (Tabanus bovines).
- **odonatele** – libelulele – ce ne încantă cu delicatețea și valsul aripilor, în zbor. Amintim: libelula obișnuită Damselfly (Calopterys virgo), libelula dragon (Cordulia aenea), libelula verde (Sympecma fusca), păunița (Calopterys splendens) și altele, fauna României cuprinzând peste 70 de specii.

Dintre insectele comune ce ne populează arealul mai evidențiem: friganele din ordinal Trichoptera, insecte zburătoare asemănătoare fluturilor, ce zboară în preajma apelor, puricele (Aphaniptera), păduchii (ord.Phthiraptera), urechelnițele (ord. Dermaptera), sau diversele specii de păianjeni cum ar fi: păianjenul comun (Atypus affinis), păianjenul scuipător (Scytodes thoricica), tarantula românească (Lycosa singoriensisși altele, în România fiind evidențiate până în 1999 un număr de 973 de specii. Ne vom opri aici, lumea insectelor fiind deosebit de vastă și complexă.

Bibliografie – conspecte - subcapitole Flora ; Fauna :

- "Județul Mureș", Ion Soneriu, Ion Mac, Editura Academiei, 1973, pag 60-65.
- "Munții Călimani", Traian Naum, Emil Butnariu, Editura Sport-Turism, 1989.
- "România", Tufescu Victor, Editura Științifică, 1974, pg.245-255.
- "Monografia comunei Sângeorgiu de Mureș ", Ilarie Gh. Opriș, pag.15-23.

II. TOPONIME ÎN LOCALITATE ȘI ÎN HOTARUL SATULUI ȘI REGIONALISME

Numele satului Rușii-Munți în derulare temporală e un nume complex format din mai multe cuvinte cu înțelesuri diferire.

Cum am arătat la capitolul I, subcapitolul 1, "Așezarea geografică, originea numelui, atestare documentară ", denumirea localității o datorăm colonizării slave ce a avut loc în sec. XIII-XIV și derivă din ruteană (rukij, ruska,ruske) sau rusește (russkij, ruskaja, ruskoje), în prima pare a numelui, respectiv derivarea în maghiară, "uruz", "oroz", "orosz", sau germană, "russisch", combinată cu parte a doua a numelui, "Munți", fapt datorat, probabil, faptului că la momentul atestării zona era destul de împădurită în vatra sau la altitudine mai înaltă, fiind situată, de asemenea, în apropierea munților. De-a lungul timpului observăm o a treia atașare, cea care ține de hidronimia râului Mureș (Maros"- 1760- 1762, "Marus-1824", cum am arătat anterior, rezultând cea mai lungă denumire, Rușii-Munți de Mureș ("Maros Oroszfalu") la 1824, respectiv 1854.

Localnicii, vecinătatea, conjudețenii noștri de-a lungul timpului au simplificat pentru o mai mare ușurință lingvistică denumirea, scurtând-o, numind localitatea "Rus", nume folosit și în zilele noastre.

Amintim aici variantele locale, bazate pe legendă și supoziții mai mult sau mai puțin credibile, legiunea "Roșîi din Munți" sau numele primului localnic ce s-ar fi prezentat cuceritorilor cu numele de Rus sau Rusu. Fiind de origine rusă presupunem că și-a arătat originea, nu neapărat numele. E posibilă, deşi puţin probabilă, această variantă numele Rus sau Rusu, cum vom vedea la următorul capitol fiind unul dintre cel mai vechi, dacă nu chiar cel mai vechi nume de localnic, dacă facem o simplă analogie cu denumirea localității.

Dincolo de fantasmagonia şi farmecul poveştii de mai sus, opinia mea este că la momentul atestării din 1228, iar ulterior în 1319 când termenul orosz apare clar, cuceritorii maghiari au constatat existenţa unei populaţii de origine slavă în localitate, mai mult sau mai puţin consistentă, asimilată ulterior de localnicii de origine română.

Bogată și sugestivă este, de asemenea, toponimia pădurilor, fânețelor, dealurilor, câmpurilor sau a apelor satului. Aceste denumiri încărcate de istorie sugerează momente din viață satului, cu zbaterile și bucuriile lui.

Cu proveniență din dimensiuni temporale diverse fiecare dintre aceste denumiri ale locurilor reprezintă pentru ruseni o apropiere, o simbolică înfrățire cu natura, cu mediul, încălzindu-le sufletul cu amintirea

celor duși și purtându-le pașii, în prezent, pe urmele lăsate de ei, la muncă sau în drumeții.

E ca un arc peste timp ce, prin legătură de sânge sau rudenie, apropie generațiile, unindu-le în trecerea clipelor, spre veșnicia comună și nemurirea Rusului.

Generice pentru sat sunt dealurile înconjurătoare "Bursucău" și "Hora", deal aflat la liziera pădurii "Branişte", formațiuni ce ne încântă dimineţile sau amurgurile cu linii dantelate de relief, cu liziera pădurii plină de strălucire și mister, dăruind parcă localnicilor, prin frumusețe și maiestuozitate celestă, prin culori pastelate și dulci, protecție, putere și vis.

Vom prezența mai jos diverse denumiri locale pentru pășuni, fânețe, câmpuri sau ape pe diferite paliere reliefale.

Denumirile pășunilor satului aflate în zona mai înaltă sunt: "Poiana boilor", "Coada Vacii", pășuni aflate în "Dealul Lat", în județul Suceava unde satul deține terenuri, mai jos în perimetrul dintre Sebeș și la hatul cu comuna Aluniș amintim, "Opaci", "Coasta lui Niculiță" , "Dosul", "Piciorul fânațului", "Poiana lui Ion de la moară", "Hânţoaie" și altele.

Avem și denumiri de fânețe ce se află tot în zona mai înaltă, deasupra de "Bursucău" și "Hora" între pârâul Sebeș și demarcația cu Alunișul: "Valea Fânațului", "La Noroaie", "Opaci", "La Branişte", "În Glimee", "Dealul Suciului", "Fața Mesteacănului", "Între Pâraie la Grigore a lui Samson", "Bubureica", "Butuci", "În Laz", " În Fundoi", "Corlăţele", "Cotlon", "Pe Zăzpad", "Tău", "Dealul Doamnei" etc.

Coborând pe al doilea palier reliefal, aflat între cel prezentat mai sus și vatra satului, amintim următoarele denumiri ale locurilor: "Podirei", "Mălaele Mălănţele", " Gura arinilor" și "Arini" ,"Poiana Boilor" spre Sebeș, "Pe Pâraie", "Coasta Cărbunoaiei", "Gardul Țarinii"," Ciurgău" la poale de Bursucău, mai jos "Grădina Ciotului ","Grădina Nuțului", "Bgilog" "Titiana", apoi dealul "Hora" (anterior vremurilor noastre " Hora Mare " și " Hora Mică") sub pădurea " Branişte", "La Oveștini" sub dealul " Hora", "Dâmbu lui Zdăre", "La Pârâul Malului "etc.

De asemenea, un loc cu o încărcătură spirituală deosebită e cel numit "La Mânăstire" aflat către satul Sebeș, loc unde, se presupune că ar fi existat o mânăstire ortodoxă. Dicționarul universal Wikipedia și studiile efectuate ulterior de biserică și alți iubitori de istorie argumentează ca sigură existența acesteia în jurul anilor 1700.

Pe palierul de jos al vetrei satului, pe direcția Sebeș –Aluniș, de-o parte sau alta a căii ferate Reghin-Deda, avem o serie de denumiri locale ale suprafețelor după cum urmează : "Mociarca Podirei", "La Slatină", "La Bumbu", "După Dimești", "La Valea Satului", "Delnița", "După Gredini", "Cânepciştile", "În Zăvoaie", "Coasta Pipii ", "După Moară", "La Strâmbe",

” În Rât ”, “La Titiana“, “După Curte“ unde este și cimitirul satului, ’Între hotare”, ”După Ciocan”etc.

Denumirile apelor conțin și ele elemente socio-temporale.

Mureșul, “ Murăș“, cum îi zicem noi, din Marisul dacic,” Murășălul (Micul Mureș), “Săbgișul“, pârâul Sebeș, “Valea Fânațului“, ”Valea satului“ sau mai simplu, “Valea“ sau “La vale“, local, “ Pârâul Calului “ ce coboară de sub dealul “Hora“ pe lângă cimitir și se varsă în Valea Satului, “Izvorul din Dâmb“, “Izvorul de la Titiana“ sau ”Fântinița lui Groștior”, “Izvorul de pe Pâraie“ sunt curgeri hidrografice ce ne-au ostoit setea de-a lungul timpului, ne-au dăruit hrană, ne-au oferit condiții de relaxare, răcoare în veri toride, gheață în ierni viforoase, pentru îmbăiere sau jocuri de iarnă. Mersul la baie în râul Mureș, la ” scăldători ”, în ”Jos” la ” Pod ” sau în ”Sus” la “Scăldătoarea Doamnelor” aproape de balastieră, în ”Zăvoaie” către Pietriș etc sau raidurile hibernale pe ”Valea Satului” (uneori pe Mureș când era înghețat bocnă) pe gheață, cu sănii și bote cu cui în vârf pentru împins ”atelajul” pe tălpi, hocheiul sau alte jocuri legate de existența acestor cursuri hidrografice magice ne pigmentează trecutul cu amintiri plăcute. De asemenea, pescuitul în apele curgătoare mai mari prezentate mai sus sau ”statice” ca ”Balta din Sus” sau la ”Băltuțe”, bălți situate in apropierea ”Scăldatorii Doamnelor ” etc, elemente hidrografice care nu mai există, ne-a îmbogățit copilăria cu suspans și delectare, în timpul vacanțelor școlare.

Regionalismele sunt cuvinte sau expresii lingvistice specifice unei anumite zone geografice, caracteristice unui anumit grai. În continuare voi prezenta o serie de regionalisme folosite în sat în decursul vremurilor : ai (ustoroi), a aldoi (a urî), amu’ (acum), bai (problemă), batâr (măcar), bat câinii (latră câinii), bălan (blond), bănat (supărare), bănuț (plantă erbacee cu flori mici și rotunde), birău (primar), birăiță (soția primarului), bârsă (bucată de fier sau lemn ce leagă între ele elemente ale plugului), blid (farfurie), briglă (partea mobilă la războiul de țesut ce ține spata), călbază (gălbează), cei (chei), a șelui (a înșela), cerie (măsură pentru vin sau cereale -10 kg sau litri), ceteraș (muzicant), ceteră (vioară), ciubote (cisme), șiuhă (sperietoare de ciori), copârșău (sicriu), credință – în (pe datorie), dalb (alb cu pete albe), a dohăni (a fuma), făgădău (crâșmă), feșnic (sfeșnic), a sta feșnic (a sta drepți), fileu (plasă de cusut), fumar (afumătoare), gazdă (om cu stare materială bună), găzdac (bogat), a găta (a termina), jermănos (viermănos), grindei (parte de plug), hiclean (viclean), holtei (fecior), huși (tufișuri), ioșag (bogăție), a îmbuca (a gusta), a încobili (a scoate plugul din brazdă), jântiță (amestec de urdă și zer sărat), laiță (bancă; scândură de pus mortul), a lipci (a da cu lut pe pereți sau pe jos), litră (măsură din lemn folosită la măsurara cerealelor; capacitate 15 l sau kg), mălăieț (măr sau pară moale), mărgărit (floare sau pom înflorit), meliță (unealtă de lemn pentru zdrobit tulpinile de in sau

cânepă), a mere (a merge), mierță (măsură din lemn pentru cereale cu o capacitate de 20 l), nu-i modru (nu-i posibil), năframă (basma), nost' (nostru), a oci (a face cu ochiul), năfrămuță (batistuță), ojână (gustare de la ora 17), osane (cântece religioase de slavă), o țâră (puțin), para (monedă, ban), a păli (a lovi), pcior (picior), petea (panglică), pârleaz (trecătoare peste garduri țărănești), a pândi (a urmări), pic (puțin), ploscă (vas de cca. 1 l pentru băutură), potică (farmacie), pozdărie (resturi lemnoase ce cad din tulpina de in sau cânepă la melițare), preveghi (priveghi), rât (loc cu iarbă), rujă (trandafir), ruminele (produse cosmetice), a se rumini (a se farda), a băga de samă (a urmări, a fi atent la ceva), sălaș (sicriu), scârbă (ceartă, supărare în familie), sfadă (ceartă), a slobozî (a da voie să intre), slobogag (învoire), smârdă (urâtă), socăciță (bucătăreasă), stog (claie mare de grâu), staroste (persoană ce conduce o nuntă sau adult sfătuitor pentru vătafi la Bere), strungă (portiță mică prin care ies oile la muls), struț (buchet de flori), șuhan (niciodată), șurt (obiect de îmbrăcăminte pentru femei, purtat în față peste rochie), taler (monedă de metal), a țâpa (a arunca), a se ține (a fi mândru), țărnă (țărână), a se țâpa (a se arunca), țol (pătura groasă de lână făcută în casă), troscățăl (plantă erbacee cu tulpină ramificată, întinsă pe sol), tânțârim (cimitir), zamă (supă), pcisoc (nisip), cureci (varză), porodici (roșii), cucuruz (porumb), oloi (ulei), tomaji (tăieței de casă), picioci (cartofi), groștior (smântână), pancove (gogoși), sfănci (plăcințele) și altele.

Regionalismele s-au format atât local cât și prin intersectarea graiurilor diferitelor etnii conviețuitoare din zonă (maghiari si germani). O mare parte din regionalismele prezentate mai sus au fost evidențiate de profesorul Ilovan Chirilă într-o lucrare de etnografie și folclor, scriere realizată în perioada 1967-1969.

III. LOCUITORII

1. Antroponimice

Numele unei persoane, ca formă de individualizare personală, este compus din numele de familie și prenume.

Numele de familie este o parte a numelui compus al unei persoane care indică apartenența sa la o familie. Prenumele ale rolul de a distinge individual un membru al familiei de ceilalți care o compun.

Practică extrem de răspândită în comunitățile umane, cu reguli specifice de aplicare funcție de comunități și arii geografice, utilizarea lor a început să fie folosită prima dată în Europa, la Veneția, în sec. al XI-lea.

Fenomenul de migrație al populației aflată într-o continuă creștere, comunicarea greoaie dintre indivizi în cadrul comunităților cauzată de fenomenul arătat mai sus au determinat ca folosirea numelor simple, de botez, să fie insuficientă și de aici necesitatea alăturării la acestea, de noi elemente lingvistice de identificare personală.

Înaintea secolului al-XI-lea numele de familie reprezenta numele unor comunități mai mult sau mai puțin numeroase: clan, trib etc.

Numele de familie reprezintă o mică parte de istorie a familiei de proveniență și, fiind transmis pe cale paternală, ne poate ajuta la explorarea arborelui genealogic, "povestindu-ne" astfel fragmente din existența strămoșilor.

La români distingem patru faze (perioade) în evoluția antroponimică:

1) Epoca de formare a poporului și a limbii române, cu circulație de nume daco-romane, nume de sfinți sau personaje biblice: Crăciun, Petru, Toader, Paul, Marcu, Lazăr, Adam și altele, nume laice de origine tracă: Brad, Bucur, de origine latină sau legate de al rudeniei Sora, Fecior, culoare: Albu, Căruntul ori nume determinate de alți factori: Ursu, Corbu și altele.

Numele purtate de traco-geți erau individuale, patronimicele par să fi lipsit, fiecare persoană avea inițial, un singur nume .[1]

Deși numărul e impresionant de mare, 1190 cunoscute, nu se cunoaște niciun nume traco-dac care să ni se fi păstrat în formă inițială (Decebal e nou) și nici cele adaptate prin românizare și grecizare. De la romani nu ni s-a păstrat nimic din sistemul onomastic cu " tria nomina" (cf.Caius Iulius Caesar) care era al clasei dominante, ci ni s-au păstrat puține nume antice ca: Nicoară- Nicolaus, Șerbu- Servus și bisericești ca: Sânziana, Samedru, Sâmpetru sau Sânnicoara. [2]

2) Odată cu aşezarea slavilor pe teritoriul Daciei şi cele două Moesii se împrumută de la aceştia nume vechi de origine slavă (Bogdan, Radu, Vlad, Gheorghe, Ioan). Tot acum pătrund nume de la cumani şi pecenegi, iar mai târziu, pe teritoriul Transilvaniei nume de la ucraineni şi unguri.

3) După întemeierea statelor române, începând din secolul al XII-lea şi până în secolul al XIX-lea în antroponimia românească sub culta influenţă a bisericii ortodoxe de limbă slavonă predomină nume de aspect hagiographic, teologic, în defavoarea numelor laice de sorginte românească sau împrumutate de la popoarele vecine, biserica impunând onomasticii o formă greco-slavă. Pe teritoriul Transilvaniei, după cucerirea teritoriului de către unguri şi datorită colonizării masive cu secui, saşi şi şvabi, noii veniţi îşi pun şi ei amprenta în antroponimia locală.

Această onomastică este cuprinsă în cărţile de ritual slavon: *Ceaslovul şi sinaxerele Mineelor*, cuprinzând aşa zise nume biblice sau nume calendaristice, numite astfel după calendarele bisericeşti care încep să circule de la începutul secolului al XIX-lea“. Alături de numele purtate în formă oficială cultă ca: Antonie, Dimitrie, Gheorghie, Ioan, Vasilie şi altele, se adaugă o sumedenie de derivate ale acestora, unele create de români, altele împrumutate de la vecini. [3]

Nu este uşor de a stabili calea de pătrundere a antroponimelor slave în limba română ,ca urmare a relaţiilor strânse româno-slave, ca urmare a folosirii câteva secole a limbii slave (slavonă) în biserici, în administraţia şi în diplomaţia ţărilor române. De fapt, departajarea acestor două categorii de antroponime conform termenilor “popular“, respectiv“ cult/cărturăresc „ în lexicul comun nu poate fi tranşantă. [4]

4) Perioada modernă se caracterizează prin “moda“ numelor luate din istorie, sub influenţa Şcolii Ardelene: Decebal, Mircea, Ştefan, Bogdan şi altele, nume de botez ce unele devin nume de familie şi valul de nume noi, aduse după 1848, odată cu marile mişcări revoluţionare, din apus, fenomen ce a dus la alterarea majorităţii numelor de botez al locuitorilor.

În antroponimie sufixele au dat nume derivate, la noi, din cele de bază.

Sufixe specifice limbii române, care compun nume de familie, mai frecvente: -escu (cu semnificaţia “ fiul lui…), -ascu, -eanu, -an, -aru, atu, -ir, -oiu şi altele. Sufixul –escu este ataşat de obicei unor prenume masculine, cum ar fi la noi: Călinescu, Ionescu, Marinescu, Negulescu şi altele.

Sufixele sunt ataşate, de obicei, numelui unui loc, râu, deal, munte, zonă a regiunilor româneşti, cum ar fi la noi: Moldovan, Someşan, Jabeniţan, Feldrihan, Rus şi altele. Sufixele descriptive, ce derivă din ocupaţii, fenomene, evenimente, obiecte, arme, animale sau plante, cum ar fi la noi: Rotar, Oală, Bumbu, Buzdugan, Vântu, Boţan, Spiţ, Colibar, Bălan,

Covrig, Burian, Gabor, Șerban, Pop, Ciacău, Crăciun, Teslovan, Pușcaș și altele.
Sistemul de clasificare în antroponimia românească se prezintă deci astfel:

1) Nume creștine

a) populare, vestigii din latina vulgară;
b) calendaristice:
- nume tulpină în formă oficială.
- derivate populare create în limba română.
- derivate populare împrumutate de la vecini.

2) Nume laice

a) fondul vechi de nume formate în prima perioadă (cea de formare a poporului și limbii române) din cuvinte de origine tracă sau latină.
b) creația românească nouă din perioadele 2 și 3 (de influență slavă și a bisericii ortodoxe de limba slavonă).
c) nume laice împrumutate de la slavi (sec. VII -X) sau de la vecini și ocupanți (sec. XI-XIV).

Numele calendaristice ce au servit din sec. XII-lea ca izvor de alegere sau îndreptar în alegerea numelor de botez au devenit prototip al numelor de tulpină folosite de poporul român. Încă din cele mai vechi traduceri românești apar modificări la numele calendaristice sub influența graiului popular și a grafiei, constând din modificări de sunete sau articulații, cum ar fi numele: Alixandru, Aritina, Aura < Aura, Dinu< Dima, Sile<Vasile, Septim < Septimiu.

Prenumele reprezintă completarea la numele de familie cu rolul arătat la începutul capitolului. El formează baza onomasticii, fiind format din nume creștine sau laice.

Cele creștine se iau, de regulă, în formă calendaristică: Nicolae, Dumitru, Ioan, Vasile, Grigore, Gheorghe, Ilie și altele, sau uneori luându-se ca prenume chiar sărbătoarea sau derivate ale ei, cum ar fi numele: Florea, Sânziana.

Prenumele laice pot fi de tradiție veche (Albu, Bucur), vechi de la slavi (Radu, Vlad , Dragu), din cărțile poporane (Alexandru, Roxana), de sorginte latină (Liviu, Claudiu, Cezar) sau mai moderne (Mugurel, Ghiocel, Raluca).

Dacă înainte prenumele persoanelor, la fel ca la celelalte popoare ortodoxe, erau unice, în zilele noastre se observă tendința de a da copiilor, la

botez, două prenume, după mai multe criterii: religios, familial (păstrarea numelui unui membru al familiei) sau o combinație a acestora.

De asemenea avem grupe de prenume specifice ambelor sexe, cu terminații diferite: Alexandru-Alexandra, Ilie-Ilinca, Marin-Maria, Paraschiv-Paraschiva, Vasile-Vasilica, Lucian-Lucia, Ion-Ioana și altele.

Deosebit de pitorești sunt patronimele sau poreclele locale folosite în vechime, folosite și azi, pentru individualizarea persoanelor, cu un vădit caracter de amuzament. Dintre poreclele vehiculate în sat, pentru amuzamentul (sau necazul) cititorului ”rusan” amintim: Cuișor, Gogoaia, Săcu, Buhaiul, Dobaşu, Groştior, Vârvuţ, Poduțu, Tolea, Iedu, Mâțu,Țapu, Cicea, Foatăr, Trișca, Jupu, Zănatu, Straja, Fan, Bălu, Calu, Cicirig, Gilău, Fița, Hodu, Gioni, Scurtu, Mutu Belitului, Omul de fier, Ciorcu Belitului, Pilu, Verdele, Coana, Cioncu, Căruntu, Șoricu, Chifla, Săcuieș, Roșu, Cărbunea, Lapa, Bolditu, Onu, Buza, Cioaba, Găşiţa, Ciotu, Bonzar, Maniu, Cotu, Căţălu, Ciocobel, Rimu, Crețu, Ghiocel, Plăcintă, Mâzgosu, Fătu, Mucea, Ciuciuca, Gulea, Porumbița, Corneţu, Teoaca, Omega, Rotar, Scrofilă, Vână, Izmana, Calu, Chișata, Picioca, Fripta, Gâlba, Șurubel, Ceaoana, Puți, Dobaşu, Coptu, Mnicuța, Tocana, Sergentu, Huza, Iuza, Urecea, Ciurnelu, Conciu, Coțofana, Pinguinul, Păsăroiu, Fedăru, Iambor, Sasu, Cioara, Trompeta, Tarzan, Cleanu, Bonzaru, Lordul, Chefea, Bochina, Ciucurel, Cicirigu, Bălu, Motanu, Chichiri și altele. Porecla e un “ supranume “ dat unei persoane, având legătură cu o trăsătură caracteristică a fizicului, a psihicului sau a activității sale, dat de obicei în bătaie de joc, de ” ciufuleală “ (local). Poreclele au o dinamică temporală elocventă.

Foarte interesantă este aria de răspândire actuală a numelui de familie al ”rusenilor”. Luînd ca şi criteriu densitatea numelor din întregul arealul naţional, defalcată pe componente administrative, am avea următoarea structură :

a) nume întâlnite în toată țara: Ionescu, Adam, Moldovan, Șerban, Marinescu, Albu, Oancea, Costea, Savu, Bălan, Ganea, Pop, Crăciun și atele.

b) nume răspândite în Transilvania și anumite zone ale țării: Bumbu, Rotar, Buzdugan, Vântu, Ujica, Rus, Marga, Panga, Sabău, Lăzurca, Călescu, Cengher și altele.

c) nume răspândite preponderent în Transilvania: Raita, Pușcaș, Frenţ, Deac, Boar, Bota, Berci, Morar, Someșan, Gliga, Zaharie, Chiș, Colceriu, Burian, Coţoc, Ilovan, Oală, Branea, Botărel și altele.

d) nume mureșene sau locale: Sigmirean, Piştănilă, Gingean, Mognea, Bănulici, Buculeu, Zdăre, Simineţ, Spiţ, Chibeleanu, Ostaficiuc, Jabeniţan, Feldrihan, Mândrean, Colibar, Măndănac, Ciacău, Rician, Suceavă, Teslovan, Căbuz, Ciucan, Gabor, Mihoc și altele. [5]

Dintre numele mai vechi, nume rusene întâlnite în jurul anului 1847 amintim: Vărărean, nume ce nu mai există astăzi, Dumbravă, Feldrihan, Moldovan, Rus, Pop, Bota, Morar, Crăciun şi altele, evidenţiate în tabele ale regimentelor de grăniceri. La cap"Istoria satului" sunt prezentate nume de provenienţă năsăudeană cuprinse într-o situaţie trimisă de către conducerea de atunci a comunei (anul 1864), la Năsăud, unde era sediu de district, ca : Vărărean, Feldrihan, Ilovan, Ghindean şi alţii.

Bibliografie (studiu):

1) I.I Russu, "Etnogeneza românilor", Editura ştiinţifică şi pedagogică, 1981, pag.81.
2) Ioan Pătruţ, "Originea şi structura antroponimelor româneşti", Dacoromania.Serie nouă, VII -VIII, Editura Academiei, Cluj-Napoca, 2002-2003, pag.160.
3) N.A. Constantinescu, "Dicţionar onomastic românesc", Editura Academiei RSR, 1963, pag. X.
4) Ioan Pătruţ, "Onomastică românească", Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1980, pag. 26.
5) " Harta numelor româneşti " – Internet.

2) Origini

Dovezile arheologice atestă faptul că teritoriul judeţului Mureş a constituit o arie de populare timpurie, încă din primele faze ale civilizaţiei, din epoca comunii primitive.

Factorii care au contribuit la atragerea oamenilor pe aceste meleaguri au fost atât existenţa unor resurse naturale variate (vânat, fructe naturale, lemn, piatră, argilă, stuf) precum şi posibilităţile mari de obţinere a mijloacelor de subzistenţă din exploatarea solului (cultivarea plantelor cerealiere şi textile, creşterea animalelor, existenţa fâneţelor şi păşunilor naturale facilitând această ocupatie, a viţei de vie, a pomilor fructiferi, creşterea albinelor şi altele). De asemenea, văile adăpostite, terasele acestora au găsit aici atât loc pentru desfăşurarea activităţilor cu scop lucrativ cât şi un grad ridicat de protecţie în faţă atacurilor inamice sau calamităţilor naturale.

Urme de populare sunt semnalate din neolitic (5500-2200 î.e.n), găsindu-se unelte de piatră şlefuită şi cioburi de ceramică pe teritoriul a peste treizeci de localităţi răspândite în valea largă a Mureşului, în Văile Târnavelor şi a afluenţilor acestora. Din epoca bronzului (2200-1200 î.e.n.) pe teritoriul a peste patruzeci de localităţi sunt găsite urme de civilizaţie şi anume unelte, arme, podoabe, obiecte de cult. Din prima epocă a fierului-Hallstatt (1200-300 î.e.n). în care se continuă şi metalurgia bronzului sunt

semnalate urme de populare pe teritoriul a douăzeci şi şapte de localităţi răspândite în valea Mureşului, începând de la Deda şi până la Luduş, deci probabil exista populaţie şi în arealul satului nostru, în Câmpia Transilvaniei şi în Podişul Târnavelor. A două perioadă a fierului, La Tene dacic (300 i.e.n-106 e.n) ce include şi perioada statului sclavagist dac independent (60 î.e.n- 106 e.n) este marcată prin urme de populare semnalate pe arii teritoriale în 28 de localităţi, aceste vestigii fiind de proveniență autohtonă dacă. Alături de daci, în jurul anului 300 î.e.n. se stabileşte o populaţie de origine celtică venită din Europa Centrală, îmbogăţind cultura materială locală cu elemente noi, mai ales în meşteşugul ceramicii (roata olarului) şi al prelucrării metalelor, fiind creatoarea şi purtătoarea aşa numitei culturi La Tene ce caracterizează această perioada istorică.

Stăpânirea română în Dacia (106-271) a lăsat urme numeroase în diferite părţi de judeţ, în peste 30 de localităţi, dovadă stând materialul arheologic deosebit de bogat aflat la Muzeul Judeţean de Istorie din Tg-Mureş sau din alte muzee locale.[1]

Arealul satului nostru este un loc binecuvântat de Dumnezeu, cu terenuri propice dezvoltării agriculturii, cultivării plantelor sau creşterii animalelor, apiculturii, viticulturii, pomiculturii, cu păduri şi fâneţe, cu râul Mureş ca sursă piscicolă sau de plutărit, cu celelalte resurse naturale formând împreună cu factorul uman o simbioză perfectă, fiind locuit din cele mai vechi timpuri de populaţie dacă. Pentru a realiza un tablou complet al acelor vremuri vechi vom detalia puţin elementele sociale şi spaţiale autohtone, populaţia din care ne tragem rădăcinile, teritoriile de atunci.

Cele mai vechi informaţii referitoare la populaţiile de pe teritoriul Daciei apar în lucrarea lui Hecateus din Milet (aproximativ 550-470 î.e.n). Mai târziu, Stephanos din Bizanţ (prima jumătate a sec. al-VI-lea î.e.n), respectiv Helanicos din Mitilene (prima jumătate a sec. al-V-lea, î.e.n.) amintesc de două triburi de traci nordici de pe teritoriul de azi al Dobrogei: crobizii şi trezii. Herodot aminteşte prima dată de geţi şi se referă la locuitorii din zona Dunării inferioare, cam pe la 514 î.e.n.

Termenul de “dac“ va fi folosit la mijlocul sec. I, î.e.n în perioada lui Caesar (De Bello Gallico VI, 25.2). ” Dacii şi geţii reprezintă, de fapt, unul şi acelaşi popor, dacii având aceeaşi limbă cu geţii „ (Strobon), Dio Cassius afirmând că aceştia purtau numele de daci indiferent de denumirile tribale.

Numele Daciei a fost menţionat prima dată, se pare, pe harta lui Agrippa din secolul I î.e.n. deşi el se găseşte mai întâi la Plinius şi la Tacitus. Geţia nu apare în niciun izvor scris. [2]

Datorită condiţiilor naturale extrem de favorabile vieţii, zona în care se află localitatea noastră a fost populată de dacii liberi, înainte de a fi cucerită de Imperiul Roman. Amintim aici, ca argument, despre aşa

numitele "cetăți", locuri de apărare întărite, unde locuitorii se retrăgeau în caz de invazii. Un asemenea loc ar fi existat în munții Gurghiului, la vârful Zăspad, loc de legendă ce se păstrează și azi în toponimia locală sub denumirea de "La Cetate".

Cucerirea Daciei de către romani, elementele pozitive aduse de imperiu împletite cu cele locale, dace, omogenizarea ulterioară și-au pus pecetea asupra evoluției vieții în acest spațiu geografic. Hărțile vechi existente ce trasează granițele Daciei Romane arată că granița provinciei a trecut prin Depresiunea Gurghiului, neintrând în munți, unii locuitori retrăgându-se pe văi ferite, cum ar fi partea superioară de curgere a Văii Sebeșului, pentru a ataca, deseori, cuceritorii romani, alăturându-se, probabil, și incursiunilor dacilor liberi veniți de peste munți, lucru ce a dus, în timp, la slăbirea puterii Imperiului Roman, culminând cu retragerea Aureliană (anul 271 e.n). [3]

Pentru a controla zona, atât înspre Valea Mureșului cât și cea a Gurghiului, romanii construiesc castrul de la Brâncovenești, cel mai probabil pe vremea împăratului Traian, unde va străjui Legiunea I, numeri Illyricorum, lucru dovedit de "cărămida" cu pecete găsită aici. [4]

Castrele reprezentau puncte de sprijin pe arterele rutiere importante fiind amplasate pe întreg arealul județului în văile cu terase ale râurilor principale (Brâncovenești și Cristești, pe Mureș, Călugăreni, pe valea Nirajului, Sărăţeni, valea Târnavei Mici, respectiv Sighișoara, valea Târnavei Mari). Ele erau zone de intensă populare. Interesant este faptul că înafara drumurilor ce urmau traseul văilor principale, o cale însemnată traversa toate aceste văi, în partea lor superioară, spre zona muntoasă, unind printr-o linie strategică de apărare, castrele de la Odorheiu Secuiesc, Inlăceni (județul Harghita), Sărăţeni, Călugăreni, Brâncovenești și Orheiu Bistriței (județul Bistrița-Năsăud). [5]

Procesul de romanizare și influența imperiului au fost extrem de puternice, continuând conviețuirea dintre daci și romani, lucru ce va duce la nașterea elementului etnic românesc pe fondul celui autohton daco-roman, care va vorbi o limbă de sorginte latină.

Procesul de etnogeneză va continua în secolele următoare, când au loc mari migrații de populații (goții, hunii, gepizi, avarii, slavii) ce s-au perindat prin aceste locuri șapte secole, desăvârșindu-se până în sec. al-X-lea. Cei mai stabili dintre migratori, conviețuind și stabilindu-se alături de populația autohtonă daco-română, respectiv romană, au fost slavii, procesul de asimilare al acestora încheindu-se prin sec. al-X-lea când se definitivează și etnogeneza românilor.

Bibliografie

1) ”Județul Mureș”, Ion Șoneriu, Ion Mac, Editura .Academiei Române, 1973, pag. 66-72.
2) ”Cultură și civilizație în spațial românesc din cele mai vechi timpuri până la începutul sec. XIX-lea”, Călin Florea, Editura Napoca Star, 2006, pag.27-28;
3) C.Daicoviciu, V. Cherestesiu, ’”Din Istoria Transilvaniei ” , Editura Academiei RSR, vol.I, pag. 48 ;
4) ”Castrul roman de la Brâncovenești”, Zrinyi Andrei, Protase Dumitru. Editura Marisia, vol. V, pag.65.
5) Wikipedia – ”Județul Mureș ”.

3) Dinamica populației. Elemente de demografie istorică

Dovezile arheologice atestă prezența omului în defileul Mureșului, și implicit în zona satelor comunei noastre, din cele mai străvechi timpuri: epoca bronzului și epoca fierului, parcurgând toate etapele istorice până în ziua de astăzi.

În Evul Mediu observăm o creștere a populației în strânsă dependență cu dezvoltarea agriculturii, ramură economică de bază a acelei perioade, cu mici etape de stagnare sau chiar scădere în intervale mai scurte de timp datorate bolilor sau războaielor, factorul evolutiv fiind totuși cel dominant. Acest lucru este dovedit de evoluția datelor cuprinse în conscripții, recensămintele efectuate în Transilvania de autoritățile civile, militare sau religioase.

Deseori conscripțiile evidențiază nu doar populația ci și bunurile acesteia, construcţii obşteşti etc, lucru important pentru reconstituirea istorică a peisajului socio-economic al vremii.

Până la sfârșitul secolului al-XVII-lea se practicau conscripțiile urbariale, pe domeniile nobiliare, dar începând din secolul al-XVIII-lea conscripțiile sunt reorganizate, sistematizate, lărgite să cuprindă întreg teritoriul, conform noilor principii iluministe care ghidau monarhia austriacă, obținându-se astfel informații utile pentru realizarea reformelor de ordin social-economic și național. Printre conscripțiile importante se numără cele din 1715, 1720-1721 sau cea din 1750, sub împărăteasa Maria Tereza, având drept scop reforma fiscală. De asemenea importante sunt pentru români conscripțiile religioase din 1733 și 1750 care evidențiază credincioșii cultelor românești, greco-catolici (uniți cu Roma) sau cei ortodocși (care nu erau uniți cu Roma). Între 1785-1786 din ordinul lui Iosif al-II-lea are loc o conscripție generală, apoi una, la 1819-1820, ce folosesc același mod organizatoric. Conscripții importante au fost organizate și de

organele administrative, la 1760-1762, din ordinul generalului Buccow. În regimentele grănicerești se organizau conscripții chiar mai des, odată la 5 ani.[1]

Prima conscripție în care apare satul Rușîi-Munți e una urbarială, făcută la 1554.

În această conscripție urbarială satul apare sub denumirea de Nagy Orozfalw și este componentă a unui grup de sate, în număr de 9, având ca sat principal Șieul Mic. Pe cele 50 de pagini ale urbariului se înregistrează un târg, Reghinul (oppidum Regen) și 48 de sate. De fapt, nu este înscris târgul ci numai câțiva supuși ce țineau de domeniu. Satele sunt grupate în jurul a câte un sat principal în care locuiau, probabil, erau administrate, evidența empirică cuprinzând următoarele entități ale domeniului: Bahnea - 8 sate, Nadeș - 6 sate, Aluniș - 9 sate, Vălenii de Mureș - 7 sate, satul Ercea și cei 2 iobagi din Reghin.

Urbariul nu e complet, neavând început și sfârșit, și nici dată exactă. Pe la jumătatea lui, după titlul ”Pertinencie possessionis Kechet”, urmează cuvintele ”Anno domini 1554”. La acea dată întocmindu-se a două parte (și foarte probabil și prima), fiind fragmentar, a fost datat în întregul lui la 1554. Urbariul nu înscrie pe supuși cu numele, îi evidențiază numeric, fiind destul de sumar.

Valoarea acestui document este dată atât de vechimea lui, fiind unul dintre cele mai vechi urbarii care s-au păstrat, cât și de faptul că e printre puținele de acest gen cu privire la domeniile feudale din interiorul Transilvaniei.

Deoarece urbariul cuprinde grupuri de sate din mai multe părți, mai mult sau mai puțin apropiate, din interiorul Transilvaniei, de pe Mureș, Târnave, de pe Câmpie, fără a fi o formă cu un domeniu bine structurat, el evidențiază mai multe moșii nobiliare confiscate, probabil, pentru fisc. Vechiul înscris oferă o imagine demografică și economică prin datele ce ne arată raporturile feudale pe un spațiu destul de extins din interiorul Transilvaniei. Satele conscrise sunt românești, săsești, unguresti sau amestecate. Structura demografică e evidențiată la unele textual, la altele după judele satului înscris „kenesius„ sau „gerebius„ sau prin anumite dări către stăpânii feudali. Satele românești se deosebesc adesea prin unele taxe specifice cum e quinquagesima, ce reprezenta o taxă anuală pe ovine, miei, în alte sate, porci sau albine). Pe baza criteriilor de mai sus rezultă că aproximativ 27-28 de sate erau românești.

Prestațiile feudale ale supușilor erau cele obișnuite vremii, dar cu variații de la un sat la altul, după cum urmează:

- censul – taxa legitimă (impozit bănesc, în florini) un florin de sesie întreagă

- darurile sau daturile (ovăzul de Crăciun, pui, pâine etc), specific satelor românești fiind cerb, vită de tăiat

- darul cnezilor români, pătură, dar și un porc, carul cu lemne de Crăciun obligație generală, dijma din grâne și vin (satele săsești și ungurești)

- quinquagesima (în satele românești fiind daturi din oi, porci, miere de albine) și seruicia legittima- obligațiile de lucru - ce variază în funcție de dezvoltarea economiei proprii a stăpânului feudal, de pământul lucrat pentru el sau de pământul alodial ce începe să se constituie (cel separat, al stăpânului).

Satele românești aveau în frunte pentru administrare un cneaz, "kenesius", de obicei judele satului. El era jurat, mărturisind în față conscriptorilor numărul de supuși și îndatoririle satului.

În urbariu, apare Ion Chyapko, cnezul din Maiorești, "mărturisitor" și pentru satele Morăreni, Deda, Filea, mai mult ca probabil și Rușii-Munți (satul nostru fiind supus acelorași prestații, neavând înscris cneaz separat). [2]

A două conscripție generală în care figurează satul Rușii-Munți a fost făcută în anul 1724.

Pentru elaborarea instrucțiunilor, coordonarea lucrărilor, verificarea și centralizarea datelor la nivelul întregului teritoriu imperial, a fost alcătuită o comisie din reprezentanții celor trei națiuni privilegiate ce a prezentat la 1 iulie 1721 proiectul de instrucțiuni Dietei de la Cluj și comisarului imperial. Obținerea unor date centralizate comparabile era condiționată de aplicarea unui sistem unitar de unități de măsură. Pentru fiecare sat se stabilea numărul sesiilor (loturilor) prin însumarea sesiilor întregi și a părților de sesii. Mărimea terenurilor arabile trebuia să fie exprimată în câble de pogon (aprox. 1100-1200 stânjeni pătrați).

Pentru fânețe unitatea de măsură era carul cu fân echivalent cu suprafața ce putea fi cosită într-o zi de un cosaș, adică 800-1200 stânjeni pătrați. Pentru comparații menționez că stânjenul e unitatea de măsură folosită înaintea introducerii sistemului metric și a variat, după epocă sau regiune, de la 1,96 m la 2,23 m. Viile erau măsurate în "săpători" adică suprafața ce putea fi săpată într-o zi de un om, aproximativ 94 stânjeni pătrați.

Valoarea bănească a bunurilor conscrise era exprimată în florini renani sau ungurești. [3]

Constatăm existența în satul nostru, conform datelor statistice ale conscripției, a unui număr de 55 de gospodării din care 51 gospodării de țărani iobagi. Dacă socotim câte 5 - 6 membri la o gospodărie, care era numărul normal pentru acele vremuri, rezultă că satul număra aproximativ 275- 330 de suflete. Tot aici se mai menționează o suprafață arătoare de 307

câble, una cositoare de 110 cosaşi, 4 mori cu un venit de 24 de florini şi venituri din alte surse de 118 florini.

Numărul de mori din sat, la acea vreme, pare mare, dar acestea fiind, probabil, doar nişte râşnite mici cu o singură piatră, acest amănunt "tehnic" ne oferă un punct de vedere veridic referitor la statistica feudală. Nu se menţionează religia locuitorilor. [4]

A treia conscripţie în care apare localitatea Ruşii-Munţi a fost făcută de episcopul Inocenţiu Micu Klein cu scopul de a stabili o evidenţă mai clară a românilor greco-catolici, "uniţi cu Roma", din Transilvania, în anul de graţie 1733. Satul apare sub denumirea de "Ruszi-Mulcz", aparţinând de protopopiatul Monorului (Archidiaconatus Monorensis) cu un număr de 62 de familii (incolae) greco-catolice, deci o populaţie de aproximativ 310-370 de suflete. Se evidenţiază casa parohială în care locuia preotul (domus par.), biserica, probabil din lemn (templa), parohia având şi o mică proprietate de pământ formată din 3,5 iugăre de fânețe, şapte care de fân (foeneta currum), respectiv 2,5 iugăre teren arabil (arabiles cubulorum), un iugăr echivaland cu 0,5775 ha. Se menţionează că preoţii (nomina poparum) care funcţionau la acea vreme erau Grigorie, probabil decedat în intervalul efectuării recensământului, respectiv Ioachim, al doilea cu menţiunea "bigamus", căsătorit a două oară, după ce a rămas văduv.[5]

Următoarea conscripţie referitoare la populaţia românească din Transilvania în care apare localitatea noastră sub denumirea de Ruşşi mulcz, a fost făcută de Petru Aron, vicarul episcopului Ioan Inocenţiu Micu Klein, în anul 1750. Acest recensământ de stabilire a numărului localnicilor era util deoarece, în funcţie de acesta, se determina numărul necesar de preoţi ce puteau fi scutiţi de sarcinile publice în comună, respectiv: 3 preoţi în comune mari, 2 preoţi în cele mijlocii sau un preot în comunele mici. Actul care a stat la baza efectuării recensământului din 1750 este decretul împărătesei Maria Tereza din 9 septembrie 1743 prin care, odată cu limitarea numărului de preoţi, se decidea că preoţilor uniţi să li se acorde porţiuni arabile şi fânețe din teritoriile comunale sau nobiliare, pentru a obţine venituri necesare traiului. Datele statistice ale conscripţiei vor fi comunicate curţii imperiale, respectiv guvernului Transilvaniei printr-o scrisoare la 15 decembrie 1754. [6]

Una dintre diferenţele esenţiale ale actualei conscripţii este faptul că aici, spre deosebire de cea precedentă de la 1733, se evidenţiază numărul de locuitori, nu numărul de familii.

La această conscripţie pentru localitatea noastră sunt consemnate următoarele date statistice: 390 de locuitori (animae universim), o biserică (templa), 2 preoţi (sacerdates fungentes), un făt (aeditui sacristani), niciun cantor (cristani), slujba acestuia fiind preluată, probabil, de unul dintre

preoți, un loc de casă parohială intravilan (fundi interni), 7 agii de galete (terrae arabiles cubuli) și 4 fânețe de care (prata curruum). Agiile și fânețele nu erau individualizate după suprafață. Agiile reprezentau de fapt numărul găleților de sămânță obținute, iar fânațele numărul carelor de fân ce se obțineau pe ele. Numărul iugărelor, fiind cu jumătate mai mic decât numărul galetelor indicat în conscripție, rezultă că suprafața arabilă canonială era de 3,5 iugare, aproximativ 2 ha. De asemenea, dacă vom considera că la un iugăr se produc cam 2 care de fân, iar numărul iugărului de fânaț fiind la jumătatea carelor indicate, rezultă că parohia avea o suprafață de fânațe de 2 iugăre, aproximativ 1 ha. [7]

Referitor la protopopiatul Monorului (Arhi-Diaconatus Monorensis Cottus Tordensis, Doboka & Kolos) din care făcea parte și satul nostru, am găsit că se menționează că în unele sate preotul capătă pe lângă feldera de bucate și câte o zi de clacă, în altele preotul având doar ziua de clacă. La fel ca și în alte comune, probabil și la noi, preoții țineau și locul învățătorilor sau instructorilor, vicarul Petru Aron atrăgând atenția că "după atâta osteneală pentru binele poporului" parohiile erau destul de sărace. [8]

Conform datelor celor trei recensăminte prezentate mai sus constatăm o creștere constantă a numărului de locuitori de la 300 (în anul 1724), la aproximativ 350 în anul 1733, ajungându-se la 390 de suflete în 1750, cifre destul de veridice, poate chiar mai mari dacă luăm în calcul posibilele sustragerii unor locuitori de la conscripție pentru a nu plăti biruri feudalilor.

Cea mai importantă conscripție din secolul al-XVIII-lea s-a făcut în anii 1760-1762 de către o comisie aulică, a Curții de la Viena. Scopul recensământului era stabilirea cu corectitudine a numărului românilor, respectiv a apartenenței religioase a acestora. Activitatea statistică era coordonată de trei funcționari superiori germani: baronul de Buccow, general de cavalerie și comandantul tuturor trupelor împărătești din Transilvania, conducătorul comisiei, baronul L.B. de Möringer, consilier al tezaurului și secretarul comisiei, respectiv baronul Fr. L. Dietrich, de asemenea consilier al tezaurului. La dispoziția acestui for se afla întreg aparatul administrativ și militar imperial. [9]

Spre deosebire de ultimele două conscripții coordonate de înalți prelați români greco-catolici, episcopul Klein, respectiv vicarul Petru Aron, aceasta e făcută pe comitate, deci nu pe parohii, fiind mult mai imparțială privitor la religie, având interesul de a prezența cifre cât mai veridice în ceea ce privește numărul românilor uniți sau neuniți. [10]

În cazul localității Rușii-Munți (Maros Orosfalva), parte a comitatului Turda (Thordensi) sunt evidențiate un număr de 67 de familii

(familliae) neunite, ortodoxe, care înmulțite cu un număr de 5-6 membri ne duc, undeva, spre o populație de aproximativ 335-402 de locuitori.

În recensământ mai apar: un preot unit (popae), o biserica neunită (templa) ortodoxă, o casă parohială (domus) ce deținea 3 agri (agris. cub) de teren arabil. Nu deținea vii sau fânețe. Observăm, că datorită anumitor avantaje materiale sau a interesului autorităților de a intensifica procesul de Unire cu Roma, preotul s-a declarat greco-catolic sau a fost înregistrat așa din oficiu, desfășurându-și, totuși, activitatea în lăcașul de cult existent, ortodox. [11]

După efectuarea conscripției, datele statistice au fost clasate în arhivele de război de la Viena cu numărul 881/decembrie 1762 fiind ulterior evidențiate, prima dată parțial de dr. Ilarion Pușcariu în " Foița " (Foiletonul) Telegrafului Român din anul 1877 iar mai târziu în 1889 în "Documente pentru limbă și istorie", Tomul I, pag. 244-245, apărând un extras sumar. [12]

Primul recensământ general al populației din Transilvania are loc în iarna anului 1785, pe vremea împăratului Iosif al II- lea. Paralel cu stabilirea numărului populației, un alt scop important al acestuia era măsurarea pământurilor, inclusiv cel al nobililor, considerentele acestui fapt fiind îmbunătățirea și corecția sistemului de impunere, respectiv a celui de recrutare în scop militar. Specificul conscrierii este dat de faptul că instrucțiunile elaborate au fost tipărite și în limba română iar locuitorii nu au mai fost împărțiți după naționalitate sau confesiune". [13]

Conscripția a avut loc imediat după înăbușirea Răscoalei țărănești conduse de Horia, Cloșca și Crișan. Organizarea, recensământului începe la 17 iulie 1784 când Curtea de la Viena emite Decretul pentru introducerea noilor reglementări urbariale în Transilvania și reglementările propriu zise cu drepturile și îndatoririle pentru iobagi în latină și maghiară. Conscripția este amânată prin Decretul aulic din 24 decembrie 1784 prin care Maiestatea Sa a notificat guberniul Transilvaniei să amâne recensământul până la noi dispoziții din cauza răscoalei populației "valache", act scris în latină și germană, emițând apoi la 31 ianuarie 1785 Decretul Aulic pentru efectuarea sa și instrucțiunile asupra modului cum să se facă acesta, în limbile germană și latină. [14]

Referitor la satul Rușii-Munți conscripția prezintă o cifră a populației de 97 de locuitori greco-catolici și 6 evrei (jidani), cifre nereale având în vedere evidențele anterioare sau ulterioare care vor fi prezentate în continuare la acest capitol. Motivele acestor evidențe eronate, neconforme cu realitatea, au fost, probabil, sustragerea de la recensământ, declararea unui număr mai mic de locuitori pentru a nu plăti impozite sau, mai puțin probabil, cifrele evidențiau numărul de gospodării. Nefiind motive

plauzibile, şi anume războaie sau molime, populaţia reală nu putea să scadă de la aproximativ 400 la conscripţia anterioară, la cifra de aproximativ 100 prezentată mai sus, ci doar să crească. [15]

Conform instrucţiunilor imperiale conscripţia în Transilvania, în sate, era făcută de doi recenzori, "judecători". Aceştia, fie chemau la recenzie tot satul, fie localitatea era reprezentată prin delegaţi ori ţărani de frunte pentru a răspunde celor 9 întrebări din chestionare. Se pare că la noi o delegaţie restrânsă din obştea satului a comunicat datele. E posibil ca acest lucru să fi fost făcut cu sau fără ştiinţa nobililor de pământ, din criterii economice, având în vedere obligaţiile împilătoare ale ţăranilor iobagi sau jeleri atât faţă de aceştia, cât şi faţă de imperiali. O conscripţie reală cifric ar fi dus la obligaţii în plus faţă de cele existente, exploatarea fiind epuizantă atât din partea nobililor, cât şi din cea a imperiului.

Împăratul Iosif al-II-lea, călătorind de multe ori în Transilvania, ştia situaţia iobăgimii române şi faptul că mulţi nobili au acaparat din moşiile ţăranilor, voind o situaţie cât mai exactă pentru a-i impune şi pe aceştia la plata dării de pământ. Deşi împăratul a dat dispoziţii în favoarea iobagilor români, făcând unele reforme benefice, datorită opoziţiei feudalilor ce nu puteau concepe a plăti dări către imperiu pentru pământ sau pe alte surse de câştig, Curtea de la Viena nu poate aplică rezultatele conscripţiei din cauza opoziţiei nobililor.

În plus, situaţia devine mai grea pentru iobagi în unele sate din Transilvania, unii nobili profitând ulterior de sustrageri înglobându-şi ei pământul sau obţinând alte facilităţi economice. E posibil ca acest fenomen, având în vedere diferenţele cifrice mari de la o conscripţie la alta, să se fi întâmplat şi la noi.

Actele conscripţiei de la 1785-1786 au fost în cea mai mare parte distruse de autorităţile nobiliare din comitate, cu excepţia celor din scaune şi districte săseşti.

Pentru a reglementa raporturile dintre nobili şi iobagi, aşa cum erau instrucţiunile urbariale, certe şi clare în Ungaria, Crişana şi Banat, Curtea de la Viena iniţiază un nou recensământ la 1819-1820 pe fondul tergiversării de către Dieta Stărilor a adoptării unor legi în acest sens, atât în 1790-1791, cât şi în 1810-1811. În ianuarie 1819 împăratul Francisc semnează rezoluţia de începere a conscripţiei în primăvara aceluiaşi an, după tratativele eşuate în perioada 1813-1817.

Conducerea şi organizarea conscripţiei i-a fost încredinţată contelui Cziraky Antal, vicepreşedintele Camerei Aulice a Ungariei (de aici şi numele de "conscripţie Czirakyana"). Trei comisari regeşti, recrutaţi tot din rândul aristocraţilor maghiari ai Ungariei, vor coordona activitatea pe comitate, scaune şi districte, în câte o circumscripţie. Comitatul Turda, din

care făcea parte și satul Rușii-Munți a fost înglobat în circumscripția a doua, cu sediul la Alba-Iulia. După încă o serie de tergiversări ale Dietei Transilvaniei și nobililor locali, recensământul efectiv începe abia în primăvara lui 1820, încheindu-se în toamna aceluiași an. Această conscripție este doar "urbarială" deoarece ea consemnează informații din localitățile unde existau iobagi sau jeleri, posesiunile acestora și obligațiile față de stăpânii feudali. În comitatul Turda sunt studiate un număr de 16 localități. [16]

Nu este cazul satului Rușii-Munți sau al satului Morăreni (satul Maiorești fiind cuprins în conscripție). În anul 1764, pentru a extinde cordonul militar existent la granița de est, alături de alte sate militarizate anterior, sunt militarizate încă șapte sate, cinci de pe Valea Șieului: Monor, Gledin, Șieul Mic, Budacu Român și Ragla, precum și două de pe Valea Mureșului, Rușii-Munți și Morăreni". [17]

Proprietarii feudali, Kemény și Bánffy au fost despăgubiți pentru domeniile expropriate, delimitându-se și bunurile grănicerești, lucru cuprins într-un ordin gubernial, ca urmare a intervenției Consiliului aulic de război de la Viena. Rușii-Munți și Morăreni au intrat în componenta Companiei I a Regimentului II Românesc de Granița de la Năsăud. [18]

Prin militarizare, devenind soldați grăniceri , "cu drepturi și obligații net stabilite ", "rusenii " și "morărenii" au fost eliberați de iobăgie, deci nu au mai făcut obiectul recenziei urbariale de la 1819-1820.

Acest important aspect pentru dezvoltarea ulterioară, economică, socială și culturală a satului este evidențiat în "Statutul Grăniceresc al regimentelor românești de granița din Transilvania", semnat în 12 noiembrie 1766 la Curtea de la Viena de către Împărăteasa Maria Thereza în al 26 lea an de domnie, de Mauritius, conte de Lacy, respectiv, "din porunca Maiestății Sale cezaro-crăiești " redactat și semnat de Ludovic de Türckheim. Citez o parte din text "Am decis că acești Valahi să fie scoși din starea lor de supuși de până acum și să fie părtași la toate prerogativele legate de statul militar. Anume, atât ei cât și copii și urmașii lor, să fie considerați oameni liberi, toate bunurile câte formează proprietatea unui individ, dimpreună cu câștigul și folosul ce-l aduce, să fie scutite din neam în neam de dijmele obișnuite a se lua mai înainte, proprietarii să fie apărați în conformitate cu legile țării și cu articolii militari și să se bucure de toate acele prerogative și imunități de cari se bucură ceilalți oameni liberi… ". [19]

O nouă recenzie oficială și generală are loc pe teritoriul Transilvaniei în jurul anului 1850 fiind necesară datorită conjuncturii istorice, Revoluția de la 1848/1849 din Ungaria, eveniment ce a dus implicit la necesitatea de restructurare administrativă și politică a monarhiei. Prin Ordonanța din 2 aprilie 1850, Ludwig von Wohlgemuth, guvernatorul militar al provinciei ia

măsurile organizatorice necesare conscripției. Pentru a asigura o precizie și rapiditate mai mare, preoții au fost somați pe calea consistoriilor să facă o înregistrare anticipată a tuturor credincioșilor din parohiilor pe care le păstoreau. [20]

Recenzarea a demarat în vara anului 1850, tabelul general fiind gata după centralizarea și prelucrarea datelor pe 10 martie 1851, marja de eroare fiind de aproximativ 5-6 %. Cele două regimente românești de graniță apar atât cu populația civilă cât și cu cea militară. Rezultatele recensământului au fost publicate în totalizări pe provincie și pe comitate după sex, stare civilă, vârstă, religie, naționalitate. Datele privind ocupațiile locuitorilor nu au fost publicate.

Rezultatele recensământului nu au fost pe măsura așteptărilor datorită perioadei lungi de conscriere, a întârzierilor datorate revoluției cât și a caracterului complicat al instrucțiunilor de recenzie. Pentru localitățile din Transilvania datele s-au păstrat în Arhiva Națională Maghiară, materialul fiind luat în îngrijire în 1774 și publicat în 1983 de către David Zoltan, directorul de atunci al Arhivelor Institutului Central de Statistică din Budapesta. Din motive politice, azi greu de înțeles, s-a interzis accesul la volum (multiplicat doar în 30 de exemplare), cei interesați având acces doar la volumul corectat și revăzut al primei ediții. [21]

Din evidențe, pentru satul Rușii-Munți cifrele, prezentate în funcție de anumite criterii enumerate mai jos, se prezentau astfel [22]:

1) număr de locuitori, mobilitate la data recenziei, clădiri:
   - populație prezentă– 799
   - plecați- 2
   - străini- 5
   - populație de drept (stabilă) -796
   - case– 126
   - locuințe- 182
2) în funcție de sex și starea civilă:
   - bărbați – 362, din care: 218 necăsătoriți, 130 căsătoriți, 14 văduvi
   - femei – 434, din care: 233 necăsătorite, 151 căsătorite, văduve 50
3) situația militară:
   - 14 persoane cuprinse ca vârstă între 17-26 de ani, bărbaţi incorporabili
4) după naționalitate:
   - români-783
   - germani– 6
   - țigani– 7
5) după religie:
   - greco-catolici– 790
   - romăno-catolici– 4

- creștini după evanghelie- 2

6) număr de animale (erbivore de talie mare):

- bovine -311
- cai – 29

Deoarece recensământul din 1850 nu a avut rezultatele scontate decât parțial se decide efectuarea unui nou cens. La 23 martie 1857 este promulgat patentul imperial împreună cu instrucțiunile și modelele de formulare, demararea activității stabilindu-se pentru 31 octombrie. Recenzia a fost efectuată de către oficialități civile și a fost finalizată în lunile noiembrie-decembrie ale anului 1857. Completarea formularelor se făcea în prezența autorităților comunale, regula fiind auto recenzarea, proprietarii de case sau delegații acestora, prezenți, dacă știau să scrie, trebuia să își completeze singuri fișele.

Recensământul din 1857, având în vedere modul de organizare și detaliere amplă de criterii statistice, poate fi considerat primul din seria censurilor moderne pe teritoriul imperial.

Chestionarele au cuprins întrebări amănunțite legate de religie, ocupație, vârstă, domiciliu, sex, dar nu se consemnează naționalitatea populației.

Datele din recensământ, pentru satul nostru sunt următoarele [23:]

1) număr de locuitori, mobilitate, clădiri:

- populație prezentă – 871
- plecați 14 (din care 9 bărbați, 5 femei)
- niciun străin
- populație localnică – 885
- case – 176
- locuințe 202

2) funcție de sex și starea civilă:

- bărbați 445, din care: necăsătoriți 261, căsătoriți 171, văduvi 13
- femei 440, din care: necăsătorite 221, căsătorite 177, văduve 42

3) după vârstă, structura populației era următoarea:

a) bărbați pe categorii de vârste:

- între 0-5 ani- 81
- între 6-13 ani – 86
- între 14-23 ani- 95
- între 24-39 ani - 93
- între 40-59 ani - 68
- peste 60 de ani- 22

b) femei pe categorii de vârste:

- între 0-5 ani– 67
- între- 6-13 ani-72

- între -14 – 23 ani – 105
- între 24-39 ani -96
- între 40-59 ani- 86
- peste 60 de ani– 14

4) după religie:
- ortodocși– 11
- greco-catolici- 866
- izraeliți- 8

5) după ocupația locuitorilor:
- 1 preot,
- 1 funcționar,
- 189 proprietari de pământ
- 3 industriași (probabil proprietari de mori etc)
- 11 zilieri
- 85 de bărbați fără ocupație, cu vârste mai mari de 14 ani, 595 femei și copii mai mici de 14 ani

Din anul 1867, prin dualismul maghiar și austriac, imperiul devine bicefal sub denumirea de Imperiul Austro-Ungar. Prin Legea III din 1869 de la Budapesta s-a dispus efectuarea unui nou recensământ în Ungaria și implicit în Transilvania. Datele acestui recensământ nu s-au mai publicat pe localități datorită unor considerente de ordin financiar, excepție făcând lucrările monografice publicate de comisiile locale de statistică din 14 comitate și 2 orașe libere regești. Lipsa datelor pe localități a fost suplinită parțial prin Dicționarul localităților din 1873 care cuprindea numărul populației și al caselor din sate și orașe, incluzând acum și localitățile de pe teritoriul Transilvaniei, acesta enumerând în plus față de recensământ și naționalitatea. Elemente mai ample, cu detalierea pe comune, se găsesc în caiete manuscris ale comitatelor elaborate în 1878/ 1879 lucrări aflate în Biblioteca Institutului Central de Statistică din Budapesta. Nu am găsit date monografice în arhivele românești sau alte surse referitoare la acest cens.

Următorul recensământ este organizat și condus de Institutul Național Regal Maghiar de Statistică înființat în 1871 ca instituție autonomă cu atribuții în acest sens, în anii 1880-1881.

Se stabilește regula, ca censiile să se facă la finalul anilor care se terminau cu cifra 0. Keleti Károly ce avea funcția de director al institutului schimbă modul de organizare comparativ cu censurile anterioare. Fișele comune sunt înlocuite cu chestionare individuale, recenzia se face de către comisii administrative locale iar prelucrarea finală a datelor se face centralizat de către institute. Cheltuielile au fost suportate de localități. Rezultatele primare au fost înaintate autorităților politice de către

I.N.R.M.S. pe dată de 7 martie 1881. O noutate adusă este introducerea întrebării referitoare la limba maternă.

Rezultatele finale, statisticile pe localități și comitate, conform reorganizării teritoriale efectuate în baza Legii XXXIII din 1876 au fost publicate în două volume, la sfârșitul anului 1882, vol. II conținând datele pe localități. Elementele statistice evidențiate au fost: numărul de case, numărul populației civile prezentă, distribuția după limba maternă și după religie, precum și numărul știutorilor de carte. [24]

În satul Rușii-Munți situația se prezenta astfel [25]:

- număr de case – 252
- număr de locuitori – 1153

Populația avea următoarea apartenență religioasă:

- ortodocși – 33
- greco-catolici -1094
- romano– catolici- 2
- creștini după evanghelie – 4
- unitarieni 2
- izraeliți – 18

După limba maternă, structura populației era următoarea:

- vorbitori de limba română – 1054
- vorbitori de limba maghiară – 12
- vorbitori de limba germană – 4
- vorbitori de altă limbă– 38
- limba maternă necunoscută – 45

Numărul locuitorilor știutori de carte era la dată respectivă de 508 oameni.

Procedura de evidențiere, luând ca și criteriu limba maternă, a fost evident greșită, denaturând structura populației față de ce era în realitate. Persoanele de limba idiș (evreii) nu au fost evidențiați cu limba lor maternă, iar înregistrarea limbii materne nu este suficientă pentru a stabili numărul țiganilor, cifra rezultată neexprimând adevărată mărime a populației de țigani, aceasta fiind distribuită pe mai multe limbi. Drept urmare, la fel ca și evreii, țiganii, neavând o rubrica separată, au fost contopiți la alte limbi. În statistică au fost cuprinși și cei care nu puteau vorbi, la rubrica "limba maternă necunoscută". Ca o concluzie, referitor la aspectele de mai sus, rezultă că țiganii, evreii și cei care nu puteau vorbi erau în număr de 83, din care combinat cu apartenența religioasă, un număr de 18 erau evrei. Nu putem stabili cu exactitate numărul populației de țigani, neștiind numărul celor nevorbitori (muți) sau al țiganilor contopiți la altă limba maternă.

În perioada 1-10 ianuarie 1890 s-a derulat un nou recensământ reglementat prin Legea IX din același an, rezultatele fiind publicate în trei mari volume pe parcursul anilor 1892, 1893, ce cuprindeau date privind

populația, ocupația locuitorilor respectiv o statistică a clădirilor. Aceste volume nu au publicat date la nivel de localitate fiind evidențiate centralizat într-un vast tabel statistic în ”Dicționarul localităților” la 1892.

În deceniu care a urmat recensământului din 1890 în Ardeal mai au loc alte evenimente statistice importante ca : recensământul țiganilor din 1893, cel agricol din 1895, introducerea începând cu octombrie 1895 a registrelor de stare civilă, reorganizarea statisticii cu privire la mișcarea naturală precum și o nouă lege, Actul normativ XXXV din 1899 cu efecte pozitive în exactitatea informațiilor ulterioarelor recensăminte.

Prin Legea XLIII din 1899 este demarat la începutul anului 1900 un nou recensământ.

Deși se păstrează, în general, elementele censurilor anterioare, preponderent al celui din 1890, apar noi modificări și adăugiri ca de exemplu cele referitoare la caracteristicile caselor și pământurilor avute în proprietate. Totodată, calitatea actului de recenzie crește ca urmare a introducerii remunerării recenzorilor. Dascălii (bărbați) din comune aveau obligativitatea să participe ca recenzori, de aici nivelul ridicat de corectitudine al evidențelor. Odată cu acest cens se trimit chestionare și instrucțiuni direct orașelor și comunelor. Pe lângă datele populației civile se face și recenzia militară, prelucrarea datelor făcându-se pe ambele tipuri de populație. Pentru prima dată în alegerea recenzorilor condiția primordială era cunoașterea limbii maghiare, alături de limba naționalităților din localitatea recenzată. [26]

Referitor la satul nostru datele sunt următoarele [27]:

- număr total populație – 1413

Repartiția populației, după următoarele criterii, era următoarea:

1) după vârstă:
   - 0 - 5 ani -202
   - 6 -11 ani – 161
   - 12-14 ani – 85
   - 15- 19 ani – 147
   - 20 – 39 ani - 377
   - 40 – 59 ani – 293
   - peste 60 de ani – 148
2) după sex: 728 bărbați, 685 femei
3) după starea civilă: 654 necăsătoriți, 671 căsătoriți, 88 văduvi

În sat exista un număr de 301 case, din care 300 aveau pereții din lemn, una avea pereții din piatră, respectiv acoperișurile caselor erau construite din șindrilă la 222 de case, țiglă la 58 de case și trestie sau paie la un număr de 21 de case.

4) după limba maternă era următoarea structură:

- vorbitori de limba română – 1382
- vorbitori de limba maghiară – 31
- alte limbi 3

5) după religie :
- ortodocși – 3
- greco-catolici – 1345
- izraeliți – 65

6) după mobilitate:
- 4 localnici plecați
- niciun străin

7) situația militară:
- populație civilă– 1412
- populație militară- 1

Întrebarea referitoare la limba maternă s-a regăsit în chestionare sunând astfel: "Care este limba maternă pe care v-o asumați și o vorbiți cel mai bine ?" în instrucțiuni precizându-se că "se va consemna că limba maternă este limba asumată de respectivul sau cea pe care o vorbește cel mai bine". Tot aici se menționează că "limba maternă nu corespunde întotdeauna cu cea însușită de la mama, adăugând că în cazul sugarilor sau muților se va înscrie limba familiei". De asemenea, se putea înscrie doar o limbă vie, limba latină, idișul și ebraica nefiind evidențiate. Având în vedere numărul mare de evrei din sat (65 persoane) aceștia erau vorbitori de limbă română sau maghiară. Putem concluziona că noțiunea de limbă maternă se apropia mai mult cu cea de limbă vorbită în mod cotidian.

Nu s-a făcut o evidențiere netă după naționalitate acest lucru considerându-se de importantă secundară nefăcându-se o abordare statistică după acest criteriu. Combinând cifrele ce privesc populația luând în considerare criteriile 4 și 5 rezultă că populația satului la acea dată era formată din români, țigani respectiv evrei, nemaifiind evidențiați localnici de religii compatibile maghiarilor sau germanilor (romano-catolici, evanghelişti etc). Țiganii erau de religie greco-catolică sau ortodoxă.

Suprafață agricolă a satului era la acea vreme de 9829 iugăre de pământ (un iugăr având ca paritate 0,57 ha).

Rezultatele acestui recensământ au apărut între 1902-1909 și au fost publicate în 10 volume.

În baza Legii VIII din 1910 are loc ultima evaluare a populației vechii Ungarii, termenul limita de înaintare a datelor către Comisia Centrală fiind 31 ianuarie 1911. Alături de recenzorii obișnuiți sfera acestora a fost lărgită prin angajarea unor supervizori ai lucrărilor, aceștia verificând și centralizând datele care apoi se transmiteau direct fără intervenția prim-

pretorului, ca la precedentul cens. Ca noutate în chestionare apar cuvinte-răspunsuri pre tipărite pe scară largă iar pe lângă acestea apar și modificări de conținut ca: numărul copiilor născuți în căsnicie, la întrebarea dublă privind sexul și starea civilă punându-se în evidență și indicele de fertilitate. Din păcate, legat de acest aspect nu s-a mai făcut prelucrare datelor detaliat, pe localități.

Legat de educație se extinde sfera întrebării, limitată până atunci la educația de baza ("scrie și citește") și asupra situației școlare până în clasa VIII –a și inclusiv a învățământului mediu.

Legat de criteriul ocupațional se cuprind în statistică nu doar cei care realizau venituri, ci toți locuitorii cu vârstă mai mare de 6 ani. O întrebare nouă era cea legată de domiciliu și șederea la domiciliu, precum și la șederile în străinătate pentru a avea o imagine a emigrării și mobilității populației și în scop cultural. Altă întrebare se referea la efectuarea serviciului militar. Se introduc întrebări legate de populația bărbătească cu vârstă mai mare de 24 de ani, acestea servind în scop electoral, pentru a se creiona un tablou cu numărul celor cu drept de vot, în scopul unei reforme electorale, s-a renunțat la chestionare mai amănunțite legate de statistică economică așa cum a fost în 1900.

Rezultatele censului au fost publicate într-o serie nouă tot în cadrul "Publicațiilor Statistice Maghiare", în șase volume, acestea devenind publice în perioada 1912-1916, primele două volume conținând datele mai importante defalcate pe localități. Aceleași date au fost cuprinse și în "Dicționarul localităților" din 1913, asemănător cu cel din 1902.

Alte statistici făcute pe vremea vechii Ungarii au mai fost cele legate de reforma electorală și statistică, cu privire la evidența persoanelor nevăzătoare. În timpul Primului Război Mondial, perioada 1917/1918, au mai fost înregistrări de populație și efective de animale pentru a se putea estima potențialul uman și animal necesar frontului.

La recensământul din 1910 "drept limbă maternă se consemnează totdeauna, fără constrângere, conform realității, acea limba pe care persoană respectivă și-o asumă și pe care o vorbește cel mai bine și mai cu plăcere". În cazul sugarilor sau al muților se va consemna că limba maternă este cea a familiei, ca la precedentul recensământ (1900). Se observă faptul că deși limba maternă, în marea majoritate a cazurilor, era identică cu cea învățată în copilărie, apar situații în care limba maternă a copilului diferă în cazul în care copilul a însușit, în timp, altă limba la grădiniță, școală sau în cazul în care părinții sunt de naționalități diferite.

Această schimbare de nuanțare a sensului noțiunii de limba maternă a influențat într-o mare măsură corectitudinea datelor referitoare la naționalități. [28]

În funcție de criteriile statistice, datele cuprinse în evidențele recensământului de la 1910 pentru Rușii-Munți sunt următoarele [29]:

- Numărul total al populației satului – 1596

După vârstă populația era structurată astfel :

- 0-5 ani – 234
- 6-11 ani – 201
- 12-14 ani - 81
- 15-19 ani – 149
- 20- 39 ani – 500
- 40-59 ani - 255
- peste 60 ani -176.

Dintre aceştia 513 ştiau să scrie şi să citească, iar limba maghiară era cunoscută de un număr de 104 localnici.

După sex şi stare civilă structura se prezenţa astfel: bărbaţi 833, femei 763, dintre aceştia 736 erau necăsătoriţi, 757 căsătoriţi, 98 de văduvi respective 5 persoane divorţate.

Satul avea un număr de 332 de case din care 326 din lemn, 4 din piatră sau cărămidă, 2 din piatră şi pământ. Acoperişurile erau făcute din ţiglă la 125 de case, şindrilă la 201 case, respectiv paie la un număr de 6 case.

După limba maternă structura era următoarea:

- română - 150,
- maghiară – 40,
- germană - 48.

După religie datele erau următoarele:

- ortodocşi – 40
- greco-catolici – 1468
- româno-catolici – 11
- reformaţi – 8
- unitarieni – 2
- izraeliţi – 67

Odată cu terminarea Primului Război Mondial, în 1918, se împlineşte visul milenar al românilor transilvăneni: Marea Unire cu patria-mama. Următoarele recensăminte vor fi făcute în cadrul Regatului României.

În anul 1920 satul Rușii-Munți avea o populație de 1561 de locuitori dintre care 1557 erau români. În timpul războiului și-au pierdut viața 35 de oameni, 26 militari, murind eroic pe câmpul de lupta, respectiv 9 civili. [30]

Pentru perioada interbelică singurul recensământ complet al populației a fost făcut în 1930 restul referințelor statistice fiind doar estimative. Din punct de vedere al compoziției etnice românii reprezentau majoritatea

populației atât înainte de Primul Război Mondial cât și după sfârșitul acestuia în toate provinciile istorice. România reîntregită a anului 1920 avea un procentaj de români de aprox. 70 %.

Populația României însuma în 1919, 16250000 din care 30% nefiind etnici români, cu următoarea componentă : maghiari 19,3 %, evrei 5,3 %, ucraineni 4,7%, germani 4,3%.

În Transilvania maghiarii reprezentau 29% din populație iar germanii 8%. După 1918 200.000 de maghiari din Transilvania emigrează în Ungaria. În aceeași perioadă a avut loc și o imigrare a unui număr de 20.000 de români care s-au întors din SUA în Ardeal și Bucovina. Din totalul populației 77% trăia în mediul rural.

Recensământul a fost coordonat de către Ministerul Muncii Sănătății și Ocrotirilor Sociale cu scopul de a se evidenția date cu privire la populație, economie respectiv clădiri și locuințe pe criterii științifice, acestea prelucrându-se cu echipamente mecanic grafice obținute prin intermediul fundației Rockefeller, care mai apoi trec în dotarea Institutului Central de Statistică. [31]

Recensământul general al populației făcut în 1930 a avut ca scop primordial stabilirea structurii naționale a populației României întregite, de starea civilă, grupe de vârstă, gospodării, infirmitate, de neam, limbă maternă, religie, de știință de carte, de locul nașterii, situația în familie, mărimea gospodăriilor, a colectivității, cetățenie, cunoașterea limbii române; vârstă în ani, de profesii și situații în profesii după sex și vârstă, de întreprinderi industriale, comerciale și de transport, de clădiri și locuințe precum și de date comparative cu recensămintele generale precedente, de Dicționarul statistic al localităților, de Statistică Familiilor, de învățământul românesc. Prin efectuarea recensământului din 1930, statistica mișcării naturale a populației era sincronizată cu statistică occidentală, un rol important avându-l dr. Sabin Manuilă, personalitate culturală marcantă, unul dintre cei mai de seamă demografi din perioada interbelică. [32]

Voi prezența mai jos evidențele censului de la 1930.[33]

Conform datelor statistice numărul de locuitori din satul Rușii-Munți era de 1650 din care 817 bărbați, respectiv 833 femei, locuind într-un număr de 387 de case. Numărul gospodăriilor era de 399. Gospodăriile sunt în număr mai mare deoarece existau case încă în construcție.

Numărul persoanelor infirme era de 4 din care 3 surdo-muți și 1 olog.

După naționalitate populația era structurată astfel:

- români– 1557
- unguri- 16
- evrei - 31
- țigani – 42

- nedeclarați- 4

După religie situația se prezența astfel:

- ortodocși– 53
- greco-catolici– 1541
- reformați- 16
- adventiști– 8
- cultul mozaic– 31
- 1 persoană – fără religie (ateu sau nedeclarată)

Pentru populația mai mare de 7 ani, după gradul de educație, știință de carte, datele erau structurate pe sexe. Dintr-un total de 669 de bărbați , 423 erau știutori de carte. Din cei 423 de bărbați cu nivel educațional 4 s-au instruit extrașcolar, 404 aveau școală primară, 8 școală secundară, 4 școli profesionale iar alți 3 școli asimilate celor superioare.

Femeile știutoare de carte din totalul de 664 cu vârstă mai mare de 7 ani erau în număr de 269, cifră semnificativ mai mică decât cea a bărbaților. Dintre acestea: 3 s-au instruit acasă (extrașcolar), 257 aveau instruire primară iar 9 instruire secundară.

Dintre bărbați neștiutorii de carte erau în număr de 243 din care: 17 cu vârste cuprinse între 7-12 ani, 22 cu vârste între 13-19 ani, 162 cu vârste între 20-64 de ani, 42 cu vârste mai mari de 65 de ani. Femeile neștiutoare de carte erau în număr de 390 din care: 14 cu vârste între 7 și 12 ani, 39 cu vârste între 13-19 ani, 292 cu vârste între 20-64 de ani, 45 cu vârste mai mari de 65 de ani. Procentul știutorilor de carte calculate la totalul celor două sexe era de 52,2 %.

Populația statornică structurată după limba maternă era divizată în următoarea componentă:

- 1594– vorbitori de limba română
- 16– vorbitori de limba maghiară
- 26- vorbitori de idiș
- 14– vorbeau țigănește.

Cifrele de la 1930 evidențiate mai sus pe criteriile menționate, au fost defalcate pe comune și sate. Datele cu privire la alte criterii cum ar fi structura pe vârstă, profesiuni sau datele economice sunt cuprinse centralizat la nivel de "plase". La 1930 "plasa" era o unitate de rangul II din Regatul României, intermediară între oraș sau comună, respectiv județ, fiind condusă de un pretor numit de prefectul județului. Alături de alte sate, Rușii-Munți aparținea de plasa Reghin.

Datele recensământului de la 1930 fac obiectul unui număr de 10 volume consistente, un mare aport la reușită acestuia având dr. Sabin Manuilă, membru al Academiei Române, întemeietorul Institutului Central

de Statistică, secretar general la Ministerul Sănătății și Ocrotirii Sociale (1936) , director al Institutului de Demografie și Recensământ, conducătorul secției de statistică din cadrul Institutului Social Român, personalitate științifică de talie internațională.

În toamna anului 1941 pe teritoriul rămas în cadrul României, în urma pierderilor teritoriale prin nedreptul Diktat de la Viena e făcut un nou recensământ. În Ardealul de Nord, zona cedată Ungariei, autoritățile maghiare inițiază, de asemenea, un recensământ ce avea că dată de referință 31 decembrie 1941. Satul nostru, ca și componentă administrativă, făcea parte, alături de mai multe localități din nord-estul județului Mureș, din teritoriul cedat.

Vom evidenția doar trei aspecte referitoare la acel recensământ, respectiv: structurarea populației după naționalitate, limba maternă, respectiv religie.

Numărul total de localnici era, conform datelor culese, de 1725 , structurați după criteriile de mai jos. [34]

După naționalitate, evidențele se prezintau astfel:
- români– 1600
- maghiari– 13
- ucraineni– 2
- țigani– 79
- evrei– 31

În funcție de limba maternă aveam:
- vorbitori de limba română - 1601
- vorbitori de limba maghiară– 20
- vorbitori de ucraineană- 1
- vorbitori de idiș– 25
- vorbitori de limba țigănească – 78

După religie:
- ortodocși– 52
- greco-catolici– 1632
- româno-catolici – 1
- reformați – 9
- evangheliști – 1
- izraeliți – 30

Primul recensământ al populației de după Al Doilea Război Mondial, la structura teritorială nouă, s-a făcut în ianuarie 1944 unitatea de observație fiind gospodăria.

Regimul care s-a instaurat în România după desființarea Regalității și instituirea Republicii la 30 decembrie 1947, punând bazele statutului totalitar, a organizat până în decembrie 1989, moment când se reinstaurează democrația, odată cu Revoluția din 1989, 4 recensăminte, respectiv în anii: 1948, 1956, 1966, 1977. Primul din 1948 a fost, preponderent, recensământ agricol și al populației, urmat de cel din 1956 ce a avut ca unitate de observare familia. Rezultatele acestuia au fost cuprinse în 4 volume cuprinzând date generale cu structura demografică a populației, respectiv, cea social-economică.

Următorul recensământ are loc în 1966, datele acestuia fiind cuprinse în 8 volume ce evidențiau rezultate generale, populația pe vârste și sexe, după starea civilă și fertilitatea populației feminine, după locul nașterii, după nivelul școlilor absolvite, populația activă și cea inactivă, cea activă pe ramuri și subramuri economice, populația activă pe categorii și grupe de ocupații, gospodării. Recensământul următor, cel din 1977, are informațiile stocate în 2 volume, evidențiind structura demografică respectiv cea social-economică cuprinzând o gama largă de indicatori. A fost făcut cu sisteme superioare de prelucrare a datelor, fiind cel mai modern recensământ de până la acea dată. [35]

După război are loc o evoluție a migrației de populație de la noi. Prima a fost cea a etnicilor evrei, apoi cea a celor de etnie germană, sași sau șvabi, fenomen ce a avut un efect negativ asupra dinamicii populației. Cu toate acestea are loc o creștere naturală a numărului populației ceea ce a atenuat în mare măsură aspectul prezentat mai sus. Această creștere are un ritm mai lent în jurul anilor 1957 datorită introducerii unor legi mai permisive privind întreruperea de sarcina, model preluat de la sovietici, de aici un nivel scăzut al natalității. [36]

Începând cu octombrie 1966, până în 1990, datorită măsurilor legislative ceaușiste, populația va crește continuu, natalitatea în acea perioada fiind peste media europeană, cu efecte pozitive din punct de vedere demografic, dar negative în ceea ce privește libertățile individuale, îngreunând dreptul femeilor de a face întreruperi de sarcina, de aici multe drame pe plan familial: arestări, decese, greutăți în creșterea copiilor și altele.

În perioada comunistă statul a jucat un rol major în demografie folosind politici, adoptând legi ce puteau asigura exercitarea unui control riguros asupra evoluției populației.

Pârghiile folosite au fost:

- represiunea (legi de descurajare a divorțurilor și întreruperilor de sarcina);
- psihologice (convingerea populației pentru un comportament fecund prin media);

- măsuri stimulative pro natalitate (ajutoare băneşti sau materiale femeilor şi familiilor cu mulţi copii, distincţii onorifice, gen ”Mamă eroină“).

Evoluţia populaţiei la nivel naţional, în perioada 1948 - 1977 este semnificativă:

- 1948 – 15.872.624 locuitori;
- 1956 – 17.489.450 locuitori;
- 1966 – 19.403.163 locuitori;
- 1977 - 21.559.910 locuitori.

Pe de altă parte, nu putem ignora influenţa factorului economic în evoluţia populaţiei în perioada comunistă. Dezvoltarea economiei a dus la creşterea nivelului de trăi, exceptând sincopa din perioada 1982-1990, când regimul a strâns cureaua pentru a-şi plăti datoria externă. Creşte continuu nivelul educaţional şi de protecţie socială, iar serviciile în sănătate erau gratuite. Toate acestea, cumulate cu politicile prezentate mai sus, au creat cadrul pentru creşterea natalităţii, familiile având posibilitatea de a creşte un număr mai mare de copii, e drept uneori în condiţii mai modeste, dar viabile.

Datele statisticile privind recensămintele din 1948, 1956 respectiv 1977 nu sunt defalcate pe localităţi, apărând centralizat în volume. În acest sens voi prezenţa mai amănunţit datele recensământului din 1966 pentru satul nostru, ca şi componentă administrativă a Regiunii Mureş –Autonomă Maghiară.

Recensământul populaţiei şi locuinţelor din martie 1966 “primul recensământ efectuat după victoria deplină şi definitivă a socialismului în ţară noastră“, conform formulării vremii, a avut ca ţel să furnizeze date statistice asupra numărului şi structurii populaţiei după diverse caracteristici demografice, social-culturale, economice şi profesionale şi condiţiilor de locuit ale acesteia. A fost un recensământ complex, modern, Direcţia Centrală de Statistică dispunând de un echipament electronic de calcul ce a permis, prin stocarea informaţiilor pe bandă magnetică, efectuarea ulterioară a unor studii demografice şi social-economice folosind în vederea prelucrării datelor soluţii moderne, de maximă eficienţă, cum ar fi controlul logic automat al datelor înregistrate, iar în construirea tabelelor metoda combinării caracteristicilor demografice, socio-culturale şi socio-economice, obţinându-se astfel o valorificare complexă a fondului informaţional obţinut.

Caracteristicile populaţiei şi locuinţelor au fost înregistrate în perioada 15-22 martie 1966, potrivit situaţiei existente la ora 0 din noaptea de 14 spre 15 martie 1966, ca moment critic. Înregistrarea s-a făcut de către recenzori, la domiciliul persoanelor recenzate, pe baza declaraţiei fiecărei persoane capabile să răspundă la întrebările din formulare, fără a se solicita acte doveditoare. Pentru copii, persoane cu deficienţe sau plecate din sat datele au fost preluate de la capii de familie.

Structura populației din satul Rușii-Munți, în anul de grație 1966 se prezenta astfel:

1) Total populație – 1605 locuitori din care:

- bărbați -796
- femei – 809

2) Pe grupe de vârstă:

- între 0-4 ani – 151 (băieți- 84, fete - 67)
- 5-9 ani – 160 (băieți- 90, fete -70)
- 10-14 ani – 153 (băieți- 74, fete -79)
- 15- 19 ani – 95 bărbați- 47, femei – 48)
- 20-24 ani – 102 (bărbați -52, femei – 50)
- 25-29 ani – 118 (bărbați -62, femei -56)
- 30- 34 ani – 95 (bărbați – 44, femei – 51)
- 35 – 39 ani – 121 (bărbați – 64, femei – 57)
- 40 – 44 ani – 116 (bărbați – 47, femei – 69)
- 45 – 49 ani – 72 (bărbați – 37, femei – 35)
- 59 – 54 ani – 112 (bărbați – 56, femei 56)
- 55- 59 ani – 73 (bărbați - 34, femei 39)
- 60 -64 de ani – 89 (bărbați – 39, femei – 50)
- 65 de ani și peste – 148 (bărbați - 66, femei 82)

Structura pe naționalități era următoarea, conform declarațiilor individuale sau ale capilor de familii: 1605 locuitori declarați români iar unul maghiar. Evident e faptul că populația de etnie romă s-a declarat ca fiind români.

În funcție de limba maternă vorbită din totalul de 1605, 1604 erau vorbitori de limba română iar unul de limba maghiară.

După nivelul studiilor absolvite, pentru populația în vârstă de peste 12 ani sau mai mare, pe sexe, situația era următoarea:

- absolvenți de învățământ superior – 6 (5 bărbați, o femeie)
- școli medii de cultură generală (licee) – 11 (8 bărbați, 3 femei)
- școli medii tehnice și de specialitate – 11 (6 bărbați, 5 femei)
- școli profesionale și de meserii – 21 (17 bărbați, 4 femei)
- școli generale – 118 (57 bărbați, 61 femei)
- școli primare și alte situații – 1044 (487 bărbați, 557 femei)

Populația activă, respectiv cea inactivă structurată pe sexe, în funcție de principalele ramuri economice, pe ocupații, era astfel:

Total populație activă – 963 din care:

- industrie – 49 (46 bărbați, 3 femei)
- construcții – 38 (34 bărbați, 4 femei)
- agricultură – 748 (306 bărbați, 442 femei)
- circulația mărfurilor (comerț) - 10 (9 bărbați, o femeie)

- învățământ, cultură, artă, sănătate – 20 (8 bărbați, 12 femei)
- alte ramuri sau neidentificate – 20 (8 bărbați, 12 femei)

Total populație inactivă - 642 de persoane, din care 530 (copii, vârstnici) se aflau în întreținerea celor activi:

- industrie – 74 (37 bărbați, 37 femei)
- construcții – 58 (35 bărbați, 23 femei)
- agricultură – 271 (123 bărbați, 148 femei)
- circulația mărfurilor - 14 (9 bărbați, 5 femei)
- învățământ, cultură, artă, sănătate – 7 (2 bărbați, 5 femei)
- alte ramuri sau neidentificate – 106 (47 bărbați, 59 femei)

Altă populație inactivă (neaflată în întreținerea celor activi) – 112 (pensionari, alte persoane inactive).

Schimbările politico- economice și sociale ce vin după Revoluția din 1989 aduc modificări substanțiale de ordin demografic. În perioada postcomunistă au avut loc 3 recensăminte oficiale respectiv în anii 1992, 2002 și 2011.

Nu vom insista asupra recensământului din 1992 pentru că acesta nu a adus modificări substanțiale comparativ cu ultimele statistici de dinainte de 1989, iar pentru anul 2001 voi aminti doar cifrele de bază, urmând a prezenta detaliat datele Recensământului din 2011 mai apropiat de perioada în care ne aflăm.

Conform statisticilor (date obținute de la primăria) populația satului Rușii-Munți era, în 2001, de 1423 de locuitori. După naționalitate dintre aceștia românii erau în număr de 1302, maghiarii în număr de 10, existând 111 cetățeni de origine romă (țigani).

După religie populația era structurată astfel : ortodocși 1404, greco-catolici 7, reformați 7, penticostali 4, respectiv 1 ateu.

La recensământul populației din 2011 populația satului era de 1375 locuitori, respectiv 675 bărbaţi şi 700 femei. Dintre aceștia 1344 erau ortodocși, 5 romano-catolici, 3 greco-catolici, 5 de altă religie iar pentru 18 persoane nu există date disponibile.

Pentru a înțelege mai bine fenomenele socio-demografice ce au loc după 1989 și a avea o privire de ansamblu asupra dinamicii acestora voi prezenta, mai jos, datele centralizate pentru comuna Rușii-Munți.

Populația comunei avea la Recensământul din 2011 un număr de 2144 locuitori.

La recensământul din 1910 comuna numără 2187 de oameni, dinamica pozitivă continuând până în 1966 când erau 2597 locuitori și o stabilitate a populației, cu mici fluctuații, până la 1989.

Acestea se datorează modificărilor economico-politice și politicilor demografice.

Cifrele privitoare la evoluția populației comunei în secolul XX, respectiv început de secolului XXI se prezintă astfel :

1910 – 2187 locuitori
1920 – 2318 locuitori
1930 – 2373 locuitori
1966 – 2597 locuitori
1977 – 2580 locuitori
1981 – 2525 locuitori
1992 – 2358 locuitori
1999 – 2305 locuitori
2001 – 2260 locuitori
2007 - 2251 locuitori
2011 – 2144 locuitori

După anii 1950, autoritățile comuniste au încurajat dislocarea treptată a unei mari părți a forței de muncă de la sate spre orașe pentru crearea unor centre industriale. Paralel cu acest proces se desfășoară și cel de dezvoltare și urbanizare a satelor. Cooperativizarea agriculturii, industrializarea, crearea sectorului cooperatist, planificarea și organizarea întregii activități economice, politicile sociale ale acelor vremuri vor influența semnificativ dinamica populației, redistribuirea și mobilitatea acesteia fiind fenomene la scară majoră.

Cu toate neajunsurile ce le-a avut vechiul sistem, și nu mă voi extinde a comenta acest aspect, constatăm schimbări pozitive în creșterea nivelului de trăi pentru marea parte a populației satului. Crearea de noi locuri de muncă, gratuitatea din sistemele de educație și sănătate, încurajarea culturii și sportului mai ales în perioada ceaușistă au marcat o evoluție pozitivă a societății românești. Excepție face perioada 1980-1989 când din raționamente economice, mai mult sau mai puțin justificate, are loc raționalizarea alimentelor, a energiei electrice, intensificarea propagandei, cultul personalității, aspecte ce au dus la o stagnare, putându-se vorbi chiar de o reducere a nivelului de trai.

Deoarece nu putem anticipa cum ar fi evoluat societatea românească dacă nu am fi devenit parte a blocului comunist, decizie luată de mai marii lumii după război la Conferința de la Ialta unde soarta României a fost decisă de Churchil și Stalin cu complicitatea Americii, consider că e necesar să încercăm să analizăm cu maximă atenție perioada 1950-1989 atât în ceea ce privește aspectele negative cât și cele pozitive.

Putem împărți această perioada în 3 etape :

1) Perioada Dej – până în 1965 – cu influențele staliniste și trecerea dură la noul sistem.

2) Perioada ceaușistă – 1965- 1980– cea mai prolifică din punct de vedere economic și social din perioada comunistă.

3) Perioada ceaușistă–1980-1989– cu carențele amintite mai sus.

Dezvoltarea industrială capătă amploare după anul 1970. Relocarea populației rurale către orașe ia un avânt puternic, autoritățile de atunci emițând un important act legislativ, privitor la aceste aspecte, Legea 58/1974 privind sistematizarea teritoriului și a localităților urbane și rurale.

Dezvoltarea și mecanizarea agriculturii, crearea unui puternic sistem cooperatist, crearea de noi locuri de muncă la sate, posibilitățile de navetă a populației rurale către centrele industriale importante Reghin, Tg-Mureș, combinat cu alți factori economici, pe fondul creșterii constante a natalității fac ca populația, deși mulți fii ai comunei s-au stabilit în orașe, să rămână relativ constantă. Interzicerea avorturilor începând cu anul 1966 a avut ca efect o creștere considerabilă a numărului de locuitori la nivelul întregii țări.

Începând cu anii 90, legalizarea avorturilor, fenomenul de îmbătrânire a populației combinat cu cel de scădere a natalității, migrația tinerilor către oraș sau în străinătate în căutarea de locuri de muncă, pentru a avea condiții mai decente de trăi etc au dus la descreșterea numărului de locuitori. Astfel din 1992 până în 2011 populația comunei a scăzut cu 214 persoane. Densitatea geografică a populației comunei Rușii-Munți calculată ca raport între populația totală și suprafață era în 2011 de 50,8 loc/ km pătrat.

Din păcate, nu putem vorbi nici de o întoarcere mai amplă a rusenilor plecați, pentru stabilire definitivă la locul de baștină și aici mă refer la persoanele mai în vârstă, pensionari care dețin locuințe în comună, dar locuiesc în orașe.

Deși modernizarea comunei, noile facilități create mai ales după anii 2000 fac ca localitatea noastră să fie la nivelul orașelor sau chiar să le depășească în multe privințe, fenomenul de migrare dinspre oraș spre sat e într-o faza puerilă.

Acest lucru se datorează confortului urban (mă refer aici la încălzirea locuințelor cu gaz, față de sat unde se folosește combustibil lemnos) și posibilităților cultural –sportive sau de relaxare, mai diversificate la oraș.

De asemenea, pentru a face viabilă o repopulare a satelor este necesară crearea de noi locuri de muncă pentru tineri în agricultură, crearea de mici ateliere industriale, turism, servicii prin programe speciale, potențialul economic al comunei permițând acest lucru.

La recensământul din 2011, din punct de vedere al criteriului sexual, din totalul de 2144 de locuitori 1060 erau bărbați, respective 1084 femei, o distribuție destul de echitabilă.

Din punct de vedere religios comuna avea următoarea structură:

- ortodocşi - 2087
- reformați- 7
- româno-catolici – 5
- greco-catolici – 3
- adventiști de ziua a șaptea – 3
- altă religie- 5
- nedeclarați- 34

Structura populației pe vârste era următoarea:
- 0-9 ani – 487
- 20- 30 de ani – 268
- 30 – 40 de ani -302
- 40- 50 de ani- 274
- 50 – 60 de ani – 260
- peste 60 de ani – 553

După naționalitate populația comunei cuprindea :
- 2049 – români
- 13 - maghiari
- 13 - romi
- 30 - alte naționalități

Referitor la numărul populației de etnie romă, comparativ cu anul 2001, când apar numai în satul Rușii-Munți în evidență un număr de 1oo țigani este posibil ca aceştia să se fi declarat români, sau maghiari, să fie incluși în cuantumurile respective sau "de altă naționalitate".

Pentru satul Rușii-Munți statistica pentru anii 2001 și 2012 era următoarea:

a) anul 2001:
- număr total populație 1423 locuitori
- case 469
- clădiri 490

Din totalul de 1423 locuitori 1313 erau români, 100 erau romi, respectiv 10 maghiari. După religie 1404 erau ortodocși, 7 greco-catolici, 7 reformați, 5 penticostali și 1 ateu.

b) anul 2011:
- număr total populație 1375 locuitori
- case 469
- clădiri 499

Din totalul de 1375, 1213 erau români, 152 țigani, respectiv 10 maghiari.. După religie 1357 locuitori erau ortodocși, 7 greco-catolici, 5 penticostali, și 7 reformați.

Pe criteriul economic marea majoritate a populației o reprezintă populația inactivă cu un procentaj de 55,88 % , 1197 de persoane, față de

populația activă de 947 de persoane (44,22 %), din care 878 populație ocupată, respective 69 șomeri.

În 2011 populația comunei, 878 persoane, în funcție de domeniul de activitate era structurată astfel:

- industrie – 86
- agricultură – 405
- comerț - 33
- construcții- 52
- alte domenii- 282

Din păcate, prognozele INS cu privire la modificarea efectivului populației la nivel național nu sunt deloc optimiste, prezentând un trend descendent.

Nu fenomenul de scădere în sine este îngrijorător, ci faptului că acestuia i se asociază o degradare continuă a structurii pe vârste datorată procesului de îmbătrânire, a scăderii natalității, ceea ce face ca grupele tinere de vârstă să se diminueze comparativ cu cele mai în vârstă, ce vor crește ca număr și pondere.

De asemenea, faptul că fiii comunei, bătrâni sau tineri, nu se mai întorc de la oraș la sat pentru o creșterea a numărului populației și o stabilizare definitivă la sat, face că numărul locuitorilor să nu evolueze în statistici.

Aceste două aspecte combinate cu migrația spre oraș a tinerilor sau în străinătate afectează negativ dinamica populației satelor noastre.

Soluțiile pentru contracararea acestor fenomene ar fi:

- Politici la nivel național sau județean de dezvoltare sustenabilă și susținere a zonelor rurale.
- Politici demografice financiare pentru a susține creșterea natalității sau material cum ar fi : sprijin financiar pentru familiile cu un număr mare de copii, creșterea alocațiilor pentru copii gradual în funcție de vârstă și numărul acestora, programe de ajutoare materiale pentru familiile nevoiașe, active economic, cu mulți copii etc.
- Politici la nivel național, județean sau local pentru crearea de locuri de muncă.
- Politici locale educațional- cultural –sportive pentru recreere și a diminua diferența dintre oraș și sat la acest capitol.
- Amenajările moderne ale școlilor, bibliotecilor, căminelor culturale și bazelor sportive, ale parcurilor combinate cu modernizarea tehnologică a infrastructurii, a rețelei de apă și de canalizare, rezolvarea problemei stațiilor de epurare, a modului de colectare și depozitare a deșeurilor, posibilă racordării locuințelor la sistemul de încălzire cu gaz metan prin programe

naționale și județene sunt atuuri în plus pentru a spera la o evoluție pozitivă într-un viitor mediu și lung.

De altfel, în comuna Rușii-Munți, printr-o administrare extrem de eficientă multe din problemele ridicate mai sus, au fost rezolvate din surse interne sau atragere de fonduri europene.

Satul Rușii-Munți arată, de altfel, ca un mic, dar veritabil centru urban, având în vedere atât posibilitățile de recreere (parcuri, stadion, sală de sport, bibliotecă, muzeu, căminul cultural) cât și modernizările tehnice făcute (asfaltarea tuturor străzilor și trotuarelor, modernizarea sistemului de drenaj a apei, a sistemului de apă și canalizare, realizarea de marcaje rutiere, a remizei de pompieri, modernizarea spațiilor de utilitate publică, școală, biserica, grădiniță, primărie, capelă).

Tabelele centralizatoare 1, 2, 3 anexate lucrării cuprind evoluția populației începând cu primul urbariu, cel din anul 1724, până în zilele noastre.

Explicațiile privitoare la cifrele de mai jos, la modul cum s-au făcut aceste statistici, criteriile care au stat la baza lor, în funcție de scopul urmărit în diferite perioade istorice au fost cuprinse în paginile anterioare, la fiecare recensământ.

Tabelul 1 cuprinde date centralizatoare privind numărul de locuitori, respectiv numărul de locații ale acestora (case, clădiri gospodării, familii).

Următoarele două tabele prezintă defalcat numărul total al locuitorilor după două criterii importante: naționalitate și religie.

Pe baza izvoarelor documentare constatăm că numărul de locuitori al satului Rușii-Munți a fost într-o continuă creștere, exceptând anumite perioade îndeosebi după epidemii sau războaie când se constată descreșteri.

Perioada 1764-1851, când rusenii făceau parte din Regimentul II românesc de grăniceri de la Năsăud, participarea la diverse războaie, Războiul cu Prusia (1778-1779), Războiul cu Turcia (1788-1791), Războiul cu Franța (1792-1815), deși au dus la pierderi de vieți omenești din rândul populației militarizate, observăm că nu au avut o influență definitorie pe termen lung, între 1750 și 1780 populația satului dublându-se.

Acest lucru se datorează, probabil, creșterii natalității pe fondul îmbunătățirii situației economice, rusenii devenind oameni liberi, cum am arătat într-un capitol anterior.

Tendința de creștere a natalității se datorează și influenței revoluției industriale din Europa de Vest, deci și pe teritoriul imperial, începută în Anglia în 1642, factor ce a dus la modernizarea mijloacelor de producție și o nouă diviziune a muncii, sfera activităților diversificându-se.

Pentru perioada 1850–1910 creșterea populației continuă într-un ritm constant explicațiile acestui fenomen fiind următoarele:

Se îmbunătățesc condițiile de sănătate publică, epidemiile de ciumă, holeră sau alte boli nu mai fac ravagii, scăzând mortalitatea la populația adultă sau cea infantilă.

Referitor la acest subpunct ne vom întoarce puțin în trecut pentru a arăta efectul devastator al anumitor boli asupra populației în perioade anterioare celor cuprinse în tabelele de mai jos. Ciumă neagră s-a abătut asupra Europei începând cu anul 1347, boala fiind adusă din Asia, de către vasele genoveze cu răspândire ulterioară pe tot cuprinsul continentului. După scurte perioade de acalmie sau dispariție ea revine, complicându-se cu epidemii de gripă, tifos, holeră sau tuse convulsivă, Europa trăind până la jumătatea secolului al- XV-lea sub o amenințare permanentă. Răspândirea bolii se explică și prin subalimentarea unei însemnate părți a populației cât și prin lipsa de igienă (locuințe neaerisite corespunzător, depozitare precară a gunoaielor și resturilor menajere atrăgând șobolanii, agenții de răspândire ai bolii).

În decursul unui secol Europa a pierdut peste o treime din populația ei. [37]

Satul nostru, atestat de la 1228, a simțit influența acestei epidemii, la fel satele vecine. De altfel, în lucrarea ”Monografia satului Maiorești” scrisă de părintele Benjamin Maior acest lucru este specificat.

Cum observăm în izvoarele istorice teritoriile locuite de români nu au fost scutite de valurile de ciumă, datorită faptului că spațiul nord-dunărean se afla la intersecția rutelor de răspândire a pandemiilor, dinspre Constantinopol spre Europa Centrală, dinspre Rusia spre Occident sau dinspre Occident spre arealul românesc.

Relatările despre ciuma manifestată în arealul românesc sunt puține în sec. XIII-XIV, dar ele se intensifică începând cu secolul următor. Epidemiile apar între sec. XIV-XIX cam la fiecare deceniu.

Dacă în Occident ultima epidemie de ciumă este cea de la Marsilia în 1720, în estul continentului ea se manifestă încă un secol, până spre 1850 acest lucru datorându-se faptului că pe teritoriul nord-dunărean au loc mai multe războaie între ruși, otomani și austrieci ce aduc perioade de foamete și dezordine socială, neputându-se lua măsuri eficiente împotriva bolii. Pe lângă pandemii populația a fost decimată în trecut de desele năvăliri ale popoarelor barbare, năvălirile turcilor și tătarilor din sec. XIV-lea, una deosebit de agresivă în anii 1660-1661 și de războaie. Legat de Regimentul II românesc de graniță, amintim războiul cu Prusia (1778-1779), războiul cu Turcia (1788-1791) sau războiul cu Franța (1792-1815).

În perioada 1600-1839 Țările Române s-au confruntat cu mari epidemii de ciumă, fără a lua în calcul focarele latente. În 1738 sunt contaminate 23 de districte din Ardeal și mor 41.000 de oameni. [38]

În 1530 apare prima lucrare de medicină preventivă scrisă de către Jean S. Pauschner, numită ”O mică înștiințare cum să e păzim în timpul nemiloasei molime.” [39]

Consemnări istorice apar începând cu Miron Costin care descrie boala lui Ștefăniță Lupu (Papură Vodă – 1659- 1661). De asemenea, apar consemnări mai vechi din 1456 când domnitorul Iancu de Hunedoara moare de ciumă în tabăra de la Zemun, lângă Belgrad, Serbia, în perioada 1476-1553, ciuma de la Brașov din 1572, în 1557- 1579 și până în 1830 când sunt înregistrate ultimele cazuri de ciumă în țările române, molima fiind eradicată în Balcani până la 1850. Pe teritoriul Transilvaniei epidemia din 1755-1757 a fost ultima de mari proporții a sec. XVIII. Mai au loc epidemii în 1770- 1771 și 1786, dar aria lor de răspândire a fost mai redusă, iar pierderile de vieți omenești mult mai mici. [40]

Acest lucru se datorează și medicului ardelean Adam Chenot, considerat a fi primul epidemiolog din această arie geografică, ce a adus contribuții importante la situarea pe baze științifice a sistemului de carantină în pestă sau alte boli epidemiologice.

Într-un raport din 27 octombrie 1764 eruditul medic a cerut Comisiei Sanitare ca tot sistemul de carantină să se muleze pe cel apusean, până în 1770 călătorii fiind supuși unui regim de 84 de zile de carantină pe timpul epidemiei, la 42 de zile în așa zise “perioade dubioase”, de risc și la 21 de zile în perioadele numite “îndemne”, cu risc potențial. [41]

În perioada 1850-1910, creșterea populației este net superioară atât datorită aspectelor prezentate mai sus cât și faptului că acest interval istoric a fost protejat de războaie frecvente ca în trecut, frământările sociale fiind zonale (revoluții, revolte), exceptând evenimentele de la 1848 legate de satul nostru la care mă voi referi într-un capitol ulterior.

De asemenea, îmbunătățirea situației economice, mărirea suprafețelor agricole, modernizarea tehnologică, apariția de noi îndeletnici au dus la mărirea considerabilă a sporului populației, astfel între 1850 și 1910 populația s-a dublat.

Între 1910-1920 pe fondul pierderilor din Primul Război Mondial are loc o descreștere a numărului populație de la 1596 la 1561. Aici putem vorbi atât de jertfa de sânge adusă de eroi pe front (52 de soldați pierzându-și viața) cât și de pierderile din rândul civililor. Sporul de natalitate a compensat această diferență, astfel că cifra absolută cuprinsă în statistici, ca diferență, să fie doar de 35 de persoane.

De asemenea, perioada 1941-1966 arată o relativă descreștere. Ea se datorează atât pierderilor din Al Doilea Război Mondial, un număr de 23 de soldați pierzându-și viața pe front, la care se adaugă evident pierderi mari din rândul populației civile, dar și schimbărilor politice de după război, care

au dus la o migrare a populației spre oraș. De asemenea, încă nu erau programe adecvate de creștere a natalității (interzicerea avorturilor).

În perioada 1966 -1989 populația satului se menține relativ constantă, fenomenul de migrare către centrele urbane fiind compensat de modernizarea satelor și crearea de locuri de muncă în mediul rural, respectiv creșterea natalității.

Numărul de copii a fost într-o continuă creștere, acest lucru e dovedit de numărul școlilor ce funcționau în toate satele comunei, învățământ primar (cls. I-IV) în toate satele Rușii-Munți, Morăreni, cătunul Sebeș, respectiv învățământ general (cls. IV- VIII) satul Rușii-Munți.

După 1990 populația satului s-a aflat într-o continuă descreștere, motivele fiind prezentate anterior.

Datele cuprinse în Tabelul 2 au fost prezentate explicit în paginile anterioare care se refereau la fiecare recensământ.

Dacă în perioada 1724-1762 întreagă populație era românească, observăm că odată cu trecerea timpului evantaiul etnic se diversifică, astfel că, începând cu statisticile de la 1850 alături de români conviețuiesc pe meleagurile satului germani, țigani, maghiari, evrei, slavi.

Populația de origine germană pleacă din sat preponderent după Primul Război Mondial în satele apropiate săsești sau în Germania iar reducerea populației evreiești se datorează, probabil, situației din perioada 1940-1944 referitoare la problema evreiască, noi făcând parte din teritoriul cedat Ungariei hortiste.

Se observă o creștere semnificativă a numărului populației de etnie romă la 100 în 2001, 152 în 2012 acest fenomen datorându-se migrării acesteia la sate și a natalității crescute.

Referitor la datele cuprinse în Tabelul nr 3 referitoare la religie am insistat preponderent în paginile anterioare. După greco-catolicism, religia impusă și acceptată de români pentru obținerea de avantaje, cultul oficial dominant în marea parte a intervalului de timp 1733-1941, religia de baza rusenilor români, după război, până în ziua de azi este cea ortodoxă. De altfel, în străfundurile lor spirituale rusenii au fost mereu ortodocși, dar vicisitudinile vremurilor au făcut acceptarea concesiilor istorice.

De altfel, acest lucru e dovedit la recensământul din 1762 când populația se declara ortodoxă.

Religiile celorlalte etnii conlocuitoare apar în tabel detaliat, de la un recensământ la altul.

Tabelul nr. 1
Evoluție populație – Număr de locuitori

Anul	Nr. locuitori	Case Gospodării Familii
1724	300- 330	51
1733	310- 370	62
1750	390	Nu figurează
1762	335 - 402	67
1850	796 (362 bărbați.- 434 femei)	126
1857	885 (445 bărbați – 440 femei)	Nu figurează
1881	1153	Nu figurează
1900	1413 (728 bărbați - 685 femei)	176
1910	1596 (833 bărbați - 763 femei)	252
1930	1650 (817barbați -833 femei)	301
1941	1725	332
1966	1605 (796 bărbați.- 809 femei)	399
2001	1423	490
2011	1375	499

Tabelul nr. 2
Structura după naționalitate sau limbă maternă

Anul/ Criteriul	Nr. locuitori	Naționalitate specificată sau estimată conform religiei (1881,1900,1910)						
		Român	Evrei	Germani	Țigani	Maghiari	Alte limbi	Slavi
1724 (nat.)	300-330	300-330	-	-	-	-	-	-
1733 (nat.)	310-370	310-370	-	-	-	-	-	-
1750 (nat.)	390	390	-	-	-	-	-	-
1762 (nat.)	335-402	335-402	-	-	-	-	-	-
1850 (nat.)	796	783	-	6	7	-	-	-

Anul/ Criteriul	Nr. locuitori	Naționalitate specificată sau estimată conform religiei (1881,1900,1910)						
		Român	Evrei	Germani	Țigani	Maghiari	Alte limbi	Slavi
1881 (rel)	1153	1127	18	4	-	4	-	
1900 (rel)	1413	1348	65	-	-	-	-	-
1910 (rel.)	1596	1508	67	-	-	21	-	-
1930 (nat.)	1650	1557	31	-	42	16	4	
1941 (nat.)	1725	1600	31	-	79	13	-	2
1966 (nat.)	1605	1604	-	-	-	1	-	-
2001 (nat.)	1423	1313	-	-	100	10	-	-
2011 (nat.)	1375	1213	-	-	152	10	-	-

Tabelul nr. 3
Structura după religie

An	Nr. locuitori	Religie								
		Ortodoxă	Greco-catolică	Iudaică	Romano-catolică	Evanghelişt	Reformați	Unitărieni	Adventiști	Altă religie sau atei
1724	300-330	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1733	310-370	-	310-370	-	-	-	-	-	-	-
1750	390	-	390	-	-	-	-	-	-	-
1762	335-400	335-400	-	-	-	-	-	-	-	-

An	Nr. locuitori	Religie								
		Ortodoxă	Greco-catolică	Iudaică	Romano-catolică	Evanghelişt	Reformați	Unitărieni	Adventiști	Altă religie sau atei
1850	796	-	790	-	4	2	-	-	-	-
1857	885	11	866	8	-	-	1	-	-	-
1881	1153	33	1094	18	2	4	-	2	-	-
1900	1413	3	1345	65	-	-	-	-	-	-
1910	1596	40	1468	67	11	-	8	2	-	-
1930	1650	53	1541	31	-	-	16	-	8	-
1941	1725	52	1632	30	1	1	9	-	-	-
1966	1605	1604	-	-	-	-	1	-	-	-
2001	1423	1404	7	-	-	-	7	-	-	5
2011	1375	1357	7	-	-	-	7	-		4

Pentru anii 2001 şi 2011 datele au fost comunicate de către dl. secretar Ionuț Sigmirean, pe baza datelor aflate în evidența primăriei comunei.

Bibliografie

1) ”Instituțiile feudale din Țările Române. Dicționar”. Sachelarie Ovidiu, Stoicescu Nicolae (coordonator), Editura Academiei Române, București, 1988.

2) ”Iobăgia în Transilvania în veacul al XIV – lea, vol. II, Acad. Prodan David. Urbariul celor 48 de sate la 1554 “, pag.159-172.

3) ”Conscripțiile fiscale din Transilvania în secolul al XVIII-lea”, Ionaș Vasile, pag. 65-66.

4) Meteş Ştefan, ”Contribuții la studiul populației din Transilvania în trecut “, Populaţia din judeţele Cojocna, Dăbâcea şi Turda în sec. al XVIII lea, 1941, Analele Academiei Române Tabelul IV, jud. Turda, circa de sus.

5) ”Din istoria românilor” – Episcopul Ioan Inocențiu Micu Klein (1728-1751), ediția a-II-a, Editura Napostar – Bunea Augustin, pag. 287.

6) ”Statistica românilor din Transilvania în anul 1750” făcută de vicarul episcopic Petru Aron și publicată de dr. Augustin Bunea, canonic

metropolitan, ”Transilvania, organul asociatiunii pentru literature română şi cultură poporului român”, nr. IX, Sibiu 1901, pag. 237, 238.
7) idem (6) –autor şi lucrare, pag. 279.
8) idem (6) – autor şi lucrare, pag. 241, pag. 243.
9) ”Anuarul Institutului de Istorie Națională”, publicat de prof. Alex. Lepădatu și prof. Ioan Lupaș, membri ai Academiei Române, vol. III, 1924-1925. ”Statistica românilor ardeleni din 1760-1762” pag. 616 (dr. Virgil Ciobanu).
10) idem (9) – autor şi lucrare, pag.618.
11) idem.(9) – autor şi lucrare, pag.641.
12) idem (9) – autor şi lucrare, 616.
13) Moldovan Liviu, Pop Ioan: ”Conscrierile urbariale mureșene din anul 1785”, Marisia V, pag. 113.
14) Arhiva Națională a Ungariei, Arhivele Naționale ale autorităților guvernamentale din Transilvania – fondul Guberniului Transilvaniei – politice – documente generale, anii 1742-1787 (c.324-332, c.502-506,c. 581-602). Direcția Generală a Arhivelor Statului – microfilme, 1965).
15) idem (4) – autor şi lucrare, tabelul V.
16) Botezan Liviu, ”Importanța conscripției Czirakyene pentru studierea sesiilor iobăgești și a obligațiilor țăranilor aserviți din Transilvania între 1820-1848”, Cluj-Napoca, Anuar-Historica, 2001-2003.
17) Sotropa Virgil, ”Regimentul grăniceresc năsăudean (1762)”, Arhiva someșană nr.2 (1925), pag.6.
18) ”Istoria Regimentului II Românesc de Granița de la Năsăud (1762-1851)”, Dr. Ioan Pop, Editura Ardealul,1999, pag.64.
19) idem (18) - autor şi lucrare - pag. 209, preluat din Arhiva Someșană nr.8, 9, Năsăud, 1928. pag-76-92 (traducere din limba latină Vasile Bichigean).
20) Varga E. Árpad – ”Recensăminte ale populației pe teritoriul Transilvaniei în perioada 1850 – 1910” postfață la lucrarea ” Recensământul din 1910 Transilvania, Traian Rotariu –coordonator, Maria Semeniuc, Mezei Elmér (Studia Censualia Transsilvanica), pag. 693-712, București, Editura Staff, 1999 – articol net.
21) idem (20) – autor şi lucrare.
22) Rotariu Traian – coordonator, Semeniuc Maria, Mezei Elemér: ”Recensământul din 1850”, Transilvania (Studia Censualia Transsilvanica), ediția a -II-a, revăzută, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Catedra și laboratorul de sociologie, Editura Presa Universitară Clujeană, 2004, (pag. 382-386).
23) Rotariu Traian – coordonator, Maria Semeniuc, Iulian Pah, Mezei Elemer – Recensământul din 1857, Transilvania (Studia Censulia

Transsilvanica), ed. II- a revăzută şi adăugită, Universitatea Babeş-Bolyai Cluj-Napoca, Catedra şi laboratorul de sociologie, Editura Staff, 1997 (pag.400-404)
24) idem (20) – autor şi lucrare.
25) idem (23) – autori şi lucrare, pentru anul 1880.
26) idem (20) – autor şi lucrare.
27) idem (23) – autori şi lucrare, pentru anul 1900.
28) idem (20) – autor şi lucrare.
29) idem (23) – autori şi lucrare, pentru anul 1910.
30) Netea Vasile, ”Mureşul superior-Vatra de cultură românească ”, Editura Cuvântul, 2006, pag.76.
31) Roşulescu Vladimir – Istorie – Date demografice şi recensământul de la 1930 în România, articol, 3.06.2011 – net.
32) Pop Alexandra, „Potențialul de dezvoltare și modernizare a României în prima jumătate a sec. XX din perspectiva demografică și economică” – teză de doctorat – Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Studii Europene, 2012, pag. 9.
33) Dr. Sabin Manuilă, ”Recensământul General al Populației din 1930 – structura populației României – tabele selecționate după Recensământul populației din 1930”, vol. IX, pag. 2 - 278 .
34) idem (23) pentru anul 1941 (aceeași autori, an apariție lucrare 2002).
35) Recensăminte oficiale ale populației în perioada 1859-1990, I.N.S. (net).
36) Regimul comunist din România și recensămintele populației în perioada comunistă ; Facultatea de Științe Umaniste și Sociale Istorie – articol net.
37) Wikipedia, ” Moartea neagră –Ciuma ”.
38) Ionuţ Dulămiţă “Istoria de dinaintea antibioticelor: Transilvania transfigurată de ciumă“, articol net, 05.12. 2012;.
39) Aurel Ivan , “Tratat de epidemiologie al bolilor transmisibile“, Ed. Polirom, Iaşi, 2002, pag. 23.
40) Radu Iftomovici, “ Istoria universala a medicinei şi farmaciei, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 2008, pag.380.
41) idem (38) – autor şi articol.

IV. SPECIFIC DE VIAŢĂ
OCUPAȚIILE

Pentru a aborda o mai largă paletă de informații legată de acest subiect vom face o trecere prin mai multe perioade de evoluție umană, de-a lungul timpului.

După cum am văzut în capitolele anterioare superbul și darnicul areal al Văii Mureșului superior a fost populat din cele mai vechi timpuri, urme arheologice arhaice, începând din comuna primitivă, găsindu-se pe tot teritoriul județului Mureș. Referitor la epocile vechi cele mai multe provin din sclavagism.

Teritoriul județului Mureș a constituit, deci, o arie de populare timpurie, încă din primele faze ale civilizației.

La atragerea locuitorilor pe aceste meleaguri au contribuit, în primul rând, existența unor resurse naturale variate: lemnul, vânatul, piatra, argila, fructele naturale, cât și posibilitățile mari de obținere a mijloacelor de subzistență din exploatarea solului: cultivarea plantelor naturale și textile, a viței de vie, a pomilor fructiferi sau din creșterea animalelor.

Urme arheologice există în zona noastră încă din neolitic (5500-2200 î.e.n), continuând până în sclavagism. Pe Valea Mureșului, în apropiere de noi, la Suseni s-a descoperit un valoros depozit de obiecte din bronz: topoare, seceri, cuțite, târnăcoape, bijuterii și altele. Acestea au aparținut epocii bronzului (2200-1200 î.e.n) ceea ce denotă o varietate de îndeletniciri vechi în zona Reghin-Toplița din cele mai vechi timpuri. [1]

În urma cuceririi de către romani, regiunea Dacia, ca parte a imperiului este integrată, ca și formă de organizare, în sistemul sclavagist de tip roman, cunoscând o intensă viață economico-socială. Satul nostru făcea parte din provincia nou cucerită situându-se la granița nord-estică imperială.

Principala îndeletnicire a populației era agricultura, potrivit dreptului roman pământul a fost declarat "ager publicus" măsurat și cadastrat pentru împărțire și impozitare. Cele mai bune pământuri de pe teritoriul Daciei Române au fost date veteranilor și cetățenilor romani, vândute sau date coloniștilor peregrini sau lăsate băștinașilor cu statut de peregrini. [2]

Uneltele folosite la cultivarea solului erau confecționate în general din fier cu accesorii din lemn, fiind produse, de regulă, în ateliere locale.

Plugul făcut complet din lemn, în varianta fără roți, este înlocuit treptat cu plugul din lemn prevăzut cu un cuțit de fier în față pentru a intra în brazdă, un fier plat ce ridica brazda, aceasta fiind întoarsă de o bucată de lemn numit corman de formă ovalizată, ca apoi, să apară plugul confecționat

din fier, la care toate subansamblele ce lucrau pământul erau metalice, exceptând roțile poziționate în partea din față care erau din lemn. De asemenea, treptat, grapa cu colți de lemn e înlocuită de cea cu colți din fier.

Alături de cultivarea pământului cu cereale, se dezvoltă intensiv creșterea animalelor, vite și oi cu prioritate, viticultura, pomicultura și apicultura. Meșteșugurile iau, de asemenea, un considerabil avânt, pe tot cuprinsul Daciei apărând și alte îndeletniciri cum ar fi: prelucrarea lemnului și a pietrei, olăritul, țesutul și torsul, prelucrarea pieilor.

Negoțul era o altă ocupație a acelor vremuri, desfășurarea cu succes a schimburilor comerciale de mărfuri fiind asigurată de rețeaua de drumuri construite după cucerirea romană, foarte bine pavate, prevăzute chiar cu borne indicatoare de distanță ("milliaria").

Un astfel de drum important ce asigura schimburile comerciale e cel care ducea pe Valea Mureșului, a Târnavelor și a Oltului transilvănean, ieșind apoi prin pasul Oituz și îndreptându-se prin Moldova spre Tyras, oraș situat la gura Nistrului. [3]

Deși ocupațiile de bază (agricultura, creșterea animalelor, păstoritul, apicultura) sunt moștenite de la strămoșii daci, datorită influenței tehnice și logistice ale imperiului roman, a culturii romane, aria ocupațională se diversifică, viața economică luând amploare,capătă dinamică la un nivel cantitativ și calitativ superior în perioada ocupației imperiale.

Agricultură a rămas și în perioada feudală principala îndeletnicire a țăranilor.

Odată cu înaintarea spre est și cucerirea Ardealului de către unguri, la fel ca în localitățile învecinate, țăranul este iobag și devine forță de muncă pentru stăpânii feudelor. Viața era extrem de grea, țăranul ce avea o mulțime de obligații față de feudal (birurile, zecimile, nonele, dările, clăcile) trebuind să își asigure și cele necesare traiului pentru el și familie.

Ca activități auxiliare, exceptând cele casnice, făcute doar cu știrea feudalului putem menționa plutăritul, tăiatul și prelucrarea lemnului, vânatul în anumite condiții, acestea constituind o sursă suplimentară de venit necesară cumpărării obiectelor de uz casnic și vestimentație sau alimente ce nu se puteau obține acasă.

Odată cu intrarea satului în componența Regimentului II de graniță situația pentru sătenii noștri se schimbă radical, aceștia devenind oameni liberi, evoluția vieții economice supunându-se regulilor imperiale grănicerești.

Voi prezența în subcapitolele care urmează ocupațiile "rusenilor" din ultimele sute de ani.

AGRICULTURA

La fel ca pe întreg teritoriul României, şi la noi, în funcţie de plantele cultivate distingem două etape. O prima etapă, bazată pe vechile specii autohtone de cereale, plante textile şi legume adaptabile la condiţiile climatice şi de sol ale zonei, s-a încheiat odată cu generalizarea porumbului în culturi, în secolul al –XVIII-lea. În ţarini se cultivau cu prioritate grâul şi meiul, primul fiind apreciat pentru saţietatea pâinii, ce era făcută o dată sau de două ori pe săptămână şi de sărbători sau evenimente, servind ca aliment de bază în casă sau la munci, iar meiul era preferat des datorită sărăciei, fiind mai uşor de preparat şi mai roditor. [4]

Până în secolul XIV-lea dominant era sistemul de cultură bienal sau în două hotare, o parte a pământului era semănat un an iar în al doilea era lăsat să se odihnească. Practicarea sistemului de cultură trienal sau în trei hotare atestată documentar din sec. XIV- lea presupunea că o parte a terenului agricol era semănat cu cereale de toamnă, altă parte cu cereale de primăvară iar a treia era lăsată în pârloagă. [5]

Astfel, meiul a succedat grâul de toamnă, alături de celelalte plante cerealiere mai puţin pretenţioase la condiţiile de sol, alternând în ţărână cu orzul, secara, ovăzul.

În cea de a două etapă a agriculturii tradiţionale, încheiată odată cu venirea comunismului la putere, predominante în ţarini au fost culturile de grâu şi de porumb, ultima cereală înlocuind meiul sau alte culturi deşi cultivarea lui necesita mult mai multă muncă. Porumbul a pătruns în zonele deluroase sau pe văi muntoase, deoarece era mult mai productiv decât grâul. Apoi, acestuia i s-a alăturat cartoful, extrem de eficient ca producţie în terenurile gunoite cu bălegar de grajd, acesta fiind, de altfel, folosit şi pentru îngrăşarea terenurilor cu porumb. [6]

În satul nostru, porumbul se cultiva atât pe suprafeţe agricole mai întinse din jurul satului sau mai la deal, cât şi pe terenruile de lângă gospodării, atât în grădini mici, cât şi pe suprafeţe de gădină mare.

Utilizarea îngrăşămintelor naturale (ulterior a celor chimice) în zone deluroase şi înalte, la noi, sub dealurile Bursucău sau Hora, a permis intensificrea culturilor şi a dus la sporirea apreciabilă producţiei locale, în condiţiile în care variantele de extindere a terenruilor erau limitate.

Corelaţia dintre agricultură şi creşterea animalelor a fost elocvent exprimată de Ion Ionescu de la Brad în lecţiile sale de agricultură: *"Avem, dar, în agricultură două ştiinţe, fiziologia şi zootehnia sau plugăria şi păstoria. Producerea animală sau păstoria, al doilea ram al producţiei agricole se leagă foarte strâns cu producerea vegetală sau plugăria. În agricultură, ca în întreaga natură, viaţa vegetală şi animală sunt atârnate*

una de alta. Măiestria cultivatorului, în genere, constă în a combina astfel relaţiunile producerii vegetale şi animale cât una alteia să dea ajutor şi a se dezvolta, unindu-se în proporţiunile cele mai largi şi convenabile cu interesele sale ". [7]

Legat de sistemele de cultură practicate şi la noi, istoria începe cu regimul obştesc al proprietăţii şi cu regulile obştilor săteşti în a valorifica diversele categorii de terenuri pentru cultivarea plantelor şi creşterea animalelor, aceste rânduieli arhaice păstrându-se şi după ce suprafeţele şi fânaţele s-au împărţit între gospodăriile din cadrul comunităţii săteşti.

Protejarea culturilor în ţarină, la început era rudimentară, până la apariţia armelor de vânătoare. De aceea, acestea erau înconjurate de un gard făcut din nuiele, spini, curpeni, "gardul ţarinii " cum era numit, fiind construit, de obicei, de către localnicii ce deţineau terenuri la marginea satului. Din sat ieşeau două sau mai multe drumuri la aceste ieşiri, existau porţi numite " poarta ţarinii " pentru a limita accesul. Ne amintim de astfel de porţi către "Dimeşti", către "Ciocan", către terenurile de la Valea Satului, împrejmuirile terenurilor de sub Bursucău.

În satul nostru, creşterea neîncetată a numărului de locuitori, şi implicit a necesarului de hrană a necesitat, de-a lungul timpului mărirea suprafeţelor agricole prin deşţelenirea câmpurilor, defrişarea crângurilor de arbuşti sau chiar tăierea pădurilor.

Răspândirea sistemelor de cultură europene specifice feudalismului dezvoltat şi capitalismului, datorită posibilităţilor tot mai reduse de extindere a suprafeţelor agricole, au dus la necesitatea măririi suprafeţelor din hotarul satului, prin adaptarea sistemelor de cultură practicate în ţările mai avansate şi întrebuinţarea largă a îngrăşămintelor naturale.

Terenurile arabile cu soluri mai fertile au început să fie cultivate în fiecare an, folosindu-se în decursul timpului procedee în executarea lucrărilor agricole, agrotehnice sau fitotehnice tot mai moderne şi utilaje tot mai perfecţionate. În Ardeal începe să se practice "rotaţiunea" adică rotaţia culturilor, aceasta rezumându-se la schimbarea semănăturilor. "Pe pământul în care într-un an s-a semănat porumb, în anul viitor se seamănă orz, ovăz, grâu, iar peste doi ani iarăşi grâu. De asemenea, pământul searbăd are mare trebuinţă în a fi dres, adică gunoit." [8]

Putem constata, că succesiunea sistemelor de cultură e o rezultantă a unui îndelungat proces de extindere a terenurilor arabile şi de intensificare a exploatării acestora pe fondul creşterii şi diversificării cerinţelor de produse agricole.

Lucrările agricole, în funcţie de etapele istorice, s-au efectuat cu unelte tradiţionale, mai înapoiate sau mai avansate, după obiceiuri din bătrâni, concretizate pe observaţii atente, îndelungate, asupra fenomenelor

meteo, dezvoltării vegetale, a mersului vremii, stabilindu-se perioade optime de însămânțare a plantelor. Sfatul bătrânilor împreună cu colectivitatea sătească stabileau începerea aratului, "ieșitul la plug" constituind un moment festiv.

De asemenea, pentru efectuarea la timp a muncilor agricole se organizau clăcile, munci efectuate de grupări de săteni, formate din neamuri, prietenii, vecini etc, obicei păstrat și la Rus până în zilele noastre.

La început, lucratul pământului se făcea cu săpăliga, apoi cu sapa, folosite și azi pe pante unde nu se poate întra cu plugul.

În mod obișnuit, pământul a fost lucrat cu unelte speciale pentru arat din vremuri milenare și evoluție constructivă constantă, în timp.

Prima unealtă folosită la arat, utilizată de geto-daci, era aratru și avea o construcție mai simplă, ce săpa pământul și îl împingea în lături, la originea acestuia în vremuri preistorice, aflându-se un lemn în formă de cârlig întărit la capăt cu o bucată de silex sau corn.

Aratru dacic avea două variante, una mai veche ce avea numai corn, grindei și talpă, pe care era fixat oblic brăzdarul și cea de-a doua, întregită cu un cuțit fixat în grindei ca la plug, fiind întrebuințat și după cucerirea romanilor.[9]

El a cedat treptat locul brăzdarului roman de formă triunghiulară cu manșon de fixare pe talpă orizontală, aratrul roman fiind cea mai evoluată unealtă la arat, folosită în antichitate pe teritoriul Daciei, având în plus roțile ce ușurau mânuirea utilajului sau alte anexe cum ar fi bârsa sau cormanele bifurcate.

Plugul se diferențiază de aratru odată cu apariția cormanei, ce avea rolul de a întoarce și răsturna brazda spintecată de cuțit și ridicată de brăzdar, întorcând vegetația de pe sol și scoțând la suprafață pământul reavăn care era mai roditor.

Plugurile de lemn, în funcție de terenurile unde se foloseau, erau cele de câmp și de coastă, cu corman fix sau corman schimbător, ultimul fiind folosit în zonele de coastă. (fig. 1)

Cadrul de fixare al părților lucrătoare ale acestui plug era alcătuit din talpă (confecționată dintr-un lemn mai tare, stejar sau frasin), grindeiul din fag sau stejar, coarnele lucrate din lemn curbat și bifurcate, bârsa din lemn de frasin sau stejar, piesa de legătură dintre talpă și grindei ce consolida cadrul de fixare al părților lucrătoare. Capătul de sus al bârsei era mai lung cu 10-15 cm pentru a ține partea posterioară a schimbătoarei cuțitului, iar pe latura îngustă din față, bârsa era prevăzută cu o lamă de fier cu un colț ce ținea cârligul cormanei.

Brăzdarul sau fierul lat era simetric, cu margini ascuțite, ușor curbate în jos, având un manșon pe care se fixa de talpă.

Cuțitul sau fierul lung, era alcătuit dintr-o lamă ascuțită în partea inferioară și o bază dreptunghiulară deasupra, cu care se fixa într-un lagăr scobit în grindei.

Cormana mai era denumită și „răsturnătoare“, și era o bucată de scândură ascuțită la vârf sau îngustată, având un cârlig care se prindea de partea inferioară a bârsei.

Spre sfârșitul secolului 20 plugurile de lemn au început să fie înlocuite cu cele de fier, cormana de lemn fiind schimbată cu cea de fier.

Cea de-a două unealtă, ca importanţă în lucrările agricole, a fost grapa, ce avea ca utilitate netezirea pământului și acoperirea semințelor. Dacă în vremuri arhaice se folosea grapa cu cături sau spini introduși într-un grindei simplu, ea evoluează în timp la grapa cu colți de lemn în partea anterioară pentru afânarea și scormonirea pământului, la care sunt atașate mai în spate spini sau caturi pentru nivelare (fig. 2). Înainte de grapele industriale, prin sporirea colților de lemn s-au folosit două tipuri de grape: grapa cu colți de lemn, respective grapa cu colți de lemn în față și spini sau cături în spate (fig. 3). Ulterior, apar grapele cu colți de fier cu eficiență și utilitate superioare.

Referitor la plantele cultivate, numărul acestora a sporit într-o primă fază prin ameliorarea unor specii caracteristice lumii vechi, iar apoi prin adaptarea și cultivarea unor specii aduse din Lumea Nouă cum ar fi: porumbul, cartoful, fasolea, bostanii, tutunul și altele.

În consecinţă, se restrâng suprafețele cultivate cu păioase și se extind cele cultivate cu porumb, cartofi, iar mai apoi, cu alte plante alimentare sau industriale.

Culturile tradiționale de pe întreg teritoriul României sunt:

a) cerealele;

b) plantele oleaginoase;

c) legumele;

d) plantele textile;

e) plantele ornamentale.

a) Cerealele

Din cele mai vechi timpuri, până în zilele noastre, majoritatea terenurilor au fost și sunt cultivate cu cereale. Cele mai vechi cereale din culturi sunt: grâul, grâul moale, secara, orzul, ovăzul, meiul, acestora, alăturându-se porumbul.

După sezonul de creștere, grâul se împarte în două specii: de primăvară și de toamnă. Primul vegetează mai bine în zone cu condiții mai aspre, de munte, iar al doilea în zone joase și deluroase. Grâul este din vechime cultura de bază, atât la noi (până la apariția porumbului) cât și în

Europa. Vechimea culturii grâului e dovedită și de mulțimea credințelor ancestrale și a obiceiurilor care s-au păstrat, a riturilor agrare antice, până în zilele noastre. Ce frumos erau formulate urările de belșug în Colinda grâului sau a Pluguşorului la Sărbătorile de iarnă! Aceste obiceiuri erau eşalonate atât pe cicluri de sărbători, ce marcau etapele mai importante în mersul vremii și dezvoltarea vegetației, cât și pe faze ale muncilor agricole, începând cu ieșitul la plug și terminând cu cununa de la sfârșitul secerișului, care se păstra cu grijă în colțul de cinste al casei, acela al mesei, iar primăvara se scutura în grâul de sămânță. Ce frumos este la ruseni obiceiul „Cununa spicului de grâu", obicei legat tocmai de cele descrise mai sus.

La noi, cultura grâului era în general practicată din vechime pe suprafețe mai mari, iar pe timpul iobăgiei se cultiva primordial pentru nevoile feudalului. Bobul de grâu era scos din paie (spic) cu ajutorul „îmblăciului", iar uneori era călcat în picioare de cai, după vânturare făcându-se selecția plevei. Măcinarea boabelor se făcea la morile de apă, apoi după dispariția acestora, la morile moderne ce funcționau cu electricitate. Majoritatea caselor dispuneau de un cuptor pentru copt pâine, construit din piatră sau cărămidă, căptușit cu lut, unde pe lângă pâine se făceau diferite plăcinte, umplute cu brânză și ceapă, cu bostan, cu silvoiță sau alte bunătăți. Pentru coacere, cuptorul se încălzea prin arderea lemnelor.

Secara a fost cultivată de ruseni la o scară redusă, în general pe soluri mai sărace sau terenuri mai înalte, fiind o plantă mai puțin pretențioasă la condițiile climatice sau de sol. Din secară se făcea pâine și turte. Pâinea de secară, deși nu avea calitățile gustative ca cea de grâu, era mai bună decât mămăliga și avea o valoare nutritivă apreciabilă. Îmi amintesc din copilărie de lanurile de secară de deasupra satului, de sub Bursucău sau de dincolo de calea ferată, la " Titiana" sau de sub dealul Hora.

Altă plantă cultivată pe scară relativ extinsă a fost orzul. Era folosit în alimentație mai ales înainte de generalizarea porumbului în culturi. Din făina de orz se făcea un fel de mămăligă, numită ca și cea din făina de mălai „coleşă" pentru consum uman, dar aceasta era utilizată și pentru hrana animalelor. E posibil că să fi fost și comercializată la orașe și târguri, având în vedere că era un ingredient important la fabricarea berii sau, de ce nu, vreun „rusan" mai inventiv își producea elixirul bahic acasă, berea fiind o băutură extrem de apreciată în Imperiul Austro-Ungar. Evident, e doar o supoziție fantasmagorică făcută pentru a destinde atmosfera lecturării unei cărți de tip monografie.

Începând cu anul 1764, când satul era parte a Regimentului II de graniță, imperiul interzice pe teritoriul satului și a celorlalte comune grănicerești consumul de băuturi alcoolice, cu excepția berii, pentru a

exercita un control mai sever asupra producției de spirtoase. Berea era fabricată la Jidovița, azi cartier al Năsăudului și era repartizată în sate la schimb de orz și, evident, plătită. Din bătrâni se spune că era o bere excelentă, acea făbricuță funcționând din 1765 până în anul 1945.

Ovăzul, hrana preferată a cailor, era des cultivat mai demult, când principalele transporturi se făceau cu caii. Nefiind o plantă pretențioasă, se putea cultiva pe terenuri mai sărace sau în condiții climatice ostile. Atât boabele, cât și paiele, acestea din urmă mai ales dacă se recoltau înainte de coacere, constituiau o sursă importantă de hrană pentru cai sau bovine.

Meiul a fost foarte frecvent în culturi până la răspândirea porumbului, care i-a luat apoi locul peste tot. În trecut, a constituit baza alimentației populației sărace, făina obținută din mei fiind folosită pentru mămăligă sau, pisată în pive, se utiliza la prepararea sarmalelor. Meiul a avut și întrebuințări în medicina populară.

Uneltele folosite la recoltarea păioaselor au suferit modificări calitative în timp. Unealta străveche a fost secera, formată dintr-o lamă arcuită de fier, ce avea o coadă introdusă într-un mâner sau mănunchi de lemn. Secerile puteau avea gură dințată sau nedințată, ultimele necesitând o ascuțire periodică cu o cute de gresie și bătută ca și coasele, fiind confecționate, în general, de fierarii satului. Coasa era folosită rar la recoltat, acest lucru făcându-se când cerealele erau cultivate pe suprafețe mari și lipsa brațelor de muncă era acută (perioade de război). Din cerealele secerate se făceau mănunchiuri iar apoi de legători, snopi. Spre seară sau a două zi aceștia le clădeau în căpițe sau cruci, numărul acestora variind în funcție de altitudinea la care se afla cultura, iar uneori erau clădite pe pari, pentru a nu fi împrăștiate de vânt. Două căpițe formau o claie, iar după ce acestea erau ținute pe câmp să se mai usuce snopii, erau cărați în gospodărie ori la locurile de îmblătit sau treierat, așteptându-se timpul favorabil pentru aceste activități.

Pentru separarea boabelor din spice, treieratul sau îmblătitul în satul nostru se făcea prin procedeul numit „îmblătitul cu îmblăciul” acest procedeu fiind folosit în zonele în care păioasele nu se cultivau pe suprafețe foarte mari, iar gospodăriile aveau curți și șure largi ce permiteau această tehnologie, folosindu-se unelte specifice procedeului (fig. 4). Pentru îmblăcit se pregătea aria de lucru, în șură sau sub cerul liber, iar pe aceasta se așezau snopii în două rânduri, cu spicele spre interior și cotorul spre exterior, apoi se loveau cu îmblăciul. Îmblăciul era format din două bucăți de lemn, una mai lungă, respectiv coadă sau îmblăciu, cum i se spunea la noi și una mai scurtă, numită nădărag, cu care erau lovite spicele. Bucățile de lemn erau legate cu funie tare sau curele, numite oglenjele, în formă de ureche, prin care se trăgea o curea mai tare numită chiuzul ce permitea

bătaia uneltei peste snopii de cereale . Snopii erau bătuți nedezlegați prima dată, apoi se desfăceau, erau întorși și erau din nou bătuți până se sfărâmau spicele și boabele din spice cădeau pe locul respectiv. În a două fază se alegeau grăunțele de paie și pleavă, folosindu-se o greblă cu colții mari, apoi cu o vânturească, o lingură specială cu coadă lungă, deschisă și se vântura grămada de semințe de pe arie. De asemenea, pentru îndepărtarea plevei, a gozurilor, în timpul selectării boabelor se mai folosea o mătură specială din nuiele numită la noi felăzău.

Alte procedee tradiționale din trecut, pe care le putem aminti, nefiind folosite la noi au fost călcatul pe arie, sfărâmatul cu văvătrucul de piatră ori cu sania de îmblătit, acestea fiind pretabile în zone de cultură pe suprafețe mari, când lipsea forța de muncă. [10]

Porumbul, mălaiul sau cucuruzul, cum îl alintăm pe la noi, este adus în Europa pe la sfârșitul secolului al XVI-lea și este utilizat că plantă alimentară abia de prin 1791. În Transilvania a fost adus în timpul principelui Gheorghe Rácőczy I (1631 – 1648). [11]

Începând cu secolului al XVIII-lea, hrana de bază a țăranului român devine porumbul, cereală din care se făcea făina necesară preparării mămăligii sau coleşei şi a mălaiului, o pastă preparată din făină, coaptă în cuptor. Se mânca și sub formă de boabe fierte, la fel ca acum, reprezentând o delicatesă, știuleții fierți fiind presărați cu sare.

Cultivat de 300 de ani încoace, a fost folosit atât că plantă cerealieră, cât și ca plantă furajeră în amestec de boabe tuleu cu sfeclă furajeră.

Porumbul s-a extins, în detrimentul altor culturi de cereale, datorită faptului că dă o producție mult mai bună, deși e mai pretențios la condițiile de sol sau climatice iar cultivarea lui e mai dificilă, necesitând mai multă muncă. În afară de arat și însămânțat, care la noi se făcea pe rânduri, porumbul necesita munci periodice de întreținere pentru a nu fi năpădit de buruieni și a se dezvolta. Acestea se făceau cu deosebită grijă, cultivarea făcându-se în amestec cu alte plante utile ca: fasole, bostan, cânepă de sămânță, cartofi și altele, pentru o mai bună valorificare a terenurilor. Muncile de întreținere începeau cu prășitul sau sapa dintâi, când se făcea o primă rărire și mușuroire. Prășitul de-al doilea, sau sapa de-a doua, urma la trei- patru săptămâni după prima praşilă, în funcție de creșterea buruienilor și a porumbului. Se făcea și a două rărire și mușuroire. Uneori, în anii, ploioși era necesară și a treia sapă. Culegerea porumbului, după ce se constata că e bine copt, se făcea în două etape. Prima dată se rupeau știuleții depănușați sau cu pănuși, se adunau în grămezi pe câmp, fiind apoi transportați în gospodărie. Se tăiau apoi hlujenii sau tuleii, se legau în jupi și se depuneau în clăi prin ogrăzi sau în gospodării, unde se clădeau până iarna, fiind folosiți la hrănirea vitelor. După depănușare, ştiuleții de porumb

erau depozitați pe poduri sau în „porumbare” speciale cu aerisire și construite astfel încât să nu între rozătoarele, apoi boabele erau luate de pe știulete, la început manual cu „desfăcătoarea”, care era o unealtă micuță, cu colți deși, prevăzută cu o curea pentru a putea fi prinsă cu mâna, apoi mai târziu, cu unelte mai sofisticate (cele electrice). Cocenii erau folosiți pentru a aprinde focul.

Cartofii sau „piciocile” cum le zicem noi, au început să se răspândească în zona noastră după porumb, începând cu secolul al XVI-lea. Fiind extrem de productiv, nefiind atât de pretențios la condițiile climatice, eficient de valorificat pe suprafețe restrânse, pentru țărani cartoful a reprezentat o adevărată binefacere, devenind o cultură de bază datorită calităților lui multiple. ”Rusenii” l-au cultivat de-a lungul timpului atât pe suprafețe dedicate doar acestei culturi cât și în combinație cu porumbul pe câmp sau în grădinițele din jurul gospodăriilor, devenind o cultură obișnuită în țarini sau grădini, prin porumbiști. Se întrebuințează pe scară largă în alimentație, cât și la hrănirea animalelor, în primul rând a porcinelor.

Alt avantaj al cartofului este că se păstra foarte bine peste iarnă, până primăvara când apăreau alte plante alimentare, în cuiburi speciale acoperite cu pământ sau în pivnițele gospodăriilor.

b) Plantele oleaginoase

Numărul speciilor furnizoare de semințe oleaginoase a fost neștiut pe teritoriul țării în vechime și în cea mai mare parte din Europa, cu excepția zonei mediteraneene, unde creștea măslinul. La noi uleiul s-a extras multă vreme doar din nuci, semințe de cânepă și de in. Ulterior, au apărut culturile de bostan și floarea soarelui. Obținerea uleiului din nuci, cânepă sau in se făcea după ce miezurile, respectiv semințele acestora, erau pisate în pive de mână fiind apoi stoarse în prese pentru extragerea uleiului. De asemenea, din bostan se extrăgea un ulei aparte cu un gust plăcut folosit în alimentație când se făceau el „zemuri”, se punea pe ceapă sau pe varză acră sau se găteau cartofii. Nu deținem elemente care să ne indice existența unor prese de stoarcere pentru obținerea uleiurilor în satul nostru, dar e posibil ca acestea să fi existat. De asemenea, e posibil ca aceste unelte să fi existat în localități din apropiere, iar ”rusenii ”să fi apelat contra cost la serviciile vecinilor, sau cel mai posibil aceste uleiuri erau cumpărate de la comercianți ambulanți ce le aduceau de la oraș sau și le procurau de la târguri.

c) Legumele

Legumele, condimentele sau alte plante alimentare au o vechime atestată istoric, aceasta fiind dovedită prin denumirile lor: „mazăre ” (dacică) , ceapă (lat. caepa) , usturoi (lat. ustulare), curechi (lat. colicus),

varză (lat.virdia), pepene (lat. pepo), leușteanul (lat. liguisticum) , cimbru (greacă, thimbros) și altele. Aceste plante erau folosite din antichitate crude sau gătite, în diverse mâncăruri sau amestecuri, unele și ca leacuri sau pentru practici de magie, cum au fost leușteanul sau usturoiul. Cu timpul, speciilor autohtone li se alătură unele ameliorate în timp sau de alte origini îndeosebi americane cum ar fi ardeiul sau roșiile.

Aceste plante „auxiliare", dacă ar fi să le numim așa, deși foarte importante nutrițional, și nu numai, erau cultivate de obicei în dosul curților, în „grădiniță", în țarini, la capete de loturi. Dintre acestea, voi aminti pe cele mai importante legume cultivate de către rușeni încă din cele mai vechi timpuri până azi:

- ceapa – aliment, condiment și leac tradițional de la care se întrebuințau atât frunzele și tulpinile, cât și bulbii.
- usturoiul sau aiul – aliment și leac, folosit și în magie. Ca aliment se folosea la condimentarea cărnii și a preparatelor din carne, sau ca mujdei fiind nelipsit din orice casă. Uneori, când nu se cultiva, țăranii foloseau și specii asemănătoare spontane ca aiul de pădure sau leurda, aiul sălbatic sau usturoiul sălbatic.
- varza sau „curechiul"se cultiva de obicei în „grădiniță" sau în "curechiște'' ceea ce reprezenta mici loturi în țărână, situate uneori lângă, "cânepcişte", deoarece preferă locurile umede. Varza se mânca gătită sau proaspătă, de asemenea, se conserva pentru iarnă sub formă de varză murată, folosită că murătură sau pregătită gustos cu carne sau alte amestecuri alimentare.
- salata – creștea frecvent în grădini, dezvoltându-se primăvara timpuriu nefiind o plantă pretențioasă. Înainte de salata de cultură se consumau toate soiurile de salată sălbatică, în forme spontane, fiecare dintre noi amintindu-ne cu plăcere de „ zama de șălate" lângă care adăugam o zdravănă porție de mămăliguță cu brânză sau una de papă (omletă) cu cârnați.
- fasolea – originară din America de Sud a fost preferată pentru recoltele bogate în culturi mixte cu porumbul, odată cu care se rărea și se prășea, fiind extrem de gustoasă și nutritivă. La noi se punea în cuiburi sau rânduri, sau pe margini cu sapa. Specia preferată a fost fasolea urcătoare cu tulpina înaltă ce necesita un suport (un arac sau uneori chiar tulpina unui fir de porumb) pentru a se urca în jurul lui, acest soi având o perioada mai mare de fructificație. Păstăile erau aliment de bază vara la ciorbe sau garnituri, uneori erau înșirate și uscate pentru iarnă, iar boabele din toamnă până primăvara târziu erau un aliment important în zilele de post creștinesc, și nu numai, ele fiind extrem de sățioase preparate sub formă de ciorbă (zamă) simplă, ciorbă (zamă) cu afumătură, iahnie, fasole frecată sau în alte moduri.

- mazărea- este una dintre cele mai vechi plante de cultură, acest lucru fiind atestat și de denumirea dacică, fiind îngrijită încă din neolitic pentru boabe și păstăi. A fost cultivată, la noi, pe scară redusă.
- castraveții – se cultivau în grădini sau la marginea țarinilor, fiind întrebuințați în salate vara și murați iarna. Erau folosiți, de asemenea, în medicina populară. Pe scară mai redusă rușenii au cultivat și alte plante alimentare cum ar fi lintea și bobul.

Nelipsite din grădinile țărănești au fost condimentele vechi, obișnuite cum ar fi: leușteanul, mărarul sau cimbrul, cu întrebuințări și în medicina populară, pentru ca în timpul apropiat să fie adoptate și cultivate alte soiuri noi de legume sau condimente: ardeii, roșiile, vinetele sau plante rădăcinoase, țelina, morcovul, pătrunjelul și altele.

d) Plantele textile

Aceste plante au avut o importanță deosebită pentru viața țăranului, fiind utile confecționării de țesături sau în alte scopuri. Cânepa, ca importantă în agricultura tradițională, urma în Evul Mediu, grâului și porumbului. Prelucrarea fibrelor de cânepă era una dintre ocupațiile casnice cele mai importante până la sfârșitul sec. XIX-lea. Altă plantă cultivată a fost inul, ce se preta și solurilor mai sărace din zone mai înalte, puțin favorabil cultivării cânepii. Îmi amintesc, copil fiind, de cultivarea inului pe suprafețele terasate de pe dealul Hora, fiind recoltat cu mâinile de elevi și profesori, în perioada practicilor agricole, în comunism.

e) Plantele ornamentale

Plantele ornamentale, încă din cele mai vechi timpuri, au fost nelipsite din grădinile sau de la ferestrele caselor țărănești. Unele erau cultivate pentru mirosul lor plăcut și amintim aici: calapărul sau calomfirul, pelinul (“lemnul Domnului”), măghiranul, izma sau menta creață, busuiocul sau altele. Unele se foloseau și ca leacuri sau erau folosite la farmece și ritualuri cultice (busuiocul). Altele erau, prin corolele lor minunate și prin miros, bucurie privirii și adevărată delectare simțului olfactiv, amintim aici : liliacul, bujorul, mușcatele, trandafirii, micșunelele sau altele. Prin grădinile ”rusenilor” sau a babelor doftoroaie din sat creșteau, de asemenea, și plante de leac cum ar fi: macul, urechelnița, spânzul, armurariul cu frecvente întrebuințări la animale sau oameni.

POMICULTURA

Reprezintă o altă ramură importantă a agriculturii din vechime pe teritoriul țării, deci și a satului nostru, datorită rolului important ce l-au avut fructele în alimentație și a diversității produselor obținute din ele, ea fiind atestată de descoperiri arheologice, documente vechi și vestigii etnografice. La începuturi arborii fructiferi creșteau în pajiștile pădurilor , ca apoi oamenii să ii sădească pe lângă locuințe sau alte suprafețe, soiurile începând să se îmbunătățească. Încep să apară și diferite obiecte casnice pentru servirea și gătirea fructelor: strecurătorile, încă din epoca bronzului, cu o largă răspândire în Dacia atât în ținuturile întra sau extracarpatice, fiind utilizate pentru strecurarea merelor și a prunelor fierte sau chiar a legumelor cum ar fi mazărea, cultivată încă din neolitic, sau vasele cu picior lung de tip fructieră, apărute în perioada bronzului, obiecte nelipsite mai ales în sec IV-VI î.e.n din așezările dacice. După cucerirea Daciei de către romani dezvoltarea pomiculturii trece la un nivel superior. În Dacia Romană sau alte provincii s-au răspândit și soiurile aduse din alte zone imperiale, alături de cele locale. Odată cu acestea se îmbunătățesc tehnologiile de cultivare, lumea romană dispunând de lucrări de agronomie, științe naturale, botanică încă din ultimele secole ale mileniului I î.e.n și primul secol al erei noastre, ce descriau principalele soiuri și modul de cultivare, de la lucrarea solului, până la plantarea puieților sau modul de altoire a pomilor.

Columella, unul dintre cei mai importanți agronomi romani, în lucrarea sa "De re rustica" descrie 8 soiuri de măr cunoscute și cultivate în lumea romană, 18 soiuri de păr, 3 de gutui, 12 de smochin și alte soiuri de piersic, cais și măslin.[12]

Plinius cel Bătrân (23-79 e.n) în Historia naturalis a descris soiurile de fructe cultivate de romani. Ultimul în lucrarea antică descrie 35 soiuri de păr, 17 soiuri de măr, 5 soiuri de piersic, 9 de cais, 10 de cireș, 12 soiuri de prun, 3 de nuc, 6 de gutui, 3 de dud. [13]

Desigur, unele dintre acestea au fost naturalizate și în Dacia după cucerirea de către romani, de altfel termenii de bază legați de pomicultură, ca de altfel și cei din agricultură sau viticultură sunt de origine romană.

Necesitând îngrijiri minime și datorită faptului că pomii fructificau ani în șir, roadele acestora au avut un rol important în alimentație, fiind consumate crude, uscate sau se preparau din ele marmelade, silvoiuri. În Evul Mediu, în Transilvania documente de la începutul secolului al XIV-lea atestă existența livezilor pe Valea Mureșului, iar tot acum, în regiunile de

deal și colinare se înregistrează o dezvoltare importantă a pomiculturii, ca anexă a gospodăriei țărănești. Apar zeci de soiuri autohtone de meri, peri, pruni, cireș sau alți pomi, obținute prin selecție empirică, efectuate de localnici în decursul secolelor. Dintre acestea putem aminti mărul crețesc, merele dulci, botanele, perele busuioace, cele cu miezul roșu, cele de vară, tămâioase. Cu timpul livezile cu soiuri autohtone au cedat locul livezilor cu cele ameliorate întinse pe suprafețe mai mici sau mai mari, soiurile noi permițând obținerea unei productivități mai mari.

Pomicultura a fost și este o ocupare străveche, practicându-se și pe teritoriul satului nostru, din cele mai vechi timpuri. De sute de ani, aproape fiecare gospodărie avea grădina cu pomi fructiferi altoiți acolo unde solul permitea acest lucru. Soiurile cultivate și îmbunătățite au fost prezentate într-un capitol anterior. Pentru conservarea fructelor localnicii construiau loșnițe, unde se uscau mere și prune din care se făcea iarna un fel de compot mai acrișor, sau erau uscate și înșirate pe ață, la înălțime, în poduri sau cerdace vara la soare. Din prune ’rusenii ” preparau silvoiţa un fel de gem extrem de gustos. Pentru prepararea acesteia se amenaja un cuptor rotund unde se punea căldarea de fiert. Prunele se fierbeau bine și erau învârtite ca să nu se prindă de pereții căldării, obținându-se chiselița, ce se lua de pe foc și era strecurată într-un ciubăr. Prunele se fierbeau desfăcute sau uneori chiar cu sâmburi. Chiselița se turna treptat în strecurătoare și se freca cu o lingură mare de lemn pentru a se separa pulpa de coajă sau de sâmburi, dacă aceștia nu erau desfăcuți anterior. Din ciubăr chiselița se punea din nou la fiert, mestecându-se să nu se prindă de oala metalică, până ce conținutul scădea și se îngroșa, turnându-se treptat surplusul de amalgam din ciubăr până se obținea o pastă consistentă, ce se lua de pe foc și se punea în vase mari de lut sau chiar din doage. Pentru cantități mai mici gospodinele obișnuiau să fiarbă fructele în vederea obținerii silvoiţei în căldările obișnuite din tindă sau din bucătăriile de vară. Silvoiţa se ungea pe pâine sau se îndoia cu apă caldă mâncându-se cu mămăligă și se folosea la obținerea de plăcinte sau alte delicatese. Tot din prune, ”rusenii ” făceau țuica sau jinarsul, o băutură alcoolică extrem de populară la noi. De asemenea, acesta era obținut și din merele sau perele care se puneau în combinație, la fermentat în căzi sau în vase mari din doage pentru fermentare, de cum apucau fructele să cadă din pom. După fermentare borhotul era dus la cazan. Cazanele erau înainte instalații simple cu un cuptor rotund și un cazan obișnuit în care se fierbeau prunele sau poamele fermentate. Lângă cazan era răcitorul, adică o cadă cu apă în care se afla

serpentina de răcire din care se scurgea țuica în vas (fig. 5). Apa din răcitor era împrospătată continuu de la sursa de apă unde era pus cazanul, adică lângă un iaz de moară sau un pârâu de munte, la noi existând probabil cazane pe lângă morile de apă de pe Mureș și cert cele de la pârâul Sebeș. Țuica mai slabă era numită utcă și era rezultată după o primă fierbere, apoi se punea a două oară la cazan obținându-se o țuică mai tare. Prunele, sau "poamele" cum le zic sătenii, erau folosite și în medicina populară, iar scoarța de prun se întrebuința la vopsit. Alt pom fructifer apreciat la noi era nucul, miezul de nucă fiind folosit în diverse forme în alimentație, lemnul era util la confecționarea de obiecte casnice sau mobilier, iar cojile nucilor pentru vopsit țesăturile în diverse culori: cafeniu, negru, roșu, galben. Nucile erau daruri obișnuite pentru copii de sărbători și nu lipseau din pomii ce se făceau la nunți, la sărbătorile de Crăciun sau la pomenirea morților.

Cireșul era des întâlnit prin rariști, dumbrăvi, fânețe alături de alți pomi pădureți, fiind apoi ameliorat ca soi în livezi. Împreună cu vișinul e cultivat din vremuri vechi, fructele lor folosindu-se pentru marmeladă, dulceață, sirop, aromarea băuturilor spirtoase (vișinată, cireșată).

De asemenea, în perioade mai apropiate de cea actuală începe să fie cultivat gutuiul, piersicul și caisul. Livezile mixte, în general predomină, dar existau și culturi specializate de meri, pruni sau alți pomi fructiferi. Pentru mulți săteni îngrijirea și altoirea pomilor fructiferi a constituit și este și în prezent o adevărată pasiune.

VITICULTURA

Ca și pomicultura, cultura viței de vie are tradiții străvechi pe teritoriul României, condițiile climatice și de sol fiind favorabile acesteia în cea mai mare parte a țării.

În perioada de formare și dezvoltare socială și economică a statului dac viile erau foarte răspândite, iar vinul curgea din belșug încât datorită consumului excesiv marele preot Deceneu îi convinge pe daci pe timpul regelui Burebista, întemeietorul primul stat centralizat, să taie viile și să trăiască fără vin, conform relatărilor geografului antic Strabo. Conform istoricului C.C. Giurescu informația nu trebuie reținută "ad litteram," fiind mult mai posibil să nu se fi distrus toate podgoriile, ci doar o parte dintre ele și să se fi interzis orice nouă plantație. "Dovada că viticultura a continuat în Dacia sunt cei trei termeni de baza viticoli ce provin din limba dacă și s-au păstrat în limba română: butuc, strugure curpen".

Ca și alte ramuri ale economiei sclavagiste, după ocuparea Daciei de către romani, viticultura a înregistrat progrese însemnate, coloniștii aducând cu ei procedee și unelte mai avansate din lumea mediteraneeană renumită pentru vinuri în antichitate. Pe o medalie bătută în timpul împăratului Decius (249-251) provincia Dacia era reprezentată simbolic sub chipul unei femei cu un vexillum (drapel militar) flancată de doi copii dintre care unul ținea în mână câteva spice de grâu, iar altul un ciorchine de strugure, adică cele două bogații ale pământului dacic. [14]

De asemenea, au fost descoperite amfore pentru păstrarea vinului, altare închinate zeităților protectoare ale viticulturii, iar cosoarele curbate pentru vie dacice, confecționate de meșteri locali sau butoaiele ornate cu cercuri de lemn, ce apar inclusiv pe columna lui Traian, s-au păstrat în unele zone viticole până nu demult. Vinul fiind din vremuri vechi o băutură obișnuită la petreceri, iar după apariția și răspândirea creștinismului devenind și o băutură rituală, viticultura s-a bucurat de o atenție deosebită din antichitate până în zilele noastre.

Termenii de bază privitori la tehnologia de vinificație, ca și la alte îndeletniciri, provin din limba latină: (viţă-vița), (vie- vieâ), (coarda-chorda), (par- palus), (storcătoare - extorquere), (butoi– butis), (doagă-doga), (must- mustum), (vin-vinum), (bețiv- bibitivus), preluându-se în timpul conviețuirii româno-slave și termeni noi (teasc- tescu), (cadă- kadi), (poloboc– polubocok), (pivniță– pivnicia), (drojdie- drozden), (cosor-Kosuri), (cramă – Krama), viile fiind menționate, ulterior, în Evul Mediu în multe documente ale vremii, cultura acesteia luând un deosebit avânt în perioada feudală, obținându-se noi soiuri valoroase de struguri, soiuri locale. Avântul luat în viticultură în a doua jumătate a secolului trecut a fost afectat de apariția unor boli ca filoxera, ulterior mana viilor, pentru această boală fiind necesare și efectuându-se, încă de pe atunci, stropirea cu soluție de sulfat de cupru și apă de var, în vederea tratării.

Modul de cultivare folosit mai des era cel pe araci sau pari. Munca în viticultură începea odată cu dezgropatul viilor, continua în timpul anului cu diverse munci necesare, culmina cu recoltarea și se încheia toamna cu îngropatul viilor. Lucrările executate până la cules erau: tăiatul, coptorâtul sau copcitul, legatul, săpatul, stropitul și tăiatul corzilor.

Dezgropatul se făcea cu sapa prin îndepărtarea pământului strâns peste tulpini, acestea ridicându-se atent pentru a nu se rupe lăstarii sau corzile. Uneori pentru dezgropat se folosea o furcă de fier. Tăiatul se făcea cu un cuțit special numit cosor înlăturându-se lăstarii ce nu au rodit în anul precedent, cei rupți sau uscați, rămânând cei tineri pentru rodul anului. La această muncă se folosea cosorul de tăiat vie fără secure (există în alte zone

românești varianta cu secure a acestei unelte), de dimensiuni mici sau mijlocii. Cosorul a fost înlocuit în timpuri mai apropiate de foarfecile de tăiat via. Coptorâtul sau copcitul se efectua odată cu tăiatul, înlăturându-se pământul din jurul butucilor, ce era curățat de cioturi scurte sau rădăcini inutile, apoi pământul era strâns iarăși în jurul acestora. Se utilizau sape mici sau săpăligi speciale numite copcitori. Munca ce urma era legatul viilor de pari sau araci, inițial cu nuiele, fibre de tei, apoi cu rafie. Săpatul dintâi se făcea pe toată suprafața plantată cu vie, cât mai adânc, cu sape obișnuite pentru distrugerea buruienilor, săpându-se a doua oară vara, iar în anii cu precipitații bogate chiar a treia oară, la începerea coacerii strugurilor. După apariția bolilor viței de vie, muncilor obișnuite li s-a adăugat stropitul cu soluție de sulfat de cupru și lapte de var. Cea mai așteptată și mai îmbietoare activitate în vie, era, evident, culesul strugurilor.

Ciorchinii erau tăiați cu cuțite obișnuite sau speciale, apoi erau puși în diverse vase: găleți, coșuri de nuiele, iar la umplere acestea erau golite în ciubere cu două toarte. Cu ajutorul unui mustuitor, un băț cu mai multe crăcane retezate scurt, ciorchinii erau zdrobiți, aceasta fiind prima operațiune de prelucrare a lor. Ciuberele se duceau apoi la vase mai mari, la căzi, acestea după umplere fiind transportate cu căruța în gospodării. Urma apoi mustuitul sau storsul strugurilor. Această muncă a cunoscut, în timp, mai multe procedee. Cel mai vechi era călcarea în călcător, un dispozitiv format dintr-un postament din scânduri groase, un jgheab și o gură de scurgere. Călcătorul se așeza lângă cadă, strugurii mustuiți fiind turnați într-un sac special numit sac de vie, făcut din ață de cânepă ce avea ochiuri de aproximativ 2 mm și o capacitate de două cofe. După legare, sacul era pus în călcător unde era călcat cu picioarele pentru că boabele să fie strivite prin frământarea conținutului. Mustul ieșea prin ochiurile sacului și curgea într-un vas numit curătoare. După ce se termina această operațiune sacul era strâns bine, iar compoziția rămasă, tescovina sau boasca se turna într-o cadă separată.

Procedeul de zdrobire în țara noastră a evoluat odată cu apariția preselor și a teascurilor, tipurile acestora evoluând de-a lungul timpului în diverse variante: teascuri de struguri cu pene și șurub (fig. 6), teascul de lemn cu șurub, teascul cu două șuruburi (fig. 7). În Ardeal și pe Valea Mureșului s-au folosit, frecvent, ultimele două tipuri de teascuri.

După stoarcere, mustul obținut se turna în butoaie sau buți cu ajutorul pâlniilor. După ce mustul fierbea se umpleau vasele și se astupau cu cepuri de lemn, iar după ce se așeza bine drojdia se trăgea vinul în vase curate. Drojdia se separa într-o altă cadă din ea obținându-se tescovina. Butoaiele și buțile cu vin erau ținute în pivnițe sau odăi anexe speciale, la rece. De obicei, pentru a nu fi distruse de animale, viile erau îngrădite, iar în

perioada de coacere păzite. Îmi amintesc de viile de pe terasele dealului Hora ce erau păzite, paznicii făcând noaptea focuri pentru încălzire alimente etc, observabile din sat. "Rusenii" au cultivat vie atât la scară mai mică, pe lângă gospodăriile lor, în grădini sau grădinițe, în curțile caselor făcând bolți interesante decorativ, ce țineau umbră vara, dar și intensiv în afara satului, în zona deluroasă, sub Bursucău sau mai bine organizat, pe terasele amenajate special pentru această cultură de pe dealul Hora.

Nefiind o zona preponderent viticolă soiurile cultivate erau hibride și dădea productivitate mai mică. Vinul obținut, numit "nova" avea culoare roșiatică și un gust acrișor fiind ușor băubil și o excelentă băutură alcoolică "răcoritoare" pe timp de vară, scos rece din pivnițe.

Pe lângă obținerea vinului, strugurii erau și sunt consumați de săteni atât că fruct proaspăt cât și conservați prin uscare pe timp de iarnă sau preparați sub formă de compoturi sau dulcețuri.

CREȘTEREA ANIMALELOR

Varietate reliefului și cea climaterică, bogăția covorului vegetal și clima au favorizat din plin această activitate din cele mai vechi timpuri pe arealul satului nostru. Datorită prezenței strămoșilor sălbatici ale principalelor animale domestice, ca și datorită vechimi și continuității oamenilor pe aceste locuri s-a ajuns la rase autohtone de animale moștenite în mare parte din vechime. Acest lucru este dovedit de originea cuvintelor ce se referă la denumirea animalelor sau termenii principali legați de creșterea lor sau produsele de baza: bour (lat. bubalus), bou (lat.bobus), vacă (lat.vacca), taur (lat. taurus), vițel (lat. vitellus), cal (lat. caballus), iapă (lat. equa), oaie (lat. ovis), berbec (lat. berbecus), miel (dac), cârlan (dac), țap (dac), capra (lat. capra), ied (lat. hoedus), porc (lat. porcus), scroafă (lat. scrofa), lână (lat. lână), par (lat. pilus), piele (lat. pellis), soriciu (dac), carne (lat. carnis), cârnat (lat.carnaceus), lapte (lat. latiș), cas (lat.caseus), unt (lat.unctum), zar (dac), urdă(dac), stana(dac), țarc (dac), strungă (dac), staul (lat.stabulum), turmă(lat. turmă), pastor (lat. pastorius). Odată cu diversificarea produselor apar și termeni împrumutați ca: slănină (slavă. slănină), cașcaval (turcă-kaskaval), cireadă (slavă. credă), ciurda (maghiară-csorda), herghelie (turcă-hergele), colibă (slavă. koliba), coteț (slavă-kotici), sură (germană-schur), tarla (sârbă-trlo), cioban (turcă-cioban) și altele.

Creșterea animalelor s-a dezvoltat, cum era și firesc, în strânsă comuniune cu agricultura, animalele fiind atât furnizoare de produse necesare traiului cât și „mijloace de producție" vii, ușurând munca la câmp,

pe fânețe sau transporturile de orice fel. Pentru întreținerea cu hrană a animalelor existau alături de terenurile cultivate locuri speciale de păşunat sau de cultivare și recoltare furaje. Datorită structurii reliefului, satul Rușii Munți a dispus și dispune de suficiente suprafețe de fânețe și păşuni în zona vetrei satului, deluroasă, submontană sau montană, până nu demult exploatate din plin de săteni, cosite și îngrijite. După anii 90, odată cu scăderea numărului de animale suprafața acestora s-a redus. Îmi amintesc cu nostalgie de arealul Văii Fânaţului unde vara sătenii mergeau la fân, locuind zile întregi în colibe sau construcții special amenajate, numite căsuțe de vară, până se definitivau muncile și terminau căpițele, ca mai apoi, fânul să fie adus acasă cu căruțele sau mai apropiat de vremurile noastre cu alte mijloace de transport (tractoare cu remorci).

Creșterea animalelor mari, a bovinelor și cabalinelor a predominat la noi deoarece acestea asigurau pe lângă produsele utile traiului, desfăşurarea muncilor agricole, a altor activități active sau a transporturilor. A crescut de-a lungul timpului numărul bovinelor, boii fiind folosit la muncile câmpului sau transport iar vacile asigurau necesarul de lapte în toate timpurile. În zona noastră pe la sfârșitul sec. XIX-lea se creșteau vitele albe ca apoi, după anii 1900, această rasă să fie înlocuită cu rasa Roșu bălțat, Zimmental sau alte rase care dădeau o producție mai mare de lapte. În feudalism țăranii dădeau o mare importantă creșterii animalelor atât datorită avantajelor prezentate mai sus cât și faptului că din surplusul de produse puteau obține venituri suplimentare necesare altor scopuri: plata impozitelor, procurarea de îmbrăcăminte, unelte necesare gospodăriei.

De asemenea, caii erau destul de numeroși până la colectivizarea comunistă, fiind apreciați pentru transport, deoarece erau mai rezistenți la drum și iuți. De asemenea, în funcție de posibilități și necesități s-au crescut și patrupede mici: ovine, porcine sau caprine.

Creșterea oilor a fost o ocupație a sătenilor din vechime. Din laptele oilor se făceau jintița, caşul și urda, iar carnea era extrem de apreciată, atât cea „tânără„ ritualic gătită prin sacrificarea mieilor primăvara, la Paşte cât și cea mai bătrână, de oaie sau berbec. În satul nostru rasa preponderentă de ovine a fost țurcana albă și neagră. Varietatea albă era preferată pentru lapte, lână și piele, iar cea neagră se creștea printre cele albe, fiind apreciată pentru pielicelele frumoase ale mieilor folosite la căciuli sau gulere. De asemenea, localnicii creșteau și rasa țigaie, fiind cea mai bună rasă pentru lână. Lâna era folosită pentru articole de îmbrăcăminte cum ar fi capoturi, sumane, cioareci, rochii, ulterior pulovere, pentru țoluri de pat, pături, lepedeie (lepedeu), obiele, iar din lână vopsită, pentru decor, se țeseau păretare cu diferite modele, de obicei florale, cu care se îmbrăcau decorativ pereții

caselor. Din pieile animalelor se făceau cojoace, căciuli sau pieptare atât de călduroase în lunile de iarnă.

De asemenea în zona deluroasă a satului, unde existau terenuri arabile, oile erau duse la păscut, făcându-se și o gunoiere a terenurilor extrem de utilă la îmbunătățirea calității solului.”Rusenii ”, fiind oameni glumeți, mai foloseau excrementele de oaie ca „bomboane” în pungile cu cadouri de Crăciun, pentru copiii care nu au fost cuminți în cursul anului ce a trecut.

Creșterea animalelor, din perspectiva istorică, a trecut prin mai multe etape. Începând din vechime, incluzând și Evul Mediu, putem vorbi de o etapă preliminară în care posibilități largi de creștere a animalelor aveau atât locuitorii satelor, aservite sau libere cât și stăpânii feudali, fânețele și pășunile deținând suprafețe întinse. Odată cu extensia culturilor și necesitatea măririi loturilor de teren arabil, mai ales după anii 1800, începe să se pună accent pe creșterea animalelor de muncă pe lângă cele ce asigurau produse. În perioada interbelică preocupările crescătorilor de animale sunt dedicate atât creșterii numărului acestora cât și ameliorării raselor. În Transilvania apar asociații de creștere a animalelor având ca scop ameliorarea raselor, tot în această perioada înființându-se Institutul de cercetări zootehnice (1926). În anii socialismului, prin schimbarea structurii de organizare a agriculturii, s-au creat condiții de creștere noi, luându-se măsuri concrete pentru sporirea numărului tuturor speciilor de animale, a ameliorării raselor în vederea sporirii și îmbunătățirii producției animaliere. Ne amintim de modul centralizat de organizare, pe lângă cel de pe lângă gospodării, când creșterea animalelor se făcea în grajdurile C.A.P - ului sătesc sau de stâna cooperativei de consum . După revoluție efectivele de animale de la noi scad drastic datorită noilor condiții socio-economice și politice apărute deși potențialul natural ar permite dezvoltarea acestei activități.

Am prezentat într-un capitol anterior motivele acestui declin: fărâmițarea suprafețelor agricole, modul defectuos de organizare în colectarea de la țărani a produselor, cum ar fi laptele sau lipsa acută de forță de muncă pe fondul îmbătrânirii populației și migrației spre centre urbane sau în străinătate a tinerilor.

Pășunatul și iernatul au fost preocupările de baza în cadrul economiei tradiționale rurale diversitatea lor, impunând în funcție de factorii locali diverse moduri de practicare. Dintre aceste moduri vom aminti cele practicate și în satul nostru de-a lungul timpului :

- Creșterea mixtă a animalelor pe pășunile din apropierea satelor.

În hotarele satului existau unul sau mai multe sectoare pentru pășunatul diverselor specii de animale, în timpul verii, deoarece păscutul pe

fânețe unde se cosea pentru producerea nutrețului și pe suprafețele cultivate era oprit. Terenurile de pășunat erau terenuri mai sărace, pășuni sau loturi arabile lăsate necultivate pentru gunoiere și refacerea solului. Uneori animalele se pășunau de-a valma, alteori vitele erau pășunate pe terenuri mai bogate din categoria pășunilor, iar oile pe loturile lăsate pentru refacere și gunoiere. La noi, sătenii, care aveau un număr redus de animale ieșeau la păscut cu ele, de obicei trimițând copiii mai mărișori și amintim aici păscutul oilor pe terenurile din apropierea caselor, sau pentru un număr mai mare de animale pășunatul se făcea în ciurda pentru vite, de acestea având grijă văcarii, sau în turme, oile fiind pășunate de ciobani, pentru plata în bani sau produse.

Ne amintim de anii 70-80-90, de ciurda satului, când dimineața vacile erau scoase de gospodari la poartă pentru a fi duse în ciurdă, iar seara se întorceau, sunetul tălăngilor umplând ulițele satului. Pentru noi, copiii de atunci, venirea ciurzii la apus, în serile de vară era un adevărat ritual, adunându-ne să le așteptăm, pe strada Ciurzii (după știrec) dincolo de calea ferată pentru a face și o scurtă ”miuță” de fotbal pe un teren aflat în apropiere, unde veneau copii de pe toate ulițele satului. Prin grădini, margini de țarini, fânețe din vatra satului pășunatul începea primăvara timpuriu. Pe la începutul lunii mai animalele treceau la pășunat în pășunile de vară, acestea fiind părăsite toamna, fiind eliberate suprafețele de pe care se recoltau cerealele apoi animalele treceau în fânețele de pe care se recoltau și se cărau otava și fânul. Chiar și toamna târziu se pășunau terenurile de pe care s-a recoltat porumbul, cartofii sau alte plante.

- Creșterea mixtă a animalelor vărate pe pășuni montane a fost și este în continuare practicată, satul nostru dispunând de fânețe și pășuni la altitudini înalte, vegetația acestora fiind mult mai bogată și hrănitoare decât terenurile din apropierea satelor. Uneori animalele erau ținute primăvara în zonele apropiate satului pentru a se dezvolta vegetația din zona submontană, apoi erau duse la stână, de obicei oile, unde începea pășunatul. Stâni erau organizate pe Valea Sebeșului, Valea Fânațului sub Bursucău sau alte locații. Modul de organizare a turmelor era următorul: sătenii angajau ciobani care cunoșteau bine această îndeletnicire, stabilindu-se de asemenea obligațiile păstorilor și proprietarilor în natură și bani. La stânele de oi erau crescute de obicei și alte animale: vaci, porci, cai, capre.

Concluzionând în zona satului Rușii Munți cirezile de vite erau pășunate pe pășuni din apropiere, iar turmele de oi erau duse mai departe la altitudini mai mari. După retrocedările de după 1990 creșterea animalelor se practică și pe pășunile montane, pe care satul nostru le are în județul Suceava.

- Creșterea mixtă a animalelor vărate pe pășuni diferite și iernate în sălașele din hotarul satului a fost practicată de săteni pe fânețe înalte, de unde era dificil de coborât fânul în gospodării pentru adăpostirea animalelor și ciobanilor construindu-se diferite tipuri de adăposturi temporare. Acestea aveau drept scop adăpostirea animalelor și păstorilor în ciclul de pășunat și iernat. La noi, pentru iernat, s-au construit saivanele, construcții solide din bârne sau cărămidă alături de care se aflau staule în care se închideau oile pentru a nu fi atacate de animale carnivore lupi sau urși, mai ales după perioada anilor 50. Saivanele erau prevăzute cu odăi pentru ciobani, staule acoperite pentru animale și fânare unde era depozitat nutrețul.

- Transhumanța a fost modul cel mai evoluat de creștere a animalelor practicat de secole, pe scară restrânsă la noi, dar pe scară largă în zonele cu tradiție ale României, de gospodării mai înstăriți dintr-un număr redus de sate din sudul Transilvaniei respectiv împrejurimile Sibiului și Brașovului chiar până în zilele noastre.

Din cele prezentate mai sus, putem trage concluzia că păstoritul tradițional, ca ramură a creșterii animalelor, s-a practicat la noi atât în zonele joase cât și în cele înalte modul de întreținere al animalelor, organizarea pazei, arhitectura construcțiilor pastorale sau prelucrarea produselor diferențiindu-se în mai multe moduri, evolutiv de-a lungul secolelor.

Creșterea oilor s-a făcut în paralel cu celelalte specii, iar cu timpul, datorită restrângerii suprafețelor de pășunat, locul acestora a fost luat de terenuri arabile, livezi, vii sau fânețe, creșterea acestora se restrânge preferându-se vacile de lapte sau animalele de muncă. Acest lucru se datorează și faptului că odată cu dezvoltarea industriei de țesături și stofe se reduc cerințele casnice pentru lână, pănură. Păstoritul local, ca mod de organizare a turmelor este cel mai vechi și cel mai frecvent întâlnit nu numai la noi cât și în sud-estul Europei sau chiar în Vest. Se practică în cele două variante: păstoritul local fără stână, în care alături de staulul oilor era o colibă ce adăpostea ciobanul, laptele predându-se proprietarilor pentru a fi prelucrat în gospodării, sau păstoritul local cu stână, cel mai frecvent format dintr-o construcție spațioasă ce servea prelucrării laptelui, alături de ea aflându-se diferite feluri de îngrădituri pentru mulsul și închisul oilor format din staule fixe sau mobile. În zona noastră staulul avea denumirea generică de strungă, iar datul oilor în strungă activitatea de mulgere a acestora de către ciobanii ce stăteau pe scaunele de lemn. În fața strungii se găsea o ușiță deasupra căreia se găsea un șopron mic cu acoperiș de paie pentru a nu se face noroi și să apară ciobanii pe timp ploios. Frecvent erau staulele cu două despărțituri mânzările fiind trecute din a prima despărțitură după muls în cea de-a doua. Din staulul cel mare de obicei în formă de dreptunghi oile erau mânate la strungă pentru muls și de trei ori pe zi. Oile sterpe erau de

asemenea despărțite de oile cu lapte de un gard. Toamna, de obicei după 15 septembrie, oile coborau de la munte. A doua zi după coborâre se făcea alesul oilor, se împărțea brânza, se plătea simbria ciobanilor și plata impozitului de arendă. Produsele obținute din laptele muls erau cele curente: laptele dulce, jintița, smântâna, untul, zerul sau înăcreala, cel principal rămânând însă caşul care se consuma proaspăt sau după dospire se frământa și se punea pentru iarnă în berbințe.

Creșterea bovinelor s-a situat însă în atenția preocupărilor în acest domeniu și la noi datorită avantajelor prezentate anterior. Bovinele albe sau sure de Transilvania au populat până în jurul anilor 1850 satele ardelenești răspândirea lor fiind treptat restrânsă odată cu introducerea raselor ameliorate, Zimmenthal, brună și Pintzgau. Ulterior, preponderent în secolul XX, prin încrucișarea raselor autohtone cu cele importate s-au obținut rase ameliorate: bălțata românească, rasa brună, rasa Pintzgau de Transilvania. ”Rusenii” au crescut de asemenea și bubaline, e drept în număr mai redus bivolii fiind folosiți ca animale de povara iar bivolițele datorită calității nutritive a laptelui lor.

Unul dintre cele mai prețuite animale domestice a fost calul folosit îndeosebi la munci agricole sau transporturi locale. Declinul creșterii acestor animale nobile s-a accentuat odată cu dezvoltarea mijloacelor și căilor de transport și apariției și modernizării utilajelor agricole. El și-a menținut însă utilitatea maximă în gospodăriile țărănești până acuma 50-60 de ani când e înlocuit de în mașini în mare parte (tractoare), unii gospodari folosind în continuare animalele, până în zilele noastre, la diverse munci. Rasa predominantă zonei noastre a fost calul românesc autohton, ce avea la origine calul tarpan încrucișat ulterior cu rasa mongolă.

Creșterea porcinelor avea și ea o importanță vitală în activitățile gospodărești porcul devenind principalul furnizor de carne și mai ales grăsimi necesare în alimentație și ușor de conservat. La noi animalele erau ținute în cotețe prevăzute cu troace pentru hrană sau împrejmuiri de separare a animalelor, porcii de carne sau slănină de vieri sau scroafele cu purcei de ceilalți. Cotețele porcilor, mai ales în perioada de după anii 1900, erau făcute în grajduri îngrijirea acestora necesitând zilnic rânirea, îndepărtarea bălegarului și hrănirea lor. Ca în orice sat existau și la noi gospodari mai pricepuți în tăierea porcului dar în general după tranșare prepararea produselor de carne și grăsimi (cârnați, jumări, caltaboși, sângerete, tobă), conservarea cărnii la borcan se făcea de către cei din gospodărie și rudele sau prietenii acestora, acest obicei devenind un adevărat ritual în lunile de iarnă când începea sacrificarea lor, de obicei în decembrie, de Ignat, pentru ca de Crăciun masa să fie îmbelșugată.

Foto (perioada interbelică) : ”ruseni” la stână în Dealu Lat – munții Călimani (în imagine : Toderica ”Onului”, George Ricean cu fiul, Ion Stupar, ”Smuțer ” bătrânu”- cel cu pușcă ;
un localnic din Drăgoiasa - cel cu goarnă ș.a)

ALBINĂRITUL

Abundența și diversitatea plantelor melifere de pe teritoriul României, cu prioritate în zonele în care predomină forme medii de relief, podișuri, dealuri, depresiuni bogate în păduri de foioase, fânețe, livezi, satul nostru fiind situat în asemenea areal ideal ca parte a Podișului Transilvaniei, în combinație cu clima extrem de propice, au făcut ca albinăritul să fie o ocupație veche și la noi, mierea constituind un aliment deosebit de apreciat, cât și un medicament important, iar ceara, mult timp, modul de iluminare de bază a locuințelor sau spațiilor publice vechi. Pionieratul acestei îndeletnici, în vechime, a început prin secționarea butucilor ce conțineau produsul dulce căutat, scorburile copacilor în care albinele viețuiau în sălbăticie și aducerea lor lângă locuințe. Încă din antichitate mierea și ceara erau cele mai importante articole alimentare comerciale. Istoricul grec Herodot relatează în sec. al-V-lea î.e.n. că „ Tracii spun că ținutul de dincolo de Istru e ocupat de albine și, din cauza lor, nu se poate pătrunde mai departe„.[15]

Termenii de bază referitori la albinărit provin din limba latină la care se adaugă, de-a lungul vremii, odată cu perfecționarea metodelor de creștere a albinelor și obținerea produselor apicole, cuvinte din alte limbi. Amintim aici pe cei comuni, albina (lat-alvina), stup sau stupina (lat. stypus), miere (lat- miele), ceară (lat. cera), fagure (lat. favulus), iar din cei împrumutați evidențiem coșnița (sl. veche –kosinica), mied (sl. veche medu), prisacă

(ucraineană -pasika), matcă (bulgară-matka), roi (sârbă-roiti), budai (maghiară bodony).[16]

În feudalism un mod rudimentar de procurare a produselor apicole era bărcuitul.

Toamna, scorburile în care albinele se stabileau în lunile calde erau tăiate, insectele afumate, apoi, urma scoaterea mierii. Bărbații foloseau unelte speciale pentru scoaterea fagurilor, securi, fireze, fumigene. Una dintre acestea, deosebit de interesantă, cu rol în descoperirea stupilor era cornul de bărcuit, folosit în ținutul Năsăudului, și mai mult ca probabil și la noi (fig. 8). Cornul de bărcuit era făcut dintr-un vârf de corn de bou, având lungimea de 20-30 cm, tăiat la ambele capete. Capătul îngust era închis cu un dop de lemn, iar cel larg, având tăiat un lăcaș de închidere, cu un căpăcel mobil. Pe lângă corn bărcarii aveau o cutie de lemn (lăcruța) unde puneau fagurii cu miere. Mergeau în apropierea pădurilor unde existau zone cu câmpuri de flori pe care poposeau albine, prindeau un număr redus de albine și le introduceau în corn prin capătul ce avea dop de lemn. Cutia era apoi pusă pe un suport stabil apoi se deschidea capătul cornului deasupra fagurelui pentru ca albinele să se încarce cu miere, ulterior să poată fi urmărite pentru a se cunoaște traseul spre stup. Albinele se întorceau cu colegele lor ’lucrătoare” să care toată mierea, crescând prin urmărirea traseului de zbor probabilitatea de găsire a stupului de către bărcari. După depistarea lui, seara când albinele se așezau, se făcea o bortă în copac, albinele erau afumate și se recoltau fagurii.

Pe lângă bărcuit, era albinăritul tradițional, ce se practica cu mijloace mai rudimentare.

Se foloseau coșuri de nuiele sau paie lipite cu argilă, folosite pentru adăpostirea stupilor (fig. 9) sau uneori butuci (fig. 10). Mai des folosite erau coșurile din nuiele, fiind ușoare și mai spațioase ca butucii. În interiorul coșurilor erau încrucișate la nivele diferite bețigașe orizontale ce facilitau albinelor construirea fagurilor. Coșul avea în partea de jos urdinișul de acces, prevăzut de obicei cu un podișor, la cca 10-15 cm de la nivelul poliței pentru a nu lăsa pătrunderea în stup a altor insecte sau rozătoare. În perioada de roire stupii erau supravegheați cu atenție pentru ca roii să nu fugă. Coșnița era pusă cu grijă deasupra albinelor adunate în jurul mătcii, de pe ramuri sau unde erau observate că stăteau adunate ciorchine, iar pentru ca acestea să între cât mai rapid se făcea un foc slab de balegă uscată. Înainte de introducerea albinelor coșul se curăța bine cu o matură și se freca în interior cu o plantă, iarba stupilor sau busuiocul stupilor, ce erau cultivate în grădini pentru acest scop. După intrarea albinelor în ele, pentru stabilizarea adăpostului, coșnițele erau stropite cu mursă, o soluție de apă diluată cu miere, apoi erau puse sub copacul de unde s-a capturat roiul pe un scaun,

fiind acoperite cu o măsăriță pentru a aduna toate albinele roite. Apoi, seara coșul era dus la locul stabilit de vărat. Mierea se recolta spre sfârșitul verii sau la început de toamna în funcție de condițiile meteorologice. Pentru a putea recupera toți fagurii, ce asigurau mierea și ceara pentru un an, de obicei stupii erau sacrificați prin omorârea albinelor. Pentru stoarcerea fagurilor se foloseau diverse unelte casnice. La început se folosea pentru stors un săculeț, procedeul făcându-se cu mâna, ca ulterior să apară dispozitive noi, dintre acestea teascurile fiind cele mai evoluate. Declinul albinăritului a început ca peste tot, și la noi, odată cu restrângerea suprafețelor de fanate și pășuni, cu descoperirea și răspândirea mijloacelor mai moderne de iluminat. Alt factor ce a influențat acest declin a fost obținerea zahărului și folosirea lui ca ingredient de îndulcire, înmulțirea fabricilor de zahăr, aspect ce a dus la scăderea prețului acestuia.

După anii 1900 stupii primitivi dispar din locurile unde erau puși la vărat, de obicei streșini de casă, cedând locul celor moderni. De asemenea apicultura începe să se practice științific, apărând mijloace și procedee noi, în domeniu. În perioada comunistă apicultura cunoaște progrese importante datorită extinderii suprafețelor plantate cu pomi fructiferi sau cultivare de plante melifere, numeroase cooperative sau ferme de stat având propriile stupării. La noi în sat albinăritul s-a practicat constant în timp. Înainte de 1989 am avut săteni care au deținut stupi, unii care dețin în continuare iar alții s-au apucat de stupărit în ultimele trei decenii.

PESCUITUL

Una dintre ocupațiile cele mai vechi în zona noastră este pescuitul, râul Mureș și afluenții săi, cel mai important fiind pârâul Sebeș având o bogată faună piscicolă. Pescuitul era o ocupație secundară care aducea un surplus de hrană în gospodării uneltele de pescuit fiind, în trecut, nelipsite din inventarul cu ustensile al ” rusenilor ”. Dintre acestea putem aminti: undițele, cârligele, coșurile, coșărcile, vârșele. În funcție de răspândirea principalelor specii de pești și tipologia uneltelor folosite, în zona satului nostru s-au practicat două tipuri de pescuit: pescuitul în ape mici de munte și pescuitul în ape mari de zona deluroasă. Primul tip de pescuit a fost practicat în pârâul Sebeș și Valea Fânaţului. Aceste ape, în trecut, erau dominate de păstrăv, pește extrem de frumos și iute, specia cu cea mai bună carne dintre cele ce populează apele curgătoare. Tot în aceste ape, unele specii coborând și în Valea Satului, pe vremuri populând chiar apele din șanțuri, se întâlneau alte specii: zglăvoacele, boișteanul, grindeiul, porcușorul de munte. Procedeele tradiționale de prins pește în aceste ape erau: prinsul

peștelui cu mâna de sub pietre, iar arareori prin răstocirea văilor în timpul viiturilor când se formau albii secundare ce erau închise pentru captură, prinsul peștelui cu unelte din metal, cu undițe, cârlige sau oștii, prinsul peștelui cu unelte din nuiele (la noi vârșele). Pe vremuri undițele erau confecționate de fierari sau de pescari, din sârmă, cu mare migală, alteori fiind improvizate din ace călite și îndoite. Aceasta avea o ureche prin care era introdusă ață sau păr din coadă de cal alb ca să nu fie ușor observabil de pește, iar în alte cazuri aveau în partea de sus capetele lățite pentru prindere. Deasupra undiței sau a cârligului, cum era numit uzual, se lega o pietricică ori una sau mai multe bobițe de plumb pentru manevrabilitate prin apă. Pe repezișul pârâului sau în bulboane era purtată cu mâna ținându-se de ață. În ape mai line ața era legată de un băț de pescuit făcut dintr-o nuia lungă și subțire sau din lemn de alun. În undița bine ascuțită se punea nada sau momeala pentru atragerea peștilor. Cel mai greu de pescuit era păstrăvul care era deosebit de sensibil la mișcare sau chiar la umbra omului. Cârligele erau undițe legate cu câte o sforicică de 30-40 cm, legate apoi de o sfoară mai groasă prinsă de o piatră, ce se arunca în vadul apei cât mai departe, la un capăt, celălalt fiind priponit cu un țăruș la mal. Momeala era prinsă în cârlige apoi ele erau aruncate pe șiroaie unde erau jucate de apă, atrăgând peștii. Ostia era o unealtă, la originea ei stând furculița obișnuită, folosită din vechime pentru prinsul peștilor mici de pe fundul apelor de pe lângă pietre. Vârșa era cea mai populară și răspândită unealtă de pescuit din nuiele folosită la noi (fig. 11). Nuielele nu erau împletite ci puse în lung și legate în partea anterioară de o nuia mai groasă, îndoită în formă de arc cu capetele legate de un băț ce servea ca mâner pentru fixare sau prinse de o scândurică dreaptă și îngustă ce avea același rol. Din loc în loc, în lung, vârșa era legată împrejur cu fibre de tei sau împletită cu două sau trei nuiele ca să nu se desfacă. La celălalt capăt nuielele ce compuneau unealta erau legate cu o frânghie de cânepă sau un gânj. De la gura ce avea formă de semicerc capetele nuielelor și nuielele mai scurte formau spre interior o pâlnie pe unde intrau peștii. Odată intrați, aceștia rămâneau în vârșă, nemaiputând găsi ieșirea. Pescarii o puneau în apă cu momeala și așezau bolovani ca să fie ținută la fund sau între garduri mici oblice, făcute din șiruri de bolovani ce forțau peștii să meargă spre ea. ”Rusenii” au folosit vârșe cam în toate apele ce ne brăzdează teritoriu, sistemul cu garduri mici cu un număr de două-trei vârșe fiind folosit în ape mari, în Mureș sau Mureșel (curgerea paralelă Mureșului, ce în zilele noastre nu mai există). Vârșa era folosită și pe Valea Satului prinzându-se cu predilecție grindele.

Cel de-al doilea tip de pescuit practicat la noi a fost cel în ape mari de zona deluroasă, respectiv râul Mureș. Specia mai mare, dominantă era scobarul (podușul) căruia i s-au alăturat cleanul și mreana. De asemenea,

până în urmă cu 40-50 de ani când debitul râului era mare, existând bălți sau alte brațe adiacente, un important răpitor popula apele noastre, respectiv știuca. La capitolul legat de faună am arătat speciile piscicole ce vieţuiau sau încă mai vieţuiesc în râu deci nu voi mai insista a le reaminti. La fel ca pescuitul în apele de munte uneltele erau cam aceleaşi, ele evoluând odată cu trecerea timpului iar procedeele de pescuit, de asemenea. La fel ca şi acum, în perioada comunistă pentru protejarea speciilor era interzis pescuitul în anumite perioade ale anului mai ales primăvara când peştii se reproduceau. Una dintre speciile rare dispărute din râul Mureş a fost lostrița asemănătoare păstrăvului, cu o carne gustoasă, extrem de apreciată. De asemenea, era interzis în tot timpul anului braconajul (pescuitul cu vârşă, pescuitul cu materiale explozive şi pescuitul cu electricitate). În timpul reproducerii scobarului, prin luna mai, sătenii pescari mergeau cu coşărcile la prins de poduț, podușul fiind denumirea locală a scobarului, braconând de obicei noaptea, cantitățile de pește prins fiind impresionante. Tot pentru braconaj se folosea cum am arătat mai sus curentul electric sau diferite materiale explozibile (carbid). Îmi amintesc şi acum cu nostalgie de perioada vacanțelor de vară când, înarmat cu o undiță mergeam aproape zilnic la pescuit pe râul Mureş, la început cu o ustensilă rudimentară făcută din băț de alun, damil şi cârlig din ac de gămălie, ca apoi să urmeze „vestitele" undițe chinezești făcute din bambus şi dotate cu mulinetă. Când apa era mai limpede mă înarmam cu o furculiță şi mergeam la prins de babeți, pe care după capturare, îi înşiram cu mândrie pe o nuia prevăzută în capăt cu un cârlig. Procedeul de prindere a babeților era simplu şi consta în mişcarea pietrelor, acolo unde cursul era lent, iar apa puțin adâncă, până la 20 cm. Peştii fugeau de sub piatra mişcată şi se deplasau pe o distanță relativ mică sub altă piatră sau lângă aceasta. Piatra era ridicată cu grijă ca să nu se sperie peştele sau era lăsată la locul ei dacă acesta era vizibil lateral. Urma apoi procedeul de înțepare a peştelui cu furculița. Babeții erau peşti mici, băloşi şi lați.

VÂNĂTOAREA

Tot ca ocupație secundară vânătoarea era practicată de săteni, teritoriul satului cuprinzând o faună diversă în funcție de etajarea reliefală, pornind din vatra satului până sus în pădurile ce ne aparțineau. Scopul acesteia era obținerea de carne şi blănuri, prin practicare directă sau secundară, ca procedeu de apărare a animalelor domestice față de atacurile acestora sau pentru protecția culturilor. Se vânau specii dăunătoare activității umane: viezurele, mistrețul, lupul, vulpea, ursul, dihorul, nevăstuica sau specii valoroase pentru carne, cerbul, căprioara, iepurele sau

pentru blana lor: jderul, râsul. Mai erau vânate specii de păsări cu o carne deosebit de gustoasă ca: fazanii, cocoșii de munte sau în zona de jos rațe sălbatice, porumbei. Vânatul abuziv din feudalism a dus la dispariția multor specii ce ne-au populat codri, amintim aici, bourul, zimbrul, castorul, unele devenind rarități, ca râsul sau pisica sălbatică. Produsele din vânat au fost incluse din feudalismul timpurie între obligațiile iobagilor față de stăpânii feudali. În Ardeal libertatea vânatului s-a restrâns de timpuriu la insistențele nobilimii, legea intitulată ”Venatio et aucupium rusticis prohibitum” prevedea ca ”nimeni să nu cuteze dintre iobagii și țăranii țării a vâna în nici un chip și cu nici un mijloc la cerbi, căprioare, iepuri și porci mistreți, precum și la fazani și ierunci”. Ea a fost dată la insistențele nobililor la 1504 și a constituit vreme de 300 de ani codul juridic al vânătorii în Ardeal, cu scopul ca țăranii să se ocupe cu preponderență de cultivarea pământurilor și de celelalte munci ce aduceau beneficii feudalilor. Deși practic era oprită doar vânătoarea speciilor pentru carne prin reglementare se interzicea circulația vânătorilor țărani pe moșii aceștia neputând dovedi că urmăresc doar speciile răpitoare. Cu toate acestea sătenii noștri ca majoritatea țăranilor ardeleni nu au renunțat la această ocupație deoarece vânătoarea era o luptă continuă contra sălbăticiunilor pentru protecția culturilor și animalelor domestice și un mod de completare a resurselor sărăcăcioase de trai, spre deosebire de practicarea acesteia de către nobili pentru care era un prilej de distracție și petrecere.

Vânatul se practica de bărbați, de obicei în timpul iernii când se restrângeau celelalte activități, prinderea animalelor în curse, lațuri, sau capcane fiind facilitată de lipsa hranei din anotimpul rece. Aceste unelte tradiționale de vânătoare se puneau mai multe, în locuri diferite pe unde se știa că trec animalele în căutare de hrană, vânătorii controlându-le apoi periodic pentru a vedea dacă s-au prins sălbăticiunile. Pentru vânătoare s-au folosit și armele obișnuite de luptă care au evoluat odată cu timpul, cele mai uzuale au fost: arcurile, săgețile, săbiile, sulițele, urmând apoi armele de foc cu praf de pușcă, acestea fiind multă vreme scumpe inaccesibile țăranilor.

Împuținarea speciilor datorată pe de o parte extinderii terenurilor arabile prin despăduriri, iar pe de altă parte a înmulțirii vânătorilor și modernizării armelor a impus reglementare vânatului în cele trei țări române. În Transilvania, pe la mijlocul sec. XIX-lea s-au stabilit prin decrete: epoci de ocrotire (1853), introducerea permisului de port-armă (1851) și a permisului de vânătoare (1854). După cum am arătat anterior uneltele tradiționale pentru vânat erau lațurile, cursele și ustensile improvizate. Lațurile aveau o legătură obișnuită, simplă ce trebuia să strângă în ele vânatul sau anumite părți ale corpului acestuia. Se confecționau din diverse materiale solid, uneori din sârmă pentru ca animalul prins în ele să

nu le poată prinde sau rupe. Se foloseau laturile fără momeală puse la gura vizuinilor sau în zone de trecere frecventate de vânat sau cele cu momeala pentru atragerea animalelor. Pentru prinderea păsărilor laţurile erau de dimensiuni mai reduse. Cursele sau capcanele ce au denumire autohtonă dacică erau uneltele cele mai eficace şi mai des întâlnite ele fiind de mai multe tipuri: curse ce prindeau vânatul prin căderea unui copac; curse ce striveau vânatul sub greutatea lor; curse ce prindeau vânatul la ieşirea din vizuină; curse ce prindeau animalele de picior sau de cap; curse cu momeala vie; gropi sau capcane în care cădea vânatul. Nu vom insista pe componenta tehnică a acestora, însuşi denumirile lor sugerându-ne modul de prindere. Putem doar aminti că s-au folosit din vechime şi în zona noastră perfecţionându-se în timp.

CULESUL DIN NATURĂ

La capitolul Floră am prezentat în amănunţime bogăţia şi diversitatea acesteia pe teritoriile aparţinând satului nostru, în hotarele lui. Ca îndeletnicire secundară culesul din natură a speciilor utile spontane era extrem de necesară deoarece aceste plante completau necesarul de resurse alimentare, ofereau leacuri în medicina populară sau coloranţi naturali. E o îndeletnicire veche, de pe vremea dacilor de altfel din limba geto-dacilor s-au păstrat termeni etnobotanici ca: strugure, mugure, brad, brânduşă, curpen, copac. Alte plante au denumiri din limba greacă: mătrăguna, busuiocul, murul, zmeurul, cicoarea, păpădia. Cele mai numeroase sunt însă plantele cu denumiri ce provin din limba latină, începând cu arbuşti sau copaci ca: alunul, carpenul, arţarul, cornul, fagul, frasinul, pinul, plopul, salcia sau cele ale principalelor plante medicinale ca: menta, urzica, sunătoarea. O seamă de plante comune au constituit un important supliment alimentar pentru populaţia satului. Foarte căutate erau cele care prin dezvoltare timpurie (primăvara) şi prin conţinutul lor suplineau necesarul de vitamine şi alte elemente vitale biologic omului până la apariţia celor cultivate, cum ar fi: sălăţica, urzica, loboda, ştevia sau măcrişul. Extrem de căutate de săteni, de primăvara până toamna, erau ciupercile (bureţii) atât în zona submontană sau montană cât şi în arealul de jos al satului. Foarte frecventată era pădurea Branişte aflată aproape de sat. Copiii învăţau speciile ciupercilor de mici, însoţindu-şi părinţii la cules. Nu cred că există adulţi cu vârste cuprinse între 40-80 de ani care în copilărie sau mai târziu să nu hoinărească la cules de ciuperci singur sau împreună cu familia sau prietenii. Fructele comestibile de pădure erau, de asemenea, căutate şi extrem de

apreciate. Amintim aici: fragii de câmp, fragii de pădure, zmeura, murele, afinele, merișoarele, coacăzele, agrișele sau alunele de pădure. Se mai consumau fructele de păducel, ce aveau un gust dulceag sau cele de porumbar cu un gust acrișor, acestea după ce cădea bruma, când erau mai comestibile gustativ. De asemenea, fructele pomilor pădureți (meri, peri, cireși) erau consumate sau folosite în gospodărie la prepararea oțetului (meri și peri). În vechime flora spontană a ajutat la dezvoltarea meșteșugului vopsitului atât pentru textilele din casă cât și pentru portul popular. Plantele necesare vopsitului erau procurate de femei pricepute în obținerea culorilor din buruieni. Anumite culori se obțineau prin procedee simple, cum era negrul și roșul obișnuit, dintr-o specie sau din mai multe specii de plante, altele prin amestec și proporționare diferită. În mod obișnuit plantele sau anumite părți ale lor se fierbeau până cedau colorantul, se adăuga apoi piatră acră, iar după topirea acesteia erau introduse firele sau materialele de vopsit. Meșteșugul vechi de vopsit, cum am arătat într-un capitol anterior a fost părăsit odată cu apariția coloranților chimici.”Rusenii”au cules din natură, obicei păstrat și până azi și plante medicinale, înainte natura fiind principalul furnizor de leacuri iar doftoroaiele satului, de obicei femei mai în vârstă, erau extrem de apreciate. Am prezentat la capitolul despre floră aceste plante și utilitatea lor.

MESERIILE

Pe teritoriul României, manifestările omului de a-și făuri conștient în procesul muncii și al vieții sociale propriile unele și obiecte, ca ființă creatoare de valori materiale și spirituale datează din paleolitic. În ceea ce privește teritoriul țării noastre materialele ceramice care datează încă din neoliticul mijlociu și târziu înregistrează un evident spor pe planul tehnicii modelării lutului, față de materialele din neoliticul timpuriu, spor rezultat atât perfecționării arderii a ceramicii, cât și calității deosebite a pastei, a formelor modelate, a ornamentării, în general. Vestigii de tot felul argumentează ipoteza că încă de pe atunci olăria s-ar fi practicat nu numai în gospodărie ci și în atelierele unor meseriași capabili să obțină rezultate superioare. Este întru totul posibil ca lucrurile să fi stat la fel și în alte domenii ale vieții materiale, cum ar fi cele ale prelucrării lemnului, osului, pietrei, pieilor. Nici metalurgia alamei sau prelucrarea aurului nu pot fi concepute în afara unor oameni specializați în asemenea meserii. Putem afirma cu temei că cel puțin din neoliticul dezvoltat unii membri ai colectivităților umane își însușiseră pe lângă cunoștințele epocii în lucrarea pământului sau creșterea animalelor și pe acelea necesare confecționării

unor produse meşteşugăreşti, cu timpul accentuându-se tendința specializării într-o meserie sau alta, odată cu extinderea diviziunii muncii sporind și numărul meseriilor. Evoluția în timp a meseriilor nu a fost întotdeauna lină sau într-un trend ascendent, epocile de înflorire alternând cu cele de regres. Dacă unirea triburilor dacice într-un stat centralizat, stăpânirea română în Dacia sau formare statelor feudale au reprezentat perioade istorice de avânt, de prosperitate generală a meseriilor, pe timp de pace, epoca migrațiilor, pe timpul invaziilor turcilor și tătarilor sau în vremuri de foamete ori pandemii meseriile nu au mai progresat în cadența firească.

Încă din cele mai vechi timpuri orice țăran autentic a prestat dintotdeauna și activități tehnice. El trebuia să stăpânească un sistem de cunoștințe tehnice necesare care permiteau nu numai să lucreze pământul și să crească animalele, ci și să facă o parte din uneltele de muncă, să prelucreze produsele agricole și animale pentru asigurarea hranei și a vestimentației, să-și repare sau să-și construiască elemente ale locuinței, acareturile ori locuința însăși, să-și facă piese de mobilier. Diviziunea socială a muncii a dus în timp la apariția „meseriașului" care față de țăranul de rând are un bagaj de cunoștințe amplu și mai perfecționat, utilizând tehnici de lucru și unelte mai evoluate, ceea ce face ca acesta să obțină un surplus, obiecte de calitate superioară acesta fiind destinat trocului sau comercializării. Față de țăranul obișnuit el posedă o calificare în plus, care mijlocește posibilitatea completării veniturilor rezultate din agricultură. Chiar și în perioadele ce au urmat meseriașul nu s-a desprins definitiv de agricultură, alocând în continuare mai mult timp acesteia. În opinia colectivității tradiționale meseria era percepută ca „brățară de aur" iar cel care o practică se bucură de prețuire din partea colectivității. Ca intensitate și diversitate meseriile sătești au precumpănit în zonele submontane și deluroase a țării din următoarele motive: densitatea mai mare a populației, existența de materii prime pentru o gama largă a acestor îndeletniciri, securitate mai mare în față primejdiilor datorită reliefului, insuficiența și calitatea inferioară a terenurilor agricole necesare în a asigura în întregime hrana oamenilor. Se cuvine precizat că poporul român a recurs la termenul de meseriaș (din meserie+suf.-aș) pentru indicarea celui descins din rândul agricultorilor propriu-ziși, acesta stăpânind un plus de știință în a lucra pământul sau de a crește animale și de a transforma materii prime, dându-le forme compatibile perfect pentru o utilitate practică. Multă vreme meseriile au reprezentat, ca și azi de altfel nivelul dezvoltării civilizației. Meserie, cuvânt format din limba română străveche vine de la „meser", derivatul latinesc al cuvântului „miser", omul sărman sau sărac care practica meseriile în societatea sclavagistă.

Termenii de bază, privind ocupațiile specializate de tradiție mai veche sunt de origine latină ca: morar, piuar, lemnar, pietrar, olar, pielar, fierar. Instalațiile țărănești ce se foloseau la prelucrarea diferitelor produse: cereale, lemn, textile, semințe oleaginoase au evoluat de-a lungul timpului din uneltele casnice de mână, scopul fiind ușurarea muncii, iar odată cu creșterea numerică a populației și a necesităților sale, sporirea capacității de prelucrare. Uneltele casnice s-au păstrat în continuare până în timpuri apropiate pentru prelucrarea unor cantități restrânse de produse ca de exemplu: râșnitele pentru păsat, pivele pentru pisarea semințelor oleaginoase. Meșteșugurile practicate de săteni de-a lungul timpului, în funcție de materiile prime folosite pot fi clasificate astfel:

a) meșteșuguri specializate în prelucrarea produselor alimentare;
b) meșteșuguri specializate în prelucrarea lemnului și a pietrei;
c) olăritul
d) meșteșuguri specializate în finisare țesăturilor de lână, cânepă sau în confecționarea îmbrăcămintei;
e) meșteșuguri specializate în prelucrarea pieilor;
f) fierăritul;
g) alte meșteșuguri.

a) Meșteșuguri specializate în prelucrarea produselor alimentare

Una dintre cele mai vechi și importante ocupații casnice, în vederea preparării alimentelor de bază, a fost prelucrarea cerealelor. În acest scop la începuturile evoluției socio-umane au fost folosite două unelte simple comune, râșnitele și pivele acționate cu brațele. Sporirea capacității de prelucrare a cerealelor odată cu dezvoltarea societății, a sporirii numărului de populație, devine prioritară. În paralel apar dispozitive noi odată cu romanizarea Daciei. Marcus Vitruvius Ollio arhitect inginer și scriitor roman în cartea a X-a „ Despre mașini" menționează că „ belșugul de hrană n-ar fi fost același dacă n-ar fi fost inventate jugurile și plugurile pentru boi și pentru toate animalele de povară și dacă n-ar fi fost mai întâi inventate axa cu vârtej, barele de presiune și pârghiile de teascuri n-am fi putut avea pentru plăcerea noastră, nici limpezimea untdelemnului, nici produsul viilor și nici transportul acestora n-ar există dacă n-ar fi fost inventate mecanismele carelor și căruțelor pe pământ și ale bărcilor de apă". Axa cu vârtej este dispozitivul folosit pentru storsul uleiului, de-a lungul veacurilor, din diferite semințe oleaginoase, al teascurilor obișnuite cu șurub, precum și al celor asemănătoare întrebuințate pentru storsul mustului din struguri. Încă din antichitate existau două tipuri de teascuri: cel simplu sau cel cu două dispozitive de presare, unul pentru storsul uleiului, iar al doilea pentru

storsul mustului. Morile şi teascurile erau instalaţii obişnuite în lumea romană, iar în timpul ocupaţiei imperiului sunt aduse şi în Dacia. Tipurile mai vechi ale morilor de apă sunt cele cu ciutură, cu roată orizontală folosite în Transilvania până în zilele noastre. Având o capacitate de prelucrare redusă morile cu ciutură sunt înlocuite cu cele cu roată verticală ce erau mai productive. Existenţa morii de apă în spaţiul carpato-dunărean în sec. II şi III al erei noastre este un fapt indubitabil, ca urmare, termenii de bază ai instalaţiei sunt de origine latină, conform istoricului C.C. Giurescu în lucrarea sa ”Contribuţii la istoria ştiinţei”, citez, ”instalaţia nefiind aşa de complicată ca să nu poată fi construită de către localnici, ce aveau meşteri iscusiţi în cioplitul lemnului şi al pietrei ”. Păstrarea morilor în folosinţă colectivă aşa cum sunt cele cu ciutur[era impusă de cerinţele traiului zilnic. Existenţa morilor pe teritoriul satului Ruşii-Munţi apare prima dată la 1724, existând patru mori cu un venit de 24 de florini. La recensământul din anul 1857 apar în statistici trei industriaşi, probabil proprietari de mori. Spre deosebire de morile cu roată verticală morile cu ciutur[puteau fi acţionate de mici pârâiaşe. E posibil ca morile ce apar la 1724 să fi fost, sau simple râşniţe cu o singură roată orizontală sau, ca între ele, să fi existat şi mori cu ciutură (pe pârâul Sebeş sau râul Mureş). Mori cu roată verticală au fost pe râul Mureş pe malul drept, la Morăreni, acestea fiind în anii 1970 în număr de două, una în apropiere de locul de baie numit „Scăldătoarea Doamnelor”, existând şi o punte de trecere, iar alta mai bine dotată tehnic, mai în aval, către actualul pod betonat peste Mureş.

În alimentaţia popoarelor din zonele temperate consumul grăsimilor vegetale, şi nu numai, a constituit o necesitate fiziologică. Pentru obţinerea uleiurilor vegetale erau folosite pivele. Uleiurile apar ca o reîntregire a alimentaţiei, procurarea acestor fiind mai greoaie datorită conţinutului mai sărac în ulei al fructelor şi seminţelor şi a extragerii anevoioase. Înainte de răspândirea relativ recentă a florii-soarelui, uleiurile s-au obţinut din seminţele unor plante cum ar fi: cânepa, inul, nucul ori seminţe de fag culese din păduri. Din cauza cantităţii reduse de seminţe oleaginoase, acestea erau folosite în alimentaţie sub formă de făină. Seminţele pisate în pive de lemn erau cernute cu o sită pentru separarea cojilor, iar miezul era transformat în făină şi utilizat pentru prepararea unor mâncăruri de post. Această făină se numea julfă fiind folosită în amestec cu păsat la prelucrarea sarmalelor sau în amestec cu varză fiartă ca umplutură pentru plăcinte. La noi, ca şi în alte sate est -transilvănene, julfa se prepara din cânepă. Se mai putea folosi şi ca pastă de uns pe pâine, procedeul de preparare fiind prin fierbere a unui amestec format din julfă, apă în cantitate dublă şi sare.

b) Meșteșuguri specializate în prelucrarea lemnului și a pietrei

Lemnul a fost din cele mai vechi timpuri o materie primă oferită de pădure oamenilor fiind utilizat pentru construirea locuințelor, a adăposturilor pentru animale și a altor construcții, cum ar fi gardurile, cât și pentru confecționarea uneltelor, a obiectelor casnice, a mijloacelor de transport și altele. Satul nostru a fost binecuvântat de Dumnezeu cu mari întinderi de păduri, pădurea, folosind și ca sursă de hrană suplimentară, fiind protejată și ocrotită de-a lungul timpului datorită avantajelor obținute. Expresia „codru-i frate cu românu' " îmbracă atât aspectul de protejare cât și cel de retragere în zonele mai ascunse din păduri în vremuri de bejenie. Pentru că satul se afla într-o zonă temperată, cu ierni destul de reci, procurarea materialului lemnos a fost necesară și pentru încălzirea locuințelor și prepararea hranei. Lucru la pădure era o ocupație utilă și obișnuită. Uneltele folosite înainte pentru tăierea lemnului erau topoarele sau fierăstrăul cu pânză lungă și dinți mari cu două mânere acționat de doi lucrători. Cioplirea și prelucrarea lemnului se făcea cu securi sau bardă, cu tesle, dălți, icuri, zale, topor, toporiște, barda pentru luțuit, copcie, scoabă, sfredele și cârlig pentru tras bușteni etc. O evoluție în prelucrarea lemnului pe domeniile feudale e apariția joagărului. Intensificare exploatării lemnului ia amploare în capitalism deoarece lemnul devine o importantă materie primă industrială și un important articol comercial. Dacă în perioada comunistă procesul de exploatare și prelucrare e organizat mai eficient lemnul prelucrându-se în fabricile românești sub formă de mobilier, exploatarea pădurilor fiind compensată cu programe naționale și reguli severe privind replantarea suprafețelor despădurite, sistemul politic de după 90 pe fondul problemelor ce apar în industria prelucrătoare românească și a unora de altă natură, aduce aspecte deosebit de negative în exploatare fondului forestier, respectiv în modul de prelucrare a aurului verde al României. Suprafețe întinse sunt defrișate fără discernământ, unele chiar din rezervații naturale, iar terenurile defrișate nu mai sunt plantate cu puieți. Lemnul nu se mai prelucrează în țară, multe fabrici de profil închizându-și porțile. De asemenea, ia amploare furtul lemnului de foc din păduri. Din fericire, fondul forestier aparținând satului și comunei, atât cel obținut prin retrocedare cât și cel vechi, e exploatat corespunzător respectându-se legile silvice în vigoare.

Meșteșugurile specializate în prelucrarea lemnului întâlnite și la noi sunt: dulgheritul, tâmplăria, lemnăritul (meșteri ce făceau diferite unelte), rotăritul (meșteri ce făceau roți), văsăritul (meșteri ce făceau vase din lemn pentru casă, ciubere, berbințe), dogăritul (meșteri ce făceau căzi și butoaie) și cărbunăritul (meșteri ce obțineau cărbune de lemn). Aceste meserii s-au

practicat în arealul satului unele dintre ele menținându-se până în zilele noastre. Altă activitate legată de lemn era șindrilitul (obținerea șindrilei pentru acoperirea caselor), iar acest lucru apare în recensămintele imperiului austro-ungar unde observăm că înainte de apariția țiglelor casele sătenilor erau acoperite cu șindrilă. De asemenea, cărbunăritul s-a păstrat până acuma o jumătate de secol pe valea Sebeșului către Zaspad, unde era o cabană folosită ca o locuința pentru muncitorii forestieri, în zilele noastre construcţia şi arealul din jurul ei fiind administrare de către Ocolul Silvic.

Dezvoltându-se în legătură cu nevoile de baza ale vieții, măcinatul cerealelor sau construirea de locuințe sau anexe ale acestor, petrăritul este una dintre ocupațiile vechi de la noi. În casele țărănești se construiesc din piatră vetrele pentru foc sau cuptoarele pentru copt pâinea. De asemenea, cu timpul construcțiile de pe sol încep să se ridice pe temelii de piatră atât pentru protejarea bazei superioare de apele de scurgere, cât și pentru amenajarea pivnițelor, a spațiilor de depozitare mai răcoroase ferite de îngheț necesare păstrării și conservării unor rezerve de hrană. O importanță mai mare aveau în vechime satele și târgurile unde se ciopleau pietrele de moară și râșnitele. La morile din zona noastră, deci și în satul Rușii-Munți, pe la mijlocul sec. al XIX-lea și mai înainte acesta erau aduse de la Ciceu unde se preciza că „aici se taie cea mai bună piatră de moară din tot Ardealul”. Tot de aici erau aduse la noi râșnițe, tocile pentru ascuțit bricege, cuțite, securi, seceri, coase sau trocuri pentru apă. De asemenea, varul cu care se decorau și tencuiau casele era adus din alte sate. Albia râului Mureș era o sursă inepuizabilă de piatră și nisip necesare ca materiale de construcție din vechime până în ziua de azi. Uneltele folosite pentru exploatarea pietrei au fost, din cele mai vechi timpuri, penele de fier, dălțile, târnăcoapele, ciocanele de spart, baroasele, răngile, parii de fier. Exploatarea de tip industrial a materialelor de construcție din albia Mureș s-a făcut până acum câteva decenii și la noi, existând o balastieră ce a funcționat o perioadă destul de îndelungată în perioada comunismului.

c) Olăritul.

O altă ocupaţie tradiţională la români a fost olăritul. Vasele de lut au avut un loc de cinste, de care azi ne este greu să ne dăm seama. Ele erau folosite atât la masa bogatului cât și la cea a săracului. Olăria a domnit singură, fără rivalele ei de astăzi porțelanul și fierul smălțuit. [17] Ceramica înfățișează la toate popoarele o manifestare artistică și culturală de cea mai mare însemnătate. Cele mai vechi tehnici de olărit s-au menținut până prin anii 1900 în județul Mureș, la Deda și în satele învecinate Pietriș, Morăreni

și Rușii-Munți unde vasele se făceau din suluri de lut încolăcite după formele dorite și apoi modelate cu mâna.[18]

Obținut din soluri preponderent lutoase după extragere materialul se amesteca cu nisip de Mureș și se frământa bine. Modelarea se făcea pe așa numita masă, care era un disc ce dădea posibilitatea întoarcerii vasului în poziție dorită în timpul lucrului (fig. 12). Pentru a acoperi necesarul de oale, vasele mai erau cumpărate și de la meșteri din satele învecinate sau meșteri ambulanți care umblau la noi sau prin alte localități pentru a-și vinde marfa. Centre importante de olărit apropiate nouă erau Deda, Vătava și Gurghiu.

d) Meșteșuguri specializate în finisare țesăturilor de lână, cânepă sau în confecționarea îmbrăcămintei

Apariția ocupațiilor și a ustensilelor necesare în producerea țesăturilor utile confecționării îmbrăcămintei datează din cele mai vechi timpuri. Lâna rezultată după tunsul oilor a reprezentat de milenii materia primă de bază necesară obținerii vestimentației. Prelucrarea acesteia, înainte de a apărea pieptănătoarele (dărăcitoarele) și obținerea mai ușoară a caierelor, era mai anevoioasă. Pentru a putea fi toarsă lâna era scărmănată manual, ca mai apoi să se prelucreze cu pieptenii de mână, o muncă deosebit de înceată și grea. Torsul se făcea cu furca și se obținea un fir de lână mai gros sau mai subțire, în funcție de scopul pentru care era prelucrată. Lâna era prelucrată în războiul de țesut obținându-se țesături rare, aspre și puțin durabile, în special pănura folosită pentru confecționarea îmbrăcămintei și a țoalelor. Spălatul hainelor de lână și a țoalelor în vâltori sau ape mici a constituit o altă îndeletnicire importantă în scopul îndepărtării murdăriei și a insectelor ce se cuibăreau în ele, acest lucru făcându-se periodic. Vâltorile constau dintr-un iaz care conducea un șuvoi de apă pe un jgheab, într-un vas mare din doage (o cadă) în formă unui trunchi de con cu baza în sus îngropată parțial în pământ pentru a reține apă și a se obține diferența de nivel pentru căderea acesteia, astfel încât să se producă un vârtej puternic care să rotească țesăturile de lână, îndesându-le și scămoșându-le. Înainte, pentru îngroșarea și scămoșarea țesăturilor din lână s-a folosit maiul cu care erau bătute pe scaune de spălat. În unele sate din Ardeal s-au folosit pivele de mână pentru învăluritul pănurii, ele dispărând în timpuri destul de apropiate.

Vechimea și continuitatea meșteșugului și a instalațiilor folosite este atestată inclusiv de fondul de termen ce derivă din limba latină: pivă (lat.pilla), roată (lat.rota), fus (lat.fusus), cep (lat.cippus), mai (lat.malleus), jug (lat.jugu), oală (lat.olla), căldare (lat.caldaria), țesătură (lat.texere), pănura (lat.pinnula) și altele. Instalațiile au evoluat de-a lungul timpului, dar numărul acestora pe plan local a scăzut în sec. XIX-lea odată cu înlocuirea

dimiei sau pănurii cu postavuri industriale, a îmbrăcămintei groase, tradiționale cu cea de influență urbană. Instalațiile tehnice țărănești de finisare a țesăturilor de lână ca și vechile meșteșuguri de prelucrare sunt pe cale de dispariție, hainele de dimie sau pănură fiind purtate în special de bătrâni, tineretul îmbrăcând confecții industriale, mai ușoare, ce protejează mai bine termic în diferite munci din perioadele mai reci. La noi se mai poartă în continuare accesorii de îmbrăcăminte de tip vechi (căput, ițari, port popular), dar acest lucru se face sporadic cu ocazia anumitor serbări ale satului. Îmi amintesc cu drag perioada anilor 70-80 când iarna vedeam îndreptându-se spre biserică grupuri de țărani înfofoliți în superbe haine tradiționale groase și cu căciuli pe cap. În vechime, femeile satului țeseau din lână covoare, fețe de masă, păretare, scoarțe. La păretare, utilizate ca obiecte de ornament, se foloseau ca motive scene de viață sau natură moartă, frumos ornate pe suprafață utilă. De asemenea, în cadrul casnic se mai coseau ciorapi, mănuși, fulare, jerse, îmbrăcăminte pentru copii, obiceiuri ce au continuat până în zilele noastre. O altă operație tehnică importantă în prelucrarea lânii era vopsitul. Cum am arătat într-un capitol anterior, până acum aproximativ 100 de ani nu existau vopsele industriale, vopsitul acesteia făcându-se acasă, în gospodăriile țărănești. Culorile se obțineau din plante sau scoarță de copac (de exemplu: culoarea roșie se obținea din scoarță de arin, înainte de a înflori, pentru culoarea galbenă se foloseau frunze și coajă de măr pădureț, din coajă de ceapă se obținea culoarea maro).

O altă plantă prelucrată și cultivată din timpuri străvechi la noi în sat a fost cânepa, fibra acesteia fiind folosită la confecționarea lenjeriei de corp, a funiilor necesare la plutărit. Tracii purtau îmbrăcăminte de cânepă din secolul VI î.e.n, acest lucru fiind menționat în cronici, iar la pe teritoriu fostei Dacii utilizarea cânepii e menționată în perioada daco-romană. Modul de prelucrare al cânepii în vechime a fost prezentat într-un capitol anterior. Uneltele necesare prelucrării cânepii, din cele mai vechi timpuri, vor fi enumerate mai jos :

Melița – era unealta care ajută la scoaterea fuiorului, a fibrei din paie prin rupere sau tragere. Procesul de melițare se făcea numai vara, când era căldura solară mai mare.

Hecela – era o bucată de scândură groasă, din lemn de esență tare, cu dimensiuni de 80/10/3 cm, ce avea un mecanism de dinți de oțel (cuie) lungi de aproximativ 6-8 cm, care erau fixați la mijlocul scândurii. Era legată de un scaun greu pe care se puneau greutăți. Fuiorul se aruncă peste dinți în lung și se trăgea până rămânea curat.

Peria – era făcută tot ca hecela, dar era un pieptene cu dinți mai fini și mai deși.

Pieptenii – erau două lopățele din lemn de fag, cu un capăt prelucrat pentru prindere cu mâna, iar celălalt mai lat, prevăzut cu două rânduri a câte 6 dinți în care se trăgeau câlții, fibra căzută la hecelă. După prelucrarea ei rezultau două calități ale fibrei: „urzeala de frunte" respectiv urzeala de lepedeu, respectiv câlții, care rămâneau pentru beteală.

Furca de tors – de obicei era făcută din lemn de alun sau de brad, cu cele două variante: cea de aproximativ 1,50 m înălțime, cea cu talpă, pe care se ședea, sau cea de cca 2 m ce era fixată într-un scăunaș pe care se punea un picior și se ținea între genunchi. Caierul era legat de furcă, vertical cu o baieră.

Fusul – se făcea din lemn de plop sau de salcie.

Răschitorul – era un băț, leaț cum i se zicea pe la noi, de aproximativ 2 m la un capăt în formă de T, iar celălalt în formă de V, pe care se întindea tortul de pe fus (fuiorul), făcându-se rostul în partea cu format de V. Pe răschitor se puneau 20-30 jirebii, o jirebie având 30 de fire.

Vârtelnița – era compusă din două lopățele ce erau puse cruce pe un lemn cu trei picioare care se termina în partea de sus cu un cui de lemn necesar fixării lopățelelor. La capete ustensila avea mai multe găuri la diverse distanțe, în care puneau fuse sau bețe, anume făcute pentru a se putea întinde jirebia în vederea depănării.

Urzarul – era compus dintr-un ax pe care erau așezate în cruce trei perechi de lopățele, sus, la mijloc și jos, unite la extremitățile de sus în jos cu un leaț. Urzarul era așezat pe o talpă în cruce și era fixat cu partea de sus a axului în grinda casei. Se urzea cu două fire, în partea de jos făcându-se rostul care își avea rolul la nividit. Partea de sus era trecută peste un băț legat de rază, peste care se întorcea firul la urzit.

Războiul de țesut, numit la noi stative – era format din două elemente lemnoase în care erau prinse alte două în formă de pipă, pentru susținerea ițelor și a brâglelor. Componentele stativelor sunt:

- Brâglele, care prind spata și se bate cu ele;

- Spata, prin aceasta se trec firele, se pot bate după ce suveica lasă firul de pe țeava cu bătează, pentru a se forma pânza (spata nu se făcea în zona

noastră fiind cumpărată de la comercianți moți, fiind de mai multe feluri, fiecare corespunzând unui anumit fel de pânză sau pănură);

- **Ițele** se făceau din lână aleasă ca să alunece firul de tort prin ele și aveau atâtea fire duble câte jirebiuțe voiau să nivideasc㠍. Sus erau fixate printr-un băț de pipa stativelor prin scripeți, iar jos prin sfoară de călcători, care schimbau cele două sau patru ițe, după cum era nividit;

- **Sulurile** erau găurite la capete, cel din spate pentru a putea fi fixat în el un băț numit slobozitor, iar cel din față de o scândură găurită, ce trecea prin așa numitul amnar, cu ajutorul căruia se întindeau firele și pânza;

- **Suveica**, în ea se fixau țevile cu bătează, apoi era trecută prin cele două șiruri de urzeală rostuite de ițe fiind, apoi bătute cu brâglele pentru îndesarea țesăturii;

- **Sucala**, cu ajutorul ei se punea beteala pe țevi. Era formată dintr-un ax acționat cu mâna, la capăt prevăzut cu o rotiță ce imprima viteză, iar la celălalt capăt cu o tijă metalică în care era pusă țeava. Se confecționa din lemn de soc, tăiat între noduri și curățat de scoarță.

Nividitul era chintesența acestui meșteșug de obținere a țesăturilor, deși trecerea firelor urzelii prin ițe și spată, se făcea în ordinea cerută de modelul țesăturii. Cultivarea inului și prelucrarea acestuia se făcea la fel cu cea a cânepii. Uneltele folosite la prelucrarea cânepii și inului prezentate mai sus au fost folosite în mare parte și la obținerea țesăturilor de lână. Torsul se făcea ca și la cânepă, deosebirea constând în faptul că firul de lână se torcea gros sau subțire, în funcție de utilitate și nu uniform. La țeserea lânii, la stative diferea doar spata. Dacă se făceau diverse modele, nividitul era făcut în alt mod și nici firul de beteală nu se trecea prin cele urzite cu suveică, ci gușile făcute pe degete, se treceau cu acestea pe fire numărate, ca să iasă decorul textil dorit. [19]

Îmbrăcămintea a evoluat în timp, odată cu dezvoltarea industriei textile și a confecțiilor, populația satului adaptându-se la noile trenduri vestimentare, de-a lungul timpului. Acest lucru a dus la abandonarea în cea mai mare parte a industriei casnice de confecționare a îmbrăcămintei. Datorită frumuseții vestimentației din trecut, a portului popular în perioada de dinainte de 1989 s-a constatat o revigorare prin sistemul cooperație de consum a meșteșugurilor artizanale ce includeau și obținerea de textile în mici ateliere și secții de producție locale. După o ușoară stagnare observăm o reîntoarcere spre trecut, vestimentația veche continuându-și tradiția și după 1990, costume populare sau alte obiecte textile făcându-se în continuare de către femei ”rusence ”inimoase și extrem de pricepute.

Torsul (1945)

„Rusence” la stative
- război de țesut (1969)

e) Prelucrarea pieilor

Acest meşteşug se situează printre cele mai vechi şi importante meşteşuguri, produsele de pielărit fiind necesare şi preţuite în zone temperate, apărând mai bine corpul împotriva frigului, iar încălţămintea proteja picioarele la mers. Multă vreme prelucrarea lor a constituit o ocupaţie casnică, procedeele nefiind complicate, iar materialele de prelucrare folosite erau cele existente în gospodărie pentru uz casnic: cenuşa, sarea, tărâţele, varul, cărora li s-au adăugat pentru unele produse coloranţi. Din vechime au apărut diferite branşe cu meşteri specializaţi: tăbăcarii, cojocarii, curelarii, cizmarii, blănarii. În feudalismul timpuriu producţia era destinată atât satisfacerii oamenilor de rând, cât şi a stăpânilor. În viaţa comunităţilor rurale cei mai importanţi erau tăbăcarii şi cojocarii.

Procedeele de tăbăcărit se diferenţiază de la o zonă la alta, folosindu-se piei de bovine ce erau mai groase şi mai rezistente pentru încălţăminte, curele, harnaşamente pentru animale, pieile de porcine pentru încălţămintea mai uşoară sau uneori piei de capră pentru încălţămintea „cu feţe”. O mare parte a pieilor tăbăcite erau folosite la confecţionarea încălţămintei, a opincilor, ciubotelor, a cizmelor şi a diferitelor produse de curelărie. Opincile se confecţionau în gospodării de către bărbaţi sau femei, sau de vreun vecin ori consătean dacă era mai priceput, din pielea tăbăcită local sau cumpărată de la târguri. Ca origine, la baza opincilor ce se făceau în satele noastre, cele îngurzite uniform la partea anterioară, fără gurgui, cele cu gurgui sau cele cu muchii petrecute stau opincile iliro-tracice. [20]

Ciubotăria şi cizmăria sunt mai noi, ca ocupaţii ţărăneşti specializate. Ciuboţele erau un tip mai vechi de cizme cu tureac moale, ce nu aveau forma piciorului, putând fi încălţate pe oricare dintre ele, adică şi la dreptul şi la stângul. Cizmele se făceau din piei mai bune şi erau făcute pe picior. În cele mai multe zone au constituit, ca şi la noi de altfel, încălţămintea pentru zilele de sărbătoare, alături de alte tipuri de acest fel, cum ar fi bocancii sau papucii şi se procurau din oraşe, din centre meşteşugăreşti sau de la târguri. În unele centre s-au confecţionat cizme până în timpuri apropiate, cum era centrul de la Turda, produsele acestuia s-au purtat pe tot cuprinsul Câmpiei Transilvaniei. Curelăritul a fost un alt meşteşug important ale cărui produse făceau parte din portul tradiţional. De asemenea harnaşamentele erau anexe de bază în transportul cu animale. Pe moşiile feudale, deci şi la noi, a fost practicat de tăbăcari şi cojocari, meşterii ţărani confecţionând curele cât şi chimire sau şerpare, cu care se încingeau bărbaţii la brâu, mai înguste la tineri, mai late la cei bătrâni pentru a proteja cât mai bine de frig mijlocul corpului. Curelăritul s-a desprins mai târziu ca branşă importantă, funcţionând la oraşe acestea satisfăcând şi cerinţele satelor. La Ruşii-Munţi

s-au produs opinci până acum 60 de ani în clădirea de la ”Miticoaia” sau se efectua tăbăcirea pieilor de oaie de către un sătean, Dănilă Deac.

Cojocăritul a fost cel mai important meşteşug, specializat în prelucrarea pieilor de ovine şi confecţionarea pieselor de îmbrăcăminte, cu arie de răspândire pe tot teritoriul ţării. Pe teritoriul satului această îndeletnicire s-a păstrat până în zilele noastre. În vremuri relativ recente, în fiecare sat era unul sau doi cojocari ce prelucrau piei de ovine sau caprine sacrificate. Prin prelucrare se urmărea nu numai curăţirea şi înmuierea pieilor ci şi înălbirea lor. Meşteşugul era practicat în cadrul unor gospodării, de către membrii specializaţi ai acestora. Pentru protecţia meseriei marea majoritate nu ţineau ucenici sau dacă ţineau îi preferau pe cei din alte sate, prevenind astfel sporirea numărului de cojocari în localitate. Prelucrarea se făcea în felul următor: pieile uscate se puneau în apă rece să se înmoaie, unde se ţineau trei zile, apa fiind schimbată de 2,3 ori pe zi, apoi se scoteau şi se spălau în apă curgătoare, după care se smulgea o parte din lâna de pe ele. Se folosea în acest scop ţesala. Se curăţau apoi de carne şi seu, adică se cărnăleau. Pentru acest scop se folosea o ramă formată din două picioare în care se introduceau două prinsori orizontale ce strângeau pielea şi permiteau raderea ei cu un cuţit special numit scafă, cu care se dădea repetat, pentru a scoate apa din ele şi a le curăţa. Pieile se aşezau apoi, una peste alta şi se puneau la dubit. Se luau pe rând şi se presărau cu sare obişnuită şi cu făină de porumb sau tărâţe de grâu (o lingură de sare şi mai multe linguri de făină sau tărâţe). Se împăturau în două sau în patru şi se puneau într-un ciubăr, apoi se turna peste piei apă rece sau murătoare cu salinitate mică. Pentru ca să se dubească deodată şi uniform, se întorceau de două – trei ori pe zi. Operaţia se repeta în cele 10-14 zile, sau chiar mai mult, cât dura dubitul obişnuit. Unii cojocari pentru scurtarea perioadei presărau pe piei piatră acră. După ce erau dubite, pieile se scoteau fără a se îndepărta dubeala de pe ele şi se puneau la uscat sub streşini pe rude, în poduri sau direct la soare. Cele expuse la umbră trebuiau întoarse mereu ca să se usuce şi lâna. După uscare, în ateliere erau întinse şi curăţite. Se udau cu apă pe faţă sau cu apă cu sare, se împăturau sau se întindeau pe spătarul unui scaun rotunjit şi se lăsau până a două zi. Se curăţau apoi cu un cuţit special în formă de semicerc frânt cu un mâner şi o coadă lungă la un capăt şi o scăriţă la celălalt capăt, în care se introducea piciorul când se lucra cu el. Pielea era legată cu un ştreang într-un cui la grindă, la o înălţime corespunzătoare, ca să poată fi cât mai uşor trasă în jos şi întinsă cu cârligul. Acesta se prindea de mâner, se ridica în susul pielii şi apoi se trăgea iarăşi în jos, cu piciorul din scăriţă. După acest procedeu pieile se întindeau iarăşi în ramă unde se curăţau cu scafa. Rezultatele muncii cojocarilor erau pieptarele deschise, pieptarele înfundate, cojoacele fără mâneci, cojoacele mai lungi cu mâneci

și altele. La noi, în perioada comunistă au fost cojocari buni, amintim aici pe: Moldovan Vasile, Moldovan Emil și Ilovan Ioan.

Tot cojocarii mai confecționau căciuli sau gulere, obiecte vestimentare purtate până în zilele noastre, făcute din piei de miel sau mai special făcute din piele de vânat (iepuri, vulpi).

f) Prelucrarea fierului

De-a lungul veacurilor, pe teritoriul țării, în subsolul lui, locuitorii au descoperit și exploatat zăcăminte metalifere de cupru, fier, argint, aur, plumb, activități ce au stat la baza dezvoltării metalurgiei, din cele mai vechi timpuri. Metalul de bază, ce a asigurat desfășurarea activităților economice și productive, ori confecționarea de unelte sau mijloace de transport, prelucrat pe scară largă, datorită calităților sale, a fost fierul. Fierul și aurul au contribuit, esențial, la înflorirea economică a Daciei, exploatarea și prelucrarea acestora intensificându-se în timpul ocupație romane, continuând cu tehnologii perfecționate și noi în epocile următoare, cu preponderență în zonele apropiate zăcămintelor.

Datorită importanței fierului și a faptului că în vremurile înaintate circulația mărfurilor era precară, datorită necesităților curente, această ocupație s-a dezvoltat și în sate, prelucrarea lui făcându-se de meșteri fierari din materialul brut procurat din comerț. Nu era sat care să nu aibă măcar un fierar, acesta având ca îndeletniciri uzuale producerea sau recondiționarea de unelte, potcovirea animalelor de tracțiune, ferecarea carelor, căruțelor și a furgoanelor sau a altor mijloace de transport. În unele sate, această ocupație a fost preluată de țigani din vremuri vechi, datorită faptului că aceștia lucrau mai ieftin, neavând altă sursă de trai, făcând troc cu tot felul de produse sau lucrând pe bani. Țiganii, populație de origine asiatică, în această ocupație veche, au însoțit incursiunile mongole din Europa, de pe vremea lui Gingis-Han, în oștile acestuia meseria lor de bază fiind producerea de arme și prelucrarea de podoabe. De altfel, țiganii mai prelucrau aur, argint, cositor și îmi amintesc, copii fiind, de șatrele de țigani ce își ocupau loc la marginea satului sau pe marginea văii satului, de țiganii cu mustăți stufoase și țigăncile cu rochii înflorate, ce la foc mic reparau și făceau tot felul de obiecte mici de podoabă.

Fierăritul în satul nostru e vechi, iar ultimii fierari ce au practicat acest meșteșug au fost Carol lui Dani, Loi sau, după 1990, Vasile „Verdelui". Am folosit pentru originalitatea și elegia timpurilor poreclele acestor oameni.

Uneltele uzuale folosite la fierărit erau cuptorul de foc, foalele, nicovalele, cleștii, nituitoarele, dințuitoarele, crestătoare, pile. Cu acestea

erau reparate sau se făceau unelte de lemnărit (securi, barde, cuțitoaie, sfredele, scoabe), unelte agricole (coase, greble, seceri, sape, cosoare pentru viticultura și altele). Fierarii potcoveau și caii sătenilor.

Pe lângă meșteșugurile prezentate mai sus s-au practicat și altele, cu scopul valorificării resurselor locale, obținându-se produse utile pentru desfășurarea activităților curente. Amintim aici:

g) Împletirea nuielelor și obținerea diferitelor tipuri de coșuri, coșărci, coșărcuțe. Dacă înainte această activitate se făcea pe lângă gospodării, de către membrii familiei sau de anumiți meșteri locali mai pricepuți, mai târziu, în zona noastră, a fost practicată de țiganii din satele învecinate, ce comercializau produsele curent la noi sau cu ocazia diverselor târguri.

h) Obținerea rogojinilor din papură ce erau folosite pentru acoperirea carelor și căruțelor, a diverselor produse sau erau întinse ca păretare. Se puteau folosi și ca așternuturi pentru dormit.

i) Obținerea drotului era o ocupație a drotarilor ce făceau plase din sârmă pentru împrejmuire. Îndeletnicirea a fost practicată ca activitate auxiliară și în perioada comunistă de unii săteni, amintim aici de Deac Ioan.

î) Plutăritul – o ocupație extrem de veche, de transport a lemnului pe cursul râului Mureș asupra căreia voi insistă mai mult în rândurile următoare:

Deși satul Rușii-Munți exploata lemnul în pădurile din apropiere sau în alte zone forestiere unde am fost puși în posesie, iar transportul bușteni lor se făcea, în general, cu mijloace de transport animaliere, există indicii că plutăritul a fost practicat ca îndeletnicire uzuală, în perioada iobăgiei, înainte de înființarea Regimentului II grăniceresc năsăudean, sau mai apoi ca forță de muncă plătită. Plutăritul era o ocupație arhaică ce se practica, în special, primăvara, odată cu topirea zăpezilor, dar și toamna. Erau mai multe tipuri de plutărit. Se practica plutăritul liber, bușteni fiind lăsați liber pe râu, spre vale sau plutăritul sistematic cu plute închingate care pe lângă bușteni mai transportau șindrilă, lemne de foc, sare sau alte produse meșteșugărești. Originea plutăritului în Ardeal este incertă, dar este sigur că ea a servit comerțului și transportului local, la început ca apoi să se extindă pe trasee mai lungi. Pentru ”rusenii”altor vremuri, strămoșii noștri, în urmă cu 200-300 de ani peisagistica trecerii plutelor pe Mureș era una obișnuită. Savantul Nicolae Iorga relata în acest sens, după călătoriile făcute în Ardeal că „la Toplița bradul se strânge în oaste și Mureșul duce lina călătorie a plutelor”

[21] Atestarea plutăritului sistematic în zona noastră o avem din 1714, cunoscând un avânt după revoluția de la 1848, cea mai mare dezvoltare înregistrându-se între 1870-1880 și apoi în anul 1922. În acest an (1922) pe porțiunea Mureșului dintre Toplița și Reghin s-au transportat 155.440 mc de lemne pe plute. Țăranii din Valea Mureșului superior ce practicau meseria duceau plutele până la Târgu-Mureș, chiar și mai departe, până la Zam și Seghedin, iar cu prețul luat pe lemne își plăteau înainte de toate servituțile anuale, așa cum arată și istoricul David Prodan. Dezvoltarea acestei ocupații și a comerțului este favorizată după 1867, în sistemul dualist austro-ungar de încheiere a mai multor tratate pentru reformarea sistemului vamal, a accelerării comerțului, reorganizându-se camerele de comerț și industrie. Sporesc pe apa Mureșului numărul plutelor ce coborau înspre Reghin cu lemn provenit din munții Gurghiu sau Călimani. Apar companii specializate în plutărit. În 1853 mai mulți negustori din Reghinul săsesc au format o asociațiune de scurtă durată, ca apoi, în 1859 să se constituie alta, ce a funcționat șase ani. Este vorba despre Compania de plute Wernnecher, ce a falimentat în anul 1865. Comerțul se extinde de la an la an, astfel că la sfârșitul secolului al-XIX-lea, altă companie câștigă importanță, cu acționari din Reghinul săsesc, Gurghiu și Toplița denumită „Prima Societate de Plutărit din Reghinul Săsesc" ce va ajunge să domine în zona deținând un capital de 400.000-600.000 florini, controlând jumătate din comerțul de lemn de pe Mureș.

Existența stâncilor, a morilor de apă, a vegetației periclitau activitatea de plutărit, așa încât, pentru evitarea accidentelor, s-a constituit „Societatea autorizată pentru regularizarea albiei Mureșului de la Toplița la Deda," care s-a contopit cu „Societatea pentru promovarea plutăritului pe Mureș" înființată la Târgu-Mureș, având ca obiect de activitate regularizarea albiei râului Mureș, de la Gheorgheni la Zam. În 1890 societatea avea 32.000 iugăre de pădure între Deda și Toplița și transporta aproximativ 65-70 mii mc/an. Activitatea de curățare a albiei începe din 1867, făcând plutăritul mai rentabil și asigurând eficient securitatea plutașilor. Începutul sec. XX aduce regresul acestei activități, odată cu construirea șoselei naționale și a caii ferate, totuși plutăritul local fiind practicat în continuare cu preponderență. În ceea ce privește transportul plutelor și a mijloacelor tehnice folosite, acestea erau aceleași ca în alte zone unde era practicat. Lemnul era coborât pe pâraie din munți și se stivuia lângă râu, cu partea mai groasă în jos la o distanță de 12 m de mal, iar pluta se lansa la apă în funcție de debit și starea vremii. Un grup de 10-12 bușteni formau o povară pe plută în perioada 1780-1800, iar în vechime, la mijlocul sec. al-XIV-lea era alcătuit din 8-10 bușteni. Plutele erau conduse de trei serii de plutași. Ca și conducător, pe o plută, se aflau uzual un cârmaci în față și un hăitaș în spate. Pentru

activitatea prestată cârmaciul primea 2/3 din prețul plutăritului și hăitașul 1/3. Important este faptul că această ocupație cuprindea în esența sa o serie de elemente de etno - cultură ce au interferat, având în vedere că activitățile de pădurit, plutărit în zona Mureșului superior s-au realizat între români, secui, maghiari și sași specificul muncii caracterizat printr-un grad mare de risc, determinând evoluția de raporturi sociale între naționalități, ce au dezvoltat spiritul de solidaritate, sacrificiu, a întăririi coeziunii între grupuri, rezultând o comunicare și o înțelegere ce depășea barierele de limbă, tradiții, obiceiuri și chiar unele sensibilități moștenite istoric.

Pentru a fi construită pluta se proceda în felul următor: lemnele se legau cu o funie peste care se bătea o scândură, iar printr-o gaura dată cu un sfredel se petrecea funia ce le ținea. Pentru a putea fi condusă, ea trebuia să aibă o cârmă, care se construia punând peste lemne un jug, nu din capăt, ci din al doilea lemn sau al treilea din margine până în partea cealaltă, se băteau doi țăruși, iar la mijloc se punea un corn de brad lung de 4-5 m pentru ca apoi, în vârful cornului să fie pusă o scândură de brad de 2-3 m, cioplită ca o vâslă de barcă, pentru dirijare. O astfel de cârma era montată și în spatele plutei. Pentru prinderea plutei se foloseau cuie din lemn tare: stejar, fag, frasin, carpen și „ganjuri" din nuiele de alun, răchită, sau mesteacăn, răsucite și pârjolite în foc pentru a le spori rezistența. Cuiele nu dădeau voie ca lemnele din margini să se desfacă, având rolul de a ține pluta strânsă laolaltă. Pentru fixare lemnele erau tăiate drept în capătul din față și aliniate, fiind prinse cu o bârnă mai subțire. Pe malul Mureșului existau „căule", adică puncte de oprire și popas ale plutașilor unde ancorau plutele aflate în trecere spre Reghin și de unde se aprovizionau cu merinde. [22]

Un astfel de punct pentru odihnă şi aprovizionare a luntraşilor, numit „Balta Nuţului" a existat la Pietriș. Legat direct de sat, un mod pluvial de transport al lemnului de foc ce a existat până în anii 1960, a fost canalul amenajat pe Valea Sebeșului pe care se transportau lemne tăiate la munte până jos în cătunul Sebeș. Este de amintit că inclusiv până în anii 1950-1960 s-a mai practicat, sporadic, plutăritul pe Mureș, casa unui sătean de-al nostru (Deac Ioan) fiind adusă pe râu din zona Stânceni. De altfel, cu plutele se transportau și elemente lemnoase construite pentru case, din zona secuimii, încă din cele mai vechi timpuri.

Bibliografie

1) Ion Șoneriu, Ion Mac – jud. Mureș, Editura .R.S.R, București 1973, pag. 66.

2) Călin Florea, „ Cultură și civilizație în spațiul românesc din cele mai vechi timpuri până la începutul sec. al XIX-lea."; Editura Napocastar 2006, pag.60.

3) idem (2) – autor şi lucrare , pag. 63.
4) Zach C. Pantu, „ Plante cunoscute de poporul român” , ediția a II-a, ed. Casei Școalelor, București, 1929, pag. 212.
5) A. Oţetea, M. Berza, B.T. Câmpina, Șt. Pascu ”Istoria României ”, vol.II, Ed. Academiei R.P.R., 1960, pag. 224.
6) Valer Butura, „ Etnografia poporului român”, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, pag. 132-135.
7) Ion Ionescu – Secțiuni elementare de agricultură în” Opere agricole I”, 1968, pag. 200.
8) T. Pamfile, „ Agricultura la români ” (culegere şi studii), 1912, ed. Academiei Române, pag. 26-27.
9) Georgeta Moraru Popa – ”Comentarii etnografice la arheologia plugului”, în „ REF „ 12, nr. 3, 1967, pag. 216-220.
10) T. Pamfile, op. cit. pag. 198-199; L. Apolzan, “Observații asupra ocupațiilor la români“, pag. 307-308.
11) idem (4) – autor şi lucrare, pag. 212.
12) T.Bordeianu, N.Constantinescu,”Pomologia Republicii Populare Române”, vol. 1, 1963, Ed. Academiei,București, pag. 27-28.
13) idem (2)- autor şi lucrare, pag. 28-29.
14) C.C. Giurescu, “ Istoricul podgoriei Odobești din cele mai vechi timpuri până la 1918 “, Ed. Academiei, 1969, pag. 14-15.
15) V. Iliescu, Virgil C. Popescu, Gheorghe Ștefan , „Izvoare privind Istoria României”, Ed. Academiei R.P.R., București, 1964, pag. 67.
16) ”Vechimea albinăritului la români”, în “ Terra nostra “, vol I, 1969, pag.126-131.
17) B. Slătineanu, “ Studii de artă populară “, Ed. Minerva, 1972, pag. 7.
18) Vasile Netea, ”Mureșul Superior- Vatră de cultură şi istorie”, Editura Cuvântul, 2006, pag. 48.
19) Benjamin Ioan Maior, ”Monografia satului Maioreşti”, Editura Buna Vestire, pag. 217-222.
20) Fl. Florescu Bobu, “ Opincile la români “, Ed. Academiei R.P.R , București, 1957, pag. 42.
21) Nicolae Iorga, “ România cum era până la 1918”, vol. I, Editura Minerva, București,1972, pag.249.
22) Revista ANGVSTIA, nr.9, 2005, Etnografie, pag. 269-284.

Studiu de bază şi conspectare (adaptabilitate informaţii la satul Ruşii-Munţi) din : Valer Butura, ”Etnografia Poporului Român”, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978. De asemenea figurile (imagini) ce prezintă unelte de lucru sau dispozitive descrise în textul subcapitolului ”Ocupaţii ” şi prezentate mai jos, sunt preluate din aceeaşi lucrare.

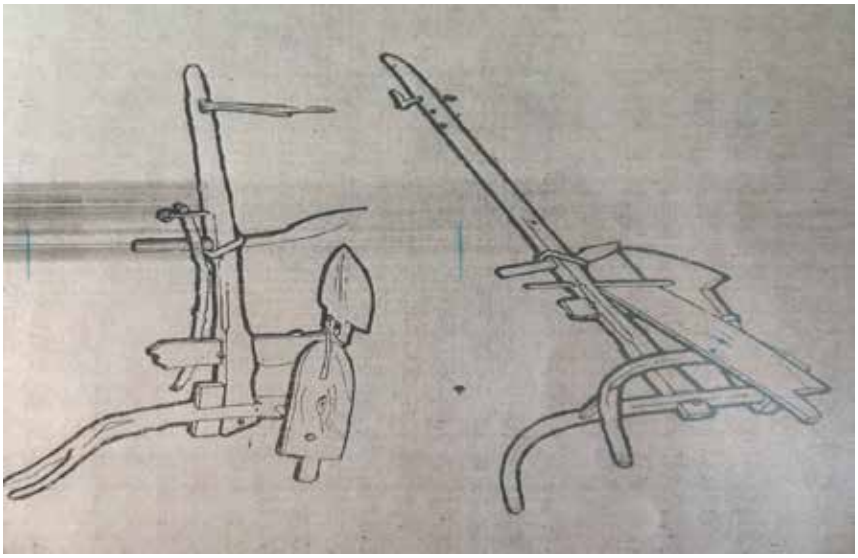

1. Pluguri de lemn : cu corman schimbător (stânga)
şi cu corman fix (dreapta)

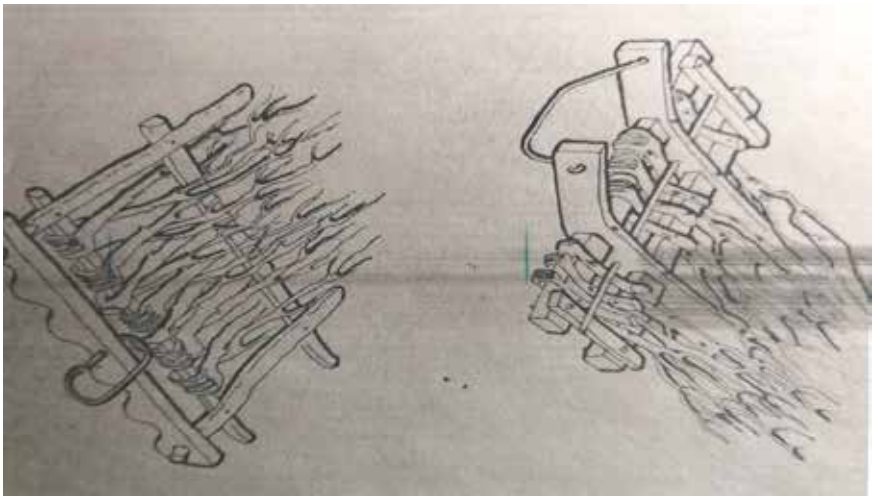

2. Grapă simplă cu crengi (stânga)
şi grapă cu grindei crestat (dreapta)

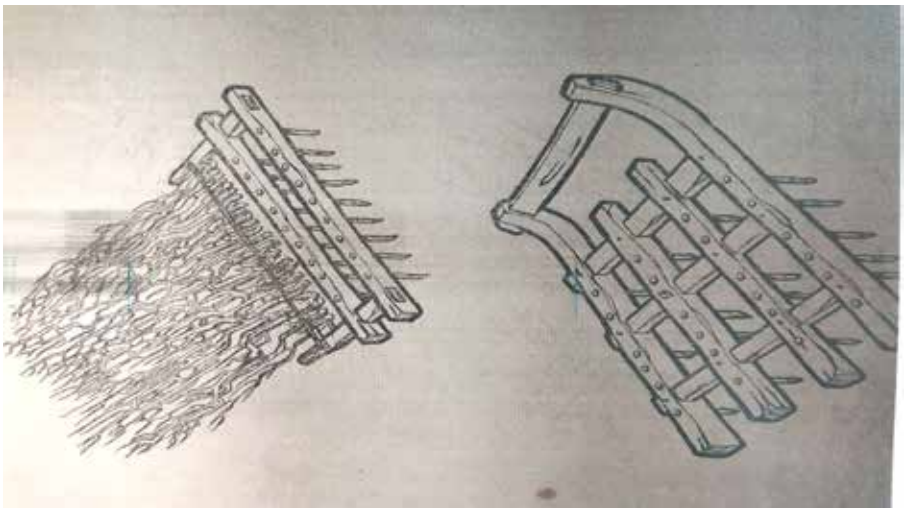

3. Grapă cu colți de lemn și crengi cu spini (stânga)
și grapă cu colți de lemn (dreapta)

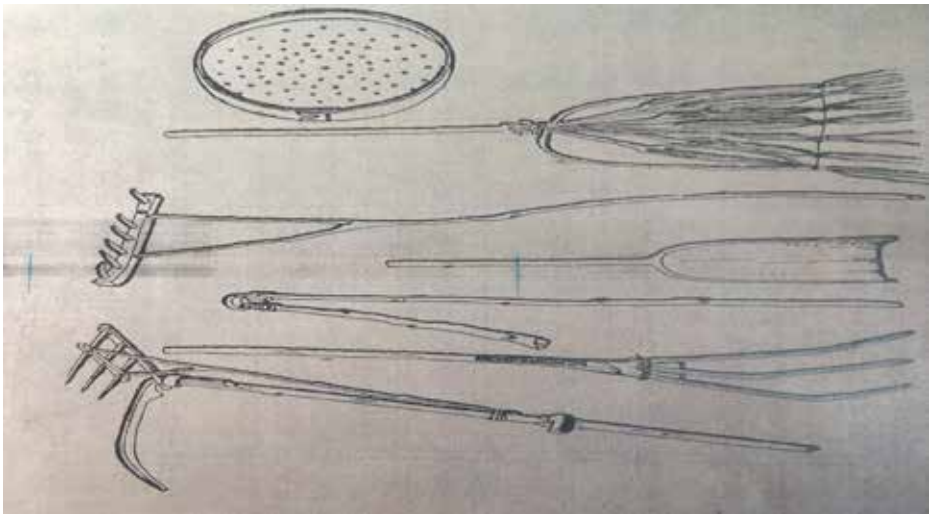

4. Unelte de recoltat și îmblătit**.**

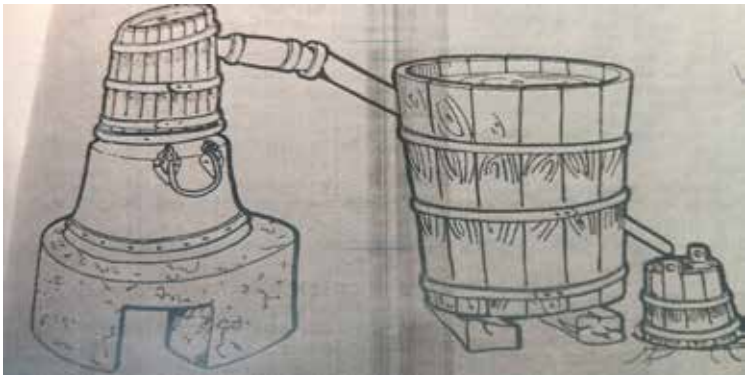

5. Cazan de țuică

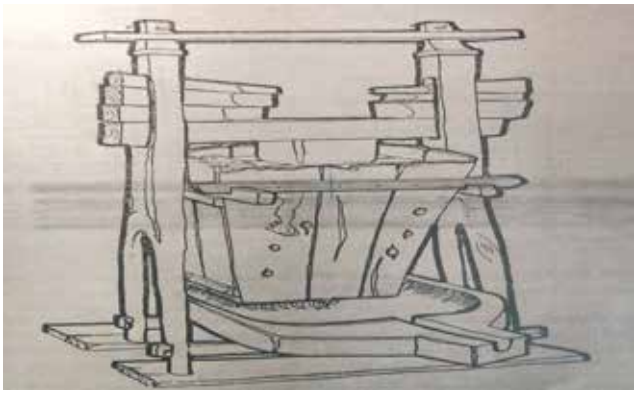

6. Teasc de struguri cu pene şi şurub

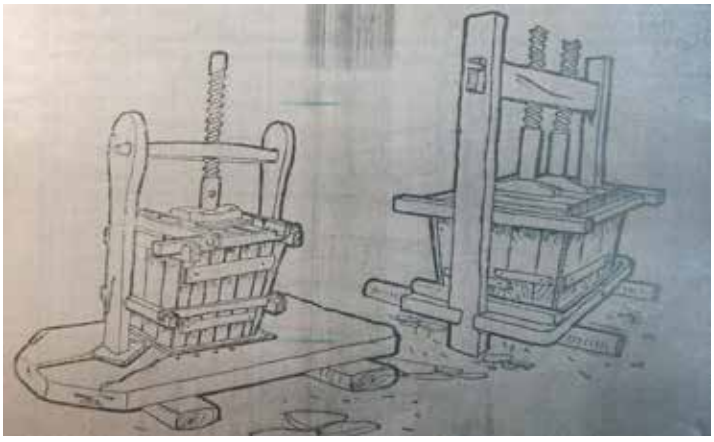

7. Teasc de lemn cu șurub (stânga)
şi teasc de lemn cu două șuruburi (dreapta)

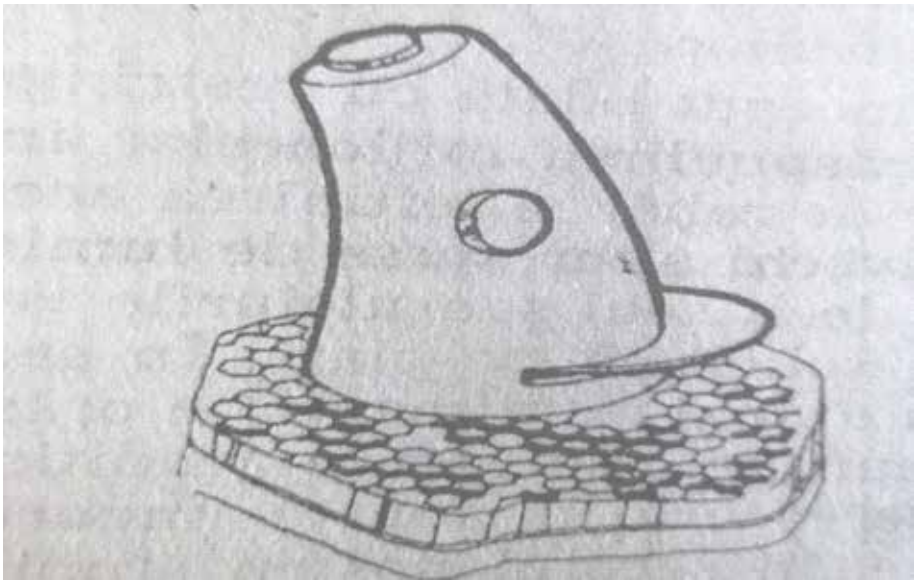

8. Corn de bărcuit

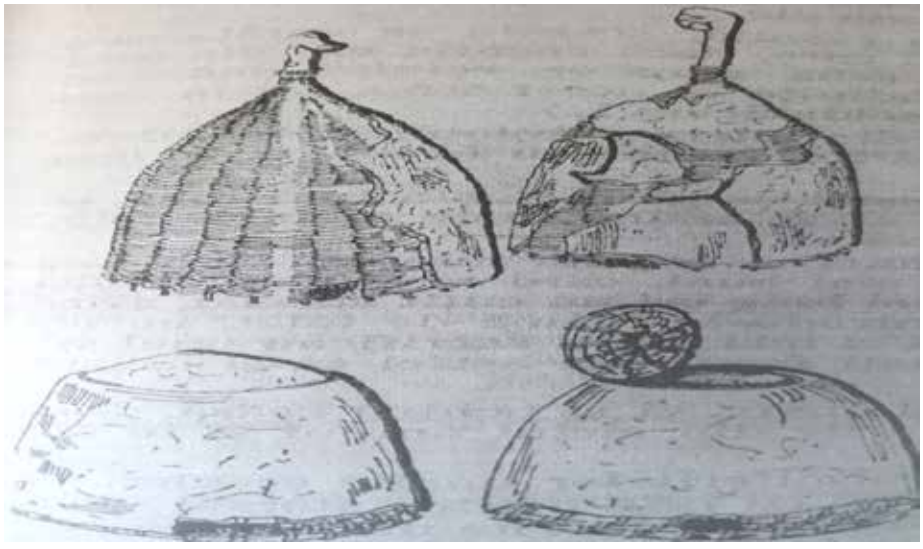

9. Coșuri din nuiele (sus) sau paie (jos) lipite cu argilă,
folosite la albinărit

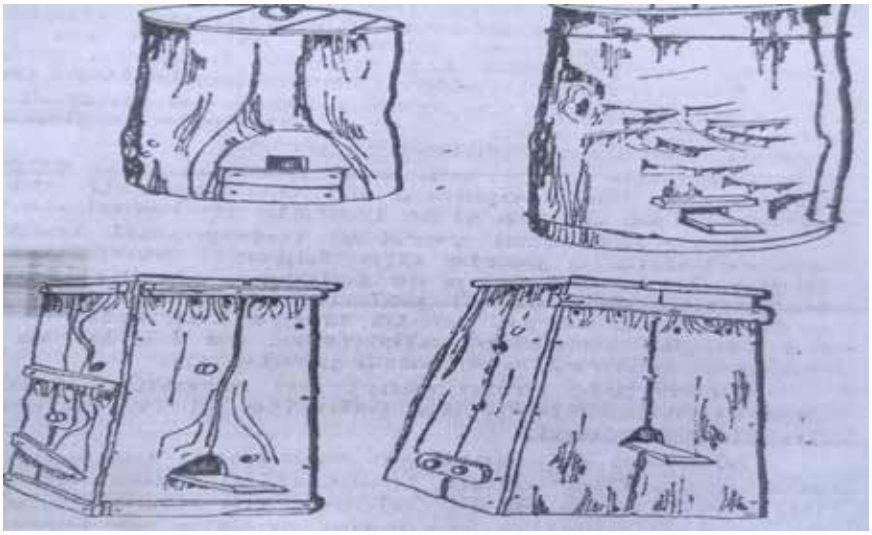

10. Butuci pentru albinărit

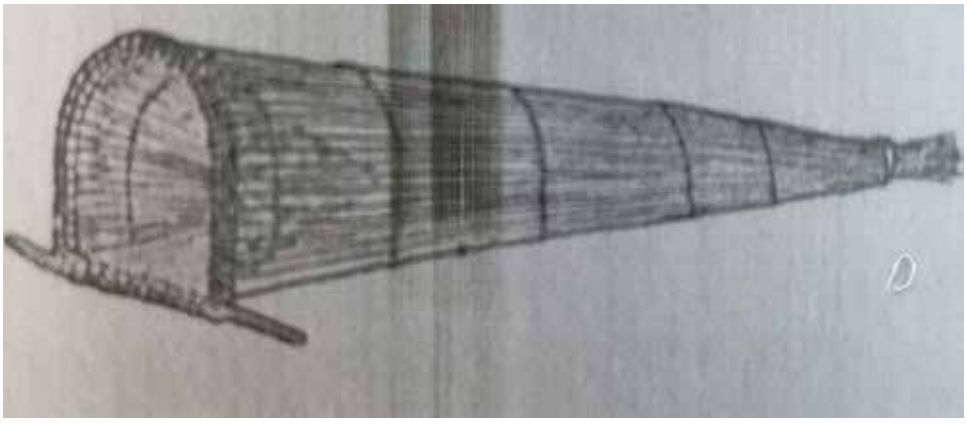

11.Vârșă folosită la pescuit

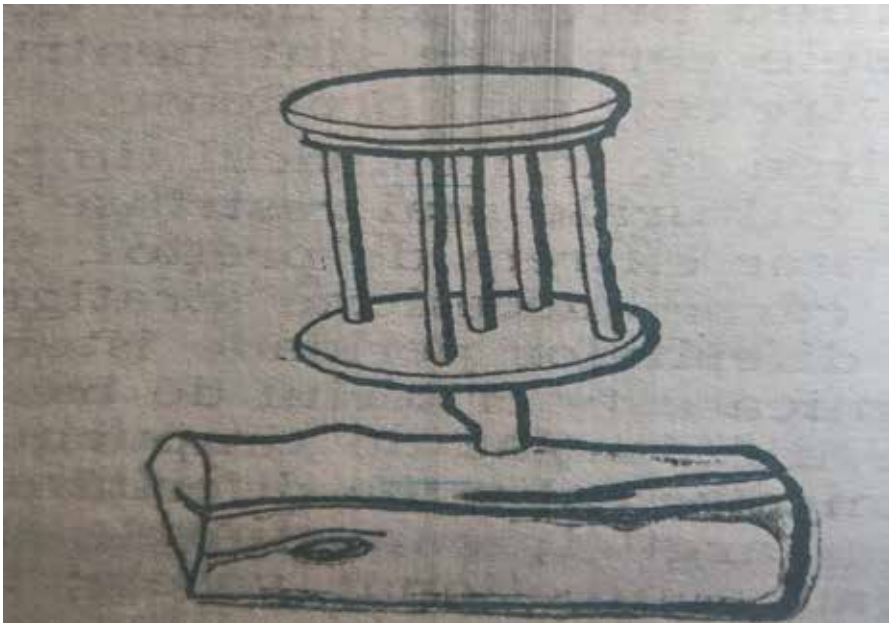

12. Roată de olărit

Fizionomia locuitorilor

Românii, antropologic, fac parte din rasă europoidă (numită şi rasă albă, rasă europeană sau caucaziană). Această rasă se trage din Iafet, conform Bibliei, acesta fiind al treilea fiu al lui Noe, şi e una din cele trei rase umane, celelalte fiind rasa ecuatorială şi cea asio-americană.

Locul de formare al acesteia este Caucaz, arealul ei geografic fiind, în zilele noastre, extrem de extins. Pe baza cercetărilor biogenetice şi ereditare s-a ajuns la concluzia că rasele umane sunt egale între ele, nefiind superioară una alteia, iar diferenţele dintre oameni (ex. constituţia, fizionomia, culoarea pielii, a părului etc) nu sunt semnificative pentru umanitate. Spre deosebire de celelalte rase, cea europoidă prezintă o faţă cu trăsături bine conturate, nas îngust, piele de culoare deschisă şi, frecvent, culoare deschisă a ochilor şi a părului. [1]

Evoluţia fizică, la noi, a fost ca peste tot în lume şi a depins de condiţiile socio -economice. Cu cât acestea au fost mai bune şi transformarea a fost pozitivă.

Voi evidenția mai jos, conform unor studii făcute de-a lungul timpului, elemente fizionomice generale românilor și particulare în Ardeal valabile , evident, și locuitorilor satului nostru.

Informații despre aspectul fizic al românilor medievali nu sunt prea multe, însă datorită portretelor vremii și a unor scrieri ale istoriografilor vremii se observă că, în general, bărbații purtau barbă și mustață sau ambele. Aceștia aveau o constituție mult mai dezvoltată decât cei din zilele noastre. Conferențiarul doctor Alin Ciupala, șeful catedrei de Istoria Românilor de la Facultatea de Istorie a Universității București afirmă că, în principiu, nu existau deosebiri fundamentale din punct de vedere antropologic în statura românilor față de ziua de azi, aspectul fizic la țărani fiind determinat de doi factori importanți : munca grea și sistemul alimentar deficitar în proteine.

Tipul mediu al ardeleanului reprezentat în ”Atlasul Antropologic al Transilvaniei” (2005) realizat de cercetătorii Maria Vlădescu și Corneliu Vulpe arată că, în cea mai mare parte, bărbații erau de statură medie, cu capul rotunjit, față medie, păr de obicei închis la culoare, ochi căprui-verzi, iar nasul este mult mai înalt decât lat. Femeile ardelence sunt, în general, mai corpolente și înalte, au calotă craniană mai înaltă iar fața mai îngustă decât a bărbaților.

În ceea ce privește grupa sanguină, cea mai mare parte a populației de pe teritoriul Transilvaniei a urmat aceeași schemă ca celelalte populații europene, în care grupa A este cel mai des întâlnită, fiind urmate de 01, B3 respectiv AB IV.

De asemenea, locuitorii erau mult mai scunzi în urmă cu un secol, element valabil și pentru perioadele anterioare, iar în privința greutății corporale la începutul sec. XX, erau mai slabi mâncarea fiind mai puțină, munca mult mai grea, transportul obositor, deci consumul organismului mult mai mare.

Reputatul umanism Klaus Heitman, excelent cunoscător al limbii și culturii române într-un efort de a cuprinde ”particularitățile naționale ale românilor„ referitoare la fizionomie și caracter, adună toate informațiile disponibile între anii 1775 -1918 și le grupează într-o lucrare de excepție, ”Imaginea românilor în spațiul lingvistic german”.

Deși studiul a fost axat primordial pe populația românească de dincolo de Carpați, în el se regăsesc în cea mai mare parte și caracteristicile transilvănenilor, gena ADN, istoria veche, originile fiindu-ne comune tuturor românilor ce se trag de la ” Râm și Sarmisegetuza ”.

Aprecierile făcute la adresa românilor, trăsăturile acestora sunt grupate, în lucrare, în funcție de diverse criterii în cadrul fiecărei secțiuni fiind contextualizate în raport cu evenimentele epocii și alte nații vecine. În

plus ele sunt privite în raport cu atitudinea de ansamblu, favorabilă sau nefavorabilă a autorului. Găsim în lucrare cele mai variate trăsături de caracter, calități sau moravuri.

Voi prezența mai jos un tablou al perioadei 1866 - 1877.

Conform autorului, românii sunt văzuți ca oameni cu mult farmec în aspectul lor exterior, alcătuind un tip uman frumos, impunător, cu statura robustă în același timp grațioasă, cu un profil agreabil și cu fețe cu trăsături pregnante. În mod deosebit se disting prin grație și frumusețe femeile. În constituția fizică a românilor, și mai degrabă în fizionomie, se oglindește descendența romană. O notă distinctă a felului lor de a fi și a modului de viață este curățenia, evidentă în gospodăriile țăranilor, casele acestora fiind mereu proaspăt zugrăvite. Peste măsură de uimitoare sunt cumpătarea și simplitatea, atunci când este vorba despre laturile materiale existențiale. Sobrietatea țăranului este dovedită de hrană, îmbrăcăminte, casă și mobilierul din aceasta. Comportamentul social este determinat de bunătate și blândețe. Acestea se manifestă îndeosebi prin ospitalitatea dezinteresată, amabilitatea față de străini, chiar și de cei din alte țări, calități umane cu care era înzestrat mai ales omul de rând. E evidențiată, ca trăsătură negativă, negenerală, dar prezentă, apetența redusă față de munca din ”jurul casei” mai ales la bărbați, romăncele fiind ocupate temporal mai mult cu munca în gospodărie, muncile agricole, grija pentru copii, confecționarea îmbrăcămintei, deci erau mai harnice. Pe de altă parte, e scuzabilă această atitudine masculină având în vedere anumite activități sau munci mult mai grele ce erau prestate doar de bărbați și participarea la activități militare. De asemenea, insuficiența hranei și canoanele bisericești ortodoxe, cu multe sărbători și restricții, și-au pus și ele amprenta asupra activităților zilnice. Ca o paranteză personală, ceea ce observăm totuși, e diferența de mentalitate a românului ardelean față de muncă, comportamentul social al acestuia spre deosebire de frații noștri de dincolo de Carpați, elemente ce s-au cimentat prin conviețuirea cu celelalte nații transilvănene, maghiari și germani. Românul ardelean a fost și este mai harnic, mai serios, mai calm, mai așezat, respectându-și cuvântul și promisiunile, gândind de două ori înainte de a lua o decizie. Acest lucru e oglindit de-a lungul timpului până în zilele noastre de modul de organizare a gospodăriilor țăranilor ardeleni.

Legat de sexualitate autorul german remarcă o pudoare accentuată a fetelor și femeilor din mediul rural spre deosebire de cel urban, bărbații fiind, în schimb, mai „libertini„ atât la orașe cât și la sate. [2]

Pe la anii 1900 apare moda în mediul urban ca femeile să fie cât mai subțiri (tendința pătrunzând și în cel rural), fără forme evidente. În mediul rural nu a fost chiar așa, femeia trebuind să aibă forme, cum se spune și

acum în Ardeal ” frumoasă și grasă” iar copilul să fie dolofan. De asemenea, bărbații ardeleni au fost robuști și bine legați la trup.

Referitor la statură, conform unui studiu făcut de Cristiana Gleuce, directorul Institutului de Antropologie Fizică „Francisc I. Rainer„ al Academiei Române, românii, din punct de vedere istoric, fiind o populație intermediară, de-a lungul timpului au realizat înălțimi tot mai mari. Prin studiile actuale făcute s-a dovedit că populația a crescut în medie între 1-2 cm pe generație în ultimii 150 de ani, aici referindu-ne la cea reproductivă, adică 20-25 de ani. Un exemplu elocvent sunt studiile medicilor militari referitoare la înălțimea minimă necesară la recrutare: sfârșitul sec. XIX - 1,50 cm, începutul sec. XX - 1,53 cm, 1960 - 1,65 cm, în prezent 1,75 cm. În privința copiilor, trebuie spus că aceștia ajung la pubertate mult mai repede decât acum 50 de ani. Dacă în urmă cu cinci decenii corpul fetelor începea să se modifice și ajungea la pubertate la 14 ani, în zilele noastre acestea ajung în jurul vârstei de 12 ani.

De asemenea fizionomia românilor s-a schimbat mult în ultimii treizeci de ani. Dacă prin anii 1980 înălțimea medie la bărbați era de 1,67 cm, acum este cu 6 cm mai mare, bărbații români crescând nu numai în înălțime, ci și în bust, fiind mult mai solizi. De asemenea și femeile au o medie mai mare la înălțime, respectiv 1,64 cm. Aceste modificări ale prezentului se datorează stilului de viață, în principal alimentației. [3]

Bibliografie

1) Wikipedia- Rasele Umane.
2) Klaus Heitmann,“Imaginea Românilor în spațial lingvistic german (1775-1918) ”traducere Dumitru Hîncu, Iași, ediția a-II-a, editura Polirom, 2014; conspect.
3) ” Evoluţia fizică a românilor ”, articol-adevarul.ro, 16.02.2011; conspect.

V. EVOLUȚIA VIEȚII ECONOMICE DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ ÎN PREZENT

La capitolele anterioare am prezentat pe larg aspecte privind demografia locuitorilor și ocupațiile acestora de-a lungul timpului. Elemente privind economia rurală a satului în diferite perioade istorice vom aborda, de asemenea, în următorul capitol al lucrării.

În epoca medievală baza relațiilor de producție a constituit-o proprietatea feudală asupra mijloacelor de producție, aceasta formându-se de-a lungul timpului prin descompunerea proprietății obștești specifică perioadelor anterioare ale evoluției umane, apărând, astfel, proprietatea privată.

Cucerirea Transilvaniei de către feudalii maghiari, începând cu anii 1000, a dus la formarea celor două clase sociale medievale de bază, nobilii feudali respectiv, iobagii, țărănimea dependentă.

O schimbare majoră, pozitivă pentru locuitorii satului Rușii-Munți, viața economică îmbunătățindu-se simțitor, a adus integrarea localității în Regimentul II românesc de graniță la 1764 "rusenii" devenind oameni liberi. Satele Monor, Gledin, Șieul Mic, Budacul Român, Ragla de pe Valea Șieului, respectiv Morăreni și Rușii-Munți de pe Valea Mureșului ce aparțineau proprietarilor feudali Kemény și Banffy au devenit localități grănicerești, despăgubirea domnilor de pământ pentru domeniile expropriate respective delimitarea bunurilor grănicerești făcându-se printr-un ordin gubernial, ca urmare a intervenției Consiliului aulic de război de la Viena.

În anul 1770 se dau în folosință efectivă munții și pășunile satului, delimitarea funciară făcându-se în 1776.

Deoarece o mare parte din cheltuielile regimentului erau suportate de comunele componente ale acestuia, conducerea militară era interesată de evoluția pozitivă a vieții economice a acestora. Ca urmare a măsurilor organizatorice luate încep să se dezvolte intensiv ramuri economice specifice vremii: agricultura, legumicultura, pomicultura, creșterea vitelor, apicultura sau altele prezentate în capitolul anterior. Util era faptul că soldații grăniceri nu erau ocupați tot timpul cu serviciul militar, ci doar periodic, prin rotație, în restul timpului ocupându-se de activitățile economice. [1]

Conducerea regimentului în colaborare cu conducerea comunală s-au implicat, de asemenea, în sistematizarea localităților: construcții de drumuri, poduri, clădiri administrative sau școli.

De remarcat că drumurile sistematizate în localitățile grănicerești au fost concepute să fie mai largi, mai încăpătoare, decât în celelalte sate vecine.

Pentru a evita litigiile între comune se întocmesc cărți funciare.

În vederea bunei funcționări financiare necesară desfășurării diverselor activități economice și militare la nivelul districtului năsăudean s-au creat o serie de fonduri:

1) ”Fondul de prevente sau de stipendii”, administrat de o comisie economico -militară.

2) ”Fondul de mondire”, creat la 1830, ce avea ca scop procurarea de uniforme militare.

Valoarea totală a acestui fond la 1851 când se desființează regimentul era la nivel de district năsăudean de 28435 florini. Fondul era destinat susținerii financiare pentru copiii de grăniceri care urmau școli mai “înalte“.

3) ”Fonduri comunale școlare” stabilite în cuantum variabil, în funcție de populația acestora, variabil între 2000-4000 de florini. [2]

Aceste din urmă rezerve financiare au avut un efect benefic și în perioada de după Unire, până la cea de a doua conflagrație mondială, elevii ce au urmat școli medii sau superioare beneficiind de burse. [3]

Elemente detaliate de istoriografie economică privind perioada 1764-1851 și impactul economic al acestei perioade referitor la Rușii-Munți le voi prezenta într-un subcapitol ulterior, dedicat special acestei etape.

Revoluțiile burgheze din Europa, în special cea de la 1848 ce a răscolit continentul au dus la instaurarea în multe state europene a unor alte forme de organizare statală, regimuri noi, monarhii burgheze cu parlamente și constituții incipient conturate, dar relativ stabile sau republici.

La 1 aprilie 1851 cele 44 de comune ce făcuseră parte din regiment, deci și Rușii-Munți respectiv Morăreni, sunt trecute sub administrație civilă. [4]

Averile comunelor și ale școlilor din fostele localități grănicerești sunt trecute în administrare locală iar cele bisericești în administrarea clerului. Fondurile școlare comunale și cel de mondire, devenit fond de stipendii (burse) sunt recunoscute ca avere grănicerească și sunt puse sub administrarea unui comitet ales de către toți delegații comunelor. Fondul de stipendii e alimentat din arende, sume prevăzute pentru unele cheltuieli militare, dreptul la cârciumărit, numerarul caselor comunale etc. [5]

Pădurile, munții și regaliile, surse ale fondului de prevente, revendicarea acestora, duce la un conflict cu fiscul vremii, problema fiind rezolvată la 27 august 1861, lăsând comunelor din Valea Rodnei în proprietate toate cele revendicate, pădurile comunale și fânațele, respectiv munții și pășunile, iar pentru celelalte foste sate grănicerești, inclusiv pentru Rușii-Munți doar o parte a acestora. Prin decretul imperial din 24 martie 1861 se constituie Districtul românesc autonom al Năsăudului, cu reședința la Năsăud, ca formă de organizare administrativ- teritorială aparte. Districtul

este anexat în 1876 la cel al Bistriței, luând ființă comitatul Bistrița. Fondul de prevente trece, astfel, în administrare centrală nouă, sursele de constituire ale acestui fond fiind impozitele diverse din morărit, plutărit, cârciumărit, bani plătiți de grăniceri în mod voluntar ca donații, amenzi etc. Se decide prin Instrumentul Fundațional din anul 1865 ca acesta să nu se împartă între comune, rămânând în proprietate colectivă, comună, indivizibilă.

Fondurile au fost administrate de către Comitetul fondurilor şcolastice grănicerești din districtul Năsăudului. [6]

Campaniile militare la care au participat "rusenii" de-a lungul timpului, în slujba imperiului, apoi Revoluția de la 1848 au cauzat satului importante pierderi umane și materiale.

Dacă pe vremea cât a existat regimentul acesta s-a preocupat de dezvoltarea economico-socială a comunelor grănicereşti, ajutând deseori direct cu bani în cazul celor care au avut mai mult de suferit, atât după războaiele imperiale, cât și în intervalul atât de tulbure al vremurilor dintre anii 1848-1851, după desființarea acestuia era necesară o instituție financiară care să acorde împrumuturi comunelor sau direct țăranilor. În acest scop la 1873 ia ființă Banca Aurora, a doua bancă românească din Ardeal, ce se va transforma din 1920 în societate pe acțiuni, devenind principala instituție financiară care a ajutat la dezvoltarea economică a zonei, alături de fondurile existente, prezentate mai sus. [7]

Deși dualismul austro-ungar încearcă prin măsuri represive deznaționalizarea elementului românesc din Ardeal, amintim aici anul 1842 prin care se introduce ca limbă oficială în școli limba maghiară, sau anul 1847 când se decide ca legislația să apară doar în limbile maghiară și germană, după Revoluția de la 1848, eveniment istoric ce a dus la importante schimbări social-politice, situația românilor este îmbunătățită prin Patentele de împroprietărire din 1853 și 1854, respective Legea egalei îndreptățiri de la 1864. [8]

După desființarea Regimentului II năsăudean, populația fiind în trend crescător, satul se va dezvolta din punct de vedere economic și social, "rusenii" nemaifiind nevoiți să exercite serviciul grăniceresc sau să participe la războaie, deci putând să aloce timp prețios activităților zilnice.

Se dau în funcțiune clădiri noi, astfel în 1859 se construiește biserica de piatră, la 1900 s-a dat în funcțiune noua clădire a școlii confesionale (actuala grădiniță), iar la 1902 noul sediu al primăriei. [9]

Locația școlii se schimbă periodic odată cu creșterea numărului de copiii, școala funcționând inițial unde am arătat mai sus, apoi în clădirea veche a actualei primării și într-o anexă a acesteia din curtea comună, (clădirea unde acum e Dispensarul Medical), chiar până în jurul anilor 1960, iar după 1969 în actualul imobil. De asemenea, se țineau ore și într-o cameră

din casa săteanului George Dechii. Primăria a funcționat și ea o perioadă în clădirea actualei grădinițe, dar odată cu construcția noii școli modernizate și mutarea copiilor aici, în perioada comunistă, își mută definitiv activitatea în locul unde funcționează și în zilele noastre.

În perioada interbelică satul continuă să se dezvolte continuându-și viața economică și culturală în cadrul Societății ”Astra” a despărțământului reghinean, înființându-se cercuri cultural-educative ce au contribuit la luminarea maselor, la reînvierea și cultivarea sentimentului național, în cadrul patriei mame. ”Astra- Asociaţiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român ” s-a constituit la 23 octombrie 1861 la Sibiu, fiind rezultanta activității prodigioase a celor mai importante personalități românești din Transilvania și având drept scop principal răspândirea științei de carte, a culturii, în rândul maselor.

Despărțământul reghinean al Astrei a luat ființă la 2 aprilie 1874, iar prima adunare generală ce s-a ținut la Reghin și-a desfășurat lucrările în ziua de 17 august 1875. În evidența comunelor ce aparțin de această structură, localitatea apare sub denumirea de Rușii de Munte. Ulterior, despărțământul Reghin al Astrei se reorganizează pentru o funcționare mai echilibrată în: Reghinul de sus, Reghinul de sus și Teaca, iar în cadrul acestei mișcări culturale de amploare se înființează organizația “Șoimii Carpaților“, primele cercuri cu șoimi organizându-se la Maiorești, Idicel Pădure, Deda și Rușii-Munți. [10]

Pentru certificarea actelor oficiale în anul 1861 apare în sat primul model de ștampilă. [11]

La 10 iunie 1923 se înființează prima biblioteca. [12]

În perioada interbelică, agricultura continuă să fie principala ocupație locală, acesteia alăturându-se celelalte îndeletniciri prezentate anterior sau unele noi, apărute în era capitalistă. Viața economică ia avânt datorită accesului țăranilor la contractarea de împrumuturi bancare atât de necesare acestora pentru cumpărare de animale, inventar agricol, construcții locuințe sau alte scopuri.

Între anii 1921-1927 are loc în România o reformă agrară, de împroprietărire a foștilor țărani iobagi.

În satul nostru, sătenii având statut de oameni liberi, nu a fost necesară aplicarea ei, loturile agricole fiind prestabilite, moștenite de la străbuni, din moși strămoși, sau vândute și cumpărate între săteni, imperiul răscumpărând averea satului de la feudali, cum am arătat anterior, ea devenind averea satului și a locuitorilor acestuia.

Pentru îndrumarea țăranilor în practicarea agriculturii la cerințele vremii au luat ființă în fiecare plasă de județ Ocoale agricole.

În perioada interbelică județul, ca formă de organizare administrativă, era divizat în mai multe plase, satul Ruşii-Munți făcând parte din plasa Reghinului de Sus. Șeful Ocolului acestei regiuni a fost inginerul agronom Ioan Hann, un foarte bun specialist agricol, care a îndrumat țăranii de la noi și din satele vecine spre o agricultură mecanizată, sfătuindu-i să însămânțeze grâul cu mașina, la fel și celelalte păioase, demonstrând că prin acest mod modern economia cantitativă ce se face față de semănatul cu mâna duce la amortizarea utilajului folosit, în decurs de 3 ani. Tot pentru eficientizarea acestei importante ramuri economice îndeamnă țăranii să cumpere utilaje agricole moderne: prășitoare de porumb, tocătoare pentru făcut siloz, selector pentru sămânța de cereale, unii săteni dotându-se cu astfel de utilaje, împrumutându-le contracost și altora la munci agricole. Donează vecinilor din Maiorești astfel de utilaje pentru a demonstra eficiența lor sporită. [13]

Legat de patrimonial imobiliar, pentru evidențierea clădirilor, a drepturilor și obligațiilor referitoare la acestea, în Ardeal, prin anii 1875-1882 ia ființă Cartea funduară sau cadastrul.

Fiecare cetățean ce avea în proprietate bunuri imobile avea foaia cadastrală ce avea trei componente:

- foaia A- foaia de avere ce cuprindea datele de identificare ale imobilului cu indicarea numărului topografic, întinderea și descrierea acestuia;
- foaia B- foaia de proprietate în care apare proprietarul sau proprietarii în cazul în care aceștia erau mai mulți și fiecare avea parte din imobil;
- foaia C- Foaia de sarcini în care apăreau înscrieri privind datoriile, ipotecile intabulate ale proprietarului, dobânzi de întârziere, garanții precum și termenele de scadență. [14]

Dezvoltarea economică în perioada interbelică, exceptând anii de război și perioada de criză a anilor 1930, așa cum rezultă și din evoluția populației, a forței de muncă, a avut un trend ascendent.

Pentru relansarea economică după criza din anii 1930, culminând cu anul 1932, pentru a atenua impactul negativ asupra gospodăriei rurale a țăranilor ce au împrumutat bani de la bănci sau cămătari, statul român intervine prin "Legea Conversiunii", o lege cu două tăișuri.

În anii de criză, ca urmare a conjuncturii economice nefavorabile externe și interne, pe fondul creșterii dobânzilor în exces, a apariției unor "profitori financiari" (noi asociațiuni financiare, bănci mici, cămătari), populația ce a dispus de aceste facilități financiare ajunge în incapacitate de plată.

În decembrie 1931, la inițiativa lui Argetoianu, ministru de finanțe în guvernul Iorga, se naște legea pentru suspendarea executării silite ce a suspendat toate actele de urmărire și executare silită până la 1 mai 1932. În anul 1932 apare prima variant[a Legii Conversiunii datoriilor, existând patru variante, până la definitivarea ei la 07.04.1934 ca Legea nr. 33. Măsură conversiunii datoriilor a salvat pe mulți agricultori sau debitori de la faliment, dar pe de altă parte, în pofida faptului că statul a acoperit prin BNR o bună parte a pagubelor suferite de instituțiile de credit, multe nu s-au mai putut reface, falimentând. Dacă la 1930 exista un număr de 1122 de bănci cu un capital social de 16.980 milioane lei, la sfârșitul anului 1941 numărul lor era de 272 cu un capital social mult redus, de 7500 milioane lei. De asemenea, mai târziu, un alt rezultat negativ a fost îngreunarea obținerii de credite de către oamenii simpli. [15]

Anii de după război, instaurarea regimului comunist, modul socialist de producție aduc schimbări importante în viață economică și în aspectul satului nostru, a gospodăriilor rurale din țară.

Imediat după terminarea marii conflagrații mondiale, cu preponderență din 1948, li se impun țăranilor cote obligatorii de cereale și carne ce trebuiau date la stat, necesare alimentării orașelor sau zonelor unde nu se putea cultiva, pentru crearea rezervei de stat și pentru armată.

Neexistând moșieri, mari latifundiari, la noi nu a fost necesară naționalizarea pământului, acesta rămânând în proprietatea privată a celor ce îl dețineau. În anul 1953 cotele obligatorii au fost înlocuite prin achiziții și contractări, astfel schimbul dintre sat și oraș ia o formă comercială. Tot acum apare Legea 308/ 1953 care dă posibilitatea funcționarilor sau țăranilor să predea pământul la stat, punându-se bazele primelor forme de întovărășiri agricole, forma inferioară a C.A.P.-urilor sau "colectivelor" cum mai erau numite popular. La funcționari nu erau alte variante, decât ori rămâneau cu suprafața agricolă și o cultivau, ori rămânea salariat și preda pământul.

Tot pe baza acestei legi au predat pământul și chiaburii, țăranii înstăriți, în special cei mai în vârstă, fără urmași, ce nu mai aveau forța de muncă necesară în familie pentru a-și munci pământul, nemaiputând suporta astfel cotele impuse de stat. [16]

În anul 1962 se înființează în comună Cooperativă Agricolă de Producție "Înfrățirea" prin aderarea țăranilor, mai mult sau mai puțin consimțită, la această formă cooperatistă de asociere.

Se formează, astfel, loturi agricole mai mari, pretabile cultivării mecanizate intensive.

Activitatea individuală a membrilor cooperatori se estima în norme de muncă.

Pentru nevoile personale membri cooperatori ce își îndeplineau normele de muncă anuale aveau dreptul, pe lângă suprafața de teren de pe lângă case, la o suprafață de 15 ari/ persoană pentru folosință proprie sau împreună cu familia. Normele ce trebuiau prestate de cooperatori erau stabilite în funcție de felul lucrării, cantitativ și calitativ, în acord global cu defalcare ulterioară sau în acord individual. Nefiind un indicator efectiv de prestare ca timp de lucru , în decursul unui interval temporal de o zi, se puteau efectua chiar mai multe norme în funcție de hărnicia și eficienţa celui sau celor ce efectuau activitatea agricolă.

Se stabileau norme pentru diferite activități la câmp, cum ar fi culesul porumbului, a cartofilor, tuns oi la stâna cooperativei etc.

Neîndeplinirea normei individuale sau pe familie putea duce la pierderea sau limitarea dreptului de folosință a loturilor date suplimentar pentru folosință membrului cooperator.

Aplicarea tehnologiilor moderne de cultivare a pământului, a materialului săditor de bună calitate, folosirea îngrășămintelor chimice, a erbicidelor conduc spre o producția agricolă mult sporită.

Pe lângă unitățile agricole sunt repartizați specialiști în agricultură.

Un rol important la creșterea producției agricole îl are mecanizarea agriculturii, factor ce duce la scurtarea timpilor de efectuare a lucrărilor agricole, cât și la ușurarea muncii țăranului.

Munca fizică individuală sau cu atelaje trase de animale (cai, boi) începe să fie înlocuită cu cea mecanizată, făcută de tractoare, semănătoare și combine.

Apar soiuri de plante noi, semințe de înalt randament, datorită cercetării românești în domeniu și amintim aici de Institutul Național de Cercetare în domeniul agricol de la Fundulea. Activitate de cercetare duce la dispariția soiurilor vechi de plante, la plantarea celor noi și automat la producții mai mari.

Odată cu modernizarea agriculturii, cu creșterea producțiilor începe să se dezvolte și zootehnia, alt factor important ce a dus la acest lucru fiind și suprafețele mari de pășuni și fânațe ce le avea satul. În anii 1970 C.A.P. Rușii-Munți avea o fermă zootehnică de bovine, unde se creșteau și ovine, iar ca animale de povară exista și un număr redus de cai.

În anii 1989 cooperativa dispunea de ferma sus amintită, dar erau în construcție încă două, personalul zootehnic permanent fiind de 20 de oameni. Activitatea din cooperativă era coordonată de un număr de 7-8 specialiști ce constituiau personalul TESA, existând încă din deceniul anterior specialiști repartizați în comună pe domenii, ingineri zootehniști sau ingineri agronomi.

Ca specialişti agronomi ce şi-au desfăşurat activitatea în Ruşii-Munţi amintim inginerii: Banc Liviu, Isaic Doina, Chiş Bălan Ilie, Belei Vasile, iar ca inginer zootehnist Cheiţă Gheorghe. .

De remarcat este că pe lângă CAP, din anul 1987 începe să funcţioneze o brutărie.

Lucrările agricole mecanizate se făceau de către Staţiunea de Mecanizare a Agriculturii Morăreni.

În perioada 1970-1989 nu existau parcele de teren arabil necultivate, potenţialul agricol fiind exploatat la maxim. Se măresc suprafeţele agricole, cultura de porumb sau alte culturi de orz, ovăz, plante furajere extinzându-se până la baza Bursucăului, de-a dreapta şi de-a stânga drumului ce urcă pe deal. Creşte şi suprafaţa ocupată de in sau alte culturi, pe lângă cele cu viţă de vie existente, pe dealul Hora sau în alte zone. Pentru protejarea acestora şi pentru preîntâmpinarea furturilor se făcea pază, existând sub Bursucău gard electric pentru protecţie împotriva animalelor.

Cooperatorii erau organizaţi în timpul muncilor la câmp pe brigăzi, coordonaţi fiind de brigadieri şi alt personal de specialitate pentru activităţile ce necesitau munca fizică, cea care nu se putea face cu utilaje mecanizate. De asemenea, toamna la recoltarea unor culturi, cum ar fi cele de cartofi, porumb sau in, erau implicaţi elevii şi profesorii şcolii din sat, un lucru pozitiv, după părerea mea, ce a dus în timp la formarea unei mentalităţi sănătoase faţă de muncă, element ce lipseşte uneori unor membri ai generaţiei tinere de azi.

Un rol important îl are, în acea perioada, munca în cadrul gospodăriei individuale, cultivarea legumelor pe mici suprafeţe pe lângă case, în grădiniţe, practicarea pomiculturii, a viticulturii sau creşterea animalelor, atât pentru consum propriu cât şi pentru vânzarea producţiei.

Nu era ”rusan’’ care să nu crească unul sau mai mulţi porci pe lângă casă, pe care îi sacrifica înainte de sărbătorile de iarnă sau îi comercializa, iar mulţi aveau bovine, laptele fiind folosit pentru consum propriu, sau era dat la centrul de colectare, urmând calea oraşelor din apropiere pentru obţinerea de diverse produse lactate cum ar fi smântâna, caşcavalul, iaurtul sau untul. Deşi pentru creşterea şeptelului de bovine era interzisă sacrificarea viţeilor din gospodăriile individuale acest lucru se mai practica tacit, mai ales în perioada raţionalizării alimentelor (1980-1989), fie nedeclarând vacile ca fiind gestante, fie declarând că viţelul a murit accidental. Bovinele din gospodării, în anotimpurile de păşunat erau dimineaţa, duse la ciurdă, înconoratele mugitoare întorcându-se seara alene, coborând de sub Bursucău, cunoscând drumul spre casă, unele bălăngănind lin tălăngile, aşteptate fiind de proprietari cu porţile deschise. Mulţi copii din toate părţile satului ne adunam de cum începea să iasă ciurda

la păscut primăvara, ”după ștrec“, maidanul aflat vizavi de actuala haltă (pe locația actualei halte exista o baltă folosită pentru patinaj și partide de hochei iarna), dincolo de calea ferată, în așteptarea vacilor, la o partidă de fotbal, terenul de iarbă fiind amenajat de noi, prin anii 1977-1978, cu porți de mărimea celor de handbal făcute din pari de lemn prinși bine în funii și cuie.

Președinții care au condus C.A.P. Rușii-Munți de la înființare și până la dizolvarea de după 1989 au fost în ordine: domnii Raita Pavel, Ionuț Colibar, Raita Ioan, respectiv doamna Rus Emilia.

Dezvoltarea industriei în zonele urbane apropiate, Reghin și Tg-Mureș, a transportului pe cale ferată, a construcțiilor sunt factori ce au făcut ca mulți consăteni de ai noștri să își câștige existența ca angajați la diverse întreprinderi socialiste, acest fenomen luând amploare după anii 1970. La recensământul din 1966 prezentat anterior și defalcat pe ramuri economice situația se prezența astfel: numărul populației active a satului Rușii-Munți era de 963 de persoane, iar al celei inactive de 642, populația activă lucrând în sectoare ca: agricultura- 748, construcții- 38, industrie- 49 , comerț- 10, învățământ, arte, cultură, sănătate-20 și în alte ramuri- 20. Cum am specificat anterior, deoarece în arhive sau anuarele de specialitate ce se referă la alte recensăminte comuniste ulterioare anului 1966, datele nu sunt defalcate pe localități rurale ci doar pe cele urbane, fiind centralizate pe județe, cifrele de mai sus se vor schimba semnificativ în defavoarea ponderii celor ce vor presta munci în agricultură. Numărul navetiștilor satului ce luau trenul de la Aluniș sau Deda pentru a merge spre orașe în zonele industriale, ca o paranteză, făcând un “filcău ”, un „66„ sau o ”șeptică“ (jocuri de cărți extrem de populare și în zilele noastre) în tren, pe timpul transportului, a celor care lucrau la exploatări forestiere sau în alte sectoare, va fi între 1970 - 1989 în continuă creștere.

Un rol important în dezvoltarea economică a satului în perioada comunistă, preponderent după anii 1965- 1966 l-a avut Cooperația de Consum. Sistemul cooperatist ia ființă în sat în anii 1950- 1951. În anii 1956- 1960 existau un magazin și o secție de opinci într-o veche clădire cu anexe, din spusele bătrânilor proprietate a unor evrei plecați în perioada interbelică, clădire pe care ”rusenii” au numit-o ulterior “la Miticoaia“. Toponim local, denumirea a fost dată după numele mamei învățătoarei Mereuță Marioara și a domnișoarei micuță de statură, Viorica ”Miticoaiei”, ce locuia, prin anii 1970, într-o cameră situată în spatele imobilului. În această clădire vor funcționa ulterior prin anii 1975- 1980, o cofetărie și o frizerie. Prin anii 1950, în acea clădire era un birt, ” La Mitică ”, Mitică fiind soțul ” Miticoaiei ”. Secția de opinci era situată în partea din spate, într-o locație alipită construcției de bază, fiind demolată ulterior.

Ne amintim de gustoasele prăjituri ale vremurilor: București, Carpați, Eclere, Savarine servite clienților alături de un Bem-Bem sau un Fructo de către doamna Bălan Gafina sau de tunsorile stas ale vremii, amuzantele stiluri ”ceaunel”, sau cel ”chel ” pentru copiii pedepsiți pentru fapte rele, făcute de Tiția, frizerița, cu nou apărutele mașini electrice de tuns, de rasul cu briciul, uneori nu atât de bine ascuțit. Ca amuzament, menționăm pe bătrânii Ștefan Ilovan sau Gorea Mândănac, frizerii copilăriei mele, ce aveau mașini de tuns manuale, nu prea plăcute pentru clienți la folosire.

Prin anii 1956- 1960 președinte al cooperativei de consum era dl. Vasile Berci, de evidențe ocupându-se dna Ilovan Letiția, dna Silvia Negoiasa, respectiv domnii profesori Ilovan Chirilă și Pișțănilă Emil. Biroul era situat în încăperea ce v-a deveni ulterior frizerie.

În cadrul Cooperației de consum, prin anul 1965 se construiește o nouă clădire situată cam la jumătatea satului unde vor funcționa un magazin alimentar și un bufet (birt). Ulterior, după anii 1980, când se va da spre funcționare modernul complex din centrul satului, aceste activități se vor muta în noul imobil, în această clădire funcționând un magazin de metalo-chimice, un aprozar, se vor amenaja birourile pentru personalul de conducere și TESA. Un aprozar a funcționat în sat prin anii 1975, fiind aprovizionat cu legume-fructe de la Reghin, într-un chioșc mic, lateral de perimetrul în care se va construi complexul cooperației de consum, la “Titi“ cum i se spunea în sat. Legat de vechiul birt, îmi amintesc cu umor de berea la halbă care trebuia pusă în recipient până la linia din partea de sus scobită pe sticlă. Când se lăsa spuma berii, lichidul cobora sub dungă, ceea ce constituia uneori motiv de dojană din partea clienților. Îmi amintesc de Dănilă Ștef de pe Sebeș care era bufetar, de mirosul îmbietor al micilor ce răzbătea uneori din local. Pentru noi copiii, acesta era un loc tabu, dar uneori intram, fiind trimiși să luăm părinților țigări și ne speriam de fumul de tutun ce umplea încăperea, făcând să nu se mai vadă om cu om.

Cooperativa de consum, conform formei sale de organizare a funcționat mult timp ca și unitate zonală, între anii 1967-1977 sediul central fiind la Deda, acolo desfăşurându-şi activitatea funcționari ce coordonau activitățile locale.

Cooperativa de Producție, Achiziții și Desfacerea Mărfurilor cu sediul la Rușii-Munți s-a înființat în februarie 1977, având un număr de 16 profiluri de activitate. Dintre acestea amintim:

a) prestări servicii: cizmărie, croitorie, frizerie, tâmplărie;

b) comerț cu amănuntul: cofetărie, magazin alimentar, bufet;

c) producție: executare materiale de protecție (mănuși palmare, halate); atelier fuste plisate pentru pionieri și șoimi, artizanat (costume

populare, gherdane, mărgele, fulare, catrințe); cojocărie (cojoace, curele, șerpare);

Activitățile de prestări-servicii, respectiv cele de producție, se făceau în ateliere amenajate în case particulare. Atelierele de producție erau coordonate de către un șef priceput în domeniu, munca desfășurându-se ca locație, în una sau două camere, la domiciliul acestuia.

Cooperativa de consum Rușii-Munți avea și o stână situată pe Valea Sebeșului, la "Piciorul Fânațului" și amintesc aici ciobanii ce o păstoreau, frații Gabor Ioan, respectiv Gabor Vasile, și un centru de colectare a laptelui în zona de jos a satului, la gospodăria lui Ciotu, cum îl porecleam noi pe cel care se ocupa de această activitate. Ulterior tot la același cetățean se desfășoară și activitatea de achiziții produse agricole, fructe de pădure și altele.

Îmi amintesc de perioada din școala generală, anii 1976-1978, când înaintea începerii anului școlar, în timpul practicii agricole de două săptămâni, trebuia să adunăm măceșe, norma fiind de 10 kg de elev. Umblam pe toate coclaurile de sub Bursucau sau Hora, înarmat cu un cârlig special făcut din lemn sau din fir subțire de fier pentru a fi cât mai ușor, ustensile folosite pentru a trage ramurile spinoase în vederea adunării fructului, adunam fructele într-o găleată, apoi mergeam și o predam centrului de achiziții pentru cântărire și plată.

Cu puținii bani obținuți îmi cumpăram de la cofetărie prăjituri, beam sucuri, îmi luam ciocolată sau înghețată. Înghețata adusă de la Reghin era preparată la un laborator ce ținea de Cooperativa de Consum Reghin, coordonat de un domn jovial, Berekmery István, fiind apoi transportată în niște recipiente speciale mari, din inox, pe care era pusă gheață pentru a nu se topi, la sate. Costa 1 leu, se servea la cupă, iar cea de vanilie știu că avea un gust excelent. Uneori eram favorizat mai mult decât alți copii, mergeam la Reghin cu tata, pentru semnarea contractului comercial, tata fiind președinte la cooperație în acea perioadă, iar simpaticul domn ce coordona laboratorul de cofetărie, ce se afla lângă locuința lui, îmi punea în față o farfurie cu toate sortimentele de înghețată ce le producea, inclusiv înghețată pe băț, ce se livra mai rar în mediul rural deoarece se topea repede, iar eu mă înfruptam din plin. Am continuat obiceiul de a consuma înghețată în cantități mari și în liceu la Tg-Mureș, tovarăș de savurare a deliciosului produs alimentar fiind dl. Ciacău Liviu, actualul viceprimar, amândoi preferând înghețata de ciocolată de la cofetăria Flora sau când "eram în bani" un profiterol la localul București .

C.P.A.D.M Rușii-Munți a deținut 50 de secții de producție, numărul persoanelor ce au lucrat în sistemul cooperatist de consum local variind între 250-300, dintre aceștia 250 lucrând în activitatea de producție.

În anul 1980 se construieşte un modern complex în centrul comunei, un imobil cu două etaje care avea la parter un magazin alimentar, gestionar fiind domnul Nicu Iacob şi un bufet, birtaşă fiind doamna Viorica Cengher, la etajul I cofetărie şi frizerie, mutate din vechea locaţie cu acelaşi personal, adică doamna Bălan Gafina- cofetar şi doamna Chirtes Letiţia- frizeriţă. La etajul II al clădirii se înfiinţează o secţie de croitorie, şef fiind domnul Raita Vasile şi un magazin de textile-încălţăminte cu gestionarii : doamnele Dima Aurica şi Cengher Laura.

Ca rentabilitate, între anii 1980-1985, Cooperativa de consum Ruşii-Munţi a deţinut primul loc pe judeţ, 50% din profit a rămas pe plan local pentru dezvoltare, fiind repartizat primăriei ce a folosit banii în diferite scopuri utile: modernizarea grădiniţei şi a şcolii.

În anul 1980, la inaugurarea complexului a venit în vizită la Ruşii-Munţi ministrul Paul Niculescu- Mizil preşedintele Centrocoop între anii 1981-1989, fiind întâmpinat cu pâine, sare şi un pahar de jinars în casa consăteanului nostru, regretatul Ceacău Chirilă, poştaş şi diac la biserică, în imobil existând o secţie de producţie condusă de soţia dânsului, defuncta Ceacău Marina.

Efectele pozitive ale sistemului cooperatist de consum se simt şi în ziua de azi un număr de aproximativ 200 de persoane beneficiind de pensie de limită de vârstă după anii lucraţi în cooperaţie.

Preşedinte între anii 1977-1990 a fost tatăl meu, domnul Puşcaş Vasile, iar contabilă şefa doamna Bumbu Letiţia, ei având în subordine un număr de 11 persoane ca personal TESA.

Datorită evenimentelor de după 1990 ce au influenţat mult piaţa de desfacere, a liberei concurenţe, Cooperaţia de consum îşi va restrânge drastic activitatea, continuând să funcţioneze limitat până în zilele noastre, prin închiriere de spaţii deţinute.

Tot în perioada comunistă se construieşte noua şcoală, între anii 1968-1969, se modernizează drumul ce traversează comuna, se asfaltează iniţial până la grădiniţă, ulterior până la ieşirea din sat spre cătunul Sebeş, la "Slatină ". În perioada 1975-1980 se construiesc trotuare betonate pe strada principală şi pe străzile adiacente unde structura reliefului permite, se sistematizează prin îndiguire cursul râului Mureş şi va fi dată în funcţiune o balastieră.

După Revoluţia din Decembrie 1989 viaţa sătenilor a continuat să se schimbe. Odată cu retrocedarea pământurilor şi concomitent cu închiderea mai multor întreprinderi din Reghin sau Tg-Mureş mulţi locuitori încep să lucreze în agricultură, ori se întorc la creşterea animalelor. Mulţi dintre ei şi-au deschis mici afaceri la care sunt angajate, ca forţă de muncă, multe persoane din localitate.

Alții continuă să facă naveta în orașe, lucrând în diferite sectoare economice.

Desființarea sectorului cooperatist în agricultură, în satul nostru și nu numai, a fost după părerea mea o greșeală, permițând fărâmițarea suprafețelor agricole, pierzându-se productivitatea din perioada anterioară, plantele cultivându-se, după 1990, pe parcele mici, uneori nemecanizat, iar ulterior îmbătrânirea forței de muncă și migrația tinerilor au făcut ca multe parcele să rămână nelucrate sau lucrate necorespunzător, neeficient. Dacă sătenii ar fi păstrat structura veche, dar într-o formă nouă, capitalistă și ar fi constituit o asociație cooperatistă, evident cu acordare de titlu de proprietate pe suprafețele personale ce ar fi făcut parte din acea structură, cu pământul lucrat în arendă sau sub altă formă decisă de membri asociației, situația ar fi fost mult mai bună decât este în ziua de azi.

Avem potențial agricol pe suprafețe întinse și în ziua de azi nevalorificat corespunzător.

Situația e aceeași în toată România, țară care cu un potențial agricol ce poate hrăni o populație de 50-60 milioane de locuitori, azi importă alimente, din păcate multe din cele pe cele care le putem produce la noi. E nevoie de strategii guvernamentale, de un proiect de țară viabil pentru a remedia această deficiență majoră și mă refer aici nu numai la agricultură, dar și la alte ramuri economice unde din producători de bunuri am devenit exportatori de materie primă, pierzându-se plusvaloare, locurile de muncă, ne-am înstrăinat o mare parte din resursele naturale, vindem pământ arabil străinilor etc având loc o externalizare masivă de capital spre alte țări. E bine că vin investiții străine în România spre avantajul comun, dar ca aspect negativ, în ultimii 30 de ani nu am știut proteja capitalul românesc.

Cu toate aceste neajunsuri, după Revoluție, satul avansează, se dezvoltă frumos locuitorii beneficiind în ziua de azi de tot confortul vieții moderne: acces la apă curentă, canalizare, curent electric, străzi asfaltate, cablu și internet.

În continuare vom prezența o radiografie economico-socială a satului Rușii-Munți în anul 2012 pe elemente structurale conform informațiilor din ”Strategia de dezvoltare locală – comuna Rușii-Munți – 2014- 2020”.

A. INFRASTRUCTURA

1) Infrastructura rutieră

Lungimea drumurilor publice din sat este de 6100 m, din totalul de 16.127 cât are comuna, restul având următoarea distribuire: 2189 – Morăreni, 2518- Maiorești, 2320- Sebeș, 3000 - drum vicinal " Podirei " Rușii-Munți-Sebeș – drum de pământ. În Rușii-Munți și Sebeș drumurile sunt asfaltate.

Important pentru economia satului și a comunei este drumul național DN 15 ce leagă județele Mureș și Harghita, care străbate Morărenii și Maioreștii pe o lungime de 4060 m, ruta rutieră aflată într-o stare foarte bună, fiind reabilitat integral în anul 2012, cu o circulație intensă datorită faptului că e drumul de legătură între centrul țării și Moldova. Mulți călători în trafic fac un popas la complexele turistice de la Morăreni pentru a se caza, a servi masa sau a se recrea, odihnindu-se și continuând apoi drumul, sau unii vin cu scopul de a sta mai mult (individual, prin agenții de turism), în cantonamente sportive, bucurându-se de frumusețea zonei.

Alt drum ce traversează satul este cel județean, DJ 154 A, legând Reghinul de Deda, cale paralelă cu cel național, făcând legătura cu orașul pe la Ideciul de jos, respectiv cu Deda pe la Filea, ce oferă o variantă alternativă acestuia. Traversează satul pe o lungime de 3200 m fiind asfaltat în totalitate.

Tot la drumuri trebuie amintite și cele forestiere aflate în proprietatea localității, cu o lungime de 18,3 km:

- Drum forestier Pârâul Mijlociu – 1,3 km
- Drum forestier Filea- Sebeș - 10,1 km
- Drum forestier Zăspadu Mare – 2,3 km
- Drum forestier Zăspadu Mic - 1,8 km
- Drum forestier Corlățele - 2,8 km

Marea majoritate a acestor 18,3 km au fost asfaltați printr-un proiect finanțat din PNDR (Planul Național de Dezvoltare Rurală) în perioada 2007-2013 pe Măsura 125b, lucrările fiind finalizate în anul 2014.

Drumurile din interiorul localității Rușii-Munți au fost modernizate prin intermediul unui proiect finanțat din fonduri europene (PNDR - Măsură 322).

Starea drumurilor a influențat în mod semnificativ evoluția transportului public. Dacă acesta s-a dezvoltat greoi la început, acum există un sistem bine pus la punct de transport cu microbuzul (maxi-taxi) atât la drumul național Morăreni, Maiorești, cât și pe cel județean ce traversează satul, cu orare bine stabilite și trei puncte de oprire, la distanțe relative egale

pe lungimea satului, frumos construite dotate cu bănci și acoperiș pentru protecție în caz de ploaie.

2) Rețeaua de cale ferată

Satul este străbătut pe o distanță de 4 km de cale ferată, pe tronsonul Deda- Războieni, cu un punct de oprire, o haltă în localitatea noastră, oferind locuitorilor o alternativă la transportul în comun. Deși orarul trenurilor de personal nu e așa flexibil ca cel al transportului în comun cu microbuzul (maxi-taxi), halta este solicitată atât de navetiști cât și de alți călători, datorită prețului biletului de transport ce e mai ieftin decât cel auto, accesibil tuturor categoriilor sociale (elevi, studenți, persoane defavorizate), unii beneficiind pe mijloacele de transport auto sau CFR de diverse facilități oferite de stat (studenți, pensionari). Din păcate, după 1989 datorită concurenței transportului auto și a restructurării economiei (închiderea multor fabrici, a minelor, a scăderii producției agricole) transportul de marfă s-a redus drastic pe calea ferată. De asemenea, datorită proastei gestionări a societății CFR după Revoluție, infrastructura feroviară se situează în prezent sub standardele U.E.

3) Rețeaua de telecomunicații, comunicații date și internet.

În domeniul telecomunicațiilor se constată un proces alert de modernizare. Există servicii de telefonie digitală prin operatori mari (Orange, RDS-RCS), având amplasate pe dealul Bursucău antene ce asigură un semnal corespunzător. Televiziunea prin cablu a fost asigurată după anii 2000 de diverși operatori, momentan operatorul de bază este firma RDS-RCS. De asemenea, sunt localnici ce beneficiază prin antene parabolice de acest serviciu de la alți operatori (Orange), iar serviciul de internet este asigurat atât prin cablu pentru laptopuri, calculatoare, cât și prin satelit pe telefoane de ultima generație (date mobile).

4) Infrastructura tehnică-edilitară

Rețeaua de distribuție a apei

Rețeaua de alimentare cu apă a comunei are o lungime totală de 20,6 km, de 9,3 km beneficiind satul Rușii-Munți, restul având următoarea distribuie: Morăreni- 4 km, Maiorești-4,3 km, Sebeș- 3 km. Apa distribuită este de foarte bună calitate, captarea făcându-se în munte fiind apoi distribuită mai multor localități de pe Valea Mureșului.

Rețeaua de canalizare

Evacuarea apelor reziduale, uzate din satul Rușii-Munți precum și din Maiorești și Morăreni, a fost rezolvată în mare parte prin realizarea unui

sistem de canalizare cu stație de epurare proprie. Acest proiect a fost realizat prin intermediul fondurilor europene, în cadrul PNDR, Măsura 322. Rețeaua totală de canalizare a satului se întinde pe 11,8 km din totalul de 21,2 km, restul fiind distribuiți în satele Morăreni 5,2 km, respective Maiorești 4,2 km.

Din cele prezentate mai sus rezultă îmbucurătorul fapt că sătenii comunei beneficiază de condiții moderne de viață, la standarde europene, mai bune chiar decât în anumite centre urbane.

Energia

Energia electrică, distribuirea acesteia se realizează de către unitatea teritorială a S.C. FDFEE Electrica Transilvania Sud S.A. – SDFEE Târgu-Mureș. Satul, respectiv întreaga comună sunt alimentate cu energie electrică din rețeaua rurală de 20 Kv prin posturi de transformare în general aeriene. Traseul liniilor electrice urmează traseul străzilor, fiind linii aeriene, cu fire prinse și suspendate de stâlpi, apoi racordate la imobile. Posturile de transformare sunt amplasate în centrele de greutate a consumului.

5) Infrastructura educațională

În prezent, activitatea educațională a satului se desfășoară în următoarele unități de învățământ:

- Gimnaziul "Dănilă Stupar", unde funcționează un număr de 8 clase de elevi (clasele I-VIII), cu un efectiv la începutul anului școlar 2020-2021 de 153 elevi și 11 cadre didactice (7 profesori și 4 învățători). Grădinița de pe lângă gimnaziu, cu un efectiv de 45 de copii preșcolari împărțiți în 2 grupe și un număr de 2 educatori.
- Personal infrastructură învățământ: 17 persoane.

O investiție importantă realizată în anul 2019 finanțată prin Programul Național de Dezvoltare Locală (PNDL II) a fost reabilitarea și extinderea școlii gimnaziale, o lucrare în valoare de 1,9 milioane lei din care 400.000 a fost finanțare din bugetul local., restul fiind fonduri guvernamentale.

6) Infrastructura sportivă

În localitatea Rușii-Munți funcționează Clubul Sportiv A.S. Mureșul Rușii-Munți, având peste 15 ani vechime. Pentru nostalgici amintim că în sat exista în perioada comunistă echipa de fotbal, "Voința Rușii-Munți", echipă ce a avut în palmares o remarcabilă performanță: calificarea în 16-zecimile Cupei României la fotbal, ediția 1988-1989, informația apărând în ziarul "Sportul", cotidianul național sportiv al acelor vremuri.

După victorii remarcabile cu echipe din diviziile județene, C și B (Viitorul Aluniș, Chimica Târnăveni) , echipa "Voința Rușii- Munți" a fost eliminată din Cupă de către "Electromureș Tg-Mureș" echipa din divizia B.

Dispun de o memorie bună, îndeosebi cea vizuală prin care fac multe corelații utile, văd și acum, deși sunt decenii trecute peste mine, multe amintiri ca pe un film aflat în derulare. Voi dezvolta puțin umoristic situația fotbalului din sat în perioada anilor 1970- 1989. ”Voința Rușii-Munți” era o echipă de amatori formată din săteni tineri cât de cât pricepuți a da în “loptă“, cum ii ziceam în acele vremuri la minge.

Adevărate legende locale făceau ca la meciurile echipei ce se desfășura pe un teren ce avea altă locație decât cea de acum (era situat în zona din spatele balastierei de mai târziu care prin anii 1970 nici nu exista, extrem de aproape de malul Mureșului) să vină mulți spectatori.

Îmi amintesc de câțiva dintre aceştia şi voi folosi numele lor ”de gazon“, poreclele sau numele reale: Garincea, portarul nostru puțintel șchiop, Leonida, un sătean de mare talent care ulterior s-a transferat în campionatul județean la ”Viitorul Aluniș”, Boc (Dănilă Pușcaș), Șoricu, Titi, care într-un meci cu Maioreștii prin anii 1972 a dat un superb gol de la jumătatea terenului la vinclul porții adverse, Milu Maniului, talentatul vârf Mihai a Bălului, care a avut ulterior și un fiu Flavius ce a jucat într-un lot național. A venit apoi generația noastră, a anilor 1980-1987 cu: Milu lui Groştior, Lăzurcă Nelu, Bălan Mitruț un excelent fundaș, Nuțu Dima, Nuțu Bănulici, Emilian , Liviu Ciacău, Ucu van, Neluțu Ilovan, talentatul Milu Deac care ulterior a făcut școală sportivă jucând la echipe din Tg-Mureș (am folosit şi voi folosi în continuare mai jos, intenționat, cu scop umoristic, porecle sau nume de ” gazon ”) etc.

Echipa se forma din cei care erau acasă sau veneau în acea duminică din orașele unde studiau sau lucrau. Ca o glumă, voința (apropo de denumirea echipei) de victorie a ”rusenilor” când plecau în deplasări sau jucau acasă, nu se limita doar la cea de a învinge pe teren, ci și la alte sporturi box, kung-fu, în anumite altercații pe fond nervos.

Prin anul 1983 jucam un meci la Pietriș pe o vreme câinoasă, ploua, era frig, conduceam cu 3-0 (goluri marcate de mine, jucam extremă stânga) și cu 10 minute înainte de final, datorită unui meci de box între Milu Groştior și un adversar, arbitrul a întrerupt partida și am pierdut la masa verde cu 3-0. Altădată, foarte siguri pe noi am mers să câștigăm la Răstolița. Aveau acolo un teren extrem de bun. Am încasat un sec 5-0, iar Valer Cățelului puțin afumat de aburii alcoolului, la pauză a luat și o bătaie zdravănă venind acasă pansat.

Mergeam să jucăm peste tot în satele din grupa sătească: la Idicel Pădure (poreclit Londra), unde aveau un teren în pantă și public extrem de ostil, la Maiorești unde iarba de pe teren nu era cosită niciodată pentru joc, la Filea, unde aveau un teren denivelat etc cocoțați, pentru transport, pe niște bănci montate pe un tractor sau camion. În acele vremuri terenurile erau

trasate cu rumeguș, rar cu var, mingile până la apariția celor moderne Artex, erau din fâșii de piele cusută, se dezumflau fiind necesar a fi umflate cu o seringă și pompă. Arbitrul central era desemnat în general de la județ, cei de margine erau puși de localnici. Echipamentul era vai de mama lui, puțini aveam ghete cu crampoane personale, jambierele le legam cu sfoară, iar tricourile nu miroseau întotdeauna a detergent Dero.

Referitor la "minunata" calificare în 16-zecimile Cupei României, ultimul meci jucat în formulă complet "rusană" a fost la Lunca Mureșului unde am câștigat la penaltiuri și la Aluniș unde Lăzurcă Nelu m-a înlocuit la pauză și a dat două goluri frumoase, ca vârf de atac. Meciurile jucate mai departe sub sigla "Voința Rușii-Munți", cu echipa "Chimica Târnăveni", respectiv "Electromureș", echipe de divizia B, au avut loc cu o echipă " îmbunătățită" formată din jucători transferați de la "Mureșul Toplița" pentru că această echipă s-a desființat, jucătorii fiind legitimați cu o săptămână-două înainte la Voința. Tertipul a ținut în meciul cu Chimica, pe care am eliminat-o, dar s-a voalat la cel cu Electromureș Târgu Mureș, care ne-a învins în ultimul meci pe teren propriu cu 2-0. Calificarea în optimi ar fi dus la un meci cu celebra echipă de divizia A, Sportul Studențesc. Mult timp echipa Voința a fost antrenată de dl. Sandu Stoica, originar din Aluniș, angajat in cadrul personalului TESA la cooperativa de consum, fost fotbalist, echipa la care a și jucat când locuia în satul vecin fiind Viitorul Aluniș din divizia județeană.

Dacă ne întoarcem și mai mult în timp îmi amintesc cu veselie de un meci amical de prin anii 1968-1970 între intelectualii și funcționarii din sat și echipa Voința. Dacă de jucătorii vechi de la Voința am amintit mai sus voi reveni și la lotul amatorilor, din lotul acestora făcând parte printre alții: profesorii Emil Pișătănila, Burian Ioan, amândoi fundași, dr. Cheiță Gheorghe, înv. Mare Chirilă din Morăreni, tatăl meu Vasile Pușcaș, ing. Chiș Ilie și alții. Bineînțeles că "profesioniștii " mai tineri de la echipa Voința au învins, cu scorul de 2-0 menajând puțin novicii, mulți destul de tomnatici, cu care jucau.

De asemenea, legat de sport nu putem să nu amintim de întrecerile sportive dintre comune, organizate de școala generală în perioada comunistă, cu preponderență perioada 1978-1988, pentru elevii din clasele I-VIII la minifotbal, handbal, tir cu aer comprimat, tenis de masă și cele fotbalistice sau pentru tineri, campionatele de minifotbal organizate cu echipe din sat, formate pe diverse criterii, de obicei stradal, tot în curtea școlii. De asemenea, prin anii 1980-1985 tenisul de câmp a devenit un sport agreat de copii și tineri pe terenul trasat și amenajat în curtea școlii de primăvara până toamna, iar schiatul sub îndrumarea prof. Moldovan Ioan, "Gâju" cum îl porecleam noi, un sport practicat într-o formă organizată de

către copiii doritori. Reîntorcându-ne la fotbal, copii fiind, îmi amintesc de o superstiție legată de echipa favorită în care noi copiii credeam și anume: aruncarea de monede de 5, 15, 50 de bani, 1 leu în careul mic al portarului advers considerând că atunci musai va primi goluri. Noi ne alegeam cu paguba iar portarul cu bănuţii pe care îî aduna la final de meci. De asemenea, echipele cu dare de mână, la sfârșit de meci se ”omeneau” împreună cu adversarii la o bine meritată sticlă (sau sticle) de bere pentru a diminua efectele hidratării sau alții mai darnici aduceau și niște tăvițe cu mici pentru recuperarea caloriilor pierdute în nemiloasa încleștare sportivă, veselindu-se pe tema meciului și stabilind noi strategii de joc pentru partidele viitoare.

Revenind în zilele noastre menționăm că actuala echipa AS Mureșul a fost înființată în anul 2002 fondatori fiind: Bumbu Emil, Chiș Bălan Cosmin și Ciacău Liviu. Clubul este afiliat la A.J.F Mureș, este înscris în divizia județeană, cu rezultate notabile la fiecare campionat. Vom arăta mai jos cele mai importante reușite din palmaresul echipei:

- **2002 - 2003** – câștigă campionatul județean de fotbal, seria nord și promovează în divizia D;
- locul 3 în edițiile de campionat: 2004-2005; 2006-2007, 2010 -2011; 2017-2018;
- în **2008-2009** câștigă Cupa României faza județeană, avansează în fazele naționale până în faza a III-a;
- în iulie **2010** participă la un turneu organizat în localitatea ungară Teskand, unde câștigă semifinala, clasându-se în final pe locul II. La același turneu participă și în 2012 terminând pe locul III;
- în iunie **2011** câștigă turneul amical Cupa Rusaliilor, repetând performanța în 2012;
- în ediția de campionat **2016-2017** ocupă primul loc, devenind campioană pe județul Mureș, liga IV-a, cea mai bună performanță de până acum.

- în ediţia **2017-2018**, *câştigătoare a Cupei României, faza judeţeană*;
- în ediţia **2017-2018**, *locul I în campionatul de juniori U-19*;
- în ediţia **2018-2019**, *locul 4 în campionat*;
- în ediţia **2019-2020**, *locul 2 în campionat*;

În perioada 2002 - 2017 conducerea clubului a fost următoarea:

- **Chiș Bălan Ilie** – președinte
- **Chiș Cosmin** – președinte secția fotbal
- **Ciacău Liviu** – vicepreședinte
- **Bumbu Emil** - organizator competiții.

Conducerea actuală a clubului, din 2017 până în prezent, este următoarea:

- **Bumbu Maria Paula** – *președinte*
- **Ilovan Mircea** – *vicepreședinte*
- **Raita Vlad** - *secretar*

Antrenorul la zi al echipei în sezonul actual e dl. Enyedi Andrei, iar lotul e format din următorii jucători: Suciu Marian, Simon Laurenţiu, Moldovan Laurenţiu, Sabău Marius, Cengher Gheorghe, Ormenişan Petru, Bucin Răzvan, Szotyori Kristian, Crişan Ionuţ, Bocicor Paul, Suciu Florin, Csiki Deivid, Dan Răzvan, Leonte Horaţiu, Horvath Alin şi Pop Alexandru.

Totodată, există și o echipa de juniori de unde provine marea majoritate a jucătorilor echipei de seniori.

Echipa de juniori participă la categoria de vârstă rezervată copiilor născuți după anul 1999, respectiv categoria juniorilor A1. Echipa, suporterii ei, spectatorii dispun de un teren cu gazon natural bine întreținut. În spatele acestuia e un teren de antrenament mai mic.

Baza sportivă de agrement aflată la intrarea în sat, imediat după trecerea podului peste Mureș, pe partea dreaptă dispune de o tribună amenajată cu 400 de scaune individuale, de o sală de sport realizată din fonduri guvernamentale, de un frumos părculeț pentru copii dotat cu jucării moderne. Tot aici se află și o remiză de pompieri având o mașină proprie de stingere a incendiilor, donație englezească.

Echipa Voința Rușii-Munți
în 16-zecimile Cupei României (1989)

Cupa satului la minifotbal - echipa câștigătoare (1986)

7) Infrastructura socială și culturală

Satul Rușii-Munți dispune de un cămin cultural modern, spațios, bine dotat care găzduiește de asemenea, pe lângă sala de spectacol și alte spații adiacente. La etajul I se află Biblioteca Comunală și Muzeul Etnografic (deschis din 2004). Inițial locația muzeului era în niște încăperi anexe la actuala grădiniță. Muzeul păstrează unelte specifice zonei, cărți vechi, piese de îmbrăcăminte sau încălțăminte vechi, tradiționale. În sat, ca de altfel și în celelalte sate ale comunei, există mai multe coruri și ansambluri de dansuri populare. La Rus a activat încă din anii 1966, Ansamblul "Cununa Spicului de Grâu", acesta participând de-a lungul timpului la mai multe festivaluri și concursuri în țară.

În anul 2005 a fost înființată Asociația Culturală "Cununița" cu scopul de a păstra vechile tradiții și a transfera generațiilor viitoare obiceiurile etnografice și culturale din vechime.

Anual au loc, la noi sau zonal, manifestări culturale cu caracter tradițional, ce se bucură de o apreciere deosebită în țară sau în străinătate, de prezența și audiența mare a publicului. Amintim evenimentul local "Târgul Rusaliilor și al portului popular", iar zonal "Festivalul Văii Mureșului",

evenimente ce se bucură de mare popularitate, adevărate sărbători câmpeneşti unde pe lângă mâncarea tradiţională şi alte picanterii, actul cultural e la înălţime prin spectacole folclorice de înaltă ţinută şi invitaţii speciali ce delectează publicul cu muzică modernă sau umor.

În 2013 se înfiinţează ansamblul folcloric ”Plaiuri mureşene ”despre care vom vorbi mai pe larg la subcapitolul.” Cultură ”.

Referitor la religie, pe teritoriul satului există o biserică creştină, marea majoritate a populaţiei fiind ortodoxă. Pentru biserică, şcoală şi cultură vom aloca subcapitole speciale in cadrul ultimului capitol al lucrării. Referitor la infrastructura sanitară anul 2019 aduce o realizare importantă în cadrul PNDL II, respectiv investiţia într-un dispensar uman modern în valoare de 1 milion de lei fonduri guvernamentale la care s-au adăugat 260000 contribuţia comunei. Momentan comuna are medic de familie stabilit în localitate, în persoana doamnei dr. Marina Prunea care pune mult suflet şi profesionalism în tratarea pacientilor. De asemenea la Morăreni s-a deschis o policlinica privată VIVAMED ce permite efectuare de consultaţii medicale în diverse specialităţi, localnicii nemaifiind nevoiţi să se deplaseze în oraşele din apropiere pentru unele afecţiuni.

8) Infrastructură pentru turism

Potenţialul turistic privit ca activitate economică constituie oferta primară a turismului şi grupează resursele şi obiectivele turistice naturale şi antropice.

Satul Ruşii-Munţi împreună cu celelalte sate aparţinătoare comunei este aşezat în pitoreasca vale a râului Mureş şi acest cadru turistic deosebit de îmbietor influenţează pozitiv dezvoltarea turismului în special pescuitul sportiv, sursă de recreaţie şi odihnă. Potenţialul natural şi arhitectural este ridicat, existând posibilităţi de a crea locaţii agroturistice.

Potenţialul turistic este reprezentat de valea Mureşului în perimetrul localităţii şi de frumoasele decoruri din împrejurimi, dealurile şi munţii din jur.

Potenţialul turistic antropic este complementar celui natural, în această categorie a resurselor şi obiectivelor turistice fiind incluse obiective culturale: biserica satului, muzeul etnografic, căminul cultural, biblioteca. Potenţialul cultural e reprezentat de instituţii de profil şi de evenimentele cultural-artistice din zona. Potenţialul turistic al artei şi tradiţiei populare este reprezentat de cultura materială şi spirituală creată în mediul rural care se manifestă din punct de vedere turistic prin folclor, festivaluri, evenimente şi datini locale de sărbători, colecţii de obiecte vechi, arhitectură rurală specifică. În sat s-a păstrat încă vie cultura tradiţională şi tehnica populară (construcţii de case, porţi, edificii religioase), prin materialele folosite,

instalațiile tehnice sau tehnicile utilizate, deşi procesul de modernizare a diminuat mult acest fenomen ancestral.

Baza materială a turismului constituie oferta secundară din turism având ca şi componente baza de cazare şi căile de comunicație. Baza de cazare este asigurată de pensiunile şi hotelurile locale, de persoanele fizice implicate în primirea vizitatorilor existând în prezent la nivel de comună o capacitate de cazare, la nivelul anului 2014, de circa 300 de persoane. Disfuncționalitatea constă în repartizarea neuniformă a capacității de cazare, aceasta fiind asigurată în principal de localitatea Morăreni. Menționăm că proprietari sunt localnici din satul Rușii-Munți, familiile Moldovan, foşti cojocari particulari în perioada comunistă, familii harnice şi înstărite şi în acele vremuri, ce au început aceste investiții imediat după anii 1990, orientându-se bine ca proaspeți oameni de afaceri, traficul pe DN 15 fiind mult mai intens deci locația e propice dezvoltării turistice.

Repartizarea neuniformă a spațiilor de cazare nu este un mare impediment, distanțele de la bazele de turism fiind mici spre alte localități, iar căile moderne de transport permit vizitarea locurilor pitoreşti ale zonei atât pe jos, cât şi cu mijloace de transport auto, (autoturisme, microbuze, motociclete), pe teritoriul satului cât şi în munte, pe Valea Sebeşului sau în comunele învecinate, inclusiv un voiaj în amonte sau aval pe mirifica vale a Mureşului, sau, de ce nu, pe valuri cu bărci sau caiace.

Ca o picanterie, apropo de ”navigarea” pe Mureş, amintesc faptul că în copilărie foloseam camere de anvelope umplute cu aer pe post de bărcuțe, anvelope de autoturism sau tractor şi porneam pe râu de la podul de cale ferată al Ghezdăşului aflat la granița cu satul Pietriş, plutind pe Mureş până acasă. Odată, excursia a fost şi mai palpitantă, urmând traseul Pietriş-Reghin pe o plută improvizată, o camera de tractor umplută cu aer, podită cu scânduri legate cu funii de lateralele cauciucate. Cea mai mare catastrofă ce se putea întâmpla era ca în timpul periplului naval să nu dai peste o tufă spinoasă sau alte chestii tăioase ce îți puteau sparge ”Titanicul” improvizat.

Căile de comunicație auto cât şi cele feroviare (haltele de la Rușii-Munți sau Morăreni) au o contribuție importantă, orientând şi canalizând fluxurile turistice locale. Infrastructura de cazare cuprinde două hoteluri şi pensiuni cu o capacitate de aproximativ 130 locuri de cazare.

9) Infrastructura pentru inițierea şi dezvoltarea afacerilor

Evoluția sectorului privat se caracterizează prin:

- prezența societăților cu activitate în domeniul comerțului;
- prezența societăților cu activitate în domeniul producției şi serviciilor (morărit şi panificație, fabricarea lemnului şi a produselor din lemn şi plută, fabricarea articolelor din împletitură de pai sau alte

materiale, confecționarea de costume populare în ateliere locale, fabricarea de articole casnice din metal, servicii de turism);

Se constată volumul redus al investițiilor străine în zonă, pe fondul instabilității legislative și a gradului de fiscalitate ridicat, deci există o predictibilitate redusă în cazul demarării unei afaceri. Din păcate, această situație la nivel național predomină de zeci de ani, dar cu toate acestea rata șomajului în sat este redusă.

Din decembrie 2020 se deschide în sat un supermarket „PROFI" extrem de util aprovizionării sătenilor cu produse alimentare.

10) Silvicultura

Pădurile reprezintă sisteme biologice productive ce furnizează materia prima necesară industriei lemnului, constituind totodată o importantă sursă de energie. În plus pădurile, plămânul verde al zonei, constituie un habitat important pentru numeroasele specii de animale și plante, acestea fiind prezentate într-un capitol anterior referitor la flora și fauna locale.

Pădurile cuprind terenurile acoperite cu arbori și arbuști forestieri care își creează un mediu specific de dezvoltare biologică și constituie componente direct productive ale fondului forestier. Pădurile, cum am văzut anterior, sunt clasificate după marile grupe de specii: în păduri de rășinoase, de fag, stejar, diverse specii tari și diverse specii moi.

Reproducția resurselor forestiere este caracterizată prin suprafețele împădurite (introducerea în circuitul forestier a unor suprafețe de teren pe care anterior nu a existat vegetație forestieră) și suprafețe reîmpădurite (reintroducerea în circuitul productiv a unor suprafețe despădurite și neregenerate total sau parțial pe cale naturală).

Suprafețele pe care se execută tăieri ale arborilor în vederea valorificării lor sunt reprezentate de suprafețele pe care se taie arbori în vederea asigurării unor condiții optime de dezvoltare a arboreților și de suprafețele de pe care se extrag arborii rupți de vânt sau de zăpadă, cei supuși unui fenomen de uscare în masă, pădurile îmbătrânite, suprafețele defrișate în vederea executării de construcții și de drumuri.

Deoarece activitatea legată de silvicultură este administrată la nivel comunal voi menționa datele centralizate la acest nivel administrativ pentru o mai bună informare. Cu un potențial de 36,71 din suprafața acoperită cu păduri, comuna Rușii-Munți posedă o suprafață de 1572 ha fond forestier care fac din localitate una bogată (zona Sebeș– Zăspad). Pe lângă suprafața de pădure de pe teritoriul menționat mai sus comuna mai dispune de încă 2462,1 de ha de pădure, astfel 2254,40 ha pe teritoriul comunei Bilbor, în "Dealul lat", Drăgoiasa, (ce aparțin satelor Rușii-Munți și Morăreni) și 207, 4 ha pe teritoriul comunei Răstolița, pe Vișa (ce aparțin de Maiorești).

Totodată, comuna mai dispune de 1340 ha de pășune situate pe teritoriile comunei Rușii-Munți 706 ha, comunei Răstolița 277, 57 ha, comunei Brâncovenești 15, 49 ha (acestea țin de satul Maiorești) și comunei Panaci (județul Suceava- 342 ha). Pășunile din vatra satului Rușii-Munți ocupă 159,67 ha, iar suprafața de teren intravilan a satului era de 131,40 ha, în anul 2001. Suprafața totală a perimetrului comunal este de 4281,51 ha din care teren agricol mai mult de jumătate, respectiv 2497,61 ha.

11) Probleme de mediu

În localitatea Rușii-Munți există surse de poluare ce afectează mediul înconjurător. Acestea au un efect negativ privind calitatea apelor, apa freatică din zonă prin infiltrații și apele curgătoare, în special râul Mureș, Valea satului, pâraiele locale– prin evacuarea dejecțiilor, poluarea solului prin infiltrații, poluarea aerului prin degajare de substanțe urât mirositoare. Aceste efecte se pot atenua prin dotarea acestor unități cu instalații de filtrare, modernizarea echipamentelor tehnice- edilitare, zona de protecție a plantelor. Se propune regularizarea Mureșului pe lungimea totală. Trebuie menționat aici și degradarea unor terenuri din lunca răului din cauza exploatării de balast.

Problema acută este lipsa amenajării malului, acest lucru fiind făcut doar prin îndiguire pe anumite porțiuni, întreținerea albiei pârâielor, reconstruirea podurilor cu capacitate sporită pentru desființarea riscurilor naturale, inundații din cauza ploilor torențiale și topirea zăpezii.

O problemă acută în ceea ce privește mediul și protecția acestuia este reprezentată de prezența și gestionarea deșeurilor menajere și din producție: colectare, transport, tratare, valorificare și eliminare. De asemenea, se impune imperios racordarea tuturor gospodăriilor la sistemul de canalizare. Managementul deșeurilor ocupă un loc important, deoarece acestea nu sunt numai o potențială sursă de poluare, ci pot constitui și o sursă de materii prime secundare, prin reciclare.

Este necesar un program amplu de educare a populației, atât la copii cât și la adulți, pentru conștientizarea necesității și importanței protecției naturii, a biodiversității sălbatice.

În vederea stabilirii situației de facto pentru Strategia de dezvoltare locală 2014- 2020 cu scopul de a studia doleanțele locuitorilor, la nivel de comună a fost demarat inițial un amplu proces de consultare publică, locuitorii având posibilitatea de a răspunde la un chestionar și de a se implica în mod activ în procesul de elaborare a strategiei de dezvoltare locală, de a prezența necesitățile lor precum și viziunea lor de viitor cu privire la comună, tendințele actuale precum și problemele de zi cu zi și modul lor de rezolvare.

Acest sondaj a fost făcut cu scopul de a colecta cât mai multe informații de la cetățenii din toate satele comunei, informații utile administrației locale în luarea deciziilor care priveau dezvoltarea viitoare a comunei. S-a elaborat un chestionar disponibil a fi completat la sediul primăriei, pe site-ul acesteia, de asemenea a fost distribuit de către administrație prin intermediul mai multor persoane fizice, celor interesați în a-l completa. Eșantionul a fost de 132 persoane, dintre acestea 100 fiind din satul Rușii-Munți. Au răspuns la chestionar 56 de bărbați, respective 76 de femei.

În ceea ce privește vârsta persoanelor interesate cel mai mare procent l-au avut persoanele tinere astfel: 24 de chestionare au fost completate de persoane între 18-35 de ani, 21 de chestionare de cele cu vârstă între 36-45 de ani, 19 chestionare de persoane între 46-55 ani, respective un număr de 28 de chestionare de persoane de peste 56 de ani.

În ceea ce privește dezvoltarea rurală locală şi cât de mulțumiți au fost locuitorii de anumite aspecte răspunsurile lor au fost următoarele:

- alimentare cu apă: 50% au declarat că modul de funcționare a sistemului este foarte bun, în timp ce 45,5% au declarat că modul de funcționare este bun.
- canalizare: 43,9 % au declarat că modul de funcționare a sistemului este foarte bun, în timp ce 50% au declarat că acesta este bun.
- transportul public: 37,12 % au declarat că modul de funcționare a sistemului este foarte bun, în timp ce 49,25 % au declarat că acesta este bun.
- drumuri: 37,90 % au declarat că starea acestora este bună iar 46,21 % că este bună.

Din totalul celor care au participat la sondaj, dintre care 76% fiind din satul Rușii-Munți, un procent de 78% au apreciat că lucrurile evoluează într-o direcție bună, aproape 50% nu vor să plece în alte localități din țară sau străinătate pe viitor, iar 80% se simt în siguranță în comunitatea în care trăiesc. De asemenea, un procent de 76,52% dintre cei intervievați era dispus să se implice în activități de voluntariat.

Totodată, în urma sintetizării răspunsurilor din chestionare, cât şi a altor elemente ce ar îmbunătăţii nivelul de trai amintim anumite doleanțe şi priorități ale cetățenilor spre care şi-a îndreptat sau trebuie să își îndrepte atenția administrația locală în anii următori . Mă voi referi atât la unele definitorii tuturor satelor cât şi la cele ce țin strict de satul nostru cuprinse in Strategia de dezvoltare locală 2014-2020, multe rezolvate până în prezent, cât şi la alte aspecte ce vor fi cuprinse în strategia de dezvoltare pentru următorii 6 ani : crearea de noi locuri de muncă, posibilitatea introducerii gazului metan (proiect preconizat a se realiza, la inițiativa mai multor

primării interesate din zonă, în anii următori) înființarea unui cămin de bătrâni, instalarea unui bancomat, curățarea Văii Satului, a pârâielor și a albiei răului Mureș, înființarea de locuri de recreere pentru bătrâni și tineri, crearea de trotuare și șanțuri modernizate, crearea de spații verzi și împăduriri, atragerea de investitori străini, dezvoltarea turismului, îmbunătățirea serviciului de Poliție, înființarea de piste pentru bicicliști și pentru persoanele care se dau cu rolele, realizarea unui birou de cadastru, grădiniță cu program prelungit în comună, dispensar medical cu medic local, construirea de capele mortuare etc.

Printr-o administrare exemplară a comunei, artizanii acesteia fiind primarul comunei Chiș Bălan Ilie, căruia i se potrivește perfect proverbul românesc "Omul sfințește locul", viceprimarul Ceacău Liviu, C.L. al comunei Rușii-Munți, aparatul tehnic, economic și administrativ subordonat, observăm că majoritatea problemelor din Strategia pe 2014-2020 au fost finalizate sau au o evoluție pozitivă, urmând a fi definitivate în perioada următoare. Cele nefinalizate sau cele care vor fi cuprinse în Strategia pe următorii 6 ani ce se va întocmi în acest an, având în vedere componența echipei manageriale, a membrilor noului C.L. și a personalului primăriei ce își face bine treaba sunt sigur că vor fi duse la bun sfârșit.

Ca o concluzie generală a sondajului făcut rezultă că interesul major în dezvoltarea comunității îl au tinerii, aceștia considerând că lucrurile merg într-o direcție bună, nu doresc să se mute în altă parte și sunt interesați de îmbunătățirea nivelului și a standardului de viață, se simt în siguranță și sunt deschiși spre nou, având și predispoziția de a lua parte la acțiuni de voluntariat.

Totodată vedem deschiderea lor și mentalitatea că lucrurile pot fi mereu îmbunătățite, că e loc întotdeauna de mai bine.

În continuare ne vom referi la structura populație locale, la distribuția forței de muncă pe ramuri economice la nivelul anului 2011. Având în vedere interacțiunea acestor ramuri, la mobilitatea forței de muncă de la un sat la altul sau dinspre sat spre oraș, ori spre alte locații economice zonale voi prezența situația centralizată la nivel de comună.

În 2011, din totalul populației, datorită factorilor prezentați anterior (îmbătrânirea populației, restrângerea sectoarelor economice la orașele din apropiere, migrația) marea majoritate o reprezintă populația inactivă (55, 83 % - 1197 persoane) față de populația activă de 947 persoane, din care 878 populație ocupată și 69 de șomeri.

Din totalul de 878 populație ocupată, avem următoarea distribuire pe ramuri economice:

- populație ocupată în industrie– 86;
- populație ocupată în agricultură– 405;

- populație ocupată în comerț- 53;
- populație ocupată în construcții– 52;
- alte domenii – 282.

După evenimentele din 1989 procesul de tranziție caracteristic economiei județului, a întregii economii naționale a influențat mult și economia satului, aducând atât lucruri pozitive, de exemplu trecerea de la un sistem puternic centralizat la promovarea liberei inițiative, posibilitatea accesării de fonduri europene după intrarea țării în UE în 2007, cât și lucruri negative, cum ar fi fărâmițarea terenurilor agricole prin desființarea CAP-ului nepunând la loc un alt tip de asociație agricolă performantă economic, distrugerea sistemul cooperație de consum datorită pierderii piețelor de desfacere și a altor factori, reducerea locurilor de muncă de la unități economice urbane datorită închiderii unora și restrângerii activității la altele. Democrația a venit cu libertatea, cu dreptul la vot, la opinie, dar și cu metehne greu de corectat în timp. Istoric, vorbind războiului rece dintre Vest și URSS a fost câștigat de primii, iar urmările pozitive și negative ale acestui eveniment istoric le vedem.

Ca o părere personală, ca economist ce și-a desfășurat activitatea în ambele sisteme, pe baza studierii multor cărți de specialitate, concluzia mea este următoarea: sistemele economice le fac funcționale popoarele și liderii lor. Vedem un model capitalist clădit în sute de ani, începând cu revoluția industrială din Anglia de la 1642 extrem de performant economic, cu un standard de viață ridicat pentru cetățeni, bazat pe liberă concurență, pe meritocrație, pe respectarea statul de drept, dar constatăm și viabilitatea unei economii socialiste de piață extrem de eficientă în China, deschisă spre nou, economic, cultural, social, unde planificarea și organizarea centralizată în vederea dezvoltării economice e un lucru pozitiv ce duce la progres.

Din păcate, datorită factorilor interni și externi, cel politic central având influență predominantă prin deciziile luate, vedem că România, cu un potențial economic de invidiat, după aproape 30 de ani de democrație nu are încă un proiect de țară, o viziune macroeconomică de dezvoltare pe termen mediu și lung iar un număr de peste 5 milioane de concetățeni au emigrat. Cu alte cuvinte, mai direct, mai pe românește spus am fost conduși prost, de multe ori interesele de partid, cele personale, de clică au primat în defavoarea celor ale marii majorități a populației.

Concret, la noi procesul de privatizare a tuturor unităților de producție care s-a desfășurat după 1990 a fost însoțit de cele mai multe ori de reducerea volumului producției și a capacităților de producție, precum și la dispariția unor activități industriale. Ca parte a sistemului socialist în cadrul CAER, schimbul de mărfuri dintre România și celelalte țări membre era activ și se făcea în rubla transferabilă, acesta după revoluție scăzând

semnificativ, valuta care a început să predomine, folosită pentru plată fiind dolarul sau valutele europene puternice, anterioare euro. Are loc după anii 1990 o devalorizare drastică a leului, fenomen ce a dus şi la alte aspecte negative ce s-au ţinut lanţ.

Făcând o radiografie macroeconomică, începând cu anii 1990, continuând până în anii 2000 când am avut guverne atât de stânga cât şi de dreapta, ca de astfel şi în zilele noastre constatăm o lipsă de viziune legată de fenomenul economic, neexistenta nici până azi a unui proiect de ţară pe termen mediu şi lung adaptabil potenţialului economic al ţării, acest lucru datorându-se neconsultării specialiştilor, punere în funcţii cheie în statul român a multor persoane pe criterii strict politice nepregătite în domeniul ce trebuie să îl coordoneze.

Acest fenomen a început imediat după Revoluţie continuând până în ziua de azi, când în campanile electorale profitând de un electorat uşor manipulabil, uneori nepregătit în studierea informaţiilor sau partinic, mulţi politicieni vin cu programe de guvernare nefundamentate bine economic, neviabile, scopul fiind strict câştigarea puterii. Ca o persoană apolitică îmi permit să afirm acest lucru, îl văd de 29 de ani şi sunt uimit de goana politicului pentru a pune mâna pe banul public, de a-şi acorda facilitate excesivă cum sunt imunitatea şi pensiile speciale, în condiţiile în care avem în continuare cel mai ridicat nivel de sărăcie din UE. Revenind la economie e clar că pe fondul căderii CAER-ului, a liberalizării, economia românească nu era viabilă în forma moştenită în 1989, dar potenţialul economic ce-l aveam (agricol, resursele, naturale, turistic, silvic) permitea în perioada imediat următoare de după Revoluţia din 89 o strategie la nivel naţional de păstrare a sectoarelor viabile, a întreprinderilor ce prelucrau aceste resurse, dezvoltarea ulterioară a acestora. Nu era necesar să facem de toate, ci doar de ce eram capabili. Elveţia are trei ramuri de bază ce produc 90% din PIB: producţia de ceasuri, sistemul bancar dezvoltat, agricultura. Aveam forţă de muncă extrem de pregătită în toate sectoarele, iar dinamizarea ramurilor viabile, dezvoltarea lor atât cu capital autohton cât şi cu infuzie de capital străin (vezi modernizarea turismului la Marea Neagră de către bulgari cu capital german) pe baza unui proiect de ţară ar fi făcut din România una din puterile economice din estul Europei.

Nu putem să nu amintim aici frământările sociale din acei an ce au perturbat luarea unor decizii, dar factorii decizionali politici, în primul rând cei de la Bucureşti, puteau face mult mai mult. Am vândut sau înstrăinat multe active economice pe nimic, am privatizat unităţi economice viabile fără a pune condiţii strict necesare, exemplu fiind reducerea drastică a prelucrării lemnului în Reghin, când puteam printr-un management bun să prelucrăm lemnul la noi câştigând plusvaloare, oferind locuri de muncă în

condițiile în care acum ne tăiem uneori fără discernământ fondul forestier și livrăm cherestea la export. S-a creat în timp o polarizare socială excesivă, bogați și săraci, neexistând o clasa de mijloc consistentă, motorul unei societăți capitaliste moderne. De asemenea, după anii 2000 și mai ales după 2007 are loc o infuzie de capital străin, apar multe fabrici cu țara-mama în vest, multinaționale, bănci, lucruri pe de o parte pozitive, economia actuală a României depinzând de aceste relații economice, pe de altă parte negative. Negocierea de redevențe pe resursele înstrăinate e la nivel mult mai mic decât în alte țări din est, scurgerea masivă de profit în afară fără a pune anumite condiții mai favorabile statului român, sistemul bancar e controlat în marea lui majoritate de bănci cu capital străin care în caz de criză își mută capitalul în țară de origine (vezi criza din 2008), vânzarea în continuare a pământului arabil către străini, fac din România o țară dependentă economic și vulnerabilă la crize. La aceasta se adaugă și deficitele macroeconomice și creșterea masivă a datoriilor externe ce au depășit cifra de 100 mld de dolari în 2019. Multe ar mai fi de adăugat, dar mă opresc aici. Ceea ce constat cu tristețe este că nu învățăm din greșeli, le repetăm și din cauza lipsei de competență a unor factori decizionali la diferite nivele, a predictibilității economice, nu avansăm economic cum ar trebui, în funcție de potențial.

Ca să termin într-o notă optimistă, satul nostru, printr-un management administrativ bun în ultimii 20 de ani face excepție, s-a modernizat, dezvoltându-se frumos. Mai sunt multe de făcut, dar unele aspecte nu țin doar de factorii locali ci depind și de cei județeni sau centrali.

Datorită mobilității forței de muncă și a interacțiunilor sistemice voi prezența situația la nivel de comună cuprinsă în Strategia de dezvoltare locala 2014-2020.

Principalele ramuri economice în economia locală sunt: agricultura, industria de exploatare, transport și depozitare, turismul, prelucrarea lemnului, care este una dintre cele mai dezvoltate ramuri din zonă, material lemnos găsindu-se din abundență. La nivel de comună s-au înființat societăți private de prelucrare a lemnului, acesta fiind prelucrat în diferite forme și valorificat, favorizând dezvoltarea economică și creând locuri de muncă pentru localnici.

La nivelul comunei se constată ponderea mare a agenților economici cu activitate în domeniul comerțului, în defavoarea celor angajați în procesul de producție.

Activitățile specifice zonei sunt: cultivarea plantelor; creșterea animalelor (bovine, ovine, caprine, porcine, păsări, iepuri); comerț; prestări servicii; transport; construcții; fabricarea lemnului și produsele din lemn și plută; fabricarea articolelor din împletitură de pai și alte materiale; apicultură;

servicii de cazare și alimentație publică (restaurante, baruri, cafenele, cofetărie).

Industria prelucrătoare avea la momentul întocmirii lucrării (strategiei de dezvoltare 2014-2020) un număr de 86 angajați, construcțiile 52 de angajați, comerțul cu ridicata și amăntulul 53 de angajați, transport și depozitare – 66 de angajați, personal în turism și industrie alimentară (hoteluri, restaurante, pizzeria) 28 de angajați.

În agricultură din totalul populației ocupate (878), lucrează un număr de 405 persoane.

Producția agricolă se repartizează echilibrat pe cele două componente: cultura vegetală și creșterea animalelor. Principalele culturi agricole sunt: cerealele păioase, porumb, cartofi, legume, pomi fructiferi, viță de vie. Zootehnia este reprezentată de crescătorii particulari de bovine, ovine și păsări.

Creșterea animalelor este relativ bine dezvoltată, constituind o componentă esențială a activității agricole, acest lucru datorându-se și suprafețelor de pășuni de bună calitate necesare pășunatului efectivelor de bovine și ovine, atât cele din vatra satului, din imediata apropiere sau a bogatelor în nutrimente vegetale a pășunilor montane.

Efectivele de animale conform ultimului recensământ sunt:

- bovine – 511 (din care 355 vaci de lapte și 156 tineret bovin);
- cabaline- 111;
- ovine – 2443;
- caprine – 711.

Legat de forța de muncă salariată două dintre cauzele ce au determinat reducerea numărului populației active sunt: reducerea vârstei medii de pensionare, respectiv creșterea numărului persoanelor care au urmat o instituție de învățământ superior sau alte forme de pregătire profesională medie și implicit și-au prelungit perioada de inactivitate. De asemenea, fenomenele mai grave oglindite și la nivel național: îmbătrânirea populației, migrația, lipsa strategiilor macro și micro economice, lipsa insuficientă de capital autohton sau străin pentru investiții deci de crearea a noi locuri de muncă pe baza unui proiect de țară influențează dezvoltarea armonioasă a comunităților locale.

La nivel de comună din totalul de 2144 de locuitori în 2011, populația activă era în număr de 947 din care populația ocupată era de 878 persoane. Un fenomen îngrijorător îl reprezenta în 2012 incidența șomajului în rândul tinerilor, ce reprezentau o pondere mare în totalul șomerilor. Numărul șomerilor la nivel de comună era de 69 dintre care 38 erau în căutarea unui loc de muncă, iar 31 în căutarea primului loc de muncă.

Legat de aspectele de mai sus, cifrele fiind aferente anilor 2011-2012 (unele fenomene s-au perpetuat, din păcate, până în zilele noastre) cu privire la populația activă, la forța de muncă potențială putem trage anumite concluzii.

Îmbătrânirea populației și creșterea ratei dependenței, scăderea numărului populației active și creșterea șomajului datorat proceselor de restructurare, dar și ineficienței sistemului de formare profesională care să răspundă cerințelor pieței muncii (desființarea la un moment dat a școlilor profesionale), migrația tinerilor spre orașe sau în străinătate sunt fenomene ce impun adoptarea de strategii în domeniul dezvoltării, perfecționării și activării resurselor umane, care să sprijine reformele din acest domeniu, strategii care să acopere atât sfera educațională, a formării profesionale sub diferite forme cât și pe cea a ocupării populației. Degeaba pregătim viitori beneficiari de diplome de învățământ, dar acestea sunt bune doar de pus în ramă, nefiind utile în scop personal, pentru că unii absolvenți nu găsesc de lucru sau nu profesează în domeniul pentru care se pregătesc, nici pentru societate.

Strategia de îmbunătățire a situației actuale, creșterea numărului de locuitori și primordial a populației active, trebuie să aibă ca obiective: creșterea natalității, reducerea mortalității prin mărirea duratei de viață, atât prin creșterea nivelului de trai cât și prin modernizarea asistenței medicale și sociale, asigurarea unei fertilități constante în timp la pragul de înlocuire al generațiilor, reducerea incidenței bolilor și a deceselor, creșterea numărului de locuitori atât prin mutarea dinspre urban spre rural a rușenilor stabiliți la oraș cât și prin atragerea de persoane tinere pentru a se stabili în sat. Să nu uităm că vârful demografic l-a constituit anul 1977 când comuna avea 2580 de locuitori, cu mai mult de 400 decât în zilele noastre. Privit de-a lungul timpului nu putem considera un lucru pozitiv declinul demografic accentuat după anii 1990 în condițiile în care în perioada medievală trendul a fost preponderant crescător, iar în perioada comunistă relativ constant.

Obiectivul general al Strategiei de Dezvoltare Locală Pentru satul Rușii-Munți în perioada 2014-2020 și satele aparținătoare comunei, având în vedere situația socială și economică și disparitățile la nivel local, ținând seama și de obiectivele dezvoltării regionale și județene a fost creșterea economică mai accelerată a comunei astfel încât raportul dintre cea mai dezvoltată și cea mai slab dezvoltată zona a comunei să se diminueze până la finele perioadei de programare.

Obiectivul general a fost dezvoltarea durabilă a spațiului rural și valorificarea potențialului turistic local prin:

- revigorarea spațiului rural prin sprijinirea dezvoltării, creării și diversității activităților economice;

- stabilizarea populației din mediul rural;
- crearea de noi locuri de muncă prin angajarea forței de muncă în sectoare non-agricole;
- creșterea veniturilor populației prin exploatarea rațională a pădurilor;
- extinderea zonelor împădurite în scopul creșterii valorii adăugate a produselor forestiere;
- modernizarea și diversificarea proceselor economice de exploatare și prelucrare a lemnului;
- susținerea financiară a industriei locale, diversificarea activităților alternative ale agriculturii, ca de exemplu încurajarea meșteșugurilor și a agroturismului.

S-au evidențiat progrese importante în realizarea obiectivelor prezentate mai sus dar unele rămân în continuare de actualitate și pentru perioada ce survine anului 2020.

Pentru revigorarea activităților economice de la noi, pentru diversificarea acestora se impune susținerea activităților agricole prin realizarea de servicii specifice, a activităților de agroturism, a producției de artizanat, a altor activități cu specific agricol (sericicultura, apicultura, cultivarea ciupercilor, a plantelor medicinale și a fructelor de pădure, pomicultura, a căror fructe sunt căutate pe piața externă, cum ar fi nucile), înființarea de noi pensiuni agroturistice și modernizarea celor existente. Valea Sebeșului are un potențial remarcabil prin pitorescul locului, sau satul ca atare, prin reabilitarea în scop turistic a caselor localnicilor doritori să își câștige existența din turism rural, dezvoltarea serviciilor pentru petrecerea timpului liber (pârtie de schi, bază de echitație, piscine închise). De asemenea, e necesară conversia la o agricultură organică, protecția zonelor cu o biodiversitate specială, aspecte de mare importantă pentru natură și mediul înconjurător și menținerea sau îmbunătățirea peisajului rural și a mediului natural, pe cât posibil în stilul satului românesc ancestral, adaptabil modernității la parametrii rezonabili cerințelor europene, fără excese, în tipologia construcțiilor pentru a ne păstra specificitatea și tradițiile zonei.

Pentru fermieri sunt necesare introducerea de facilitate care să ducă la practice agricole prin care să se păstreze bio-diversitatea, să se mențină resursele genetice locale și care să aibă un impact scăzut asupra mediului.

În ceea ce privește domeniul silvicol este necesară în continuare acordarea de sprijin financiar pentru comunitatea locală în ceea ce privește împădurirea terenurilor abandonate precum și pentru deținătorii de păduri și terenuri agricole degradate din sectorul privat.

Orientarea de bază a strategiei comunei pentru perioada sus menționată a constituit-o potențarea punctelor tari, în vederea valorificării

oportunităților de creștere și minimizarea efectelor punctelor slabe prin eliminarea factorilor ce blochează dezvoltarea.

În esență, prin această strategie s-a urmărit luarea unor măsuri care să permită redresarea economică a satului, a comunei, luând în considerare protecția social și conservarea mediului.

Măsurile prin care s-a urmărit implementarea strategiei au vizat cinci câmpuri de acțiune:

- infrastructura;
- economia;
- mediul;
- resursele umane;
- turismul.

Obiectivele specifice ale strategiei au fost următoarele:

1) Îmbunătățirea generală a calității transportului în comună, integrat în contextul transportului regional cu respectarea condițiilor de protecție a mediului;

2) Creșterea prosperității locuitorilor prin dezvoltarea de întreprinderi mici și mijlocii;

3) Creșterea turismului rural în economia comunei prin investiții directe, promovarea și îmbunătățirea serviciilor;

4) Creșterea nivelului de trai al locuitorilor prin diversificarea activităților economice în condițiile conservării patrimoniului natural și istoric;

5) Ridicarea performanțelor economice prin sprijinirea cercetării, a transferului de tehnologie și dezvoltarea rețelelor informatice pentru afaceri;

6) Reducerea șomajului prin îmbunătățirea angajării și adaptabilității forței de muncă, promovarea oportunităților egale, îmbunătățirea pregătirii și combaterea excluziunii sociale;

7) reducerea disparităților în dezvoltarea localităților comunei;

8) dezvoltarea și încurajarea creării de parteneriate în domeniul infrastructurii, serviciilor și agroturismului.

Prioritățile strategice de dezvoltare au fost:

1) Îmbunătățirea infrastructurii locale (transport, mediu, sănătate, educație, asistență socială, reabilitare rurală, utilități publice), obiectiv realizat în mod corespunzător, realizările edilitare fiind prezentate anterior;

2) Sprijinirea afacerilor (crearea și dezvoltarea de IMM-uri, promovarea produselor și a serviciilor pe piața internă și externă,

dezvoltarea afacerilor prin crearea unor locații specifice), obiective realizate parțial ce rămân prioritare în perioada următoare;

3) Dezvoltarea turismului: dezvoltarea infrastructurii în turism, dezvoltarea, diversificarea și promovarea ofertei turistice, îmbunătățirea serviciilor în turism, conservarea patrimoniului natural, istoric și cultural. La acest punct stăm mai bine deși potențialul turistic dat de cadrul natural de care dispunem noi și zonele înconjurătoare nu este valorificat nici pe departe așa cum ar trebui. Sunt necesare pentru acest lucru strategii atât la nivel local cât și județean și național, o legislație permisivă, care să acorde facilitate în dezvoltarea turistică rurală. Referitor la conservarea patrimoniului natural stăm bine, a celui istoric la fel, mai e de muncit la conservarea celui cultural tradițional cât și la evidențierea oamenilor de cultură încă în viață ce provin din sat, membri ai diferitelor forme de organizare centralizate la nivel național (scriitori membri ai USR, LSR etc) cunoașterea operei lor de către localnici și promovarea acestora.

4) Dezvoltarea durabilă a localității în mediul rural

5) Creșterea ocupării, dezvoltarea resurselor umane și a serviciilor sociale : promovarea măsurilor active de ocupare a forței de muncă disponibile și dezvoltarea sistemului de formare profesională inițială și continuă, achiziționarea de competențe specializate în domeniul administrării și dezvoltării afacerilor. [17]

Bibliografie :

1) V. Șotropa; ”Districtul grăniceresc năsăudean”, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1977; pag. 97.
2) idem (1)- lucrare și autor, pag. 186.
3) idem (1) - lucrare și autor, pag. 156.
4) idem (1) – lucrare și autor, pag. 261.
5) idem (1) – lucrare și autor, pag. 262.
6) idem (1) – lucrare și autor, pag. 265.
7) idem (1) – lucrare și autor, pag. 268.
8) Ioan Lupaș, ”Din Istoria Transilvaniei, ediția a-II-a; vol. 1, pag. 344; N. Albu „Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867, Editura didactică și pedagogică, București, pag. 8.
9) Strategia de dezvoltare locală a comunei Rușii-Munți-2014-2020, pag. 15 și arhiva comunală.
10) idem (9) –lucrare, pag.16.
11) idem(9) –lucrare, pag. 16;

12) V. Netea „ Mureşul superior –Vatră de cultură şi istorie”, Editura Cuvântul, 2006, pag. 76.
13) Beniamin Ioan Maior ,”Monografia satului Maioreşti” , Editura Buna Vestire, Blaj, 2008, pag. 236-238.
14) idem (13) – lucrare şi autor, pag. 229.
15) File de istorie. Legile conversiunii (1932 -1934), Asociația Paraklitos, articol de pe net, 2017.
16) idem (13) – lucrare si autor; pag 238.
La acest subcapitol, ultima parte, s-au folosit informaţii utile conspectate din Strategia de dezvoltare locala a comunei Ruţii-Munţi – 2014-2020, cu completările necesare perioadei 2020-2026.

VI. ASPECTE DE ETNOGRAFIE ŞI FOLCLOR

1) Aşezarea şi evoluţia culturii materiale

Etnografia este ştiinţa care descrie, studiază şi clasifică popoarele după particularităţile modului de viaţă, ale culturii materiale, spirituale şi istorice ale unei etnii. În cadrul acestui domeniu se studiază originea, compoziţia şi răspândirea lor, urmărind evoluţia culturii lor sub aspectele prezentate mai sus, moravurile şi particularităţile felului lor de viaţă, legăturile cultural-istorice reciproce.

În acest capitol mă voi referi la aspectele ce privesc tipologia localităţii, a gospodăriilor, a caselor, la materialele şi tehnicile de construcţie ale imobilelor de-a lungul timpului, la interiorul caselor ţărăneşti, la elementele ce privesc construcţiile economice anexe casei, necesare gospodăriei de la sat, respectiv construcţiile obşteşti.

După întemeierea ei şi stabilirea primilor locuitori în vremuri străvechi, cu mult înaintea atestării documentare, aşezarea evoluează natural prin implicarea factorului uman în ritm tot mai intens prin transformarea mediului înconjurător şi valorificarea potenţialului natural în vederea obţinerii de produse variate necesare traiului, urmărindi-se constant creşterea gradului de bunăstare.

Având în vedere dovezile arheologice descoperite localităţile din apropiere (fibula de la Suseni, ciobul vechi de oală de la Deda), respectiv locul de aşezare al satului într-o zonă geografică extrem de prodigă în resurse, putem trage concluzia că acest proces a început în vremuri preistorice, cu mult înainte de formarea poporului român, s-a intensificat în sclavagism, în vremea statului dac, dar mai ales în timpul stăpânirii romane din Dacia când în activităţile productive curente au fost aduse si introduse cele mai avansate tehnologii cunoscute în lumea antică.

În perioada de formare a poporului român şi la noi, ca de altfel pe tot teritoriul cucerit de romani, viaţa şi-a urmat cursul în cadrul unor colectivităţi mai mari, ce au păstrat numele de sat (latina fossatum), dar şi în colectivităţi mici, autohtone care au păstrat denumirea dacică de ”cătun.” (la noi Sebeş). [1]

Terminologia de bază a aşezării caselor şi a organizării gospodăriei, respectiv a interioarelor sau anexelor casei face parte din fondul originar al limbii romane.

La început casa (lat. casa) a avut împrejurul ei numai curtea (lat. curtis) sau bătătura (lat. batt(u)ere), ambele împrejmuite cu gard (termen dacic), având acces la drum (termen neogrec) printr-o poartă (lat. porta) şi în interior prin uşă (lat. ustium). Locuinţa străveche a păstrat numele dacic de

bordei, la fel “arjeaua“ (argeaua) ca adăpost pentru războiul de țesut sau pentru dispozitivul în sine, în schimb șura a apărut mult mai târziu. Nume vechi au și tipurile arhaice de închizători pentru animale: țarcul (cuvânt dacic) sau staulul (lat. stab(u)lum.) De asemenea, denumirile încăperilor casei arhaice sunt și ele vechi. Încăperea locuibilă se numește în continuare casă, fiind completată ulterior cu alte spații necesare păstrării rezervelor de hrană și uneltelor de bază. Cele cu anexe metalice au primit nume diferite: tindă (lat. tenda) ca spațiu distinct atunci când se trecea prin ea în casă, cămară (cuvânt din noua greacă: kamara) atunci când a avut ușă de acces aparte sau celar (lat. cellarium) în momentul când e alăturată casei. În Ardeal celarul devine în timp termen pentru spațiul în care este păstrat vinul. Termenul de cămară a rămas în terminologia veche și la noi, indicând spațiul de depozitare atât cu ușă de acces aparte, cât și cu intrare din încăpere, în schimb cel de celar s-a pierdut.

Tot din fondul originar provin și o seamă de termeni privitori la construcția caselor: perete (lat. paries-etis), acoperiș (lat.acco(o)perire), căprior (lat. capriolus), coardă (lat. chorda).

În organizarea interiorului casei și a desfășurării activităților casnice, în principal prepararea hranei, cel mai important loc îl avea vatra, termen de proveniență autohtonă. Alături de colțul pentru vatră, ce avea reîntregit în corpul său cuptorul pentru copt pâine (lat. pane), se găsea colțul cu pat (ngr. patos), apoi colțul cu masă (lat. mensa), jur împrejur cu scaune (lat. scamnum) și colțul de după ușă unde se găsea un scaun pentru vasul cu apă (lat. vasum) și un cui bătut în perete (lat. cuneus) ori un cuier simplu făcut dintr-o scândurică pe care erau bătute cuie și folosit pentru agățarea îmbrăcămintei (lat. îmbracare), a desagilor (ngr. disakki on) sau alte obiecte.

În jurul satului se întindeau diverse categorii de terenuri, folosite în ocupații locale. Cele mai importante dintre cele cultivate, erau cele ce și-au păstrat numele dacic de ”țarină”. Alți termeni privitori la celelalte categorii de terenuri aparținând fondului originar al limbii române sunt: câmp (lat. campus), pădure (lat. padulem), tufiș (lat. tufa), fînaţ (lat. fenacium), pășune (lat. pastioanis), arătură (lat. aratorius), vie (lat. vinea), pomet (lat. pometum) și altele. Pentru plantațiile de pomi mixte s-a adaptat puțin mai târziu termenul de ”livadă” din limba neogreacă (ngr.). Treptat, odată cu creșterea numărului populației și a necesarului de produse agricole, țarinile au fost extinse în zonele joase. La noi Lunca Mureșului este formată prin desțelenire în teren agricol, iar în unele zonele deluroase și muntoase se fac despăduriri, defrișări și curățiri de arboret sau arbuști pentru mărirea terenului arabil sau a celor cu pășuni, de-a lungul timpului.

Așezarea noastră a fost atestată în documentele medievale la 1228 , atunci când a fost făcută ca donație, dar hotarele ei au fost stabilite de obștea

sătească cu mult timp înainte. Valorificarea terenurilor ce aveau resurse naturale era rânduită în funcție de condițiile locale și de tradiții tot de obștile sătești, acestea stabilind și transmițând de la o generație la alta rânduielile privitoare la începutul și sfârșitul muncilor diverse, legate de date calendaristice încadrate adeseori în obiceiuri. Conducerea obștilor era asigurată de sfatul bătrânilor, cu rol important în evoluția localității, acest for de conducere empiric, ancestral, interzicând sau permițând răspândirea gospodăriilor în cuprinsul hotarelor.

Procesul extinderii localității s-a desfășurat în timp îndelungat, deoarece într-o primă etapă pe terenurile mai îndepărtate de satul ”primordial” au apărut prima dată adăposturi improvizate, îngrădirea arealului potențial locuibil, apoi construcții oarecum mai durabile pentru oameni și animale ce au fost transformate în gospodării. În condițiile economiei feudale ce se caracteriza printr-un schimb redus de produse, satul a trebuit să trebuit să își rânduiască valorificarea terenurilor, a pădurilor, a pășunilor și fânețelor, astfel încât să obțină tot mai multe și variate produse necesare traiului, acest lucru realizându-se preponderent prin agricultură și creșterea animalelor.

Având în vedere actuala dispunere a satului, putem presupune, luând în considerare datele cuprinse în urbariul de la 1554, respectiv prima conscripție mai completă, cea de la 1724, când ne regăsim trecuți în documente cu 51 de gospodării de iobagi, aproximativ 300-330 de suflete, că dispunerea locuitorilor, a caselor, era inițial în zona în care se află centrul actual, localitatea extinzându-se ulterior. Putem argumenta acest lucru având în vedere dispunerea suprafețelor agricole adiacente zonei, a faptului că vadul râului Mureș permitea construirea în apropiere, perpendicular pe axa râului a unei ”punți de legătură” cu satele învecinate Morăreni și Maiorești printr-un pod, respectiv apropierea de localitatea Aluniș, atestată la 1228 (sat ce a fost şi el donat vistiernicului Dionisie cf. aceleiaşi surse istorice şi a hărţii prezentate la primul capitol) și legăturile social-economice cu populația maghiară de acolo. De asemenea, este posibil ca dispunerea inițială să fi fost nu concentrată, ci liniară, pornind din zona centrală a satului către partea din ”Jos ”, din ”Sus” sau spre râul Mureş pentru o legătură cât mai bună economic cu vecinii. Spre Morăreni, trecerea râului făcându-se pe punți suspendate.

Un important rol l-a avut în stabilirea oamenilor pe acest meleag râul Mureș, aceasta înlesnind aproape peste tot valorificarea lui și a luncii sale, asigurând apa necesară oamenilor și animalelor, plutăritul și legăturile cu așezările aflate în aval sau în amonte de el. De asemenea, zona deluroasă de podiș, contactul cu munții a oferit ”rusenilor” resurse economice variate.

Tipologia satului

Numeroşi cercetători s-au ocupat de sate şi de tipologia acestora, atât din rândul etnografilor cât şi din rândul geografilor, a sociologilor, printre aceştia amintim pe Vintilă Mihăilescu, Romulus Vuia sau Ion Vlăduţiu.

Vintilă Mihăilescu s-a ocupat de tipurile structurale de sate şi de răspândirea lor geografică, stabilind trei tipuri de aşezări: aşezări de tip risipit; aşezări de tip adunat (grupat sau îngrămădit); un tip intermediar de sat, aşezare de tip răsfirat (sat de coline, de pădure) luând în considerare ca şi criteriu de clasificare de bază ocupaţiile locuitorilor.

După clasificările gândite de domnul Vintilă Mihăilescu, satul nostru se încadrează la tipul de sat răsfirat, aceasta reflectând ocupaţiile mixte din zona noastră, cu posibilităţi de agricultură, livezi, fâneţe, păduri, acces la drum de munte şi la lunca râului Mureş. [2]

Conform omului de ştiinţă Romulus Vuia, care a cercetat îndeaproape aşezările din Transilvania satul Ruşii-Munţi s-ar încadra tot în cea de a doua tipologie, de sat răsfirat, propriu zonelor deluroase, cu ocupaţii ale oamenilor preponderent mixte, agricole şi pastorale. Structura aşezărilor a avut un caracter evolutiv şi a fost determinată în mare parte de ocupaţii, de dezvoltarea activităţilor economice. [3]

Satele de tip răsfirat nu sunt unanim recunoscute ca tip de aşezări datorită instabilităţii lor în timp, deoarece sporind populaţia, proprietăţile se parcelează, gospodăriile se îndesesc şi astfel aşezările devin adunate. Pornind de la premisa de mai sus şi de la prezumţia mea, că iniţial satul a fost concentrat în feudalism cu case în zona centrului, răsfirându-se ulterior, având ca filon de bază uliţa principală putem trage concluzia că Ruşii-Munţi este un sat de tip adunat, cu gospodării rânduite de-a lungul uliţelor, care gravitează şi pornesc dintr-un centru care este nucleul iniţial al aşezării, cu structură neregulată, cu curţi mai largi sau mai strâmte în completarea cărora se află mici grădini sau alte suprafeţe cultivate cu legume, pomi fructiferi sau viţă de vie. În jurul satului se întind câmpurile împărţite în sectoare destinate culturilor, fâneţelor şi păşunilor. Deci Rusul este un sat de tip adunat, cu structură neregulată, specifică zonelor deluroase, cu uliţe construite din configuraţia terenurilor, în care loturile pentru gospodăriile tineretului s-au obţinut fie prin parcelarea grădinilor de lângă casele vechi, fie prin extinderea marginală a suprafeţei construite. Densitatea gospodăriilor este relativ constantă în zilele noastre, deşi în vremurile vechi ea scădea dinspre centru spre marginile satului, unde erau mai răsfirate. În acest model tipologic se încadrează, în genere, satele poziţionate la ieşirea văilor din munţi şi dealuri, evoluate în timp spre forme geometrice mai ordonate liniar.

După ce satul a cucerit lunca, acesta s-a ridicat şi pe coaste, la noi străzile ce urcau la Bursucău, actualmente strada Gării sau cea a Pădurii, unde s-au construit case, satul evoluând spre tipul de sat adunat riveran, de terasă sau coastă. În perioada capitalistă, anterioară comunismului, s-au restrâns peste tot posibilităţile de extindere a terenurilor agricole-pastorale, s-a reglementat exploatarea pădurilor, care au devenit importante baze de materii prime industriale, cerinţele de material lemnos sporind atât pentru economia internă cât şi pentru export. În perioada comunistă ţinând seama de structura social- profesională a populaţiei, modul de folosinţă a terenului agricol, caracterul producţiei şi al funcţiilor economice (industrie, agricultura) cât şi de importanţa acestor funcţii şi de gradul lor de îmbinare, s-a făcut o nouă structurare a aşezărilor rurale de către un colectiv de autori format din I. Băcănaru, I. Ştefănescu, P. Deica, D. Buga, E. Molnar, V. Tufescu. Pe baza criteriilor prezentate mai sus, satul intră în tipologia aşezare rurală cu funcţii mixte (varianta b), aşezare rurală în care meşteşugurile sătești formează ocupaţii anexe agriculturii, având în vedere activitatea agricolă de la C.A.P. , respectiv Cooperativa de Consum, iar unii locuitori încep să muncească în centre urbane sau în alte localităţi, în diverse sectoare economice.

Gospodăriile

Gospodăriile rurale s-au individualizat în timp prin planul şi arhitectura caselor, felul şi numărul anexelor construite, modul de grupare în curte, orientarea acestora în funcţie de punctele cardinale sau ulițe. La bază stau tipurile arhaice de construcţii ce au evoluat odată cu satul în condiţiile specifice ale diferitelor orânduiri sociale. Dezvoltarea economică, valorificarea tot mai intensă a resurselor naturale locale, începând cu solul, continuând cu fâneţele, păşunile şi pădurile, datorată atât factorilor umani, cât şi poziţionării geografice, au dus în timp la îmbunătăţirea condiţiilor de locuit, la creşterea numărului de gospodării, elemente prezentate evolutiv în subcapitolul privitor la recensăminte, construcţiile diferenţiindu-se ulterior perioadei vechi prin dimensiuni, nu prin profil, în funcţie de starea materială a sătenilor, prin inventarul gospodăresc sau alte bunuri până în timpurile noastre. Anexele gospodăreşti din curţi s-au diferenţiat şi au evoluat potrivit cerinţelor ocupaţionale, urmărindu-se amenajarea de spaţii utile adăpostirii animalelor, a uneltelor şi atelajelor agricole, a diferitelor produse agricole, pomicole, viticole, agricole.

Alţi factori importanţi privitori la amplasarea şi realizarea construc-ţiilor au fost cei naturali. Condiţiile climatice au impus în primul rând o anumită orientare a caselor, dispunerea acestora fiind în funcţie de ieşirea la

uliţe sau puncte cardinale pentru o luminozitate sporită şi în al doilea rând a înălţimii acoperişurilor, cu panta de scurgere cât mai accentuată. Umiditatea mai mare a solului a impus aşezarea construcţiilor pe temelii de piatră, pe fundaţii sau pe pante pentru a fi ferite de igrasie, dar şi pentru a fi protejate de inundaţii. Calitatea şi cantitatea de materiale şi diversitatea lor, crescând în timp, au influenţat de asemenea profilul construcţiilor. Dacă la 1900 în sat existau 301 case, din care 300 aveau pereţii din lemn, una avea pereţii din piatră, respectiv acoperişurile caselor erau la 222 dintre acestea din şindrilă, din ţiglă la 58 de case, respectiv trestie sau paie la un număr de 21 de case, la recensământul din 1910 numărul caselor creşte la 332, din care 326 aveau pereţii din lemn, 4 din piatră sau cărămidă, 2 din piatră sau pământ, crescând numărul acoperişurilor acoperite cu ţiglă la 126 în detrimentul celor cu şindrilă ce erau în număr de 201 sau al celor acoperite cu paie în număr de 6. Tendinţa caselor construite din cărămidă se va accentua în secolul XX, de asemenea cea a folosirii ţiglei pentru acoperişuri în loc de şindrilă sau paie.

Clasificarea tipurilor de gospodării se realizează ţinând cont de mai multe criterii. Din punct de vedere economic, ţinând cont de factorul ocupaţional, gospodăriile de la noi sunt de tip agricol- pastoral specific zonelor deluroase sau muntoase, cu soluri nu foarte bogate, unde animalele erau ţinute atât pentru produse şi munci, cât şi pentru gunoirea solurilor. ”Rusenii” au crescut în număr mare atât vite cât şi animale mici, îndeosebi oi sau capre, cu care se gunoiau terenurile destinate păioaselor, ”grădinuţele” sau alte suprafeţe.

Casele şi construirea unor anexe mai numeroase şi spaţioase, se înălţau din bârne bine închegate pentru a asigura o cât mai bună protecţie contra frigului în anotimpul rece. Acoperişurile caselor erau înalte, în podul acestora păstrându-se diverse alimente. Amintesc aici de produsele obţinute din carne de porc, cârnaţi, caltaboşi, sângerete care erau puse la afumat şi păstrate iarna în pod, de berbinţele cu brânză iute, sacii cu alune şi nuci. În podul şurelor sau grajdurilor se depozitau cereale, fân pentru animale sau alte produse. Cotețele pentru porci şi staulele de iarnă pentru oi aveau o construcţie solidă. Când se desprimăvăra oile treceau în staule mutătoare, pentru gunoirea grădinilor, fâneţelor şi terenurilor agricole destinate culturilor anului următor. De asemenea, gunoiul de grajd rezultat de la vite era transportat pe câmp în acelaşi scop sau se îmbunătăţea calitatea solului în grădina de legume, fiind pus şi la baza pomilor. O parte din produse sau din animale erau valorificate pentru completarea celor necesare traiului.

În funcţie de tipologia caselor, la noi în localitate gospodăriile se încadrează în cele cu curţi închise, fiind pe terenuri mai puţin accidentate, ceea ce a permis gruparea construcţiilor pe o suprafaţă mai restrânsă despărţită de garduri de terenurile agricole din jur, având mici ocoale pentru

creșterea animalelor (păsări, porci, vacă și altele), pentru depozitarea furajelor (coșteiuri) sau fân, grădini de legume și livezi sau vii. Gospodăriile ”rusenilor ”, în marea lor majoritate, aveau curți în organizare liniară, cu construcții înșirate de-a lungul acestora, cu casa, care era amplasată către uliță și continuând cu grajdul sau șura în marginea grădinii de legume. Între cele două construcții principale se aflau cotețele pentru animale mici sau erau construite alte anexe, cum ar fi cele pentru depozitarea lemnelor (lemnăriile). În anumite situații locul acesta era ales în dreptul grajdului sau a șurei. Animalele mari (vitele sau caii) erau ținute tot timpul anului în grajd, cu excepția anotimpurilor calde, când mergeau la pășunat, la fel erau ținuți porcii puși la îngrășat, pentru a fi tăiați la Crăciun. Gospodăriile cu curți în organizare liniară a fost tipul obișnuit în zona noastră, atât la români cât și la unguri sau sași, majoritatea construcțiilor gospodărești fiind din lemn, acoperite cu șindrilă sau paie. În acest fel se economiseau materiale, iar pe de altă parte construcțiile nu erau expuse așa mult riscului de incendii, foarte frecvente înainte de adoptarea cărămizilor și țiglelor ca materiale de construcție.

Ca profil arhitectural, la noi se mai întâlnesc și gospodării cu curți organizate în două linii, adaptate felului suprafeței construibile cu șură, grajd, bucătărie de vară, amplasate nu în continuarea casei, ci separat de ea, în general mai în spate, către grădina de legume. Acest lucru era valabil pentru proprietățile ce aveau o deschidere mai mare la uliță, suprafața acesteia nepermițând o dezvoltare liniară de tip clasic, prezentată anterior. Putem aminti aici casele lui Bumbu Leon, a lui ”Rimu” și altele. De asemenea, întâlnim și gospodării cu casa în latul curții, când casa se retrage dinspre drum mai în spate, lăsând terenul plan din fața ei altor anexe sau cultivându-l cu legume, viță de vie, pomi (gen casele de pe strada Gării, pe Coastă, cele din dreapta– unde locuiau ”Marea din Coastă” sau cea a ” Buţoaiei”), sau gospodării cu casa în lungul drumului (gen fosta casă a lui George Dechi). De asemenea, în timp gospodăriile vor tinde spre curți duble, acest lucru datorându-se atât grijii pentru animale, cât și pentru a întreține cât mai bine curățenia în anexe și în jurul casei, circulația dintre cele două curți fiind destul de intensă.

Diferențierile privind organizarea gospodăriilor sunt rezultate în urma găsirii celor mai potrivite soluții care să ofere condiții cât mai bune desfășurării activităților economice și casnice. Din vechime se spune că în curte se vede vrednicia bărbaților și în casă hărnicia femeilor și de aceea s-au rânduit cu grijă atât interioarele caselor cât și exterioarele construcțiilor din jurul casei, iar buna organizare și întreținere a gospodăriilor a fost pentru țărani o preocupare importantă.

Alte elemente arhitectonice care completează gospodăria rurală erau

gardurile și porțile. Apariție timpurie a gardurilor în jurul proprietății, cât și a porților de acces în acestea, se leagă de utilități vechi, generale de restrângere a circulației interioare cât și de a proteja spre exterior. Gardurile s-au diferențiat de-a lungul vremii atât datorită materialelor folosite cât și a tehnicilor de confecționare în jurul gospodăriei. Au apărut de timpuriu garduri din lemn, din piatră, mai rar din lut sau din trestie, înlocuite în zilele noastre cu cele din fier sau beton. Mai frecvente au fost gardurile din lemn, pe alocuri leațurile sau șipcile din lemn fiind folosite doar la partea dinspre drum în continuarea porții mari și a portiței de acces, în interior folosindu-se alte materiale cum erau nuiele în vremi arhaice, apoi garduri cu stâlpi de metal și sârmă în vremuri mai moderne. De asemenea, se foloseau gardurile din nuiele în curți sau la alte împrejmuiri obștești. Îmi amintesc din copilărie de gardurile ce dădeau către ”Dimeşti”, pe cărarea dinspre livezi, de ”Gardul Țarinii”, de cele ce flancau drumul Bursucăului din Coastă până la baza dealului ș.a.

La fel ca și gardurile, porțile au evoluat în timp atât din punct de vedere al materialelor din care erau făcute, a tehnicilor de construcție cât și din punct de vedere estetic. Cele mai vechi s-au făcut din aceleași materiale ca și gardurile, din lemn sau nuiele. Pentru a facilita circulația oamenilor și animalelor, alături de poarta mare, pe care intra carul sau căruța care aducea recoltele de la câmp, sau lemne de la pădure pentru foc, a apărut și portița în continuarea ei. De obicei, portița avea dispunerea între poarta mare prin care se intra în curte și gardul din fața casei. Cu timpul, parii folosiți în construcția porților au fost înlocuiți cu stâlpi solizi, bine înfipți în pământ, ciopliți în patru fețe, acoperiți cu șindrilă și uneori sculptați. De asemenea, porțile vechi de la Rușii Munți erau frumos ornamentate, cu bolta superioară sculptată în lemn, modele ce existau până în anii 1989 la unele case, existând și în zilele noastre la un număr redus de case bătrânești.

Porțile și gardurile de tip vechi acum sunt înlocuite de tipuri comune, confecționate din alte materiale: fier forjat, materiale plastice, stâlpi capitonați cu plăci din beton sau alte materiale. Influențele urbane și materialele de construcție noi au schimbat înfățișarea satului, începând cu casele și terminând cu gardurile și porțile gospodăriilor. În zilele noastre are loc un proces amplu de apropiere a satului de oraș, proces început încă din perioada comunistă prin modernizare rurală. Casele sunt spațioase, mobilierul confecționat industrial luând locul celui tradițional, iar construcțiile anexe se restrâng la cerințele actuale sau apar altele noi destinate relaxării: chioșcuri de vară, foișoare pentru servit masa, locuri special amenajate pentru grătar, terase de vară etc.

Tipologia caselor în evoluția lor

Pentru locuitorii acestor meleaguri casa reprezintă un adăpost absolut necesar protejării împotriva factorilor naturali potrivnici: ploaie, frig, vânt și altele, dar și pentru a crea un cadru de desfășurare a unor activități specifice, casnice. Casele au apărut datorită evoluției umane, intelectuale și materiale, încă din timpuri ancestrale, pe primele trepte ale evoluției sociale, îmbunătățindu-se în timp sub imboldul necesităților generale în creștere, pentru a oferi o cât mai bună adăpostire și un confort sporit. Evoluția acestora a fost un proces îndelungat, complex atât în ceea ce privește dezvoltarea tipurilor tradiționale cât și îmbunătățirea acestora prin legăturile cu zonele învecinate, cu orașele sau cu alte etnii, în cazul românilor ardeleni cu ungurii și sașii.

În perioada prefeudală și feudală timpurie casele erau de timp monocelular, dar acestea au fost curând întregite cu alte încăperi destinate păstrării alimentelor și, în cât mai mare siguranță, a uneltelor de fier, extrem de scumpe și greu de procurat în acele vremuri. Astfel, casei cu o singură încăpere i se alătură o încăpere denumită tindă, iar uneori și o cămară, apărând astfel casa cu două sau trei încăperi. Casa cu două încăperi s-a generalizat și diferențiat în feudalism în vederea lărgirii spațiului pentru activitățile casnice, insuficiența acestuia resimțindu-se mai ales în iernile lungi. În tindă este amplasat cuptorul pentru pâine, care înainte era în casă, fiind acum înlocuit cu vatra de foc ce încălzea și lumina locuința. Mutarea sursei de foc pentru gătit în tindă a dus la completarea casei cu o cămară, pentru păstrarea rezervelor de hrană și a altor produse. Cuptorul pentru pâine devine cu timpul o componentă arhitecturală utilă, exterioară casei, construcție distinctă. Uneori, alături de el mai existau alte spații speciale preparării altor alimente, cum ar fi afumătoarea, sau a altor lucruri din gospodărie. Astfel, tinda preia funcțiile casei vechi monocelulare, apărând casele cu două camere, locuință pentru odihnă și tindă și alt model, cele cu două camere pentru odihnă și tindă. Acestea s-au generalizat în secolele al XVIII-a și al XIX-lea. Asemănător cu alte zone din Ardeal, și la noi, toate aceste construcții vechi aveau în exterior un târnaț de obicei, în fața locuinței de la stradă, de dormit și pe lateral, închis în partea inferioară cu scânduri, cu arcade frumos ornamentate în partea superioară. Amintim aici case de acest tip: cea a lui Suciu Iosif, care a fost bunicul meu, aflată vizavi de Căminul cultural (actualmente modernizată); cea a lui Deac Ioan din Centru (actualmente modernizată) cea a lui Leonuț Ilovan aflată pe strada Gării ce își păstrează caracteristicile arhitecturale vechi, destul de bine și azi.

Casele au înregistrat o dezvoltare mai lentă, acest lucru datorându-se faptului că în timp, odată cu ele s-au înmulțit și s-a mărit numărul construcțiilor anexe, în primul rând șurele și grajdurile, uneori anexele atingând dimensiunile caselor sau chiar depășindu-le datorită preocupării pentru creșterea animalelor, atât a celor folosite la munca diversă (cai și boi), cât și a celor de la care se obțineau produse alimentare necesare traiului. Țăranii creșteau vaci, porci, oi, capre, păsări și altele.

În condițiile prezentate, multă vreme locuințele s-au limitat la strictul necesar, adică o singură încăpere întregită de timpuriu cu o tindă sau (și) cu o cămară. La noi în țară trecerea treptată la locuințele cu trei încăperi are loc în secolul al XVIII-lea. Acest proces nu s-a desfășurat în mod egal nici sub aspect zonal, nici social, ci a început în acele zone care au avut o stare economică prosperă, la acele pături sociale care au fost mai înstărite. Dacă în alte zone ale țării datorită condițiilor istorice vitrege (lipsa lemnelor de foc pentru încălzirea locuinței în iernile lungi și pentru prepararea hranei), cum ar fi zonele sudice, locuințele de tipul siliștilor din Moldova, în vremurile arhaice predominau ca locuințe bordeiele sau cele de tip semi îngropat, în Transilvania deci și la noi predominante erau locuințele de suprafață. Locuința tradițională obișnuită a poporului român a fost casa țărănească, după cum arată termenii de bază ce definesc părțile ei componente și descoperirile arheologice. Legat de construcția acesteia existau în trecut o mulțime de credințe, obiceiuri și superstiții, începând cu alegerea locului.

În trecut sătenii credeau că există ”locuri bune și curate” și ”locuri rele și necurate”, continuând cu diferite obiceiuri în care se exprimau dorințe de bine și belșug, teama de rele și se încheiau la terminarea construcției, cu mutarea în casă nouă, cu aprinderea primului foc și începutul activităților casnice.

Îmi amintesc din copilărie că la ridicarea unei case, când se turna fundația, la baza ei se îngropa o găină, deci se aducea o jertfă, ce trebuia să asigure trăinicia viitoarei case, exact ca în Balada Meșterului Manole, cu zidirea Anei. Sus, pe acoperiș, la îmbinările geometrice era pus un cocoș din metal, sau chiar mai mulți, această pasăre fiind în credința populară simbolul protecției și al bogăției.

La Rușii-Munți, pe lângă casele care ne arată stadiul actual al dezvoltării arhitecturale și al tehnicilor de construcție, a mai supraviețuit sporadic și tipul tradițional din care au evoluat construcții mai mari, cât și unele locuințe formate dintr-o încăpere, afiliate acesteia fiind tinda și cămara, cel mai bun exemplu fiind casa lui Leonuţ Ilovan.

Perioada comunismului, îndeosebi dezvoltarea rurală din perioada ceaușistă, aduce o schimbare majoră în arhitectura caselor fiind acceptate

pentru uniformizare doar unul, două proiecte tip privind construcţiile noi, cele obişnuite fiind cele care cuprindeau 4 încăperi dispuse astfel: 2 camere de locuit la stradă, sufragerie, bucătărie, o verandă exterioară de trecere, un antreu mic, cămară, ”rusenii” modernizându-şi ulterior spaţiile prin construirea de băi şi toalete interioare, închiderea verandei pentru o mai bună izolare termică, extinderea suprafeţei locuibile dacă spaţiul permitea iar numărul membrilor familiei creştea.

Tot în această perioadă încep să se construiască casele cu etaj, cu suprafaţă locuibilă sporită, unde puteau să locuiască familii mai numeroase, sau chiar două familii: ”bătrâni”, care de obicei locuiau în odăile din spate şi ”tineri” ce ocupau camerele din faţă pentru dormit, restul încăperilor (bucătărie, cămară, baie) fiind folosite în comun. Ne amintim cu umor cum în cazul neînţelegerilor dintre generaţii (de obicei disputele începeau între noră şi soacră) când erau sfădiţi, bătrânii stăteau ”de chilini”, cum se zice pe la noi, adică separat de cei tineri.

O mare importanţă a dat-o întotdeauna ţăranul român curăţeniei casei, atât ca activitate zilnică obişnuită, cât şi ca obicei tradiţional în două perioade importante din ciclul anului şi al vieţii familiale: în apropierea sărbătorilor de iarnă, înaintea Crăciunului, când oamenii stăteau mai mult în casă şi înaintea Paştelui, se făcea curăţenia generală, începând cu văruitul pereţilor, opăritul mobilierului din lemn, lipitul ariilor, spălatul şi schimbatul obiectelor textile de uz zilnic, împodobirea cu cele decorative de sărbătoare, confecţionate şi păstrate numai în acest scop (lepedeie înflorate, păretare, ştergare). Curăţenia se impunea şi în îmbrăcămintea oamenilor ce purtau straie de culoare albă, specifice tuturor zonelor în trecut.

Studierea mai temeinică a vieţii şi obiceiurilor poporului român pe baze ştiinţifice a început să se facă abia în a o doua jumătate a secolului al-XIX-lea, după înfiinţarea şcolii naţionale de medicină şi farmacie din Bucureşti (1856), prin străduinţele doctorului Alexandru Davila şi a Societăţii Academice Române (1866) a cărui prestigios îndrumător în acest domeniu a fost Bogdan Petriceicu Haşdeu. Academia Română a instituit concursul cu tema ”Igiena ţăranului român”, publicându-se în 1895 două lucrări cu acest titlu al doctorului Gh. Crăinicesu şi N. D. Manolescu. În cercetările sale Gh. Crăinicescu, pe lângă tipologia caselor din Regat, a observat-o şi pe cea a caselor din alte zone locuite de români, în primul rând din Transilvania, cu elementele caracteristice locale. După Primul Război Mondial şi reîntregirea ţării, cercetătorul Romulus Vuia, etnolog de marcă, devenit în 1920 asistentul profesorului George Vâlsan la Institutul de Geografie din Cluj (George Vâlsan fiind un reputat geograf şi etnograf, membru titular al Academiei Române, cu studii făcute la Bucureşti, Berlin şi Viena, preşedinte al Societăţii Etnografice Române şi al Institutului de

Geografie din Cluj) a început studii ample și temeinice privitoare la așezările din Transilvania și Banat, stabilind tipurile principale de sate, gospodării și case. Încă din perioada interbelică se creează condiții pentru achiziționarea și păstrarea construcțiilor și instalațiilor mai reprezentative în muzee și secții în aer liber. Amintim doar câteva dintre ele: Parcul Etnografic din Cluj (1929), Muzeul Satului (1936), Muzeul Tehnicii Populare din Dumbrava Sibiului. Reprezentativ pentru județul nostru este Muzeul Etnografic din Reghin. De asemenea, extrem de valoroase sunt exponatele din muzeele etnografice populare, la noi cele din Muzeul Satului aflat în incinta Căminului Cultural.

Criteriile de bază folosite de Romulus Vuia în studiile sale au fost elevația și planul, după primul criteriu individualizând două tipuri de case, respectiv cea pe un rând și cea pe două rânduri, sau cu două caturi. Casa pe un rând, mai veche și frecventă, s-a dezvoltat din două tipuri inițiale de planuri: casa cu cămară și casa cu tindă. După cum am arătat anterior, casa cu tindă, un tip de construcție tradițional mai răspândită este tipică din vechime și satului nostru. Locuinței inițiale, care păstrează numele de casă, i s-a alăturat o a doua încăpere de trecere, tinda fiind astfel protejată de pătrunderea frigului și oferind în plus un spațiu de depozitare, urmat apoi de cămară, pentru păstrarea alimentelor sau a altor obiecte. E posibil ca și la noi evoluția casei să fi fost de la cea fără vatră de foc în tindă, cuptorul de pâine sau sursa de încălzire fiind postate în locuință, sau cu tindă rece și cămară, respectiv cu tindă rece și două mai multe încăperi, la casa cu vatră de foc în tindă, aceasta permițând lărgirea suprafeței construibile și scutind încăperea sau încăperile de odihnă de fumul cuptorului sau al sobei. Acest ultim tip de casă are mai multe variante întâlnite de-a lungul timpului: casa cu vatră simplă în tindă, casa cu cuptor de pâine în tindă, casa cu vatră de gătit în tindă și corp de încălzit în locuință, casa cu tindă transformată în spațiu de locuit. Predominant la noi a fost primul tip de casă cu vatră simplă în tindă, cuptorul tinzând să fie exteriorizat în afara locuinței și întregirea ei cu o a treia încăpere pentru păstrarea rezervelor de hrană, cămară, ulterior modelul evoluând la cel cu vatră în tindă și corp de încălzire în locuință și folosirea tindei, apoi, și ca odaie de locuit.

În timp, planurile simple de case prezentate mai sus au fost reîntregite în funcție de unii factori obiectivi, precum mărirea familiei, cu adăugarea de alte încăperi. De asemenea, de-a lungul vremii apare asocierea caselor pe un singur rând cu anexele, cu acces interior sau exterior la acestea prin alipirea șurei, a grajdului sau a altor construcții de pereții casei, ele fiind sub același acoperiș sau cu acoperișuri în rând, unul în continuarea celuilalt. Acest element este tipic Ținutului Năsăudului, iar faptul că noi am fost sat de grăniceresc, regimentul având sediul în acea localitate, respectiv stabilirea

în sat a unor locuitori ce proveneau din acea zonă, şi-a pus mult amprenta în evoluţia arhitecturală a caselor şi a gospodăriilor din sat, acest lucru fiind completat şi de legăturile socio-economice, de schimburile cu celelalte etnii, maghiari şi saşi din satele învecinate.

Tendinţa de apropiere a anexelor de casă duce la o dispunere economică şi practică deoarece curţile îşi restrâng spaţiul la strictul necesar şi se măresc grădinile în continuarea lor, putându-se valorifica prin culturi de legume, plantaţii pomicole sau viticole.

Casele pe două rânduri s-au dezvoltat din planurile tradiţionale pe un rând, din cele cu cămară şi tindă. Cămara nu asigura un regim termic constant, adecvat păstrării produselor în tipul verii, fiind călduroasă şi iarna prea friguroasă, de aceea sătenii şi-au amenajat pivniţe prin înălţarea caselor pe temelii de piatră, pentru a păstra acolo fructele, cartofii, vinul şi alte produse strânse pentru iarnă. Probabil în vechime puţine erau casele de acest fel în sat, amintesc ca argument pentru cele descrise mai sus casa veche a lui Bumbu Leon, cu aceeaşi arhitectonică şi azi, dispusă în acest fel, orânduită frumos, lateral cu un turnuleţ cu stâlpi de piatră şi beton, jos având două pivniţe încăpătoare, iar la nivelul superior trei camere de locuit, o verandă de trecere şi o tindă devenită ulterior bucătărie. Se poate vorbi mult despre evoluţia caselor în timp, important este să reţinem faptul că fiecare tip de casă a fost construit pentru a asigura confortul ţăranului şi eficienţă în activităţile casnice zilnice, în funcţie de condiţiile din acele vremuri. De asemenea mentalitatea şi hărnicia individuală a gospodarilor, a avut un rol deloc de neglijat în amenajarea locuinţelor.

”Rusenii ”au avut întotdeauna case frumoase, curate şi îngrijite, iar modernitatea şi noul au adus permanent, mai ales în vremurile noastre, la apariţia construcţiilor noi, cu dotări curente comparabile cu cele de oraş, cu arhitecturi variate şi decorări interioare şi exterioare de o estetică deosebită. Deşi majoritatea sătenilor şi-au păstrat privata din curte, amintim acest aspect pentru amuzament, cam toate casele, având în vedere sistemele de canalizare şi apă potabilă din sat, au cameră de baie cu toate dotările ce presupune acest lucru. Creşte numărul caselor cu etaj, sistemul de încălzire preponderent cu sobe de teracotă începe să fie înlocuit de centrale termice pe lemne. Din păcate, deşi casele localnicilor sunt frumoase şi spaţioase, depopularea satului face ca la multe case doar o mică parte din încăperile locuinţelor să fie folosite de către cei bătrâni rămaşi acasă, mai mult bucătăria sau una sau două camere, locuinţele populându-se mai mult în zilele libere sau în vacanţele copiilor. De asemenea, scade valoarea imobiliară a acestora, un număr de ordinul zecilor de case, fiind nelocuite şi puse la vânzare. Un proiect, care ar duce la îmbunătăţirea nivelului de confort şi ar uşura mult munca sătenilor, legat de încălzirea locuinţelor,

(știind că lemnul umblă prin 6-7 mâini, cum se zice la noi, până ajunge să ardă în sobă), ar fi cel de aducere a gazului metan in localitate. Din câte am înțeles de la factorii decizionali, se are în vedere acest proiect în perioada 2020-2025. Reamintim că o astfel de inițiativă a fost și în perioada anilor 1998-2000, respectiv aducerea unei magistrale de gaz metan pe Valea Mureșului de la Reghin la Toplița, plătindu-se de cetățenii din mai multe comune, inclusiv de la noi, sume necesare proiectului. A fost dată o Hotărâre de guvern în acest sens pe vremea administrației Constantinescu, prim-ministru fiind Victor Ciorbea, finanțarea trebuind să se facă din mai multe surse. Deși au fost făcute proiecte și era Hotărâre de guvern nici în perioda țărănisto- liberală, nici după schimbarea puterii, în anii 2000 lucrarea nu s-a mai făcut, localnicii nemaiputând să își recupereze sumele alocate acestei potențiale investiții.

Materiale de construcție și tehnici de lucru

Datorită poziției geografice, a structurii geologice și a vegetație, în arealul satului nostru au fost la îndemână materiale de construcție variate, ele evoluând de la o etapă istorică la alta. Materialele de construcție de bază din care s-au construit pereții și acoperișurile caselor a fost lemnul, încă de la început fiind folosit până în zilele noastre. Cu timpul cărămizile încep să înlocuiască lemnul în construirea pereților, acest lucru întâmplându-se la o scară mai mare, cam după anii 1970-1975 la casele nou construite, iar țiglele, cum am văzut la recensămintele de la începutul secolului vor înlocui șindrila și paiele mult mai devreme, la acoperișuri. Temelia caselor de lemn se făcea din vechime până în timpurile apropiate dintr-un șir de lespezi de piatră scoase din malurile Mureșului sau în cele mai multe cazuri, din informațiile primite de la bătrânii satului, piatra se aducea din zona Piciorului Fânațului, de la Sebeș. Din pădurile apropiate satului și din cele care aparțineau obștii se alegeau lemne groase, trainice, din care se ciopleau bârne. La început casele aveau pereții din trei bârne, o talpă așezată pe temelia simplă de piatră, o bârnă intermediară secționată în locul ferestrelor și ușilor adâncite în tălpi. Bârnele erau înălțate în grinda superioară ce susținea acoperișul. Temelia de piatră a caselor începe cu timpul să se înalțe și consolideze. Încep să se impună mai multe rânduri de pietre iar printre ele inițial s-a pus argilă, apoi mortar și nisip pentru o mai mare stabilitate. La unele case zidăria din față începe să se extindă odată cu acoperișul de deasupra ei, rezultând prispa casei unde se lucra, se stătea la sfat sau vara se dormea.

Piatra era lipită periodic cu un strat gros de argilă, ”pentru a ține „de cald”. Cu timpul, prispa simplă este înlocuită de târnață ea fiind îngrădită cu

stâlpi de susținere frumos ornamentați și de un gard mic din lemn la fel de bine meșteșugit. Pereții locuințelor erau construiți din materiale diferite, tehnicile de construire evoluând în timp. Având în vedere tipologia specific zonală a caselor și gospodăriilor, din punct de vedere evolutiv, distingem:

a) Casele cu pereții din lemn

Acest tip de case a fost cel mai des întâlnit. Ele au fost construite datorită faptului că satul nostru avea suprafețe întinse de pădure, cu lemn de calitate, de diferite esențe: stejar, fag sau conifere. De regulă, materialul lemnos pentru construirea caselor se tăia toamna târziu sau spre primăvară, când conținea mai puțină sevă, înainte de desfacerea mugurilor, când se cojeau mai ușor, îndepărtându-se dăunătorii din scoarță. Coaja copacilor era îndepărtată pentru a grăbi uscarea lemnului, pentru că la pereții caselor nu se folosea lemn verde. Referitor la diferitele stadii de dezvoltare ale tehnicilor de construcție, în fazele incipiente se foloseau bârne rotunde, apoi tehnica evoluează la cele cioplite geometric în patru fețe. Se foloseau bârne lungi din aceeași esență sau din două esențe lemnoase diferite: una mai tare pentru tălpi și alta mai ușoară pentru pereți. Pereții caselor mai vechi erau ridicați din bârne lungi, rotunde, având la colțuri încheieturi simple, cioplite cu securea pe latura inferioară pentru îmbinare perfectă cu cele pe care erau așezate. Această tehnică veche prezintă avantajul că ferea încheietura pereților de bătaia ploilor, asigura o durabilitate mai mare colțurilor decât în cazul în care încheietura se făcea pe partea superioară sau pe ambele fețe. După ridicare pereții erau lipiți cu lut pentru a nu pătrunde frigul nu numai în interior cât și în exterior, fie numai printre bârne, fie în întregime.

În vremuri mai moderne procesul evoluează, pe lemnul pereților sunt bătute leațuri dese în forme geometrice rombice, urmând tencuirea acestora cu ciment, în interior și exterior, și apoi, zugrăvirea pentru un design plăcut. Fiind sat grăniceresc o bună perioadă de timp, o altă tehnologie care pătrunde și la Rus a fost aceea a folosirii bârnelor cioplite pe două fețe, acestea asigurând o mai bună așezare una peste alta în pereții caselor, deci o mai bună protecție împotriva frigului. Cu timpul, locul bârnelor rotunde este luat de cele cioplite în patru fețe, în acest mod fiind construite casele din lemn actuale de la noi din sat. Tehnicile de încheiere la colțuri a acestor case se perfecționează în timp prin încheieturi ”drepte”sau ”în coadă de rândunică”.

b) Casele cu pereții din lut

Acest tip de case au fost mai puțin întâlnite la noi, existând un număr restrâns, datorită faptului că zona avea un potențial sporit de material lemnos. La acest tip de construcții pereții se făceau din lut aplicat pe îngrădituri din nuiele, pereții din lut fiind introduși între leațuri, cei construiți numai din lut amestecat cu paie sau pleavă, sau pereții din bucăți dreptunghiulare sau pătrate, din lut uscat. Îmi amintesc de câteva case, 2-3 , din perioada anilor 1970, ce au aparținut unor țigani ce locuiau în zona cimitirului. Tehnologia folosită de ei la construirea caselor era următoarea: argila amestecată cu paie tocate și apă se lua cu furca de către 1-2 bărbați și se dădea unui al treilea care o îndesa cu picioarele peste o temelie din piatră sau direct pe pământ. Compoziția respectivă așezată drept perete era ridicată până la un anumit rând, era nivelată și lăsată să se usuce câteva zile, apoi se continua clădirea pereților până se ajungea la acoperiș. Cu timpul, tehnica aceasta evoluează, folosindu-se cofraje din scânduri, în care se îndesa compoziția de lut și paie, se bătea pentru a se îndesa și a nu rămâne goluri de aer. Au existat case cu pereții din chirpici. Acestea erau cărămizi din lut, nearse la cuptor, făcute din lut și paie, lăsate la soare să se usuce. Cei care făceau aceste cărămizi nearse erau tot familii de romi. Aceste case apar la 1910.

c) Casele cu pereții din piatră

La Recensământul din 1910 am evidențiat că au existat în localitatea noastră astfel de case construite cu pereții din piatră sau cărămidă în număr de 4, deoarece nu se specifică exact numărul celor cu pereții de piatră nu vom insista pe acest subiect, neavând date clare. Acest tip de casă este specific zonelor din țară care au un deficit de material lemnos sau a acelora cu exces de rocă dură cum ar fi: sudul Dobrogei, sudul Banatului, sau al Munților Apuseni.

d) Casele cu pereții din cărămidă

Aceste tipuri de case au înlocuit, în mare parte, pe cele vechi, cu pereții din lemn, lut sau piatră. Dacă la 1910 dintr-un număr de 332 de case, 326 erau din lemn și doar 4 erau din piatră sau cărămidă, având în vedere durabilitatea materialelor noi, începe să crească numărul caselor construite din cărămidă, mai ales în perioada modernă când cărămida începe să se producă industrial.

După anul 1970, cărămida devine principalul material de construcție al pereților caselor, tehnologia fiind cea folosită și în zilele noastre.

Acoperișurile locuințelor s-au construit din materiale diverse și cu tehnici diferite, așa cum și cu pereții s-au întâmplat lucrurile altfel de-a lungul timpului. Preocuparea oamenilor a fost de a asigura acoperișurilor cât mai multă siguranță și stabilitate, protecție maximă față de condițiile climaterice. Acest lucru s-a realizat în funcție de materialele avute la dispoziție, în diferite perioade a evoluției satului. Dacă la început forma acestora era predominant în două părți în lungul construcției, înfundate la capete, ulterior apar cele în patru pante cu mai mare stabilitate și posibilități de adaptare. Apar tehnici noi, cu preocupări de a crea frontoane spre stradă cât mai estetice, după modelul caselor de la oraș, aceste influențe fiind mai accentuate la acoperișurile din șindrilă sau țigle. La recensământul din 1910 în satul nostru 125 de case aveau acoperișul făcut din țiglă, 201 de case din șindrilă iar 6 case aveau acoperișul din paie.

Acoperișurile din paie și trestie erau confecționate din paie "clădite" și din paie "legate". Cele clădite se făceau din paie obișnuite, așa cum se strângeau de pe ariile de îmblătit fiind păstrate în clăi, paiul lor fiind gros și durabil. Pe o streașină mai solidă și largă se punea un rând de porumbari de spini pentru clădirile joase, pentru ca să nu ajungă vitele la ele. Peste aceste crengi se puneau paie jur împrejur, se călcau și potrivea grosimea acoperișului de cca 70-100 de cm. Doi bărbați dădeau de jos paiele iar alții de sus le clădeau pe 4 laturi, punând între ele crengi să le lege și să se așeze mai bine. Apoi se întindeau alte rânduri de crengi și paie, iar pe măsură ce se înălța se grebla și se îndepărtau paiele ce prisoseau sau formau neregularități pentru că trebuiau asigurate planuri uniforme pentru scurgerea ploii și pante cât mai înclinate pentru a nu sta zăpada iarna pe acoperiș. Pentru casele înalte paiele se urcau pe scări legate sau înădite. Pe coama casei, a acoperișului se puneau "păianjeni" făcuți din două crengi mai lungi, înnodate la capete, ce țineau paiele până se așezau, apoi putrezeau și cădeau. Aceste acoperișuri aveau o durată de viață chiar și de 100-150 de ani, deoarece se impregnau cu fum și se întăreau cu cruste de funingine. Acoperișurile din paie legate erau mai subțiri și nu erau atât de durabile. Erau făcute din paie mai lungi de grâu sau secară strânse de pe arii. Uneori se îmblăteau snopii legați, atunci când paiele se foloseau în acest scop se luau mănunchiurile de paie, jupii cum le spunem noi în limbaj popular, se așezau unul după altul pe acoperiș și se prindeau cu nuiele de structura din leațuri a acestuia. Se trăgeau capetele pe pantă în sus, iar legătura de nuiele se acoperea cu rândul următor de paie, potrivindu-se cu grijă ca să obțină fețe regulate.

Din evidențele de la 1910 reiese un număr mic de case cu acoperiș de paie pentru satul nostru dar în epocile vechi numărul lor a fost, probabil, cu mult mai mare.

Acoperişurile din şindrilă erau predominante în peisajul satului Ruşii-Munţi medieval până la apariţia ţiglelor. Acest lucru se datorează existenţei materialului lemnos din zonă. Şindrilele se obţineau din buşteni drepţi care se tăiau în butuci mai lungi sau mai scurţi în funcţie de lungimea dorită pentru şindrilă, apoi se crăpau şi se despica şindrila ce se făcea în cele mai multe cazuri din lemn de conifere. Uneori se foloseau şi esenţe din lemn de fag. Apoi şindrilele se făţuiau cu mezdreaua în scaunul de mezdrit, se ”hârjâiau” pe marginea mai groasă şi se ascuţeau pe cea subţire, cât mai strâns în hârjâitura scobită a şindrilei următoare.

Spre deosebire de şindrile, dranițele au fost mai rar folosite la noi. Ele aveau dimensiuni mai mici, 10-12 cm, lungi de 40-60 cm, erau netezite cu mezdreneaua după ce erau despicate, pentru a avea cam aceeaşi grosime la margini. Se puneau pe acoperişuri în unul sau două rânduri, una peste alta, sau numai jumătate peste cea de jos, iar sub cea de sus se intra cu jumătatea următoarei, capetele petrecându-se bine unele peste altele pentru a nu pătrunde apa în podul casei. În urmă cu sute de ani, când fierul era deficitar, dranița era bătută cu cuie din tisă. Bucăţile din lemn se găureau cu un sfredel ascuţit, apoi fiecare se prindea cu două cuie. Spre deosebire de acestea şindrilele erau mai late şi mai lungi, latura dinspre exteriorul lemnului din care se despicau era mai groasă, iar cea din interior mai subţire. Modul de îmbinare al acestora l-am prezentat mai sus.

Deşi în evidenţele despre Rus apar doar acoperişurile cu şindrile este posibil ca şi dranițele să fi fost folosite ca mod de acoperire al caselor deşi tehnologia de aplicare era mai complicată, avantajul acestora fiind rezistența la intemperii în timp.

Acoperişurile din ţigle şi olane

Ţiglele şi olanele ca materiale de construcţie pentru acoperişuri deşi au apărut mai de timpuriu la oraşe, fiind costisitoare apar destul de târziu în mediul rural. Dacă în 1910 erau acoperite cu ţigle 125 de case ale ”rusenilor”, probabil în jurul anilor 1800 numărul acestora să fi fost nul, sau să fi fost acoperite astfel una sau două imobile de interes obştesc. Cele mai vechi şi mai simple forme de ţigle frecvente în Ardeal sunt cele de tip ”4 solzi” începând să înlocuiască treptat acoperişurile din draniță, şindrilă sau paie.

Pentru a suporta greutatea acestora a fost necesară consolidarea corespunzătoare a acoperişului, uneori fiind necesară reducerea înălţimii acestuia. Dezvoltarea industriei materialelor de construcţie duce la apariţia ţiglelor profilate, mai strâns îmbinate, care au înlocuit peste tot materialele tradiţionale. Modernismul din ultimii ani a condus la producerea de

materiale de construcție noi pentru elementele structurale ale caselor (fundații, pereți, acoperișuri) mult mai rezistente și estetice, acest lucru fiind în defavoarea elementelor satului românesc tradițional.

Interioarele din casele țărănești "rusene" de-a lungul timpului

Adăpostul ancestral pentru "rusan" și familia lui era casa, iar în interiorul ei, vatra de foc, dătătoare de căldură în anotimpurile reci, la care se pregătea mâncarea, aceasta având un rol deosebit de important, sacrosanct, simbolizând permanența, viața, continuitatea. De gătitul mâncării se ocupau femeile, care prin însușirea lor biologică de a naște, de a duce mai departe neamul, generațiile, formau simbioza perfectă cu acest loc cald al casei. În jurul vetrei se adunau seara membrii familiei sau, uneori, alți invitați la o șezătoare, ea fiind locul de transmitere atât al informațiilor utile necesare activităților zilnice cât și al tradițiilor culturale de la o generație la alta, sau între săteni. În serile de iarnă femeile torceau lână și cânepă, se stătea la povești, se cântau cântece de jale și dor, se recitau poezii și cimilituri populare, ori se spuneau basme copiilor înainte de culcare. Statul la "gura sobei"era un mod frecvent de a-și petrece timpul bătrânii și copiii, din motive lesne de înțeles. Bătrânii nu mai puteau participa la fel de activ ca în tinereţe şi maturitate la treburile zilnice ale familiei datorită vârstei, iar copiii prea mici nu erau puși la treabă, ci erau lăsați în grija bunicilor.

La începuturi, spațiul a fost restrâns, fiind organizat pentru a asigura în primul rând pregătirea hranei, odihna din timpul zilei sau de peste noapte, sau alte activități casnice, iar circulația din interior a impus o împărțire cât mai funcțională, ergonomică a acestuia. Cel mai vechi tip de casă a fost cel cu o singură încăpere, care, în diferite forme de organizare interioară, a dăinuit multă vreme. În urma repartizării în funcție de cerințe, interiorului i-au rezultat locul cu vatra de foc (cu sobă), locul cu pat, locul cu masă și locul de după ușă cu podișor sau laviță pentru vase. Aceste locuri erau postate la colțurile încăperii.

Unele case mai evoluate, cum am arătat anterior, aveau pe lângă aceasta o încăpere pentru utilitățile practice și o tindă nelocuită. Cel mai important loc din casă era locul cu vatra de foc, care inițial a fost așezat mai spre mijlocul spațiului după modelul adăposturilor pastorale fără podea, ca mai apoi să fie mutat în colțul dinspre peretele din dosul casei și cel despărțitor al tindei sau cămării.

La studiul tipologiei etnografice a vetrelor de foc și-au adus contribuții valoroase diferiți cercetători printre aceștia amintind de Tancred Bănățeanu și Georgeta N. Stoica. În urma studierii și analizei materialului etnografic,

primul cercetător ajunge la concluzia că în perioada preromană în cea mai mare parte a teritoriului românesc există tipul de vatră liberă căreia i s-a adăugat ulterior o băbură, o apărătoare pentru a proteja acoperișul de scântei, specifică vetrelor mediteraneene și egeo-asiatice. Etnograful stabilește trei tipuri fundamentale de vetre de foc pe teritoriul României. Specifice Transilvaniei, cu evoluția lor în timp, au fost: vatra liberă cu camniță sau calaniu, respectiv vatra cu camniță și cuptor. Camnița era de fapt cuptorul ce inițial era făcut din lespezi de piatră, așezat pe o vatră cu trei picioare și buduroi, ulterior locul pietrei fiind luat de olane.

Influența elementelor nord-europene a determinat apariția vetrelor dreptunghiulare cu patru picioare, apropiate sobelor. De asemenea, influența stilului răsăritean dă naștere unui nou tip ce păstrează vatra liberă sau camnița, dar ei i se alătură un cuptor mare. Vatra cu camniță a fost frecventă în zonele în care cuptorul de pâine a fost scos din încăperea locuită, mutat în tindă sau afară. Structura dreptunghiulară de încălzit era inițial din nuiele, lipite bine în interior, dar ulterior încep să predomine cele din lespezi de piatră prinse cu chingi de lemn, atât în partea superioară cât și în cea inferioară, unde erau bătute cu cuie de lemn în care se agățau rufe spălate, puse la uscat (cioareci, obele, mănuși). În partea de jos se păstrau amnarul, isca și cremenea, pe o poliță făcută în acest scop. Între perete și lateralele din piatră ale camniței se afla un spațiu călduros, unde dormeau, de obicei, copiii și bătrânii. Laturile exterioare aveau colțul liber susținut, fie de un cârlig, fie de un picior sau două, la 40-80 de cm deasupra vetrei. Aceste camnițe cu un picior sau două din lemn în colțul dinspre interiorul locuinței fac trecerea spre sobe. Corpurile de încălzit încep să fie construite din cahle, făcute de țăranii din satele specializate, sau de țiganii olari, după modele orășenești.

La locuințele unde cuptorul de pâine a rămas pe vatra din casă, lucru întâlnit în zona Năsăudului, vecină nouă și cu influențe asupra satului, aceasta a fost întregită ulterior cu o camniță din lespezi în față, al cărei horn era din lespezi sau împletit cu nuiele ce scotea fumul în pod sau în tinda. Camnița era susținută în față de două picioare de fier sau de o zidărie laterală. Odată cu apariția cahlelor, camnița începe să fie clădită din aceste materiale, locuința fiind încălzită mai bine, căldura păstrându-se constant. Apoi, într-o etapă superioară, vetrei cu cuptor și camniță i s-a adăugat o plită făcută dintr-o tablă de fontă procurată din comerț ceea ce a îmbunătățit considerabil calitatea actului gastronomic.

Odată cu dezvoltarea locuințelor încep să se diferențieze instalațiile de gătit atât în casă cât și în tindă. Cuptorul de pâine este scos din casă, iar tinda începe să se completeze cu anexe pentru pregătitul hranei, cu loc pentru căldarea cu apă, ceaun și altele. În vatra veche ceaunul și căldarea

sunt susținute de un suport special, numit cujbă, format dintr-un picior și un braț orizontal, mobil, pentru ușurința așezării și luării de pe foc. Ca anexe la vatră amintim: ”vătraiul” , care era o lopățică de fier cu care se potrivea jarul sau se dirija focul, ”cleștele” cu care se lua jarul sau tăciunii, ”pirostriile” ce susțineau cratițele și oalele și ”mîțele” ce sprijineau lemnul ca să ardă mai bine. Vetrele tradiționale de gătit nu se mai folosesc demult, în case fiind construite sobe, iar apoi, în modernism, acestea au fost înlocuite cu instalații electrice de gătit.

De asemenea, instalațiile de încălzit evoluează și ele de la vatra liberă cu sau fără coș suspendat, vatra cu postament înalt, cuptorul cu vatra în față, sobele cu cărămidă sau sobele cu plită, tipuri de vetre pe care se și gătea specifice caselor cu o singură încăpere. Tipurile de vetre menționate mai sus au fost evidențiate de cercetătoarea în etnologie Georgeta Stoica. Unele forme au fost adaptate cu funcții limitate pentru camerele curate (de oaspeți) cu încălzire.

Odată cu creșterea numărului de camere la o casă, încep să se construiască în încăperi sobe din cahle de teracotă, extrem de eficiente în păstrarea căldurii. Cu preponderență, de la mijlocul secolului trecut, odată cu schimbarea modului de organizare al caselor sătenilor, devin eficiente și se separă instalațiile de gătit de cele de încălzit. În zilele noastre sunt instalații moderne de încălzit, centrale termice pe lemne asigurând căldură prin caloriferele din încăperi, capabile să asigure și apa caldă necesară igienei corporale. Nu voi insista mai mult asupra epocii moderne, sistemele de gătit și de încălzit fiind într-o evoluție continuă.

Întorcându-ne în timp, specificăm că locul sau colțul cu pat era lângă cel cu vatră, fiind mai călduros, neexistând geamuri, acesta încadrând spațiul cu masă. În vechime, între vatră și pat se punea o laviță simplă, mai lată, pe care dormeau bătrânii iarna, ea fiind aproape de foc. Amenajarea unui loc pentru somn cât mai odihnitor a constituit de la începuturi o necesitate primordială iar patul, ca piesă de mobilier este una dintre cele mai vechi.

Patul era gătit cu țoale, scoarțe, păretare. Textilele pentru găteală, cele mai frumoase se păstrau împăturite pe pat sau în lăzi și erau folosite pentru decorare la diferite evenimente familiale, de sărbători pe timpurile în cazul caselor cu o singură încăpere. În locuințele cu două camere ele se țineau în ”casa de dinainte”, respectiv camera din față, de obicei cea aflată la uliță. Lenjeria de pat uzuală folosită era din textile de cânepă, bumbac sau lână. La noi, paturile erau înălțate pe patru picioare ce aveau suporturi ce susțineau un cadru de lemn pe care se așeza salteaua sau părnăjacul, făcută din pânză groasă de cânepă sau bumbac umplută cu paie. Mai târziu, în continuarea picioarelor patului au fost făcute tăblii de lemn, ce urcau pe

verticală la aproximativ 20-40 de cm, protejând peretele inferior, ajutând ca lenjeria să nu cadă datorită mișcărilor oamenilor în timpul somnului. Îmi amintesc din copilărie de acest tip de pat cu părnăjac umplut cu paie, uneori deasupra acestora mai punea bunica fân pentru a fi mai moale, de pernele umplute cu pene de găină sau gâscă in interiorul cărora se punea o potcoavă sau ceva din fier, simbolic, dar și din utilitate practică împotriva acarienilor, învelite în material de cânepă, de cearceaful făcut din acelaşi material, de țoalele aspre cu care ne înveleam, simțind asprimea lor pe piele. S-a demonstrat științific că saltele umplute cu paie, pe lângă faptul că erau comode, erau și igienice, nefiind atacate de acarieni sau molii, deci varianta aleasă de țăran, ce putea foarte bine să le umple cu lână sau alte materiale moi, a fost înțeleaptă și optimă. Pe peretele alăturat patului se puneau pentru ornare păretare în motive populare. În anii comunismului, apar modele de textile ornamentale ce se întind deasupra patului, acestea având imprimate personaje, păsări, scene din basme (de exemplu, ”Răpirea din Serai” etc), ce aduc o notă evidentă de kisch locuinței în comparație cu produsele noastre tradiționale lucrate manual. Sătenii nu au renunțat niciodată la acele lucruri decorative vechi, tradiționale, toate frumos colorate, uneori cumpărate din zona Năsăudului, unde se foloseau desene și fire de lână în culori vii, acestea fiind folosite alături de cele moderne în locuințe.

Locul cu masă era locul de ”frunce” din casă, fiind cel mai frumos aranjat, deoarece toți cei care intrau în casă erau poftiți în jurul mesei, trebuind să se asigure un ambient plăcut și condiții bune familiei la servitul mesei. El era format din două lavițe late, una în fața ce mergea în continuarea patului, iar cea de a doua de la colț spre ușă, în fața acestora fiind postată masa. Lavițele de tip vechi se cioplea din lemn gros, ca să fie cât mai late deoarece pe ele dormeau unii membri ai familiei fiind susținută de picioare fixe cioplite în patru fețe. Pe lavițe, la unul dintre capete, dacă în casă erau fete de măritat, se țineau lăzile de zestre sau dacă acestea aveau dimensiuni mai mari se țineau jos, la capătul uneia dintre lavițe. La noi, odată cu trecerea timpului lavițele obișnuite sunt înlocuite cu ”canapele” prin închiderea acestora cu scânduri în partea superioară sau total, cu un capac mobil deasupra, oferind un spațiu de păstrare pentru diverse piese de îmbrăcăminte sau alte textile din casă. Lavițele erau la începuturi doar simple scânduri fixate pe țăruși, mai târziu fiind întregite cu spătare și cum am arătat mai sus, cu timpul ajung să fie construite cu spațiu special amenajat de depozitare sub tăblia mobilă de ședere. Pereții din jurul laviței erau și ei protejați de păretare, ca și patul, acestea fiind puse în lungul acestora. De sărbători, pe lavițe se puneau lăicere sau preșuri cusute la stative în dungi sau alesături, acestea fiind puse la Rus și pe jos până aproape de vremurile noastre. Laviţele le întâlnim în unele casele din sat şi

în timpurile noastre, ambientul fiind completat odată cu epoca modernă, cu canapele, scaune, canapele pe colț in forma de ”L” sau alt tipuri de mobilier mai frumos și sofisticat.

O altă piesă de mobilier, nelipsită în casele tradiționale era masa, cu forma ei tipică, în patru colțuri, pătrată sau dreptunghiulară, cum era și cea cultică din lăcașele de cult. Ea avea un rol important în pregătirea și consumul alimentelor, fiind piesa de mobilier de bază la servirea mesei, în momente familiale, festive sau în timpul obiceiurilor din timpul anului. Pe lângă expresia ” la gura sobei ” sătenii folosesc frecvent și expresia ” în jurul mesei”, ceea ce dă o notă de apropiere, intimitate, de socializare umană în cadrul familiei sau a comunității.

Partea superioară a mesei era făcută de obicei dintr-o bucată, dacă se găsea un trunchi gros de lemn, sau din două bucăți în caz contrar. Tăblia mesei era destul de groasă, cioplită frumos, fixată pe patru picioare și pentru că era rezistentă ea era folosită de mai multe generații. Dacă în alte spații românești, cum ar fi Moldova sau unele zone din Ardeal, tabla era fixată doar pe unul dintre picioarele mesei, fiind mobilă, dedesubt existând un sertar mare, denumit ”secrie”unde erau păstrate alimentele de consum curent: pâine, slănină, caș și altele oferind un loc mai ferit decât pe polițe sau podișoare. Caracteristică la noi este masa simplă, căreia mai târziu i s-a adăugat un sertar în care, de obicei, erau ținute tacâmurile, pentru păstrarea alimentelor curente folosindu-se podișoarele sau alte piese evoluate din ele. Într-un colț al mesei se mai așază un mic dulăpior triunghiular numit ”colțar” unde se păstrau acte, cărți de rugăciuni laice, ori diferite obiecte de preț. De asemenea, în funcție de gustul celui ce locuia, spațiul era împodobit cu icoane pictate pe lemn sau pe sticlă, locul acestora fiind atât pe peretele de deasupra patului, cât și pe peretele din colțul cu masa. Obiectele de cult erau încadrate cu ștergare populare cu alesături sau broderii. În aproape toate casele vechi ale rușenilor, sus pe perete erau așezate blidare pe care erau înșiruite farfurii frumos ornamentate și căni sau cancee cumpărate de prin târguri. Acestea erau încadrate în ștergare, prinse uneori de grinzile de lemn superioare, sau aranjate frumos, mai ales în epoca modernă, pe blidare produse industrial.

Locul sau colțul cu lavița sau cu ”podișor” pentru vase era situat după ușă sau imediat în apropierea ei. Dacă în vremurile vechi aici se afla o simplă laviță pe care se țineau diferite ustensile casnice, oale, vase, tacâmuri, treptat aceasta va fi înlocuită cu un stelaj simplu etajat cu două, trei polițe pentru vase, ca mai apoi, prin închiderea părții inferioare a stelajului să se ajungă la podișorul pentru alimente și vase, nelipsit în casele vechi țărănești. Modelul prezentat mai sus este specific caselor cu o singură cameră de locuit (cel cu organizarea în colțuri). Cu timpul și la noi tinda este

transformată în odaie de locuit, aceasta păstrând în cea mai mare parte organizarea pe colțuri. Dezvoltarea spațiilor locuibile a schimbat evident și organizarea interioarelor. Dacă în tindă organizarea mobilierului era cea prezentată anterior, odată cu evoluția spre casa cu două încăperi, casa ” dinainte ” va fi structurată altfel. Un al doilea pat va ocupa colțul cu masă, aceasta așezându-se spre mijlocul peretelui din față, iar lavița din lungul peretelui va fi completată cu alte două lavițe în lungul paturilor. Cu timpul lavițele vor fi înlocuite de scaune cu spătar, atât în tindă cât și în camera din față, acestea înlocuind sau completând locurile de ședere în jurul meselor. De asemenea, scăunelele rotunde sau în patru colțuri, ” taburetele ” au completat locurile de lângă vatră sau în alte spații din casă.

După anii 60, dar mai ales după Revoluția din 1989 se produc mari schimbări în amenajarea interioarelor caselor. Începând cu anii 60-70 se construiesc case noi, moderne, din lemn sau cărămidă, cu mai multe încăperi. În perioada comunistă sunt acceptate anumite tipuri de proiecte arhitecturale. Un model de casă construită în vremea copilăriei mele, precum casa părintească, cuprindea mai multe încăperi, bine definite în organizarea casnică de zi cu zi. Cele mai moderne erau formate din 4 camere mari, dintre care o bucătărie, o sufragerie și două camere în partea din față, o cameră de baie destul de micuță, o cămară, trecerea făcându-se printr-o verandă situată între camerele de la drum și bucătărie, respectiv un antreu mic ce făcea trecerea între dormitor, baie și sufragerie. Cămara era situată lângă bucătărie, cele două încăperi având ușă comună. Unele case mai aveau antreuri de trecere și baie. Erau utile pentru mai multe generații, bucătăria era comună, aici stând și cei bătrâni, camerele din față fiind destinate cum am arătat anterior celor tineri. Ulterior mulți săteni au extins acest tip de case foarte întâlnit la noi făcând o încăpere de legătură între locuință și șura sau grajd, cu pereți comuni sau în alte moduri în funcție de structura terenului pe care era așezată casa, numărul membrilor de familie, în dorința de a-și spori gradul de confort. De asemenea casele ce aveau așezarea încăperilor în linie, doar una dintre acestea având vedere la stradă, celelalte urmând în continuare spre interior, încep să se modernizeze odată cu trecerea timpului. Cele mai confortabile erau formate, inițial, tot din 4 camere mari, bucătărie, baie, cămara, veranda și un coridor de trecere, diferind față de primul tip de locuință prezentat prin altă dispunere arhitecturală a spațiilor, unele extinzându-se ulterior.

Am arătat anterior tipologia caselor, de-a lungul timpului, în satul nostru. Ceea ce vreau să evidențiez este faptul că odată cu ridicarea gradului de civilizație se produc modificări masive în ceea ce privește mobilierul, obiectele de decor, cât și în elementele ce asigură confortul în locuințe. Odată cu industrializarea, clasicul mobilier românesc este înlocuit cu cel

produs de fabricile de profil de la Reghin, Toplița, Târnăveni. Dezvoltarea industriei artizanatului aduce noi posibilități în decorarea interioarelor caselor, iar noua industrie textilă face să fie înlocuite produsele tradiționale cu cele moderne: covoare, lenjerii de pat, fețe de masă, pleduri și altele. După 1989 se amplifică mult globalizarea, aducând noi modificări în interiorul locuințelor noastre.

Ceea ce trebuie să reținem însă este faptul că locuința strămoșilor noștri, destul de simplă ca înfățișare, a fost bine construită în funcție de posibilitățile materiale ale diverselor perioade istorice. Casa era curată, decorată frumos de sărbători sau la cele mai importante evenimente din familie când se scoteau la vedere cele mai frumoase lucruri ornamentale, ce erau așezat pe paturi, pe mese, pe pereți ori pe lavițe, covoare, păretare, fețe de masă, lepedeie etc lucrate de mână ori la stative. Adevărate opere de artă tradițională locală, acestea reprezentau oglinda hărniciei și măiestriei artistice a femeilor din Rușii Munți.

Anexele economice din gospodăriile țărănești

Odată cu dezvoltarea gospodăriei țărănești, în funcție de bunurile pe care le dețineau și de materialele de construcție avute la îndemână, apar în gospodării construcțiile anexe.

Cele mai vechi și mai importante din gospodării cu caracter evolutiv în timp, în paralel cu creșterea nivelului de bunăstare, au fost construcțiile pentru adăpostirea animalelor, a mijloacelor de transport și a furajelor, a uneltelor, a lemnului de foc sau alte diverse materiale.

În categoria construcțiilor de mai sus, cele mai frecvent întâlnite sunt șura, grajdul, fânăria, cotețele sau lemnăria, unele având utilitate până în zilele noastre, păstrând vechiul rol pentru care au fost construite inițial.

Șura ca element arhitectural utilitar este a doua construcție importantă din componența curților, având ca scop adăpostirea uneltelor agricole și a mijloacelor de transport. În satul nostru, în majoritatea gospodăriilor șura era învecinată cu grajdul pentru animale, șura cu grajd fiind mai utilă oferind posibilități mai bune de adăpostirea a animalelor și uneltelor, de îngrijire și întreținere a lor, de desfășurare a activităților gospodărești în cuprinsul ei. În podul șurei se depozitau cerealele până spre toamnă, când urma îmblătirea, jos, pe suprafața ei. De asemenea, în podul acesteia sau asociat, în cel de deasupra grajdului se ținea fânul, care, dacă gospodarul avea vite, era dat jos într-o încăpere mică intermediară aflată între șură și grajd, iar printr-o nișă în peretele grajdului, se dădea în iesle, mâncare la animale. Se știe că pe vremuri majoritatea sătenilor aveau în gospodării animale cornute. În funcție de tipologia caselor, la Rus au predominat șurele

dreptunghiulare cu un grajd, cu planuri mai simple sau mai evoluate în funcție de gospodărie, diferențiindu-se după cerințele mai mari sau mai mici de depozitare a uneltelor și în funcție de numărul animalelor din ogradă. Mai târziu apar șurele cu mai multe anexe, în planul central găsindu-se construit grajdul, alături de care găsim șura pentru păstrarea uneltelor, iar ulterior prin prelungirea laterală sau în spate a acoperișurilor, prin adăugarea de pereți, după modelul caselor s-au făcut cotețe pentru animalele mici, șoproane pentru adăpostirea căzilor cu poame pentru țuică sau a butoaielor pentru vin. În timp, pentru păsări și animale mici, cum ar fi iepurii etc, se construiesc cotețe speciale, înălțate de la sol, separate de șura cu grajd și mici arii îngrădite unde acestea umblau liber ziua.

Pentru păstrarea lemnului în condiții optime, ferit de intemperii, se fac lemnării, adică construcții speciale unde lemnul crăpat era stivuit și lăsat la uscat pentru iarnă, acestea fiind lateral făcute din leațuri înalte și solide, acoperite, lăsând loc pentru circulația aerului. Odată cu scoaterea cuptorului de făcut pâine în curte, acesta se transformă într-o construcție autonomă, cu rol bine definit, lucru foarte frecvent întâlnit la noi în ultima sută de ani. Pentru a da o utilitate sporită, acestuia i s-a alăturat o afumătoare sau alte spații mici în care se păstrau covețile cu slănină în saramură. Această construcție era acoperită și închisă complet, accesul făcându-se printr-o ușă, sau putea fi închisă parțial.

Cum am arătat mai sus, fânul pentru utilizarea curentă era păstrat în podul grajdului sau al șurei, dar nu excludem posibilitatea ca în timp să fi existat fânare dispersate teritorial de șură, după modelul celor din ținutul apropiat al Năsăudului. Acest tip de fânare aveau 4 sau 6 stâlpi groși ce susțineau un acoperiș făcut din paie sau șindrilă. Este posibil ca pe timpuri unii gospodari care aveau multe animale să fi avut în altă parte această anexă. Pentru exemplificare la scară mai mare, putem aminti tipul de fânar existent la cabana Ocolului Silvic de pe Valea Sebeșului, acolo nutrețul fiind folosit pentru alimentarea animalelor sălbatice din păduri pe timp de iarnă.

Nelipsite în majoritatea gospodării erau staulele pentru oi, această ocupație milenară fiind descrisă într-un alt capitol pe larg. Gospodarii care aveau un număr mai mare de animale, lângă șură sau altă construcție din curte, făceau un staul de iarnă din leațuri bune, din bârne sau dintr-un gard înalt de nuiele, parțial acoperit, iar cei cu un număr mai mic de animale, pe perioada rece le adăposteau în alte anexe improvizate.

Carnea de porc și grăsimea aveau o importanță deosebită, era alimentul cel mai căutat în vechime și de aceea gospodarii creșteau porci, pe care îi sacrificau de obicei de Ignat sau în cursul lunii decembrie pentru masa îmbelșugată de Crăciun. Cotețele porcilor erau construcții anexe, situate la loc de cinste în gospodării. Inițial ele erau construcții autonome,

din scânduri groase, acoperite cu paie sau șindrilă, într-un plan înclinat. Unele gospodării mai înstărite dispuneau de două cotețe: unul de iarnă din bârne sau lobde groase, construit pe tălpi ca să se poată muta la nevoie și altul de vară, făcut dintr-un gard de nuiele cu un acoperiș din paie. Cu timpul, mai ales din secolul trecut, creșterea porcilor începe să se facă în interiorul grajdurilor, de obicei spațiul fiind împărțit în două porţiuni disctinte, închise, delimitate între ele : una pentru porcii puși la îngrășat sau pentru porcii de prăsilă (vierii), alta pentru scroafele cu purcei. Locul de creștere va fi îngrădit treptat cu garduri metalice, betonat în plan înclinat pentru scurgerea urinei și îndepărtarea mai ușoară a excrementelor, pentru a păstra igiena necesară animalelor.. De asemenea, odată cu renunțarea la creșterea vacilor în multe gospodării în grajd încep să se păstreze unelte, căzi sau alte ustensile din gospodărie. O anexă, deloc de neglijat din gospodărie era privata sau closetul din fundul curții, cu rol de păstrare a igienei personale. De obicei era făcut dintr-un paravan de scânduri, cu acoperiș, ușă și interior tip scaun, spre deosebire de zonele din sud unde era tip ” tălpici”, cu o lipsă evidentă de comoditate în efectuarea actului biologic. Ca o glumă, “rusenii” își împodobeau wc -urile din curte cu poze, postere, iar hârtia ziarelor după citirea lor ” înainte sau în timpul ședерii pe tron”, era folosită apoi în scopuri practice. Ziarele ”Steaua roșie”, cotidian județean și ”Scânteia”, publicația de frunte a PCR, aveau deci o utilitate extrem de practică.

Nelipsite din curtea ”rusanului” era fântâna construită într-un loc ales cu mare grijă pentru a nu se înfiltra sau scurge urina provenită de la grajduri sau cotețe. Fântânile erau descoperite sau unele erau frumos acoperite, înconjurate cu gard de lemn și portiță de acces. Apa se scotea la cele descoperite cu simple prăjini prevăzute cu cârlige, cu dispozitivul tip cumpănă des întâlnit în sat, sau, în timpurile mai moderne, printr-un sistem simplu ce cuprindea un cilindru pe care era înfășurat un lanț de metal ce avea la capăt un cârlig cu siguranță pentru agățarea găleții, iar prin rotirea acestuia cu o manivelă simplă sau în formă de roată, găleata fiind lăsată în fântână, după umplere era scoasă cu apă prin rotirea dispozitivului în sens invers, lanțul restrângându-se pe cilindru. Interiorul fântânilor se făcea de către săteni pricepuți, fiind zidit cu piatră, iar la suprafață ele aveau un cadru de protecție făcut tot din piatră ori dintr-un cadru pătrat sau poligonal din bârne sau scânduri, pentru ca ulterior la fântânile mai evoluate, acesta să fie înălțat, făcut în partea superioară din grinzișoare sau scândurele frumos potrivite și vopsite, cu acoperiș țuguiat sau în patru colțuri, pentru a nu cădea în ele ”gozuri”, mizerie, animale mici sau păsări. Modernismul aduce cu sine înlocuirea materialelor tradiționale cu inele de beton iar locul roților și al cumpenelor este luat de diferite tipuri de pompe de apă. După anul

2000, datorită racordării gospodăriilor la sistemele de apă potabilă și canalizare acestea încep să dispară din peisajul actual.

În tipologia construcțiilor anexe din gospodărie, un rol important l-au avut și cele pentru păstrarea hainelor, a produselor alimentare atât pentru a asigura o bună păstrare și conservare, dar și pentru securitatea și siguranța celor agonisite sau necesare traiului de zi cu zi. Pentru multe dintre acestea spațiul necesar s-a obținut prin dezvoltarea arhitecturală a caselor pe orizontală sau verticală. Extrem de utile erau cămările din corpul casei, care erau ușor accesibile, dar pe vremuri prezentau risc sporit de incendiu, datorită construcției vetrelor de foc, a cuptoarelor și coșurilor și a inflamabilității materialelor din care erau făcute acoperișurile (șindrilă sau paie). Este posibil ca la noi, cum e în alte localități din Câmpia Transilvaniei, încă din vechime mulți săteni să fi avut ca și cămări construcții aparte, cu un spațiu mai izolat de depozitate și mai ferit de foc. Cum am arătat, a existat combinația cuptor pentru pâine, afumătoare pentru carne, anexe pentru păstrarea pe timp de iarnă a unor produse ca: slănină, afumături, untură, miere, magiun de prune sau brânza. Uneori cămara, atât cea cu alipire la casă cât și cea exterioară, avea mai multe roluri : de păstrare a alimentelor, a articolelor vestimentare ale membrilor familiei, dar și a altor lucruri textile din casă. Cerealele erau păstrate în vremurile vechi în găbănașuri, anexe construite din scânduri groase sau grădele de nuiele, pentru ca mai târziu, cum am arătat, în podul șurei sau în alte construcții gospodărești. Tradiții ancestrale pentru păstrarea cerealelor ca adăposturi rudimentare, dar extrem de atent concepute o au gropile. Acestea au fost păstrate până în vremuri apropiate în regiunile sudice ale țării, dar și la noi. Gropile se făceau largi la fund, erau prevăzute cu o intrare strâmtă la gură, erau arse în interior cu paie ca să li se întărească pereții și să fie ferite de prea multă umezeală. Gropile erau umplute cu cereale, iar gura era astupată cu pământ atât ca să se mențină o temperatură constantă, apropiată de cea din pivnițele sau beciurile din zilele noastre pentru păstrare în condiţii corespunzătoare, cât și pentru a nu se deosebi de locul învecinat, asigurându-se astfel securitatea recoltei în faţa invadatorilor, a hoţilor, și pentru a priva o parte de agoniseală de ochii hulpavi ai feudalilor. Legat de acest mod de păstrare a roadelor îmi amintesc de gropile de pământ, mai simple decât cele din vechime prezentate de mai sus, cele apropiate timpurilor noastre când nu se punea acut problema securității recoltei, fiind folosite doar pentru păstrarea şi conservarea ei în condiţii optime, gropi în care erau ținuți cartofii atât de săteni acasă cât și la CAP în anii 70, de movilele frumos aliniate, care dedesubt aveau ” picioci”. ”Rusenii”, deținând livezi și vii, fiind și buni legumicultori au construit de-a lungul timpului construcții anexe destinate acestora, pivnițe și cămări special

amenajate atât pentru conservarea fructelor, a legumelor cât şi a diferitelor produse obținute din acestea.

Porumbul fiind una dintre cerealele mult cultivate, în sat coşteiurile pentru ştiuleți s-au situat printre cele mai întâlnite anexe gospodărești. Ele erau construite pe un postament din lemn sau piatră, mai înalt, erau făcute din îngrădituri mai mari sau mai mici, inițial din nuiele ovale, acoperite cu paie sau scânduri, ca mai apoi să fie construite complet din scândurele cu acoperiş din şindrilă. Aveau o deschidere în partea de sus, prin care se punea porumbul, iar în partea de jos o uşiță prin care porumbul era scos după necesitățile curente. Coşteiurile s-au păstrat până în zilele noastre, locul acestora fiind de obicei în spatele gospodăriilor, în apropierea şurei cu grajd.

Anexele construite în jurul caselor au fost completate de construcțiile utile din cuprinsul hotarelor, satisfăcând cerințe temporare de adăpostire a oamenilor şi animalelor, apărând în timp odată cu extinderea suprafețelor agricole, a păşunilor şi fânețelor sau dezvoltarea ocupațiilor. Amintim aici ”căsuțele de vară” de pe fânețe (Valea Fânațului), unde sătenii mergeau la fân şi stăteau două, trei zile, de la cosit până la clădirea fânului în căpițe şi transportarea lui, după uscare, în sat.

Construcțiile obşteşti

Pentru a satisface necesitățile sociale sau culturale ale oamenilor apar în timp aceste tipuri de edificii ridicate prin contribuția colectivității de către meşteri locali sau alții specializați.

În seria construcțiilor obşteşti cele mai frecvente au fost bisericile, ele începând să fie construite pe întreg plaiul mioritic odată cu apariția creştinismului la noi, înfrumusețându-se necontenit de-a lungul veacurilor datorită evoluției, iscusinței meşterilor țărani în înălțarea lor şi desăvârşirea acestora prin îmbunătățirea permanentă a artei autohtone în lemn şi piatră, continuând cu decorarea specific religioasă.

Încă de la început bisericile au fost împărțite în trei încăperi, după rânduiala ortodoxă:

- altarul sau absida cu masa cultică,
- nava sau naosul, partea centrală a construcției rezervată bărbaților
- tinda sau pronaosul, destinat femeilor.

În anul 1733 este evidențiată pentru prima dată la a treia conscripție a satului, biserica ca o construcție obştească autonomă, având şi casă parohială. Este clar că exista în Rus locaş de cult din cele mai vechi timpuri. Din punct de vedere constructiv, biserica era din lemn acest lucru fiind întărit, făcând atât comparație cu satele din jur (binecunoscuta biserică de

lemn din Maioreşti, în prezent monument istoric aflat în incinta mănăstirii Sf. Maria din Techirghiol după un periplu cu un istoric deosebit de interesant), dar şi datorită faptului că specifice perioadei şi zonei era acest tip de lăcaş de cult. În anul 1859 s-a construit biserica din piatră, lăcaş de cult ce se impune şi azi prin frumuseţe şi sobrietate. Celelalte construcţii obşteşti din cadrul satului s-au construit în perioada comunistă, sau după Revoluţia din 1989. Amintim aici: Şcoala, Primăria, Grădiniţa (temporal mai vechi), Căminul cultural, Dispensarul medical, magazine, restaurante, bufeturi, Sala de sport, stadionul.

Prima şcoală românească comunală s-a înfiinţat în sat la 1773, aici învăţând şi elevi din Morăreni, satul fiind sediu Companiei I în cadrul regimentului grăniceresc ca apoi, în anul 1900 să se dea în funcţiune noua clădire a Şcolii confesionale, astăzi grădiniţă de copii. Nu ştim cu exactitate unde funcţiona primăria în secolul al XVIII-lea, ceea ce cunoaştem din arhivă este că în anul 1902 s-a dat în folosinţă clădirea Primăriei, tot în clădirea ce cuprindea mai multe încăperi a actualei grădiniţe, apoi aceasta s-a mutat în perioada comunistă în locaţia unde funcţionează şi acum, fiind modernizată complet în anul 2014. Lângă primărie funcţionează încă din perioada comunistă Postul de Poliţie şi un Oficiu Poştal. Înainte de mutarea în noul sediu, tot pe vremea comunistă (anii 70) Oficiul Poştal, a funţionat o perioadă în casa lui Chirilă Ceacău care avea funcţia de poştaş, existând în sat doar două telefoane de tip vechi, cu manivelă (unul la primărie, altul la oficiu). Tot în perioada comunismului se construieşte pentru utilitate publică complexul comercial al Cooperaţiei de Consum. Vom mai vorbi despre istoria construcţiilor de interes social din sat într-un capitol următor.

Bibliografie :

1) I.I Rusu , “Elemente autohtone în terminologia aşezărilor şi gospodăriilor”, în “ AMETC “ pe anii 1962-1964; Cluj, 1962; pag. 74-75 .

2) V. Mihăilescu, “O hartă a aşezărilor rurale din România” în “BSG“; LIII, Bucureşti, 1934, pag. 372-375.

3) R. Vuia “Satul românesc din Transilvania şi Banat“ ; Cluj , 1945, pag. 9-94.

Studiu de bază şi conspectare (adaptabilitate informaţii la satul Ruşii Munţi) din : Valer Butura, “Etnografia poporului român – Cultura materială” ; Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978.

2) Portul popular

Portul popular al ”rusenilor” este deosebit de frumos şi pitoresc, ornamentat cu gust, fiind îmbrăcat cu mândrie şi patriotism de către săteni la evenimente sau în zile de sărbătoare din cele mai vechi timpuri până vremurile noastre.

Costumul popular de femeie este complex, conținând următoarele componente: năframa cu cănaci, cămașă, poale și zadii legate cu brâu bicolor. Fiecare categorie de vârstă are pentru brâu culori bine definite.

Costumul de femeie are o năframă cu cănaci (împletituri de mătase), fiind purtată în trecut de femeile mature, dar mai ales de cele în vârstă. Fetele aveau codițe împletite cu flori de mușcată. Femeile tinere purtau năframă aurie cu cănaci, iar cele mai în etate purtau năframă neagră.

Cămașa purtată de sărbătoare la Rus și în toată zona Mureşului superior este frumos înflorată, cu altiță și cu lânceţi la gât adunați într-un șnur, dând o notă de prospețime și vioiciune, iar cea purtată în viața de zi cu zi, era albă și avea motive ornamentale simple și serioase, de culoare neagră. Zadiile (catrințele) pentru femei, mai demult erau negre, iar la fetițe erau roșii cu motive florale, geometrice sau zoomorfe, în jurul mijlocului, ataşat acestora, se purta un brâu cu tricolorul țării noastre. Poalele purtau modelul care era cusut pe cămașă. În picioare se purtau opinci cu nojițe, cu ciorapi de lână, ori pantofii de dans cu curea. Meșteșugurile artizanale iau amploare în perioada comunistă, în cadrul Cooperației de Consum, existând secții specializate în țeserea și coaserea costumelor populare, sau producerii unor accesorii purtate la acestea cum ar fi mărgele, gherdanele sau altele. Zadiile încep să fie lucrate în culori complexe, de asemenea este împodobit designul tuturor accesoriilor cu diverse motive ornamentale.

Portul popular bărbătesc era mai complex şi mai greu de lucrat. Bărbații purtau la brâu chimir din piele neagră sau colorată lucrat cu mărgele, pentru zilele de sărbătoare, iar în zilele normale de lucru, purtau brâu de piele. La cămaşa cu ciurel se scoteau firele de urzeală, făcându-se o broderie pe lângă aceste fire încheiate cu mâna. Nelipsit la sărbătorile mari era pieptarul cu cănaci, care înainte se făcea din lână, pentru ca mai târziu să se facă din stofă, pentru uşurința lor şi păstrarea unei temperaturi corporale mai acceptabilă la dansurile populare organizate, ce presupuneau depunerea unui efort consistent. În ambele variante, pieptarele de lână și cele din stofă aveau aceleași frumoase broderii manuale şi cănaci de mătase. Ținuta bărbătească tradițională de sărbătoare sau de zi mai are în componență cioarecii de lână, care sunt înlocuiți cu cei din stofă mai târziu, pieptarele, căciula confecționată din pielicică de miel, căputul, care era o haină bărbătească asemănătoare cu mantaua, pentru sezoanele mai reci.

De asemenea, atât bărbații cât și femeile purtau în anotimpurile friguroase șube făcute din piele de oaie, bine tăbăcită, ce se aplica la bundiță pe care erau cusute de mână motive florale. Se mai purtau veste sau cojoace din blană de oaie. Bundița pentru femei era cunoscută la noi sub denumirea de cojocel sau pieptăraș și era, de fapt, o vestă din postav sau din stofă, uneori din blană, brodate manual cu motive florale și motive tradiționale specific românești.

Se spune că multe din elementele portului popular, îndeosebi iile fetelor de măritat, se coseau pe ascuns în lunile friguroase de iarnă pentru ca primăvara fata să aibă cea mai frumoasă cămașă din sat, impresionând în mod plăcut feciorii buni de însurat.

”Rusenii” iubeau tradițiile populare și portul, se îmbrăcau în costumele populare la sărbătorile mari, la Paște și Rusalii, la Crăciun, dar și duminica la slujbele de la biserică. La ieșirea din biserică, în spațiul dintre lăcașul de cult și Primăria veche se organiza ”Jocul din drum”, sătenii prinzându-se la o învârtită sau la o horă înainte de a se întoarce la casele lor.

Meșteșugul confecționării portului popular este dus în continuare în sat de către doamna Cengher Cruciţa (foto-final subcapitol), profesoară pensionară. Ce alte cuvinte mai frumoase, decât cele spuse de domnia sa, pot fi rostite despre această pasiune ?... Citez: ”Vreau să duc mai departe aceste minunății ale noastre, cu care ne identificăm noi, ca popor, averea poporului român. Îmi crește sufletul de bucurie când pun motive florale pe iile românești, pe cămășile noastre, pentru că țăranca româncă a fost atât de isteață încât a conceput tot ceea ce este mai frumos ca model pentru cămășile populare. Ia românească este cămașa cea mai simplă care se poate crea, oricine o poate croi să o îmbine, să își pună sufletul în această creație populară. Materialele pe care le folosesc sunt naturale și nu numai că dau prospețime portului, dar au o estetică deosebită, ia putând fi purtată oricând și oriunde. Portul popular este o mândrie națională.”

Un exemplu de continuitate în păstrarea tradițiilor și portului e faptul că, așa cum doamna profesoară a învățat să coase de la mama sa, de-a lungul timpului, meșteșugul s-a transmis din generație în generație sau de la bunici.

Citez din nou pe doamna profesoară pentru a evidenţia ce înseamnă a pune suflet şi pasiune în această veche şi minunată îndeletnicire, aceste simţăminte spirituale fiind comune predecesoarelor dânsei :” Îmi ia cam trei săptămâni sau o lună să cos o cămașă și când lucrul e gata simt că parcă nu am lucrat la ea decât o zi sau două. Sunt foarte mândră de ceea ce fac, merg cu mare drag la târgurile meșteșugărești unde mă încarc mereu de energie pozitivă, întrucât oamenii în vârstă vin și îmi povestesc cum purtau porturile populare. Cel mai mult îmi place să aud că toți au fost învățați să poarte cu

mândrie straiele populare, așa cum mi-am învățat și eu elevii, să fie mândri, să știe să-l îmbrace, să nu le fie rușine că nu-i de purtat oricum. Aș vrea ca tinerii să ducă mai departe această tradiție” [1]

De asemenea, costume populare deosebit de frumoase confecționează doamna Deac Mariana (foto-final subcapitol), participantă cu creațiile dânsei la festivalul ”Văii Mureșului” (standul comunei) sau la alte târguri și expoziții ori alte localnice, amintim aici : dna Maricica Aluaș - fostă asistentă la dispensarul sătesc, dna prof. Alina Dima, fiica dânsei, Ganea Marina ș.a.

Până în anii 1989, în cadrul cooperației de consum erau produse în sat costume populare complete sau elemente ale acestuia. Amintim, ca elemente de podoabă, de celebrele ”gerdane” sau brățări din mărgelușe de sticlă colorată la care se lucra cu multă migală.

Împodobirea praporilor bisericești, meșteșug asemănător confecționării straielor populare, cu mărgele sau alte elemente decorative, e continuată în zilele noastre de dna Raita Maria.

Costumele populare românești au un farmec aparte, sunt lucrate cu migală. Chiar dacă generațiile s-au schimbat, aceste costume nu s-au învechit, mai mult de atât, cu trecerea anilor, au de spus de fiecare dată încă o poveste. Pentru că, orice s-ar spune, talentul românesc este rămas în fiecare țesătură și se vede delicatețea si frumusețea în cel mai complicat model.

Bibliografie

1) Agerpres; reportaj Mureș “Pasiunea pentru portul popular, un nou început pentru o fostă profesoară de biologie“; autor Doina Matiș, editor Mihai Simionescu, 01.05.2016, internet.

Port popular - doamna Cengher Crucița

Port popular - doamna Deac Mariana

3) Tradiţii, obiceiuri şi datini locale în clepsidra timpului

Conținutul acestui subcapitol, punctele A și B, e rezultatul unei colaborări fructuoase între autorul acestei monografii, avocatul Leon Ilovan, fiu al satului, ce mi-a trimis diverse materiale frumoase și utile privind anumite datini și obiceiuri locale, respectiv profesorul Chirilă Ilovan trecut demult în neființă. Prin grija fiicei dânsului, doamna Lia Feldrihan, mi-a fost pusă la dispoziție o lucrare impresionantă și extrem de valoroasă de etnografie și folclor a distinsului dăscăl, lucrare întocmită în perioada 1967-1969.

A) Datinile Sărbătorilor de Iarnă

a) BEREA ŞI COLINDUL

”Berea” este denumirea unuia dintre obiceiurile noastre locale și a devenit o reală tradiție în tezaurul sărbătorilor de iarnă la Rușii-Munți dar și în alte localități din județele Mureș și Bistrița-Năsăud. Este un obicei vechi de peste 200 de ani fiind legat de funcționarea gloriosului Regiment al II-lea românesc de graniță de la Năsăud, o pagină de istorie care a dovedit că românii din zonă sunt caractere puternice, războinici dârji, fideli ideii de dreptate și prosperitate.

Numele de ”Bere” poate fi considerat nepotrivit pentru șirul de petreceri care atrăgea toți tinerii din sat, de la Crăciun până la Bobotează, având în vedere licorile alcoolice diverse ce erau băute cu ocazia evenimentului. Terminologia i se trage de la singura băutură care ar fi trebuit să se consume local în perioada desfășurării ei, deoarece în timpul funcționării regimentului grăniceresc, începând cu 1762, iar la Rușii-Munți începând cu 1764, imperialii austrieci au interzis pe teritoriul celor 44 de comune ce intrau în componența acestuia, consumul oricărei alte băuturi alcoolice înafară de bere, pentru un control riguros al imperiului asupra producției de spirtoase.

Bineînțeles că deși exista această restricţie, în sat se produceau și se consumau și alte băuturi, jinars sau vin, producţiile gospodăreşti de fructe de livadă sau de ciorchini din vii trebuiau valorificate, fiind folosite şi pentru prepararea băuturilor alcoolice, cu acordul tacit al autorităţilor locale.

Berea se fabrica într-un singur loc pe teritoriul regimentului, la Jidovița, azi cartier al orașului Năsăud și se repartiza cu destule greutăți comunelor grănicerești, la schimb cu orz, sau era plătită cu bani.

Fabrica a funcționat din 1765 până în 1945, când a fost mutată la Cluj

și se spune că făcea o bere de foarte bună calitate.

După desființarea regimentului de graniță și-a făcut din nou apariția jinarsul ca băutură specifică și tradițională a ”rusenilor”, acum legală, prohibiția fiind abrogată, dar denumirea petrecerii ”Berea” a rezistat, astfel că de sărbători toată lume continua să meargă „ La Bere ”. Era, de fapt, un mod de organizare și desfășurare a sărbătorilor de iarnă mult așteptate de toți sătenii, cu implicarea responsabilă a tinerilor locului, prilej cu care se respectau cu sfințenie obiceiuri și datini ancestrale.

La începutul postului Crăciunului, cu aproximativ o lună înainte de 25 decembrie, ziua luminatei sărbători, feciorii satului își stabileau o locație, o casă unde să se adune și să joace, ”Casa Berii”cum i se spunea, închiriind-o de la proprietar. Odată cu construirea căminului cultural o parte a obiceiurile ce țin de ”Bere” își vor avea locația în acesta, unele, însă, pierzându-se din păcate în negura timpului după anii 1944.

În postul Crăciunului, după găsirea locaţiei, seara, după terminarea muncilor din gospodărie, fiind „ interzis la fete și șezători “ tinerii se adunau aici, se distrau și își omorau timpul prin practicarea jocurilor de cărți, jucând bâzul, zaruri sau stând la ” povești”. Tot în aceasta perioadă ficiorii își tocmeau ceteraș care să le cânte, să le ”zâcă” așa cum se spune pe la noi, pentru toată perioada sărbătorilor, atât ziua cât și noaptea.

Preocuparea principala a tuturor era organizarea “Berii”. În acest sens cu peste o lună înainte de Ajunul Crăciunului se alegeau reprezentanții tineretului, care aveau responsabilitatea să îi conducă și să organizeze dansul și petrecerile. Împărțiți în două mari cete, suseni și joseni, la “ Casa Berii “, iar dupa război la căminul cultural, tinerii se adunau și se gândeau pe cine să aleagă în fruntea lor, respectiv vătafii, cizeșii și starostea.

Pentru o coordonare bună a obiceiurilor pe durata întregului interval, dintre feciori se alegea vătaful numărul 1, ”vătaful-șef” care era conducătorul tinerilor la toate activitățile din acea perioadă, adică un lider dintre cei mai vrednici și destoinici dintre ei, responsabil cu conducerea și organizarea petrecerilor. Vătaful al II-lea era ales, de asemenea, și el, dintre tinerii cu spirit organizatoric bun, având sarcina de a aproviziona sala cu lemne, a pune la punct iluminatul, a aduna ” felile”, câte o jumătate de kg de rachiu de la fiecare fată și să planifice muzicanții la masă la fete la amiază, seară și în miez de noapte. Fetele, în schimb, erau scutite de plata muzicantului. Se mai alegeau și 2-3 conducători de joc, numiți și ”mâinile drepte” ale vătafului 1, tiști sau cizeși (de la ungurescul tiszt– ofițer, deci persoana cu funcție de conducere) ce îl ajutau în activitatea sa, executând anumite sarcini date de acesta pentru ca totul să decurgă bine. Ei aveau ca sarcina primordială să angajeze muzicanți din orice sat, de la orice distanță, care prin felul cum cântă să impresioneze ascultătorii și, evident, aceștia să

fie mai buni ca muzicanții angajați în anul anterior sau cei arvuniți în satele din jur.

Concret, modul de alegere a vătafilor și cizeșilor se făcea astfel : tinerii se adunau într-o seară stabilită de comun acord, la ”Casa Berii ” sau căminul cultural. Feciorii propuși pentru aceste funcții erau înconjurați de ceilalți flăcăi, câte unul în ordine, prinși, mai în glumă mai în serios, de picioare, de corp și de cap și ridicați în sus, pe brațe, până când acceptau să își asume responsabilitățile ce le erau propuse. Deși unii doreau ”funcțiile” refuzau la început lăsându-se teatral ”convinși” iar alții se opuneau cu adevărat pentru că ori ar fi avut cheltuieli prea mari, cum era cazul vătafului 1, ori mult de lucru cum ar fi fost cazul vătafului al II-lea sau cizeșilor. Acest eveniment constituie prima etapă din lanțul sărbătorilor de iarnă, la el participând multă lume din sat curioasă să vadă cine vor fi aleșii și cum se desfășoară alegerile. Alegerea vătafilor și cizeșilor, cu public mare, dispare în timp, în perioada comunistă, după anii 1955-1960, tinerii înțelegându-se cu doi ficiori să se ocupe de organizarea activităților. Conform uzanțelor vătaful 1 trebuia să fie mai tot timpul printre feciori, conducând buna desfășurare a evenimentelor. Dacă lipsea temporar, din motive obiective, coordonarea era preluată de vătaful al II-lea sau unul dintre tiști (cizeși).

Pentru ca totul să meargă strună, ficiorii fiind tot ficiori, ori pentru a înlătura pe cale pașnică eventualele neînțelegeri între aceștia, se invita un cetățean mai în vârstă (30-40 de ani) să urmarească modul cum decurge Berea și să intervină, dacă era cazul, când apăreau animozități.

După ”alegeri”, a doua zi, conducătorii tineretului și starostele se adunau acasă la vătaful numărul 1 sau la staroste și stabileau sarcinile imediate ce urmau luate în vederea bunei desfășurări a evenimentelor festive. La un pahar de țuică de prune, în urma consultării cu cizeșii sau cu oameni mai bătrâni, se propunea muzicantul ce va trebuia angajat și se stabilea, cu aproximație, costul prestației acestuia. Se angaja muzicantul primaș, vioara a I-a acesta urmând să își caute tovarăși de orchestră tot atât de buni precum el, circa 4-5, fără ca cizeșii să angajeze pe fiecare în parte. Primașul primea o sumă totală din care își plătea colegii instrumentali. În caz de nevoie starostele împrumuta cu bani de avans pe cizeși, până se încasa suma totală de la ficiori (în Ajun de An Nou), a doua zi ei plecând să se ” tocmescă” și să angajeze muzicantul primaș.

Pentru ca la masa de sărbători să nu lipsească buna dispoziție, după desființarea Regimentului al II-lea năsăudean, până la Ajunul Crăciunului feciorii și fetele care urmau să participe la joc, duceau la “ Casa Berii “ băutură, aceasta fiind bine păstrată si depozitată, încuiată chiar sub lacăt de vătaful al II-lea, pentru a evita nedoriții intruși ce voiau să guste din ea mai devreme decât era de cuviință. De obicei, cantitatea varia în funcție de

“darea de mână “ și gradul de înavuțire al familiilor din care proveneau tinerii. Dacă până la primul Război Mondial vătaful al II-lea aduna doar “feliile” de la fete, ½ kg de tuica, acestea fiind scutite ca recompensă de plata muzicanților, în secolul al XX-lea se duceau băuturi diverse, în general jinars sau vin, media fiind de obicei de 1, 2 litri de țuică de ficior sau 1 - 2 litri de vin de fată, uneori chiar mai mult.

”Berea” nu trebuie văzută ca o simplă întâlnire distractivă, ea avea o multitudine de valențe, inclusiv aceea de a se forma perechile de tineri, feciorii și mamele lor fiind atenți la tinerele fete dacă nu-s ”forobraze” (obraznice), dacă-s deștepte la vorbă și cum joacă, fiindcă în următoarea etapă a ciclului anual ” în câșlegi ” era slobod la nunți.

Feciorii își angajau muzicanți și fala era mare, ca în fiecare an să fie muzicanți din ce în ce mai buni.

Obiceiul alegerii vătafilor, a cizeșilor, a starostelui și a angajării de către aceștia a muzicanților a dăinuit până în anii 60 ai secolul al XX-lea , când, odată cu colectivizarea, relațiile dintre oameni s-au schimbat, coeziunea satului tradițional a fost alterată și multe dintre frumoasele obiceiuri au dispărut, încetul cu încetul.

Se cunosc muzicanți care au cântat de sărbători la Rușii-Munți cu mult succes: Ion din Comlod, un virtuos al viorii care deși nu era strict din zonă, cunoștea toate jocurile și cântecele ce se cântau pe teritoriul regimentului grăniceresc.

De asemenea prin anii 1955-1960 la Căminul Cultural de la noi, la baluri, au cântat vestiții folcloriști Pavel Tornea și Dumitru Fărcaș, ultimul fiind chiar amorezat de o frumoasă domnișoară “rusancă” pe care a cerut-o în căsătorie, faptul neîmplinindu-se datorită mentalităților vremii. Cumpătați, ”rusenii” se gândeau să nu își dea fetele după ”ceterași” aceștia călătorind mult, fiind de obicei săraci, umblând ”din floare în floare”. Ei voiau să își mărite fetele cu oameni așezați, gospodari sau din cei cu școală care aveau o slujbă stabilă, asigurând prosperitate familiei.

Mai aproape de Rușii-Munți și angajat pentru cântat de sărbători a fost și Albertuc din Filea, un țigan foarte priceput la ceteră, inepuizabil fizic, care avea și o fire foarte veselă. De asemenea, să nu îl uităm pe ceterașul satului, țiganul Linți, care făcea echipa uneori cu orchestranți dinafară și care venea la colindat pe la case în Ajun de Crăciun sau de Anul Nou. Era un om simpatic, cu un zâmbet larg, inconfundabil, când atingea cu arcușul strunele viorii trăind intens muzica ce încerca să o transmită ascultătorilor. Locuia aproape de intrarea în sat, prima casă pe stânga, după podul de la “Baltă“, locuința lui fiind mereu spoită primăvara și extrem de curată, deși locuia singur.

Orchestra ce era arvunită pe perioada serbărilor era compusă din

primaş- vioara –I-a, care ducea greul cântecelor şi trebuia mânuită de un cunoscător al tuturor cântecelor şi jocurilor, contoră-vioara -II-a, cu rolul de a păstra ritmul, gordună - care avea acordajul cu o octavă mai jos şi care marca ritmul în note joase fiind, conform unui muzician contemporan, ”singurul instrument care se aude cu atât mai bine cu cât eşti mai departe de el”, acordeonist sau alţi instrumentişti.

Singurul de care ascultau muzicanţii era vătaful numărul 1 sau, după caz, starostele , cu care stabileau programul, repertoriul şi durata petrecerilor. În lipsa vătafului numărul 1 muzicanţii ascultau de poruncile tiştilor, cizeşilor ce i-au angajat, sau ale starostelui.

De altfel, feciorul– vătaful numărul 1, pus în această onorabilă funcţie, avea privilegiul să joace chiar în faţă, ”’sub grumazul ceterii”, şi pe lângă faptul că era o mândrie, acest loc avea rolul să protejeze ceteraşii de intruşi înfierbântaţi de joc.

Nu odată, după berea consumată, şi mai ales după jinarsul băut, feciorii se încălzeau şi unii aveau pretenţii să li se cânte ceva special, ceea ce ducea la dispute verbale sau chiar fizice. Astfel, este demn de amintit faptul că din astfel de întâmplări, la Ruşii Munţi a rămas o vorbă, perpetuată până în prezent: „Nu te băga peste ceteraş, că o iei” , adică să nu-ţi bagi nasul unde nu-ţi fierbe oala şi să respecţi ceea ce s-a stabilit, că altfel primeşti bătaie.

Este o dovadă că românul, în înţelepciunea sa, trage învăţăminte din întâmplările vieţii şi le sintetizează în proverbe.

Casa unde se ţinea ”Berea” trebuia să fie încăpătoare, podită pe jos şi într-o poziţie centrală, accesibilă. Satul Ruşii-Munţi fiind un sat populat, cu mulţi feciori şi fete ”Berea” nu încăpea într-o casă şi se desfăşura în mai multe locuri, existând astfel ”Berea din Sus” şi ”Berea din Jos”.

Pentru ”Berea din Sus” ultimul loc cunoscut unde s-au ţinut obiceiurile ce ţineau de aceasta tradiţie, o lungă perioadă de timp, a fost la ”Straja”, o casă încăpătoare aflată într-o poziţie centrală, unde se afla şi o bodegă ”a lui Mitică”. În prezent, în această casă locuieşte Petruţ Puiului şi copiii săi.

Înainte de construirea Căminului cultural ”Berea din Jos” se ţinea în şură ”la Rodneanca”, o casă impunătoare, situată de asemenea într-un punct de intersecţie a trei uliţe: uliţa Ţintirimului, uliţa Gării şi uliţa Popii. Casa aparţinea unei familii de vază din sat, familia Rodnean, unii membri ai acesteia având funcţii în Primărie, lucru de mândrie pentru acele vremuri. Din păcate, această familie onorabilă s-a stins din cauza lipsei urmaşilor, după cum s-au stins şi alte familii renumite, exemplu fiind respectabila familie Vărărean, ai cărei ultimi descendenţi bărbaţi, adică tatăl şi cei doi feciori, au fost ucişi pe frontul bosniac în Primul Război Mondial .

Casa lui Rodnean s-a vândut şi a ajuns în proprietatea săteanului Rus Chirilă (Ciotu). Imobilul având spaţii foarte mari a putut fi folosit ca depozit de achiziţionare a laptelui, iar mai târziu pe vremea Cooperativei de Consum din anii 1970-1989, a devenit centru de achiziţii atât pentru colectarea laptelui cât şi a altor produse, fructe de pădure, plante medicinale sau animale, Rus Chirilă devenind achizitor.

Ambele familii despre care am vorbit, Rodnean şi Vărărean, proveneau din zona Năsăud şi au făcut cinste satului Rușii-Munți. De astfel, sublocotenentul George Vărărean apare în statisticile oficiale ale regimentului alături de preotul Chiril Dumbravă şi învăţătorul Nicolae Feldrihan încă la 1847, aspect evidenţiat la cap. Istoria satului.

Pe lângă ”Berea ficiorilor numai buni de însurat” a existat şi ”Berea băiţâlor”, adică tinerii care încă nu intraseră în rândul feciorilor, cei sub vârsta maturităţii, adolescenţii, având dreptul şi ei la distracţie în această perioadă cu mai puţină activitate agricolă, nefiind scutiţi de muncile câmpului în timpul anului, asudând alături de cei maturi la lucrările necesar a fi efectuate în ţarină sau acasă.

Nimic nu era întâmplător în organizarea jocului, totul ţinea de tradiţia ancestrală şi de ordinea socială care avea la bază meritele acumulate prin muncă de-a lungul anului de către săteni.

Cum se apropia Crăciunul tot satul era în fierbere, se probau costumele naţionale, se desfundau sticlele cu ţuică de prună, se pregateau sarmalele şi alte bunătăţuri. După alduitul din dimineaţa de Ajun, obicei pe care o să îl evidenţiez separat, seara, întregul tineret se aduna la cizeşi de unde împreună cu muzicanţii plecau spre ”Casa Berii” sau căminul cultural, unde muzicanţii dădeau ”primul examen” de virtuozitate. Se colinda, apoi se dansau numai jocuri bărbăteşti, dansate de ficiori, lumea adunată admirând măiestria tinerilor, dându-şi cu părerea despre talentul şi dibacia ”ceteraşilor”. Când toată lumea era adunată, se pornea, în frunte cu starostele, spre casa vătafului numărul 1 unde alaiul era aşteptat de familia acestuia, rude, prieteni, vecini. Muzicanţii colindau la uşă apoi urma urarea starostelui de belşug, sănatate şi fericire. Toţi ficiorii erau invitaţi în casa, erau serviţi ca la nuntă, mesele acoperite cu feţe albe fiind pline cu băutură, ciorbă, sarmale, cozonaci, prăjituri şi alte delicateţuri.

Feciorii mai tineri, băietanii, care nu aveau loc la mese, erau serviţi cu rachiu şi cozonac, pe unde erau găsiţi, uneori in curte când era aglomeraţie, de rudele vătafului-şef .Acolo se stabilea prima parte a itinerariului dându-se indicaţii flăcailor spre cumpătare şi disciplină.

După ce mesele erau deseori golite de băutură şi bucate pentru a acumula din start energia necesară perioadei ”grele”ce urma, tineretul, în frunte cu vătaful numărul 1 şi starostele, urmaţi de muzicanţi şi restul

alaiului, așezați ordonat ca la nuntă, porneau spre primărie, unde erau așteptați de conducerea comunei, în frunte cu primarul. Adevăratul examen privind maiestria muzicanților se dădea aici, unde un juriu format din bătrânii satului, apreciau calitatea muzicii, comparativ cu muzicienii angajați în anii anteriori sau alții cunoscuți, angajați la diverse petreceri în cursul cursul anului (nunți, baluri etc).

În colindele interpretate sau alte cântece prezentate muzicanții depuneau un efort maxim pentru a impresiona pe auditori. După colindul de la ușă se intra în clădirea primariei, urmau urările de sărbatoare adresate conducerii comunei, participanții fiind serviți și aici cu băutură și cozonăcel. Dupa zarva inițială și degustarea jinarsului din păhărute, se facea liniște în sală iar primarul comunei ținea o cuvântare, mulțumind de urări, evidențiind lucrurile pozitive, realizările obținute în anul ce tocmai s-a scurs, urându-le oamenilor succese în anul ce va veni. De asemenea, deoarece în fața tinerilor urmau multe zile de dans, băutura și chef, li se dădeau îndrumări privind modul de a se comporta în această perioadă, pentru a evita neînțelegerile dintre ei sau dintre aceștia și autorități. Cu toții închinau cu sticle de băutură apoi alaiul pleca spre casa parohială unde erau așteptați de preot, consiliul bisericesc și lume multă. Se colinda, se ura, se servea băutură, cozonac etc, apoi preotul dădea sfaturi tinerilor privind comportamentul în această perioadă sau alte învățături de viață, uneori individualizate.

Urma apoi colinda la învățătorul satului, unde ritualul se desfășura asemănător celor prezentate mai sus, urările de bine din partea colindătorilor fiind un prinos de mulțumire adus celui ce le-a luminat, întru învățătura, copilăria.

Sentimentul religios, parte a spiritualităţii ortodoxe, era prezent şi el la manifestarea de bucurie ce o reprezenta “Berea”.

Astfel, jocul era deschis în ziua de Crăciun la ieşirea din biserică, în fața bisericii și a primăriei, de către unul dintre cei mai vrednici, cei mai gospodari oameni din sat. Îmbrăcat în cele mai frumoase haine populare, până la începutul secolului trecut a putut fi văzut George Dechi, un reprezentant al unui neam de rang înalt, harnic și gospodar care alături de soția sa începea jocul cu un ”de-a lungu” maiestuos și tradițional, apoi li se alăturau alte perechi.

Cu o seară înainte, în seara sfântă a Ajunului Crăciunului, cum am arătat anterior, se desfășura o pleiadă de obiceiuri tradiționale, culminând cu ”Colindatul ”, în care se omagia naşterea Domnului Iisus Hristos. Colindul a fost și este un obicei magic, prin el este venerată Fecioara Maria și se preamărește naşterea Mântuitorului. Ca simbolistică, acest obicei asigură o legătură spirituală cu trecutul, dar e și un pod de păşire spre viitor, fiind un

mod cultural de exprimare ce dă speranță și garanție continuității sociale în comunitate.

Dupa colindele oficiale, primar, preot, învățător, tinerii se întorceau la ”Casa Berii”’ sau la căminul cultural, pentru a se înțelege cum să meargă la colindat. Întrucât feciorii erau mulți iar muzicanții puțini se proceda în felul următor: muzicanții se împărțeau în două grupe pornind cu ficiorii la colindat la fete, stabilindu-se până la ce oră colindau cu grupul respectiv, apoi urmând a colinda cu alt grup. În acest fel un număr mare de ficiori erau însoțiți de muzicanți la fetele din sat, pentru colidă, unde erau așteptați cu nerăbdare de tinere, pregătite special pentru acest eveniment, atât prin ținuta de sărbătoare, portul popular excelând prin frumusețe, măreție și delicatețe pe trupurile frumoase, cât și prin bucatele alese puse pe mese, pentru a dovedi că gazda e o bună gospodină. Băietanii de rând nu aveau acces la muzicanți, aceștia întovărășiți în grupuri, cântând cu vocea, mergeau la colindat la fetele de vârsta lor.

Copiii din sat începeau colinda de la orele amiezii, umblând cu ”Steaua” unul dintre cel mai întâlnit și mai cunoscut obicei de Crăciun. Erau înzestrați cu un obiect ornamental simbolic ce avea montată o stea pe un băț scurt, cu dimensiunile de aproximativ 35-50 cm, făcută de obicei din carton gros. Uneori, cele mai dichisite stele erau chiar din piele prinsă pe un ușor schelet metalic sau lemn, frumos colorată, pe colțuri cu un număr de 4-8 mici clopoței montați, în funcție de măiestria artizanului. În centru ,,Stelei” era lipită o imagine cu nașterea Pruncului Sfânt, cu Maica Sfântă și Pruncul sau numai cu Isus.

Steaua simboliza biblic Naşterea lui Hristos, ea conducând magii spre ieslea pruncului sfânt. Copiii mergeau cu uratul până la lăsarea întunericului. În vechime, micii urători primeau pentru urat colăcei sau covrigi, pentru ca mai apoi, aceştia să fie recompensaţi cu cornuri, dulciuri, turte de la târg sau bani. După anii 60-70 copiii erau, preponderent, recompensaţi cu bani. De obicei copiii colindători erau primiți la fiecare casă, făcând urarea pentru gazda casei și familia acesteia. Seara micii colindători se retrăgeau pe la casele lor mai mult sau mai puțin satisfăcuți de răsplata primită, se uitau în trăistuță să vadă cât de plină era cu colaci sau covrigi, sau dacă buzunărașul era burdușit cu bani, făcând comparație, acasă cu familia lor, între gazde, cu privire la dărnicia lor sau față de cât și ceea ce au primit în anii trecuți.

Versurile colindului ,,Steaua” frumos cântat de copilași erau următoarele:

Steaua sus răsare
Ca o taină mare,

Steaua străluceşte
Şi lumii vesteşte
Şi lumii vesteşte.

Că azi Preacurata
Preanevinovata
Fecioara Maria
Naşte pe Mesia
Naşte pe Mesia.

Magii cum zăriră
Steaua şi porniră,
Mergând după rază
Pe Hristos să-L vază,
Pe Hristos sa-L vază.

Şi dacă porniră
Îndată-L găsiră,
La Dânsul intrară
Şi se închinară,
Şi se închinară.

Cu daruri gătite
Lui Cristos menite,
Ducând fiecare
Bucurie mare,
Bucurie mare.

Care bucurie
Şi aici să fie,
De la tinereţe
Pân-la bătrâneţe,
Pân-la bătrâneţe.

Pentru a nu fi cu ”bănat” (cu supărare, adică), în vechime, colindul celor mari începea din capul satului din Sus colindându-se pe la toate familiile, fără excepţie, ocolindu-se doar casele unde nu era lumina aprinsă, de obicei aceste familii fiind în doliu, având morţi în cursul anului, sau cele ce aveau porţile încuiate. Legat de cei ce nu voiau să primească colindă îmi aduc aminte cu umor, că uneori, colindători mai pezevenchi scoteau peste noapte portiţele sau porţile mari de la intrarea în curte a celor ”nevrednici”,

ce nu au voit a primi urări, și le aruncau în Valea Satului sau te miri pe mai ce horăiți, oamenii păgubiți găsindu-și cu greu cele pierdute, uneori recuperându-le abia primăvară când se dezgheța apă. La fel procedau și unii rău intenționați ce aveau pizma pe niscaiva consăteni de ai lor.

”Rusenii”, în marea lor majoritate, fiind oameni ospitalieri și sociabili, primeau cu colinda. Urătorii erau așteptați la gazde cu un colac și băutură pe masă, cu felii de cozonaci , cornulețe umplute sau alte ”delicatețuri” făcute de gospodine. Versul colindelor diferă de la o perioada la altă, dintre cele mai cunoscute fiind , ”O, ce veste minunată” , ”Trei păstori”, ”Cerul și pământul” și altele. După cântatul colindei starostele sau vătaful făcea verbal ararea de încheiere: ”Să fii gazdă sănătoasă/ Să plătești colinda noastră / Cu-n colac de grâu frumos / Ca și fața lui Hristos”, luând colacul de dar, de la gazdă. De obicei, colinda era cântată la poartă, în curți sau la ușă, în funcție de cum era structurată locuința, urmând apoi intrarea în casă unde urmau strângerile de mâna, pupăturile de rigoare însoțite de urări de prosperitate și sănătate pentru găzdoi și familia acestuia. Gazda mulțumea de colind și urări, închina un pahar din sticla de jinars de pe masă în cinstea colindătorilor, se umpleau paharele puse pe tăvi, apoi, însoțite de delicatesuri din farfurii sau coşuleţe încărcate cu felii de cozonac, covrigei, cornulețe etc pentru a stinge tăria băuturii, acestea erau golite, nu de puține ori uneori, în cinstea onoratului și darnicului stăpân al casei și a familiei lui. Ceterașii țineau ritmul în casă, de obicei printr-o învârtită, unde se prindeau în spațiile disponibile doritorii de joc. Dacă era căsuța mică, iar dorința de joc aprinsă, se juca și în curte, mai ales în iernile fără zăpadă sau mai puțin friguroase, dacă zăpadă era curățată. Pe ritm de ceteră și cu voie bună, colindătorii își continuau periplul la casele următoare, însoțiți uneori de gazda de la care tocmai plecase-ră. Din păcate, obiceiul colindatului de la casă la casă s-a pierdut în timp. Mesele au devenit mai puțin austere și mai bine chivernisite cu mâncare și băutură, odată cu creșterea nivelului de trai. Îmi amintesc de perioada anilor 1978-1987, de perioada din liceu, de studenție, când umblăm la colindat, iar gazdele se întreceau în a ne pune pe masă tot felul de bunătăți. Ca instrument muzical, chitara a devenit și ea la modă, unul dintre cei care ne acompaniau în perioada studenției fiind amicul Liviu Moldovan. Pe lângă colinde, urechile gazdelor erau delectate cu cântece diverse de petrecere din acele vremuri mai mult sau mai puțin deocheate, muzică folk sau alte genuri de muzică. La căminul cultural încep să se organizeze pe lângă baluri, pentru distracția tinerilor discoteci începând cu anii 79-80.

Începând cu perioada anilor “60”, colindul primește și o tentă preponderent familială, rudeniile colindându-se între ele pe perioada sărbătorilor, mergând unii la alții. De asemenea, primește o tentă restrânsă,

de amiciție, între grupuri de prieteni, organizați în funcție de vârstă, pregătire, aceştia colindându-se între ei. E de înțeles acest aspect şi prin prisma istorică. Crăciunul, ca sărbătoare ce datează din sec. al IV-lea, a fost o sărbătoare, în special a petrecerilor de familie, dar şi de odihnă, căzând în perioada de iarnă când sătenii nu erau aglomerați cu muncile câmpului sau alte îndeletniciri pretabile altor anotimpuri, fiind considerată prin modul de manifestare prodig, o sărbătoare a belșugului. Din păcate în zilele noastre, numărul colindătorilor nu mai e cel de pe vremuri, cetățeanul contemporan rural preferând ca după un an de trudă să se odihnească mai mult în timpul sărbătorilor de iarnă, excepție făcând colinda sau eventuale vizite la rude sau amici. E îmbucurător faptul că mica generație, copiii, umblă în continuare în număr destul de mare la colindat, atât de Crăciun cât şi de Anul Nou.

Satul a avut şi rapsozi locali care au compus poezioare sau colinde dedicate evenimentelor religioase, sărbătorilor sau versuri laice pentru nunți și botezuri. Unul dintre aceştia a fost Deac Ioan" a Onului", cum era numit local, sătean ce avea un talent deosebit, dovedind atât profunzime în scriere cât şi mult umor, în funcție de felul manifestărilor cărora le erau dedicate scrierile. De apreciat este faptul că își ştia versurile pe de rost, în vara anului 2015, când se apropia de venerabila vârstă de 90 de ani, mi-a recitat o poezie proprie de aproximativ cincisprezece strofe din memorie, la umbra nucului bătrân din curte, fără să clipească, fără să se bâlbâie sau să uite o strofă. A recitat strofele cursiv, una după alta.

Voi prezenta mai jos o creație de a dânsului scrisă anume pentru Sărbătoarea Naşterii Domnului:

Colindă de Crăciun

Dragi creştini din Ruşii Munți,
Într-un număr cât mai mulți,
Veniți toți să preamărim,
Cu credință să cinstim
Zi frumoasă ce-am ajuns
De Naşterea lui Isus.
Azi e zi foarte-nsemnată
De toți sfinții respectată,
Zi de mare bucurie,
La tot sufletul să fie.
Căci azi s-a născut în lume
După cum Scriptură spune
Mântuitorul Isus,
Care-a fost trimis de Sus,

În lume ca să se nască
Pe noi să ne mântuiască,
Ne-a trimis Tatăl Ceresc,
Darul său dumnezeiesc.
Prin Isus, Fiul cel sfânt
Pace-ntregului Pământ.
Trimite-ne, Doamne, iară,
Liniște între popoară,
Pace și bună-nvoire
Pentr-u-ntreaga omenire,
În țara noastră cea dragă,
Tihnă pentru lumea-ntreagă,
Prosperitate să fie
La oricare familie,
Să trăiți cu toți uniți,
Întru mulți ani fericiți.

Tot ca datină de Crăciun la Rus prezentă, până în zilele noastre, e ”Umblatul cu Crăciunul” adică ducerea de cadouri, de obicei în Ajun de Crăciun, copiilor rudelor sau ai prietenilor. Bineînțeles că cei mici erau onorați cu cadouri, ca și în zilele noastre, în primul rând de către familiile lor. Când se duceau ”cu Crăciunul” la copii, unul dintre oaspeți se masca și erau dotat cu o botică sau joardă. La intrare lovea cu botica în uși și în ferestrele casei, ceea ce îi speria teribil pe copiii. Persoana mascată mergea uneori singură sau deseori însoțită de un adult, femeie sau bărbat. După intrarea în casă copiii erau întrebați dacă au fost cuminți în cursul anului ce a trecut, erau puși să zică Tatăl Nostru sau alte rugăciuni, să recite poezii sau să cânte. Totul era organizat teatral, copiii fiind dojeniți pentru anumite fapte nu prea bune făcute în timpul anului, dar bineînțeles la final lăudați, sfătuiți să fie mai buni și , la final, erau recompensați cu o pungă plină cu daruri, de obicei în această găsindu-se dulciuri și jucării. Ca și glumă, deși nu e glumă deloc, la copiii mai poznași li se punea în punguță în loc de bombonele, căcăreze de oaie. Îmi amintesc de primul Crăciun când încă mai credeam în basme, prin anii 69, de moșul Someșan Ioan, rudă prin alianța cu familia mea, care a venit ” cu Crăciunul ” mascat, bătrânul speriindu-mă teribil , având pe față o mască de gaze și pe trup o blană mare, albă, de oaie. De trăsnăile din timpul anului îi amintea vara-mea Maria ce venise cu el, iar moșul lovea cu joarda prin casă, în stânga și-n dreapta. Am primit totuși cadoul după ce am zis un Tatăl Nostru și am făcut promisiuni de mare cumințenie pentru anul ce va veni. Cadourile primite de copii de sărbători

erau puse sub bradul de Crăciun, împodobit special cu bomboane de pom, globuri colorate, vată, artificii, brad ce nu lipsea din nicio casă de ”rusan”.

Revenind cu un pas în clepsidra timpului, un bob de nisip de 150-200 de ani, putem afirma că în acele vremuri vechi, tradiția era mult mai bine păstrată, satul răsuna de cântece și imnuri închinate sărbătorii Nașterii Domnului, colindatul continuând toată perioada sărbătorilor de iarnă, într-o fericită alternanță cu jocul. Din respect pentru marea sărbătoare a Nașterii Domnului, în cursul primei zi de Crăciun nu era joc după amiază, acesta încingându-se seara. Cum am arătat în alte rânduri, mai sus, vătaful al II-lea aduna de la fiecare fată, anterior perioadei de Ajun, 1/2 rachiu pe care îl depozita într-o ladă specială. În fiecare noapte după ce se termina jocul, uneori mai repede după ce numărul spectatorilor scădea, feciorii erau serviți cu băutura adunată de la fete, întrucat ”felile” adunate erau destinate tuturor. Noaptea, târziu, feciorii conduceau fetele acasă, iar muzicanții cu vătaful al –II-lea și feciorul ce îi facea curte fetei planificate să dea masa de miez de noapte muzicanților mergeau acasă la fetișoară, de multe ori cântatul și voia bună continuînd până în zori de zi, când, la petrecere erau invitați și tatăl fetei sau frații mai mari.

De obicei, a doua zi de Crăciun, după masă, la ”Casa Berii”, iar ulterior la căminul cultural, invitații feciorilor și ai fetelor erau capii de familie și soțiile lor, ”însurații” cum se zice pe la noi, care erau omeniți cu colaci sau alte bunătăți primite de prin sat la colind, cu bere, inițial, pe vremea regimentului, iar mai apoi cu țuică sau vin, băuturi aduse de fete și ficiori înaintea Ajunului Crăciunului, cum am arătat anterior că se proceda. Ceterașii cântau cântece de petrecere, în vremuri mai moderne chiar romanțe. Se juca și se dansa, în spațiul din centru, flancat de mesele pline, până noaptea târziu, jocuri de la noi: ”Învârtita”, ”Sârba”, ”Bărbuncul” ce aveau un ritm și un pas mai dinamic sau ”De-a lungul” cu o tentă mai lentă. De obicei, pentru ca participanții să se mai odihnească ceterașii variau muzica, după ceva săltăreț, urmând acorduri mai line. Ca o oarecare continuitate, având în vedere modul comun de organizare, evident mult simplificat faţă de cel al manifestările tradiţionale din perioada veche, de apogeu a ”Berii”, ne amintim în perioada comunistă de vestitul ”Bal al însuraților” de prin anii 70 -85 care nu avea o frecvenţă anuală, dar era organizat la doi- trei ani, intrarea făcându-se cu plată pentru achitarea simbriei orchestrei arvunite și obținerea unui mic profit pentru organizatori. Astfel de baluri erau organizate uneori în mai multe seri ale sărbătorilor de iarnă sau în cursul anului, cu ocazia unor evenimente, cum era ”Balul Țiganilor” de după Târgul de Rusalii sau, pur și simplu, pentru distracție. La aceste festinuri jocul începe să fie completat de dansuri moderne (vals, polcă), iar ținutele încep să se modernizeze, trecându-se de la portul popular

la haine la modă. Şi ca o altă glumă necesară destinderii la lecturarea unei lucrări de tip monografie, să amintim că doar babele ce stăteau pe scaunele puse lateral, pe lângă pereţii căminului cultural au rămas neschimbate peste ani, comentând pe seama dansatorilor, bârfind, făcând remarci diverse, preconizând cine cu cine ”s-o lua” anul ce vine.

Ziua de Anul Nou era ultima zi de dans din acest şir frumos de sărbători hibernale. Vătaful numărul 1 aduna banii pentru plata muzicanţilor de la feciori. Sumele erau stabilite de vătafi şi cizeşi împreună cu feciorii. La plata feciorii mari erau consideraţi ca ”întregi”, cei mijlocii ”jumătăţi”, iar cei mai tineri ”ruptaşi”, adica li se stabilea o sumă mai mică în raport cu vârsta lor. Dacă erau doi fraţi unul plătea ”întreg”, iar al doilea jumate. Militarii veniţi în permisie erau scutiţi, ca şi fetele, de plata muzicanţilor. Calculul se făcea în felul următor : se adunau sumele stabilite ruptaşilor şi se scădeau din taxa muzicii, apoi se adăugau toate cheltuielile băneşti aferente evenimentelor (angajare ceteraşi, transportul acestora, chiria sălii, lemne foc etc), suma rămasă împărţindu-se la toţi ficiorii ”întregi” sau “ jumătăţi”. Jumătăţile se adunau câte două la un întreg, tinerii cu vârstă mijlocie plătind jumătate comparativ cu ficiorii mari.

Revenind în trecut, nu putem sa nu amintim de Vergel, un obicei ce intra în componenţa tradiţiei Berii. În Ajun de Anul Nou la ”Casa Berii” se adunau feciorii şi fetele, începând de pe la amiază, unde jucau până seara. Pe înserate, veneau şi mamele fetelor aducând în coşuri împletite, acoperite cu şervete albe sau cu motive populare confecţionate acasă, pancove, scoruşe sau sfănci calde, cozonac sau cornuleţe umplute şi ca băuturi, de obicei, ţuică îndulcită cu zahăr ars sau vin pentru a nu primi Anul Nou ”pe uscat”. Fetele ce aveau ”drăguţi”(prieteni) stăteau cu aceştia alături la masă, mai la centrul acesteia, iar feciorii sau fetele mai tinere, fără pereche, erau aşezaţi la capătul mesei sau la altă masă pentru a se cunoaşte mai bine şi a socializa. Fetele cu ”drăguţi”sau altele de ajutor, împreună cu mamele prezente serveau ficiorii prezenţi la petrecere, pe principiul că merită această onoare , fiind jucate de către toţi aceştia pe perioada sărbătorilor. Înainte de ora 22 se juca ”Roata”, se punea într-un colac o cupa cu jinars, ce era gustat de dansatorii ce jucau în jurul lui până ce acesta se termina. Tot spre înserate veneau la sărbătoare şi bărbaţii maturi sau bătrânii satului pentru a se ospăta împreună cu muierile şi cei tineri. Se petrecea până târziu în noapte, parcă nesimţind oboseala, feciorii şi fetele dansând cu părere de rău ultimele jocuri. În final muzicanţii erau duşi la culcare, iar a doua zi porneau spre casele lor. Feciorii cu sticle de băutură în mâna îi insoţeau până la gară unde dansau jocuri bărbăteşti cu atâta însufleţire de parcă n-ar fi jucat cinci zile şi opt nopţi fără întrerupere. După plecarea trenului, cu sticlele goale, cu suflete triste, tinerii se îndreaptau spre casele lor rămânandu-le întipărite în

minte amintiri frumoase de la joc şi petreceri, iar la unii fiorii dragostilor apărute, dulceaţa pupăturilor furate de la fete, ingrediente serioase pentru gândurilde căsătorie şi nunţile ce vor avea loc în perioada caşlegilor, perioada dintre Anul Nou şi Postul Paştelui.

Obiceiul numit ”Vergel” a fost cules de către dna prof. Cruciţa Cengher, fiind pus ulterior într-o formă artistică de către copiii de la ansamblul folcloric ”Cununiţa”.

Dupa frumoasa perioada a ”Berii” , tinerii continuau să se întâlnească în fiecare seară, până în ajunul Bobotezei, la Casa Berii sau căminul cultural, socializând şi distrându-se, apoi cheful ”se spărgea”, adică se termina, viaţa satului intrând într-un alt ciclu de muncă, iar de ”Câşlegi”, adică perioada dintre postul Crăciunului şi postul Paştelui, perioadă ”de dulce”, se tocmeau legăturile dintre feciori şi fete prin logodne şi cununii.

De sărbătoarea Crăciunului se mai umbla cu turca, uneori până la Anul Nou (voi prezenta această datină la cele legate de această sărbătoare) şi se împodobea Bradul de Crăciun, acest ultim obicei fiind mai modern, de provenienţă străină (estonienii împodobeau brad prin sec. XIV-lea, iar germanii după Primul Război Mondial).

Nu putem să nu ne exprimăm regretul că obiceiul ”Berea”, care era un prilej de bucurie, o ocazie de a cimenta legăturile între săteni, obicei cu o mare încărcătură morală şi religioasă s-a pierdut în forma sa iniţială cu toate cele amintite mai sus, în negura timpului, viaţa modernă năvălind peste sat, aducând multe lucruri bune, dar pierzându-se datini vechi, ancestrale, care făceau din Ruşii-Munţi un sat de referinţă, oamenii fiind mândri de apartenenţa şi identitatea lor românească.

Anul Nou, a doua sărbătoare importantă în calendarul iernii, a constituit şi constituie un alt prilej de colindă, de petrecere, cu tot regretul trecerii vremii, prin îngroparea anului vechi cu ”bunele şi relele lui” şi bucuria păşirii în noul an, cu noi speranţe şi visuri de mai bine. Spre deosebire de Crăciun, unde textele colindelor aduc vestea cea mare a Naşterii Domnului, urările de sfârşit de an se referă mai ales la năzuinţa şi dorinţa de prosperitate pentru gospodar şi familia sa, pentru comunitate, fiind obiceiuri preponderent agrare. Dintre aceste obiceiuri amintim Plugușorul, Sorcova, Turca sau Capra, Belciugarii, primele trei prezente la noi până în zilele noastre.

Plugușorul este cea mai răspândită tradiţie de Anul Nou. Pe Valea Mureşului versurile sunt asemănătoare, fiind frecvente versuri cu de tipul ”Câte paie pe casă / Atâţia galbeni pe masă / Câte pietre la fântână / Atâtea oale cu smântână” ce urează prosperitate gazdei, altele în schimb amintind de colonizarea Daciei de către romani în timpul împăratului Traian. Asocierea versurilor ”S-a sculat mai an / Bădiţa Traian... ” cu împăratul

roman nu e deloc întâmplătoare și asta deoarece ritualul întemeierii unui nou oraș sau așezare în lumea romană cuprindea trasarea perimetrului sacru al localității nou întemeiate sau cucerite, cu ajutorul unui plug.

Plugușorul are și rolul unui ritual de purificare deoarece zgomotul făcut de urători, agitarea de tălăngii sau a clopoțeilor, pocnetele de bici sau sunetele de buhai, un dispozitiv ce imită mugetul vitelor, au rolul de a alungă spiritele rele. În vremuri străvechi obiceiul era practicat, probabil și la noi de persoane adulte și tineri, cum se mai păstrează și azi în multe sate din Moldova, dar ulterior, și mai ales în Ardeal, unde conviețuirea cu alte etnii de la anul 1000 a dus la diverse schimbări etno-folclorice, respectiv influența seculară imperială, obiceiul e preluat preponderent de către copii și adolescenți ce își încep urarea în Ajun de An Nou, unii mai mici începând cu orele amiezii, ca să nu-i prindă seara pe ulițe, sau cei mai mărișori până seara târziu.

Ca și la umblatul cu Steaua, de Crăciun copiii erau compensați pentru urare cu covrigi, colaci, turte sau dulciuri, în funcție de posibilitățile culinare ale vremii și dărnicia gazdelor sau mai târziu cu bani. Uneori și cu una și cu altă. Îmi amintesc de Plugușorul anilor 70- 78 când elev fiind la școală generală, umblam cu urarea din casă în casă, sau uneori, pe ”sărite ”, dotat fiind cu un clopoțel mic. Răsplată gazdei consta în bani și începea de la 50 de bani până la max. 10 lei, media fiind de 1-1,5 lei/ casă, fiind mai bine plătit pentru urare în casele rudelor, ale familiilor, colegilor sau prietenilor sau ale oamenilor mai înstăriți. Îmi aduc aminte că după ce ieșeam afară din casa gazdei, întâlnindu-ne cu alți copii, comparam fiecare ce a primit și ocoleam casele celor ” rău platnici” (asta însemnând modesta sumă de 50 de bani), considerând că nu merită să ne pierdem timpul, răcindu-ne gura, pe frigul de afară, pentru nimic. Așa gândeam noi, luați-o ca pe o glumă, dar de fapt apăreau două aspecte: oamenii aceia nu aveau posibilități mai mari sau obligații față de noi, luați individual, iar unii erau pur și simplu avari. Se întâmpla ca uneori cel sărac să fie mai cu dare de mână decât altul mai avut, dar zgârcit ca Hagi Tudose, celebrul personaj avar din literatură română. Unii copii mergeau cu Plugușorul și în dimineața zilei de Anul Nou, de Sf. Vasile.

Voi reda mai jos textul cel mai simplu folosit de copii, atât înainte cât și în vremurile noastre, rostit cu mult zel pe la case, din respect pentru gazdă cât și pentru plata de la sfârșitul colindei, recompensă ce era de dorit de puștani, să fie cât mai substanțială în trăistuță sau buzunăraș:

Plugușorul

„ Aho, aho”
Copii și frați
Stați puțîn și nu mânați,

Lângă boi v-alăturați
Și cuvântul mi –ascultați

Ia mai mânați, măi flăcăi
Și sunați din zurgălăi!
Hăi, Hăi ! !!!

Mâine anul se-noieste
Plugușorul se pornește
Și începem a ura
Pe la case-a colinda.

Ia mai mânați, măi flăcăi
Și sunați din zurgălăi!
Hăi, Hăi !

Iarna-i grea, omătu-i mare
Semne bune anul are
Semne bune de belșug
Pentru brazda de sub plug.

Ia, mai mânați măi flăcăi
Și sunați din zurgălăi!
Hăi, Hăi !

Altă tradiție importantă a Anului Nou e Sorcova. Dacă în alte zone ale țării ea era și este practicată atât de fetițe cât și de băieți la noi umblau cu Sorcova doar fetele. Acestea purtau în mânuță o sorcovă, un ram sau un mănunchi de ramuri înverzite sau unul confecționat dintr-o crenguță împodobită cu pănglicuțe colorate sau fâșii de hârtie în diverse nuanțe ce sugerau natura vie, purtătoarele acestora și textul colindului sugerând renașterea și începutul unui nou an agricol. Originile ei sunt controversate, unii etnologi susținând originea română, alții slavă iar alții pe cea dacică. Textul Sorcovei, în varianta scurtă, era următorul:

Sorcova

Sorcova, vesela,
Să trăiți, să-mbatrâniţi
Ca un măr, ca un păr,
Ca un fir de trandafir,

Tare ca piatra,
Iute ca săgeata,
Tare ca fierul
Iute ca oțelul
La anul și la mulți ani !

Alt obicei frumos și pitoresc practicat de săteni începând cu ajunul Crăciunului și continuând până la Anul Nou, uneori până la Bobotează, datină ce amintește de îndeletnicirea creșterii animalelor și comunitățile pastorale este Capra sau Turca. Grupul de colindători format din minim două persoane era dotat cu o așa zisă "capră" compusă dintr-o parte mobilă sub formă unui clonț de lemn pictat ce sugerează un bot de țap, acționată de un mecanism prin tragere de o sfoară sau de o curea, și o parte imobilă, tot din lemn de care se lovea partea de sus, mobilă, cu zgomot. Partea imobilă, de jos, era prinsă de un băț sau lemn scurt mai solid, de acestea fiind prinse un lepedeu sau o cuvertură pe care erau cusute ornamental clopoței, panglici sau bentițe. "Craniul" caprei era împodobit cu o bucată de blană de capră sau oaie, de iepure ori căprioară. Conform renumitului etnolog Paul Roșca colindătorii ce umblă cu turca îndeplinesc un ritual străvechi ce sugerează urarea de fertilitate pentru turmele proprietarului. Variantele textuale fiind variate (am găsit un număr de două trei în sat ce diferă unele de altele) voi reda doar urarea de final care era comună:
[...] Câte șindrile pe casă, atâția galbeni pe masă!
Câte pene de cucoși, atâția copii frumoși!
Câte flori sunt în livadă, atâția galbeni în ladă!
Câți cărbuni sunt în cuptor, atâtea vite-n obor!
Ța, ța, ța, căpriță, ța!

Alt obicei ce se practica în noaptea de Anul Nou în satul nostru era "Belciugarii". Scopul acestuia era tot pentru purificare. Unii săteni maturi se îmbrăcau în straie ciudate și colorate, se acopereau de cojoace sau blănuri, se mascau și umblau noaptea pe ulițe, scoțând strigăte și zgomote diverse, lovind mai mult ritualic pe cei întâlniți în cale pentru a alunga duhurile rele din ei. Obiceiul nu se mai păstrează în zilele noastre.

Voi prezenta mai jos colinde ce se interpretau în satul Rușii-Munți în jurul anului 1970, texte culese de la localnici de inimosul dascăl de istorie Chirilă Ilovan. La fiecare colindă, ca de altfel la toate poeziile populare prezentate în acest subcapitol de datini și obiceiuri locale, texte adunate de domnul profesor în perioda 1967-1970 într-o frumoasă lucrare etno-folclorică de peste 100 de pagini pusă la dispoziție cu generozitate de doamna Lia Feldrihan, fiica dânsului, pentru a fi cuprinse în acestă

monografie, sunt specificate numele şi prenumele persoanei de la care au fost culese, respectiv vârsta avută de săteni la data culegerii :

1. SFÂNTĂ MAMA LUI ISUS

Rătăceşte-n jos şi-n sus
Pe livada unui râu,
Printre grâne până-n brâu,
Cată loc să se-odihnească
Şi pe Fiul Sfânt să-l nască.
La umbra de plop sosește
Pe pajiște se-odihnește.
Plopul frunza-şi legăna,
Maica odihnă n-avea
Şi din gură blestema:
Să fii plop afurisit
Şi de Domnul şi de mine
Şi de Fiul care vine,
Frunza ta nu aibă stare
Cât este ziua de mare,
Bată-să ca de furtună
Şi pe vremea cea mai bună.
Sfânta mamă-a lui Isus
Rătăceşte-n jos şi-n sus
La un grajd de cai sosește
Şi în iesle poposește,
Cată loc să se-odihnească
Pe Fiul ei Sfânt să-L nască.
Caii rod, fac tropot mare
Maica pace nu are.

Preaslăvita Maică Sfântă!
Ea din gură-aşa cuvântă:
Fir-ați voi cai blestemați
Şi de Domnul şi de mine
Şi de Fiul care vine.
Marşul să vă fie-n fugă
Şi să nu vă săturați
Numa-n ziua de Ispas
Şi atunci numai un ceas.
Sfânta mama lui Isus
Se plimbă în jos şi-n sus,
La un grajd de bei sosește
Jos în iesle poposește
Cată loc să se-odihnească
Şi pe Fiul Sfânt să-l nască,
Boii blânzi o aborea
Maica Sfântă îl năştea
Şi-a născut un fiu frumos
Şi-l chema Isus Hristos.
Îngerii din cer veneau
Cu flori de măr şi cântau
Iară grajdul păstoresc
A fost palat împărătesc.

Culeasă de la Puşcaş Maria
de 38 de ani

2. SCULAȚI, SCULAȚI, BOIERI MARI

Sculați voi români plugari
Că vă vin colindători
Noaptea pe la cântători,
Să vă colindăm frumos
Că-i naşterea lui Hristos.
Bucuroşi noi am venit
Şi venim la aldoit,
Maica Sfântă ne-a sculat
Să mergem la colindat.
Scoală gazdă nu dormi
Că nu-i timpul de dormit
Că-i timpul de-împodobit,
Cu podoabe de argint,
Cu canaci până-n pământ.
Să fii gazdă sănătoasă
Şi pune sticla pe masă,
Cu cinci-şase paharele
Să poți băga pumnu-n ele.

Culeasă de la Dima Mihai de 50 de ani

3. DE TREI LUNI DE CÂND VENIM

Nici cocoși n-aud cântând
Nici feciorii versuind
Versuind cu desfătare
Ca și la un praznic mare.
Gazdă, găzdoaie de casă
Dumnezeu să vă trezească,
Să fiți și voi buni și blânzi
Că n-am venit neflămânzi,
Am venit c-am auzit,
Că s-a născut Fiul Sfânt,
Oareunde pe pământ,
La râul lui Iordan
Un' s-a botezat Ioan.
Mândru nume i-a mai pus,
I-a pus numele Isus,
Mândru nume m-a mai dat,
I-a dat nume de- Împărat.

Culeasă de la Ciacău Ioan de 80 de ani.

4. TREI PĂSTORI SE ÎNTÂLNIRĂ

Trei păstori se întâlniră
Și așa se sfătuiră,
Veniți frați, să ne rugăm,
Cu jale să colindăm,
Că pe-acest pământ străbun
Am ajuns jalnic Crăciun.
Vine lumea supărată,
Omenirea-ntunecată
Moartea jalnic, amară
A venit pe astă țară.
Că porunca de-împărat
La bătaie i-a chemat.
Soți de soț de despărțește
Pe feciori maica-i jelește.
Rămân pruncii mititei
Merge tata de la ei.
În Crăciun de bucurie
Stau pe câmp de bătălie,
Își petrec iarna pe-afară,
Nu știu înturna-or iară.
În al lor îndepărtat
Că rămân părinți și frați.
Când era de altă dată
Eram veseli la olaltă,
Petrecând Crăciun voios
În liniște sănătoși.
Astăzi Cristos s-a născut
Bucurie ne-a făcut.
Fă-le, Doamne bucurie
Și la cei din bătălie,
Să se-întoarcă-învingători
La dragi căsuțele lor.
Să fie liniște-n țară
Și alt Crăciun vesel iară.

Culeasă de la Ilovan Maria de 74 de ani

5. NOI UMBLĂM SĂ COLINDĂM

Noi umblăm să colindăm
Obiceiul să-l păstrăm,
Noi umblăm să împlinim
Obiceiul din bătrâni,
Obicei de-a colinda
Pe Isus a-l căuta
Dar foarte greu l-am găsit,
Că Isus nu se arată
Numai la inimi curate.
Azi, precum scriptura scrie
Isus iarăși vrea să vie
În peștera cea săracă
Isus vine să se nască,
Dar nimenea nu-l așteaptă,

Că toți s-au dus să se bată.
Pastorii încă nu vin
Să se-închine la Viflaim.
Plâng azi îngerii din cer
Văzând pasărea de fier
Ce face prăpăd și-omor
Mare jale-între popor.
Neputând omul serba
Isus nașterea Ta.
Isuse când te-ai născut
Și-atunci jale ai făcut,
Paisprezece mi de prunci
Au fost omorâți atunci,
Dar acum se omoară toți
Ai lui Adam strănepoți.
Vino, Isuse curate
Pe pământ și fă dreptate,
Vino și te-așază-n noi
Și ne scapă de război
De razboaiele ce sânt
Peste-ntregul tău pământ.
Vino, Iisuse prea bune,
Vino, iar la noi în lume,
Vino, Iisuse-ndurate
Pe Pământ și fă dreptate.

Culeasă de la Dima Rafila de 75 de ani

6. CAPRA

Mă dusei pe vale-n sus
Mă-întâlni cu -n pui de urs.
Ursu-o zis că m-o mânca
Mama o zis că nu m-o da
Pân-o toarce cânepa
Și-ai de vară, și-ai de toamnă
Să mă-mbrace ca pe-o doamnă.
Birăița lui birău
Și-a uitat cânepa-n tău.
Haideți băieți să o scoatem
Și izmene să ne facem.
La părul cu perele
Mi-am făcut izmenele,
Două fete-au dat în ele
Și nu vreau să mi le dee
Până nu mă duc la ele

Culeasă de la Ceacău Chirilă de 43 de ani

7. PLUGUȘORUL
variantă locală

Aho, aho, plug cu doisprezece boi,
Boi bourani,
În coadă codălbei,
În frunte țintați,
În coarne-nfierați,
În pântece bălani,
Pe spate plăvani,
Fiecare de cinci ani.
Mânați, măi! Hăăăi! Hăăăi!

Badea cu-n plug bine-mpănat
Și tot cu fier ferecat,
Tras de doi boureni
Voinici ca niște zmei,
S-a apucat de arat
Și de vară până-n sară.
Mânați, măi! Hăăăi! Hăăăi!

La luna, la săptămâna,
S-a dus badea să vadă
De e grâul răsărit,
Dac-a fost de secerat.
Grâul tot l-a secerat,
În cirezi l-a adunat
Și apoi l-a treierat,
Cu roibul, cu murgul,
Cu negrul, cu surul,
Și multe care-a-n cercat

Și l-a moară a plecat.
Mânați, măi! Hăăăi! Hăăăi!

Dar hoața de moară,
Văzând așa povară,
Puse coada pe spinare
Și fugi în lumea mare.
Iar morarul meșter bun
Aleargă ca un nebun.
Și striga, mereu striga,
Na, morișcă, na, na, na!
Moara tot hodorogea
Și prin apă tot fugea.
Mânați, măi! Hăăăi! Hăăăi!

Iară lelea morăriță
Bună meșteriță,
Lua un cojoc mițos
Și mi-l îmbrăcă pe dos.
Cu tărâțe, cu cojițe
Prinse moara de cosițe.
Și-o apuca de călcâi
Și-o puse pe căpătâi.
Lovi c-un ciocan în zăle
De a dat-o pe măsele.
Atunci moara s-opintit,
Roțile și le-a-învârtit
Și pe loc a măcinat
Tot grâul cel adunat.
Mânați, măi! Hăăăi! Hăăăi!

S-a sculat apoi nevasta
Și-a răsturnat toată casa
A scos o sită afară
Și-i păru că e cam rară.
S-a dus apoi în cămară
Și a scos o sită deasă.
Frământa-a și-a dospit
Și cuptorul l-a umplut
Apoi el cu o lopată
A pus un colac pe masă,
Un colac rotund, frumos,
Și și fața lui Cristos.
Mânați, măi! Hăăăi! Hăăăi!

Culeasă de la Gabor Viorica de 36 de ani

8. PLUGUȘORUL
variantă locală

Aho, aho, copii și frați,

Stați puțin și nu mânați
Și cuvântul mi-ascultați.
Am venit cu voie bună
Cum e datina străbună
De urat am mai ura
Că știu că ni-ți asculta,
dar merem la altă casă
Că nevasta-i mai frumoasă,
Cu cercei și cu mărgele
Cum îi gâtul iepei mele.
De urat am tot ura
Că știu că mi-ți asculta
Dar dați-ne ce ni-ți da,
Că nu aveți ce ne da,
Nice cai și nice boi,
Nice turmele de oi,
Fără coasta porcului
Drept din fundul podului
Și o aripă de rață
Să dăm la copii să tacă.
Mânați, măi! Hăăăăi! Hăăăi!

Culeasă de la Colceru Vasile

Lăutarul satului, ”Linți”,
colindând la un bal de Crăciun (1973)

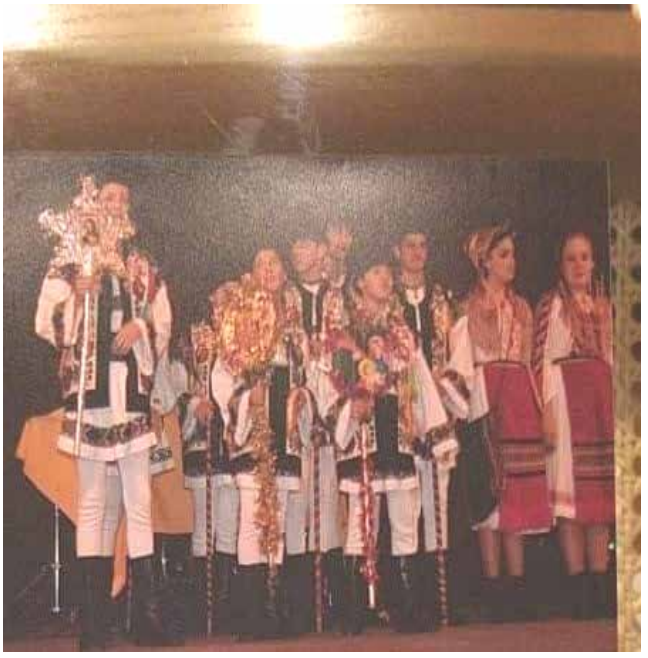

Copii cu colindul Steaua,
spectacol la Căminul cultural (2000)

Colindul la Primărie (2000)

Spectacol de colinde la Căminul cultural,
în centrul pozei dna. prof. Crucița Cengher (2000)

b) ŞEZĂTORILE DIN NOPŢILE DE IARNĂ

Textele de mai jos, descrierea modului de desfăşurare, respectiv conţinutul poeziilor populare recitate sau cântate la şezătorile de iarnă, pentru originalitate, vor fi redate conform descrierii de excepţie a prof. Ilovan Chirila, respectiv a conţinutului materialului cules de acesta, de la săteni :

”Cu multă nerăbdare aşteaptă feciorii şi fetele să sosească nopţile lungi de toamnă şi iarnă, când şezătorile la casele fetelor se ţin lanţ. În timpul verii întâlnirile tinerilor în cursul săptămânii sunt întâmplătoare şi de scurtă durată. Doar duminica şi la sărbători se întâlnesc la horă sau pe malul Mureşului la scăldat.

Începând cu luna octombrie, când s-a terminat culesul cerealelor, încep şezătorile. Primele sunt organizate la desfăcatul porumbului. doinele feciorilor se aud pe uliţe în tot satul. Casele se umplu de feciori şi fete. Amestecaţi în pănuşi spun glume şi cântă împreună doine populare de prin partea locului. Cele mai frumoase şezători au loc în nopţile lungi de iarnă. La acestea participă fete ş neveste cu lucrul. Unele cu cusături, altele cu torsul.

Feciorii şi tinerii căsătoriţi sosesc cu ceva întârziere. Totul se transformă într-o veselie de neuitat. În toiul cântecelor populare noii sosiţi urmăresc fusele care întâmplător sau intenţionat au căzut din mâna fetelor sau nevestelor. Ridicatul de jos se plăteşte pe loc cu un sărutat.

La sfârşitul şezătorii, gazda, proprietarul casei serveşte participanţii cu vin sau ţuică de prune şi rareori se încinge câte o horă de se cutremură casa.

Aceste şezători constituie un mijloc important pentru pregătirea de noi căsătorii, de ”a se analiza” evenimentelor petrecute în sat sau în satele din jur, dar şi un mijloc de a face un adevărat schimb de experienţă, de a împărtăşi unul altuia noi bogăţii ale folclorului nostru.

Cântecele populare interpretate la aceste şezători sau pe uliţe de către feciori sunt de dragoste, de jale sau cu caracter satiric. Vom arăta mai jos o parte din numărul mare de cântece ce se cântau în satul nostru :

1. **MUREŞ APĂ CURGĂTOARE**

De te-ai face vorbitoare,
Eu, Mureş te-aş întreba
N-ai văzut pe bădiţa?
Tu, Mureş ştiu că mi-ai spune
De l-ai văzut, care unde.

Ba eu zic că l-am văzut
Pe-un rit verde de cosit
Și negru de necăjit,
Pe-un rit verde negreblat
Și negru de supărat.

Culeasă de la Ilovan Letiția de 37 de ani

2. **AUZIT-AM, AUZIT!**

Auzit-am auzit
De-un fecior care-a iubit
Părinții nu i-o voit
S-o dus și l-o despărțit.
Ei de mână s-au luat
S-au dus și s-au înecat
La plopi cu frunza rotundă
Unde-i apa mai afundă.
De-acolo popa i-a scos
Și i-a-înmormântat frumos,
Pe fecior în țintirim
Pe fată din jos de drum.
Din fecior a răsărit
Unrug mândru de argint,
Iar din fată-a răsărit
O ruja mândră și creață
Tânără și fără viață.
Rugul din pământ s-a-întins
Și pe ruja a cuprins
Rujuța pe curcubeu
S-o suit la Dumnezeu
Ca să vadă și să creadă
C-a fost dragoste curată.

Culeasă de la Ilovan Letiția de 32 de ani

3. **DOR DE MAMĂ**

Pe casa lui Ionică
Stau doi pui de rândunică.
Unul zboară și se duce

Altul rămâne și plânge.
Ăsta strigă-n gura mare
Așteaptă-mă, frățioare
Ca să-mi crească aripioare,
Aripioare de argint
Să zbor până la mormânt,
Să dau țărna la o parte
Și pânza pe jumătate,
Să văd ochii amândoi
Care ne-au iubit pe noi,
Să văd țâțile-amândouă
Care ne-au dat viață nouă.
Mama noastră cea dintâi
Ne culca la căpătâi,
Mama cea de-a doua oară
Ne culca pe vatra goală.
Ieși măicuță din mormânt!
Și te plimbă pe pământ,
Să vezi tata cum ne poartă
Pe la fiecare poartă
Cu cămașa nespălată.

Culeasă de la Ilovan letiția de 38 de ani

4. **MUREȘ PE MARGINEA TA**

Mureș pe marginea ta
Nu se face nimica
Numai plopul și salca
Și dorul de la badea,
Numai plopul și salcuța
Și dorul de la bădița.
Mamă urâtul mă cere
Nu mă da, că eu n-oi mere
De-aș ști maică că mi-i da
Singură m-aș spânzura,
Sus în vârful nucului
În mijlocul târgului,
SĂ se mire tot târgul
Că ce face urâtul,
Să se-învețe maicile

Cum să-și deie fetele,
Că m-o dat mam pe mine
La urât de m-o pus bine.

Culeasă de la Ilovan Letiția de 38 de ani

5. TEIULE, FRUNZĂ ROTATĂ

Teiule, frunză rotată
Bine mai era odată
Când era mândruța fată
Și era nemăritată.
Dar de când s-a măritat
Și-o pus milă la bărbat
Și de mine a uitat
Și-o pus milă la copii
Și de mine nu mai știi

Culeasă de la Zdăre Rafila de 50 de ani

6. **CUCUL**

S-a dus cucul de pe aici
Și și-a lăsat puii mici,
I-a lăsat cucul pe-o creangă
Ca să-i crească altă mamă,
I-a lăsat pe o tulpină
Să-i creasc-o mamă străină.
Și s-a întors cucu-ntr-o vreme
Și-a găsit puii cu pene.
- Tu, mierlă ce ți-oi plăti
Pentru ce-ai grjit puii?
- Eu nu poftesc nimica
Să-mi înveți puii-a cânta.
- Ba eu nu i-oi învăța
Că mi-e glasul foarte greu
De-abia pot cânta și eu.
Când aud coasa bătând
Mă sui în codru plângând.

Culeasă de la Rusu Ana de 45 de ani

7. **TÂNĂRĂ M-AM MĂRITAT**

Tânără m-am măritat
Rea soacră mi-am căpătat,
Rea soacră și rău bărbat
M-au trimis la secerat.
Secerat-am pân' la prânz
Tot cu lacrimi și cu plâns.
Veneau toate soacrele
La nurori cu prânzurile,
Num-a mea soacră nu vine
C-a mea soacră-i nas de câine.
Secerat-am pân' l-amiaz
Tot cu lacrimi pe obraz.
Toate soacrele veneau
La nurori cu amează
Numai soacra mea nu vine
C-a mea soacră-i nas de câine.
Am secerat pân' la ojina
Iaca și-a mea soacră vine.
Nu mă-întreabă ce-am mâncat
Ci mă-întreabă ce-am lucrat.
Prinde snopi-ai număra
Și din gură-a blesetma
M-am făcut o păsărea
Și-am zburat la maica mea
Și m-am uitat pe fereastră
La măicuța mea în casă.
Eu în casă am intrat
Și din gură-am cuvântat:
Mamă, când m-ai măritat
Mai bine m-ai fi-îngropat,
Colacul cel de mireasă
Să-l fi pus sub pom în casă,
Colăcei de cemători
Să-i fi dat la săpători,
Colacul de la stegar
Să-l fi dat la clopotar.

Culeasă de la Pușcaș Maria de 38 de ani

8. **MUNTE, MUNTE, BRAD FRUMOS**

Munte, munte, brad frumos
Pleacă-te de vârf în jos
Să mă sui în vârful tău
Să mă uit în satul meu.
Să-mi văd fraţi, să-mi văd surori,
Să-mi văd grădina cu flori,
Să-mi văd mama, să-mi văd tata
Şi pe badea câteodată.
De-acasă când am plecat
Părinţii mi-i-am uitat
Mi-am uitat fraţi şi surori
Şi pe grădina cu flori.

Culeasă de la Moldovan Toader
de 58 de ani

9. *COLO-N VALE, MAI LA VALE*

Colo-n vale, mai la vale
Fac fetele şezătoare,
Toate fetele cântau
Mărioara suspina.
Şi o-ntreabă maică-sa
De ce plângi tu fata mea ?
Măiculiţă eu ţi-oi spune
Dar îmi e tare ruşine
C-am avut un pui pe lume
Şi nu am ştiut cum se ţine.
Şi amu de l-aş avea
Tot pe braţe l-aş purta.
Lasă să plâng, să jelesc,
Ce-am pierdut nu mai găsesc.

Culeasă de la Precup Anisia de 52 de ani

10. **MĂGERAN CU TREI CRENGUȚE**

Măgeran cu trei crenguțe,
Badea-i cu două drăguțe,
Una e de om bogat
Alta e de om sărac.
Cea găzda c-așa zicea:
Pe mine badea mă ia
Că mie tata mi-a da
Un plug nou cu patru boi
Și-o turmă mare de oi.
Cea sărac-așa zicea:
Pe mine badea mă ia
Că mie mama mi-o da
Ochii și sprincenele,
Gura ș mărgelele.
Nu da, bade, ochii mei
Pe toți patru boi ai tăi,
Nu-mi da, bade, gurița
Pe întreaga turmă-a ta!

Culeasă de la Ilovan Maria de 70 de ani

11. **ARĂ BADEA SUS , PE COASTĂ**

Ară badea sus, pe coastă
Mai la deal de casa noastră
Și trimite slugile
Mai în toate zilele,
Să-i trimit eu buzele.
Dar eu nu-s fetiță proastă
Să-i trimit gura pe coastă.
Vie domnul slugilor
C-a ști cheia porților
Și dulceața buzelor.

Culeasă de la Raita Stela de 36 de ani

12. **JALNICĂ ȘI GREA-I IUBIREA**

Jalnică și grea-i iubirea
Să-ți lași satul și averea,
Să iei drumul codrului
Și viața dorului.
Te culci cu dorul de -acasă
Te scoli cu inima arsă,
Ziua ți-o petreci cu dor
De părinți și frățiori.
Vine vremea de amiază
Tu mergi cu dorul de-acasă
Iară seara, când te culci
Cu dor de părinții dulci.

Culeasă de la Raita Vasile de 40 de ani

13. **CINE M-AUDE CÂNTÂND**

Cine m-aude cântând
Crede că n-am niciun gând,
Dar eu atâtea gânduri am
Câte zile într-un an.
Taci inimă-n sân la mine
Nu mai spune că ți-e bine,
Taci inimă-n sânul meu
Nici nu spune că ți-e rău.
Inimuță cu lăcată
De te-ai descuia vreodată,
Să te-audă lumea toată,
Cât ești tu de supărată.

Culeasă de la Moldovan Dumitru de 45 de ani

14. **CE VII BADE TÂRZIOR**

Ce vii bade târzior
Și de mine nu ți-e dor,
Dar mi-e dor mândruță tare
Nu pot trece, valea-i mare,
Valea e cu bolovani

Nu pot trece de dușmani.
Și valea-i cu pietricele
Nu pot trece de durere,
Valea e cu mărăcini
Nu pot trece de străini.

Culeasă de Moldovan Dumitru de 45 de ani

15. **SPUNE MĂICULIȚĂ, SPUNE!**

Spune măiculiță, spune,
De mai am noroc în lume.
Dragul mamei, eu ți-oi spune
Că tu ai noroc pe lume.
Vai, mamă, norocul meu!
L-o băut boii-n pârău
L-o băut boul bălan
Și nu voi avea șuhan.
Măicuță când m-ai făcut
Doamne, bine ți-a părut!
Când ai văzut că-s fecior,
Să-mi fi rupt mamă-un picior,
Măicuță, când m-ai scăldat,
Să-l fi rupt pe celălalt
Că nu trăiam supărat
Cu jale și cu bănat.

Culeasă de la Suciu Iosif de 58 de ani

16. **FOST-AM, DOAMNE, CÂND AM FOST**

Fost-am, Doamne, când am fost
Fost-am tânăr și frumos
Și-amu-s bătrân și bărbos
Și-am fost tânăr ca vinarsul
Rău m-a-îmbătrânit necazul.
Și-am fost tânăr ca berea
M-a-îmbătrânit muierea.
Am fost om voinic în lume
M-o mâncat două nebune.
De le-ar mânca călbaza

Cum mi-au mâncat viața,
Viața și sufletul
Și apoi întreg trupul.

Culeasă de la Precup Finuța de 36 de ani

17. **PE ULIȚA NOASTRĂ-I FUM**

Pe ulița noastră-i fum
Am drăguț ca și-un păun,
Pe ulița noastră-i ceață
Am drăguț făr' de mustață.
Cărăușă prin inel
Mi-am prins drăguț tinerel.
Eu l-am pus la încercare
Ca să văd ce minte are.
De are o minte bună
Să-l iubesc batăr o lună,
De are o minte rea
Să-l iubească cine-o vrea!

Culeasă de la Vântu Maria de 40 de ani

18. **SPUNE-I BADE, MÂNE-TA!**

Spune-i bade, mâne-ta
Să mănânce și să bea
Gândul de la min' să-l ia,
C-am văzut-o pe fereastră
Cum bătea cu pumnu-n masă,
Că-i trebe noră frumoasă,
Nu ca mine negricioasă.
Și-am auzito în tindă
Cum lovea cu lemnu-n grindă
Și-am auzit din ocol
Cum da cu pumnu-n lădoi.
Atunci bade oi veni
Când mă-ta va semăna
Strat de mac în vârf de ac.
De-i vedea că macul crește
Trage bădiță nădejde,

De-i vedea că maci sacă
Du-te bade și te-neacă,
Ori cată-ți alta mai dragă,
Care-i cu cosița albă.

(idem)

19. **CINE IUBEȘTE ȘI LASĂ**

Cine iubește și lasă
Dă-i, Doamne potica-n casă
Și leacurile pe masă,
Doftorii la căpătâii
La picioare-un măr gutâi,
Gutâiul să înflorească
Badea-n pat să putrezască.
Când o fi la primăvară
Să îl scoată patru-afară
Doi de cap, doi de picioare,
Să-l învârtă după soare.
Și-apoi să-și aduc-aminte
Că-i blestemul de la mine,
Nu-i blestem de la măicuță,
Ce-i blestem de la drăguță!

(idem)

20. **HAI, MÂNDRUȚO, PÂN' LA GARĂ**

Hai, mândruțo, pân' la gară!
Să vezi tenul cum necară,
Ne duce din gară-n gară
Și mâncăm pâine amară.
Pîine amară, prăfuită
Pentru recruți pregătită.
Când o șuiera mașina
Să vii mândră, să dăm mâna,
Să rămâi cu mâna dată,
Cu gurița sărutată.
Plânge-mă mamă cu dor,
Că ți-am fost voinic fecior,

Ți-am scos boii din ocol
Și plugul de sub șopron.
Ți-am arat, ți-am semănat
Și-n armată m-a luat,
În armata cea domnească,
Trei ai să mă cătănească,
Trei ani este vreme lungă
Cine poate să ajungă.

Culeasă de la Colceriu Vasile de 65 de ani

21. **ASEARĂ POTCOVII CALUL**

Aseară potcovii calul,
Să urc la mândruța dealul.
Urcai dealul jumătate,
Cazu potcoavele toate
Nu din vina calului
Nici a potcovarului,
Că din vina mândrei mele
C-a pus casa-n dealuri grele,
De nu pot să urc pe ele.
Că e vina tot a mea
Că mă duc prea des la ea.

Culeasă de la Frenț Grigore de 50 de ani

22. **FOAIE VERDE MĂGERAN**

Foaie verde măgeran
Asta-i hora lui Vălean,
Foaie verde lămâiță
Iesă Vălean pe uliță.
Spusu-ț-am Vălene, spus!
Să nu mergi la fete-n sus,
Spusu-ț-am și ț-oi mai spune
Fetele capul ți-or pune.
Dar Vălean urcând cânta,
Fetele îl auzeau.
Lămpile și le stingeau.
Numa hoața de nevastă

Scoase capul pe fereastră,
Chema pe Vălean în casă,
Că vinarsu-i fiert pe masă.
Vălinaș cum a gustat
Drept prin piept l-a săgetat
Și din gură-o cuvântat:
Da-ți-mi drumu' să mă duc
La mama ce m-o făcut.
Mamă, am de pătimit,
Fetele m-o otrăvit.
Așterne, măicuță patul!
Să mă culc, mă doare capul.
Așterne mamă curat
Să mă pun acum să zac.
Când e pe la miez de noapte,
Vălinaș trăgea pe moarte.
Când e pe la cântători
Era împănat cu flori.
Când zori de ziuă ieșeau
Clopotele le trăgeau.
Plânge sora cea mai mare,
Cu lacrimi pân' la picioare,
Plânge sora mijlocie
Cu lacrimi pân' la călcâie,
Plânge sora lui cea mică
Frunza-n codru se despică.
Cântă cucul sus pe nuc
Pe Vălean la groapă-l duc,
Cântă cucul sus pe fag
Pe Vălean în groapă-l bag.

(Idem)

23. **CUCURUZ PĂNUȘĂ VERDE**

Cucuruz pănușă verde
Spune-i mândrii a mă crede,
Luni sara să nu mă-aștepte,
Că nu merg feciori la fete,
Marți sara nu mă duc eu
Că mă tem de lucru rău,

Miercuri sara n-oi putea,
Pe joi sara nici așa,
Vineri sara nu m-oi duce
Că nu-i rost de gură dulce,
Sâmbătă sara mi-e somn,
Când mă culc, îndat-adorm,
Duminică sara-s bat
Când mă duc o iau la cap.
Iaca-i săptămâna-ntreagă
Să-i spui drept, că nu mi-e dragă.

Culeasă de la Ilovan Letiția de 37 de ani

24. **VINO, BADE, DE-I VENI!**

Vino, bade, de-i veni!
Hai, de nouă ori pe zi
Și de ți-o părea că-i mult,
Eu ți-oi spune mai pe scurt,
Vino, num' odată-n zi,
Când soarele-a asfinți
Și de la mine-i ieși
Când soarele-a răsări.

Culeasă de la Gingian Rafila de 42 de ani

25. **POȚI SĂ-ȚI IEI, BADE, GÂNDU'**

Poți să-ți iei bade gândul
Că te-am urât ca pământul.
Eu bade nu te-aș urî
Dacă cu năravnu-i fi,
Dar ți-e năravul hiclean
Și nu te-oi iubi șuhan.
Că mie-mi place drăguț
Să vie sara blânduț,
Să vie sara la mine
Să numai meargă la nime.

Cules de la Bota Ioan de 70 de ani

26. **OF, LA INIMUȚĂ**

Asta-i bade de la tine,
De nu pot iubi pe nime,
Asta-i de la dumneata,
De nu te mai pot uita,
Nici ziua, nici noaptea,
Nici ziua cu lucru,
Nici noaptea cu somnu'
Făr' la tine-mi stă gându.
Pun capul pe căpătâi
La tine-s cu gându-ntâi,
Pun capul pe perinuță
Și oftez din inimuță.

Culeasă de la Bota Gafina de 65 de ani

27. **FĂ-MĂ, DOAMNE, CE MI-I FACE !**

Fă-mă, Doamne, ce mi-i face!
Fă-mă-o pasăre de-argint
La maica mea să mă duc,
Să mă duc la ea-n pământ.
Mamă să mă jăluiesc,
Cu străinii cum tăiesc
Și străinii cum mă poartă
Desculță și dezbrăcată.
Când sara se pun la cină
Eu stau fețnic și lumină,
Când ei gată de cinat
Îmi dau vase de spălat,
Copiii de legănat
Și n-au bai că n-am mâncat.
Iau cuțitul să-mi tai pită
Lacrimile din ochi pică
Eu de lacrimi nu bag samă
Că le șterg cu-a mea năframă.
Mamă mor de dorul tău
Că trăiesc numai cu rău.

Culeasă de la Bălan Ioana de 69 de ani

28. **MÂNDRA MEA DE LÂNGĂ VALE**

Mândra mea de lângă vale
Vine-un tren cu cinci vagoane
Șuierând din depărtare
C-o tăiat o fată mare,
Fată mare, logodită
Și de nuntă pregătită.
Mirele-e așteaptă-n poartă
Lenuța-i pe laiță moartă.
Lenuță, de ce-ai picat?
Dacă trenul m-o călcat!
Lenuță, de ce-ai murit?
Dacă trenul m-o zdrobit!
Spală-mă, mamă cu apă,
Că de-acum nu mai ai fată,
Spală-mă mamă cu vin
Că de-acum umbli plângând,
Spală-mă, mamă cu bere
Că de-acum nu-ți cer avere.

Culeasă de la Gabor Ioan de 38 de ani

29. **BĂDIȚĂ CU PATRU BOI**

Bădiță cu patru boi
Când îi trece pe la noi
Pune clopote la boi,
Pune clopot pe junici
Ca să te-aud când te duci,
Să-ți dau vin din ulcioraș
Lipită de la oraș.
Când mergi bade în pădure
Hai, la noi după secure
Să îți dau gurița toată
Să nu strici la car vreo roată.

Culeasă de la Crăciun Maria de 50 de ani

30. **MIE CUCUL MI-A CÂNTAT**

Mie cucul mi-a cântat
Să trăiesc tot cu bănat,
Mie cucul mi-a dorit
Să trăiesc tot cu urât,
Cu urâtu-am fost legată
Și-am trăit tot supărată.
Mamă urâtu-a venit
Și dumneata l-ai primit
De mă sileşti la urât
Nu te-oi cânta la mormânt,
De mă sileşti de necaz
Nu te-oi cânta la sălaș.
De-ai ști mamă traiul meu
N-ai dormi noaptea de greu,
Te-ai scula la miez de noapte
Și mi-ai ruga mie moarte.
În fundul grădinii mele
Cântă două păsărele
Una-mi cântă de noroc,
Că eu n-am avut deloc
Una-mi cântă de necaz
Că de tânără am tras.

Culeasă de la Ilovan Letiția de 37 de ani

31. **FOAIE VERDE MĂRĂCINE**

Foaie verde mărăcine
Hai, mândruțo-n deal la mine,
Că mor astăzi, că mor mâine
Și-a pune pământ pe mine.
Pe pământ a creşte iarbă
Vine mândra și mă-întreabă:
-Putrezit-ai, bade, dragă?
-Mândruță, n-am putrezit
Că-s aicea, sub pământ.
Vai, mândră, pământu-i greu,
Vai, de sufletelul meu,
Vai, mândră, țărâna-i grea,
Vai, de inimioara mea!

Culeasă de la Rusu Ana de 45 de ani

32. **ÎNTR-O VERDE GRĂDINIȚĂ**

Într-o verde grădiniță
Frumos doarme-o copiliță
Cu părul legat pe țâță
Când pe țâță, când pe spate,
Inimioara-n mine bate.
Vine-un băiețel în grabă,
O sărută și o-întreabă:
-Fată ești, ori măritată,
Ori zână din cer picată?
-Nu-s fată, nici măritată,
Nici zână din cer picată
Că sunt floare de pe mare
Cine mă sărută moare.
M-a sărutat un băiat
La trei zile l-a-îngropat.
M-a sărutat un voinic
Ăla n-a pățit nimic,
Că s-a vorbit cu măicuța
Când să-mi sărute gurița.

(idem)

33. **CÂND M-A FĂCUT MAMA MEA**

Când m-a făcut mama mea
Nimica nu o durea,
Num-un deget la picior
C-a gândit c-oi fi fecior.
Dacă m-a văzut că-s fată
Mi-a zis să fiu blestemată.
Cu mâna țâță mi-a dat
Cu gura m-a blestemat:
-Pui de șarpe să mă fac,
Pe sub tufe să mă trag,
SĂ n-am parte de ioșag,
Nici de om care mi-e drag,
Să n-am parte de avere
Nici de om pe-a mea plăcere.

(idem)

34. **BLESTEMUL**

Mâncate-ar viermii
Pe piatra bisericii,
M-ai învățat a iubi
Și-acum mă lași a dori,
M-ai învățat să iubesc
Și acum mă lași să doresc.
-Nici așa nu te-oi lăsa,
Mai tare te-oi blestema,
Pe tine, pe maică-ta,
Mai ales pe sora ta,
Se va uscăți frunza.
Frunza se usucă în vânt
Voi vă uscați pe pământ.

(idem)

35. **MĂI BĂDIȚĂ GRÂU ALES**

Măi, bădiță, grâu ales!
De ce nu vii la noi mai des?
Mândru grâu ales pe masă
Aș veni dar nu mă lasă.
Și-asară-am pornit la voi
Și m-a-ntors mama-napoi.
Și a dat cu pumnu-n masă
Că-i trebe noră frumoasă.
Nu-i bai bade, că-s negruță
Că le-am fost la toți drăguță.
Că ți-am fost bădiță ție,
Am crezut la omenie.
Omenia bade-a ta,
Bag-o-n ochi la maică-ta!
Omenia de la tine,
Bag-o-n ochii cui te ține!

(idem)

36. **DOAMNE, NEGRI MAI SUNT MUNȚII!**

Doamne, negri mai sunt munții
Toamna, când pleacă recruții
După ce pleacă părinții.
După mine n-are cine,
Tata-i mort, mama nu poate,
Surorile-s măritate,
Frații nu pot de cumnate.
Num-atât mi-e mai jale
Până trec două tunele
Num-atâta mi-e mai greu
Până ies din satul meu.

(idem)

37. **CÂND AM PLECAT ÎN ARMATĂ**

Când am plecat în armată
Lăsai mamă, lăsai tată.
la poartă lăsai o piatră,
Pe mândra-am lăsat-o fată.
Când am venit din armată
N-aflai mamă, n-aflai tată,
Aflai piatra răsturnată
Și pe mândra măritată.
Dacă s-ar fi măritat
De la noi în altu sat,
Dar s-a măritat aproape,
De la noi a treia casă.
Măritată-i cu bărbat
Și pe mine m-a uitat,
Măritată-i cu copii
Și de mine nu mai știi.

(idem)

38. **PRINS-AM PATRU BOI LA CAR**

Prins-am patru boi la car
Și m-am dus în câmp să ar
Patru boi la jug am pus
Și cu ei la plug m-am dus,
Am arat pân'la amiaz
Cu chin mare și necaz.
Când sosi amiaza mare
Vine toanta cu mâncare.
De departe am strigat
Du-te-acasă, c-am mâncat!
Uitându-mă sus pe coastă
Văd pe mândra cea frumoasă,
Uitându-mă după dânsa
Mi s-a rupt plugul și bârsa.
Până să-mi fac bârsă nouă
Mi s-a rupt grindeiu-n două,
Pân' mi-am făcut grindei nou
Mi s-a sângerat un bou,
Până i-m găsit de leac
A căzut și celălalt
Și-am rămas copil sărac
Și cu toanta după cap.
Amu nu știu ce să fac
Că de toantă nu mai scap.
Du-te toantă de pe vatră
Ba eu nu că-s măritată
Și de capul tău legată.

Culeasă de la Vântu Maria de 40 de ani

39. **DE-AȘ ȘTI CÂNTA CA CUCUL**

De-aș ști cânta ca cucul
Nu m-aș munci cu lucrul,
C-aș zbura din creangă-n creangă
Și mi-o fi lumea mai dragă,
Și aș zbura din târg în târg
Să văd boii cum se vând,
Vacile cum se plătesc
Tinerii cum se iubesc.

(idem)

40. **MĂI, BĂDIȚĂ, PUIUȚ DRAG**

Măi bădiță puiuț drag,
Cere-te la sloboșag
Că am o grădină-arată
Tot cu flori e semănată.
Florile-ar înflori toate
Nu are cine să le poarte,
Că tu bade ești cătană
Și vii când îți trebe pană,
Ar avea cin' le purta,
Dar te-aștept pe dumneata.

(idem)

41. **COLO JOS ÎNTRE HOTARE**

Colo jos între hotară
Este-un nuc cu frunza rară,
Sus în vârful nucului
Cântă puiul cucului.
Mai în jos pe rămurele
Cântă două turturele,
Mai în jos, mai la tulpină
Cânt-o pasăre străină.
Și-așa cântă de cu jele
Frunza, iarba toată piere.
Se oprește sfântul soare
Și-i ies mamele în cale,
Numai a mea nu ieșea
Să asculte pasărea.
Maică, măiculița mea,
De t-a lovi dor de mine
Ia drumul de-a lungul
Orașele de-a rândul,
Că pe mine mi-i afla
În fundul Carpaților,
În desișul brazilor
Sub o tulpină de brad
Mă vei găsi îngropat
Unde neamțul m-o-împușcat.

Multe semne mi-i afla,
La picioare iarbă mare,
Pe la brâu holdă de grâu
Că de grea moarte-am murit.
De vârful cuțitului,
De pușca-împăratului.
Făr' de lumină de ceară
Făr' de om din a mea țară,
Făr' de lumină de său,
Făr' de om din satul meu.

Culeasă de la Mihoc Mihai de 38 de ani

42. **MUREȘ, MUREȘ, APĂ LINĂ**

Mureș, Mureș, apă lină,
Mor flăcăii fără vină,
Curge Mureșul în jos,
Ni s-a dus ce-a fost frumos.
Cade frunza de pe fag
Ni s-a dus ce-a fost mai drag.
Ni s-a dus și nu mai vine
C-a murit în țări străine,
A murit străin, pribeag,
L-a ucis neamțul sub steag.
L-a ucis mânca-l-ar focul
Cum ne-a mâncat norocul.
Fir-ai fi, neamț blestemat
Vai, rău ne-ai împuținat,
Tot cu gloanțe și ghiulele
Ai ucis voinici cu ele.

(idem)

43. **CÂTE PĂSĂRI CODRUL ARE**

Câte păsări codrul are
Cuib cu pui au fiecare,
Câte păsări codrul trec
Vara-n cântec și-o petrec.
Numai eu nu pot cânta

Că n-am unde m-alina,
C-am avut cuibul la drum
Într-o creangă de alun.
Câți drumari pe drum treceau
Tot în cuibul meu zvârleau.
Nu știu cuibul să mi-l strice
Ori pe min' să mă omoare,
Nu știu cuibul să mi-l strice
Ori pe min' să mă mănânce.
Dar eu nu m-am supărat,
Făr' cuibul mi l-am mutat
Sus în vârful muntelui,
În crengile bradului,
În lumina soarelui,
În bătaia vântului.

Culeasă de la Deac Valeria de 65 de ani

44. **MAICĂ, MĂICULIȚA MEA**

Maică, măiculița mea,
De ți-a fost dragă lumea
La urât nu mă-ndemna.
De ți-a fost drag a trăi,
La urât nu mă sili.
De mi-i sili la urât
Nu mi-i mai vedea mai mult,
Lumea-i largă, apa-i lată
Mi-i găsi mamă-îngropată
La umbra celor doi spini
Îngropată de străini.
Tu la cap să-mi pui o floare
Să crească la vară mare,
Eu prin floare să mă uit,
Să-mi văd satul meu iubit
Că de el m-am despărțit.
Mamă, de mai ai o fată
Să n-o măriți îndemnată.

Culeasă de la Deac Valeria de 65 de ani

45. **CÂMPULE CU IARBĂ RARĂ**

Câmpule cu iarbă rară
Cine te-a cosi la vară?
Că feciorii-s duși din țară
În Polonia maghiară,
În Polonia rusească
Acolo n-au să coseașcă,
N-au nici iarbă, n-au nici fân,
Fără sânge de român.
N-au nici iarbă, n-au nici flori,
Fără sânge de feciori,
Sânge de-a feciorilor
Până-n coama cailor.

Culeasă de la Pușcaș Maria de 38 de ani

46. **VARĂ, VARĂ, PRIMĂVARĂ**

Vară, vară, primăvară!
Toate plugurile ară.
Numai eu străin prin țară
Concentrat de-un an și-o vară.
Ies plugurile din sat
Fără de niciun bărbat
Și se-îndreaptă spre ogor
Moșii și nepoții lor.
Nu mai vezi tineri la plug,
Nice patru boi la jug,
De coarne ține-un moșneag,
Plugul două vaci îl trag,
Și-o nevastă supărată
Strigă la vaci câteodată
Și cântă mereu din buză
Cum îi cântă badea-n frunză,
Pe unde îi trece dorul
Nu poți ara cu plugul
Că se-agață plugu-n dor
Trag vacile de se-omor.
Pe unde trece jalea
Nu poți grăpa cu grapa,

Că se-agață grapa-n glie
De mult dor și cătănie.

(idem)

47. **PUIUL CUCULUI**

Cântă puiul cucului
Pe coarnele plugului
Și mierla de pe teleagă
Tot strigă la boi să meargă.
Rămâi brazdă după plug
Că eu de astăzi mă duc.
Și mă duc în codrii verzi
De astăzi nu mă mai vezi.
Te las naibii sărăcie
Și mă duc la haiducie,
Te las naibii sapă lată
Și iau pușca ferecată.
Ardelene, ardelene
Samănă porumb devreme
Și de foame nu te teme,
Cel devreme se mai face,
Cel târziu nu se mai coace.

(idem)

48. **FOAIE VERDE LEMN DOMNESC**

Foaie verde lemn domnesc
Hai, bade să-ți povestesc
Că mi-a spus vecina mea
Că umbla măicuța ta
Pe ogoare și-arături
Să-mi facă fermecături,
Să mă farmece pe mine,
Să mă las bade de tine.
Spune-i bade maică-ta,
Că atunci noi ne-om lăsa,
Când ea bine-a număra
Penele de pe trei curci,

Părul de pe doi cai murgi,
Florile din nouă lunci
Poate bade nici atunci.
Și mai spune-i maică-ta,
Că atunci noi ne-om lăsa
Când ea bine-a număra
Paiele de pe un car,
Iarba de pe un hotar,
Când or fi pe cer nuiele
Pe pământ or ieși stele.

Culeasă de la Gingean Rafila de 42 de ani

49. **SUS ÎN DEAL**

Sus în deal lângă cărare
Zace-un voinicel de boală,
Cu drăguța la picioare
Și-l tot roagă să se scoale.
Ori mori bade, ori te scoală,
Ori îmi dă și mie boală,
Să bolesc și eu cu tine
Doar bade ți-ar fi mai bine.
Hai, mândră și mă sărută
Și te du de te mărită,
Numai nu te cununa,
Că eu, dacă m-oi scula,
Oi veni și te-oi lua.
Pe badea l-am sărutat
M-am dus și m-am măritat
Numai nu m-am cununat.
Badea când s-a vindecat
S-a dus și s-a însurat
Pe mine nu m-a luat
Și eu rău m-am supărat
Și tare l-am blestemat:
Să te-însori de nouă ori
Și să faci nouă feciori,
Mai la urmă-o copiliță
Să te poarte pe uliță,
Să-ți aduci bade aminte

Că nu-i blestem de părinte,
Nu-i blestem de la măicuța,
Că-i blestem de la mândruța.

(idem)

50. **DE-AR FI MÂNDRA-N DEAL LA CRUCE**

De-ar fi mândra-n deal la cruce
De trei ori pe zi m-aș duce.
Dar mândra e mai departe
Nu pot merge făr' de carte.
Cartea n-are cine-o face,
Căci primarul nostru zace,
Cu notaru-s mânios
Și-mi face cartea pe dos,
Dar m-oi duce la pretură
Și mi-o face cartea bună.

Culeasă de la Feldrihan Ioan de 78 de ani

51. **MĂI, CIOBANE DE LA OI**

Măi, ciobane de la oi
Un' ți-a fost soarta să mori!
Sus ța vârful muntelui,
La tulpina bradului
În bătaia vântului,
Dar de ce moarte-ai murit?
-De trăznet când a trăznit.
-Lumânare ci' ți-a pus?
-Soarele când a apus.
-De scăldat cin' te-a scăldat?
-Ploaia când a revărsat.
-De jelit cin' te-a jelit?
-Păsările-au ciripit.

Culeasă de la Simineț Măriuța de 70 de ani

52. **MĂI, CIOBANE DE LA OI** (varianta nr. 2)

Măi, ciobane de la oi!
Mai, hai, sara pe la noi!
Să te culc pe pat de flori
Nu culcat pe mușunoi.
Stai la fete sub perete
Și-ți mor oile de sete.
Dragi-mi-s oițele,
Dar mai dragi fetițele,
Coalea primăverile
Când ies ele oile,
Pe coasta cu florile,
Și ciobanii tot cântând
Cu fluierul tot zicând.

(idem)

53. **SUVEICUȚA**

De la noi, de la fereastră,
Din fereastră de la noi
Te-am văzt mândră la război,
Cum rosteai cu ițele
Și dădeai cu brâglele.
Și-atunci m-am gândit la mine
Doamne, cât a fi de bine
Să mă fac o suveicuță
La mândruța prin firuțe,
Să mă dea din mână-n mână
Pân' a trece-o săptămână.

Culeasă de la Zaharia Maria de 48 de ani

54. **FOAIE VERDE DE TRIFOI**

Foaie verde de trifoi
Când vii bade pe la noi?
Nu mai vin mândruța mea,
Până când m-oi libera.
Foaie verde de sulfină

Vin' bădiță, vină, vină!
Eu cu drag te-oi aștepta
Până când ti-i libera.
Foaie verde rujmarin
Așteaptă mândră că vin,
Atunci când m-oi libera,
Oi veni și te-oi lua.

(idem)

55. **NUMA' NEVĂSTUȚA MEA**

Colea-s primăverile
Când ieșeau plugurile
Ieșeam și eu cu-al meu plug
Mai târziu, dar tot mă duc.
Când era la ora zece
Strig la boi, dar nu mai merge,
Stau în loc și mă gândesc
Plugul să-l încobilesc
Și spre casă să pornesc.
Dar în sat când am intrat
Oamenii m-au întrebat,
De ce vin, ori am gătat?
Eu nu vin că am gătat
Că eu vin de supărat.
În ocol când am intrat
Boii nu i-am desjugat
Și în casă am intrat,
Nevasta-i bolnavă-n pat.
-Tu, muiere, draga mea,
Mai desjug boii, ori ba,
Ori mă duc după popa?
-Lasă-l pe popa, săracu
Și te du după diacu
Că numai el știe leacul.
Și te du pe-acest pârâu
Pân' la noul făgădău
Și-mi adu un kil de vin,
Că eu cu drag să-ți închin.
Tu muiere, tu muiere,

Tu mă faci să umblu-a cere
Că toate nevestele
Veneau cu prânzurile,
Numai nevăstuța mea
Șade-n cârciumă și bea,
Toate nevăstucele
Își văruiesc casele,
Numai nevăstuța mea
Șade-n cârciumă și bea.

Culeasă de la Mihoc Mihai de 38 de ani

56. **FOAIE VERDE TREI ARGINȚI**

Foaie verde tei arginți
Singurică-s la părinți,
Singurică cu avere
Crescută cu mângâiere.
M-a crescut, m-a înzestrat,
M-a gătit de măritat.
A venit unul din sat
Și măicuța nu m-a dat.
Și-a venit unul din lume
Singurel, n-are pe nime.
Ce-a avut ea tot i-a dat,
După el s-a măritat
După-un an și două zile
A venit mama la mine,
De la poartă m-a strigat
Cum ți-e fată la bărbat?
Cu necaz și cu rușine
I-am spus mamei că mi-e bine.
Draga mamei, de ți-e bine,
Un' ți-e carnea de pe tine?

Culeasă de la Frenț Cătălina de 24 de ani

57. **DE-AȘ TRĂI CA BRADU-N MUNTE**

De-aș trăi ca bradu-n munte
N-aș avea supărări multe,

Dar trăiesc ca bradu-n vale
Supărarea mea e mare.
Până-i lumea n-aș cânta
De n-ar plânge inima,
C-am trăit tot zile grele,
Dar cântând eu scap de ele.
Bate vântul printre munți,
Mi-a duce dor de părinți.
Bate vânt peste Carpați
Și-mi aduce dor de frați.
Bate vânt și-aduce nori,
Mi-aduce dor de nurori.

(idem)

58. **MULT MĂ-ÎNTREABĂ INIMA**

Mult mă-întreabă inima
Am avut părinți or ba?
Am avut de m-a făcut,
Cu străini m-am petrecut.
Măicuță, când m-ai făcut,
Tare bin' nu ți-a părut,
Cu mâna țâță mi-ai dat,
Cu picior m-ai legănat,
Cu gura m-ai blestemat:
De-ai trăi, să ai noroc,
De-i muri, să mori în foc,
De-i trăi să n-ai tihneală,
De-i muri să mori în pară.
Te uita, măicuța bine,
Tare s-a legat de mine,
S-a legat cu-așezământ
Pân-am intrat în pământ.
Rabdă inimă și taci
Pe pământul care-l calci,
Fii inimă răbdătoare
Că pământu-i sub picioare,
Pământu-i cu pietricele,
Tu ești mușcată de jele.

(idem)

59. **FOAIE VERDE ȘI-O NUIA**

Foaie verde și-o nuia
Nu mai vin mândruța mea
Până ce -oi libera.
Tu dragă, te-ai liberat
Ai venit, nu m-ai luat
Nu știu toamna-a fost prea scurtă
Sau n-ai avut bani de nuntă.
Bani de nuntă-am avut prea,
Dar tu n-ai averea mea
Eu dragă m-oi libera,
Voi veni și te-oi lua.
Hai, bade din deal în vale
C-o făcut mazărea floare,
De ai gând să ne iubim,
Hai, mazărea s-o plivim,
De ai gând să ne lăsăm,
La mazăre foc să dăm,
Să meargă fumul prin sat,
Să știe că ne-am lăsat.

Culeasă de la Pușcaș Dănilă de 45 de ani

În continuare voi prezenta poezii populare și alte colinde cu tentă religioasă, recitate sau cântate de săteni la șezătorile de iarnă sau la ”colindat ”, creații măiastre ce împodobeau spiritual magicele seri hibernale:

60. **MÂNTUITORUL**

Maica sfântă-a lui Hristos
Se preumblă-n sus și-n jos,
Când a fost de către sară
Într-un grajd mare intrară.
Și-acol’, Maria jos
Naște pe Isus Hristos,
Saltă fericit poporul,
S-a născut Mântuitorul!

Culeasă de la Dima Iacob de 40 de ani

61. *DIN ZI DE CRĂCIUN*

S-au sculat, s-au dus
Din zi de Crăciun
Doi boieri bătrâni
Și ei s-au rugat,
Dumnezeu le-a dat,
Casă lângă drum,
Lângă casă, masă,
Masă gălbioară,
Lumină de ceară.
Și un pom înflorit
Cu poame de-argint.
Vântu-l clătina
Poamele pica,
Îngerii le strâng
Și apoi le trimit
Pe gură de rai,
la fete de crai.

Culeasă de la Dima Rafila de 75 de ani

62. **COBORÂT-A, COBORÂT** (variantă)

Coborât-a coborât
Îngerul cu Domnul Sfânt
Și s-a dus la colindat
În mijlocul satului
La casa bogatului.
La fereastră-a colindat
Și la ușă a-întrebat:
- Bună seara, om bogat!
Gata-i cina de cinat?
- Cina-i gata, nu-i de voi,
că-i de mari boieri ca noi.
Dumnezeu s-a supărat
Și de-acolo a plecat
La marginea satului
La casa săracului.
La fereastră-a colindat
Și la ușă a întrebat:

- Bună seara, om sărac!
Gata-i cina de cinat?
- Cina-i gata puținea,
Haideți cu toții la ea.
Dumnezeu s-a bucurat
Și în casă a intrat.
Din pâinea care tăia
Pâinea iar la loc creștea,
Din paharul care bea,
Paharul iar se umplea.
Omul mult s-a bucurat,
Iar Dumnezeu s-a înălțat.

Culeasă de la Precup Stela (nu se specifică vârsta)

63. **SCOALĂ GAZDĂ**

Scoală gazdă fetele
S-aprindă făcliile,
Că azi Omul s-a născut,
S-a născut un fiu frumos
Numele Isus Hristos.
Pentru-un pic de iarbă creață
Dă-i, Doamne gazdei viață!
Pentru-un pic de busuioc,
Dă-i, Doamne gazdei noroc!

Culeasă de la Vântu Silvia de 50 de ani

64. **MINUNEA**

Eu sunt cel mai mic din școală
Cu cămașa prinsă-n poală,
Cu părutul retezat
Cu ciubote încălțat.
M-am trudit și-am învățat
Și pe Domnu-am lăudat.
De nu mă credeți e mine
Aduceți-mi un cărbune
Să vă scriu mare minune.

Culeasă de la Colceriu Vasile de 65 de ani

65. **COBORÂT-A, COBORÂT** (variantă)

Coborât-a coborât!
Îngerul pe acest pământ,
La păstori la Viflaim,
Aproape de-Ierusalim.
Păstorii l-au întrebat
Ce veste le-aduc în sat?
-Veste bună voi vesti,
De toți vă veți veseli.
Pe la cântători târziu,
Maica născu un sfânt fiu,
L-a născut la loc curat
Pe-a lumii mare-Împărat.
Lumea toată să se-închine
Celuia ce-n-trânsa vine,
De acum, până-n vecie
Lumea să se-închine Ție.

Culeasă de la Ujică Petruț de 38 de ani

66. **SARA DE CRĂCIUN**

Asta-i sara de Ajun,
Asta-i sara de Crăciun.
M-am uitat spre răsărit,
Să văd Domnul, n-a venit,
Că ceasul i s-a-împlinit.
Îngerii din ce cânta
Și măicuța se ofta,
Că pe fiul l-a născut,
Și nare leagăn făcut.
Leagăn i-o fi ieslele,
Fânul i-o fi fețele,
De-înfășat îl va-înfășa
Boii când or rumega.
Fiule, când te-ai născut,
Pre rea lege ți-o făcut,
Sus pe cruce să te puie
Și în mâni să-ți bată cuie.
Sus pe cruce te-a suit

Cu cuie te-a pironit.
Sângele vale ți-a curs,
Maica Sfântă ți l-a strâns,
Să fie de miruit
Cât om trăi pe pământ.
Măi, Pilate, Împărate,
Nu te-ai temut de păcate
Că-i fiul lui Dumnezeu,
Și te-a bate tare rău.

Culeasă de la Precup Finuța de 50 de ani

67. **OH, DOAMNE…**

Oh, Doamne, zidirea mea
Pentru-a nost' mare păcat
Mesia-i dus la Pilat.
Pilat rău s-a supărat
Lui Hristos trii pălmi i-a dat,
Cununa de spini i-a pus,
Cu sulița l-a străpuns.
Când la masă El ședea,
Evreii mi-l năpădea,
Când cu lingura mânca,
Pălmi peste față îi da.

Culeasă de la Rusu Dumitru de 49 de ani

68. **PE HRISTOS L-A RĂSTIGNIT !**

Jidovi în strană intrau,
Iuda-n tălpi se ridica ,
De mi-ați da treizeci de-arginți
Pe Hristos vouă vi-l vând.
Treizeci de arginți i-au dat
Pe Hristos el l-a legat
Și l-a trimis la Pilat.
Dar Pilat s-a supărat
Și din gură-a cuvântat:
-Ăsta-i om nevinovat!
Jidovii au cuvântat:

- Răstignește-l, tu, Pilat!
Ca de nu îl răstignești,
Nouă împărat nu ești.
Iar Pilat s-a supărat,
pe mânuri el s-a spălat,
Pe Hristos l-a răstignit,
Pe cruce l-a pironit.
Maica sfântă-a auzit
Și la Hristos a fugit.
- O, fiuțul meu prea dulce
Coboară-te de pe cruce.
- Eu cu drag m-aș coborî
Nu pot lăsa creștinii,
Nu las legea creștinească,
Pentru legea jidovească.

Culeasă de la Morar Nastasia de 50 de ani

69. **SĂ FII GAZDĂ SĂNĂTOASĂ**

Cântă stea la geamul meu
Preamărind pe Dumnezeu.
Deschid geamul și-o ascult,
Spune-o veste de demult.
C-au pornit mări, pornit,
Trei crai de la Răsărit,
Și-au aflat, mări, aflat,
Dumnezeu prealuminat.
Daruri scumpe i-au adus
Și pe iesle, sus l-au pus.
Pruncul mâna și-a întins
Și pe creștet i-a atins,
Peștera devine Rai
Îngeri și păstori și crai
Stau în preajmă și privesc
Ieslele cum se lărgesc.
Să fii gazdă sănătoasă
Să primești colinda noastră,
C-un colac de grâu frumos
Ca și fața lui Hristos.
Iar sticluța de pe masă

Să o dai pe mâna noastră,
Că de când am colindat
Un picior ne-a degerat
Și dac-om mai colinda
Celălalt ne-a degera.

Culeasă de la Suciu Iosif de 52 de ani.

70. **PĂCATUL**

Dumnezeu dintr-un-început
Toată lumea a făcut,
pe Adam l-a-nchipuit
Și cu Eva l-a-ntâlnit
Și în Rai că l-a băgat
Și din gură-a cuvântat:
-Din toți pomii să mâncați
Numai din pomu-nflorit,
Să nu mâncați, că-i oprit.
Șarpele afurisit,
Lângă pom s-a-încolăcit,
A plecat o creangă-n jos
Și a luat un măr frumos.
Apoi, Evei i l-a dat,
Eva din el a gustat,
Dumnezeu a cuvântat:
-Dar tu, Adam ce-ai lucrat?
-Doamne, Eva mi l-a dat!
Dumnezeu a cuvântat:
-Dar tu, Eva ce-ai lucrat?
-Doamne, șarpele mi l-a dat!
Dumnezeu i-a blestemat:
-Fir-ai șarpe-afurisit!
Să te târâi pe pământ,
Și la deal ca și la rât.
Șarpe când te-a durea capul
Ieși în drum și-ți cată leacul.

(idem)

71. **SCULAȚI, CREȘTINI, NU DORMIȚI!**

Sculați creștini, nu dormiți
Și la Răsărit priviți!
Vedeți o stea luminoasă
Care la toți ni se-arată
Că azi nouă, pe pământ
Ni s-a născut pruncul sfânt.
Veniți cu toți să cădem
Pruncului să ne-închinăm.
Să cântăm cu toți osane
La nașterea ta, Hristoase,
Să zicem fără-încetare:
Isuse, Împărate Mare!
Tu cu puterea mărită
Dă-ne pacea mult dorită.
Războaiele le înceată
Nimenea să nu ne bată,
Pe țările învrăjbite
Fă-le, Doamne-mpăciuite!
Să trăim cu toții iară,
Ca frații, țară cu țară,
Iar la anul care vineri
Fie tuturora bine,
Și de-acum până-n vecie
Dă, Doamne, pace să fie!

(idem)

72. **SCULAȚI, SCULAȚI, BOIERI MARI !**

Sculați, sculați boieri mari!
Sculați, voi, români plugari!
Că vă vin colindători,
Noaptea pe la cântători
Pomenind pe Dumnezeu
Să vă mântuie de rău.
Că Dumnezeu s-a născut
Cu flori de crin învelit
Un Dumnezeu adevărat
Soare-n raze luminat.

Pe cer ni s-a arătat
Un luceafăr de-împărat.
El vă zice să trăiți
Și la mulți ani fericiți.
Ca pomii să înfloriți,
Și ca ei să-îmbătrâniți
Și ca toamna cea bogată,
Ce-o așteaptă lumea toată.
Să trăiți, să nu muriți,
Averea s-o stăpâniți.
Sus boieri, nu mai dormiți,
Că-i vremea să vă gătiți,
Casa să v-o măturați,
Carele să le-ncărcați,
Căci umblăm să colindăm
Pe Domnul îl lăudăm.
Că s-a născut Domn prea bun,
În locașul lui Crăciun.
Și s-a născut Domn frumos,
Numele Isus Hristos.

(idem)

73. **RAIULE GRĂDINĂ DULCE**

Raiule, grădină dulce
Eu din tine nu m-aș duce,
De mirosul florilor,
De freamătul codrilor.
Raiule, grădină dulce
Din tine nu s-ar mai duce
Mândra mea din jos, din vale
Cu poalele legănate,
Raiule grădină dulce,
De mirosul florilor,
De freamătul codrilor!

Culeasă de la Rusu Ana de 45 de ani

74. **UMBLĂ MAICA DUPĂ FIUL**

Tot umblând și suspinând
Și de fiul întrebând :
- N-ați văzut pe Fiul Sfânt ?
- Ba noi l-am vazut
Numai nu l-am cunoscut
- A-l cunoaște l-ați putut
Că pe fața Fiului
Scrisă-i raza soarelui.
Și pe ai lui umerei
ScrișI îs luceferii mei
Și pe a lui piciorele
Îs scrise razele mele.
De la fir de busuioc
Dă-i, Doamne, gazdei noroc.
De la fir de iarbă creață
Dă-i, Doamne, gazdei viață.
Câtî-i satul nost' de mare
Nu-i curte c-a dumitale
Pe la uși cu flori de ruji
La ferești cu flori domnești.
Pe cuiere trandafiri
Haide, gazdă să-ți închin,
Să fii gazdă sănătoasă
Să plătești colinda noastră
Cu-n cârnaț de la fumar,
Cu-n taler de buzunar,
Cu-n colac de grâu frumos
Ca și fața lui Cristos.

Culeasă de Zaharia Maria de 50 de ani

75. **LA FÂNTÂNA SOARELUI**

La fântâna soarelui
Șade Maica Domnului
Vin trei îngeri și-o întreabă :
- Ce stai Maica supărată ?
- O, cum focul nu oi sta
Că vine duminica

Să deschid biserica
Și n-are cine intra.
Că oamenii când se scoală
Nici pe obraz nu se spală,
Merg in zori la fãgădău
Suduind pe Dumnezeu.
O, Doamne cum i-aș trăzni
Dar mi-e milă de copii,
Că se-nșiră lângă vatră
Și nu știu cine li-e tată
-Maica, pentru-alor greșeală,
Pun-te-n genunchi și te roagă,
Roagă-te la Dumnezeu
Ca să-i scape de Cel Rău.

Culeasă de la Crăciun Maria de 75 de ani

„La șezătoare“ (anii 1969 -1970)

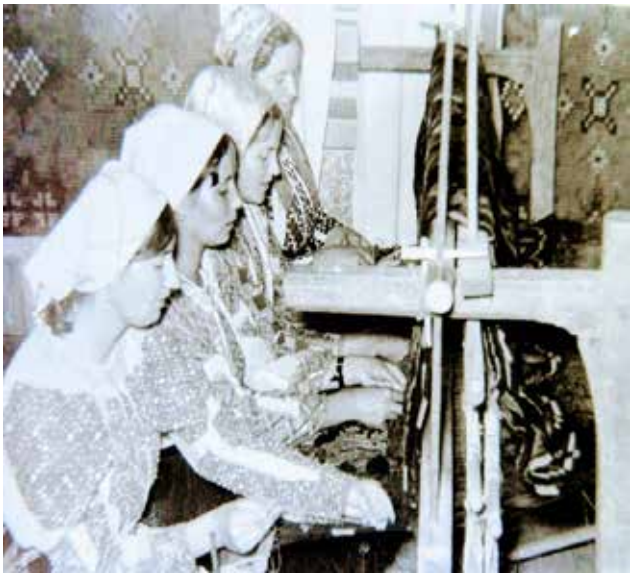

“La șezătoare“- femei îmbrăcate în port popular lucrând la stative-război de țesut (1969-1970)

„La șezătoare”- invitat înv. Stupar Dănilă; fotografie din albumul omagial pus la dispoziție de doamna profesoară Burian Violeta, fiica distinsului dascăl (anii 60)

B) Datini și obiceiuri ale altor evenimente din viață

1) Nunta

Fără îndoială că nunta, prin impactul său public, prin angajamentul viitorilor soți în fața autorității, a bisericii, angajament manifestat în mod public, în fața întregii comunități sătești, este unul dintre evenimentele esențiale din viața omului, în general, și a tinerilor din satul Rușii-Munți tradițional.

Ne-am referit la satul tradițional, fiindcă și în cazul obiceiurilor de nuntă au intervenit schimbări majore în desfășurarea obiceiului, dar multe elemente prezente amintesc încă de frumoasa ceremonie a nunții tradiționale românești de la Rușii-Munți.

Tinerii săteni, viitorii miri își făceau intrarea în societate și se cunoșteau, băieții cu fetele, la clăci, la șezători și cu prilejul sărbătorilor, preponderent cele de iarnă ce culminau cu ”Berea” sau alte evenimente din cursul anului.

De obicei, feciorul avea inițiativa când mergea seara la fete, frecventa o anumită fată care îl accepta, discuta mai îndeaproape doar cu ea, o chema la joc, aceasta fiind aleasa inimii sale.

Cel mai des, locul unde se întâlneau tinerii era în apropierea casei fetei, la portiță unde sporovăiau, își făceau planuri pentru viitor, ficiorul mai fura fetei cate o sărutare, întâlnirea terminându-se devreme, puțin după apusul soarelui, fata neavând voie sa stea până la ore târzii, fără voia părinților, ca să nu își audă ”vorbe în sat” iar cei doi trebuind sa fie odihniți dimineața, pentru muncile cotidiene ce începeau devreme.

Fetele, până nu se măritau, purtau ca semn distinctiv părul împletit în cozi pe spate, iar feciorii, aveau ”struț” în clop, adică un aranjament floral alcătuit din floare roșie de mușcată și brăduț-asparagus verde.

Toată această avanpremieră a nunții se desfășura în văzul satului, feciorul și fata erau apreciați de către săteni, existând o adevărată cenzură morală anterioară căsătoriei.

Astfel, feciorul trebuia să fie scăpat de armată, harnic, de neam bun, gospodar și jucăuș, iar fata trebuia să fie în primul rând ”așăzată”, adică cuminte și la locul ei, frumoasă și harnică.

Văzând apropierea copiilor lor – când nu o provocau chiar ei – părinții feciorului și ai fetei, când considerau că a venit vremea de însurat și de măritat și sunt potriveli pe toate planurile între tineri și chiar între părinți, interveneau chiar ei, ducând tratativele la un alt nivel. Astfel, părinții feciorului, împreună cu acesta, mergeau la fată ”pe vedere”, adică se puneau

de acord ca cei doi tineri să pășească împreună în altar și să formeze o familie.

Tinerilor de azi li se poate părea o formă de autoritate părintească exagerată sau o lipsă de libertate a tinerilor, dar, cu certitudine avea o deosebită încărcătură de moralitate și de respect datorat tradițiilor, părinților și religiei ortodoxe. Toate demersurile tinerilor și părinților acestora se desfășurau în fața comunității sătești, era un eveniment intens dezbătut și în acest mod girat și acceptat de săteni. Tinerii se raportau la valorile cunoscute și verificate în timp: respect pentru părinți, religie, tradiție și își asigurau astfel integrarea în comunitate.

Tot cu prilejul mersului ”pe vedere”, părinții tinerilor se puneau de acord cu patrimoniul feciorului, cu care acesta va intra în familie și cu zestrea fetei. Lucrul pământului și creșterea animalelor fiind sursa de venit a satului românesc, tot în acest domeniu era și zestrea tinerilor.

Feciorul, alături de însușirile personale, trebuia sa aibă si niscaiva căpătuială, să dețină cel puțin un loc de casă în vatra satului, iar dacă erau mai mulți feciori în familie, cel mic rămânea în casa părintească cu toată averea părinților, după ce feciorii mai mari erau însurați, înzestrați și la casele lor. Fata primea drept zestre două loturi de pământ arabil în vatra satului și un fânaț pentru cosit, precum și un număr de oi sau o vacă. De asemenea, un trusou complet alcătuit din toate cele necesare unei gospodării: verinci, țoluri, păretare, cindeuri, merindări și alte asemenea lucruri, confecționate de-a lungul timpului de mama sau alte femei din familie (bunici, mătuși) sau cumpărate de la artizani din alte localități ce umblau cu ele de vânzare, pentru a fi pregătite pe când fata s-o face de ” măritat” și păstrate cu mare grijă într-o piesă de mobilier numită ”ladă de zestre”, specifică gospodăriilor mai înstărite, sau într-un ”canapei”piesă de mobilier nelipsita din orice casă de ”rusan”.

După ce acordul părinților era cunoscut, tinerii se logodeau, logodna fiind însoțită de o petrecere ce avea loc de obicei la viitoarea mireasă, ”se puneau la popă”, adică își anunțau căsătoria prin părintele paroh, în biserică și timp de trei duminici ”erau strigați” în biserică, adică se anunța intenția tinerilor de a-și uni destinul, iar părintele paroh, la fiecare strigare preotul întreba comunitatea dacă cineva cunoaște vreo piedică în calea încheierii căsătoriei. Iată, încă odată o formă de gir al comunității religioase, care practic lua act și își dădea acordul ca doi dintre membri lor să alcătuiască o nouă familie.

După ce și această etapă era trecută, data nunții, a ”ospățului ” fiind fixată, urma o mare mobilizare, în primul rând a celor doi, a neamurilor și a tinerilor din sat pentru ceremonie și pregătirile acesteia.

Erau contractate ”socăcițele”, adică cel puțin două femei, experte în prepararea bucatelor specifice, care vor fi ajutate de femeile din familiile

celor doi tineri. Cu o săptămână înainte de ”ospăț” umblau prin sat ”cemătorii”.

Tineri feciori, prieteni cu mirele și tinere fete din generația miresei se întâlneau la mire și formau perechi, apoi, îmbrăcați în cele mai frumoase costume naționale, mergeau din casă-n casă, vesteau nunta și invitau pe toți sătenii să participe. Erau așteptați cu mare interes și erau primiți cu fast și bucurie.

”Cemătorii” băieți aveau ca semn distinctiv bota de chemător, un băț împcistruit, adică frumos sculptat, împodobit pe toată lungimea cu panglici și flori, care se purta în mâna dreaptă, iar în mâna stângă-o ploscă cu vinars cu care se închina în sănătatea mirilor și a viitorilor nuntași. Fetele ”cemătoare” purtau cu ele în mâna dreaptă câte un colăcuț de 2- 3 kg, împodobit în partea superioară cu diverse figurine din aluat, panglici și flori. Versurile pe care le adresau invitaților la nuntă erau făcute împreună de tineri și, uneori, erau adaptate mirilor, diferind de la caz la caz.

Legat de acest mod de invitare la nuntă, cu ”cemători”, menționez, pe baza informațiilor primite personal de la unii bătrâni din sat înainte de 1990, faptul că în perioade mult anterioare, vechi, grupul din cei doi ”cemători” nu era mixt, fată-băiat, ci era format din tineri de același sex, o pereche de fete chemau invitații la nuntă din partea fetei, iar alta, de ficiori, din partea băiatului.

În chemări rimate, feciorii invitau sătenii la nuntă:

Onorată gazdă-ascultă,
Noi purtăm semne de nuntă!
Purtăm struț, purtăm mărgele,
Nu venim cu vorbe rele!
Mirele de dimineață s-o sculat,
Și la noi o alergat,
La noi-câțiva ficiori,
Să îi fim de chemători
Să umblăm, să vă chemăm,
Și să nu vă-nconjurăm!
Faceți bine și veniți.
Că frumos veți fi primiți!
Cu vin alb de regiune,
Și jinars curat de prune!
Și să ziceți după noi,
Să trăiască amândoi!
La mulți ani, zile frumoase,
Să trăiți și dumneavoastră!

Iar fetele ”cemătoare ”își spuneau invitația tot rimat:

Ne-o trimis de la mireasă,
Cu-o năframă de mătasă,
Și cu-un fir de busuioc,
De la mirele din clop!
Că mireasa-ar fi venit,
Da’ pe noi s-o bizuit,
Că noi n-avem de arat,
Nice fân de adunat !
Numai oameni de chemat!
La ospăț și la jucat!
Faceți bine și viniți,
Că frumos veți fi primiți!
Cu vin roșu pâine albă,
Să vă fie lumea dragă!
Faceți bine și iertați,
Vorbe răle nu ne dați!
Că noi suntem tinerele,
Poate mai greșim din ele!
Și să zâceți după noi,
Să trăiască amândoi !

După ”cemătorii” tineri, urma, în aceeași zi, ca o întărire a invitației la nuntă, periplul prin sat a celor bătrâni, adică erau câte doi bărbați din familiile celor doi tineri, care treceau pe la fiecare casă și întăreau cele spuse de chemătorii tineri, oferind amănunte privind data, nănașii și alte informații despre ceremonie. Tot pentru a marca evenimentul și pentru a accentua invitarea, a convinge sătenii să vină la “ospăț”, satul era străbătut în preziua evenimentului și în ziua nunții, în goana calului, de ”colăcari”, feciori din aceeași generație cu mirele, care erau îmbrăcați în cele mai frumoase haine populare și călăreau cai împodobiți cu flori și cu zurgălăi.

Aceştia purtau steagul care era simbolul şi podoaba feciorilor neînsurați.

La casa miresei, la poarta de intrare se înălța într-un par lung sau lungit prin adăugare la circa 7-10 m – ”ciuha” sau ”şiuha” , ca semn distinctiv al evenimentului ce va urma - adică o păpușă împodobită cu flori și crenguțe verzi și plină cu cenușă, panglici de diverse culori și steguleț tricolore.

Aceasta era împușcată de către mire în ziua când mergea după mireasă, în prezența tuturor nuntașilor, ca simbol al dibăciei și bărbăției sale.

În seara din ajunul nunţii se organiza o petrecere (”seara steagului”)

la care participau numai fetele şi ficiorii, evenimentul simbolizând luarea de rămas bun a viitorilor miri de la prietenii lor, aceştia intrând după nuntă în rândul însuraţilor, unde steagul era purtat şi jucat de mire şi apoi predat celorlalţi tineri pentru a fi jucat de fiecare dintre ei, fiindcă el intra în rândul bărbaţilor însuraţi. Aceasta se organiza în casa mirelui sau într-o altă locaţie, de obicei aceeaşi unde se ţineau iarna datinile ”Berii”, sau, ulterior, la căminul cultural.

A doua zi, în ziua cununiei, nuntaşii mai apropiaţi ca grad de rudenie de miri, vecini sau prieteni ai acestora, în frunte cu ”cemătorii”, se adunau la casa mirelui şi porneau după nănaşi.

Nănaşii, consideraţi ca adevăraţi părinţi spirituali, erau aleşi dintre rudele, prietenii tinerilor miri, dintre persoanele onorabile şi cu dare de mână.

Era o adevărată onoare să fii nănaş şi să contribui la înfiinţarea unei familii noi. Nănaşii erau în număr de patru perechi, două din partea mirelui şi două din partea miresei.

Un personaj foarte pitoresc şi cu mare impact în conducerea ceremoniei era starostele, ales dintre săteni de către miri, care cunoştea obiceiurile, succesiunea etapelor nunţii, muzicile care urmau să se cânte, un personaj care era ascultat şi care, de fapt, conducea toată ceremonia ospăţului.

La casa miresei nuntaşii găseau poarta închisă şi legată şi starostele ducea tratative intense, mai mult în glumă, stropite cu ”vinars” pentru ca nuntaşii miresei să deschidă poarta iar ”vânătorul”- mirele să poată intra la ”căprioară”- mireasa sa.

Uneori, ”rusenii” fiind extrem de poznaşi şi inventivi, ascundeau ”căprioara” în locuri dosite din casă, mirele, după ce trecea pragul, trebuind să o caute prin locuinţă, sau era înlocuită cu alta, de obicei o babă îmbrăcată în straie albe de mireasă. După multe tratative în care ambii miri erau lăudaţi pentru calităţile lor, părţile cădeau la învoială, iar după intrarea în casă, când cuplul de miri s-a unit pentru marele pas al vieţii, în jurul mesei din camera dinainte, cea mai mare cameră a casei, se ţineau discursuri de către staroste şi părinţii miresei, uneori de nănaşi, de obicei foarte emoţionante, de despărţire, apoi poarta se deschidea, se închina în cinstea mirilor şi se forma alaiul de mers la cununie. În casa mirelui sau la poartă, la ieşirea alaiului, se chiuia, mirele, nănaşii sau starostele trebuind să plătească urarea, iar in calea acestuia se puneau piedici, sfori legate de-a latul drumului de obicei de către copii, starostele trebuind să plătească sume modice pentru ca nuntaşii să poată trece. Voi prezenta mai jos doua chiuituri ale rapsodului Deac Ioan, compuse in anul 1986, referitoare la cele scrise mai sus :

Către miri și către nași

Mire tânăr și frumos,
Nu ține privirea-n jos,
Uită-te mire mai bine,
La fata de lângă tine
Că-i frumoasă ca o floare
Tânără și cu onoare
Știu că o iubești demult,
O cunoști și ți-a plăcut,
Și aștepți cu bucurie
Să mergeți la cununie,
Dacă vrei să o primești
Trebuie să o plătești
Mireasa, de astă dată,
E, de noi, închiriată,
N-o s-o vezi la braț cu tine,
Numai dacă plătești bine,
Ești destul de priceput,
Și mai faci și câte-un ciubuc,
Plus că ai salariul mare,
Ne poți da la fiecare,
O sută de lei în mână
Că să-ți dăm mireasă bună
Cu mirele-am terminat
Mai avem de rezolvat
Cu onorații nănași,
C-au venit de la oraș,
Ce credeți, nănașilor ?
Că scăpați așa ușor ?
Că să mergeți cu mândrie,
Cu mirii la cununie,
Vreți să vă luați finuță
Făr' să scuturați punguță ?
Sunteți oameni de onoare
Cu serviciu de valoare
Nașele elegante,
Sunt femei de societate,
Eu vă rog cu vorbe bune
Cine vrea ca să cunune,
O mireasă-așa frumoasă,

Să pună suta pe masă,
Noi cu drag vă onorăm,
Salutul nostru vi-l dăm,
Dac-a fost nepotrivit,
Chiuitul ce-am glumit,
Vă rugăm să ne iertați,
De noi sunteți respectați.

Către staroste

Starostele onorat,
Crede că noi l-am uitat,
Cine ar putea să uite
Că dânsul mereu e-n frunte,
Și el are o menire,
Să conducă nunta bine,
Să placă la orișicine,
Iar pe noi să ne plătească
Ca să-i zicem „Să trăiască!„
Cu toții cu bucurie,
Să mergem la cununie!

Alaiul tradițional ocupa tot drumul și avea ca personaj principal și central pe cei doi miri. Alaiul era deschis de ”cemători” și ”cemătoare” care erau plasați înaintea alaiului, pe cele două laturi ale drumului, pe partea mirelui de ficiorii, iar pe partea miresei de fetele. Starostele mergea la mijloc, în față, de unde vedea toată nuntă și veghea să se respecte obiceiul și tradiția.

Mirele și mireasa erau flancați de nănași, pe partea mirelui de nănașii acestuia, iar pe partea miresei se aflau nănașii ei.

Muzicanții erau imediat în rândul doi și se cânta ”Pe cale mare”, o melodie specifică, ceea ce însemna că mireasa a lăsat în urmă fetia și a pornit pe calea întemeierii familiei.

De la început, când se pornea după nănași de la casa mirelui, cât și în continuarea evenimentului, când alaiul se îngroșa pentru mers la biserica de la casă miresei, nuntașii ofereau privitorilor ce ieșeau la porți câte o dușcă din plosca sau sticla pe care o primeau la casa mirelui tocmai pentru acest scop.

Ajunși la biserică, sub supravegherea starostelui, care avea grijă ca toate obiceiurile să fie respectate, mai ales cele legate de încadrarea într-o anumită ordine în procesiunea religioasă, cu o atitudine binevoitoare,

părintească, părintele paroh dădea binecuvântarea tinerei perechi și îi cununa în fața întregii comunități.

Sentimentul religios era atât de pregnant printre sătenii din Rușii-Munți încât tinerii erau considerați o familie, abia după cununia religioasă, cununia civilă avea o importanță secundară și se făcea cu o săptămână înainte fără fastul celei religioase.

După cununia religioasă începea cu adevărat petrecerea.

Jocul și cântecul era deschis încă din fața bisericii de către feciori, uneori în semn de noroc se spărgea un pahar la ușa bisericii, iar după ieșirea din lăcașul de cult alaiul se deplasa la sala de ceremonii, care, în vechime, era casa mirelui ori altă locație, sau mai nou Căminul cultural, unde începea petrecerea și jocul. La intrare se aruncau semințe de grâu copt și se chiuia. Voi reda aici o chiuitură a rapsodului popular Deac Ioan, compusă pentru chiuitoare și nuntași în așteptarea alaiului de nuntă:

Chiuitul la cofă

Stăm în față la cămin,
Așteptăm mirii că vin.
Vin mirii și cu nănașii
Și-mpreună toți nuntașii.
Așteaptă cu masa plină
Și cu dorul la inima
Că mirii sunt frumușei
Dragi mi-s ca și pruncii mei.
Nu le dau sfaturi măreațe,
Că eu nu am experiență,
S-aveți grijă de părinți,
De bunici că-s buni și sfinți.
De surioare și de frați,
Că de-acum sunteți plecați.
În privința căsniciei
Și-n partea căsătoriei,
Din inima vă urez
Fericire și botez.

La ospăț se serveau mâncărurile gătite de ”socăcițe”: supă dulce, fripturi de pui, porc și vițel, sarmale, ciorbă acră, prăjituri de casă și colac, acesta fiind cozonacul cu nucă.

Se bea din belșug vinars, vin de regiune și mai nou bere, cea de Reghin cu sortimentele ei ”Fortuna”, ”Sovata” sau ”Bucegi” fiind renumită

în toată țara ca cea mai bună bere românească în perioada anilor 75 – 90.

Un moment de mare atracție, așteptat cu interes era ”chiuitul găinii”, fiecărui nănaș i se oferea în dar câte o găină, iar o femeie cu talent din sat, pe o melodie specială, în versuri hazlii, cu aluzii fără perdea, de fapt lăuda nănașii și le făcea urări de cinste și de bine:

Frunză verde de sulfină,
Ie ceteraș arcu-n mână,
Ia țâgane cetera
C-am pornit cu găina.
Zî-mi țîgane cum ț-am spus,
Să mă sui pe bină sus,
Cu găina ca ruja
Să i-o dau lu' nănașa.
Nunu mare-i om vestit,
De când aici am vinit,
Tot mă cheamă în grădină
Să facem târg la găină,
Să îi frig găină grasă,
Că îi place unsuroasă.
Nune mare să trăiești,
Găina să mi-o plătești.
Nunul mare-i galanton
Și mi-a da un milion.
Nu lăcomesc la parale,
Da' nănașul mi drag tare.
Nu lăcomesc la bănuț,
Da' l-aș lua de drăguț.
Hai, nănașule-n grădină,
Să-ți spun prețu' la găină
Că-n casă cu oamenii
Nu ne putem târgui.
Vai, mult stau și mă gândesc,
Găina cui s-o cinstesc,
Dacă i-o dau la nănaș
Mi-o plătește mintenaș
Nănășuca dragă me,
Nu gândi că-i chiar așe,
Da' îmi place să glumesc
Lumea să o vesălesc.
Ba i-o dau la nuna mare,

Că și ea are parale,
Faceți-mi loc și cărare,
Să mă duc la nuna mare.
Nună mare, nună mare!
Mulțumescu-ți dumitale,
Că mi-ai dat faine parale,
Pentr-o țîr de găinuță,
Mi-ai dat bani de-o junincuță.

Într-o mare veselie, chiuitoarea se face că îi întinde găina nănașului, dar când acesta vrea să o ia o retrage și cere o plată mai mare, și după mai multe târguieli vesele îi dă în sfârșit găina.

Spre sfârșitul mesei, urmează ”cinstea”, adică darul nuntașilor pentru miri. Acest dar putea fi în bani și în obiecte casnice necesare în gospodăria tinerei familii.

”Cinstea” era adunată de staroste pe vremuri într-o găleată, acesta împreună cu nănașul mare umblând pe la fiecare masă și strigând pe fiecare nuntaș pe nume și obiectul sau suma dăruite tinerilor.

Uneori, când se dorea ca cinstea să fie mai mare, era “ridicată”, se plusa prin înțelegerea dintre nănași și staroste, acesta striga o sumă mai mare decât cea dată în realitate de nănași. De obicei, rudele mirilor, vecinii, prietenii apropiați cinsteau cel mai mult, iar nuntașii obișnuiți se orientau pe moment după cum ”merge cinstea” sau după cum au fost omeniți la nuntă.

După ce nuntașii și-au făcut datoria fata de miri, urma jocul, până dimineața, două mese rămânând pline cu băutură și mâncare pentru ”răcorirea” și hrănirea nuntașilor.

Au fost perioade când ospățul continua cu masa a doua și se termina luni seara, târziu. De obicei, lunea se ținea masa cu rudele apropiate și oamenii de ajutor.

Nunta sau căsătoria este al doilea cel mai mare eveniment din viața omului, după naștere. În viziunea populară nunta sau ospățul este înțeleasă ca o trecere spre o altă etapă a vieții, etapă ce marchează intrarea tinerilor în viața socială, în rândul oamenilor.

Din cele mai vechi timpuri românului nu i-a plăcut să trăiască singur și degeaba pe pământ. El a cinstit căsătoria, prin căsătorie a dorit să se integreze în comunitate și să intre în rând cu lumea.

O nuntă la români presupune mult fast și veselie, iar tradițiile și obiceiurile de nuntă au fost și vor fi nelipsite. Acestea au pe de altă parte și rolul de a-i amuza atât pe miri, cât și pe nuntași. Cele mai multe obiceiuri de nuntă la români s-au moștenit din generație în generație, astfel că unele dintre ele sunt foarte vechi.

Cu bucurie, putem constata că în vremurile de azi, după o perioadă când tinerii considerau o nuntă tradițională cam demodată și au început să practice alt tip de nunți, observăm că din ce în ce mai mulți tineri descoperă valențele adânci și încărcătura emoțională deosebită a unei nunți tradiționale și își organizează intrarea în societate după vechile obiceiuri românești, punând în valoare bogăția tradițiilor și frumusețea costumului popular românesc, unic în lume.

Comunități întregi de tineri, chiar dintre cei plecați în străinătăți, după o viață mai bună, redescoperă frumusețea și unicitatea obiceiurilor românești.

În zilele noastre modernitatea a dus la dispariția multor obiceiuri dintre cele prezentate mai sus. Nunțile locale se țin la restaurante, nu se mai țin în căminul cultural, sunt impregnate de muzică și dansuri noi, au meniuri bogate, dar continuă să fie un motiv de bucurie sacră pentru localnici.

În continuare vom urmări multitudinea de evenimente din cadrul nunții, cursul acesteia, prin prisma textelor poeziilor populare de un farmec rar, scrise cu naturalețe, măiestrie și mult umor de către rapsozii populari locali, cuprinse în lucrarea dascălului Chirilă Ilovan.

- Invitații ale chemătorilor :

I.

Foicică viorea
M-a trimis prietena mea
Să umblu azi pentru ea,
Să umblu din casă-n casă
Că ea mâine e mireasă.
Cu struț verde înflorit
L-a purtat cât a fetit
Și-acum mie mi l-a dat
Să umblu astăzi prin sat.
Faceți bine și veniți
Că frumoși veți fi primiți,
Cu vin roșu, pâine albă,
Să vă fie lumea dragă
Și să ziceți după noi
Să trăiască amândoi,
La mulți ani, zile frumoase,
Să trăiți și dumneavoastră!

Culeasă de la Dima Laura de 19 ani

II.
Înălțatul împărat
De dimineață s-o sculat
Păr negru a pieptănat
Și la noi a alergat
Să umblăm astăzi prin sat,
Să umblăm din casă-n casă,
Să veniți și dumneavoastră
La a lor nuntă frumoasă,
La un pahar de băutură
Cu mai multă voie bună.
N-avem nimic de lucrat,
Nice grâu de secerat,
Nice fân de adunat,
Numai oameni de chemat
La ospăț și la jucat.
Faceți bine și veniți
Și de noi mândri să fiți,
C-aveți fete și feciori
Și vom fi trebuitori.

Culeasă de la Zdăre Emil de 22 de ani

III.
Onorată gazdă-ascultă
Noi purtăm semne de nuntă,
Purtăm struț, purtăm mărgele,
N-am venit cu vorbe rele,
Fără ne-a trimis mireasa
Să umblăm prin toată casa,
Să umblăm, să vă chemăm
Și respectul să vi- dăm.
După moda de la sate
Vă rugăm să luați parte,
Ca la petrecerea noastră
Să veniți și dumneavoastră.

Culeasă de la Bălan Doina de 15 ani

IV.

Frunză verde viorea
Noi umblăm azi a chema.
Mirele ne-a-încredințat
Să umblăm astăzi prin sat,
Să umblăm, să v-anunțăm ,
La nuntă să vă chemăm.
Că se face mare nuntă
Cu alai și lume multă.
Să-l cinstim toți din comună
C- avut purtare bună
Să bem, să ne veselim
Și cu toții să ciuim,
Ca să aibă fricire
În a lor căsătorie.

Culeasă de la Raita Vasile de 21 de ani

V.

Onorați oameni cinstiți,
Noi aici dac-am venit,
Tare bine ne-ați primit!
Ne-ați dat scaun de șăzut
Și cuvânt ce ne-o plăcut.
Noi frumos vă mulțumim,
Am ședea, dar ne grăbim.
Aici dacă am intrat
Noi solia nu ne-am dat.
Suntem patru chemătoare
Și-n schimbate frumos tare,
Din picioare săltărețe
Și din gură vorbărețe,
Din picioare mergem iute
Și din gură vorbim multe.
Mireasa-i prietena mea
Blândă ca o turturea
Și nu sunt în sat ca ea.
Mirele îi frumos tare
A fript carnea la grătare
Faceți bine și veniți
ă frumos veți fi primiți.

Acum ziceți după mine
Să trăiască-n fericire
Și să ziceți după noi
Să trăiască amândoi,
La mulți ani, zile frumoase,
Să trăiți și dumneavoastră!

Culeasă de la Raita Maria de 18 ani

La casa miresei (chuitură pentru a da voie alaiului mirelui să intre în casă):

Starostiți și starostiți
Și pe noi ne sloboziți.
Că suntem niște drumari
O viță de oameni mari,
C-am venit pe drum departe
Și ne-o bătut vântu-n spate
Și-am venit pe drum pe jos
Și ne-o bătut vântu-n dos
Și-am venit pe drum de țară
Și ne-o bătut vânt de vară.

Culeasă de la Colibar Maria de 46 de ani

”Târguia” de la casa miresei (dialog între ”cemătoarele” din partea mirelui și cele ale miresei)

I.
Onorată adunare
Vă rog să-mi dați ascultare,
Vă rog să mă ascultați
De-oi greși să mă iertați.
Am și eu o rugăminte
În vreo câteva cuvinte,
Nu aș vrea multă vorbire
Numai ceva către mire.
Văd că stă și ne privește
Nu știu la ce se gândește,
Se gândește la mireasă,
Că-i tânără și frumoasă
Ori gândește câteodată

Cum s-o vadă cumpărată
Ori poate să se gândească
Cu câți bani să o plătească.
Știu că ai avere mare,
Ne poți da la fiecare
Câte-o sută, aici pe masă,
Că mireasa e frumoasă.
Ia-o, mire de soție!
Vă doresc o bucurie,
Să trăiți în fericire
Cu dragoste și iubire.
Te rog, mire s-o iubești
Și să n-o batjocorești,
Că e fată tinerea
Și cu mintea ușurea.
Amândoi să vă iubiți
În dragoste să trăiți.

Culeasă de la Raita Elena de 16 ani

II.
Foaie verde mărgărit
Mărgărit bine-înflorit,
Mire tânăr și vestit
Eu îți zic bine-ați venit,
Ai venit la târguit
Te rog să nu fii zgârcit,
Că oriunde ai umblat
Fată c-a ta n-ai aflat.
Num-aici în grădiniță
Ai găsit o garofiță,
Garofiță dintre flori
Drăguța la mulți feciori,
Și ți-a fost dragă și ție
Dac-a fost de omenie.
Eu te rog mire frumos,
Nu te uita tot în jos,
Poți să ridici capu-n sus
Ca să ne dai bani de-ajuns.
Mult pe gânduri nu mai sta
Și începe-a număra,

Nu îmi da bani de armă
Că n-am să fac cu ei zamă
Să îmi dai bani de hârtie
Să nu sune-n farfurie.
Frunză verde din alei
Mulțumesc mire de lei.

Culeasă de Deac I. Maria de 16 ani

III.
Foaie verde trei bănuți
Ce stai mire și te uiți?
Știi că ai de cumpărat
Din banii ce-ai adunat.
Dacă știi că n-ai de-ajuns
Du-te tot pe drum în sus
Că-oi găsi altă mireasă
Smârdă rău și uricioasă
Nu ca a noastră aleasă.
Că-i aleasă dintre flori
Plăcută la mulți feciori.
C-a fost floare florilor
Drăguța feciorilor.
Mult pe gânduri nu mai sta
Și plătește mireasa
Bagă mâna în punguță
Și ne scoate o miuță.

Culeasă de la Pușcaș Silvia de 16 ani

IV.
Uită-te, mire la mine!
C-aduc ceva pentru tine,
Aduc floarea cea frumoasă,
Pe iubita ta mireasă.
Și te rog să o iubești,
Ca să nu o vestejești,
Că floarea- cam tinerea
Și cade bruma pe ea.
Iar când ceva ți-a greși,
Să nu ții mânie-o zi.

Ori s-o sfădești prin grădină,
Să te-audă vreo vecină,
Că vecinele-s cățele
Și ți-or scoate vorbe rele.
De vorbit am tot vorbit,
De bani nu ți-am pomenit,
Dar tu mire să gândești,
Mireasa să mi-o plătești,
Că mireasa-i vara mea
Și-mi trebe sute pe ea.
Mire frumos și vestit
Ai venit la târguit,
Ai venit la cumpărat
Și nimica nu mi-ai dat,
Scoate bani cu mâna-întreagă
Dacă ți-e mireasa dragă.

Culeasă de la Deac Elena de 16 ani

După ce mirele plătește mireasa, ”cemătoarele” o târguiesc și nașilor care trebuie să o plătească la fel :

I.
Foicică din cărare
Mă întorc la nunu mare,
Foaie verde-a bobului
La nănașul mirelui.
Ia te uită la nunu
Cum îmi trage cu ochiu
Și mă prinde de rochiță
Să-i dau fina în credință.
Eu finuța nu i-oi da
Până bani-oi căpăta,
Eu finuța nu i-oi vinde
Până bani în mân-oi prinde.
Nunul mare-i cu salar
Și-are bani în buzunar,
Dacă-ți trebuie finuță
Bagă mâna în punguță
Și ne scoate o miuță.

Culeasă de la Ilovan Letiția de 37 de ani

II.
Foaie verde lemn stufos
O bătut vântul din jos
Ne-o adus nănaşi frumoşi.
Frumuşei şi tinerei
Ne putem mândri cu ei.
Nunule ce te gândeşti
De nouă nu ne plăteşti?
Scoate punga şi plăteşte,
Ca să nu fii de poveste.
Pe noi să ne plăteşti bine,
Ca să nu fii de ruşine.
Să ne pui banii pe masă
Că îţi dăm fină frumoasă
Şi să nu te scotoceşti
Pe noi să ne celuieşti.
Pe noi de ni-i celui
Că ştim preţul miresii.

Culeasă de la Ilovan Gafina de 41 de ani

III.
Frunzuliţă şi una,
Mă întorc la nănaşa.
Ce stai naşă supărată,
Crezi că ai rămas uitată?
Am de zis şi dumitale
Pentru două trei sutare.
Nuna noastră-i tinerea
Şi poartă punga cu ea.
În punguţă are-o mie,
Jumătate mi-o dă mie.
Dacă vrei să fii făloasă,
Cu fina aşa frumoasă,
Fă bine, scoate punguţa
Şi îţi plăteşte finuţa.

Culeasă de la Bănulici Rafila de 21 de ani

IV.
Bună ziua, nună mare,
Îmbrăcată ca o floare
Să ne dai multe parale.
Am auzit de la vecini
Că de două săptămâni
Tot umblați și vă gătați
Că azi vreți să cununați.
Am văzut la nun-casă
C-are mobila frumoasă,
Iar pe jos, pe unde calci
Lepedeie cu cănaci,
Pe paturi covoare scumpe,
În grădină flori mărunte.
Bagă mâna în punguță
Și ne scoate o miuță
Dacă-ți trebuie finuță.

Culeasă de la Pușcaș Maria de 22 de ani

După ce mireasa a fost plătită de mire și nași, câteva ”cemătoare” dădeau sfaturi:

I.
Măi mire ești om fălos
Te vedem că ești frumos,
Ia mireasa de la mine
Și o pune lângă tine.
Să nu zici mâine- poimâine
Că ea nu a fost de tine,
Că nu -i pară de mâncat
Coceanul de aruncat,
Că e fir de iarbă creaă
Să trăiești cu ea o viață.

Culeasă de la Deac Maria de 20 de ani

II.
Mire, mire dragul meu!
Ascultă ce-oi zice eu,
Să nu zici mâine poimâine,

Că mireasa nu-i de tine,
Să nu zică maica ta
Că nu e de casa ta.
Ți-ai luat fată cinstită,
Care stă și ea gândită
La ce cale-o fi pornită,
La o cale grea prin munți,
La părinți necunoscuți.
Tu, mireasă, draga mea
Acum poți să lăcrimezi
După binele ce-l pierzi,
Sărută-ți părinții tăi
Că azi te desparți de ei.
Tu de soț te alipește
De părinți te despărțește
Și frumos le mulțumește
Pentru că te-au putut crește,
Părinții noi să vi-i cinstiți
Ș acum la drum porniți.

Culeasă de la Raita Elena de 16 ani

III.
Mire nu fi bănuit
C-ai venit la târguit,
Că ți-ai târguit o floare
Tânără și de valoare,
Că nu-i crescută la răzor
Că-i crescută la izvor,
La izvor cu apă rece
Unde toată lumea trece.
Câtă lume a trecut
Floarea noastră ar fi rupt,
Dară noi nu am lăsat-o
Pentru tine am păstrat-o.
Noi mireasa nu ți-om da
Până nu ti-i apuca
În fața nuntașilor
Și-n fața nănașilor
Că veți trăi împreună
În pace și voie bună.

Culeasă de la Deac I. Maria de 17 ani

Mama miresei, sau, de obicei, o rudă mai apropiată, își ia rămas bun de la mireasă, mireasa de la părinți, prin chiuitoare, și-i dă unele povețe. Mireasa în acest timp de obicei plânge:

I.
Ia-ți mireasă ziua bună
Și te du de te cunună!
Ia-ți mireasă ziua bună,
De la frați, de la surori,
De la grădina cu flori,
De la grădina cu nuci,
De la ai tăi părinți dulci.
Nu mai mânci la a lor masă
Că te duci la altă casă,
Printre dealuri, printre munți
La părinți necunoscuți.
Tu mireasă, draga mea,
Nu tare te supăra
C-ai un mire tinerel
Și-i trăi bine cu el.
Dar soacră-ta nu ți-e mamă
Și-o să-ți ieie lucru-n samă.
Tu mireasă, draga mea!
Supără-te și nu prea
Că de-i face cât îi face
La socri tot nu le place.
Din picioare să mergi iute,
Din gură să nu zici multe.
Tu mireasă, draga mea!
Pân' erai la maică-ta
Semănai straturi de flori
Puneai pene la feciori.
Dar dacă te-ai măritat
Toate astea s-au schimbat.
Îi pune ceapă și ai
Peste an ca să le ai.

- În curtea miresei, după ce nuntașii au fost serviți cu băutură, se încinge un joc "ca la nuntă". Taberele aparent vrăjmașe (nuntașii mirelui și ai miresei) s-au împăcat. Feciorii participanți la mire iau la joc fetele de la mireasă și

invers. Numai chiuitoarele stau în două grupe și chiuie chiuituri ironice adresate mirelui sau miresei după caz.

Chiuitoarele mirelui:

I.
Vai de mine ce de om
Parcă a ieșit din horn
Și noi suntem o grămadă
Parcă am ieșit din ladă.
Plângi, mireasă, nice pre,
Pară-ți bine că te ie,
Las' să plângă alelalte
C-au rămas nemăritate.

Chiuitoarele miresei:

II.
Busuioc în colțul mesii
Frumos plâng ochii miresii,
Las' să plângă cât de tare
Binele măicuții sale
Niciodată nu-l mai are.
Las'să plângă cât de mult,
Binele ce l-a avut
Nu l-a mai avea curând.

Chiuitoarele mirelui:

III.
Ochișori negri rotați
Trageți sama ce luați,
Că nu-i măr germănos
Să-l mănânci și să-l țâpi jos
Că-i o pară mălăiță
Și ți-ai luat-o pe viață
Să nu zici mâine poimâine
Că asta n-a fost de tine.

Chiuitoarele miresei:

IV.
O săraca soacră mică,
Nici tu ladă, nici tu fată,
Făr' cu inima stricată.
Sănătate mamă bună,
N-om mai lucra împreună,
Apă rece nu-i mai bea
Adusă de mâna mea.

Chiuitoarele mirelui:

V.
Mireasă, mirele tău
La toate le pare rău
Dar mireasă după tine
Nu mai văd plângând pe nime
Numai frunza și iarba
Tată-tău și mumă-ta
Grădina cu florile
Frații și surorile.

Chiuitoarele miresei:

VI.
Săracu mirele nost'
I-o căzut pana pe jos!
Eu mă plec să i-o ridic
Că mi-e fală că-i voinic.
Vai de mine, rău îi șade,
La mire cu pană verde!
De-a avea cine să-i spună,
Pană verde, să nu-și pună,
Să-și pună una uscată,
Că holtia i se gată.

Culese de la Colibar Măriuța de 46 de ani și de la Raita Minerva de 36 de ani

În toate plimbările prin sat, după nănași, după mireasă, în drum spre cununie, în drum spre locul unde era organizată petrecerea, nuntașii chiuiau chiuituri diferite după o melodie specială numită ”Cale Mare ”:

*
Foaie verde de alun,
Doamne-ajută-ne la drum,
Foaie verde iarbă mare,
Doamne-ajută-ne la cale.

*
Nu te supăra mireasă
Că bota-i la grindă-n casă.
Și-i cioplită-n patru dungi,
Cât ți-s spatele de lungi.

*
Dragu-mi-i la nuntă, drag,
Că mirele-i ca un steag,
Dragu-mi-i la nuntă, tare
Că mireasa-i ca o floare.

*
Cine pe-aici s-ar afla
Să ne-arate ulița
Unde șade mireasa
Bună plat-a căpăta,
Trei fire de grâu frumos
Și-i dau gură bucuros.

*
La mire toate-s la loc,
La mireasă-amu fac foc.
Și la mire toate-s gata,
La mireasă-amu fac vatra.
Socăcița miresii
Șade-n fundul grădinii,
C-o mână de aluat
Și-o bat câinii toți din sat.

*

Tu mireasă, draga mea
Ieși afară de-i vedea
C-au venit femeile
Să-ți numere hainele.
Dar le pot tot număra
Că ele n-au nici așa.
C-ai fost fată lucrătoare
Iarna-n casă, vara-n soare.

*

Când eram copil în fașă
Trăgeam cu ochiul la nașă
Când eram de două zile
Eram doftor la copile,
Doftoream copilele,
Le sărutam buzele.

*

Bădiță cu casa-n colț
Iubește-mă de mă poți!
Iubește-mă bade, tu,
Nu mă lăsa la altu!
Iubește-mă dumneata
La altu nu mă lăsa.

*

Eu de-aici mă duc cu dor
Ca și luna printre nori,
Eu de-aici mă duc cu jale
Ca și luna printre stele.
Lung e drumul Clujului,
Dar mai lung e-al dorului
Drumul Clujului se gată
Al dorului niciodată.

*

Frunză verde și una,
De și-ar vinde mândruța
Buzele și gurița
Eu cu drag le-aș cumpăra.

Și-aș da mândrii pe ele
Cerul încărcat cu stele.
Și i-aș da mândrii să pot
Cerul cu stele cu tot.
I-aș da soarele și vântul,
I-aș da mândrii tot pământul.

*
Leliță de la Banat
Ai fugit de la bărbat,
De frica lipitului
Tu te-ai dat fugitului.
Hai, leliță înapoi!
C-am o vacă și doi boi.
Unul l-oi da pe lipit,
Altul l-oi da pe spoit,
Vaca-oi da-o pe spălat
Pe tine te-oi pune-n pat.

- Întorși de la cununie în apropierea locației unde se ținea petrecerea, casa mirelui sau căminul cultural, colăcarii înconjurau de câteva ori alaiul, se opreau în fața mirilor, se prefăceau că le dădeau să guste din colaci. La fel sunt păcaliți și nănașii. Se râde de ei în versuri :

*
Foaie verde lemn sucit
Noi cu colaci am venit,
Am venit ca să vi-i dăm
Cu ei să vă săturăm.
Foaie verde floare-aleasă
Îmbucă și tu mireasă
Și mănâncă și tu mire,
Nunii fac la fel ca tine.
Mirilor v-ați supărat
Că pe voi nu v-am lăsat
Ca să ne mâncați colacii
Împreună cu nănașii.

Culeasă de la Zdărie Emil de 22 de ani

- Nuntașii ajung la locația petrecerii. Mama mirelui sau o rudă apropiată îî întâmpină cu o cofă de apă și o farfurie cu grâu. Mirii înconjoară masa pe care e așezată cofa și grâul. Chiuitoarea aruncă grâul pe el și îî stropește cu apă pentru ca să fie mănoși ca grâul, după care le chiuie în versuri, lăudând, după caz, mirele sau mireasa, uneori rudele acestora și dându-le sfaturi :

*

Eu nu țâp grâul pe jos
Că mirele-i om frumos,
Nici nu l-oi țâpa pe iarbă
Că mirele-i om de treabă.
Iese luna printre nori
Mirii îs ca două flori,
Iese luna printre vie
Mirii vin din cununie.
Mirele și mireasa
Strălucesc ca mătasa.
Trandafir de lângă drum
Dragii mei verișori buni,
Dumnezeu v-o ajutat
De astăzi v-ați cununat
Și de vorbe ați scăpat.
Că la mulți le părea bine
De rămâneați de rușine,
Dar dacă voi v-ați iubit
Înc-o dată ați fugit.
Trandafir de lângă drum
Dragul meu verișor bun,
Stai în loc și te gândește
Soția ț-o omenește,
Și de ți-o greși vreodată
O sărută și o iartă,
Că-i minte copilărească.
Amândoi voi vă iubiți,
Că bine vă potriviți.
Eu cu verișorii mei
Pot să fiu mândră de ei,
Eu cu neamurile mele
Pot să fiu mândră cu ele.
Neamul meu e neam isteț
Unde-a mers a avut preț,

Noi frumoși nu ne-am ținut
Cin' ne-a văzut ne-a plăcut.

Culeasă de la Deac Maria (Bonzărica) de 20 de ani

*

Tu mireasă draga mea
Amu vii din cununie
Ia-ți gândul de la fetie,
De la feciorii din sat
Și ți-l pune la bărbat
Că cu el te-ai cununat.
Foicică de pe coastă
Frumoasă-i mireasa noastră,
Foicică de pe tău
Nici la mire nu-i stă rău,
Că-i înalt și negricios
Cum îi omul mai frumos.
Că la munte este-un brad
Și de vârf e retezat
Ca și mirele de 'nalt
Lângă el o floricea
Ca mireasa frumușea,
Lângă el e-o floricică
Ca mireasa frumușică.

Culeasă de la Deac Maria de 20 de ani

*

Nu arunc grâul pe jos
Că mirii noști îs frumoși
N-arunc grâul pe omăt
C-aici nănași frumoși văd.
Grâu-i Cu boabe mărunte
Tot ospățul e de frunte.
Frunză verde din coroane,
Dragul mătușii Ioane
Dumnezeu ți-a ajutat
De astăzi te-ai cununat
Și de vorbe ai scăpat,
Că și noi ne-am săturat

Câte vorbe-a fost în sat,
Dar voi nu le-ați ascultat
Ați fost dragi și v-ați luat.
Frunză verde bob de rouă
Draga noastră, Mărioară!
Părinții s-au supărat
Că ei la școală te-o dat
Și tu nu i-ai ascultat.
Nu te-a dat de profesoară
Să-ți pară rău de școală
Și nici de doftoreasă
Fără de bucătăreasă.
Tu decât ai învățat
Mai bine te-ai măritat
C-așa-i pe la noi prin sat.
Părinții s-o supărat
Și de-acasă o plecat,
Ei în loc să te cinstească
Stau acas', să se-odihnească.
Neamurile le-o oprit
Să nu vie la cinstit,
Nu-i bai că nu vro cinsti
Că aveți cuc e trăi.
Floricică de pe coastă
Mărioară, dragă noastră,
Noi am uitat tot ce-a fost
Te-am primit în neamul nost'
Numai tu să te porți bine
Să nu ne faci de rușine.
Pe la noi când îi veni
Ușile nu le trânti
Și te poartă cu blândețe
Că noi suntem cam mărețe.

Culeasă de la Raita Minerva de 36 de ani

Chiuitul ” Găinii ” pentru nănași :

*

Funză verde ca iarba
Ia-ți țigane cetera
Și-mi zi și mie una
Să pot ciui găina
Și mi-o zi încetinel
Să mă sui pe scăunel.
Zi țigane după mine
Să nu mă fac de rușine,
C-aici îs neveste multe
Și frumoase și de frunte.
Trandafir roșu-nînflorit
Oaspeți dragi, bine-ați venit!
Și iar verde de trifoi
Ați venit în sat la noi.
Noi vă rugăm foarte tare
Să duceți departe-n zare,
Obiceiul de la nunți
De la noi, din Rușii-Munți.
Foaie verde sălcioară
Zi, țigane din vioară!
Tu să zici cu cetera
Că vreau să ciui găina.
Zi, țigane-ncet și bine
Și vin-aproape de mine,
C-aici este lume multă
Și toți la mine se uită,
Să mă duc cu găina
Că m-așteaptă nănașa,
Cu găina mea cea grasă
La nănașa cea frumoasă.
Să mă duc cu cocoșu
Că m-așteaptă nănașu.
U-iu-iu, nunule mare!
Te rog să-mi dai ascultare.
Dumneata ești om deștept
Cuminte și înțelept,
Te rog nu te supăra
Cum ți-oi ciui găina.

Că-s nevastă de la munte
Și nu știu ciui prea multe,
Hai cu mine prin grădină,
Aici, degeaba vom sta
Că târgul nu l-om găta.
Și când ne vom obosi
Nănașa nimic n-a ști.
Foicică din cărare
U-iu-iu nănașă mare
Ești frumoasă ca o floare,
Dar nunu te păcălește
Și pe mine mă iubește.
Naș̦a-i nevastă de treabă
N-are soață-n lumea-întreagă,
Te cunoști pe-îmbrăcăminte,
Că ești nevastă cuminte.
La dumneata am venit,
Să gătăm de târguit,
Că bărbații-n mincinoși,
Ei dau banii bucuroși,
Că le place să ocească
Și nimic să nu plătească.
Face-ți-mi loc și cărare,
Să mă duc la nuna mare,
Și din calea mea vă dați
Ca să nu mă răsturnați,
Găina să mi-o stricați.
Că asta-i găină grasă
Și-i crescută lângă casă.
Să trăiești nănașă mare
Cu nănașu' dumitale
Și cu finii împreună
Să trăiți o viață bună,
Tot mereu să cununați
La anu' să botezați!

Culeasă de la Ilovan Letiția de 37 de ani

*

Muzicantule, fălos!
Trage harcu-n sus și-n jos
Și-mi zi ceva mai frumos,
Și-mi zî o zâcală lină,
Să pot ciui la găină.
Frunză verde mărgărint
Rândul găinii-a venit
Și îi timpu' de ciuit.
Vă rog să stați liniștiți
Prin asta să dovediți
Că sunteți oameni cinstiți.
Eu cred că mi-ți asculta
Obiceiu-ați respecta,
Obiceiul din bătrâni
La nunți se ciuie găini.
Vă rog, să mă ascultați,
Multă vină nu-mi băgați,
Că-s cu casa lângă baltă
Și mă rușinez îndată,
Îs cu casa lângă pod,
Stau în loc și mă socot
Că nu știu ce să vă spui
Și găina s-o ciui.
Frunză verde iasomie,
Zi-mi țigane numai mie!
Și iar verde dintre vii
Zi-mi zicala găinii.
Multe tare n-am să ciui
Deocamdată nunului!
Nunu mare, dragul meu
Eu de când am auzit
Că de nănaș ești numit
Eu tare mult m-aș zdrobit
Până găina-am găsit.
Nunule să te gândești
Și bine să mi-o plătești,
C-ai fost gazdă din bătrâni
Și știi prețul la găini.
Eu ți-am fript-o în unsoare
Cum îți place dumitale.

Scoate nunule punga
Și-mi plătește găina
C-ai și de-a împrumuta.
Foicică din cărare
Mă întorc la nunta mare.
Foaie verde, foaie lată,
Ce stai nașă supărată,
Crezi că te-am lăsat uitată?
I-am ciuit nănașului
Că el mi-e drag drept să-ți spui!
Nună, nună de-omenie
Lasă-mi pe nănașu' mie,
Nu ți-l cer cât oi trăi
Numai nașă, pe o zi,
Nu ți-l cer până la moarte
Numai nașă pe o noapte.
Foicică din pârău
Iar mă-ntorc la nunul meu
Da de l-oi putea-nșela
Să-mi plătească găina.
U-iu-iu, nunule bun
Ieși afară până-n drum
Ieși afară să vedem,
Cu găina cum mai stăm.
De nu ne-om împăca bine,
Să rămânem de rușine.
Frunză verde de trifoi,
Hai, nănașule la noi!
Că suntem numa-amândoi.
Bărbatu-acasă rar vine
Poți să n-ai frică de nime
N-are cin' să ne pândească
La bărbat să ne pârască,
N-are cine să ne spuie
Scârbă l-amândoi să fie!

Culeasă de la Ilovan Letiția de 37 de ani

*

Trandafir ardelenesc
La toți nuntașii vestesc,
Eu cu găina pornesc.
Frunză verde -a frunzuții
Zi lăutarule, zi!
Zi încet și zi mai tare
Să-i placă la orișicare,
Zi frumos cu cetera
Ce n-oi ști eu cu gura.
Eu știu multe și le-aș spune
Nu le pot că mi-e rușine,
Că de când îs măritată
N-am mai ciuit niciodată,
Sunt femeie negricioasă
Și îs tare rușinoasă.
Dragii mei, cinstiți meseni
Faceți bine și iertați
Și pe mine m-ascultați
Și vină să nu-mi băgați
Că puțin am zăbovit
Până ce m-am ruminit.
Eu nu am venit din tindă
Pân' m-am uitat în oglindă,
Că bărbatul mi-e ciudat
Nu mă lasă să mă gat
Și bărbatul mi-i cam mut
Nu mă lasă să mă uit,
Dar mă uit eu câteodată
Când bărbatul nu-i acasă.
Frunză verde iarbă mare,
Faceți-mi loc pe cărare,
Să mă duc la nuna mare
Cu găina dumisale.
Frunză verde ca iarba,
Eu mă duc cu găina
Dar nu știu la cine-oi da.
I-oi da -o la nănașa
Că se cade s-o cinstim
Voia să io împlinim.
Că-i aleasă și de furnte

Ca dumneaei nu sunt multe,
Că se cunoaște pe față
Că e femeie isteață.
Dar mai tare-mi stă gându'
Să i-o dau la nănașu
Că mi-a făcut cu ociu.
Are-n buzunar o mie
Jumătate mi-o dă mie
Să trăiești nunule mare,
Că mă ajuți foarte tare
Să fac voia la bărbat
Ca de când m-am măritat
Tot așa mi-a aruncat
Ca nimic n-am câștigat.
U-iu-iu nănașa mare
Cât îi comuna de mare
Nu-i casă c-a dumitale.
O fi ele căsi mai 'nalte
Dar nu-s așa aranjate.
Ai covoare și perdele
Să primești oaspeți în ele.
Pe pat perinuțele
Ard ca scânteiuțele,
Iar pe jos pe unde calci
Lepedeie cu canaci,
Pe masă pururea vin
Să-i servești pe care vin.
U-iu-iu nunule mare
P-ingă casa dumitale
Umblă oamnei la plimbare
Că iubesc pe nuna mare.
Cu dumneata se-ntâlnesc
Pe nănașa o iubesc.
Nănașa s-o supărat
C-am pârât-o la bărbat,
Pe nănașa o pârăsc
Numai mi-e drag să glumesc,
C-așa -n lume se glumește
Om cu om când se-ntâlnește.
U-iu-iu nunule mare,
Stai în loc și socotește

Găina cât se plătește.
Blidu' îi de porțelan
Găina -i cât un curcan.
Găina-i bine friptă
Eu ți-o dau netârguită,
N-oi întinde vorba multă
Ți-oi lăsa ceva din sută
Frunză verde ca iarba
Vreau să gat cu găina,
Că îi atâta de grea,
Mă doare mâna de ea,
Oi întinde-o peste masă,
Că găina-i tare grasă.

Culeasă de la Raita Minerva de 36 de ani

*
Am ajuns aici, în casă
Ca să fac cinste la masă,
Ca m-a adus mătușa
Să fac de cinste nunta.
M-a trimis aici la masă
Ca să zic vorbe frumoase,
Să le ciui la toți bine
Că mirele-i văr cu mine.
Din tren când am coborât
Un uliu mare m-a zărit
După mine a fugit.
Uliu mare fără pene
În picioare cu izmene.
Uliu de mă ajungea
Vai era de pielea mea,
Pe mine mă săruta
Și găina mi-o lua
Și mă făcea de rușine
Că n-am îngrijit-o bine.
Am avut mare noroc
Că a fost uliu cam șchiop,
Prin sălcii s-a agățat
Cu găina am scăpat.
Ceterașule vestit

Zî-mi o țâră de ciuit,
Zî-mi o țâră rar și-ncet
La ciuit să nu greșesc,
Că îs nevastă străină
Mă tem să nu-mi bage vină.
Foaie verde lemn pălit
Eu prin sate n-am ciuit,
Am ciuit în sat la mine
Și-acol’ nu mi-a fost rușine.
Nici aici nu m-oi lăsa
Dacă m-o pus mătușa.
Auzit-am auzit
Că la Mureș este târg
Și numai găini se vând.
Foaie verde lemn stufos
Pe nănaș nu îl cunosc,
Să bem un pahar de vin
Și apoi să târguim
U-iu -iu, nănașule !
Stai în loc și gândește
Găina mea cât plătește.
Am îngrijit-o de-o lună
Și i-am dat mâncare bună,
La prânz i-am dat troscoțel,
La amiaz’ grâu mărunțel
Și la cină cucuruz,
Am ales din cel mai bun.
Brigadierul m-o lăsat
Pentr-o țâr’ de sărutat.
Nănașule brigadier
Eu ceva te-aș întreba
C-așa faci și dumneata
De săruți nevestele
Și le pontezi normele?
Foaie verde și una
De nănașul m-oi lăsa
Și-oi ciui pe nănașa
Că se cade s-o cinstesc
Voia să i-o împlinesc,
Are bani sute și mii
Mi-o da mi mie vreo tri.

Frunză verde de cicoare
Găina îi grasă tare
Cu slănină pe spinare.
Frunză verde și-o nuia
S-a-mbătat găina mea!
Și nuna dacă a bea
Asemenea s-a-mbăta
Nici nănașul nu-i de piatră
Să nu se-mbete vreodată.
Găinușa mea cea beată
Nu oi da-o fără plată,
Că găina-i din poveste
Cârâie și dohănește.
Frunză verde de sulfină
Ia țigane harcu-n mână,
Zi, țigane, zi cu drag,
Să mă pot sui pe prag,
Zi, țigane, zi cu dor,
De pe prag să mă cobor,
Să mă duc la nuna mare
Cu găina dumisale,
Cu găina-mbujorată
La nănașa cea gătată.
U-iu-iu, nănașă mare
Te rog, să fii iertătoare
Că bani mulți nu îți poftesc
Pentru ce râd și glumesc.
Dă-mi nănașă, cât îi ști
Eu frumos ți-oi mulțumi!

Culeasă de la Ciacău Maria de 38 de ani.

- De obicei, găina se dădea la nănașă, dar acesteia îi este frică să nu fie păcălită cum e este obiceiul. Nașa o refuză prima dată și nu întinde mâna să o ia și atunci chiuitoarea chiuie:

*
Săraca nănașa mare
Găina nu i se pare,
Dacă era cocoșel
Cum se-ntindea după el!

- Pe urmă se dă găina nănașului. Acesta mai puțin atent, întinde mâna s-o ia, dar chiuitoarea îl păcălește, retrage mâna cu găina și apoi îi chiuie:

U-iu-iu nunule mare,
Mie mi-e rușine tare,
Toată lumea te-a văzut
C-ai cerut și eu n-am vrut,
Te-ai întins și nu m-ai prins
Cine te-a văzut, te-a râs!

- Chiuitoarea pune farfuria cu găina pe masă în fața nașei, care o împarte la toți mesenii aflați la masa lor.

U-iu-iu nănașă mare,
Mulțumescu-ți dumitale!
Că dintr-o masă întreagă,
Numai eu ț-am căzut dragă,
Că dintr-o masă-așa plină
Numai mie-mi dai găină.
Socăciță unde ești
Poate că te-ai dus la pești,
Lasă peștii să trăiască
Hai la nunu să-ți plătească.
De când aici ai venit
Tot de sate-ai pomenit.
Nu știu cum li-i celui
Afară când a ieși
Și bani nu știu cum ți-a da
Să nu-i vadă nănașa,
Că nănașa-i tinerea
Și poartă banii cu ea.
Se vede după ocit
Că umbli după iubit,
De te-a vedea nănașa
Ar aprinde ulița
Și casa pe dumneata.

- Chiuitoarea găinii ia dârloiu și banii și mulțumește nașilor:

U-iu-iu nănașă mare
Mulțumescu-ți dumitale!
Că după cât ți-am cerut
Tot mi-ai dat destul de mult,
Că pentru-o găină rea
Mi-a dat bani cât pe-o vițea.
Găina-a fost ouătoare
S-a suit pe-un ciur de ouă
Fără opt de n-o fost nouă.
A fost cloșcă fără pui
N-a trebuit nimănui.
U-iu-iu nunule mare
Bine că te-am ciuit
Și găina mi-ai plătit!
Găina-a fost de furat
Și mâine-i umbla legat.
Să trăiești nănașă dragă
Să te plac-o lume-ntreagă,
Să trăiești nunule mare
Cu soția dumitale
Și cu finii împreună
S trăiți în voie bună.
Tot mereu să cununați,
La anul să botezați,
S-aveți fini în țara-ntreagă
Cari de care mai de treabă,
Pe apa Mureșului
Și pe-a Someșului.

- Chiuituri ce însoțeau dansurile nuntașilor, multe cu caracter satiric :

*
Drag mi-e jocul românesc,
Dar nu știu cum să-l pornesc,
Dar eu tot l-oi porni bine
Să nu mă fac de rușine.
*
Cine joacă și nu strigă
Face-i-s-ar gura strâmbă

Că și eu tot strig la joc
Și mă-mpan cu busuioc.

*

M-a făcut mama la șură,
M-a făcut cam bun de gură,
M-a făcut cam ușurel
Și m-a făcut frumușel.

Dragu-mi-e cu cine joc
Că miroase-a busuioc.
Busuioc și mentă creață.
De la mireasa din brață.

*

Bade-al meu la fântâniță
Tot bea apă și sughiță
De-ar bea apa cât de multă.
Ca de dorul meu nu uită.
De-ar bea apă cât de rece,
Ca de dorul meu nu-i trece.

*

Bădiță din sus de sat
Nu crede că te-am uitat,
De te-am uitat cu gându'
De a inimuță nu,
De te-am uitat cu mintea,
De la inimuță ba.

*

Bădiță cu ochi căpri'
Nu ține calea la tri'
Și mi-o ține numai mie
Dacă vrei să-ți fiu soție.

*

Bădiță, depărtișor,
Nu-mi trimite-atâta dor.
Și pe lună și pe nor
Și pe omul călător.

Și pe lună și pe stele
Și pe șir de rândunele.
Trimite-mi mai puțintel
Vino, tu, bade cu el!

*

Năfrămuță cu vărguță
Și-a cătat badea drăguță,
Năfrămuță vargă neagră
Și-a cătat dar nu i-i dragă,
Năfrămuță cu fileu
Tot mai dragă îi sunt eu!

*

Spune-mi bade de ți-e dragă
Să-mi cumpăr năframă albă,
Albă și cu puișori
Să nu mă uiți până mori.
Albă și cu pui mărunți
Cât trăiești să nu mă uiți.

*

Pentru badea albineț
M-oi sui într-un coteț
Pentru badea negricios
Iar mi l-oi coborî jos.

*

Măi, bărbate bărbătuț,
Lasă-mă să-mi țin drăguț,
Că drăguț de mi-oi ține
Scârbă-n casă n-om ave.

*

Sunt tânăr și foarte crud
Și nu știu cum să sărut,
M-oi pune lângă mândra
Să mă-nvețe-a săruta.

*
A zis mama către mine
Să dau pace la copchile
Eu măicuță le-oi da pace
Dar gurița lor îmi place.

*
Lelița care se ține
Numai boală bagă-n mine
Lelița care-i făloasă
Numai boală-mi bagă-n oase.

*
De-aș fi proastă cum îs mândră
Zău că aș muri de ciudă
Am noroc că sunt drăcoasă
Și îs destul de frumoasă.

*
Doamne să nu mă omori
C-am iubit două surori
Nici pe mândra să n-o bați
Că s-a iubit cu doi frați.

*
Mândra mea cu ochii mici
Ce mă faci să vin pe-aici,
Ba eu bade nu te fac
Numai tu vii că ți-e drag.

*
Dragu-mi-n lume-a trăi,
Dar mi-e frică c-oi muri
Și nu mi-e frică de moarte,
Că mi-e frică de păcate,
C-am iubit fetele toate
Nevestele jumătate.

*
De dor mândra și de drag
Ți-am scris numele pe prag,

Scrie-mi-l și tu pe-al meu
Pe șurț și în gândul tău.

*
Mândruță gura de spic
Hai, să te sărut un pic,
De când nu te-am sărutat
Buzele mi s-au uscat.

*
Fost-am mic și n-am murit
Că măicuța m-a-ngrijit,
Acum mare voi muri
N-are cine mă-ngriji.

*
Mândra cu poalele crețe
Fuioarele-s pe cotețe
Descrețește-ți poalele
Și toarce-ți fuioarele.

*
M-a făcut mama lunea
Să-mi fie dragă lumea,
Pe mândra-a făcut-o joi
Să ne iubim amândoi.

*
De când mândră te iubesc
Hainele mi le cârpesc
De când mândră vin la tine
Rup opinci ca vai de mine.

*
Pe ulița mândrii trec
Cu nimica nu m-aleg,
De-aș ști că m-aș alege
De trei ori pe zi-aș mere!

*
De urât m-aș duce-n lume
Dragostea capu-mi răpune,
De urât m-aș duce-n țară
Dragostea m-aduce iară.

*
Foaie verde bob mărunt
Bine mamii i-a părut
Când pe mine m-a născut.
Pe picior mă legăna
Și mereu mă săruta,
Iar acum, la însurat
N-are treabă cui m-a dat.

Conform specificațiilor profesorului Ilovan Chirilă, privitor la textele de mai sus, acesta menționează că s-a primit sprijin din partea mai multor femei din sat, răspunsurile la chiutoarea ”Găinii ” fiind culese de la Colibar Măriuța de 46 de ani.

Aspecte de la nunta tinerilor Emil Bănulici și Rafila Raita; mersul după mireasă
(1970)

Nunta tinerilor Emil Bănulici și Rafila Raita
Cemătoare întâmpinând mirele
(1970)

Alai de nuntă ce se îndreaptă spre Căminul cultural; aspecte de la nunta tinerilor Cengher Ioan și Ilovan Maria (anii 70)

Joc popular, ”Învârtită’’, ce se juca la ieșirea de la cununie; nunta tinerilor Emil Bănulici și Rafila Raita (anii 70).

2) Botezul

Naşterea unui copil reprezintă pentru familie şi pentru comunitatea rurală un motiv de bucurie, un dar divin ce asigură continuitatea şi alternanţa generaţiilor, fiind o trecere spre nou, o primenire, ca parte a evoluţiei omului pe tărâm pământesc.

Cum s-a putut observa în textele unor colinde de iarnă, urările de prosperitate şi sănătate erau însoţite de cele de prolificitate. Amintesc două versuri: "Câte pene de cucoşi / Atâţia copii frumoşi." În vechime necesitatea ca familia să fie cât mai numeroasă era dictată atât de amploarea activităţilor ce asigurau traiul, de necesarul de forţă de muncă (familia primind ajutor şi de la copiii ei, la muncile câmpului, de la vârste destul de fragede) cât şi de gradul înalt al mortalităţii infantile.

Botezul e Taina creştină în care prin întreită cufundare în apă, în numele Sfintei Treimi, cel ce se botează se curăţă de păcatul strămoşesc şi de toate păcatele făcute până la botez, se naşte o viaţă spirituală nouă şi devine membru al trupului tainic al Domnului, al Bisericii lui Cristos.

În religia ortodoxă botezul se făcea la 40 de zile de la naşterea copilului, în timp însă, această perioada a început să varieze, în general să crească.

În Ruşii-Munţi, demult, când biserica nu era construită, copilul era dus pentru botez la preot acasă de către nănaşă, care, de obicei, era şi naşa de cununie a părinţilor.

După construirea bisericii, ritualul Botezului, una din cele 7 taine ale religiei creştine, s-a făcut doar în lăcaşul de cult. Acesta se făcea de către preotul satului, implicând mai multe elemente. În primul rând se rostea Crezul, apoi se aprindeau 3 lumânări, simbol al Sfintei Treimi, deasupra cristelniţei, apa era sfinţită, iar copilul era uns cu untdelemn, simbol al milei Domnului. Asemenea tradiţiei înconjurării bisericii în noaptea de Înviere, cristelniţa era înconjurată de 3 ori, cercul semnificând unitatea şi continuitatea credinţei în Dumnezeu. Scufundarea copilului de 3 ori în apă simbolizează, de asemenea, purificarea sufletului, iertarea păcatelor şi făgăduinţă credinţei în Dumnezeu, cu alte cuvinte scufundarea omului păcătos şi înălţarea celui curat. Botezul catolic, având în vedere că mult timp ruşenii au fost greco-catolici, nu se deosebeşte foarte mult de cel ortodox, în loc de scufundarea copilului în apă, în cazul acestuia copilul e doar stropit pe creştetul capului de 3 ori.

După ritualul de mai sus, copilul era scos şi îmbrăcat în hăinuţe curate, de cele mai multe ori albe, albul fiind culoarea ce simbolizează puritatea. Alt moment cu semnificaţie deosebită al Botezului este cel al lepădării naşilor, care în locul celui mic, ce nu are păcate, în afara celui strămoşesc, se leapădă de stăpânirea Diavolului.

Întorcându-se spre asfințit, locul de unde începe Întunericul, nașii suflă și se leapădă de 3 ori, apoi întorcându-se spre răsărit, locul luminii, nașii făgăduiesc unirea copilului cu Hristos și credință acestuia în El. În ceea ce privește tradiția alegerii numelui copilului, în vechime, acesta era ales în cea de-a opta zi de viață (la fel cum a fost numit și Isus) și trebuia să fie musai un nume ortodox. De obicei, numele copilului era ales dintre cele ale bunicilor din partea tatălui, numele tatălui sau al nașului pentru băieți sau în caz că era fetiță varianta feminină a numelor acestora. În timp, obiceiul s-a schimbat, fiind ales sau după criteriile enunțate mai sus sau după cum decideau părinții, acesta fiind stabilit uneori înaintea nașterii copilului, în variată masculină sau feminină.

După nașterea pruncului nu era voie să se aducă daruri, acest lucru fiind permis doar după Botez, iar în vizită puteau veni să vadă copilul doar rudele, aducându-i mamei merinde. De obicei aceasta consta în alimente și băutură: pui fript, lapte de pasăre, prăjituri și un litru de jinars îndoit sau bere, ca mama să aibă lapte la sân.

Există obiceiul, ca celei care venea cu merinde, să i se returneze din jinars o cantitate mică 100-200 g și uneori o parte din prăjituri pentru a le duce înapoi acasă familiei, gazda onorând astfel vizita.

Cu ocazia Botezului primii care făceau daruri erau nașii, acestea constând în scutece și haine, îmbrăcăminte, încălțăminte, iar uneori, darul era mai consistent, fiind însoțit de un miel, o pasăre, iar dacă nașii erau mai prosperi și cu dare de mâna, chiar de un purcel sau un vițeluș.

Copilul era adus de la biserica de nașă, era pus în pragul casei, iar aceasta îi spunea mamei următoarele: "Păgân mi-i l-ai dat, creștin ți-i l-am adus!". Petrecerea de după oficierea religioasă a acestei prime Taine din viață omulețului se ținea la casa nou venitului pe lume, a părinților, fiind invitați în vremurile vechi doar nașii, rudele și câțiva vecini mai apropiați. Conform unei tradiții locale păstrată și în alte sate din Ardeal, dacă copilul era băiat nașa îl punea să atingă o secure, o sapă și un clopot pentru ca la maturitate să fie un bun bărdaș sau agricultor și un bun cântăreț, iar dacă era fetiță trebuia să atingă un ac și o floare pentru a fi o bună gospodină și o femeie frumoasă. În timp obiceiul s-a schimbat și îmi amintesc cum prin anii 80, când copilul putea să stea în șezut, era pus pe o păturică, cu diverse obiecte în jur (mașinuțe, pixuri, unelte agricole, bijuterii, bani) considerându-se că primul obiect pe care pune mâna va indica legătura cu meseria pe care o va practica atunci când va fi mare.

Alt obicei vechi, ce nu s-a mai păstrat în zilele noastre decât parțial, era acela că nașii se stabileau în general din familie, în virtutea legăturii de

sânge mai strânse, aceştia fiind datori să vegheze asupra finilor, să le fie exemplu, ghid şi povăţuitori cât timp vor trăi. De asemenea, în caz de deces al copilului, naşii suportau cheltuielile de înmormântare. Alte obiceiuri s-au păstrat, mai mult sau mai puţin, până în zilele noastre conform celor specificate mai jos. În tradiţia ortodoxă, naşii au la botez mai multe obligaţii decât părinţii. Ei trebuie să se spovedească înainte de botez şi să facă o donaţie bisericii.

Naşa este cea care duce copilul la biserică şi spune: "Duc un păgân ca să aduc un creştin!". Copilul e dus la lăcaşul de cult în hainele îmbrăcate de mama, fiind adus acasă de la biserică îmbrăcat în hăinuţe albe, cumpărate de naşă, simbol al purităţii noului creştin micuţ. Naşii cumpără panglica prin care pruncul se leagă de Hristos (nici prea scurtă, pentru că se va căsători prea repede, nici prea lungă, căci se va căsători târziu), aceasta trebuind să aibă 3 m. Ei mai iau sticluţa cu ulei sfinţit, lumânările şi crasma, adică pânza în care este pus bebeluşul după ce e scos din cristelniţă. Mai aduc la biserică, de asemenea, busuioc.

Întotdeauna una dintre naşe, când sunt mai multe, ţine copilul în braţe în biserică, iar naşul ţine lumânarea aprinsă. Lumânarea, de obicei, e împodobită cu flori de crin, simbolul Fecioarei Maria, ramuri de brăduţ, ca să crească viguros ca bradul, floarea-miresei ca să nu divorţeze şi ferigi, să fie harnic, să aibă spor în ceea ce face.

Tot naşa este cea care îmbracă pruncul după botez în haine noi, apoi îl dă mamei în braţe. Naşii fac, de asemenea, prima baie copilului, această reprezentând " scoaterea din mir ", apoi apă folosită la spălarea micuţului este aruncată la rădăcina unui copac, acest gest simbolizând creşterea. Lumânarea folosită la slujba de botez se păstrează în casă iar în timpurile vechi, datorită superstiţiilor, era aprinsă în caz de " vreme mare ', de furtuni sau grindină. La fel se proceda cu lumânările de la cununie.

În zilele noastre, în esenţă, ritualul religios e acelaşi dar multe dintre obiceiurile prezentate s-au pierdut ori s-au schimbat, odată cu trecerea anilor, a secolelor prin clepsidra vremii. În zilele noastre darurile la botezuri sunt mai consistente, constând mai ales în bani, paleta de invitaţi la petrecere e mult mai largă, iar aceasta se ţine, de obicei, la fel ca şi nunţile, la localuri.

3) Aldămașul și alduitul

Aldămașul este unul dintre vechile obiceiuri românești, practicat din cele mai îndepărtate vremuri, reprezintând simbolistic un element de moralitate și bună cuviință a relațiilor comerciale dintre oamenii satului tradițional.

Cuvântul provine din limba maghiară, "áldomás". Deși obiceiul nu este unguresc, el se regăsește atât la românii din Ardeal sau de dincolo de Carpați, cât și la slavi.

Aldămașul, în unele locuri numit adălmaș, consemnează în limba română aproape exclusiv, sensul specializat "băutura și uneori mâncarea oferite de cineva după încheierea unui târg, a unei tranzacții, a unei afaceri", în schimb etimonul său maghiar cuprinde și sensul mai general, "binecuvântare", păstrând semnificația de bază a verbului "áld" din care s-a derivat., sens preluat și în limba română și având ca rezultantă verbul "a aldui". Alduitul era un obicei practicat la noi în ajunul sărbătorilor de iarnă, de obicei cât mai matinal, când musai trebuia să îți treacă prima dată pragul casei un bărbat, rudă, vecin sau prieten, care după salutul de "Bună dimineața!" ura gazdei și familiei acestuia "La mulți ani!". Se considera de rău augur dacă în acele dimineți îți întra în casă prima dată o femeie, de aceea bărbații porneau la alduit "cu noaptea în cap", adică foarte devreme. După urări, urma tradiționalul păhăruț de jinars, o felie de cozonac sau alte bunătăți făcute de socăciţele casei pentru sărbători.

Concluzionând, din maghiarul "áldomás" au rezultat variantele românești: aldămaș și alduit.

Variante lingvistice românești ale obiceiului întâlnim prima dată într-un zapis din Țara Românească de la sfârșitul sec. al XVI-lea ("Fost-au alăamașii care vor iscăli mai jos"; cf. B.P Hașdeu), în altul la 1610 la Târgoviște, când apare cuvântul de bază, nu derivate (aldămaș), ulterior în mai multe documente istoriografice.

După cum am arătat mai sus aldămașul constă în băutură, iar uneori mâncare, tratația diferind în funcție de valoarea materială sau bănească a înțelegerii, a târgului dintre parteneri.

După ce "s-a băut aldămașul", se spunea, că nimic nu mai poate interveni în modificarea înțelegerii între partenerii comerciali.

Aldămașul era însoțit, simplu, de darea mâinii, ceea ce reprezenta "cuvântul dat", echivala cu un jurământ sau, cum am văzut anterior, erau făcute unele formalități (acte, zapise) în scris.

Obiceiul este atestat documentar în Ardeal în perioada funcționării graniței imperiale și a regimentului românesc de graniță și era asimilat de

oficialitățile vremii exact ca și de practicanții obiceiului, ca o probă supremă a încheierii unui târg, a unei afaceri, în cazul vreunui litigiu.

Astfel, într-un act din 15 mai 1758 se consemnează că în fața unei instanțe de judecată pârâtul s-a apărat, dovedind faptul că pământul pretins de reclamant a fost cumpărat de bunicii săi cu ”aldămaș” (unter gewöhnlichen Áldomás).

Un alt act găsit în arhiva Regimentului II românesc de graniță din 1760 menționează cumpărarea ” pe vecie cu aldămaș”, după obicei, a unei case în comuna Vărarea.

În cazurile menționate și în alte cazuri au fost audiați martori care au precizat că tranzacția s-a încheiat “cu aldămăș”, care înseamnă ”vânzare pe vecie”.

Acest bun și moral obicei este consemnat și de corifeul istoriei românești Nicolae Iorga în lucrarea “Studii și documente cu privire la istoria românilor”, apărută în 1901.

Nu pot să nu mă gândesc la moralitatea și corectitudinea contemporană când unele contracte, întocmite chiar în fața notarului, cu zeci de clauze nu sunt respectate.

La Rușii-Munți, obiceiul era practicat tot timpul anului, oamenii socializând, întâlnindu-se la muncile câmpului sau de sărbători, în diferite locații, dar cea mai vizibilă formă a practicii aldămașului se desfășura în perioada sărbătorilor de iarnă, când săteanul își termina lucrările legate de pământ și avea timp disponibil mai mult ca să între în relații contractuale cu ceilalți consăteni.

Duminica, după ce se încărcau sufletește prin slujba ortodoxă tradițională, la ieșirea din biserică, bărbații rămâneau la un schimb de impresii în fața bisericii iar femeile plecau acasă să pregătească prânzul și așteptau bărbatul cu masa caldă.

În fața bisericii se alcătuiau grupuri-grupuri de săteni, pe rubedenie, pe interese, pe preocupări și cu acest prilej intrau în raporturi comerciale.

Se puneau la cale lucrările gospodăriei: ”după sărbători merem amândoi cu căruțele cu caii să aducem fânul de pe fânaț”, ”la primăvară aș vrea să-mi ari locul din Delniță”, ”când îți fată scroafă, îmi dai și mie doi purcei”, ”am auzît că vrei să vinzi locul din Rât, aș vre să-l cumpăr io”- și alte asemenea discuții ce legau promisiuni între ei.

Toate discuțiile erau publice, iar dacă sătenii ajungeau la o înțelegere urma ”darea mâinii”, adică parafau contractul-înțelegerea prin strângerea mâinilor.

Se considera un gest bărbătesc, care angaja irevocabil pe cei doi în încheierea înțelegerii.

Cel care era inițiatorul și beneficiarul înțelegerii era ”bun de aldămaș”. A fi bun de aldămaș însemna că avea obligația morală să-l invite pe partenerul său și uneori și pe martorii care au asistat la discuție ”la una mică”, cu care prilej ”făcea cinste” cu ”un jinars”, sau cu o altă băutură.

După darea mâinii și băutul aldămașului târgul, înțelegerea era definitivă, nu se mai putea strica decât din cauză de moarte a unuia dintre părți, și nici chiar atunci, fiindcă obligația în acest caz extrem este preluată de urmașii acestuia.

Aldămașul avea o întreagă filozofie în viața înaintașilor noștri, întrucât nicio înțelegere umană nu se încheia fără aldămaș. Cuvântul reprezenta chintesența socializării comerciale, iar cine dădea aldămașul se considera beneficiarul afacerii.

Azi, nu putem decât să constatăm că aldămașul a dispărut, atât ca noțiune cât și ca obicei, fiind înlocuit de multe ori de paragrafe înșelătoare, de negocieri necinstite, de păcălire sau de… țeapă.

Fără să absolutizăm trecutul, considerăm totuși că înaintații noștri au dezvoltat de-a lungul timpului obiceiuri, cutume comportamentale între ei, de o moralitate superioară, care au asigurat un echilibru în buna funcționare a societății tradiționale românești în Rușii –Munți.

4) Înmormântarea

Cultul morților sau cel al strămoșilor este una dintre cele mai vechi forme de manifestare religioasă ce constă, din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre, în cinstirea rudelor moarte și a strămoșilor decedați. Cultul morților e bazat pe convingerea că cei decedați au o existență continuă și veghează pașii, le influențează destinul și după trecerea în neființă, celor rămași în viață. În aproape toate religiile lumii întâlnim convingerea fermă și cvasigenerală că existența omului nu se termină odată cu decesul, ci ea continuă în eternitate.

Pe acest principiu mai mult sau mai puțin clar, mai mult sau mai puțin cert, deoarece nimeni nu s-a întors din veșnicie să ne confirme adevărul, se întemeiază ceea ce numim cultul morților, adică grija pe care o au cei vii față de cei duși atât în ceea ce privește obiceiul de înmormântare cât și de a menține în continuare legătura spirituală cu morții lor, de a căuta să le ușureze prin rugăciuni, rituri și ceremonii periodice situația din lumea de dincolo.

Moartea este privită de creștini, prin perspectiva religioasă, cu liniște și fără teamă căci ea este pentru ei o “ mutare “ de la cele triste la cele bune și vesele, fiind odihnă și bucurie pe cealaltă lume, cea veșnică și absolută a lui Dumnezeu, iar pentru aceasta țăranul român în timpul vieții a încercat să

trăiască cât mai curat, respectând canoanele bisericii şi practicile de iertare a păcatelor prin taina spovedaniei.

Cultul morţilor este foarte dezvoltat în rândul credincioşilor români ardeleni, sătenii de la Ruşii-Munţi nefăcând excepţie.

Moartea este percepută în dublu mod, ca o trecere la cele veşnice, expresie a voinţei divine, ca o eliberare de necazurile vieţii, dar şi ca o tristeţe majoră pentru cei rămaşi, neconsolaţi şi fără sprijin sau sfat.

De fiecare dată moartea apare în faţa sătenilor ca un spectru înfricoşător, ca o enigmă nedezlegată care-i pune pe gânduri.

Vorbind de satul Ruşii-Munţi arhaic, tradiţional, neatins de modernitatea contemporană se poate constata un cumul de tradiţii mortuare de o profunzime deosebită, coborâtoare din precreştinătate şi din obiceiurile dacice, ceea ce dovedeşte vechimea poporului român, a ” rusenilor ” pe aceste meleaguri vegheate la orizont de masivul Scaunul Domnului.

Satul Ruşii-Munţi se încadrează printre localităţile în care obiceiurile şi credinţele legate de moarte sunt aproape identice cu celelalte localităţi româneşti din zonă şi sunt identice cu obiceiurile şi credinţele din satele româneşti care au constituit Regimentul II românesc de graniţă de la Năsăud, o formă de organizare militară care, deşi a servit habsburgii, a dovedit unitatea şi vechimea poporului român, devenind o formă de emancipare a românismului din Ardeal.

Moartea unui credincios din comunitate sătească aduce un complex de manifestări în care colectivitatea respectă nişte ritualuri ale cultului creştin.

Credinţele referitoare la semnele prevestitoare ale morţii erau, şi mai sunt şi astăzi, foarte pregnante, urmărite de comunitate, descifrate şi comentate de către toţi membrii comunităţii locale. Ştiinţific vorbind ele nu sunt de fapt decât simple superstiţii ce au apărut prin diverse analogii pe fondul nedumeririi ce presupune pasul spre lumea de apoi, a fricii justificate de necunoscut, a încercării de a anticipa într-un fel momentul tragic ce va urma.

Moartea este prevestită de semne: pocnirea neaşteptată, în momente de linişte a meselor, a scaunelor, a laiţelor, a grinzilor, fără intervenţia cuiva. Spargerea de vase din casă ori a vreunui ochi de fereastră ”din sărin”, adică din senin, fără intervenţia cuiva, reprezintă semne sigure de moarte care generează spaimă şi aşteptare. Când urlă câinele e sigur semn de moarte.

Visul este un avertisment serios că se va întâmpla o moarte printre rudele apropiate ale celui care a visat sau chiar însăşi moartea celui care visează arături proaspete, gropi şi morminte proaspete, apă tulbure, lumânări stinse, a celui care se visează mire sau mireasă. Un semn sigur de moarte personală sau a unei rude era considerat visul căderii dinţilor. Dar, de nici un semn nu se tem mai tare sătenii din Ruşii-Munţi şi românii din Ardeal

decât de cântatul cucuvelei sau a bufniței mai ales ziua, pe casă, pe grajd, pe gard, în grădină sau oriunde în apropierea gospodăriei țăranului.

De altfel, cucuveaua, denumită local "pasărea morții", era alungată imediat ce era văzută sau auzită în apropierea gospodăriei țărănești.

În gospodăria tradițională sătească, dacă cineva se îmbolnăvea și se credea că urmează să moară, rar era dus la medic – se încerca însănătoșirea sau măcar alinarea suferințelor fizice prin fierturi din plante cunoscute ca tămăduitoare pentru diferite afecțiuni și prin alimentație cu multe vitamine naturale. De foarte multe ori se recurgea la descântece de boală, menite să alunge suferința.

Dacă acestea nu dădeau rezultate și bolnavul, sau cel care "trăgea să moară" nu se însănătoșea, iar neamurile apreciau că se apropie "ceasul morții" chemau preotul pentru a-i face Sfântul Maslu. Se citea Evanghelia, muribundul era spovedit și împărtășit pentru iertarea păcatelor.

Bolnavul era pus să deschidă Evanghelia, iar după pagina la care o deschidea și după culoarea scrisului, negru sau roșu de pe pagină deschisă, se interpreta dacă acesta scapă de moarte și mai trăiește sau dacă neamurile trebuie să se pregătească pentru înmormântare.

Aceste obiceiuri se practică și în zilele noastre. Când cineva se apropie de momentul morții, rudele sau îngrijitorii acestuia aprind o lumânare de ceară și o pun în mâna dreaptă a bolnavului sau dacă este prea bolnav sau inconștient o pun în prejma acestuia. În Ardeal era o mare tragedie creștinească să mori fără lumânare și era un păcat mare să lași pe un om, fie el chiar dușman, să moară fără lumânare.

Motivul morții fără lumânare, departe de rude și de satul tău, este unul din care au rezultat doinelor soldaților ardeleni aflați pe fronturile imperiului, văzându-și camarazii de arme sfârșindu-se în acest mod necreștinesc.

Pentru cei care au murit fără lumânare se face o slujbă specială la biserică în sâmbăta morților, înainte de Postul Paștelui.

După ce persoana și-a dat obștescul sfârșit i se închid ochii și i se leagă cu o năframă fălcile, iar după ce se fixează starea feței, năframa se desface și se lasă în sicriu (numit la noi copârșău sau sălaș).

După moarte, un membru al familiei anunța clopotarul pentru a trage clopotele, astfel tot satul afla că a murit cineva și se pregăteau pentru acest eveniment. De asemenea, era pusă la poartă o năframă sau un steag de culoare neagră ce dădeau de veste trecătorilor durerosul eveniment.

De altfel, rudele mortului se recunoșteau ușor: bărbații umblau " în capul gol" (cu capul descoperit) chiar dacă era iarnă și nu-și rădeu barba o perioadă de șase săptămâni până la un an, în funcție de gradul de rubedenie, iar femeile umblau în haine negre, fără podoabe specific femeiești.

Nici bărbații și nici femeile din familia mortului nu participau la distracțiile satului-jocuri, baluri sau alte petreceri în perioada cât erau „în jăle”, adică în doliu, perioadă cuprinsă, așa cum am arătat mai sus între șase săptămâni și un an.

Mortul este spălat, pe tot corpul cu apă de la o fântână limpede, iar după scăldare ligheanul cu apă se punea la picioarele acestuia pentru ca sufletul să se spele și el.

Bărbații erau bărbieriți pentru a rămâne tineri și după moarte. Mortul era îmbrăcat în hainele cele mai bune, iar dacă mortul era tânăr însurat de curând se îmbrăca cu hainele cu care a fost mire. Legat de vestimentaţia mortuară, la fel se proceda în cazul femeilor.

De asemenea, exista obiceiul că dacă murea o tânără care nu apucase să se mărite era îmbrăcată în haine de mireasă. Jalea cea mai mare pentru familie și pentru comunitatea era când plecau dintre ei oameni tineri sau copii ce nu au apucat să își ”trăiască viața” mai ales când evenimentul fatal avea loc neașteptat.

Legat de unul dintre săteni, prenumele fiind Ionuț, din păcate textul recuperat nu precizează și numele sau data morții acestuia, rapsodul popular Deac Ioan a dedicat versuri tristului eveniment, stihuri de mare finețe și profunzime, ce combină revolta în fața morții împăcării cu inevitabilul, individualizând elemente particulare, ce le voi evidenția mai jos:

Tristă moarte

Tristă moarte așteptată,
Într-un mod nemângâiat
Ai răpit de astădată
Un om tânăr și curat.
De folos comunității
În familia albină
Au rămas patru copii
Fără tată, fără vină.
Moarte de ce l-ai răpit
Acum când să-și ocrotească
Copiii ce i-a iubit,
Și ce trebuia să-i crească.
Nu știu cum ai cutezat
Că să-l iei dintre cei dragi
Și atâta jale-n sat
După dânsul să ne faci.

Nu ți-a fost milă să lași
Cu inima întristată,
Soția și-acești copii
Ce-or să crească fără tată.
Cu inima-îndurerată
Vor privi în jurul lor
Casa goală fără tată
Și vor lăcrima ușor.
De ce n-ai mers astă dată
La persoane mai în vârstă
Care poate te așteaptă
Sătui de-a lor suferință.
Spre a noastră împăcare,
Soarta asta lui i-a dat,
L-a chemat pe el în zare,
Dumnezeu de astă dat.
Acum dragă Ionuț,
Ce-ai în jur atâta lume,
Un omagiu ți-am adus,
Și mă-înclin în rugăciune
Să pleci de la noi iertat,
De la cei ce te-au iubit,
Unde Domnul te-a chemat,
Cu sufletul fericit.

Mortul se punea în ”sălaș” sau ”copârșeu” adică în sicriu, pe o mică saltea cu perină la cap, împodobită cu ”păioară” adică cu o dantelă fină, albă, iar sicriul descoperit se așeza pe laiță, pe un pat special, în ”casa dinainte”, adică în camera din față, întotdeauna cu picioarele înspre ușă și cu capul puțin mai sus decât restul corpului, cu fața în sus, cu mâinile încrucișate, întotdeauna cu mâna dreaptă deasupra, peste cea stângă. Pe pieptul mortului se așeza o lumânare specială-toiagul mortului. Confecționarea toiagului și aprinderea lui este un obicei străvechi cu adânci semnificații religioase, la care din păcate se începe a se renunța. Este o lumânare specială, care trebuia să aibă lungimea cât statura celui decedat, care se confecționa dintr-o ceară specială curată, galbenă și în această ceară se amesteca și ceară de la lumânarea ținută în mână de acesta când „trăgea” să moară. Alcătuirea toiagului permitea îndoirea lui în formă rotundă, încovrigată concentric, și permitea desfacerea cercurilor pe măsură ce ardea lumânarea. Această lumânare se aprindea numai în anumite momente funerare.

Toiagul se aprindea numai când începeau să tragă clopotele pentru cel mort și se lăsa să ardă numai în acest interval. Aprinderea și stingerea toiagului se făcea de trei ori pe zi, până în ziua îngropăciunii când era ținut aprins la scoaterea mortului din casă și în timpul prohodului.

De ce i se spunea toiag? Se credea că pe el se sprijină cel mort în călătoria sa pe cealaltă lume, în special când trece puntea Raiului.

În vechime exista obiceiul ca o bucățică ruptă din toiag, sau dacă rămânea o parte din toiag nearsă, să fie dată celui care i-a pus lumânarea în mână mortului sau a ținut lumânarea primă cu care mortul și-a dat sfârșitul. Era o mare onoare să primești o bucățică de toiag, însemna că ai avut grijă ca o persoană să moară creștinește, cu lumânare.

La capul mortului, de o parte și de alta a acestuia se aprindea câte o lumânare așezată în sfeșnic, care ardea ziua și noaptea atâta timp cât mortul era în casă.

Lumânările mari care ardeau permanent aveau rolul de a lumina calea acestuia spre Dumnezeu, precum și rolul de a fi văzut și plâns de neamuri și prieteni.

Pe timpul cât mortul se afla în casă toate oglinzile din casă se acopereau cu o pânză neagră.

Această practică a acoperirii oglinzii este întâlnită în tot arealul balcanic și dovedește, în opinia noastră, răspândirea cultului morților după model creștin timpuriu când aria de răspândire a proto-românilor acoperea o mare parte din Peninsula Balcanică.

Acest obicei este consemnat în diverse lucrări religioase. Preotul Eugen Drăgoi, în lucrarea sa ”Înmormântarea și pomenirile pentru morți” consemnează: ” ...în tradiția populară s-a încetățenit obiceiul ca, de la moarte până în ziua înmormântării, să se acopere oglinzile din casă cu o pânză albă, să se răstoarne oalele cu fundul în sus și altele. Aceste practici care sunt, evident, superstiții străvechi ce ar avea darul de a împiedica întoarcerea defunctului sau poposirea lui mai îndelungată în casa unde a trăit și, eventual, a murit”.

Superstiția este consemnată și de Artur Gorovei, în lucrarea ”Tradiții și superstiții ale poporului român”: ”oglinda din casă, unde este așezat mortul, se acoperă cu un tulpan negru, ca să nu urmeze și alți morți în acea casă.”

În tradiția populară de la Rușii-Munți s-a încetățenit obiceiul acoperirii oglinzilor cu pânză neagră deoarece se credea că cel ce se uită în oglindă cât timp trupul neînsuflețit se află în casă va fi următorul care va muri.

Un obicei de mare valoare tradițională prezent din vechime la Rușii-Munți, ca de altfel în toată țara și dincolo de hotare în lumea ortodoxă este

”cântatul” mortului (în alte zone ale țării i se spune ”bocit”), mortul fiind ”cântat” cu mare jale de către femeile din familie.

Moartea a dat naştere la multe momente folclorice, bocetul sau “cântatul mortului“, cum i se zice la noi. Prin aceste manifestări creative funeste se exprima durerea şi respectul față de cel decedat, acest obicei neexistând la unguri sau la saşi. Prin bocet familia își lua rămas bun de cel decedat. Bocetele aveau mai multe texte și acorduri distincte în funcție de fazele datinii de înmormântare fiind diferite în serile de priveghi când se deplângea și se elogia viața mortului, la petrecerea spre cimitir sau la groapă, înaintea momentului așezării în mormânt. În alte zone ale țării, în special în sud, se practica obiceiul de a angaja bocitoare, acest obicei existând de altfel și în Ardeal, tanti Medena Bota din satul bistrițean Nepos fiind ultima bocitoare de profesie din județul Bistrița-Năsăud, bocitoare ce compunea versuri diverse pentru eveniment ținând cont de persoană și modul “trecerii“ prin viața a celui decedat

”Cântatul“ mortului este unul dintre cele mai vechi obiceiuri ale poporului român, acesta fiind semnalat și la romani. De asemenea, tradiția este întâlnită atât la ortodocşi, cât și la greco-catolici, după cum dezvăluie etnologul Janeta Ciocan de la Muzeul de Etnografie Populară Baia-Mare, autor de prestigiu a numeroase lucrări în care s-a ocupat de culegerea de material folcloristic din Ardeal, de la olărit, țesături, până la poezie populară și alte manifestări spirituale țărănești.

Opinia publică a satului era atentă la modul cum este ”cântat” mortul și nu odată puteai auzi la Rușii-Munți expresia: ” cât de fain l-o cântat pe bărbatî-so” etc!

Folclorul românesc păstrează o seamă de ziceri funebre de o vechime apreciabilă, pre-creștină, după părerea lui Constantin Brăiloiu, marele cercetător al obiceiurilor românilor, “poate cele mai arhaice din literatură noastră populară”.

Specialistul etnolog mai spune că literatura de specialitate a adunat puține bocete ”generice“, pentru că majoritatea sunt personalizate, dedicate efectiv mortului ca de exemplu:

„Vai, Ioane, cum te-ai îndurat/ De pe tăți tu ne-ai lăsat / Oare, ce nu ț-o plăcut/ Ce casă fainâ-ai avut / Ț-ai tomnit maistări din sat/ Să-ți facă una de brad/ Fără uși, fără ferești/ Pe noi să nu ne mai vezi / Din casă să nu mai ieși/ Cu noi să nu voroveşți/ …”. Când era scos mortul din casă pentru prohod, ce se ținea de obicei în gura șurei se bocea astfel : „ Nu ieși mamă din casă/ Că-napoi nu mai vii iară/ Mamă-afară nu ieși/ Că-napoi nu-i mai vini/ Că te duci la judecată/ Și nu-i vini niciodată/ C-acolo cine s-o dus/ N-o trimăs nici un răspuns/ …”.

Tragic, trist, tânguitor, cea care cânta mortul nu se lega niciodată de însușirile negative ale acestuia, ci erau evidențiate, cu regretul că nu se mai pot manifesta, hărnicia mortului, legăturile sale cu familia, cu rudele, cu prietenii și chiar dacă se foloseau blesteme acestea erau la adresa morții, la adresa lemnului din care era făcut sălașul, la adresa gropii prea adânci de ”unde nime nu s-a mai înturnat”.

Când murea o fată de măritat sau un ficior de însurat, era jale mare, iar înmormântarea se făcea sub formă de nuntă. Exemplu bocet: „Draga mamii, mult aș da / Numa să te pot scula / Să nu meri de la mama / Că io te-am gătat mireasă / Să nu mi te duci de-acasă. / Eu te-am gătat de trăit / Și nu pintru putrezît; / Io te-am gătat să trăiești / Nu-n pământ să putrezăști/....".

Era printre sătenii de la Rușii-Munți o credință adânc înrădăcinată:” Mortul trebuie plâns (cântat) ne spun bătrânii. Există blesteme care este considerate groaznice în lumea satului: ”Să n-aibă cine te cânte (plânge)! ” sau ”Să rămâi ultimul din familia ta și să n-aibă cine te plânge când o să pleci!”. Se spune că cel care pleacă dincolo neplâns, pleacă nemulțumit. Acest plâns îi arată mortului și că a fost iubit de către apropiați.

Un alt obicei adânc înrădăcinat în satul tradițional Rușii-Munți era privegherea mortului.

În cele trei zile cât mortul mai stătea pe pământ, practic nu era lăsat niciodată singur, tot timpul exista cineva în preajma lui și se derulau diverse etape ale ritualului de înmormântare, credința fiind că în acest mod celui decedat îi va fi mai ușoară trecerea, iar celor rămași siguri le va fi mai ușor momentul pierderii unui membru drag al familiei.

La Rușii-Munți exista obiceiul foarte bine apreciat ca în cele două seri cât mortul stătea în casă, odată cu lăsarea serii, pe lângă participanții obișnuiți, care evocau faptele mortului și asistau la cuvântul duhovnicesc, se prezentau cel puțin două-trei grupuri de bărbați care erau instalați într-o cameră, la o masă și povesteau evocând faptele mortului și mai ales jucau cărți până dimineața, gustând uneori și un pahar de jinars dat de rudele decedatului în amintirea acestuia, făcând ” holcă” (galăgie) ca mortul ”să nu se simtă singur”.

Obiceiul a rezistat până în anii din urmă, unul din cunoscătorii și organizatorii acestui obicei era Ila Babii, un gospodar de frunte care convoca ”colegii” de fiecare dată când exista un mort în sat. Spre regretul tuturor, odată cu moartea acestui ultim ”organizator” nu s-a mai găsit nimeni să-l continue.

De altfel, așa cum relevă și specialiștii amintiți mai sus aproape toate obiceiurile de înmormântare sunt pe cale de dispariție. Comunitatea Europeană impune construirea capelelor în fiecare sat și interzicerea

păstrării mortului în locuință. Aceasta duce la dispariția tuturor obiceiurilor de înmormântare.

Priveghiul este, fără îndoială, un rit precreștin, care s-a păstrat în multe zone ale teritoriului nostru folcloric, cu sensul lui primar, de separare a neamului celor vii de cel mort, înainte de integrarea lui în neamul celor morți. Priveghiul durează, de obicei, două nopți și se face pentru a nu lăsa mortul singur.

Privegherea celui adormit are rolul de a-l conduce pe acesta prin rugăciune pe drumul său spre veșnicie. Întrucât el nu mai are puterea de a se ruga pentru iertarea păcatelor lui, pentru că timpul de rugăciune a trecut, acum intervine rolul celor rămași pe pământ de a-l ajută prin pomenire și priveghere să treacă de Judecată cea înfricoșătoare spre fericirea cea veșnică.

În cea de-a două seară de priveghere preotul face o rugăciune mai scurtă și se roagă la căpătâiul mortului pentru iertarea acestuia, la care se adaugă citirea unor părți din cele patru evanghelii. Partea cea mai de importantă din slujba înmormântării se desfășoară după ce mortul este scos din casă, în plânsetele familiei și depus în gura șurei când are loc liturghia de înmormântare și molitva de dezlegare.

La scoaterea mortului din casă, la Rușii Munți exista un obicei adânc înrădăcinat și anume spargerea unui blid de lut sau a unei oale, pentru ca zgomotul și cioburile să sperie și să alunge răul din casă și duhul morții.

Molitva de dezlegare («Dumnezeul duhurilor și al tot trupul»), urmată de rugăciunile de iertare sunt rostite de preotul care îl roagă pe Dumnezeu să dezlege sufletul celui răposat, de orice blestem sau afurisenie, să-i ierte tot păcatul sufletesc și trupesc, pentru ca sufletul lui să se odihnească împreună cu drepții, iar trupul să se dea înapoi firii, desfăcându -se în cele din care a fost alcătuit.

Pentru că aici, răposatul se află pentru cea din urmă oară în mijlocul parohiei sau al obștii creștine în care a trăit, mortul, prin glasul preotului, își ia acum rămas bun de la cei rămași în viață, de la locașul sfânt unde a luat parte la sfintele slujbe, unde a fost botezat, cununat și împărtășit. Mortul este evocat prin toate calitățile sale de familist, gospodar și credincios al bisericii și sunt pomenite toate neamurile de la care își ia rămas bun și „își cere iertăciune” dacă le-a greșit cu ceva vreodată.

După luarea iertăciunii, la Rușii-Munți există obiceiul “să se dea peste sălaș ”, adică pentru pomenirea mortului se dau rudelor și prietenilor, ca din partea lui un ultim cadou, un colac de făină albă, cu prosop, găleți groparilor sau purtătorilor de prapuri, cănițe copiilor.

După slujba de la casa decedatului, se organiza procesiunea de înmormântare, care rămânea aceeași până la cimitir.

Convoiul mortuar se aranja astfel: în frunte merge un credincios, dintre neamurile mortului, cu crucea, urmau praporii bisericii împodobiți cu daruri, duși de asemenea de către neamurile-bărbați ai mortului, cei cu coroanele (dacă sunt), purtătorii de sfeșnice, preotul și diecii, carul mortuar (dricul) cu sălașul (sicriul), rudele mortului și ceilalți participanți.

Pe drumul de la casa mortului și până la țintirim se urma un ceremonial vechi și strict. La poartă se citea prima evanghelie, după care se punea în mișcare întregul cortegiu funerar. La fiecare răscruce de drumuri cortegiul se oprea, nu mai puțin de trei ori și nu mai mult de 12 ori, iar preotul citea la fiecare oprire din Evanghelie. Se aruncau monede de către unii membri din cortegiu funerar oamenilor sărmani sau copiilor

Ajunși la țintirim, sălașul era dus la groapă și era lăsat jos lângă aceasta, fața mortului era acoperită cu o pânză, iar preotul stropea mortul, în formă de cruce.

Sicriul este apoi acoperit și era coborât în groapă cu ajutorul funiilor, în plânsetele și spre disperarea familiei.

Preotul arunca puțin pământ în groapă, tot în semnul crucii, rostind: „Al Domnului este pământul și împlinirea lui, lumea și toți cei ce locuiesc într-însa” și vărsa în groapă cenușa din cădelniță.

Groapa era apoi acoperită cu pământ, de către gropari, iar în acest timp se cântă „Cu duhurile drepților...”Preotul făcea încheierea: „Slavă lui Dumnezeu, Care așa a binevoit“

De asemenea, se aruncau în groapă de către participanții la eveniment “zbruji“ de pământ sau monede, ultimele semnificând același lucru ca și “ortul“, plata pentru ”luntraș“. Se obișnuia ca la sfârșitul slujbei preotul să rostească ”Dumnezeu să-l ierte!”, iar credincioșii să-i răspundă cu același: ”Dumnezeu să-l ierte!”, iar preotul invita în numele familiei pe toți participanții la înmormântare la o masă comemorativă și de pomenire, așa numită „cina mortului”.

Un obicei ancestral, cu profunde semnificații religioase, care, din păcate, este din ce în ce mai puțin prezent, era obiceiul pomului mortului, pomul de pomană.

Pomul de pomană era odinioară nelipsit din ceremonialul mortuar din Rușii-Munți. Podoabele din pomul de pomană funerară erau alcătuite din fructele pomilor: mere, pere, prune, la care se adăuga pâinea având forma unor covrigi ritualici, dintre care unul sub formă de scară, atestată încă din neolitic. Scara era un simbol al ascensiunii și al coborârii, imagine poetică a legăturii dintre cer și pământ, între lumea de aici și cea de dincolo. Pomul, ca reprezentare simbolică, îl însoțește pe om la naștere ca un transfer de vitalitate, de la pom la om, iar pomul de înmormântare semnifica o ofrandă sacră care implica ideea reînvierii. Pomul de înmormântare, în forme

asemănătoare, a fost atestat de cercetările de specialitate pe toată Valea Mureșului, Valea Gurghiului, pe Valea Beicii, în Câmpia Transilvaniei, în Podișul Târnavelor, unde sunt atestate și pomul de botez sau cel de cununie. Se poate constata răspândirea lui în toate regiunile locuite de români, mai ales în Transilvania, dovadă a vechimii și unității românești, fiind evidentă funcția acestuia de simbol al tinereții fără bătrânețe și al vieții fără de moarte. După înmormântare podoabele pomului se împarţeau săracilor sau copiilor.

Este demn de menționat aici faptul că pentru cei care-și iau singuri viața, pentru sinucigași, nu se poate face slujba înmormântării, considerându-se că viața, ca și moartea nu aparţin omului și că prin sinucidere ”îți dai sufletul celui necurat”, cu excepția situației când aceștia erau ’ieșiți din minte” (nebuni) atunci când au săvârșit gestul. Nici chiar atunci nu se trag clopotele și nu se face slujbă în biserică, ci doar la groapă. Preotul poartă doar epitrahilul, iar slujba este foarte scurtă.

După înmormântare, timp de 40 de zile se fac slujbe de pomenirea celui decedat, iar după trecerea celor 40 de zile, când se crede că mortul a trecut cele 99 de vămi, are loc slujba de pomenire a mortului, un obicei religios foarte vechi, iar la ieșirea din biserică, după slujbă, credincioși participanți sunt omeniți cu un pahar de ”jinars” și o „jămnă”.

Cât de veche este rânduiala pomenii pentru cel adormit?

Este menționată încă din Vechiul Testament. În Biserica din primele veacuri, creștinii organizau agape, adică mese ale iubirii frățești. Sfântul Ioan Gură de Aur spune că ”după împărtășirea cu Sfintele Taine, adunarea sfârșindu-se, nu plecau îndată acasă, ci cei bogați și cei mai înstăriți, aducând de acasă alimente, chemau pe săraci și făceau mese comune, agape, în Biserică“. Agapele nu însemnau numai mâncare și băutură, ci, pe lângă acestea se făceau rugăciuni, cântări, lecturi din Sfânta Scriptură, aducându-și aminte și de cei plecați. Era, într-un cuvânt, o rugăciune exprimată în fapte de caritate. Cu timpul, agapele și-au pierdut semnificația simbolică inițială și au devenit mese de cinstire și comemorare cu prilejul înmormântărilor sau cu ocazia pomenirii celor morți. Legat de pomenirea celor morți, și la Rușii-Munți conform canoanelor bisericii ortodoxe aceasta se face prin rugăciuni și slujbe la următoarele termene: ziua a treia (care corespunde, de obicei, cu ziua înmormântării), ziua a noua și a patruzecea după moarte, la trei, la șase, la nouă, la doisprezece luni după moarte, apoi în fiecare an în ziua morții până la împlinirea a șapte ani de la moarte, toate soroacele calculându-se din momentul morții, căci din acel moment sufletul întră în grija lui Dumnezeu ce rânduiește judecata particulară. De asemenea, la Rușii-Munți, sătenii doritori se înscriu la preot pentru “Cununa anului“ fiind pomeniți în funcție de dorința familiei atât vii cât și morții.

Descrierea înmormântării tradiționale de la Rușii-Munți trebuia să-și găsească locul în monografia satului, întrucât aceste obiceiuri legate de cinstirea mortului fac parte din ființa țăranului român, ce are ca și chintesență spirituală din vechime, credință și noblețe sufletească. Nu găsești la multe popoare obiceiuri atât de complexe și de pline de semnificații ca la poporul român.

Dar, fiindcă întotdeauna este un dar, modernitatea și europenismul, pe lângă multe lucruri bune, a dus și la renunțarea la unele dintre momentele înmormântării tradiționale, în zilele noastre existând în cimitir o capelă modernă, cu o arhitectură deosebită, unde sicriul este depus cu rămășițele defunctului sau defunctei, dotată cu spații largi și încăperi sanitare și utilitare moderne.

Nu puteam încheia materialul referitor la aceste datini privitoare la cultul morților fără o poezioară retrospectivă, vizionară asupra existenței și a "trecerii" scrisă de același Deac Ioan, "stiharul" satului, prin anii 2001, numită "Viața omului":

Viața omului

Așa-i viața omului!
Tot trudește și adună,
Ca să aibă, cu ai lui,
O viață cât mai bună.
Mai depinde și de soartă,
Cum îi apare în față,
Cum reușește să poată,
A se descurca în viață.
Prinde și momente bune,
La fel ca momente grele,
Orice om trăit pe lume
Trebe să treacă prin ele.
Dacă se descurcă bine
Și-și dezvoltă avuția,
După asta hop că vine
Tot mai mare lăcomia.
Nu-i destul cât ai făcut
Te gândești ziua și noaptea,
Să poți aduna mai mult,
Negândindu-te la moarte
Și când crezi că ți-e mai bine,
Puterea ți se slăbește,

Nu ştii "binele" cât ţine
Nici nu ştii când se sfârşeşte.
Timpul trece mai departe
Cu-mpliniri sau ne-mpliniri,
Dar când te gândeşti la toate
Rămân numai amintiri.
Când îţi depeni amintirea
Din anii care s-au scurs
Apare rapid uimirea…
Cât de repede s-au dus !
Timpul zilnic se strecoară
Bătrâneţile-s în cale,
Neştiind cu ce povară
Ne-aşteptă pe fiecare.
Iar la vârstă înaintată
Toţi la Domnul ne rugăm
S-avem mintea înţeleaptă
Să putem să ne "purtăm"
Să ne mişcăm pe picioare
Cât puterea ne mai lasă,
Să facem trebi şi mişcare
Şi pe-afară şi în casă.
Mulţumesc la Dumnezeu,
Pentru toată a mea viaţă,
Că m-a ajutat la greu,
Până-n clipa cea de faţă.
Iar de-acuma-ncet, în tihnă,
Câte zile-oi mai avea,
Împăcat cu ce-o să vină,
Eu la Domnul m-oi ruga,

În continuare voi prezenta culegerea de cântece de înmormântare culese de prof. Ilovan Chirilă :

1.
Moartea-n lume-i cea mai mare
Ea pe nimeni prieteni n-are,
De bătrâni nu-i e ruşine,
La cel tânăr curând vine,
Nu se teme de voinici,
Nu i-e milă de prunci mici,

Nu i-e frică de-împărați,
De armată-nconjurați.

Culeasă de la Bota Rafila de 72 de ani

2.
O, tu moarte, tu tirană!
Oamenilor grea dușmană,
Că tu pentru-un merișor
Faci omenii toți de mor.
Și tu printr-o boare lină
Sapi omul de la inimă.
Ție, moarte nu ți-e greață
A mă scoate din viață,
Ție, moarte nu ți-e jele
De tinerețile mele.
Floare fui, floare trecui,
Parte de lume n-avui.
Rea boală m-a apucat
Sufletul mi l-a luat
Și mi-a rupt firul vieții
Tocma-n timpul tinereții.
Rămâi lume cu mult bine
Că eu azi mă duc din tine,
Mă rog lumii de iertare
De la mic și pân la mare
Și de la toți deodată,
Ca să fiu și eu iertată.
Mult am zburat ca cucul
Și m-oi face ca lutul,
Mult am zburat ca mierla
Și m-oi face ca țărna.

(idem)

3.
Mai astăzi o săptămână
Umbla moartea prin grădină
C-un toiag și c-o lumină
Striga moartea-a doua oară,
Ieși tinere pân-afară.

Eu afar' nu pot ieși
Că nu mă pot despărți
De dragi frățiorii mei
Cam trăit bine cu ei,
De dragi surorile mele,
C-am trăit bine cu ele,
De dragă măicuța mea,
C-am trăit bine cu ea.

Culeasă de la Dima Rafila de 80 de ani

4.
Draga noastră, rujă plină!
Scurtă-a fost a ta lumină,
Draga noastră, rujă creață,
Scurtă-a fost a ta viață.
Frumos ți-a fost numele,
Scurte ți-au fost zilele.
Frumoasă ți-a fost fața
Scurtă ți-a fost viața.
Moarte, moarte și iar moarte,
Tu faci capătul la toate,
Tu aici de ce-ai venit
Că nimeni nu te-a poftit.
Moarte de te-aș putea prinde
Nimănui nu te-aș mai vinde.
Într-o sticlă te-aș băga,
Cu dopul te-aș astupa,
Să nu mergi la nimenea.

(idem)

5.
Fost-am Doamne-o floricică
Tânără și frumușică
Și când am vrut să-nfloresc,
Pe părinți să-i veselesc,
A venit o boare lină
M-a pălit peste inimă
Și-așa tare m-a pălit
Repede m-am vestejit.

(idem)

6.
Mamă unde te-ai gătat,
Nu-i nădejde de-înturnat,
Mamă unde te-ai gătit
Nu-i nădejde de venit,
Că te duci pe cale lungă,
Nu-i pasăre să te-ajungă
Că te duci pe cale lată
Să nu mai vii niciodată.

(idem)

7.
Draga mea, frumos gătată
Ce stai așa supărată
Și de nimenea cântată,
De nimenea vizitată?
Roagă-te cui te-i ruga
Roagă-te la săpători
Să nu-ți sape groapa mare,
Să mai ieși vara la soare,
Să nu-ți sape groapa afundă
Să mai ieși vara la umbră.

(idem)

8.
Mamă dragă, nu te duce
Că-i sara și nu-i ajunge,
Mamă dragă, nu porni
Că-i sara și nu-i sosi.
Acolo dac-ai sosi
Mult tare nu zăbovi,
Te bagă-n cănțălărie
Și-mi trimite carte mie
Și o scrie cu cerneală
Că de-aceea-i multă-n țară.

(idem)

9.
Numai ieri o săptămână
Umbla moartea prin grădină.
A rupt floarea florilor
Și fruntea feciorilor.
Ardă-te-ar focul de moarte
Că nu faci nicio dreptate.
Ce-ai cătat în casa noastră
Că tu nu ai fost chemată.
Să fi mers pe la vecini
Că găseai niște bătrâni
Și copii fără de tată
Că-acolo ești așteptată.

(idem)

10.
Rămâi lume azi la mine
Cu greu mă despart de tine
Vai cu greu mă despărțesc
C-aș fi vrut să mai trăiesc,
Că mi-a fost dragă lumea
Și-am vrut să trăiesc în ea.
Amu, luni de dimineață
Mai eram încă în viață
Pe patul meu cel curat
Cu leacurile la cap.
Căutat-am vindecare
Pe doftori, la spitale.
Doftorii m-au vizitat,
Leacul nu mi l-au aflat,
iar când m-am simțit mai bine
Moartea a venit la mine.
Când mi-a fost lumea mai dragă,
Mi-a-nflorit o floare neagră.
Și-amu lumea mi-i urâtă
C-a fost floarea mohorâtă.
Las totul cât am trăit
N-am nimica de dorit,
Doresc numai mormânt rece,
Unde singur m-oi petrece,

Singur numai în tăcere
Fără nicio mângâiere.
La cap să-mi sămănați
Un stejar, să nu uitați
Și să-mi puneți la picioare
Un mănunchi de lăcrămioare.
Eu v-am pus ce am dorit
Și acuma vă las triști.
Tu, dragă soția mea,
Rămâi de-acum singurea,
Singură, fără de mine,
vai, grei îi trăi în lume.
Și pe voi, părinții mei
De-acum, vă las singurei,
Singurei, fără de mine
Vai, cum veți trăi în lume!

Culeasă de la Oală Maria de 35 de ani

11.
Plânge-mă, soția mea!
Că altu" nu mi-i avea,
N-a fi azi și nici mâine
Când ti-i întâlni cu mine,
N-a fi mâine, nici lat'dată
Când om mai fi la olaltă.
Plângeți și voi frățiori
Că vă las cu mare dor.
Că aici n-oi mai veni
Până grâu-o răsări,
Pân-a crește grâu-n casă
Și-a păli cu spicu-n masă,
Pân-a crește grâu-n tindă
Și-a păli cu spicu-n grindă.
Atuncea și nici atunci
Când a face plopul nuci.
Rămâi tu frate iubit,
Rămâi de-acum trist.
Iară voi, dragi surorele
Și pe voi vă las cu jele.
Și tu, soțioara mea,

Rămâi de-acum singurea,
Singură fără de mine
Vai, greu îi trăi în lume.
Și mai am încă o fată
Pe care-o las fără tată.

(idem)

12.
Bucură-te ținterime
Fainâ floare intră-n tine
Și nu intră să-nflorească
Că intră să putrezească.
Creșteți flori cât gardurile
Și-nfloriți palaturile.
Când mi-a fost lumea mai dragă
Ați înflorit floare neagră.
Plânge mamă, plânge tată,
Că de mine iești rămasă!
Plângeți frați, plângeți surori
Plânge grădina cu flori.

(idem)

13.
Creșteți flori cât gardurile
Astupați pârleazurile,
Creșteți flori și nu-nfloriți
Că mie nu-mi trebuiți.
Când mi-a fost lumea mai dragă
Ați înflorit floare neagră.
Dragii mei frați și surori
Să-mi plibviți a mele flori
Pe deasupra gropii mele
Să-mi sămănați viorele.
Viorele flori adânci
Când le vezi mamă, să plângi.

(idem)

14.
Bucură-te ţinterime,
Că frumoasă floare-ţi vine.
Nu vine să înflorească
Ci vine să putrezească.
Buna mea, mamă jăleasă
Pentru mine lăcrămoasă
Sunt silit azi să te las
În ast' lume de necaz.
Plânge mama şi suspină,
Că de mân' rămâi străină.
Şi lipsită de-ajutor
Că eu, iată, astăzi mor.
Lăcrimează, sfântă mamă,
Dar te rog nu pune-n samă
Ale mele greşeli ori care
Iartă, te rog, cu oftare
Şi-adă mâna s-o sărut,
Că nu ne vedem mai mult,
Până-n cer la Dumnezeu
Acolo unde merg eu.
Veniţi şi voi, fraţi iubiţi
Şi pe mine mă-nsoţiţi,
Până colo, la mormânt,
Să m-astupaţi cu pământ.
Voi fraţi acum rămâneţi,
Dar în samă nu puneţi,
Ce v-am greşit să iertaţi,
Astăzi, jalnici mei fraţi.
Plângeţi-mă cu mult dor
Pe mine al vost frăţior.
O, surori, scumpele mele!
Astăzi voi plângeţi cu jele.
Ale mele oseminte
Ce nu-s rup, ca mai-înainte.
Eu vă la surori cu dor
Plângând pentru că eu mor.
Plângeţi surori şi oftaţi
Şi ce v-am greşit iertaţi.
Jalnica mamă bătrână
Vino azi, plânge, suspină,

Că eu sunt silit să mor
Te las fără ajutor.
Plânge-mă bătrână mamă
Și te rog nu pune-n samă
Toate câte le-am greșit
Le iartă la despărțit.
O, mult plâng, mă amărăsc,
Azi, când din lume pornesc,
Văzând că toate în lume
Sunt numai deșertăciune.
Cât în lume ne aflăm
Noi, tot mereu, cugetăm
Și-încercăm să aflăm bine
Dar curat nu-l află nime.
Noi trudim și asudăm
Suspinăm și greu oftăm,
Că nu-i nicio desfătare
În lumea aceasta mare.

Culeasă de la Mircea Lucreția de 46 de ani.

5) Cununa

Printre satele care s-au bucurat multă vreme de practicarea obiceiului ”Cununii” s-a numărat și Rușii-Munți. Sărbătoarea își are originile în era precreștină. Ca simbol, se spunea din bătrâni, că bobul de grâu, reprezintă primenirea, Învierea, alegoric fiind descris ca fiind chipul Mântuitorului. Cununa ce se împletește la final de secerat din holdă, cea mai frumoasă cunună reprezintă chintesența obiceiului, existând superstiția că în ultimele fire cu boabe de grâu se ascunde sufletul acestui rod sfânt, hrănitor, de aceea ultimele spice secerate se foloseau la împletirea acesteia înnodându-se pentru ca țărâna, ogorul, să fie mereu protejate, asigurându-se astfel continuitate pentru recolta de anul viitor și implicit continuitate vieții omului.

Cununa reprezenta un obicei de muncă agrară, legat de seceratul grâului, ale cărui elemente ceremoniale izvorăsc din formele vechi de organizare ale muncii, respectiv claca. Aceasta, în funcție de mărimea lanurilor, se organiza într-o formă mai restrânsă, cu membri de familie și rudele, dacă lotul cultivat era mai mic și nu necesită forță de muncă numeroasă, sau lărgită când lanul era mare și era nevoie de mulți lucrători pentru a termina lucrarea în timp scurt, astfel încât capriciile vremii să

influenţeze cât mai puţin bunul mers al seceratului, fiind de preferat ca acesta să se termine în aceeaşi zi.

La noi, ca de altfel ca în majoritatea satelor din Ardeal, claca lărgită se organiza de obicei de oamenii mai înstăriţi ce aveau câmpuri cultivate cu mult grâu, fiind chemaţi la secerat fete şi feciori din sat. Aceştia veneau la gazdă dimineaţa devreme, la cântatul cocoşilor sau chiar mai înainte, unde erau omeniţi cu mâncare şi băutură, plecând apoi în hotar la holdă. De secerat se ocupau fetele, feciorii venind în urma lor pentru a lega snopii de grâu. Tot o sarcină a feciorilor era tăiatul parilor pentru clăi din pădure.

La sfârşitul seceratului era invitat în ţarină preotul satului care în prezenţa gazdei şi a secerătorilor sfinţea holdele, recolta şi pământul. De asemenea, alt obicei practicat deseori era descântatul cununii, scopul fiind de a alunga răul şi putregaiul din lan, pentru ca anul următor acesta să fie la fel de rodnic şi bogat.

Cununa era un obicei cu un puternic impact spiritual în comunităţile rurale prin care se omagia belşugul, pâinea, hărnicia. Cântecul cununii este amintit şi descris pentru prima oară de către Dimitrie Cantemir acesta fiind considerat de către George Călinescu ”un erudit de faimă europeană, voievod moldovean, academician berlinez, prinţ moscovit, un Lorenzo Medici al nostru”, cunoscător a unsprezece limbi, personalitate enciclopedică de seamă a vremurilor sale, cum de altfel ni-l descriu şi cărţile de istorie din şcoală.

Spicul de grâu, dătător de viaţă, se bucură de o mare preţuire în satul tradiţional încât el este unul dintre cele mai frumoase motive decorative folosite de ţăranul român în ornarea ţesăturilor, a vaselor de ceramică, a ouălor de Paşti, dar nu numai.

Grâul, cereală sacră, binecuvântată de Dumnezeu, din care se face ”pâinea cea de toate zilele”, colacii de nuntă, dar şi colacii pentru sufletul celor adormiţi, are o importanţă primordială în viaţa ţăranului român, fiind sursă de hrană, de viaţă, de continuitate prin moarte, spre viaţa veşnică. Tot din făină de grâu curat se fac şi colacii care se dau în dar colindătorilor, de Crăciun. De altfel, grâul este prezent şi în obiceiurile româneşti de Anul Nou, când se merge cu Plugușorul. Din făină de grâu curat se fac pasca, dar şi prescurile, care sunt ”însemnate” şi sfinţite, din care se pregătesc Sfânta Împărtăşanie şi Sfânta Anafură.

Grâul însoţeşte omul în toate ritualurile de trecere: la naştere, în prima scaldă a copilului, se pune grâu, la nuntă, în semn de belşug, se aruncă boabe de grâu asupra tinerilor căsătoriţi, iar la înmormântare, din boabele de grâu se face colacul ritualic şi jămnile.

În satul tradițional, la secerișul grâului participa întreaga familie, iar când holdele erau întinse se făcea clacă mare cu participarea neamurilor, vecinilor și a largii comunități de feciori și fete, așa cum am arătat mai sus.

Începerea secerișului nu se făcea la o dată fixă, dar luna iulie era închinată prin excelență secerișului grâului.

Despre începerea secerișului se ducea veste printre feciori și fete și în ziua fixată se prezentau la gospodarul ce organiza clacă, pregătiți pentru seceriș.

Din holda cea mai frumoasă se secera grâul pentru cunună, iar către finalul muncilor câteva femei și fete începeau împletitul cununii.

Având credința că în acest mod grâul va fi curat și mănos, primele spice de grâu erau secerate de o fată, o tânără nemăritată, apoi secerătorii începeau toți munca. Din primul mănunchi de spice se alegeau câteva, care erau puse la brâu, ca să nu le doară spatele pe secerătoare.

Împletirea cununii era condiționată de terminarea seceratului în aceeași zi, astfel că secerătorii ”se purtau să gate rapid”. Forma și mărimea cununii era un meșteșug în sine, cununa nu putea fi făcută de oricine și era o onoare să împletești cununa. Odată cu împletitul cununii începeau chiuiturile, cântece vesele, interpelări glumețe între secerători, tot câmpul răsuna de veselie.

Petrecerea începea, în fapt, chiar la arie. Patru snopi se așezau în picioare, cu spicele în sus, cununa se așeza pe ei, iar secerătorii se zoreau să termine seceratul, să poată duce cununa în sat.

Feciorii jucau în jurul snopilor ce aveau cununa, ca în jurul unui altar de jertfă, iar proprietarul holdei era felicitat de cei prezenți. Ultimele spice de grâu erau lăsate pe câmp, nesecerate, pentru a asigura rod viitoarelor recolte și pentru ”pasările cerului”.

Pentru a fi dusă în sat cununa era așezată pe capul unei fete și alaiul, alcătuit din fata purtătoare de cunună, feciorii și fetele participanți la secerat, își făceau intrarea în sat, așteptați de toți ceilalți săteni, într-o atmosferă de bucurie, veselie și mulțumire pentru recoltă, cum numai în satul tradițional românesc se poate întâlni. Se cânta ”cântecul cununii”, acesta fiind o odă adusă muncii și belșugului, hărniciei. Cântecului i se improvizau versuri adecvate momentului, gazdei, dar totul era un elogiu adus muncii îmbelșugate:

„Cine duce cununa,
Curată-i ca lumina,
De unde cununa vine,
Multe care să-ntorc pline,
Și unde s-or descărca

Face-or pleava cât casa,
Și colacu cât masa.
Mătură-ți gazdă casa,
Că vinim cu cununa,
Să ieși gazdă până-n prag,
Că așă te-ai lăudat,
Că ai un ficior frumos,
Ș-a lua cununa jos,
Că fata îi tinere,
Și n-o mai poate ține…"

Încă de la intrarea în sat, de la primele case erau așteptați cu găleți cu apă, cu care era stropită cununa, purtătoarea cununii și tot alaiul, prin aceasta săteni erau siguri că recolta viitoare va fi la fel de bună.

Feciorii răspundeau la udarea cununii cu apă:

„Cununa trebe udată,
Cu jinars și nu cu apă …"

După ce se ajungea la casa gazdei, fata care a adus cununa era udată și aici, și apoi, urma un ceremonial ce îmbina arta scenică a teatrului popular cu elemente de creație artistică a țăranului român, iar cununa era predată gazdei, cu urări de sănătate, de prosperitate, de recoltă bună pentru anul viitor.

Cununa era pusă la loc de mare cinste la grindă, sau la icoana lui Iisus și era păstrată ca simbol al recoltei bogate și al onestității de "gazdă".

Printr-o rugăciune, rostită de obicei de un copil sau în cazul în care a fost invitat și preotul satului de acesta, ceremonialul se încheia și în timp ce feciorii și fetele își schimbau hainele, găzdoaia împodobea masa cu cele mai alese bucate și băuturi, apoi începea petrecerea.

Toată oboseala muncii de peste zi dispărea ca prin farmec, se cânta și se juca până noaptea târziu, uneori până dimineața.

Cu trecerea timpului, cu schimbările sociale din agricultură, care a devenit cooperatistă, apoi în timpul din urmă capitalistă, acest obicei a dispărut, nu se mai practică. "Rusenii" nu mai cultivă grâu ca înainte, nu mai fac pită în cuptorul din ocol, adică seceratul nu mai are loc decât pe parcele mici, la scară redusă. A mai rămas simbolul de belșug al cununii de spice care împodobește în fiecare an altarul bisericii.

Legat de acest obicei minunat și de practicarea lui de către "ruseni", în anii 1960 –1970 ai secolului trecut a existat o persoană – pe numele său prof. Mihai Florea, cunoscut prezentator de televiziune, absolvent al Facultății de Filologie din București și apoi cercetător la Institutul de

Istoria Artei al Academiei Române care în anul 1965 a început să prezinte la Televiziunea Română o emisiune de excepție, ”Dialog la distanță”, în cadrul căreia se întreceau câte două județe, scoțând la iveală zestrea de suflet păstrată prin tradiție, cu scopul de a pune în valoare obiceiurile locului, talentele în toate domeniile artei populare: cusut, țesut, cioplit în lemn, meșteri olari, făuritori de instrumente muzicale, precum și interpreți de tot felul, de la rapsozi populari la instrumentiști vocali și buni recitatori. A fost un prilej de a readuce în atenție obiceiuri de mare tradiție și rezonanță populară și de a stimula păstrătorii de tradiții să arate arta lor. La această emisiune, în anul 1967 (“Dialog la distanță“, participanți din județele Mureș și Maramureș), prin grija a doi intelectuali ai comunei Rușii-Munți, învățătorul Dănilă Stuparu și profesorul de istorie Chirilă Ilovan, satul nostru a scos din lada de zestre ”Cununa spicului de grâu” și a participat la acest concurs cu un succes imens.În același an, în cadrul concursului al VIII-lea al formațiilor artistice de amatori, ansamblul folcloric ”Cununa spicului de grâu ” a obținut premiul special al Muzeului Satului și titlul de laureați, iar în vara anului 1968 ansamblul a făcut parte dintr-un ”ansamblu mărit ” participând cu spectacole pe litoralul Marii Negre.

La acea vreme purtătoarea de cunună era Piștănilă Elena-Lenuța, ”a lui Teofil Crețului”, pe atunci o tânără nevastă, la ora când scriem aceste rânduri în etate de 84 de ani. De asemenea, rapsodul popular Deac Ioan a dedicat mai multe poezioare acestui obicei ancestral. Vă prezint mai jos una dintre ele scrisă de dânsul prin anii 1976.

Cununița din țărână

Onorat preot și popor,
Am adus cu voie bună,
De pe al nostru fain ogor,
Această mică cunună.
Cunună din holdă verde
Din grâul cel mai frumos
Ce în bobul lui se vede
Fața Domnului Cristos.
Semănată în pământ
Muncită de dumneavoastră,
Rodită de Domnul Sfânt,
În țărâna cea frumoasă.
Să privim toți cu credință
Al Domnului mare dar,
În rugă, cu stăruință,

Să ne-închinăm la altar.
Țarina noastră muncită
Cu greu, asudând pe față,
Să fie mereu ferită
De furtună și de gheață.
Și de ape-învolburate,
Care provoacă puhoi,
Îndură-te sfinte Doamne,
Nu te mânia pe noi.
Te mai rugăm, Doamne sfinte,
Care pentru toți ești tată,
Să ne dai încă putere,
La anu', holdă bogată.
Pace-n suflet să avem
În inima fiecare,
Iar cununa s-o cinstim,
Și-n verile următoare.

Ulterior, după o perioadă de întrerupere, obiceiul a fost reactivat ca spectacol de către doamna profesoară Crucița Cengher ce s-a străduit necontenit să pună în valoare obiceiurile locale.

De altfel, ca evocare și continuitate, cum am mai arătat, în anul 2004 a fost înființat în Rușii-Munți ansamblul "Cununița" având la acea vreme ca fondatori pe prof. Crișan Crucița, prof. Seioan Ioan, ing. Covrig Florica, dna. Măndănac Rodica și instrumentistul coregraf Gabor Vasile. Despre acest ansamblu vom vorbi la capitolul "Cultură".

Trebuie să constatăm cu regret că, din cauzele amintite mai sus, ce a mai rămas din acest obicei ancestral și nobil al Rușii-Munți-ului este doar amintirea că el a existat în viața satului și că strămoșii noștri au înnobilat tradiția populară practicându-l.

În continuare voi prezenta acest frumos obicei văzut cu ochii minții într-un mod mirific, pastoral de către prof. Chirilă Ilovan, etapele sărbătorii recoltei, folosind textele locale, originale din lucrarea dânsului :

"Cununa spicului de grâu" este un omagiu adus recoltelor bogate. Vechimea acestui obicei datează de câteva sute de ani. Întrucât acest obicei este legat de proprietatea particulară, după cooperativizarea agriculturii nu se mai practică decât organizat.

Această manifestare populară are loc într-un cadru natural, cu ocazia obișnuitelor clăci la care participă rude, vecini, prieteni. Asemenea clăci au loc cu ocazia deferitelor munci care solicită un timp scurt la seceriș, la cositul fânului, desfăcatul porumbului, la tors și altele.

Oamenii sunt invitați la clacă de gospodarul ce organizează, de parcă ar fi invitați la o petrecere.

*

Foicică viorea
Astăzi umblăm a chema
Mulți oameni la secerat,
Că-i holdă de adunat.

În zori de zi, cei invitaşi se găsesc în mijlocul lanului de grâu. Veselia îi cuprinde pe toți. Nu lipsesc nici cântecele de dragoste.

*

Bade de la secerat
Doina măi, doina măi!
Multe inimi ai stricat
Doină, mândrulița mea!

În acest timp fetele mari culeg din snopi spicele cele mai frumoase şi împletesc din ele o cunună mare de grâu care e purtată spre casa a două fecioare. Fetele mai tinere adună spicele de pe jos cântând:

*

Foicică florile
Noi adunăm spicele,
Cu cântec şi voie bună
Împletim astăzi cunună.
Cunună de grâu bogat
Din lanul nost' adunat.

Când întreg lanul este secerat şi adunat în clăi, toți participanții la clacă, cu mare alai, pornesc spre casa gospodarului care a organizat claca. Feciorii pleacă înainte şi îi aşteaptă în drum spre casa gazdei cu căni cu apă pentru a uda cununa. Ajungând la marginea satului glasurile tuturor se unesc, vestind terminarea secerişului.

*

Doamne, de unde-aducem cununa,
Doamne, de la locul cu holdă
Mare e rămasă miriştea
Cât cuprinzi cu ochii țarina,
Faceți stogu-nalt cât casa
Şi-o pâine mare cât masa.

Pe ulițele satului se invită oamenii să ude cununa pentru ca anul viitor să fie recoltele mai bogate. De altfel, bărbații aşteaptă secerătoarele după porți cu gălețile pline cu apă și pe lângă cunună sunt udate și femeile si fetele ce însoțesc cununa, producându-se veselie rar întâlnită.

*

Paparudă rudă
Vină de mă udă
Cu ulcioru' cioru
Să tulbure cerul
Ploile să vină
Peste țarină
Și peste ogor
La anul viitor
Roadele să fie bogate
Cum nu se mai poate,
Să cântăm cu veselie
Da-o-ar Dumnezeu să fie!
Dintr-o claie trei lădoaie
Dintr-un spic un vizmertic
Dintr-un snop
Să umple-un pod.

Ajunși în fața gazdei, de afară ei cântă:

*

Ieși gazdă și ne primește
Pe noi bine ne plătește
Că grâul l-am secerat
Și-i gata de treierat.
Și e adunat în clăi
De bărbați și de femei,
Și ți-l pune în hambare
Să faci petrecere mare.
Ne veselim împreună
Cu mult joc și voie bună.

Culeasă de la Colibar Măriuța de 46 de ani

*

Noi venim cu cununa
De la locul cu holda,
Dumnezeu roadă ne-a da
Roda-n grâie până-n brâie
Și ovese până-n mese
Și săcări până-n dunări (ape)
Dintr-o claie trei lădoaie,
Dintr-un snop mierța-i la loc
Dintr-un spic vizmartic.
Am gătat de secerat
Multe clăi am înșirat,
Câte șapte-alăturea .
Gazda noastră-i trandafir
Că pe masă ne-a pus vin.
Ne-a dat vin cu ceria
Că i-am tras cu secera.
Stăpâne, dragă stăpâne
De gândești că ești curat
Ia-mi cununa de pe cap.
De gândești că ești curvoi
Lasă că ne-om lua-o noi.

Culeasă de la Simineț Măriuța de 70 de ani

Gazda poftește în curte și urmează binecuvântarea cununii. Se așază un scaun în mijlocul curții, iar pe el se află o farfurie cu apă și grâu în ea. Întregul alai îl înconjoară de câteva ori, după care gazda binecuvântează cununa.
Nevestele și fetele îndeamnă feciorii să ude cununa. Este începutul petrecerii.

*

Haideți feciori și jucați
Și cununa ne-o udați,
Ca să fim cu voie bună
C-așa-i datina străbună.

Feciorii udă cununa cu cănile de apă pregătite din timp, iar femeile le răspund:

*

Bine că voi ne-ați udat
C-am gătat de secerat
Și ne-a fost rodul bogat,
Ridicați cununa sus
Obicei din Rușii-Munți.

În continuare feciorii insistă ca fetele să le dea cununa, la care ele răspund:

*

Noi cununa nu vom da
Până nu ni-ți arăta
Ceteraș cu cetera
Blidul cu plăcintă
Ca să fie voie bună
C-așa-i rostul la cunună!

Gazda a pregătit din timp mâncare și băutură, dar nu lipsesc nici ceterașii.

*

Pâine-avem multă și mare
Și țuică din asta tare,
Faceți bine și-ți intra
Să-începem petrecerea.

Un grup de fete apar cântând cu pâini mari de casă, așezate pe ștergare mari cu cusături ce exprimă măiestria femeilor din Rușii-Munți, iar bărbații cu țuică în sticle:

*

Din același grâu bogat
Care-a fost încununat
Am treierat și-am măcinat
Pâine alb-am frământat,
Și-o servim în fericire
La a noastră veselie.

După ce toată lumea a mâncat și a băut, începe jocul într-un iureș tineresc. Dansurile sunt însoțite de o serie de chiuituri specifice acestui eveniment.

*

Măi, bădiță spic de grâu
Mult aș da să nu te știu,
Că de când te știu pe tine

Moarte-mi trebe și-altu nime,
De când știu gurița ta
Moarte-mi trebe și-altul ba!

*

Joacă mândră nu te face
Că nu joci cu cine-ți place,
Că cu cine ți-a plăcea
Ai juca, dar nu te ia.

*

Bădișorul meu din sat
Cu mult dor te-am așteptat
Ca să vii la noi la muncă
Să ari cu tractoru-n luncă.

*

Bade cu cușmuța neagră
Du-mă-n lume de ți-s dragă,
De ți-e rușine cu mine
Fă-mă brâu pe lângă tine.

*

Bate-o la pământ s-o bată
C-așa-i holda mai bogată
Și băieții mai vioi
C-așa-i jocul pe la noi.

*

Seara, târziu, în chiote și veselie, pornesc spre casele lor mulțumiți de o zi atât de frumoasă ”.

Pentru culegerea acestui material legat de obiceiului propriu zis, pe lângă Cercul de folclor, un sprijin de seamă l-a primit distinsul dascăl de la femeile Colibar Măriuța, Simineț Măriuța și Ilovan Letiția.

Ansamblul ” Cununa spicului de grâu ” participant la emisiunea ”Dialog la distanță” de la TVR (1967)

Cununa spicului de grâu – spectacol la căminul cultural (anii 80)

Ansamblul Cununița; dansuri populare,
Cununa spicului de grâu – obicei de muncă (2010)

6) Măsura oilor

Trecutul medieval timpuriu a fost interpretat deseori eronat, pornindu-se de la imaginea falsă a unor comunități rurale în care creșterea oilor, păstoritul, ar fi constituit baza economiei gospodăriilor românilor, sursa principală de subzistență. Varianta extremă a acestei idei preconcepute referitoare la satul românesc ancestral a fost enunțată de Sulzer (1781) și Roesler (1871) care susțineau originea pastorală a românilor, populație ce s-ar fi deplasat, în opinia lor, din sudul Dunării în nordul acesteia, pe actualul areal românesc, în sec. al XIII-lea.

Teoria cu o tentă accentuată politico-ideologică este contrazisă însă de documente transilvănene din sec. XIII-XIV, unde românii sunt puțin evidențiați ca proprietari de oi. De asemenea, urbariile transilvănene ample din sec.al XIV-lea confirmă decisiv statutul agro-pastoral, nu cel predominant pastoral, al satului, evidențiind faptul că în regiunile de deal, podiș și de câmpie majoritatea românilor dețineau cam 10-40 de oi, efectiv necesar subzistenței unei familii, ce în paralel, pentru a se întreține cultiva pământul și desfășura alte activități adiacente prezentate la capitolul ”Ocupații”.

În această realitate economică ancestrală își are loc obiceiul numit la Rus ” măsura oilor”. Această practică și obicei deopotrivă, se datorează capacității reduse de lactație a oilor, activitatea de creștere a oilor devenind rentabilă (economie de timp, de personal pastoral, de unelte și inventar) prin reunirea într-o turmă mai mare de minim 300-350 de capete și exploatarea laptelui de la un număr mai mare de animale.

În consecință, asocierea mai multor proprietari de oi era necesară încă din cele mai vechi timpuri, motiv pentru care gruparea pastorală astfel rezultată a reprezentat cea mai veche asociere cu caracter economic din satul românesc. Unindu-se pentru a exploata cât mai avantajos laptele oilor predate în turmă comună s-a căutat o procedură de împărțire a laptelui muls de trei ori pe zi de la toate oile, în mod cât mai just, proporțional. Metoda consta în măsurarea laptelui furnizat de oile fiecărui proprietar în momentul formării turmei mari, fără miei, de obicei la sfârșitul lui aprilie sau începutul lunii mai, urmând ca repartizarea între asociați a laptelui în întregul sezon pastoral, până în toamnă, să se facă proporțional cu cantitatea de lapte obținută la “măsură“ de către fiecare proprietar asociat de la oile sale.

Existau factori obiectivi ce puteau reduce gradul de echitate al repartiției cum ar fi modul de hrănire al oilor iarna. Se știe că oile cu o nutriție bună în sezonul de iarnă, furnizau mai mult lapte decât cele hrănite mediocre sau slab, iar pentru a elimina acest inconvenient se decidea ca înainte de “măsură“ toate oile să pască împreună două săptămâni departe de sat și de proprietari. Prin alte modalități specific pastorale, era limitată sursa de inechitate generată de diferența de prestație între oile primăvăratice care furnizau mult lapte la “măsură“, dar înțărcau repede și oile tomnatice ce dădeau puțin lapte la “măsură“ și mai mult decât celelalte toamna, sau cea generată de diferența de consistență între laptele din primăvară (mai diluat) sau cel de toamnă (mai concentrat).

Desfășurarea “măsurii oilor“ scotea în evidență preocuparea pentru corectitudine, îmbinând pragmatismul, tehnicile specifice, cu obiceiurile ancestrale de protecție magică, divină. Oile erau mulse complet cu minim 7-8 ore înaintea evenimentului de către persoane străine de turmă sau legate la ochi, pentru a se porni, în competiție, cu egalitate de șanse. Apoi, turma era pășunată departe de sat timp de minim 8 ore pentru a se omogeniza hrana. La revenire, oile erau împărțite proprietarilor ce le mulgeau, supravegheați de persoane desemnate cu acordul tuturor prin bună înțelegere pentru a se evita înșelăciunile, apoi laptele predat de fiecare proprietar era măsurat în prezența tuturor asociaților, hotărându-se în comun ordinea de primire a laptelui și modul de repartizare, urmând plecarea la pășunat oile până în toamnă. Evenimentul, peste tot în Ardeal, era omagiat printr-o petrecere cu

mâncare, băutură, muzică, dans şi voie bună, fiind considerat ca un echivalent laic al Paştelui.

La Rușii-Munți creșterea oilor a fost una dintre ocupațiile de bază în vechime, obiceiurile pastorale fiind la mare cinste. "Măsură oilor" era un eveniment mult așteptat, având loc, de regulă la sfârșitul lunii aprilie sau începutul lui mai, când se formau stânele pentru a urca la munte. Evenimentul era precedat de alte activități practice ca: asocierea proprietarilor, repararea stânelor sau arendarea pășunilor.

În continuare voi evidenția sărbătoarea pastorală așa cum am trăit-o eu în perioada 1970-1989, participând la mai multe evenimente de acest fel, ce au avut loc la stâna Cooperației de Consum, a CAP-ului sau la alte stâne particulare. "Măsura oilor" se ținea , de obicei, duminica pentru ca cei invitați să fie disponibili, în acele vremuri sâmbăta fiind zi lucrătoare. Participa multă lume, fie că erau sau nu deținători de animale, conducerea unităților economice și proprietarii, invitând la serbare personalități ale comunei: primarul, doctorul, preotul, directorul de școală, uneori şefi de la" județ ", fiind invitați, de asemenea, rude, veri sau prieteni ai tuturor asociaților la turmă. Se mergea cu căruțele, cu tractorul sau camionul, cei care dețineau autoturisme deplasându-se cu acestea. Oamenii abia așteptau să ajungă la iarbă verde pentru a sărbători, a urmări desfășurarea obiceiului și a participa la festinul de la final. Ciobanii, sau alți bărbați pricepuți, tăiau un miel - doi pentru prepararea cărnii ca frigărui sau la ceaun, copilașii adunau lemne, iar femeile se ocupau de pregătirea mesei. După sosirea preotului care oficia o slujbă de sfințire a pășunilor, a țarinii, a animalelor, stropindu-le cu agheasmă şi făcea sfeștanie, urma ospățul pe pajiștea de lângă stână. Se întindeau pe iarbă fețe de masă și ștergare frumos țesute cu motive populare și paturi sau lepedeie pentru a ședea și a avea acces la bunătăți și băutură. Bucatele erau variate, începând cu cele specific pastorale (caș, urdă, jintiță, carne de miel, la grătar, la frigare sau la ceaun) la acestea adăugându-se cele aduse de acasă: slănină, cozonaci, prăjituri, ouă fierte, legume și altele. Se mai preparau și grătare din carne de porc, mici pentru cei care nu mâncau miel, pentru diversitate culinară. La sfârșitul mesei se servea de către ciobani tradiționalul balmoș. Mâncarea era stropită din belșug cu paharele de jinars, vin sau bere. Pentru copii se aducea suc "Bem-Bem" sau "Fructo", uneori "Pepsi", băuturi răcoritoare celebre acelor vremuri. După petrecere, la plecare, ciobanii le dădeau participanților la festin caș preparat în stână, iar aceștia lăsau, la rândul lor, ciobanilor produse: slănină, băutură, făină de mămăligă și alte produse ce erau utile pe termen lung sau bunătăți ce urmau a fi consumate în zilele imediat următoare: prăjituri, cozonaci etc. Nimeni nu avea voie să se întoarcă în sat

cu ceea ce a adus la ospăţ, alimentele şi băutura fiind consumate atunci sau erau lăsate păstorilor.

Dacă în vechime erau aduşi muzicanţi, în perioada de care am amintit, anii ’70-’80 , la evenimentele de acest gen la care am participat personal (aproximativ cinci) muzica era asigurată de cântecele de petrecere ale participanţilor sau, mai modern, prin anii ‘80, de casetofoane pe baterii, în care casetele cu îndrăgiţi cântăreţi populari erau la loc de cinste, “Piciorul Fânaţului“ (sau alte locaţii) vuind de acorduri muzicale, joc şi voie bună. Se juca cărţi, se spuneau bancuri, cele politice, aşa mai încetişor şi la ureche, se juca câte o miuţă de fotbal pe zona mai netedă de lângă Sebeş, peste drum de stâna cooperaţiei sau alte pajişti, în cazul altor stâne.

Ceea ce putem constata e că obiceiul s-a schimbat mult în timp, în comunism stânele aparţinând preponderent, la noi, unei forme cooperatiste de organizare. Ceea ce ştim e că la aceste stâne se acceptau şi oi ale altor proprietari particulari, pe lângă oile cooperativelor.

S-a renunţat, în această perioadă, a se pune accentual pe măsuratul laptelui, rămânând, în schimb, celelalte obiceiuri şi ritualuri, respectiv, sfeştania în stână şi sfinţirea cu agheasmă de către preot şi petrecerea la iarbă verde, aşa cum am descris-o mai sus.

Obiceiul continuă să se păstreze în sat şi în zilele noastre, în cadrul asociaţiei “Rusanca“ al cărei preşedinte este dl. Leon Puşcaş, proprietari fiind dl. Dima Toader, având porecla ”Poduţu” şi dl. Neluţu Gingean.

Profesorul Chirila Ilovan a alocat în lucrarea dânsului de etnografie şi folclor un spaţiu important acestui obicei străvechi. Mai jos, sunt prezentate textele originale legate de ”Măsura oilor ” la Rușii-Munți, descrierea obiceiului, respectiv poezii populare.

“ Măsura oilor este un obicei care are loc în fiecare an în ziua de 12 mai. Vechimea lui datează de sute de ani. Obiceiul fiind legat de proprietatea privată/ gospodărie individuală cu multe animale, nu se mai practică decât când este organizat. Fiind un obicei frumos, acesta a fost pus în scenă de către conducerea Căminului Cultural, participând la cel de-al IX-lea concurs al formaţiilor artistice de amatori, ocupând locul I la Faza Judeţeană şi locul III la Faza Interjudeţeană care a avut loc la Mediaş.

Încă din timpul iernii se aleg ciobanii care să îngrijească oile primăvara până în toamnă. În perioada de primăvară, în aşa numitul primăvărat, fiecare cioban merge singur cu un grup mai mic de oi. În ziua de 11 mai se formează stâne mari, îngrijite de mai mulţi ciobani. A doua zi, la mijlocul celei mai frumoase luni a primăverii, într-un ritual străbun, se măsoară cantitatea de lapte obţinută de la oile fiecărui sătean, stabilindu-se astfel cantitatea de brânză ce o are de primit.

Dis de dimineață, întregul sat sosește la stână. Forfota lor este însoțită de clopote, de zurgălăi și lătrat de câini. Pe drum nu lipsesc obișnuitele glume adresate unuia sau altuia: ”Vezi să nu te-îmbeți Ioane, să nu știi cât lapte îți dau oile, ori să -ți uiți pălăria prin tufe să ți-o fure vreun iepure!” Alteori, glumele se adresează unei femei mai bătrâne, anunțând-o că o s-o facă mireasă, dar să-și aleagă ca mire un cioban tânăr.

Apropiindu-se de stână, se aud chiuiturile proprietarilor de oi, veniți cu băutura și cu masa îmbelșugată:

*

La măsură am venit
Că avem ciobani vestiți,
Care stau pe mușuroi
Cu ochii țântă la oi.

*

La această sărbătoare
Ne-adunăm cu mic cu mare,
Să audă colo-n vale
Și până peste hotare.
Am venit cu udătură
Să ne fie brânza bună!

Ciobanii urează bun venit sătenilor, închină cu băutura, apoi începe măsura propriu zisă. Fiecare proprietar își alege oile din stână, apoi le introduce într-un țarc. La semnal, toți vor ridica vasele cu gura în jos pentru a se convinge ciobanii că nu a lăsat vreun proprietar apă în vas. De data aceasta proprietarii de oi mulg oile, ciobanii rămânând simpli spectatori. Laptele se varsă într-un anumit vas numit cumpăna ciobanului. Acesta, cu un băț cioplit în patru muchii, numit cărâmb, măsoară cantitatea de lapte din cumpănă. Pe un băț asemănător numit țâncușă, ce rămâne la proprietarul de oi, se notează cantitatea de lapte. Laptele rezultat la mulsoare se înmulțește cu doisprezece, rezultatul fiind egal cu cantitatea de brânză ce o are de primit de la oi în timpul verii. Din laptele adunat la măsură se face un caș mare care se împarte felii egale la întreaga adunare.

Pe fețe de masă albe, femeile întind bucate pe săturate, iar bărbații închină cu băutură cu ciobanii și între ei.

În timpul petrecerii unii ciobani cântă din fluier, iar alții cântă cântece ciobănești acompaniați de fluier. Este preludiul alaiului ”măsurii oilor.”

*

Din poiana bradului,
Pe sub culmea dealului,
Am plecat în tinerețe
M-am întors la bătrânețe.
Mai demult, când eram june
Și veneam de la pășune,
Tot pe-aici, prin brazi și fagi,
Înapoia turmei dragi,
De răsuna cât era modru,
Vârful stâncilor și codrul.
La gurița și la fluier,
La patru, hăi și la fluier,
De răsunau văile
Când treceam cu oile.
Și la doina cea de jale
Plângeau pietrele pe vale.
De răsunau văile
Când treceam cu oile.

Culeasă de la Frenț Grigore de 52 de ani.

*

De-aș ajunge zile multe
Să mă sui vara la munte,
La munte la Călimani
Să mânc carne de cârlani,
Să beu apa din izvoare,
Să mânc carne de mioare,
Să dau vers cavalului
Pe Munții Ardealului.
Să mă audă toți ciobanii
Care suie Călimanii,
La măsura oilor
La jocul băcițelor.

(idem)

Femeile și fetele din sat participante la măsură, îndurerate de viața grea a ciobanilor sau pentru faptul că între ciobani sunt feciori care le-au furat inimile, le cântă cântece specifice, în grup:

*

Măi, ciobane de la oi
Un' ți-a fost soarta să mori,
Sus în vârful muntelui,
La tulpina bradului,
În bătaia vântului.
Dar de ce moarte-ai murit?
De trăsnet când a trăsnit?
Lumânare cin' ți-a pus,
Soarele când a apus?
De scăldat cin' te-a scăldat?
Ploaia, când a revărsata!
De jelit cin' te-a jelit?
Păsările-au ciripit.

Culeasă de la Simineț Măriuța de 70 de ani

*

Măi, ciobane de la oi!
Mai, hai seara pe la noi!
Să te culc în pat de flori
Nu culcat pe mușuroi.
Stai la fete sub perete
Și-ți mor oile de sete.
Dragi-mi-s oițele,
Dar mai dragi fetițele,
Coalea primăverile
Când ies cu oile
Pe coastă, cu florile,
Cu ciobanii lângă ele
Și ciobanii tot cântând
Cu fluierul tot zicând.

(idem)

*

Codru-i verde și umbros
bade-al meu e om frumos,
Că e nalt și negricios
Cum e omul mai frumos.
El de-acasă a plecat

Cu stâna în Dealul Lat,
Oile să le păzească
Și din fluier să doinească.
Eu bade te-oi aștepta
Până ce te-oi înturna
Cu turma ta de mioare
Și-o să facem nuntă mare.

Culeasă de la Deac Maria de 18 ani

După ce obrajii se îmbujorează, se alege mireasa. O femeie mai vârstnică sau chiar un bărbat, este travestit în mireasă. Întreg alaiul se plimbă în jurul stânei, uneori mergând la stâne mai apropiate, cântând cântece ciobănești pe melodie de nuntă.

*
Drag îmi e cioban la stână
De-aș fi cu mândra-împreună.
Eu cioban, ea ciobăniță
Să fac brânză și jântiță.
Să dorm cu mândra sub fagi
Să iubesc ochii cei dragi.

*
De-aș fi cu badea la oi
N-ar veni lupii l noi,
Eu cu badea-aș tot cânta
Și lupii s-ar depărta,
Ne-ar lăsa numai pe noi
Să ne iubim amândoi.

Descoperindu-se mireasa și constatându-se că este o travestire, se cântă cântece cu iz ironic.

*
U-iu-iu pe dealul gol
Că mireasa n-are țol,
Că i-a face mirele
Când a tunde cânele,
C-are un câne flocos
Și i-o face-un țol frumos.

*
Am avut și eu mândruță
Și-a murit mâncând grăunțe

Și-am avut și doi purcei
Și-au murit de groaza ei.

*
Tinerel m-am însurat
Frumoasa mi-am căpătat.
Când o văd între neveste
Parcă-i ciuma-n oveșe.

*
Pentru o așa mireasă
Trebuie nuntă aleasă,
Hai, și jucați pentru ea
Chipărușul și șchiopa.

Bărbații participanți la măsură dansează dansuri alegorice: chipărușul, șchioapa și bota. Femeile, mari chiuitoare, invită tineretul la dans, dansurile lor fiind însoțite de chiuituri:

*
Ia, veniți și voi feciori
Ca să petrecem la oi
Să se bucure ciobanii
Care suie Călimanii.

*
Bădișorul meu din sat
La măsură a plecat,
La măsura oilor.
La jocul ciobanilor.

*
De-aș ajunge zile multe
Să mă sui vara la munte,
S-aud brazii vâjâind
Pe badea-n frunză cântând.

*
Drag îmi e mie la oi
De n-ar fi vânturi și ploi,
Când e cald și vreme bună
Cânt din fluier ca din strună.

*
Cât e fânațul de mare
Dorul meu odihnă n-are
Făr' la umbră la căpiță
După dorul tău mândruță.

*
Bună-u urda, bun e cașul
Dar mai bun e ciobănașul;
Când te prinde sub cojoc
Te țucă așa cu foc.

*
Ciobănaș ș'a oi m-aș duce
Dar nu-mi place urda dulce,
Că-mi place cașul sărat
Să stau cu mândruța-n sat.

*
Ciobăni-u-aș mult și bine
De-ar fi și mândra cu mine
Oile să mi le mulgă
Eu să dau numai la strungă.

*
Ciobănaș la oi am fost
Fetele nu mă cunosc
Ciobănaș dac-oi mai fi
Fetele nu m-or mai ști.

*
Frunză verde de trifoi
Îi trimit mânduții dor,
Pe Mureș și pe izvor
Și pe omul călător.

*
Haide, bade să fugim!
Pe din sus de ţintirim,
Unde-i iarba necălcată
Şi gura nesărutată.
*
Ciobanii din Ruşii-Munţi
Vara şi-o petrec în munţi,
Iarna şi-o petrec acasă,
La copii şi la nevastă.

*
Frunză verde de cucută,
Să trăiască cine-ascultă!
Şi cu toţii la olaltă,
Că ni-e stâna-îmbelşugată.

Când soarele apune pe culmea munţilor, după ce îşi iau rămas bun de la ciobanii care pleacă cu oile sus, în munţii Călimani, oamenii, plini de voioşie, se întorc la casele lor, mulţumiţi de minunata petrecere care a avut loc în această frumoasă zi a primăverii.

Pentru culegerea acestui material, a obiceiului propriu zis, pe lângă Cercul de folclor, un sprijin de seamă a fost primit de la locuitorii Ferenţ Grigore, Feldrihan Ioan şi Crăciun Vasile .

Obiceiul a fost pus în scenă prin anii 1970 de către profesorul Chirilă Ilovan, într-un spectacol ce a avut loc la căminul cultural.

Ansamblul artistic din 1969 aflat sub îndrumarea inimosului dascăl menţionat mai sus a obţinut la concursul al IX-lea al formaţiilor artistice de amatori locul I pe judeţ şi a participat la Festivalul folcloric al judeţelor de pe Mureş prezentând spectacole la Izvorul Mureş (jud. Harghita) şi la Arad.

Ciobanul Frenţ Grigore cântand
din fluier la
”Măsura oilor”,
Dealu Lat (1967)

Ansamblul participant la spectacolul de la Izvorul Mureșului (1969)

”Măsura oilor” pusă în scenă la Căminul cultural (1969)

”Măsura oilor” pusă în scenă la Căminul cultural; în stânga imaginii coordonatorul spectacolului, dascălul Ilovan Chirilă (1969)

C) Târgul Rusaliilor și al Portului popular

Sărbătoarea Rusaliilor, cunoscută și ca ”Cincizecimea” se petrece la 10 zile de la Înălțarea Domnului nostru Isus, respectiv la 50 de zile de la Învierea Sa la sfintele sărbători de Paști. În Biblie Rusaliile nu sunt denumite concret, însă sărbătoarea apare încă din Vechiul Testament sub numele de ”sărbătoarea săptămânilor” sau Sabat, zi în care evreii sărbătoreau roadele pământului, Biblia dând indicații referitoare la eveniment în lucrarea ”Exodul. Leviticul”. Rusaliile au devenit mai târziu o aniversare a Legământului, eveniment petrecut la 50 de zile de la ieșirea poporului evreu de sub robia Egiptului, eveniment descris amplu în Cartea Sfântă la capitolul Exodul. Rusaliile, ca simbol al Cincizecimii și al Pogorârii Duhului Sfânt este, de asemenea, descrisă în biblie la cartea Faptele Apostolilor. Se spune că în momentul în care Duhul Sfânt s-a pogorât din cer ca un vuiet mare de vânt deasupra capului tuturor celor

prezenți aceștia au început să vorbească în toate limbile pământului. Pe vremuri exista tradiția ca oamenii credincioși, enoriașii, să aducă la biserică ramuri de tei pentru a fi sfințite, apoi, cu acestea să fie decorate casele și icoanele, simbolizând alungarea duhurilor rele. Pe lângă ramurile de tei se mai foloseau frunze de nuc, leuștean, usturoi și pelin, purtate apoi în sân sau în buzunare, pentru ca cel ce le purta cu sine să nu fie luat de Rusalii, adică vătămat.

Unii gospodari făceau de Rusalii slujbe de sfințire a holdelor, pentru a înlătura relele și a avea parte de recolte bogate, iar vrăcioaiele satului mergeau să culeagă ierburi cu puteri tămăduitoare, existând superstiția că numai culese până în ziua de Sânziene, au puteri de vindecare. Tot legat de Rusalii existau o serie de superstiții, unele păstrate până în zilele noastre. Astfel, nu era bine să mergi la câmp, nu se intra în vie sau în locuri pustii și nici nu se mergea la scăldat, fiind pedepsit de duhurile rele dacă încălcai vreuna dintre aceste reguli enumerate mai sus. De asemenea, nu era bine să te cerți de Rusalii.

Am făcut această prezentare pentru a încerca să stabilim o punte între semnificația religioasă și evenimentul laic local. Târgul organizat în localitatea noastră, Târgul Rusului, nu are definirea primei sale organizări, dar din cele prezentate mai sus putem trage concluzia că la un moment dat, în trecut, sătenilor le-a venit ideea de a organiza o manifestare pentru sat, la care să se celebreze sărbătoarea Rusaliilor, unde să se întâlnească cu toții, să invite musafiri din satele de jur împrejur, exact ca la ”începuturi ”evenimentului, constituindu-se ca o sărbătoare agricolă de bucurie, la care se oferea din roadele pământului. Exact ca în vremurile noastre, aspectul economic avea o importanță majoră în desfășurarea evenimentului roadele pământului, unelte de tot felul, inventar casnic artizanal, toate fiind puse spre vânzare, la târg participând agricultori, meșteri etc din toate zonele învecinate. Alături de aspectul comercial, cel cultural avea un rol extrem de important, jocul, muzica, voia bună încadrând ziua spre bucuria oamenilor din zori și până în seară. Târziu, invitații noștri în tradiționalele costume populare românești, maghiare sau săseşti onorau evenimentul, adăugând culoare și diversitate, atât de prezente pe teritoriul transilvănean locuit de diverse etnii. Feciori și fete din Rușii- Munți, Morăreni, Maiorești, Vătava, Dumbravă, Filea, Pietriș, Deda, Aluniș, Văleni sau Ideciu se prindeau în dansuri populare tradiționale și petreceau împreună.

Dimineața devreme, la începerea evenimentului, gospodarii mergeau la târg pentru a fi siguri că achiziționau ce este mai bun, cumpărând diverse unelte (greble, sape etc) necesare în agricultură sau unelte utile pentru alte activităţi casnice sau meşteşuguri.. De asemenea, pentru a face o bucurie celor dragi, copii sau femei, le cumpărau un cadou numit ”Puiul Târgului”,

care, după bogăția gospodarului, putea fi mai mult sau mai puțin consistent, începând cu banala, dar apetisanta turtă cu oglindă în formă de inimă sau de casă. Acest dar simboliza dragostea și trăinicia legăturii în familie. Se mai dăruiau și mici turtițe pentru copii, ce aveau diferite forme (căluț, miel etc), se cumpărau veșminte frumoase celor din familie, cu care aceştia să se îmbrace și să se mândrească în sat, de sărbători.

Odată cu diversificarea gamei comerciale de produse ”Puiul Târgului” a devenit mai mult o glumă, expresia însemnând însăși faptul de a merge la bâlci și de a cumpăra obiecte care erau considerate reprezentative. Sigur că la întrebarea pusă: ”Ți-ai luat Puiul Târgului?” fiecare arăta ceea ce a cumpărat mai frumos sau mai de preț după opinia sa, iar pentru că gusturile erau diferite, de multe ori, sătenii făceau haz unii de alții. Nelipsite de la târguri era hinta (leagăn), care era elementar în vechime, folosind forța umană pentru mobilitate, spre distracția copiilor și a tinerilor.

Prin anii 80, la târg hinta era de trei feluri: cea mare, ce mijlocie și cea mică. Cea mare și cea mijlocie aveau o putere mare de învârtire, creând prin rotirea rapidă, o stare de rău de la stomac celor ce se roteau în ea, fiind dotate cu motoare cu carburant sau electrice. Hinta mică era pentru copiii mai miculuți și se învârtea manual. De asemenea, tarabele erau pline cu tot felul de jucării tentante, voia bună era întreținută cu mâncare și băutură, această tradiție menținându-se până în zilele noastre, la fel de frumos și spectaculos.

O prezentare deosebit de pitorească a târgului o face cărturarul Vasile Netea, născut la 1 februarie 1912 în comuna Deda, participant de-a lungul timpului la acest eveniment. Citez: ”Rar se poate vedea o mai strălucită și mai variată expoziție mișcătoare, caleidoscopică, de costume naționale și de jocuri. Imaginați-vă un tablou cu cerul albastru scăldat de razele unui soare de azur. Un zefir primăvăratic dezmiardă văzduhul. Piața este dominată încă de dimineață de sutele de ruseni care vin să vadă tarabele cu mărfuri, șatrele de la Reghin. Și ce nu se poate vedea pe aceste tarabe? Rochii și bluze, pantofi și ciorapi, bocanci și cizme, pălării și căciuli, centuri, mărgele și agrafe, piepteni și panglici, oglinjoare, dantelării, săpunuri și parfumuri, jucării, bomboane și turtițe și câte altele! În dreapta se ridică zgomotoasele leagăne și căluşeii pentru copii. Piața nu e decât un furnicar policrom de oameni, bărbați și femei, tineri și bătrâni, care privesc îndelung la minunățiile tarabelor și care și după ce le-au cântărit din ochi își aleg lucrurile dorite. Pe la 11 încep să răsune viorile şi ţambalele pentru joc, cei dintâi care se prind la dans sunt, cum e și firesc, fetele și feciorii localnici. Fețele lor rumene exprimă o sănătate vibrantă, tinerețe și vigoare, un năvalnic entuziasm și o captivantă pornire spre veselie. Îmbrăcate în ii, multicolore, brodate în culori pastelate, cu fote sau zadii țesute cu fire de

argint, la gât cu salbe sau șiraguri de mărgele, cu cosițele împodobite cu panglici fluturând pe spate, în picioare pantofi de lac, fetele par desprinse din baladele lui George Coșbuc sau din tablourile lui Nicolae Grigorescu. Flăcăii, la rândul lor, se remarcă și ei prin pălării împodobite cu pene de păun, prin cămăși brodate cu paiete și mărgele, ce reprezintă o largă gamă cromatică, prin curelele de piele ce strâng mijlocul subțire și prin zurgălăii pe care îi poartă la picioare și care prin clinchetul lor, dau acestor feciori ai grănicerilor un șăgalnic aer marțial. Fiecare pereche înfățișează o idilă vrednică de până unui poet sau de penelul unui pictor. Către amiază apar dinspre Mureș și morărenii- rivali în port și joc ai rusenilor, precum și huducenii de la Maiorești, fiecare având ceterașii lor. Jocurile se fac și în comun și separat, ele fiind aceleași, de-a lungul: ardeleana, învârtita, sârbele, horele, Alunelul. Timp de câteva ore totul e poezie, încântare, dragoste. Din când în când se aude și câte o strigătură cu accente lirice sau cu spirit de glumă. În răstimpuri se face ocolul pieței, feciorii cumpărându-le fetelor ”puiul târgului”, turtițe cu oglinzi, mărgele, brățări. Veselia se trăiește intens și strălucește pe toate fețele. Nimeni nu ar bănui că în dimineața următoare toate aceste Zâne și Feți-Frumoși își vor dezbrăca hainele cu argint și își vor lepăda zurgălăii și cloapele cu pene de păun și vor alerga să mulgă vacile, să secere holdele, să cosească fânețele sau să se dedice cu sârguință uneltelor de brodat și de țesut”. [1]

După schimbarea sistemului în 1948, în fiecare an la Sărbătoarea Rusaliilor evenimentul ce dăinuia de zeci de ani în satul nostru își schimbă denumirea în ”Târgul portului popular”. La târg încep să participe numeroase formații artistice din regiune, care, pe lângă ofranda portului popular, o aduc și pe cea a dansurilor și a manifestațiilor folclorice. De asemenea, la manifestare participă renumitele femei țesătoare de la Vătava, Filea, Bistra Mureșului sau alte sate din împrejurimi.

Locul de bază, unde se obișnuia să se organizeze târgul, era centrul satului, lângă biserică, acolo unde se află în zilele noastre parcul de agrement. Acesta era nucleul, dar de fapt, tarabele se întindeau și în spațiile adiacente: pe locul de dincolo de Valea Satului, în zona din spatele cabinetului medical actual, în arealul pe care se află actuala Primărie, cel al școlii de azi, sau în curte la sătenii din zonă (Ion Linii sau Valeria Cotului). Tot de Rusalii feciorii organizau și ”jocul de la șură”, informația fiind primită de la dna. profesoară Cengher Cruciţa.

Odată cu terminarea procesului de cooperativizare, în 1962, cu creșterea nivelului ocupațional al sătenilor, târgul începe să se țină doar în Duminica Rusaliilor iar locul de desfășurare era terenul de fotbal recent înființat în zona cânepiștilor pe un teren deposedat de la chiaburul George Dechi.

În perioada anilor 1950-1960, târgul se ținea în marțea Rusaliilor, de dimineață se făcea clacă la cosit cu feciorii, evenimentul începând după terminarea muncii, când se adunau fetele și feciorii de prin alte sate. După anii 1970, ”Târgul portului popular”, cum era denumit atunci, devine unul dintre evenimentele de tradiție ale zonei, alături de ”Târgul fetelor” de la Gurghiu sau ”Târgul cireșelor” de la Brâncovenești. Manifestarea se organiza de primărie în colaborare cu Cooperativa de Consum, care asigura împreună cu celelalte unități cooperatiste de acest gen din zonă, hrană gătită și băutură la tarabele de profil, unde se serveau delicioșii mici, grătare, fleici și mult apreciata bere de Reghin. Se mai găseau înghețată, diverse dulciuri pentru copii în standurile specializate. Primăria dădea autorizație de funcționare comercianților diverși ce vindeau produse industriale sau alimentare, meșterilor artizani și posesorilor de hintă, sau celor ce aveau alte jucării distractive sau dispozitive folosite pentru înveselirea copiilor, mecanisme făcute, în special de romi.

Dintre toate elementele ce asigurau distracția la târg, îmi amintesc și acum de celebra roată a norocului, reprezentată de o masă, pe care era o pușcă din lemn, ce avea o țeavă în care era un glonț cu un cui în vârf. În fața puștii din lemn, la era o roată împărțită în mici arcuri de cerc ce aveau scrise diverse cifre. În funcție de locul în care nimerea cuiul puștii de lemn, locul inscripționat cu o cifră avea corespondent o jucărie cu valoare redusă de obicei, iar posibilitatea de a câștiga un premiu mare era foarte mică. Proprietarul roții norocului, era un țigan care avea grijă ca obiectele puse în joc să coste mai puțin decât plata de 1 leu pentru o tragere la țintă. Desigur, sunt mulți care își amintesc și de celebrul Hopa Mitică, sau de mingile din rumeguș ce aveau un elastic și pendulau în palmă, de fluierele și goarnele cumpărate de pe tarabe, diversitatea jucăriilor sporind de la an la an.

După anii 1980 apar și fotografii ambulanți ce îți imortalizau participarea la eveniment pe peliculă. Cei mai încântați erau copiii, care voiau să fie fotografiați pe căluți din lemn sau alături de alte obiecte distractive. Pozele nu se făceau imediat, ci erau trimise prin poștă destinatarilor.

Tot în perioada comunistă se alocă o altă parcelă din arealul comunei pentru amenajarea unui alt teren de fotbal, în zona veche luând amploare activitatea economică prin construirea balastierei. Organizarea târgului are loc și în prezent în această locație.

În anii 1980-1990 evenimentul de Rusalii începea cu un spectacol organizat pe scenă, în spate fiind o mică anexă a SMA-ului, chiar la intrarea către târg, pe partea stângă. Se puneau scaune din lemn, spectacolul începea cu ansamblurile de copii ale școlii din sat, urmând apoi să își desfășoare programul ansamblurile mari, de feciori, de la noi din sat sau din satele

învecinate. Scena era micuță și nu era obiceiul de a se invita soliști de marcă, ci doar persoanele talentate din localitate, și rar din județ, cum ar fi Ansamblul Mureșului. Îmi amintesc și acum de cântecele soților Marga, de acordeonul colegului de școală Mitică sau de solistul Gheorghe Mureșan, cântăreț celebru la acea vreme, membru al Ansamblului Mureșul din Târgu Mureș. Versurile cântecului ”Pe Mureș în jos și-n sus” făceau să crească mândria localnicilor:

”Pe Mureș în jos și-n sus
Nu-s fete ca-n Rușii-Munți... ”

Dupa Revoluţie evenimentul capătă valenţe noi, diversificate, complexe, atât din punct de vedere comercial cât şi cultural, fiind organizat de Primărie şi C.L. În zilele noastre Târgul se desfăşoară pe parcursul a două zile, respectiv Sâmbăta şi Duminica Rusaliilor. Pe plan cultural, în ultimele trei decenii, mulţi invitaţi de notorietate la nivel judeţean sau naţional ne-au călcat pragul, încântând publicul prin prestaţii de excepţie (diverse ansambluri artistice profesioniste de muzică şi dans popular, soliști renumiţi, trupe sau cântăreţi de muzică modernă, trupe de circ etc). Din cauza pandemiei Covid19 ultimul Târg s-a organizat in 2019, urmând ca evenimentul să fie reluat, probabil, în anul 2022.

1) Vasile Netea,”Mureşul Superior – Vatră de cultură românească ”, Ed. Cuvântul, 2006, pag.78-79

VI. ISTORIA SATULUI

1) Epoca străveche

Procesul apariției și dezvoltării speciei umane, antropogeneza a avut loc în epoca paleolitică. Studiile recente arată că integrarea spațiului carpato-dunărean în arealul geografic în cuprinsul căruia s-au desfășurat etapele timpurii ale procesului s-a făcut destul de devreme. Apariția hominizilor în Europa este fixată de specialiști acum 1 500.000- 1 000.000 ani. Continentul european se pare că a fost leagănul omului de Neanderthal, ce a dispărut în urmă cu 35.000 de ani, el fiind succedat de Homo sapiens sapiens, care se apreciază că a emigrat în urmă cu 50.000 de ani spre Europa din regiunile subsahariene, el fiind creatorul culturilor paleoliticului superior. Apar cele dintâi unelte făurite de mâna omului, acestea evoluând de la o epocă istorică la alta, în funcție de evoluția umană, a îndeletnicirilor tot mai complexe de la o epocă la alta. Pe teritoriul României cele mai vechi urme de activitate umană, după opinia specialiștilor, s-au găsit la Bugiulești (zona Olteniei), urme ce au o vechime de aproximativ 2.000.000 de ani, constatându-se utilizarea unor unelte din os și piatră, ce nu avea urme de prelucrare intenționată.

În paralel cu diversificarea uneltelor, locuitorii s-au extins pe tot teritoriul românesc, în paleoliticul superior omul deplin format se remarcă prin perfecționarea tehnicii de cioplire a pietrei, acest lucru permițând obținerea lamelor de silex (cremene) și confecționarea de noi unelte. În perioada finală a paleoliticului, când are loc retragerea ultimilor ghețari și clima intră într-un proces de încălzire, datorită faptului că vânatul mare s-a retras spre nord se perfecționează tehnica de vânătoare necesară capturării animalelor mai mici și mai iuți, apare arcul cu săgeți, e domesticit câinele etc și în paralel, pentru asigurarea mijloacelor de subzistență, culegerea plantelor începe a completa sursele de hrană, deși nu putem vorbi încă de practicarea agriculturii în acea perioadă.

Mezoliticul, epoca de tranziție la piatra șlefuită și perforată, cuprinsă în perioadele 9500- 9000 și 7500- 7000 de ani în urmă, reprezintă o trecere în ceea ce privește practicarea agriculturii pe teritoriul României, prin cele două culturi (tardenosiană și Schela Cladovei). Apar unelte ca săpăliga și brăzdarul confecționate din corn de cerb, inventate odată cu trecerea la cultivarea semințelor ale căror boabe au fost inițial culese din natură. Uneltele de vânătoare și prelucrarea produselor din vânat se perfecționează, de asemenea are loc domesticirea animalelor (printre care și porcul), iar așezările încep să fie întărite cu șanțuri de apărare (cultura Schela Cladovei).

Am arătat la subcapitolele ”Flora” și ”Fauna” evoluția din timpuri preistorice a componentelor vieții pe meleagurile noastre. Având în vedere varietatea în ultimele mii de ani, bogăția din natură, putem aprecia că posibilitatea existenței hominizilor ancestrali în arealul actual al satului e cât se poate de plauzibilă, vânatul exista din belșug, la fel și o multitudine de plante și arbori ce puteau constitui hrana străvechilor locuitori. Neoliticul, epocă ce are ca trăsătură de bază noua tehnică a șlefuirii pentru obținerea uneltelor din piatră, se caracterizează primordial printr-un nou mod de viață, bazat pe o economie reală, prin cultivarea plantelor și creșterea animalelor, obținându-se bunuri și produse. Cultivarea planelor era îndeletnicirea predilectă a femeilor, ca unealtă principală folosită, fiind bățul, ulterior apărând săpăligile din corn și topoarele din piatră. Când erau necesare defrișări, pentru a se obține noi suprafețe agricole, aceste activități grele erau făcute de către bărbați. Se cultiva grâul, orzul și meiul, rezervele pentru anotimpurile reci erau păstrate în vase mari pentru provizii. Din punct de vedere cronologic, pe teritoriul României, începutul acestei epoci se situează aproximativ între 6600 î. Hr. și 3500 î. Hr. culturile preistorice din spațiul carpato- dunărean făcând parte din ceea ce Marija Gimbutas denumește ”Old European Civilization” (Vechea civilizație europeană).

În neolitic, se înregistrează progrese în ceea ce privește confecționarea uneltelor, generalizându-se tehnici de șlefuire, perforare și înmănușare a acestora, se dezvoltă meșteșugurile casnice. După împletitul răchitei, prelucrarea cremenii, osului, cornului de cerb cunoscute din epoci anterioare, se inventează și apar altele noi: olăritul, torsul și țesutul. Începe extragerea sării, respectiv extragerea și prelucrarea primelor metale, apar seceri cu lame din silex sau obsidian, râșnițe simple, respectiv plugul primitiv, cu brăzdare din corn de cerb și piatră. Tot în neolitic se îmbunătățește arhitectura locuințelor, iar teritoriile agricole sunt scoase în afara zonei locuibile, de asemenea, au loc mutații în plan religios și se acordă o atenție deosebită culturii strămoșilor.

Elementele materiale ce dovedesc existența unei populații pe actualul teritoriu al județului Mureș în neolitic (5500- 2200) au fost descoperite pe teritoriul a peste treizeci de localități situate între Valea Mureșului și văile Târnavelor, arătând existența unei civilizații dezvoltate în zonă, distingându-se în funcție de caracteristicile ceramicii șase culturi, cel mai posibil valea Mureșului superior putând fi încadrată în Cultura Cucuteni- Ariușd, cele mai apropiate descoperiri arheologice ca areal datate din acele vremuri fiind la Reghin.

După cum am arătat anterior, pe Valea Mureșului, la Deda, Pietriș și Morăreni, ulterior alăturându-se și Rusii Munți, olăritul se practica din cele mai vechi timpuri, posibil chiar din neolitic, meșteșug păstrat cu sârguință

mii de ani, vasele făcându-se din suluri de lut, încolăcite după formele dorite și apoi modelate cu mâna.

În neoliticul târziu exploatarea aramei începe să ia amploare, fiind primul metal folosit de vechile civilizațiile ca materie primă pentru confecționarea unor unelte sau pentru obiectele de podoabă purtate de femei, dar resursele metalurgice vor fi valorificate pe deplin mult mai târziu când noile cunoștințe tehnologice vor duce atât la folosirea minereurilor de cupru, cât și la realizarea și obținerea bronzului, care este un aliaj de cupru și cositor, sau alte materiale neferoase. Începe să se schimbe aspectul așezărilor prin delimitări clare de locuințe, lăcașuri de cult sau ateliere, aspect ce pune în evidență o specializare a activităților productive. Pe plan social apar elitele, grup dominant în cadrul comunității cum ar fi defrișările pentru extinderea suprafețelor agricole pentru a fi cultivate.

Pe la mijlocul mileniului al-III-lea î. Hr. pătrund în spațiul carpato-dunărean- pontic populații pastorale nomade și seminomade, în mai multe valuri, din stepele situate în nordul Mării Negre și din zona Mării Caspice, dintr-un motiv de ordin climatic, marcat de lungi perioade de secetă. Ca rezultat al procesului de indo-europenizare, în epoca bronzului se vor delimita mari grupuri etnice, unul dintre acestea fiind tracii. Pătrunderea triburilor păstorești destramă societatea neolitică strâns legată de cultivarea primitivă a plantelor care decade, creșterea animalelor devenind ocupația principală a oamenilor. După o perioadă de tranziție de aproximativ 600 de ani (2500-1900 î. Hr.) denumită a ”aramei”, neoliticul face loc unei noi epoci, cea a bronzului.

Aproape un mileniu bronzul a fost materialul principal din care se confecționau armele, uneltele de lucru sau obiectele de podoabă, între 1800-700 î. Hr. De asemenea, paralel cu acest material rezultat din aliajul aramă și cositor, plumb sau alte metale neferoase, începe dă apară prelucrarea aurului. Cea mai mare înflorire a metalurgiei bronzului are loc în Transilvania, dovada fiind depozitul de la Uioara, județul Alba, ce conține 5000 de obiecte de bronz și cântărește peste o tonă. Deoarece era un material scump, iar tehnologia nu era la îndemâna oricui, uneltele de piatră continuă să fie folosite în paralel cu cele noi, până târziu în epoca bronzului.

În noua epocă și agricultura cunoaște un real avans. Începe să se folosească pe scară largă plugul de lemn, ceea ce dă posibilitatea cultivării pământului pe suprafețe întinse, acestea fiind defrișate în prealabil cu ajutorul topoarelor de bronz și cu ajutorul focului uneltele sunt folosite mai eficient în prelucrarea mai rapidă a lemnului. De asemenea, apar carele trase de vite, înlesnind transporturile. În funcție de centrele metalurgice se constată apariția unor ”centre comerciale” ce înlesnesc schimbul de produse între triburi din diverse părți ale Transilvaniei.

Este evident faptul că terenul prielnic pentru cultivarea plantelor și creșterea vitelor, pădurile bogate în diverse esențe de lemn, cu o floră și faună abundente, au făcut ca arealul pe care se află satul Rusii-Munți să fie locuit din timpuri foarte străvechi. Prezența oamenilor în depresiunea Văii Mureșului este atestată de o serie de dovezi arheologice ancestrale descoperite în localitățile din apropiere. Diverse urme trace din epoca bronzului, cum ar fi: unelte, arme, vase, podoabe, obiecte de cult au fost descoperite în urma săpăturilor arheologice în peste 40 de localități din actualul județ Mureș. O descoperire arheologică de mare importanță o constituie după situl de bronz de la Suseni tot aici fiind descoperite seceri, topoare, târnăcoape, cuțite, iar printre descoperirile arheologice din acest sit amintim celebra ”Fibulă de la Suseni”, simbol ce apare pe actuala stemă a județului Mureș.

În acea epocă străveche, comunitatea locală era organizată pe baza patriarhatului, fundamentul economic al acestuia fiind familia, ea stăpânind vitele crescute sau uneltele întrebuințate. Alături de proprietatea colectivă apare cea privată, apărând treptat diferențieri de avere. În plan spiritual credințele magice primitive tind să se transforme în sisteme religioase, cu un număr limitat de zeități, Soarele fiind principala zeitate venerată în această perioadă simbolul soarelui găsindu-se în ornamentarea pieselor de bronz, a ceramicii, a vetrelor rituale. Apare în cadrul triburilor categoria preoților ca exponente umane ai voinței divine, iar cultul se practică în temple special amenajate în ritul funerar, alături de inhumație începe să fie practicată incinerația, aspect ce reflectă o nouă viziune despre viață și moarte, credința în nemurirea sufletului. Cea mai importantă cultură locală a epocii bronzului, în zona noastră, este Cultura Sighișoara – Wintenberg, prezentă în centrul Transilvaniei. În jurul anului 1400 î.Hr. în spațiul carpato-danubian pătrund grupuri nomade răsăritene, iar sinteza etno-cultură din acele vremuri a dus la formarea unui impresionant număr de triburi pe care grecii le vor denumi prima dată ca denumire etnică – traci (Thrax). Cele mai vechi mențiuni despre traci datează din epoca miceniană, ei apărând apoi în epoca homerică (sec. VIII î. Hr.) Tracii sunt menționați în sec. V î. Hr. de Herodot, care susține că aceștia reprezintă neamul cel mai numeros după inzi, fiind divizați în mai multe triburi ce poartă denumirea ținutului în care locuiesc. De asemenea, sunt menționați de Euripide într-una dintre tragediile scrise de el, apoi de Tucidide, istoricul războiului peloponeziac, conform informațiilor din diverse surse, preponderent literare, fiind cunoscute numele a peste 100 de triburi tracice.

2. Daco-geţii – elemente definitorii

Momentul şi modul de individualizare a geto-dacilor din lume tracilor este încă
insuficient clarificat, informaţiile referitoare la tracii nordici, populaţie preponderentă în spaţiul carpato- dunăreano- pontic, apărând relativ târziu. Ştiri referitoare la populaţiile de timpul Daciei apar fragmentar în opera lui Hecate din Milet (aproximativ 550-470 î. Hr.), Stephanos din Bizanţ (sec.VI î. Hr), Hellanicos din Mitilene, ultimii doi amintind de crobizi şi trizi,două triburi ce au locuit în Dobrogea. Cel ce aminteşte prima dată de geţi este istoricul elen Herodot, folosind acest termen pentru locuitorii din zona Dunării Inferioare, în lucrarea ce se referă la conflictele dintre sciţi şi perşi, la expediţia lui Darius I – 514 î.Hr., treptat această denumire extinzându-se pentru a denumi populaţia din întreaga Dacia. Termenul de ”dac” va fi folosit abia la mijlocul sec. I î. Hr. la Caesar (De Bella Gallia, VI, 252).

Dacii şi geţii sunt de fapt unul şi acelaşi popor, acest adevăr fiind confirmat de Strabon care afirmă că ”dacii au aceeaşi limbă cu geţii”. De asemenea, Dio Cassius afirmă că indiferent de denumirile tribale, cu toţii aveau numele generic de daci. Ca ţară, Dacia se pare că a fost menţionată pentru prima dată pe harta lui Agrippa din sec I î. Hr, deşi ca nume se regăseşte la Plinus şi Tacitus, Geţia neapărând în izvoare scrise.

Limba geto-dacă făcea parte din grupa răsăriteană a familiei lingvistice indo-europene, fiind înlocuită treptat cu latina, resturile rămase din limba veche fiind foarte puţine (1100 antroponime, 900 toponime şi 57 denumiri de plante medicinale).

Informaţii despre credinţele religioase ale populaţilor traco-geto-dace sunt aproximative şi numeroase. În virtutea informaţiilor transmise de ”părintele istoriei” Herodot, tracii adorau pe ”Ares, Dionysos şi Artemis” cu toate acestea regii lor îl venerau pe Hermes, considerându-se descendenţi ai acestuia (interpretatia graeca). Începând cu Homer se considera Tracia ca fiind patria lui Ares, zeul războiului şi având în vedere faima privind însuşirile războinice ale tracilor se poate admite că un zeu de gen Ares să se fi aflat în fruntea panteonului divin, cu posibilitatea ca la origini, această zeitate să fi fost un zeu al cerului şi apoi al furtunii. Conform opiniilor lui Mircea Eliade, Artemis ar o divinitate chtoniană analogă zeiţelor trace Bendis sau Kotyto, ceea ce evidenţiază la vechii traci mitul hierogamiei dintre zeul furtunii şi Mama Pământ, Dionysos (denumirea tracă- Sabos sau Sabazios) fiind fructul acestei uniuni. În onoarea acestui Dionysos trac se organizau ceremonii în munţi, la timp de noapte, la lumina făcliilor, în acordurile unei muzici zgomotoase (lovituri în cazane de bronz, fluiere şi altele), credincioşii, mai ales femeile se dedau unor dansuri dezordonate,

având în mâini șerpi, ce îi erau consacrați lui Sabazios, pumnale sau tirsuri. În momentul ajungerii la extazul divin al comuniunii cu supranaturalul se sacrificau animale alese pentru acest scop, ”sfâșiindu-le și mâncându-le carnea crudă”. Despărțirea sufletului de corp obținută prin experiențe extatice au dus la convingerea că unele triburi trace au ajuns să creadă în nemurire, exaltând moartea și depreciind existența.

Potrivit lui Herodot, geții se credeau nemuritori, convingerea lor fiind că ei nu mor și că cel ce se stinge se duce la Zamolxis, acesta din urmă fiind numit cu termenul de ”daimon”, o creatură ce la greci era situată între oameni și zei. Zamolxis ar fi fost un vechi sclav de origine tracă al lui Pitagora, care eliberat s-a întors în Dacia cu multe cunoștințe și bogății, unde ”a pornit să îi civilizeze” pe ai lui. I s-a construit o sală de primire unde îi primea pe cei mai de seamă oameni din comunitate, învățându-i că sunt nemuritori și după ”trecere” se vor bucura de fericire desăvârșită. A pus să i se construiască o locuință ” subpământeană” în care a coborât și a locuit timp de trei ani, tracii considerându-l mort, apoi a revenit în cel de-al patrulea an, determinându-i pe aceștia să creadă în cele spuse de el. Despre nemurire Herodot ne-a furnizat date și în legătură cu ritualuri specifice legate de Zamolxis la fiecare al patrulea an zeului îi era trimis un sol cu scopul de a menține vie legătura cu divinitatea lor.

În versiunea lansată de Strabon care citează porțiuni din opera lui Poseidonios din Apameia Zamolxis, sclavul lui Pitagora a învățat de la maestrul său, nu despre doctrina imortalității, ci despre elemente privind astrele Strabon adăugând la aceasta o călătorie a zeului în țara magică, Egipt. Ulterior, Zamolxis este asociat la conducerea țării în calitate de mare preot și profet de către rege, retrăgându-se ulterior într-o peșteră pe culmea muntelui sacru Kogainon, identificat ipotetic cu Dealul Grădiștii (Grădiștea Muncelului) pe care se află ruinele sanctuarelor de la Sarmisegetuza Regia. Predominarea cultului zamolxian este identificată de existența pe teritoriu vechii Dacii a unor grote rituale şi puțuri votive amenajări subterane ale unor complexe de cult. De asemenea, sanctuarele din lemn și piatră, altarele din lut, ofrandele atestă cultul focului, al vetrei, al apelor sau pădurilor, totul raportat însă la concepția nemuririi zamolxiene reflectată și în etica războinicilor tineri, lupii daci- uniți camaradereşte și spiritual printr-un scenariu mitico-ritual tradițional. Steagul dacilor era capul de lup.

Concluzia finală ce o tragem din cele prezentate mai sus este că religia traco-geto-dacilor, deci și a stră-străbunilor ce au locuit pe meleagurile satului nostru cu mii de ani în urmă era una politeistă, la fel ca la celelalte popoare indo-europene.

Istoria politică a geto dacilor în secolele XI- II î. Hr. este evidențiată primordial în izvoare grecești, iar pe unele le-am evidențiat anterior. Legat

de Transilvania, avem primele informaţii despre o uniune de triburi dacice în Transilvania condusă de Oroles, acesta înfruntând cu succes pe bastarnii de neam germanic ce se stabiliseră în Moldova prin secolul III î. Hr. şi care au încercat să treacă munţii. Este posibil ca strămoşii daci ai ”rusenilor” să fi fost membri ai unui trib component al uniunii, având în vedere poziţionarea geografică a vechii aşezări şi posibile zone ale câmpurilor de luptă. Spre sfârşitul secolului II î.Hr. se vorbeşte despre regele Rubobostes şi creşterea puterii dacilor în vremea lui, astfel începe să se coaguleze un centru de putere geto-dacică în Transilvania, act ce va avea ca finalitate unificarea statală înfăptuită de Burebista mai târziu.

3. Epoca de la Burebista la Decebal şi epoca romană

Între domnia lui Burebista şi cea a lui Decebal societatea geto-dacică atinge un stadiu ridicat de civilizaţie ce poate fi comparat cu cel al altor civilizaţii antice, îndeosebi cele aflate la graniţele lumii greco-romane. Structura fundamentală a societăţii geto-dace nu a fost împărţită în sclavi şi stăpâni de sclavi, geto- dacii necunoscând instituţia sclaviei, aceasta nedepăşind faza patriarhiei. Izvoarele antice (Diocassius, Petrus Patricius, Iordanes) evidenţiază existenţa a două principale categorii sociale: tarabostes (pileati-aristocraţia militară şi sacerdotală) şi capillati (kometai, comati – oameni de rând, nenobili). Structura economiei se baza pe comunităţile săteşti pastoral- agricole. Prin analogie cu realităţile asemănătoare altor zone se poate deduce că principala relaţie de dominare prin care nobilimea îşi exercita puterea asupra oamenilor de rând era una economică, ce consta într-un tribut ce putea îmbrăca anumite forme: produse, bani, muncă sau prestarea la nevoie a serviciului militar. Exista un control regal asupra exploatărilor aurifere. Societatea geto-dacă a cunoscut o variantă a modului de producţie tributal, prin îmbinarea puternicelor rămăşiţe gentilico-tribale, elemente de sclavaj patriarhal şi pe alocuri, germeni ai feudalismului.

Acest mod de producţie este depăşit, într-o etapă superioară în perioada epocii fierului, cu preponderenţă în a doua epocă, denumită ”La Tene ” prin trecerea la o economie bazată pe monedă, relaţii strânse şi îndelungate cu lumea elenistică sau alte popoare, prin constituirea unui sistem religios propriu.

În jurul anului 82 î. Hr şi-a început domnia Burebista, întemeietorul statului geto-dac, cel care a reuşit să îşi impună treptat autoritatea asupra triburilor şi uniunilor de triburi, unificându-le.

După toate probabilităţile Burebista a fost conducătorul uniunii de triburi ce îşi avea reşedinţa în cetatea de la Costeşti- Cetăţuie, la sud de

Orăştie şi era situată în zona muntelui sfânt Kogaionon ce avea mari zăcăminte de minereu de fier, în acelaşi timp fiind în apropierea Văii Mureşului şi a Munţilor Apuseni pe care îi stăpânea, cel mai probabil exercitându-şi conducerea regală şi asupra triburilor dacice din zona noastră. În virtutea informaţiilor dintr-un text al lui Strabon, Burebista a ajuns în fruntea neamului său ”istovit de războaie dese” pe care l-a înălţat atât de mult prin exerciţii militare, abţinere de la vin şi ascultare de porunci, încât, în câţiva ani, a făurit un stat puternic care a ajuns să fie de temut chiar de romani.

Statul lui Burebista era o monarhie cu un pronunţat caracter militar, un rol important în conducerea lui ajutându-l preoţimea. Marele preot Deceneu era un fel de vicerege ce îi va urma lui Burebista la tron în urma asasinării acestuia în anul 44 î. Hr. datorită unei conspiraţii puse la care de şefii uniunilor tribale regionale nemulţumite de unele măsuri în planul centralizării statale impuse de regele geto-dac.

După dispariţia lui Burebista statul se scindează în cinci părţi sub conducere locală, nucleul statal din Munţii Orăştiei continuând să existe sub conducerea lui Deceneu şi apoi a lui Comosicus, Coryllus, Scorilo şi Duras Diurpaneus, tot de aici pornind scânteia ultimei unificări a geto-dacilor.

A doua jumătate a secolului I d. Hr se evidenţiază prin lupta geto-dacilor împotriva expansiunii romane. Creşterea pericolului cuceririi de către Roma aduce necesitatea unirii geto-dacilor într-un singur stat pentru o mai bună coordonare şi organizare militară. Acest proces se realizează în a doua jumătate a secolului I d. Hr, în timpul domniilor lui Duras şi Diurpaneus – Decebal. Statul lui Decebal (86-106 e.n.) cuprindea Transilvania, Oltenia, Muntenia şi Moldova, reunind 12 triburi. Puterea regală era asemănătoare cu cea a primului rege geto-dac, aceasta concentrând puterea politico-militară, judecătorească şi religioasă. Izvoarele istorice amintesc de o a doua dominaţie în stat, diferită de cea religioasă, cu funcţii politico-militare, un ”sfat” al regelui.

Sunt puşi dregători în fruntea agriculturii, alţii să coordoneze armata sau cancelaria regală unde se întocmeau documente şi se trimiteau soli la neamurile vecine, la Roma sau spre alte regate.

În perioada clasică a civilizaţiei geto-dace, ce începe la jumătatea sec. II î. Hr. şi se încheie în primii ani ai sec II e. n. se constată un progres semnificativ faţă de timpurile anterioare, având loc o uniformizare a civilizaţiei pe întreg teritoriul locuit de populaţia geto-dacă. Această etapă se caracterizează prin dezvoltarea tuturor ramurilor economice (agricultură, meşteşuguri, transporturi şi altele), intensificarea circulaţiei monetare, trocul fiind folosit din ce în ce mai puţin. Progresele de mai sus se datorează primordial îmbunătăţirii tehnologiilor în metalurgia fierului. Creşterea

demografică duce la apariția de așezări tot mai numeroase. Pe lângă clasicele sălașuri rurale, cum probabil erau cele de pe actualul teritoriu al satului răspândite pe văi, terase de râuri, poieni impresionante sunt așezările de tip fortificat de tipul ”oppidum”, numite de localnici și ”dave”, centre politico-economice religioase și militare ale unor triburi sau uniuni de triburi, integral sau parțial fortificate, situate pe forme de relief înalte, unele amplasate pentru a controla drumurile circulate.
La sub capitolul ”Așezarea și evoluția culturii materiale am prezentat pe larg aspecte legate de civilizația pe teritoriul satului în diverse etape istorice.

Sistemul de apărare al statului dac aproximativ de un secol a presupus un efort deosebit, fiind construite sau reconstruite în etapa clasică nu mai puțin de nouăzeci de fortificații. Religios, descoperirile arheologice atestă existența de sanctuare sau temple cu rol cultic, însă majoritatea așezărilor dace obișnuite aveau un loc sacru anume, lipsit de construcții monumentale, unde se desfășurau ceremonii închinate zeilor. Un rol important în viața de zi cu zi l-a avut și arta decorativă. Ceramica, feroneria, podoabele realizate din bronz sau metale prețioase, plastica din lut ars făcute cu măiestrie acasă sau în ateliere specializate dovedesc înclinația spre frumos și existența de meseriași și artiști locali pricepuți. Săpăturile arheologice dovedesc cunoașterea de către daci a scrisului, aceștia utilizând la început alfabetul elen, apoi pe cel latin, utilizarea scrierii fiind absolut necesară în relațiile diplomatice, în administrație sau pentru riturile religioase. La Sarmisegetuza s-au descoperit blocuri de calcar având săpate pe ele litere grecești, iar într-o locuință poligonală s-au găsit cioburile unui vas de cult de formă conică, pe pereții căruia era ștampilat ”DECEBALVS” și ”PER SCORILO”, în traducere însemnând ”Decebal, fiul lui Scorilo”.

Scrierea nu era răspândită în lumea geto-dacică, ea fiind folosită cum am arătat de preoți, la cancelaria regală și în relațiile diplomatice. Descoperirile arheologice și diferite izvoare scrise atestă existența cunoștințelor de botanică, astronomie și medicină empirică, ”Iordanes” informându-ne de activitatea lui Deceneu, ce i-a învățat pe geto-daci ”aproape toate ramurile filozofiei”, etică, științele naturii, astronomie, botanică. Preocuparea pentru botanica farmaceutică și medicină empirică se întâlnesc pe tot cuprinsul Daciei, fiind transmisă din generație în generație. Nivelul cunoștințelor medicale la vârf în lumea geto-dac[este evidențiat de celebra trusă medicală descoperită la Sarmizegetuza, ce conținea vase pentru medicamente, un bisturiu, o pensetă și o plăcuță vulcanică cu proprietăți astringente sau de descoperirea unor cranii ce prezintă urme clare ale practicării trepanației.

Legat de ritul de înmormântare acesta se evidențiază în perioada mijlocie a epocii fierului prin morminte de incinerație precum și de cele de

inhumație în tumul. În a doua epocă a fierului practica incinerației devine predominantă, arderea făcându-se într-un loc special (ustrinum) sau pe locul mormântului. La înmormântare se organizau banchete și dansuri funebre, sacrificii umane uneori sau se aduceau ofrande.

Începând cu primul secol al timpurilor creștine Dacia se integrează cultural tot mai evident în ”orbis Romanus”, lumea romană, integrarea teritorială efectivă, producându-se în urma a patru mari confruntări militare, problema finalizându-se în anul 106 e.n. de către împăratul roman Traian, războaiele din 101-102, respectiv 105-106. Traian s-a născut pe 18 septembrie 53 d.Hr., în Italica Santiponce, în provincia Betica (Andalsia) din Spania. Urmează cariera militară ca simplu soldat, calităților militare adăugându-se și cele umane, având un deosebit simț justițiar. Devine consul în anul 91, în 97 ”Legatus Augusti”. Deși devenise împărat, el se întoarce la Roma abia în vara anului 99 d. Hr., rămânând să își continue misiunea la frontiere, în acest interval făcând și o călătorie de inspecție la Dunăre, luând măsuri de întărire a pozițiilor și efectivelor militare în cele două Moesii, măsuri ce dădeau intenția unei noi expediții romane în Dacia după cea din 87 d. Hr. a generalului Fuscus, soldată cu un eșec pentru romani sau cea din anul 88 d.Hr. când generalul Teltius Iulianus învinge pe daci la Tapae. Calitățile diplomatice ale lui Decebal sunt puse în evidență prin pacea încheiată în anul 85 d. Hr. de Domițian, acesta, forțat de numite circumstanțe, fiind nevoit să accepte pacea cu regele dac.

Istoria războaielor daco-romane o cunoaștem din cărțile de istorie școlară sau de specialitate, deci nu voi extinde subiectul. Pe scurt, în primăvara anului 106, romanii cuceresc Sarmizegetuza în urma unui asediu. Decebal fuge împreună cu o escortă și se ascunde în munți. Este urmărit de un detașament de călăreți romani, conduși de Tiberius Claudius Maximus. Pentru a nu cădea viu în mâinile dușmanilor Decebal s-a sinucis, lucru atestat de piatra funerară de la Filippi a ofițerului roman ce se afla în fruntea cavaleriei urmăritoare, ofițerul ce a adus împăratului Traian capul și mâna dreaptă a lui Decebal, acestea fiind duse la Roma și arătate poporului. Romanii capturează uriașe cantități de aur și argint ascunse în albia râului Sargetia, adică Streiul de azi, din surse pe baza trădării nobilului Bicilis, acelaşi care ar fi dat romanilor și planurile cetății. Se spune că Bicilis și-a plătit scump trădarea, doi dintre copii fiind uciși, iar lui i s-au scos ochii și a fost lăsat să trăiască într-un mare chin.

Pe cea mai mare parte a teritoriului dac a fost organizată provincia Dacia. Ținuturi ca Maramureșul, Crișana, nordul Moldovei nu au fost niciodată ocupate de romani, continuând să fie locuite de dacii liberi. Provincia Dacia, până la retragerea Aureliană a fost organizată succesiv de strămoșii lui Traian.[1]

Legat de satul Rușii Munți, având în vedere poziția geografică și resursele economice, cel mai probabil arealul acestuia a fost locuit din timpuri străvechi, încă de pe vremea lui Burebista și mai mult ca sigur, de pe vremea lui Decebal. Teritoriul actual al comunei este cunoscut sub denumirea de ”Cetate”. Termenii de ”Cetate” și ”Subcetate,, îi întâlnim în izvoare folclorice și pe teritoriul comunei Deda, primul evidențiind un loc întărit și retras în Munții Gurghiului, în preajma vârfului Zăspad la circa 15-20 km de centrul satului. Este posibil ca acest loc să fi fost ridicat înainte de cucerirea Daciei de dacii liberi sau cel mai probabil după cucerirea ei, de către romani, pentru ca locuitorii să se poată retrage în voie, în caz de invazii. Cucerirea Daciei și transformarea ei în provincie romană a dus la împletirea celor două civilizații, determinând o nouă înflorire economico-socială a acestor meleaguri ce și-a pus amprenta asupra întregii evoluții istorice ulterioare a societății în acest spațiu geografic. În hărțile pe care sunt trasate granițele Daciei Romane se menționează că acestea au trecut prin depresiunea Gurghiului, la gura Defileului Deda-Toplița, fără a intra în munți, cum ar fi Valea Sebeșului (satul Sebeș de azi). De aici, dacii liberi veniți pe văi au atacat deseori cuceritorii romani.[2]

Pentru a apăra zona Mureșului Superior de atacurile dacilor liberi sau alte invazii, romanii construiesc la Brâncovenești un castru, probabil pe vremea împăratului Traian, fortificație ce avea o panoramă amplă, atât către Defileul Mureșului, până la Deda- Bistra, cât și către Valea Gurghiului. În acest castru e pusă garnizoana romană ”ala I numeri Illyricorum”, fapt atestat printr-o ștampilă ce se află pe o cărămidă gasită în secolul al XIX-lea.[3] Piatra din castru a fost folosită ulterior la construirea castelului de la Brâncovenești sau de localnici ca material de construcție la casele particulare. Odată cu slăbirea puterii imperiale romane locuitorii acestor zone s-au alăturat dacilor liberi veniți de peste munte, contribuind la șubrezirea statală, lucru ce a culminat cu retragerea romanilor din Dacia, începând cu anul 271 pe vremea împăratului Aurelian. Procesul de romanizare a zonei, influența romanilor la noi a fost extrem de puternică, lucru demonstrat de diferitele obiecte aparținătoare Muzeului Etnografic local, obiecte ce reflectă prin simbolistica ancestrală începuturile și strânsa conviețuire daco-romană, continuitatea poporului român pe aceste locuri.

După cucerirea Daciei, civilizația romană pătrunde în toate sferele vieții provinciei, ea fiind un succes după mai bine de un secol și jumătate de stăpânire, fiind determinată de o serie de factori: administrația, armata, comerțul, urbanizarea, recrutarea locală, circulația oamenilor, a produselor, a ideilor, căsătoriile mixte, cultura, religia și altele. Imediat după cucerirea Daciei, în provincie are loc o colonizare masivă și organizată, resursele de aici fiind extrem de atrăgătoare, obiectivul principal urmărit de imperiu,

fiind crearea cu rapiditate a unei comunități nord- dunărene puternice. Acordarea dreptului latin și ulterior, a celui de cetățenie romană prin ”Constitutio Antoniniană” dată de Caracalla în 212 d. Hr. dorința autorităților de a deveni cetățeni romani cu dezavantajele ce decurgeau de aici, au reprezentat factori stimulatori ai romanizării. Procesul nu s-a realizat uniform, existând diferențe sesizabile de la oraș la mediul rural din zona castrelor la regiuni mai puțin dezvoltate de la centru politic către ținuturile periferice. Romanizarea a fost intens în zonele vestice și centrale ale Transilvaniei, deci și în depresiunea noastră.

Elementele romanizate se retrag de la orașe în mediul rural, după ”retragerea aureliană”, constituind formele de civilizație elevate, aducând cu sine limba latină, modul de viață roman și credința creștină. Se formează o masă compactă de populație romanică, latinofobă și creștină, extinsă și asupra dacilor liberi, prezentă la venirea sclavilor.

Romanizarea lingvistică a Daciei se realizează prin răspândirea cu repeziciune după cucerire a limbii și scrierii latine, noua limbă neavând în cea dacică, autohtonă, un concurent puternic, dovadă fiind cele aproximativ 3500 de inscripții latine descoperite, ea devenind limba oficială.

În arhitectură sau celelalte domenii ale creației artistice se observă influențe variate originare din diferite regiuni ale imperiului, de asemenea, autohtonii vor prelева de la colonialiști simbolurile Lupoaicei și gemenii, atestate cel mai aproape de noi în relieful sculptural descoperit la Brâncovenești.

În timpul domniei împăratului Aurelian are loc retragerea armatei și administrației din provincia Dacia, la sud de Dunăre, motivația fiind, după toate probabilitățile, intenția de a se consolida granița imperială de-a lungul Dunării, atacurile frecvente ale goților făcând dificilă și costisitoare păstrarea provinciei. Așa cum reiese din izvoarele scrise, odată cu legiunile și administrația s-a retras doar acea parte a populației ale cărei interese erau legate de imperiu, discuțiile apărute în legătură cu o presupusă retragere în masă, un exod al populației, fiind pure speculații, ce țin mai degrabă de pasiuni naționaliste și politici tendențioase.

De altfel, legat de aceste teorii și strict de arealul Văii Mureșului Superior cum anume ne-am putea imagina o migrare de oameni la scară largă, purtând care, animale și multe altele în acele vremuri până la sud de Dunăre ? Acest lucru este o utopie! Desigur, au plecat conducătorii zonei, armata din castrul de la Brâncovenești, dar nu marea masă mai mult sau mai puțin romanizată aflată pe aceste meleaguri.

Procesul de formare a poporului român reprezintă o problemă de bază a istoriei noastre ca popor. Sintezele daco-romană și romanică s-au dezvoltat în trei etape. În intervalul sec I î. Hr.- sec II d-Hr. are loc etapa contactelor preliminare dintre cele două civilizații, respectiv cea de-a doua etapă

coincide cu intervalul stăpânirii romane, când procesul de romanizare se desfășoară intens și organizat. Cea de-a treia etapă cuprinsă între retragerea aureliană și sec. VII d.Hr. se caracterizează printr-o generalizare a procesului romanizării, dar în condițiile socio-economice și istorice din epoca marilor migrații de populații, spațiul de formare al poporului român încadrându-se în acela al romanității orientale.

Începând cu secolul al VIII-lea d. Hr. la nordul Dunării, în jurul arcului carpatic se constată, fără dubii, cristalizarea unei civilizații originale proprii numai populației românești, element oglindit atât pe plan material cât și spiritual, rădăcinile daco-romane evidențiind pe deplin caracterul și vechimea. În perioada de trecere de la sclavagism la feudalism zona satului nostru nu apare în documente, ea probabil depinzând în continuare de Imperiul Roman de răsărit.[4]

Unii contemporani ai împăratului Constantin cel Mare și urmași ai acestuia au emis ipoteza că sub Constantin fosta provincie a lui Traian ar fi fost alipită din nou la imperiu. Nu există dovezi clare, cert este însă faptul că prin, și din, aceste posesiuni romane imperiale de la sud de Dunăre pătrund în interiorul Daciei abandonate politico- militar, cel mai probabil și pe Mureșul Superior oficial oameni, mărfuri, curente culturale, creștinismul devenind religie de stat sub Împăratul Constantin și mai ales graiul latin popular chiar dacă teritoriul vechii Dacii, deci și al Transilvaniei, era mereu invadat de goți sau alte popoare barbare din spațiul din nordul Mării Negre și al gurilor Dunării ori carpii, populație de origine daco-getă ce împreună cu alte triburi dacice și sarmate pătrund într-o mai mare sau mai mică măsură pe teritoriul fostei provincii. Cum am mai spus mai înainte, legat de teoriile cum că în cursul celor două războaie daco-romane populația autohtonă ar fi fost extirpată, alungată sau vândută, sau că odată cu retragerea aureliană ar fi avut loc un exod masiv la sud de Dunăre, le exclud cu desăvârșire, argumente fiind destule în istoriografia noastră.[5]

Logic, cum și-ar fi putut părăsi dacii romanizați, cei liberi ce presupunem că se aflau în munți, având în vedere granița imperială, sau sclavii ce s-au eliberat, satele, vetrele strămoșești, să coboare pe văile munților odată cu retragerea pentru a căuta o nouă locație în sud, având în vedere și aspectul că relațiile dintre daci și romani nu au fost extrem de cordiale în acest răstimp de dominație efectivă, dovadă fiind răscoalele dese ce au avut loc, unele punând în pericol stabilitatea și autoritatea imperială.

Mileniul I al erei creștine e caracterizat în spațiul carpato-dunărean ca o perioadă ce se caracterizează prin consolidarea și dezvoltarea obștilor sătești daco-romane și apoi vechi de tip românesc ce aveau o organizare internă proprie. Caracteristica de bază a structurii obștii sătești românești era stăpânirea în devălmășie a pământului, a hotarului satului, întregul teren

agricol fiind în proprietatea obștii și periodic împărțit prin tragere la sorți, membrilor comunității-folosirea în comun a pășunilor, pădurilor, bălților, apelor curgătoare și terenurilor nelocuite.

Obștea era condusă de ”sfatul bătrânilor”, format din cei mai înțelepți oameni, în general mai în etate, ai comunității. ”Sfatul bătrânilor” în colaborare cu ”adunarea satului”, cele două instituții de organizare socio-politică rurală trebuiau să asigure păstrarea ordinii, să adune dările, să rezolve conflictele diferendele dintre localnici, având de asemenea atribuții religioase și militare. În fruntea obștilor erau aleși conducători capabili numiți juzi sau cnezi. Se formează treptat ”jus valanicum”, obiceiul pământului, norme de drept cutumiar ce stabilesc organizarea și ordinea socială, proprietatea individuală sau colectivă, modul de folosire a pământului, relațiile de familie și altele. Se constituie instituții de judecată proprii după rânduielile locale, se instituie dări și pedepse concepute conform tradițiilor locale.

În intervalul sec. VI-VIII treptat, în cadrul obștilor apar diferențieri sociale, liderii aleși dobândind o situație materială mai bună față de restul comunității.

Diferențierea socială, desprinderea unei categorii conducătoare în cadrul obștilor, formarea claselor sociale specifice feudalismului este un proces valabil pentru întreg spațiul locuit de români. Căpeteniile obștilor devin proprietarii pământului comun și ai loturilor țărănești iar producătorii direcți, țăranii ce îl cultivă devenind dependenți și trebuiau să presteze față de stăpâni obligații de tip feudal.[6]

4. Epoca feudală

La fel ca pe întreg teritoriul românesc și în zona noastră, în vremea feudalismului timpuriu se formează din rațiuni diverse nevoia de apărare etc ”uniunile de obști” denumite de Nicolae Iorga ”romanii populare” ce vor sta la baza constituirii cnezatelor și voievodatelor ca noi formațiuni politice. În paralel cu acestea unele obști supraviețuiesc sub formă autonomă. Primele informații privind organizarea politică prestatală a românilor se referă la Transilvania și sunt cuprinse în Gesta Hungarorum, lucrare scrisă de Anonymus, cronicarul narator al regelui Ungariei, lucrare concepută la sfârșitul secolului al XII-lea, autorul folosind și informații de la sfârșitul secolului al XI-lea sau alte izvoare, ca tradiția orală, încă vie la acele vremuri, acestea stându-i la îndemână în calitate de mare demnitar. Pentru spațiul transilvănean, începând cu secolele IX-X o importanță majoră o are pătrunderea maghiarilor în Europa Centrală la sfârșitul secolului al IX-lea și evoluția ulterioară a acestui proces. Izvoare apusene, bizantine sau slave

surprind tocmai în intervalul de timp corespunzător pătrunderii maghiarilor în spaţiul românesc, stadiul avansat de formare la noi a unor state feudale timpurii (formaţiuni prestatale). Populaţia autohtonă opune rezistenţă, remarcându-se voievodatele lui Glad, Solanus, Menumorut sau Gelu.

Deşi în jurul anului 1000 ungurii stăpâneau deja cursul mijlociu al Mureşului, moartea regelui Ştefan creează complicaţii interne ce au avut ca rezultat instituirea stăpânirii pecenegilor şi apoi cumanilor în Transilvania. După domolirea luptelor interne din regatul maghiar are loc cucerirea treptată a Transilvaniei. Pe lângă cucerirea treptată a Transilvaniei. Pe lângă cucerire directă se recurge şi la alte două metode de atingere a acestui scop, solicitându-se pe de o parte colaborarea altor populaţii şi în acelaşi timp, sunt atraşi de partea cuceritorilor conducătorii locali, cnezi şi juzi, cărora li se garantează menţinerea privilegiilor ce le avea deja în cadrul obştilor sau li se promit altele, în plus.

Un rol important la avut colonizarea de populaţii în spaţiul transilvănean. Secuii sunt aşezaţi aici de regii arpadieni, aceştia fiind o populaţie rezultată din amestecul unor mase de origine turcică, după o convieţuire îndelungată în Pannonia împreună cu maghiarii. Iniţial aşezaţi în Crişana, ca apoi, pe timpul regelui Géza al II-lea să fie strămutaţi unde trăiesc şi astăzi, cu misiunea apărării trecătorilor din Carpaţii Orientali, preponderent împotriva cumanilor.

În zona Carpaţilor Meridionali are loc din aceleaşi considerente colonizarea saşilor, cu o latură importantă, în cazul lor de latură economică. Colonizarea a avut loc în sec al XII-lea din iniţiativa aceluiaşi rege Géza al II-lea, saşii fiind grupuri de populaţie germanică din Flandra, de pe valea râului Masella, alţii din Luxembourg, ultimul lor grup colonizator, cel mai bine organizat provenind din Saxonia, zonele locuite de ei fiind părţile Sibiului, Bistriţei, Braşovului, Târnavelor, Mureşului şi altele.

Cucerirea Transilvaniei de către Ungaria se încheie în secolul al XIII-lea, regele maghiar Andrei al II-la acordând Ţara Bârsei Ordinului cavalerilor teutoni.[7]

Aspecte privitoare la prima atestare documentară a satului Ruşii Munţi sau alte documente de atestare a evoluţiei vieţii social economice, a creşterii demografice au fost prezentate pe larg în capitolele anterioare, pentru a nu mai repeta nu voi mai face referire şi sinteza anumitor elemente referitoare perioadei feudale până la cuprinderea satului în cadrul Regimentului II năsăudean de graniţă. În primele pagini ale capitolului Dinamica populaţiei (elemente de demografie istorică) am arătat, făcând trimitere la ”Urbariul” din 1554 prestaţiile pe care erau obligaţi supuşii să le efectueze către nobili. La acea vreme, cneazul (Kenesius) ce administra satul nostru, fiind ”mărturisitor” în faţa conscriptorilor privind numărul de

supuşi şi îndatoririle localităţii, era Ion Chyapko, în Urbariu apărând cu numele de ”cneazul din Maioreşti” el prestând activitatea respectivă atât pentru maioreşteni şi ruseni cât şi pentru satele Morăreni, Deda şi Filea. Ceea ce trebuie specificat este faptul că cele mai multe sate înscrise în Urbariu, inclusiv Ruşii-Munţi, nu fac parte întregi dintr-o moşie, ci numai părţi din ele, putând concluziona că restul se găseau sub alte stăpâniri, folosindu-se termenii de ”possessio totalis”, întreg sau ”porcio” (porţiune), cu alte cuvinte mai mulţi nobili puteau avea moşii pe arealul aceluiaşi sat, acest aspect menţinându-se pentru localitate până la cuprinderea ei în Regimentul II năsăudean de graniţă. După cum am specificat odată cu cuprinderea în miliţia de graniţă a avut loc şi despăgubirea domnilor de pământ pentru satele expropriate şi delimitarea bunurilor grănicereşti prin ordin gubernial, ca urmare a intervenţiei Consiliului aulic de război de la Viena. În acest sens era necesară organizarea unei conscripţii locale pentru a se stabili moşiile si posesorii acestora.

Conform conscripţiei din anul 1766 localitatea Ruşii-Munţi, situată în fostul comitat Turda, a fost proprietatea a 25 de nobili. Supuşii şi jelenii acestora plăteau un anumit număr de zile de robotă în natură sau prin intermediul relutului, în bani şi prin intermediul dărilor, un anumit număr de şindrile şi grinzi. De asemenea, plăteau micile dări din zeciuială, din fructe şi animale. Terenurile alodiale ale lui Baltazar Bánfi au fost:

a) un teren arabil în zona Camnie Hurca, cu o recoltă de 5 găleţi şi 2 sferturi;
b) un teren arabil în zona La Silerie cu o recoltă de o găleată;
c) o fâneaţă alodială, la Poiana Tomii, cu o recoltă de 10 care de fân şi alta în Râtul cel

Mare, cu o recoltă de 6 care de fân. Păduri se pare că u avea în proprietate, specificate clar.

Sunt menţionate la pagina 84 din conscripţie că la acea vreme ar fi existat următoarele păduri comunale: La Secătura Spătarului, Rogina Opăcel, La Poiana Sebişelile, Arşiţa şi Şantul cu specificarea ”quae, siquidem sylvae communes fuerint, usus earum cunctis Possesorum,ut et Incolis liber et comunnis erat ; indeproventus e glande perceptors a proportione Posseorii major Posseoratus pars subdividebat” din care rezultă şi nobilul ar fi trebuit să aibă o parte din pădurea comunală.

De altfel, se menţionează ”deoarece pădurile erau comune, folosirea lor de orice posesor, ca şi locuitor, era liberă şi comună, orice folos şi ghindă căpătate, ca posesor al marii stăpâniri era divizat în părţi” .Muntele Dealul lat apare cu 4807 jug, cu un venit curat anual de 319 florini şi 49 cruceri.

Terenuri comunale au fost:

a) în teritoriul de sus o fâneață cu o recoltă de 3 care de fân, zona Oleșeiu de Sus;
b) la Oleșeiu de Jos o fâneață cu o recoltă de 4 care de fân;

Utilizarea terenurilor de fâneață de mai sus, după 1766 a fost concesionată ca plată preotului din sat, înainte de integrarea localității în miliția grănicerească capii de familie trebuind să achite această plată feudalului. În conscripție, pe lângă cele două fânețe mai apar 2 parcele de fâneață cu o recoltă de 18 care de fân, aparținând satului, ce erau folosite la ”iernarea taurului” și apoi, terenurile acoperite cu tufișuri Rogina și Opăcel, ce au fost atribuite ca pășuni comunale. Localitatea a primit de la administrația militară în proprietate ca păduri comunale parcelele Sebișelele, Arșița și Sanțul situate în hotarul satului. Păduri comunale au fost, conform afirmațiilor bătrânilor din sat, un munte acoperit cu jnepeniș ce se întindea până la vârful muntelui Zăspad, unde începeau pădurile alpine ale familiei Bánffi.

Acești codri au fost proprietăți comune ale grănicerilor, nobililor precum și ale tuturor localnicilor. Veniturile din jeruirea ghindei au fost împărțite proporțional, iar lemnul necesar era procurat fără plată, deci se decide ca și pe viitor utilizarea pădurilor să se facă fără plată, conform părerilor reprezentanților de atunci ai satului, zonele împădurite La Călcătura Spătarului și La Poiană nu mai există, ca atare, de aceea, și acestea, la militarizare au fost conscrise sesiunilor urbariale ale grănicerilor. Parcelele de pădure ale satului acoperite cu tufișuri nu au fost înscris în urbariu, fiind cedat pentru pășunatul vițeilor.

Astfel, se decide ca pe viitor să-i fie acordate localității Rușii-Munți posesiunea părților de pădure ce îi revin. Sebișelele, Arșița și Șanțul, alături de acestea atribuite ca și sesiuni pădurile Fânețe, Secătura Spătarului și La Poiană, în schimb părțile de pădure Rogina și Opăcel să fie cedate statului.

Dintre regalii, crâșmărit era astfel practicat încât supușii să vândă băuturile nobililor pentru scăderea dărilor. Situația se schimbă în timpul administrației militare când o parte a veniturilor fondului de prevente a fost folosit pentru scopuri școlare, menționându-se dreptul liber de crâșmărit timp de trei luni, această practică rămânând și în viitor.

Vânătoarea și pescuitul nu sunt cuprinse în urbariu, aceste drepturi fiind permise tuturor locuitorilor, rămânând așa și pe timpul administrației militare.

Dreptul la morărit a fost practicat de nobili numai parțial în morile lor, unii supuși având în proprietate morile lor. Nu reiese dacă aceștia plăteau ceva pentru această proprietate pe vremea nobililor însă odată cu administrația grănicerească acest drept a fost aplicat astfel încât cel ce dorea să ridice o moară avea nevoie de aprobare de la regiment și trebuia să

plătească o dobândă lunară pe morărit. Taxele ce se vor strânge vor fi vărsate în viitor, până la achitarea lor integrală, în beneficiul înaltului erariu.

Conscripția nu face mențiuni privind dreptul la păşunat pe vremea nobililor, în perioada graniței militare acesta fiind liber pe pârloage în pădurile montane. În timpul existenței graniței militare tăierea lemnelor a fost liberă pentru orice scop și în toate pădurile, localitatea, satul, solicitând comisiei de urbariu acest drept care a reglementat favorabil îndeosebi pentru pădurile cedate localității. Jeruitul ghindei a fost practicat de către nobili în pădurile rusenilor, de aceea el a fost, este și va rămâne și pe viitor liber în pădurile comunale, o modificare la acest drept fiind adusă abia în anul 1824 printr-o hotărâre silvică, pentru o mai bună administrare a codrilor. Prediul Corhățel, ce aparține de Rușii-Munți a fost dintotdeauna o proprietate a familiei Rhédei, deși nu s-a păstrat vreun act de donație. Partea de sus a acestuia alcătuită din câteva fânețe cu o recoltă de 12 care de fân și un teren arabil, de un sfert de găleată de recoltă, erau în proprietatea supușilor familiei Rhédei. Partea de jos care nu era potrivită nici măcar pentru păşunat, împreună cu pădurea Făget, care conținea lemn de conifere potrivit pentru fabricanții de lemne era în proprietatea familiei Rhédei. Deoarece situația ambiguă a acestor proprietăți dădea motiv constant de neînțelegeri, grănicerii au cumpărat prediul în întreg de la familia Rhédei contra sumei de 300 de florini şi l-au împărţit între ei, acesta rămânând în beneficiul acestora. [8]

5. Regimentul II românesc de graniță de la Năsăud 1764-1851

Instituția graniței militare este extrem de veche în istorie. O întâlnim în Imperiul roman, cu preponderență în epoca târzie a acestuia când împărații romani aşezau diferite populații barbare ca ostaşi agricultori, ce aveau ca sarcină paza frontierelor imperiale, ea evoluând de la stat la altul, de a un ev la alt ev, în funcție de condițiile social-politice și economice.

Aşezarea turcilor în Peninsula Balcanică în anul 1356 și expansiunea lor continuă vor necesita măsuri speciale de apărare pentru popoarele din Europa Centrală şi de Est. În 1463 regele Ungariei, Matei Corvin, acordă azil creştinilor fugiți din Balcani, colonizându-i în comitatele Licca și Korbavia, cu misiunea de a apăra granițele cu turcii, dându-le în schimb pământ agricol și scutire de dări. O dezvoltare ulterioară a graniței militare are loc în sec. al XVI-lea pe vremea lui Ferdinand I al Austriei, acesta aşezând pe uscocii alungați de otomani în regiunea Varazdin pentru apărarea frontierei, acestora adăugându-li-se apoi alte grupuri de fugari, ceea ce face ca după pacea de la Karlowitz din 1699 să se formeze în aceste regiuni ale Imperiului habsburgic trei generalate de graniță.

Organizarea graniței militare în Transilvania are loc în perioada 1762-1766, fiind determinată de alte cauze decât acelea ce au dus la înființare acesteia în alte părți ale imperiului. În a doua jumătate a sec. al XVIII-lea Imperiul Otoman era într-un proces de decădere, deci nu este reală părerea că regimentele ardelene a fi fost înființate pentru a apăra hotarele de turci.

Adevăratele motive de întemeiere a acestui cordon grăniceresc în estul imperiului sunt o rezultantă a condițiilor economice și sociale, dar și politice ale provinciei transilvănene, ținând cont de necesitățile epocii respective.

În primul rând, austriecii, prin crearea unei forțe militare capabile să asigure ordinea și securitatea internă, vor căuta să consolideze dominația asupra arealului ardelenesc, acesta fiind amenințat deseori și amintim aici răscoala lui Francisc Rákőcsi (1703-1711), revolta condusă de călugărul Sofronie (1759-1761) sau alte mișcări populare. În al doilea rând forța militară nou înființată putea fi o armă, dacă era nevoie, și împotriva nobililor sau a altor factori de conducere locali care manifestau o opoziție fățișă, uneori dură față de conducerea centrală austriacă. Alt factor care a influențat decizia înființării regimentelor românești a fost întărirea unirii religioase, știindu-se că în aceste regimente erau primiți inițial doar români greco-catolici, încercându-se o separare a ortodoxiei locale de cea rusească sau din Principate, respectiv un element deloc neglijabil, necesitatea opririi emigrării populației românești peste munți, care, uneori avea proporții îngrijorătoare datorită oprimării de către feudali sau alte cauze. Grănicerii trebuiau, de asemenea, să împiedice comerțul de contrabandă, iar sub aspect sanitar la combaterea bolilor molipsitoare aduse din est, organizându-se, cum am arătat într-un capitol anterior, în cazul ciumei, carantine. Ca forța militară organizată, regimentele puteau fi folosite în războaiele purtate de imperiu pe diverse fronturi, sporind capacitatea militară imperială, fără cheltuieli suplimentare.

Pentru a pune în practică proiectul extinderii instituției militare grănicerești în Transilvania, din Banat până în Bucovina, la 10 martie 1761 comandant al trupelor din Ardeal este numit Nikolaus Adolf von Buccow pentru a studia posibilitățile înființării regimentelor, a prezenta un proiect în acest sens și a restabili ordinea grav amenințată de conflictele religioase din zona, urmând acest lucru prin forță în octombrie, în același an, prezentând consiliului aulic de război din Viena planul de înființare grăniceresc, ce prevedea constituirea a două regimente românești de infanterie și a unuia de dragoni, respectiv a trei regimente secuiești de infanterie, componenta acestora fiind de 3000 de soldați pentru un regiment de infanterie și 1000 de soldați pentru cel de dragoni. Proiectul generalului Buccow este aprobat

la 20 ianuarie 1762, cu o revizuire de reducere a regimentelor secuieşti la două, de către Consiliul aulic de război, în aprilie al aceluiaşi an, aprobat de Împărăteasa Maria Tereza. Buccow e numit comisar pentru înfiinţarea graniţei militare transilvănene. Procesul va fi unul anevoios, nobilimea manifestând o opoziţie îndârjită. De altfel, guvernatorul Ladislau Kemény s-a exprimat categoric împotrivă, susţinând că proiectul ar trebui validat de Dieta, de aceea el e destituit şi înlocuit cu Bucow care e investit preşedinte al guvernului. Alţi opozanţi importanţi au fost cancelarul Gabriel Bethlen, de altfel Cancelaria Aulică transilvăneană de la Viena reprezinta interesele nobilimii ce nu putea vedea cu ochi buni formarea unei pături militare libere din sânul unei naţiuni "tolerate" sau patriciatul săsesc ce nu voia să renunţe la satele româneşti de pe aşa numitul Pământ Crăiesc, situaţia satelor din Valea Rodnei fiind un exemplu cert. Deşi permisiunile de înrolare erau ispititoare şi ţăranii au privit cu rezerve militarizarea. La început au fost militarizate 21 de sate din Valea Rodnei, iar de pe Valea Şieului, Nuşfalău (azi) Mărişel şi Sântioana în 1762.

Datorită tensiunilor apărute în rândul grănicerilor, datorită nerespectării unor promisiuni certificate la înfiinţare, acestea culminând cu răscoala de la Salva, ce s-a soldat cu condamnări la moarte şi pedepse, la 16 martie 1764, Împărăteasa Maria Tereza a emis patenta în care stabilea clar nu numai obligaţiile ci şi drepturile grănicerilor români, iar generalul Buccow este înlocuit cu mareşalul Siskowici. Acesta dă dovadă de mai multă atenţie în a înţelege psihologia latină a românilor. Din ordinele lui, ofiţerii rigizi sunt schimbaţi, în locul acestora au fost aduse cadre superioare din Tirol şi Italia ce au reuşit cu uşurinţă a învăţa limba română. Menţionăm doar pe locotenent- colonelul Carol Enzenberg, comandant de regiment şi căpitanul Antonio Cosimelli ce au avut o largă popularitate în rândul localnicilor, apărând interesele satelor grănicereşti şi drepturile individuale ale militarilor. În anul 1764, Regimentul de dragoni e redus la două escadroane, soldaţii din celelalte şase fiind repartizaţi la companiile Regimentului II de infanterie.

Pentru a extinde cordonul militar grăniceresc în anul 1764 au fost militarizate încă cinci sate de pe Valea Şieului : Monor, Gledini, Şieului Mic, Budacului Român şi Ragla, precum şi două sate aparţinătoare Văii Mureşului: Ruşii-Munţi şi Morăreni. Cum am arătat într-un capitol anterior cele şapte sate aparţineau nobililor Kemény şi Bánffy. Aceştia sunt chemaţi la Sibiu pentru a se pronunţa asupra condiţiilor de cedare a satelor.

Memorialistul Halmágy István arăta în scrierile sale că celor doi nobili li s-a dat clar de înţeles că cedarea localităţilor pentru militarizare nu poate fi evitată. Într-un document din 1766 se arată că aceştia au fost despăgubiţi pentru domeniile expropriate, iar delimitarea bunurilor

grănicerești s-a făcut prin Ordin gubernial, ca urmare a intervenției Consiliului Aulic de Război de la Viena. Nu avem dovezi privind modul răscumpărării, cert este încă faptul că locuitorii au fost eliberați din iobăgie, primind statutul de soldați grăniceri.

Concomitent cu organizarea Regimentului II de graniță, din care făcea parte și localitatea Rușii-Munți și care număra acum 30 de sate, se organizează Regimentul I românesc de graniță în sudul Transilvaniei cu sediul la Orlat, precum și cele două regimente de infanterie secuiești și cel de husari.

În 1764 Curtea de la Viena a emis Statutul pentru regimentele secuiești de graniță, iar în 1766 Statutul privind regimentele românești, putându-se considera că odată cu acestea activitatea de înființare a miliției grănicerești s-a încheiat.

Statutul, denumit și regulament, constituia legea fundamentală privind modul de desfășurare a activității regimentelor, în el fiind stabilite drepturile și îndatoririle grănicerilor, dreptul de proprietate și succesiune, justiția și organizarea regimentelor. Statutul poate fi citit și studiat pe îndelete în Anexa 2 a lucrării ”Istoria Regimentului II Românesc de Graniță”, autor dr. Ioan Pop, lucrare din care sunt conspectate de altfel elementele esențiale ale acestui capitol. Uniforma soldaților din cele două regimente românești, constă conform lui Alphons von Wrede (Istoria armatei cezaro-crăiești) din tunici lungi, de culoare cenușie deschisă, iar după 1769 din stofă neagră, cu epoleți de culoare roșie la Regimentul II. Pe cap se purta un chipiu (csáko), iar ofițerii, în afara serviciului militar, purtau pălării. Uniforma s-a schimbat uneori în privința stofei, a nasturilor sau a epoleților, ea rămânând în esență aceeași. Ca exemplu, la Regimentul II românesc de graniță, unde erau și “rusenii”, în 1807, epoleții aveau culoarea verde papagal, pantalonii de culoare albastru deschis, nasturi albi și veston brun. Grănicerii își procurau uniforma pe cheltuiala lor, la început în familie, ulterior acest lucru făcându-se în schimbul unei sume de bani prin comisiile economice de echipament.

Regimentul II românesc de graniță a avut de la înființare un efectiv de 3000 de soldați, adică 3 batalioane, arealul fiind împărțit teritorial în circumscripții, pe campanii, numărul acestora ridicându-se la 12. Sediile de companii erau în comunele mari, acestea fiind conduse de câte un căpitan sau căpitan-locotenent și nu au avut un caracter permanent, fiind adesea schimbate. La început, aceste sedii erau în localitățile: Năsăud, Telciu, Feldiu, Rodna, Salva, Monor, Rebrișoara, Mocod, Sângiorz, Rușii-Munți, Zagra și Maieru, corpul ofițeresc cuprinzând în 1776 un număr de 44 ofițeri de grade diferite: un colonel, un locotenent colonel, 10 căpitani, 2 căpitani-locotenenți, 24 locotenenți și sublocotenenți, un topograf, un auditor

(judecător), un capelan, un chirurg, un stegar și un șef al închisorii. Năsăudul este declarat ca sediu permanent al regimentului în anul 1778. [9]

Înființarea regimentelor, așa cum am arătat, de altfel, la capitolul ”Evoluția vieții economice” a adus schimbări importante în viața locuitorilor satelor grănicerești pe tărâm economic, cultural și social. Se înregistrează progrese majore în dezvoltarea agriculturii, în creșterea animalelor, în dezvoltarea legumiculturii, a pomiculturii și apiculturii, în exploatarea pădurilor, dezvoltarea comerțului, în construirea de drumuri și poduri, de școli, de locuințe pentru ofițeri, precum și în organizarea administrativă.

În anul 1776 se delimitează definitiv munții și pășunile date în folosință încă din 1770, acestea fiind și astăzi în proprietatea localității Rușii-Munți, deși unele se află pe teritoriul altor județe.

Deoarece o mare parte dintre cheltuieli era suportată de comunele grănicerești, conducerea regimentului era preocupată de consolidarea economică a acestora. Soldații de rând nu erau dedicați tot timpul serviciului militar, ci în perioade de timp, cum le venea rândul, în restul timpului ocupându-se cu agricultura sau alte treburi casnice.

Rușii-Munți a fost de sediu de companie, comandantul acesteie având reședința la noi, până în 1771, dupa acest an sediul mutându-se în Budacu Român. În anul 1816 se face o nouă reorganizare, comuna grănicerească Rușii-Munți fiind evidențiată ca făcând parte din Compania I, alături de Monor, unde s-a stabilit sediul companiei, Morăreni și Gledin.

Pentru a se evita conflicte și litigii între comune s-au făcut cărți funciare. De asemenea, după cum am mai evidențiat, din veniturile districtului năsăudean s-au creat mai multe fonduri:

1. Fondul de prevente necesar nevoilor administrației grănicerești, administrat de o comisie economico-militară;

2. Fondul de mondire înființat în 1830, destinat acoperirii cheltuielilor pentru procurarea uniformelor militare;

Acest fond, în 1851, la desființarea graniței militare ave o valoare de 28.435 florini și a fost destinat pentru copiii de grăniceri ce urmau studii mai înalte, primind denumirea de fond de stipendii.

3. Fondurile școlare comunale, cuantumul lor fiind între 2000-4000 de florini în

raport cu numărul populației comunelor.

Eficiența acestor fonduri s-a făcut simțită până la Al Doilea Război Mondial. La Rușii- Munți, între cele două conflagrații mondiale, elevii care au urmat școli medii sau superioare au primit burse, dar nu un număr foarte mare, deoarece în acele vremuri puțini elevi ajungeau în acele instituții de învățământ. [10]

Serviciul militar era prestat de bărbați între 17-50 de ani, împărțiți în trei categorii și anume: în serviciu, capabili de serviciu și incapabili de serviciu. Cei între 50-60 de ani nu plecau pe front, dar puteau fi chemați să presteze servicii mai ușoare: curier poștal, santinele, pază la cordon sau altele¨

Între anii 1820-1830 erau în serviciu activ 2264 de persoane în întreg districtul. În vreme de război, numărul lor era mult mai mare, astfel, ca exemplu, în timpul campaniilor lui Napoleon în 1812, numărul soldaților activi, fără ofițeri la număr, s-a ridicat la 3074. [11]

Grănicerii năsăudeni au participat la 3 campanii importante (împotriva prusacilor pentru mostenirea bavareza 1778-1779, împotriva Turciei - 1788-1791, împotriva francezilor - 1792-1815) primit botezul focului în 19 octombrie 1779, luptând împotriva prusacilor la Troppou, evidențiindu-se prin curajoase fapte de arme, batalie in care reusesc sa cucereasca doua transee inamice cu pierderi importante umane. [12]

În războiul ruso-turc din perioada 1779-1791, la care din anul 1778 a participat și Austria, obligată a da ajutor Rusiei, Regimentul II românesc de graniţă având un efectiv de 3420 de oameni va participa activ, pentru paza districtului rămânând doar rezerviştii şi invalizii. În anul 1778 năsăudenii au luptat, alături de alte trupe imperiale la luptele de la Dorohoi, Fălticeni, Baia, Larga, Botoşani, Hârlau, Adjud sau alte localităţi. În 1789 primesc ordinul de a apăra Pasul Branului, pe unde turcii voiau să pătrundă în Ardeal, evidenţiindu-se mai ales în luptele de la Valea Muierii din 8 aprilie. De asemenea, în septembrie, acelaşi an, susţin lupte grele cu turcii la Câmpulung. În mai 1790 au luptat la Turnu Măgurele făcând parte din trupele generalului Kray, iar în iunie la Giurgiu când regimentul reuşeşte să despresureze trei regimente austriece de linie. După pacea de la Siştov (24 iulie 1791) au revenit la sediul regimentului din Năsăud 2202 oameni din 3420 care plecaseră în lupta contra turcilor în 1789, restul de 1218 căzând în luptă. [13]

Coeziunea în funcționarea serviciului grăniceresc era dată de respectarea disciplinei militare, fapt ce s-a făcut simțit pe câmpurile de luptă, în nouă decenii de activitate năsăudenii au participat la 20 de campanii și 133 de bătălii.

La începutul războaielor napoleoniene (1792-1815), în luna aprilie 1793, Regimentul II românesc de graniţă a primit ordin să mobilizeze trei companii , care împreună cu alte trei din Regimentul I românesc de graniţă să formeze un batalion sub comanda locotenent-colonelului Stojanich. Năsăudenii au primit ordin să lase paza graniței în grija veteranilor și recruților iar la 9 mai au pornit în marş forțat spre câmpurile de luptă din Occident.

Printre ofiţerii români din cadrul regimentului năsăudean participanţi la campanie sunt menţionaţi : locotenentul Jarda, sublocotenenţii Berariu şi Gălan, precum şi numeroşi subofiţeri.

La 19 august 1973 batalionul românesc va lua parte la primele lupte în jurul localităţii Landau fiind încadrat împreună cu un batalion de secui şi alte trupe imperiale în coloana a doua sub comanda mareşalului-locotenent, prinţul Waldek. După unele lupte de hărţuiala la 21 august se dă un atac general împotriva francezilor, pe cinci coloane. Francezii sunt respinşi de batalionul român, coloana a doua din care făceau parte înaintând către Biligheim, acoperind aripa stângă. În zilele ce au urmat au loc lupte grele purtate de românii îndeosebi la Bergzabern unde îţi apăra cu eroism poziţiile de luptă, cauzând printr-un foc puternic pierderi mari inamicului ce atacase cu forţe mult superioare. Între 11 si 14 septembrie au loc lupte dure în valea Bundenthal la care au participat şi năsăudenii, evidenţiindu-se îndeosebi locotenenţii Berariu şi Karp ce reuşesc să asedieze împreună cu soldaţii din subordine şi să cucerească fortificaţii duşmane.

În aceste lupte a căzut sublocotenentul Viteazul împreună cu 18 sodaţi, căpitanul Carol Richter cu şase soldaţii fiind luaţi prizonieri. Luptele vor continua cu îndârjire în decursul lunii octombrie pentru cucerirea liniei strategice de la Weisenburg.

Asaltul decisiv are loc în ziua de 15 octombrie, evidenţiindu-se în mod deosebit, trăgătorii de elită din cadrul batalioanelor românesc, secuiesc şi sloven ce au provocat mari pierderi umane francezilor, astfel că în seara aceleiaşi zile austriecii au intrat in Weisenburg. Între primele trupe ce au intrat în cetate se afla şi un detaşament român condus de sublocotenentul Berariu. Francezii se retrag spre Strasburg iar în zilele următoare grănicerii români sub comanda locotenentului Gratze, împreună cu alte trupe imperiale îi scot pe inamici din pădurea Strasburg, stegarul Gălan, în fruntea altui detaşament de grăniceri dând năvală asupra inamicului, provocându-i pierderi importante. La Händh, aflaţi în avanposturi, grănicerii batalionului românesc rezistă cu succes unui puternic atac inamic, cu preţul a mulţi morţi şi răniţi. În luna noiembrie a aceluiaşi an, printr-o mobilizare masivă, fiind încorporaţi toţi francezii apţi a purta arme de la 18 la 25 de ani, aceştia reiau ofensiva generală la 16 noiembrie sub conducerea generalului Pichegru împreună cu armata de Mosela. La 18 noiembrie, în pădurea Krauder-Wald din apropiere de Strasburg locotenentul Jarda cu grănicerii săi s-a împotrivit vitejeşte unui puternic atac inamic fiind rănit împreună cu 18 soldaţi, alti 11 căzând în luptă. Luptele vor continua în această regiune în lunile noiembrie şi decembrie, armatele franceze fiind superioare numeric şi ca artilerie. La 12 decembrie în padurea de la Hagenau grănicerii români s-au luptat eroic şi stegarii Itul şi Deveanu, respectiv sublocotenentul Berariu au fost lăudaţi

printr-un ordin de zi al generalului Wurmser, comandantul suprem al armatei austriece de pe Rin. Armata austriacă de pe Rin aflându-se într-o situaţie grea din cauza luptelor neîncetate, a lipsei hranei, îmbrăcămintei şi, îndeosebi a încălţămintei cere întăriri în trupe din partea ducelui de Braunschweig care nu i se pot acorda din cauza lungimii liniei de front necesar a fi apărată.

În aceste condiţii trupele austriece, între care si batalionul român, se vor retrage la sfârşit de decembrie peste Rin, intrând în cantonament de iarnă. În decursul campaniei din anul 1793 batalionul combinat românesc a avut pierderi importante, ce s-au ridicat la 14 ofiţeri şi 475 soldaţi şi subofiţeri morţi, răniţi dispăruţi şi prizonieri. Pentru completarea trupei la 10 noiembrie acelaşi an se pune în marş de la Năsăud un nou detaşament cu un efectiv de 205 oameni sub comanda căpitanului Schweller, iar locotenentul colonel Johan von Devchich e avansat la grad de colonel şi numit comandant al regimentului năsăudean. În perioada ianuarie-mai pe frontul Rinului superior luptele încetează, batalionul românesc aflat în cantonament contribuie la posturile de pază, pe linia fluviului, cu soldaţi. Comanda armatei austriece pe acest front e preluată de ducele Albert, care decide împreună cu comandantul armatei prusace, reluarea ostilităţilor la începutul lunii mai.

Batalionul românesc e repartizat la corpul de armată al mareşalului Hohenlohe purtând lupte cu francezii la Schifferstadt şi în jurul acestei localităţi unde înregistrează pierderi importante: 18 morţi între care şi căpitanul Herseni, 31 de răniţi şi 6 dispăruţi. Mareşalul Benjowsky în relatarea acestor lupte evidenţiază rezistenţa şi vitejia grănicerilor români, precum şi pe comandatul acestora locotenent-colonelul Stojanich căruia ” i-au fost împuşcaţi doi cai sub el ” în timpul atacului. Între 29 mai şi 2 iulie, acelaşi an, grănicerii români participă alături de alte trupe imperiale, la luptele de la Schweigerheim şi Frayspach, localităţi întarite ce au fost cucerite prin asalt.Se disting prin vitejie locotenentul Jarda cu soldaţii săi, precum şi stegarul Ilieşiu ce a fost decorat.

În ciuda acestor succese, armatele austriece din acest sector, datorită faptului ca francezii au atacat cu forţe superioare, se retrag, fiind ameninţate cu încercuirea. La 16 august un detaşament de grăniceri români ia parte la luptele din jurul localităţii Mundenheim, pierderile înregistrate fiind de 5 morţi, 4 răniţi şi 26 de dispăruţi. Luptele se reiau în ziua de 20 a aceleiaşi luni cu mare înverşunare, în ajutorul grănicerilor români ce au refuzat să se retragă, fiind ameninţaţi cu încercuirea, sosind husariii secui, cu ajutorul cărora duşmanul a fost respins şi silit să se retragă. Grănicerii români şi husarii secui sunt lăudaţi de generalul Kospoth în raportul său referitor la lupte şi sunt citaţi pe întreaga armată pentru faptele de arme eroice. La

sfârsitul lunii septembrie batalionul românesc s-a pus în marş spre Keiserresch intrând în componenţa trupelor de sub comanda mareşalului Melas, şi ia parte la luptele de pe Mosela din 23 octombrie, acelaşi an, ca apoi în zilele de 6,8 şi 10 noiembrie şi cele ce au urmat la luptele din jurul cetăţii Mainz. Locotenent-colonelul Stoianich inaintă cu tot batalionul ce forma avanposturile şi reuşeste să ocupe localitatea Bretzenheim. La 12 noiembrie se reiau luptele la Weissenau, în ziua de 18 a lunii un divizion (două companii) de grăniceri români aflat în avanposturi a fost atacat prin surprindere de inamic, locotenentul Deveanu şi 77 de grăniceri căzând prizonieri.

După ce francezii reuşesc să cucerească localitatea, locotenentul Berariu în fruntea a 50 de soldaţi din cadrul aceluiaşi divizion ia cu asalt localitatea şi primind în ajutor un divizion din cadrul altor trupe o recucereşte, respingând inamicul până dincolo de linia avanposturilor. Spre sfârşitul lunii noiembrie 1794 generalul Kleber preia comanda armatei franceze din faţa cetăţii Mainz şi declanşează un puternic atac împotriva austriecilor în jurul localităţii Zahlbach, la aceste lupte participând şi două divizioane (patru companii) de grăniceri români sub comanda locotenent-colonelului Stojanovich, contribuind la respingerea inamicului.

Weisenburgul este atacat la 14 decembrie de francezi, iar în ziua următoare avanposturile de la Zahlbach. Un divizion românesc contraatacă cu hotărâre încât francezii sunt siliţi a se retrage. La 9 decembrie 1794 locotent-colonelul Stojanovich înaintează un raport către ducele imperial Albrech de Sachsen-Teschen în care arată starea deplorabilă a batalionului în urma bătăliilor neîntrerupte şi a pierderilor mari suferite propunând retragerea acestuia de pe front pentru refacere. La 22 decembrie trupe de tiraliori francezi atacă avanposturile unui divizion românesc în localitatile Hardtemberg şi Gartenfeld. Venind în ajutor un detaşament de trupe imperiale, grănicerii români reuşesc să respingă inamicul în luptă la baioneta. Deşi francezii atacă din nou în zilele de 28 si 29 decembrie, au fost respinşi. Pentru completarea pierderilor la sfârşitul lunii decembrie sosesc noi trupe din districtul regimentului, astfel ca efectivul de soldați se ridică la un număr de 1037 de oameni.

La mijlocul lui ianuarie 1795 batalionul romanesc părăseşte Mainzul spre frontul de pe Rinul inferior, unde e încadrat în corpul de armată de sub comanda mareşalului Kinsky, unde vor face un timp serviciu de cordon de-a lungul Rinului, având ciocniri dese cu inamicul ce ataca frecvent. Ostilități au loc la 6 si 7 septembrie când francezii trec Rinul la Urdigen şi la 30 octombrie când grănicerii români împreună cu alte trupe ocupă localitatea Bingen şi continuînd luptele până la Kreuznach, înregistrând pierderi de 5 morți, 24 răniți şi 22 dispăruți. Luptele se reiau la 1 decembrie batalionul

românesc reușind să respingă inamicul de pe înălțimea de la Derenbach, în această bătălie evidențiindu-se locotenentul Berariu cu compania sa. La 28 decembrie se încheie un armistițiu la propunerea generalului francez Marceau pe o perioada de 5 luni, în această perioadă batalionul românesc primind întăriri de trupe, în cantonamentul de la Lorchhausen, ajungând la un efectiv de 1253 de oameni. În antiteză cu liniștea de pe Rin la începutul lunii aprilie 1796 războiul izbucnește în Italia, francezii obținând victorii uluitoare sub conducerea generalului Napoleon Bonaparte. Pe frontul de pe Rin după denunțarea armistițiului de către francezi la 21 mai, la 1 iunie încep luptele.

Comanda trupelor de pe Rinul inferior e luată de arhiducele Carol, unul dintre cei mai de seamă comandanţi militari ce i-a avut Austria. Batalionul românesc părăseşte localitatea de cantonare şi e încadrat în divizia generalului Kray. În perioada 1 iunie-20 iulie vor purta lupte grele lângă pădurea Sonenwald, Sorgheim, Ohlenberg şi Bachrach având pierderi importante. În dimineaţa zilei de 16 august 1796 generalul Kray trimite câteva batalioane, între care şi batalionul românesc, pentru a contraataca o coloană numeroasă de trupe franceze, reuşind să respingă inamicul şi capturând un mare număr de prizonieri. De asemenea, până la 20 august grănicerii români au purtat lupte grele la Sulzbach si Wolfung, cu multă îndârjire, fapt pentru care sunt citaţi şi lăudaţi de generalul Kray într-un ordin de zi.

În aceste bătălii batalionul a înregistrat 41 de morţi şi 185 de răniţi, 28 de soldați căzând prizonieri. La 1 septembrie batalionul duce lupte grele la Schwarzfeld iar la 5 septembrie în jurul oraşului Aschaffenburg unde sprijiniţi de artileria de sub comanda locotenetului Berariu capturează 600 de francezi şi intră primii în localitate, arhiducele Carol comandantul suprem al armatei aducând mulţumiri românilor. Între 12 şi 16 septembrie, acelaşi an, grănicerii români duc lupte aprige în faţa cetăţii Limburg, în aceste bătălii căzând căpitanul Reissinger cu 32 de soldaţi iar comandantul batalionului locotenent-colonel Stojanovich, căpitanul Greth, locotenent Donath, sublocotenentul Itul şi 67 de soldaţi au fost răniţi. Luptele continuă în ziua de 18 septembrie în zona pădurii de la Hasenbach iar în octombrie grănicerii români se vor lupta cu francezii, alături de alte trupe imperiale, în apropierea localităţii Altchirchen unde se distinge locotenentul Lenk cu compania sa.

Datorită situaţiei din Italia unde operaţiunile militare se desfăşurau în defavoarea Austriei ambele regimente româneşti de graniţă au primit ordin să formeze un al doilea batalion combinat şi să-l trimită urgent la armata din Italia. Ca urmare a ordinului, Regimentul II românesc de graniţă a dat trei companii cu un efectiv de război complet, printre ofiţeri şi

subofiţeri numarându-se şi români : căpitanii Iosif Nemeşiu, Petru Meheşiu, locotenent-colonel Ioan Langa, sublocotenenţii Carol Bob, Gălan Dănila, stegarii Paul Rău, Gavrilă Puica, Macedon Cârcu şi alţii. Cele trei companii împreună cu alte trei din Regimentul I românesc de graniţă sub comanda maiorului Carol Woestenradt din regimentul năsăudean, au format al doilea batalion combinat începând marşul spre Italia. Imediat după formarea acestui batalion cele două regimente primiră un nou ordin să formeze un al treilea batalion combinat, cele două regimente româneşti trimiţând fiecare pentru alcătuirea lui câte trei companii, acest nou batalion se pune în marş spre Italia sub comanda maiorului Iosif Bohaciu la numai 14 zile după formarea batalionului al doilea.

La sfârşitul lunii anul 1796, batalionul al doilea combinat soseşte pe frontul din Italia unde e încadrat în brigada de sub comanda colonelului Brigido. În cadrul acestei unităţi batalionul va participa la luptele de la Piave din ziua de 30 octombrie, unde s -a distins prin eroism căpitanul Petre Meheşiu, care atacat de cca 2000 de francezi reuşeste să-i silească să se retragă, aceste fapte de eroism fiind evidenţiate printr-un ordin de zi de către generalul Lipati. După aceste lupte batalionul împreună cu alte trupe va trece în zilele de 1 si 2 noiembrie peste râul Piave, spre tabăra de la Barcone, fiind repartizat ca trupa de întărire în brigada generalului, prinţul de Hohenzollern care avea ordin să se îndrepte spre Bassano pentru a ataca trupele franceze comandate de generalul Massena. Au loc lupte în ziua de 6 noiembrie când batalionul român, aflat la aripa frontului, într-o poziţie avantajoasă respinge forţele inamice cu un foc viu şi le sileşte să se retragă.

Fapta de arme memorabilă, însă, a fost cea săvârşită de Batalionul II la Arcole în zilele de 15-17 noiembrie 1796 când li s-a încredinţat spre apărare o porțiune vitală din câmpul de luptă, ce cuprindea un pod peste râul Apone, pe care dacă francezii ar fi cucerit-o armata austriacă ar fi fost înconjurată, iar nimicirea inevitabilă. La comanda trupelor franceze era însuși Napoleon Bonaparte. Batalionul românesc, dând dovadă de un curaj și eroism ieșite din comun, reușește trei zile întregi să respingă atacurile francezilor, luând în captivitate 350 de soldați, în aceste lupte crâncene, dintre ofițeri ieșind în evidență Meheșiu și Nemeșiu, prin modul de organizare a apărării, prin prezența de spirit în situațiile critice, prin modul de încurajare al soldaților din subordine.

Francezii atacau in strigate de „Vive la nation! „în timp ce grănicerii români, încurajaţi de ofiţeri strigau în limba română „ Puşcaţi, puscaţi, vitejilor! „şi , Nu vă lăsaţi, feciori! „.

În lucrarea sa referitoare la istoria Regimentului II românesc de graniță, Treuenfest menţionează faptul că după unele însemnari franceze Napoleon ar fi pornit personal cu drapelul în mână pentru a-i înflăcăra pe

grenadieri, dar totul a fost zadarnic din cauza focului puternic al grănicerilor din batalionul român şi al soldaţilor dintr-un batalion croat, aflat de asemenea la pod. Mulţi francezi în învălmaşeala retragerii căzură de pe pod în mlaştină. Napoleon căzu şi el, francezii declanşând un contraatac pentru recuperarea generalului. [14]

În sprijinul prezenţei grănicerilor năsăudeni din batalionul II român combinat la celebra bătălie stau nu doar lucrări româneşti mai vechi sau mai noi (George Bariţ, Istoria regimentului alu II romanescu granitiariu transilvanu, Braşov, 1874, p.20 ; J.Moisil „Le regiment des gardes-frontiere de Năsăud et Napoleon, în Revue des Etudes Napoleoniennes, Paris, XXXIV, 1932, p. 105 sqq; P. Gagea, „Eroismul unui batalion românesc în lupta cu Napoleon Bonaparte – batalionul al II-lea din regimentul grăniceresc din Năsăud, în lupta de la Arcole, în Ardealul, 3, 1943, nr. 38, p.5 ş.a) ci şi contribuţii dinafara României (avem în vedere în primul rând cunoscuta monografie a regimentului grăniceresc năsăudean a lui Gustav Ritter Amon von Treuenfest, „Geschichte des k.k. Infanterie-Regiments Nr.50, Friedrich Wilhem Ludwig, Grossherzog von Baden, 1762 bis 1850, zweites Siebenbürger Romanen-Grenz-Ingaterie Regiment nr.17, Wien, 1882,, p.128sqq) unde se afirmă foarte clar că, în cele mai multe lucrări istorice care descriu bătălia de la podul Arcole, se menţionează numai batalioane de croaţi, în timp ce pierderile suferite îndreptăţesc batalionul II românesc la ”primordialitatea mândriei” între toţi apărătorii podului. Manuscrisul lui Karl Klein întăreşte mărturiile româneşti şi străine ce recunosc prezenţa la Arcole şi eroismul deosebit al grănicerilor năsăudeni în cele trei zile cât a durat bătălia de la pod. [15]

În cele trei zile, cât au durat luptele la podul de la Arcole, au căzut 135 de ostași, capitanii Meheşiu, Nemeşiu şi Carvath, locotenenţii Schmidt si Bobu, stegarul Rău şi 635 de soldaţi au fost răniţi iar căpitanul Langa împreună cu 45 de soldaţi au fost luaţi prizonieri. Dintre cei răniţi, în zilele următoare au mai murit 260, numărul victimelor din rândul grănicerilor năsăudeni ajungând la 395. Faptele de arme din acele zile, ale Batalionului II au fost elogiate prin ordin de zi de către generalul Alvinczi și de Bonaparte însuși care, cum menţionează unele lucrări referitoare la istoria Regimentului II românesc de graniță, în calitate de general comandant al armatei franceze a raportat Directoratului la Paris despre eroismul Batalionului românesc, recunoscând că doar rezistența opusă de năsăudeni l-a pus în imposibilitatea de a înconjura și nimici pe austrieci.[16]

Batalionul II a mai participat și la alte bătălii până la Pacea de la Campo Formio (18 octombrie 1797) împreună cu batalionul III comandat de căpitanul Buhaciu. La 16 şi 17 ianuarie batalionul român a luptat la Rivoli şi Monte Baldo în regiunea veneţiană unde a luat cu asalt două redute

deodată pierderile constând în 17 morţi, vicecolonelul Waesterrad, căpitanul Remete, locotenenţii Balint şi Devean, 45 de oamenii fiind răniţi. La 12 şi 15 martie batalionul a luptat la Graubunden, căpitanul Lange si 35 de oameni murind iar alţi 36 fiind răniţi. Această pace a fost de scurtă durată iar în 1799 ostilităţile reîncep. La 30 august 1799 al doilea batalion roman a luptat in Piemont la Zuska pierzând 7 oameni, locotenentul Rehland şi 12 oameni fiind răniţi iar la 27 iunie 1800 sub comanda maiorului Bohaciu, împreună cu cel de-al treilea batalion a ocupat, după o luptă înverşunată localitatea Offenhausen, pierderile costând în doi morţi şi un rănit iar doi husari inamici şi 4 infanterişti au fost luaţi prizonieri. [17]

Întrebarea ce nu are răspuns clar: La aceste campanii au participat grănicerii ”ruseni”? Cu siguranță, da. Deși arhivele regimentului de la Năsăud au ars la revoluția de la 1848-1849, neexistând, deci, informații evidente, cele două cereri de suplimentare de trupe ce au dus la formarea batalioanelor românești combinate a necesitat și aport grăniceresc din comunele mai îndepărtate sediului.

Pierderile regimentului în cursul campaniilor dintre anii 1788-1791 cu Turcia au fost de 1218 oameni, iar in campaniile austro-franceze (1792-1801) s-au ridicat la 1534 de oameni. Cele în războaiele cu Prusia nu sunt cunoscute. La cifrele de mai sus se adaugă şi cei căzuţi în lupte în perioada 1805-1815, astfel cifra celor căzuţi se ridică la peste 3000 de oameni la care adaugăm numărul mare de răniţi. După campaniile din acești ani, grănicerii revin acasă reluându-și misiunea de pază a graniței. În 5 august 1805 conducerea regimentului a primit înștiințare că Napoleon a declarat război Austriei, renunțând la a invada Anglia. Regimentul pornește pe 22 august spre Rin, unde a avut câteva ciocniri cu trupele franceze. Napoleon îi învinge pe austrieci la Austerlitz, războiul fiind sfârșit repede, iar la 28 februarie 1807 regimentul a revenit în garnizoana de la Năsăud. Năsăudenii au mai luptat în timpul războaielor napoleoniene în 1809 lângă Varșovia, în 1812 în Galiția, de unde au plecat în Italia, luptând împotriva armatei lui Murat, viceregele de la Neapolelui. [18]

Pe steagul regimentului din care au făcut parte strămoșii noștri stă scris: ”Virtus romana rediviva”. [19]

De asemenea, pe la 1843 a fost identificat un cântec revoluționar în preajma Regimentului II românesc de graniță, care etala și prevestea într-un fel Unirea, un stat românesc mare format din Transilvania, Banat, Țara Românească și Moldova, ce evoca trecutul de glorie străbună dacică, chemând la luptă pentru mărețul ideal îndeosebi pe grăniceri, ce sunt ”bine armați.” [20]

Aceste stări de spirit explică participarea grănicerilor români la revoluția de la 1848-1849, luptând pentru eliberare națională și socială alături de

celelalte forţe revoluţionare româneşti. Primele relatări ce se referă la regiment le găsim în opera ”Poémation de secunda legione valachica” şi sunt cuprinse într-o odă scrisă de căpitanul Antonio Cosinelli, semnată sub pseudonimul Comes Silvius Tanoli, , autorul fiind ofiţer în cadrul miliţiei de graniţă, având în 1762 gradul de căpitan. A scris lucrarea între anii 1764-1767, dar nepăstrându-se niciun exemplar se va publica a doua ediţie în 1768 de către un tipograf sibian Samuel Sardy, iar în 1830 Vasile Vaida, un militant de seamă pentru drepturile românilor din Ardeal va tipări în Oradea ediţia a treia ce se păstrează şi astăzi.

Autorul italian în oda sa şi-a exprimat simpatia faţă de români, pe care-i consideră urmaşi ai vechilor colonişti romani. [21]

Cum am arătat datorită nemulţumirii grănicerilor şi a revoltelor faţă de prima pleiadă de ofiţeri, ulterior sunt aduşi instructori şi cadre militare de origine italiană ce au constatat că limba vorbită de către soldaţii instruiţi era un fel de dialect al limbii latine, asemănător cu cel din regiunea Neapole şi că aceştia se considerau urmaşi ai colonilor aduşi în Dacia.

Împăratul Iosif al II-lea vizitând Transilvania a rămas impresionat de asemănarea dintre numele localităţii Salva cu salutul roman ”Salve” şi convins de originea romană a elementului autohton românesc predominant (66,46%) ar fi exclamat ”Salva Romuli parva nepos” (salut mica nepoată a lui Romuli), astfel trei comune din district şi-au schimbat numele după cuvintele monarhului: Strâmba cu Romuli, Lunca vinului cu Parva şi Vărarea cu Nepas.

Articole şi păreri scrise despre regiment au apărut ulterior, ele putând fi consultate în cartea ” Istoria Regimentului II românesc de graniţă (1762-1851)” scrisă de dr. Ioan Pop. O lucrare amplă, scrisă înainte de 1989 este cea a lui Valeriu Şotropa, ”Districtul grăniceresc năsăudean”, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1975. Ambele cărţi au constituit o importantă sursă de documentare în realizarea actualei lucrări, cu predilecţie la acest subcapitol. Toţi autorii şi lucrările utile vor fi menţionate în bibliografie. La fel de importante sunt lucrările apărute după 1989, după studierea Arhivelor bistriţene.

O locaţie de suflet deosebită ce evidenţiază anii grănicereşti este Muzeul Grăniceresc Năsăudean a cărei colecţie cuprinde repere istorice şi elemente etnografice. Muzeul funcţionează în fostul sediu al cazarmei Regimentului II Românesc de graniţă, clădirea “Şvarda“ ridicată în anul 1770. A fost înfiinţat din initiativa unor intelectuali năsăudeni Iuliu Moisil, Iulian Marţian, Virgil Sotropa, dr. Alexa David şi dr. Artene Mureşan, aceştia donând din proprietatea lor personală colecţii de documente, manuscrise, publicaţii, diplome, cărţi şi alte piese de muzeu, iniţial, până în 1 octombrie 1948 acesta funcţionând în incinta imobilului fostului internat

al Liceului “George Coşbuc” din Năsăud. Trebuie să amintim de asemenea înfiinţarea, în 1924, de către Iuliu Moisil, Virgil Şotropa şi Iulian Marţian a revistei de orientare istorică şi culturală Arhiva Someşană, cu continuitate până în zilele noastre.

La Rușii-Munți, pentru a comemora jertfa grănicerilor căzuți la datorie în războaie, există un impresinant monument construit în anul 2013, în zona de Sus a satului, pe locul unde pe vremuri exista o troiță de piatră, împrejmuită, locație numită popular ”La Cruce” pe acesta fiind inscripționate următoarele: ”Monument ridicat în memoria strămoșilor știuți și neștiuți din Compania I- Grăniceri – Regimentul al II-lea Român de Graniță din Ardeal”; ”Nimic fără Dumnezeu și fără înaintașii noștri”; ,,Glorie eternă eroilor și martirilor neamului ”.

6. Revoluția de la 1848-1849

Cauzată de contradicții sociale și naționale majore, Revoluția de la 1848-1849 se propagă vertiginos și pe arealul regimentului năsăudean. Grănicerii doreau să devină proprietari deplini asupra terenurilor ce le aveau în folosință pentru prestarea serviciului militar, la acestea se adăugau nemulţumirile faţă obligațiile multiple ce le aveau ca agricultori și militari, de asemenea unele abuzuri ale autorităților militare, cu predilecție ale ofițerilor superiori care erau de obicei străini. De acest lucru se plâng reprezentanții comunelor grănicerești cu ocazia vizitei generalului Stahel, în noiembrie 1842.

De asemenea, ordinul Comandamentului general de la Sibiu, de a fi distruse toate casele şi clădirile aflate în afara satului, în câmp, pe motiv că ele ar ascunde tâlhari, ordin dat la propunerea maiorului Betzman, ofițer în regiment, a nemulțumit profund populația, în preajma izbucnirii revoluției. De altfel, ideea eliberării naționale era în regiunile de graniță mai puternică datorită într-o mare măsură prestației intelectualilor români școliți în edificiile de învățământ grănicerești.

În puterea armată a regimentelor grănicerești române s-au pus speranțe mari pentru susținerea luptei pentru libertate și unitate națională.[22]

Grănicerii participanți la războaiele napoleoniene căzuți prizonieri în bătăliile din Italia, Elveția și Renania, ca și răniții ridiicați de ambulanțele franceze și care au supraviețuit, au fost duși în Franța și folosiți la diferite munci, preponderent agricole, au venit în contact cu ideile revoluției franceze, influențându-i la întoarcere în acțiunile lor sociale și naționale, revenind însuflețiți de celebra lozincă a Marii Revoluții franceze din 1789 ”Libertate, egalitate, fraternitate!”

Grănicerii năsăudeni au aderat la Revoluția de la 1848 încă de la începutul ei cu toate măsurile luate de autoritățile militare. Un puternic ecou l-a avut manifestul lui Simion Bărnuțiu din 24 martie 1848 ce făcea un apel vibrant către grănicerii năsăudeni: ”Regiment român! Eroi lăudați de Napoleon, virtutea voastră numai atunci va fi în gloria sa când veți fi fiii unei nații politicește viețuitoare, nu moarte. Uniți-vă de frații voștri. Numai atunci, dacă va fi adunată în Dietă toată națiа română ea va putea judeca cum și sub ce condiție să se unească, până atunci protestăm împotriva oricărei uniri care ar îndrăzni să facă cineva în numele nației.”, acesta avertizând pe grăniceri asupra unirii Transilvaniei cu Ungaria, pe care nobilimea o pregătea. Așa cum se știe, împotriva unirii se pronunțau și sașii, ei fiind de origine apropiată imperialilor.

La Adunarea Generală de la Blaj din 3-5/15-17 mai au luat parte și reprezentanți ai grănicerilor năsăudeni printre care și vicarul Macedon Pop. În programul năsăudean se cerea, printre altele, ca ”miliția română să își aibă ofițerii români”, deziderate privind îndreptarea unor abuzuri pentru moșii, iar dintr-o familie să se ia numai un om la armată, așa cum era regula la început. De asemenea, se cerea ca grănicerii să se încorporeze cu gărzile naționale române aflate în curs de constituire.

Autoritățile militare își manifestau tot mai mult teama față de posibilitatea înarmării populației din satele învecinate, negrănicerești. De asemenea, migrarea din alte comunități învecinate către Năsăud, circa 40.000 de țărani datorită actelor reprobabile ale nobililor și cererea acestora de a primi arme pentru a lupta alături de grăniceri, au sporit îngrijorarea, astfel că încă de la începutul revoluției colonelul Iovich dă ordin ca în toate comunele districtului militar să se organizeze patrule de pază pentru ca ”nu cumva provincialiștii, prin surprindere, să pună mâna pe arme și muniții.” Grupurile de țărani pribegi erau din comitatele Maramureș, Dăbâca, dar și din regiuni mai îndepărtate de Ardeal.

Comandantul regimentului, locotenent-colonelul Carol Urban cere Comandamentului General de la Sibiu a li se înapoia grănicerilor năsăudeni cele 1913 puști cu cremene ce le-au fost luate și predate gărzilor nobiliare, precum și aprobarea de a se înrola 10.000 de tineri voluntari. Negăsind înțelegere din partea generalului Puchner, Urban înrolează pe propria răspundere 700 de tineri, ce vor fi instruiți și vor participa la luptă alături de grăniceri. Bazându-se pe faptul că în Principatul Transilvania relațiile feudale nu erau desființate, orice refuz al țăranilor de a face robote sau a plăti dijme se considera răzvrătire. Nemeșimea pentru a păstra privilegiile și ordinea înființează pretutindeni gărzi înarmate. În aprilie 1848 contele Teleki, guvernatorul Transilvaniei instituia ”statariul” de-a lungul satelor răzvrătite ridicându-se ”furci”, adică spânzurători, pentru intimidarea

țăranilor, situația provocând confuzie și neîncrederea grănicerilor față de revoluția maghiară. Votarea unirii Transilvaniei cu Ungaria la 29 mai 1848 de către Dieta nobiliară de la Cluj a sporit și mai mult tensiunea, șansele colaborării româno-maghiare, favorabile inițial, încep să scadă, evoluția evenimentelor luând un curs nefiresc, în defavoarea ambelor popoare și deci, evident în favoarea habsburgilor.[23]

Elocvent este faptul că după Adunarea de la Blaj, delegației care a mers la Viena pentru a cere drepturile românilor li s-a promis dreptul de a construi școli naționale, recunoașterea bisericii ortodoxe ca egală cu celelalte din țară, ștergerea robotelor și a dijmei, libertatea tiparului și altele. În urma acestor promisiuni locuitorii din Măierău (Aluniș), Idicel, HotMureș (Lunca Mureșului), Rus (Rușii-Munți), Filea, Cuiejdi (Pietriș), Huduc (Maiorești), Morăreni și Disnăieu (Vălenii de Mureș) s-au adunat la biserica din Măierău în ziua de 29 iunie, unde s-a făcut slujbă și o ”paradie” cu 12 puști pentru sfânta și mult prețuita slobozenie. Ieșind din biserică între doi prapuri cu steagul național, românii participanți, în număr de 5000, alături de participanții unguri, țigani și evrei au iești în luncă unde au mâncat și au băut ”praznicul slobozeniei”. Apoi, protopopul Branea din Aluniș a luat ziua bună de la toți posesorii în numele foștilor iobagi și a numit locul ”Câmpul slobozenilor”.[24]

În iunie 1848 însă, Dieta de la Cluj votează legea asupra gărzilor naționale formate ca bază din regimentele grănicerești secuiești, de cele românești, fără a se pomeni nimic, lăsând să se întrevadă intenția de desființare a lor. De asemenea, Dieta refuză să ia în discuție revendicările de la Blaj, evitându-se recunoașterea românilor ca națiune.

În această stare de tensiune, are loc la 10 iunie 1848 la Năsăud prima adunare a grănicerilor la care au participat câte doi delegați din fiecare sat. În cadrul adunării grănicerii și-au exprimat doleanțele într-o petiție din 19 puncte prin care cereau, printre altele, ca să își poată conserva naționalitatea, limba și religia, numirea de ofițeri și funcționari ce cunosc limba română, populația de peste 40.000 de oameni ai districtului militar să poată trimite în dietele viitoare câte doi deputați, să poată dispune liberi de pământurile lor, iar pădurile, pășunile și munții să rămână proprietate comună, primarii comunali să aibă dreptul de a judeca în cauze civile, plata preoților să se facă din visteria statului, mărirea lefurilor învățătorilor din școlile grănicerești, în listele de conscriere să se menționeze condiția ”liberă” a locuitorilor, regimentul să fie numit românesc, nu valah, toate în conformitate cu manifestul împăratului din 10 iunie a aceluiași an. Petiția urma să fie dusă la Viena, de o delegație, tărăgănarea Comandamentului General de la Sibiu în acordarea pașapoartelor, va crea mari nemulțumiri grănicerilor privind soarta acesteia. În acest timp Comandamentul General de la Sibiu dă ordin,

la cererea guvernului maghiar, la mijlocul lunii iulie, ca regimentul să mobilizeze Batalionul I de câmp pentru a pleca în Ungaria, pentru a face serviciu de garnizoană în orașul Seghedin, scopul real fiind de a lupta contra grănicerilor sârbo-croați.

Batalionul concentrat la 22 iulie la Năsăud unde locotenent-colonelul Carol Urban ține o prelegere soldaților, sfătuindu-i să rămână fideli jurământului depus pe drapelul imperial și să nu se supună decât ordinelor date de împărat. Evoluția evenimentelor și starea de tensiune provocată de nobili împotriva țărănimii și a elitei românești și săsești ce nu recunoștea uniunea explică refuzul celor 847 de soldați din cadrul batalionului de a primi drapelul ungar în loc de cel imperial și de a depune jurământul pe constituția maghiară. Plecat din Năsăud la 23 iulie 1848 soldații ajung la Seghedin la 9 august, dar refuză să lupte împotriva grănicerilor sârbo-croați sau să depună jurământul pe Constituția maghiară, deși a fost amenințat cu decimarea sau la episodul de la Vácz unde batalionul a fost adunat la 23 octombrie 1848 cu Curtea Marțială de către generalul Hrabovsky. De asemenea, au fost somați să predea armele grănicerii răspunzând la unison în limba română: ”Nu dăm armele!”. În după amiaza aceleiași zile batalionul s-a deplasat la Pesta, în cazarma Neugebäude ca apoi, văzând că grănicerii sunt neclintiți în decizia privind jurământul să fie mutați într-o altă cazarmă pregătindu-se dezarmarea lor. La 15 octombrie 1848 din ordinul unui colonel grănicerii au fost scoși în curtea cazărmii fără ofițeri și fără arme, în acest timp un batalion de honvezi ocupând intrările și scările, confiscând armele năsăudenilor.

La 22 noiembrie, după ce fuseseră mutați într-o cazarmă părăsită, mulți soldați, îmbolnăvindu-se și murit de holeră, din cauza condițiilor noii locații, batalionul a fost dus la Szolnok de unde soldații au plecat în grupuri răzlețe spre casă. Drapelul batalionului a fost salvat de un soldat care la înfășurat pe corp sub haină și l-a predat la întoarcere comenzii regimentului, gest demn de onoare, de reținut în analele istoriei noastre militare. Guvernul maghiar, ca urmare a activizării problemelor sociale și naționale în zonă, numește în calitate de comisar al districtului năsăudean pe Gavril Mihali cu rolul de a aduce la supunere pe grăniceri, aplicând și în satele grănicerești legea ”statariului”. Vicarul Macedon Pop, într-un raport către episcopul Lemeni își arăta neîncrederea în capacitatea acestuia de a aplana situația, menționând execuțiile și teroarea dezlănțuite de nobili în satele românești învecinate, aspecte ce favorizau politica și propaganda Vienei, de dezbinare a popoarelor din imperiu. În asemenea împrejurări sosi de la Viena, la începutul lunii septembrie 1848, locotenent colonelul Carol Urban cu instrucțiuni clare de a ridica și mobiliza grănicerii împotriva Revoluției

maghiare, fiind numit comandant de regiment în locul colonelului Alexandru Iovich, retras din motive de sănătate.

Urban convoacă cea de-a doua adunare a grănicerilor, care are loc la Năsăud în zilele de 13-14 septembrie 1848, la aceasta participând delegați din toate localitățile districtuale, ofițeri activi și pensionari, funcționari și mult popor. În cadrul adunării grănicerii au protestat împotriva uniri forțate a Transilvaniei cu Ungaria, cerând revocarea ei și formarea unui guvern provizoriu, alcătuit din reprezentanți ai tuturor etniilor conlocuitoare, români, unguri, secui, sași. Pentru apărarea districtului se propune mobilizarea a încă două batalioane . Tot acum se ia în discuție petiția către împărat, redactată cu ocazia primei adunări din 10 iulie completată ulterior de preoți și cărturari din unele sate grănicerești cu doleanțele lor, iar după o redactare finală o delegație formată din căpitanul Luchi, sergentul Gavril Pop, învățătorii Florian Porcius din Rodna și Vasile Nașcu din Feldru, merg la Viena, apoi la Olmütz unde curtea imperială se refugiase din cauza revoluției, pentru siguranță. Delegația a fost primită la 16 octombrie de împărat, promițându-li-se satisfacerea doleanțelor, atunci când situația o va permite, răspunsul fiind primit și în scris la 26 octombrie, din partea generalului Lapkowitz, adjutant al împăratului. Cu acest răspuns delegația se întoarce acasă în ziua de 10 noiembrie 1848.

În districtul năsăudean se vor mobiliza încă două batalioane, la 18 septembrie 1848, unul cu un efectiv de 992 oameni, iar la 26 septembrie, cel de -al doilea, cu un efectiv de 1231 de oameni, la aceștia adăugându-se cei 700 de voluntari recrutați anterior de Urban din rândul tinerilor refugiați în acele vremuri pe teritoriul regimentului. Războiul civil începe prin deplasarea la Ordinul Comandamentului General de la Sibiu, a Batalionului II condus de Carol Urban spre satul Mocod pentru a preîntâmpina înaintarea unui detașament de trupe maghiare. La 10 octombrie batalionul se îndreaptă spre Reghin, unde ajunge în ziua de 13 octombrie. La 16 și 17 octombrie are loc la Lutița (Agyagfalva) adunarea secuilor cu participarea unor nobili fugiți din comitate, aceștia plângându-se de cruzimea țăranilor români ce i-au izgonit de pe moșiile lor, contele Mikő Imre lansând zvonul că grănicerii români s-au pregătit să îi atace pe cei secui. În urma acestei dezinformări reușite, grupări mari de secui pornesc spre Reghin. La 30 octombrie 1848 la Glodeni și 31 octombrie la Voievodeni au avut loc lupte între forțele secuiești, mult mai numeroase și trupele lui Urban care au fost nevoite să s retragă spre Bistrița. La Glodeni mulți lăncieri români au căzut în lupte, iar unii s-au înecat în râul Mureș. Reghinul este ocupat de secui la 1 noiembrie 1848, orașul fiind prădat apoi incendiat.

La 5 noiembrie secuii sunt învinși la Târgu Mureș de către armata imperială condusă de generalul Gedeon. Ordinele de luptă și mișcările de

trupe ale grănicerilor năsăudeni au fost diverse și complicate în acea perioadă extrem de tulbure, multe bătălii, victorii temporare și de o parte și de alta.

La 2 ianuarie 1849 grupuri de grăniceri în retragere sosesc la Năsăud, de unde populația se retrăgea în mare panică, îndeosebi familiile de ofițeri și funcționari. Seara pleacă și căpitanul Binder împreună cu alți ofițeri, ducând cu ei spre Bucovina, casa de bani a regimentului și unele acte oficiale mai importante. În aceeași seară au intrat în Năsăud trupele de honvezi conduse de comandantul Banffy, iar în comunele districtului au fost trimise mici detașamente pentru supravegherea populației. Districtul regimentului a fost ocupat și i s-a impus o contribuție de război de 96.000 florini la aceasta adăugându-se numeroase rechiziții și ale obligații.[25]

Comunele Monor, Gledin, Rușii-Munți și Morăreni au fost constrânse să plătească contribuțiune de război 4000 de florini, cele de la compania Budacului 8000 de florini, sume ce nu s-au putut încasa inițial, cele dintâi, deci și comuna Rușii-Munți plătind 3963 florini, 22 cruceri, iar cele de la Budac 3591 florini și 59 cruceri.

În Reghin s-au format așa numitele detașamente de vânători rurali, ce urmau să prade Valea Gurghiului și Valea Mureșului. Multe comune, în afară de contribuțiuni au suferit multe devastări, cum e cazul comunei Rușii Munți, care pe lângă pierderile materiale au suferit cruzimi și omoruri comise de cetele conduse de Jenei Josef sau alți consorți. Despre acesta și aliații săi avem până astăzi păstrată o consignațiune făcută în Rușii-Munți, în 30 noiembrie 1849, ce s-a transpus la comanda regimentului sub numărul 1450. Aceasta, tradusă în limba română, omițând rubricile, are următorul cuprins:

Consignațiune

”Despre rebelii unguri care sub comanda maiorului Josef Jenei au devastat stațiunea militară și au comis omoruri în 6-7 martie. Maiorul Josef Jenei din Mureș Oșorhei e cunoscut peste tot ca un răpitor și omărâtor. El a fost primul înscenător. Căpitanul Péterffy din Filpișu Mare a fost tocmai în această trupă a lui Jenei și asemenea a fost văzut ca omorâtor în acest ținut. La dânsul s-au mai aflat și vite răpite. Mohay János, locotenent a fost cu trupa ca îngrijitor proviant și averea domnului locotenent pensionat Vărărean și o parte din stațiunea Murăreni când a fost devastată, a transpus-o pe care și pe sănii în comuna vecină Măierău (Magyarő), la George Wagner cel tânăr și acolo au încărcat-o și în ziua a doua acest bagaj așa s-a micșorat, că numai cu trei care au dus-o.

Locotenentul Fery Mohay, singur a documentat că a vândut 3 boi ai grănicerului Iacob Negruț, în preț de 800 florini. Fiul preotului român din Krayfalva, caporal, a recunoscut că un rebel, la dânsul s-a aflat un mânz

furat al lui Iacob Negruț. Kolsay Károly din Oelvis, grănicerul Iacob Negruț aduce înainte că are la dânsul o iapă.

George Wagner senior, arendator în Măiereu (Magyarő). Grăniţerul Vasile Frenz din Ruși în Munți mărturisește că acesta a denunțat către trupa lui Jenei pe locotenentul Vărărean, apoi că dânsul a zis către grănicerii care erau prinși: ”voi aveți de trăit încă două zile, dacă nu prindeți pe hoțul cel bătrân, pe locotenentul Vărărean și nu îl aduceți aici”. Mai departe se înșiră despre acest Wagner mai multe amenințări cu moartea asupra românilor și că îndemna pe rebeli să omoare și să împuște pe toți românii din Dumbrava. Toate acestea se înseamnă la mai mulți martori. George Wagner junior din Măiereu a fost ca sergent la rebeli, dânsul a mărturisit toate, precis unde se află averea furată a locotenentului Vărărean., cum și unde s-a transportat și depozitat. Ferencz Orban, învățătorul din Măierău a voit să omoare pe grănicerul Gavrilă Vărărean, l-a scos din comună afară și noaptea a pușcat de mai multe ori, zicând că el a voit să capete pe hoțul cel bătrân, locotenentul Vărărean.

Illieș Latzy, locotenent, a căutat mai de multe ori noaptea, ca să prindă pe Vărărean. Fiul vitreg al lui Jetsedi Ferenczi, sergent din Măiereu, a luat parte la devastarea Rușii-Munților și și-a dat multă osteneală ca să poată prinde pe locotenentul Vărășean, a dat și ajutor învățătorului, că să omoare pe Gavrilă Vărărean.

Pal Boldizar, căpitan din Ilia, după cum a mărturisit Erdeg Gyuri din Măiereu a fst cu trupa în Rușii în Munți și în Reghinul Săsesc și, mai de multe ori a insultat pe Monarhul cu astfel de expresiuni, care nu se pot induce aici, mai spuse Erdeg Gyuri că s-au luat mai multe scrisori ale locotenentului Vărărean, care au fost nimicite.

Ioan Szúke, sergent din Măiereu, a luat parte cu rebelii în Rușii din Munți și a cauzat multe spese acestei comune. Un ”birău” de curte al doamnei Czibell din Disnei a răpit o iapă de la grănicerul George Ilovan din Rușii în Munți.

Pentek Jánoș din Reghinul Săsesc după mărturisirea lui Nicolae Pușcaș din Rușii Munți a făcut depradațiuni. Feciorul lui Sorváry din Siplac, tot după mărturisirea lui Nicolae Pușcaș, a comis depradațiuni și a voit să împuște pe muierea acestuia.

Fabian Ferencz, despre acesta mărturisește Erdeg Gyuri că a împușcat pe muiere grăniţerului Ioan Matei din Rușii în Munți, iar mai înainte a fost împușcat pe alți 30 de români.

Barsy, diregător de curte din Veciu dimpreună cu Szakmary din Reghinul Săsesc au luat parte la jefuiri și mai de multe ori în timpul nopții, hoțește, au făcut multe spese comunei Ruși în Munți, căutând să prindă pe locotenentul Vărărean.

Mai departe sunt înșirați mai mulți secui și maghiari din Măiereu care eu făcut devastațiuni și au omorât români atât în Rușii în Munți cât și în pădure, unde aceștia și-au fost căutat refugiu dinaintea rebelilor. Aceia sunt Erdek Gyuri, Arva Minia a lui Gagy, Balir Marizi al lui Ferenczy, Kekeli, Ferencz al lui Marczi, Batin Samuks, Czikman János, Nagy Janko, Szácz Jozsy I al lui Ferenczy, Andris Szás Gyuri, Vita Oista (care a luat de la locotenentul Vărărean și cucuruz), Filip Hanzig, Olar, Grigore Szanto Jarko, Karimo Joysz, Cseg János, Kúku Gzurka, Kotsis Ferenczy, Szász Minia Andriș, Polka Mina (a dus multe scrisori ale locotenentului Vărărean la Baldiszar), Minia Ketes Jako, Vajda Gyorka, Bandi Ferky, Vajda Ferencz, Szeike Janos ori Deak, Balina Samu al lui Ferencz, Samaro Gzőrgy, Lászlo Jozsy , Orban Minia al lui Orbiniza , Barabas János. Dezső Adam. În fine, se notează că locuitorii din comunele Disnei, Vécs, Felfalu, Reghinul Maghiar, Gergeny, Magyar- Belgy, Siplac au dat ajutor rebelilor la devastări și omoruri.

Într-un alt conspect luat în comuna Murăreni în 2 decembrie 1849 despre omorurile și devastațiunile comise acolo în 9 decembrie 1848 și 6 martie 1849, încă vin înainte dintre rebelii înșirați în comuna Rușii în Munți. George Wagner senior și junior, cest din urmă a prins pe câți oameni i-a aflat acasă și i-a trimis în arest la Maiereu, cu totul, 18 bărbați bătrâni și tineri grănițeri pe care i-a împușcat prin rebeli.

Hegedús Győg diregător de curte la Kenz András în Disneu a făcut devastațiuni în Murăreni, a răpit toate vitele cornute și caii de la fiecare casă și le-a trimis la trupă în Măiereu.

Căpitanul Péterffy din Filpișu Mare a trimis din Murăreni pe oamenii tineri și bătrâni, iarna, desculți, până la Ruși în Munți, ca să fi împușcați acolo."

Faptele comise de către Jenei Josef au trebuit să fie atât de barbare, încât să revolte pe înșiși conaționalii săi și să îl dea de gol chiar înaintea publicului maghiar. În foaia "Magyar Polgar" din Cluj din anul 1867.nr 70, pag. 288, Bereczki Sandor într-o scrisoare de data, Toborzalő, 31octombrie 1867, publică 11 atestate în care arată că Jenei Josef e un hoț, jefuitor, asasin și ucigaj, pentru că în decursul anului 1849 a vândut chargele militare (taxe).

În acea scrisoare referitor la Rușii- Munți, Bereczki Sándor evidențiază o epistolă din 17 iulie 1867 de la Madaras Sándor, corporal, care a servit în trupa lui Jenei că acesta, " în Rușii din Munți a prădat casa lui Vărărean, castenul l-a tăiat cu securea și din Ruși de Munți a dus toată averea mobilă, a doua zi depunând e 21 persoane pe țărmurile Mureșului, le-a pușcat fără nicio întrebare, septuagenarului locotenent Vărărean i-a răpit toată averea care a fost de 10.000 florini."

Îndată după revoluție, la începutul anului următor, 1850, din partea comenzii Regimentului II de la Năsăud s-a dat un mandat, nr. 295/13 ianuarie 1850, către toți comandanții de diviziuni de cerc de pe teritoriul acestui regiment, ca să se formeze câte o consemnare nominal despre toți grănicerii care au fost omorâți de inamici și care au căzut în luptele din anii 1848/1849, arătând în rubrică locul nașterii, chargea (taxa), numele, starea (căsătorit ori nu), numărul copiilor rămași și stare acestora, asemenea a fost provocat și vicarul Macedon Pop să constate numărul văduvelor și orfanilor, ai căror bărbați și părinți au fost omorâți de insurgenți, totodată între observări să se arate și modul în care au fost omorâți.

Pe baza acestor date voi înșira numai acele victime care au fost acasă și nu în luptă formal, adică pe aceia care au fost împușcați și omorâți fără îndurare oriunde s-au aflat. Vicarul Macedon Pop, cu scrisoarea din 23 ianuarie 1850, nr 215, către Comanda regimentului, așterne un conspect despre toate văduvele și orfanii ai căror bărbați și părinți au fost împușcați de insurgenți și care nu au nicio subzistență pe baza datelor primite din sate.

Astfel, în Rușii de Munți:

1. Ioana Mihăilă Macarie cu doi orfani, bărbatul a fost împușcat în sat în 7 martie .
2. 7 orfani, Ioan Petrinjel, părintele lor a fost împușcat, iar soția lui a murit de supărare, acești orfani rămânând fără părinți.
3. Rachila Onul Diac, cu doi orfani, bărbatul fiind împușcat .
4. Todora Ioan Feldrihan cu un orfan, bărbatul a fost împușcat.
5. Todora Dionsie Feldrihan cu doi orfani, bărbatul a fost împușcat.
6. Savina Ioan Ilovan cu 3 orfani, bărbatul a fost împușcat.
7. Vasilica Nicolae Moldovan cu 3 orfani, bărbatul a fost împușcat.
8. Maria Iacob Negruț cu 4 orfani, bărbatul a fost împușcat.
9. 4 orfani al căror tată Florea Buia a fost împușcat, mama lor murind înainte.
10. Paraschiva lui Ilisie Grasim cu 2 orfani, părintele a fost împușcat.
11. Sofia lui Simion al Banului, cu 2 orfani, părintele fiind împușcat.

Victimele măcelului organizat de Jenei Josef au fost la Rușii de Munți: Iacob Negruț, Simeon Vântu, Ioan Dima, Simeon Bumbu, Vasile Malvoi, Ignatie Botta, Ioan Budușan, Ioan Ilovan, Ioan Petrinjel, Ioan Benduliciu, Vasile Ilovan, Ioan Matei, Gavril Sdere, Nicolae Moldovan, Simeon Deac, Florea Boar, Nechifor Botta, Ioan Feldrihan, Dionisie Feldrihan, Ștefan Deac, Ieremia Crăciun, Filip Ilovan, Mihail (nume indescifrabil în documente arhivă), care au fost cu toții scoși la hotarul Măiereului (Magyarő) și împușcați. Apoi, au murit în urma maltratărilor: Paraschiva, muierea lui Ioan Petrinjel și Cruciţa, muierea lui Ioan Deac ce a fost împușcată în Măiereu, Maria Boar a fost împușcată în casa sa, apoi

Constantin Sigmirean, Ioan Moldovan, Gavril Benduliciu și Pavel Ciacău, încă au murit în urma maltratărilor. În fine, Gavril Macarie și Simeon Pintea au fost omorâți la hotar. După cum am arătat despre devastațiunile și cruzimile făcute de jenei Jozsef au mărturisit aceea care s-au aflat sub comanda lui și care mai târziu au lăsat să fie publicate într-o foaie ungurească, Magyar Pologar din 1867, nr. 70, pag. 288.[26]

Pe baza datelor aflate la A.N.B., Vicariatul Rodnei vom prezenta sub formă tabelară consignația întocmită la Rușii-Munți la 2 decembrie 1849 referitoare la văduvele și copiii orfani de părinții omorâți de rebeli, evidențiindu-se ca elemente completatoare: numele văduvelor și a orfanilor, locuința, starea averii și a subzistenței, pruncii rămași și locul întâmplării nenorocirii.

Numele satului	**Numele veduvilor și a orfanilor**	**Locuința**	**Starea averii și a subzistenței**	**Prunci rămași**	**Unde, când și cum li s-au întâmplat această nenorocire**
Marős Őrosfálu	Ioana Mihail Macarie	Are a sa casă fără moșie	De averie privată 768 fl	2	În sat, în 7 martie a.c. li s-au omorât bărbatul prin rebelfi, rămasă nebună după aceia.
-„ -	Orfanii: Daniel Petringel, Simion George Pantelimon Maria Crisitna Firoana	Au casă și moșie întreagă	13 capre rămase, avere privată 2360 fl.	8	Tatăl lor în 7 martie a.c. s-au omorât împreună cu alții în hotarul Ditrăului. Muma lor au murit din același necaz.
-„-	Rafila Onul Diac	Are casă și a 5-a parte din moșie	Privatu de avere: 320 fl.	1 2	Bărbatul s-au omorât precum am zis mai sus
-„-	Todora Ion Todora Dionisie Feldrihan	Au o casă și moșie întreagă	Pt. 474 fl. Pt. 314 fl.	1 2	Bărbații omorâți în hotarul Ditrăului, cum am zis mai sus
„-„	Savian	Au casă și	6 ori rîmase	3	Bărbatul

	Ion Florean	a 4-a parte din moșie	Priv. 762 fl.		omorât în hotarul Ditrăului în 7 martie a.c.
„-„	Vasilica Nicolae Moldovan	Moșie are, casă nu are	Priv. 134 fl.	3	Bărbatul omorât de rebeli
„-„	Maria Iacob Negrutz	Au casă și moșie	Are 2 vaci Priv 80 fl.	4	Bărbatul omorât de rebeli ....
„-„	Docia Iacob Coșarcă	Au casă și a 3-a parte din moșie	1 junc are; Priv 380 fl.	2	Bărbatul au murit în Galitzia
„-„	Savina Pavel Rus	Casă este și a patra parte din moșie	Priv. 129 fl.	4	-„-
-„-	Maria George Svoru	Moșie a 5-a parte; casa nu e gata	Priv. 123 fl.	2	Bărbatul au murit în Pesta, în Țara Ungurească
„-„	Maria Ion Halița	Moșie a 3-a parte, Locuința în casa tătănescu	203 fl.	1	Bărbatul a murit în Galitzia
„-	Orfanii lui Flore Bruj : Mihăilă Gafina Dioniză Rachila	Casă au și moșie	2 vaci rămase 100 fl.	4	Tatăl lor mort de rebelli, mama înainte au murit, moașa Neputincioasă.
„-„	Nechita Molovi	Au casă și moșie	Priv. 741 fl		Acest holtei nebun are lipsă de patronie
„-„	Samson Sigmirean	Casă au și a 4-a parte de moșie	Priv 177 fl		Acesta e nebun din frica rebellilor – invalid.
„-„	Paraschiva Ilisie Gratin	Casa sa are		2	Bărbatul omorât de rebelli în 7 martie a.c.
„-„	Orfani: Simion și	Casă proprie nu	Priv. 259 fl	2	Tatăl lor omorât în 7

	Ion Gavril	are			martie, muma moartă
„-„	Sofia Banului	Moşie a 6-a parte	-	2	-

Tot sub formă tabelară vom prezenta mai jos situaţia întocmită de parohul Ciril Dumbravă, cel ce a întocmit-o şi pe cea din 2 decembrie 1849, la 28 decembrie 1850 cu privire la grănicerii care la Revoluţie cu murit pe câmpuri de luptă, în spitale sau omorâţi acasă.

În această situaţie apare şi situaţia jelerilor ucişi şi alte informaţii :

Numele grăniţiarilor	Însurat	Holtei	Locul unde au murit	Numele pruncilor	Prunci	Prunce
Iacob Negrutz	1		Omorât de insurgenţi acasă	Palagia Nastasie Ioan Csirilă	 1 1	1 1
Simion Venţul	1		Omorât de insurgenţi acasă	Ilie Grigore Condrate	1 1 1	
Ioan Halitze	1		În Galiţia	Elisafta		1
Pavel Rus	1		În Galiţia	Filimon Marie George Rahila	1 1 	 1 1
Simion Bumbul	1		Omorât de insurgenţi acasă	Marie Dionisie	 1	1
Vasile Malovy			Omorât de insurgenţi acasă	Larion Necita Ioan Filip	1 1 1 1	
Ioan Ilovan	1		Omorât de insurgenţi acasă	Dănilă Nicolae Ioan	1 1 1	
Ignat Botta	1		d-to(-„-)	-	-	-
Ioan Busdugan	1		d-to(-„-)	-	-	-
Filip Mare	1		În Galiţia	Rahola		1
Ioan Petrinschel	1		Omorât de insurgenţi acasă	Marie Christina Simion Nastasia	 1 	1 1 1

				Ioana Grigore Filimon	 1 1	1
Ioan Arsente Diak	1		De insurgenți acasă	Matsinika Pavel	 1	1
Ioan Banulets			Omorât de insurgenți acasă	Simion Ioana	1	 1
Vasile Ilovan	1		Omorât de insurgenți acasă	-	-	-
Gavril Sderie	1		De insurgenți omorât acasă	-	-	-
Nicolae Moldovan	1		De insurgenți omorât acasă	Ioana Dimitrie	 1	1
Iacob Kosarcă	1		În Galiția	Nicolae Mihail	1 1	
Simion Diak	1		De insurgenți omorât acasă	Necita Filip	1 1	
Flore Boary	1		De insurgenți omorât acasă	Gafina Domnitza Mihail	 1	1 1
Marie Ioan Boary	1		De insurgenți omorât acasă	Toader Pantelimon Ilie Rahila Fironica	1 1 1	 1 1
Necifor Botta		1	d-to			
Ioan Foldrihan	1		d-to	Iacob	1	
Dionisie Foldrihan	1		De insurgenți omorât acasă	Grasin Ioana	1	 1
George	1		În Ungaria	Rahila		1

Sderie				Maria		1
Mihăilă Pistorina	1		De insurgenți omorât acasă	Csirile Stepfan George	1 1 1	
Stephan Deky	1		Omorât acasă	Ioan	1	
Filip Ilovan	1		De insurgenți omorât acasă	Ioan Gavril	1 1	
Erume Deky	1		d-to			
Ioan Dima	1		De insurgenți omorât acasă	Marie Ioana		1 1
Suma laolaltă	28	1		Suma laolaltă	37	23
	29				60	

Jeleri de mai sus numită parohie omorâți acasă

Mihăilă Macarie	1		De insurgenți omorât acasă	Ion Marie	1	 1
Simion Sântioan	1		De insurgenți omorât acasă	Anisie Marie		1 1
Suma jelerilor Suma granițerilor	2 28	 1		Suma jelerilor Suma Granițeri	1 37	3 23
Suma totală	31			Suma totală	64	
Suma totală 31				Suma totală 64		

Marosorosfalu, în 28 Decembrie 1850

Ciril Dumbravă, paroh

A.N.B., Fond *Vicariatul Rodnei*, dosar 27, f.30 [27]

Cruzimile la care s-au dedat unii maghiari față de români s-au datorat pe de-o parte atitudinii reacționare a guvernului Kossuth, iar pe de altă parte unor nobili maghiari fugiți din comunitate, cum am arătat anterior, și care au cerut ajutor armat împotriva românilor. Regimentul II de graniță Năsăud condus de colonelul Urban va continua să lupte în cea mai mare parte a perioadei revoluționare în Transilvania până la 1 iunie 1849, când trupele țariste vor întra în țară la cererea împăratului austriac. La mijlocul lunii iunie 1949 Urban se alătură acestor trupe conduse de generalul Pavlof.

Din păcate împrejurările vitrege au făcut ca forțele revoluționare să nu lupte unite în timpul Revoluției, "spre paguba unora cât și a altora, românii și maghiarii nu au reușit să lupte pe un front comun în anii 1848-1849 împotriva despotismului asupritor. Politica naționalistă a guvernului din Pesta, sprijinită de nobilimea maghiară din Transilvania a nesocotit faptul că dreptul de a hotărî asupra sorții acestei provincii îl aveau nu un grup restrâns de privilegiați, ci mase largi ale populație, a cărei majoritate covârșitoare o formau românii", arată istoricul Silviu Dragomir.

Armata maghiară condusă de generalul Bem va suferi succesiv mai multe înfrângeri, iar la 13 august armata revoluționară maghiară aflată sub comanda generalului György va capitula la Șiria, lângă Arad în fața armatelor austriece și țariste, revoluția fiind înăbușită. Neîmplinirea promisiunilor făcute de Curtea vieneză în timpul Revoluției a produs o mare dezamăgire în rândul grănicerilor. Experiența amară din timpul revoluției a constituit o dovadă în plus că libertatea nu poate fi cucerită decât prin unire, pe bază de egalitate a tuturor popoarelor asuprite în lupta împotriva dușmanului comun- Imperiul habsburgic. [28]

7. Situația regimentului în perioada de după revoluție și până la desființarea sa.

Starea de spirit ce domnea în rândul maselor după terminarea revoluției era cea de nemulțumire, situația acestora deteriorându-se în urma distrugerilor și pagubelor suferite și a pierderilor umane. Pentru a mai liniști spiritele Curtea de la Viena va folosi tactica de promisiuni și concesii nesemnificative combinată cu măsuri de ordin militar. Pentru a împiedica izbucnirea de noi mișcări sociale și pentru a păstra ordinea, satele și orașele sunt împânzite de trupe. În cadrul acestor măsuri de ordin militar va fi folosit și Regimentul II românesc de graniță ale cărei companii se aflau dispersate în diverse regiuni ale Transilvaniei, Bucovina, Banat și Galiția pentru menținerea ordinii. De asemenea, după revoluție în district se fac noi mobilizări, mărindu-se numărul companiilor. Districtul regimentului năsăudean ce cuprindea nr de localitate cu o populație ce nu depășea 40.000 de locuitori

a avut mult de suferit de pe urma revoluției, numărul grănicerilor căzuți ridicându-se la peste 500, la acesta adăugându-se victimele din rândul populației civile. De asemenea, au fost numeroase pierderi materiale.

La 19 iulie 1849 Împăratul Francisc Iosif I numește guvernator civil și militar al Transilvaniei pe generalul Ludwig Wohlgemuth, acesta având ca adjutant pe comisarul Eduard Bach. Sunt aduși diverși funcționari din provincii îndepărtate ale imperiului ce nu înțelegeau aspirațiile românilor, prezentându-i în diverse rapoarte oficiale trimise la Viena ca fiind cei mai periculoși și nesupuși, atentând prin atitudinea lor la integritatea monarhiei. La 11 august 1849, printr-o proclamație către transilvăneni generalul Wohlgemuth dă ordin ca aceștia în termen de 48 de ore să predea autorităților bancnotele emise de guvernul maghiar, de asemenea armele și munițiile. Se dispune verificarea riguroasă a ofițerilor pensionari din cadrul regimentului, cercetându-se comportamentul avut de aceștia în timpul evenimentelor revoluționare, aceștia fiind chemați printr-un ordin din 31 octombrie 1849, a se prezenta în fața unei comisii de purificare în zilele de 5,6,7 noiembrie la Bistrița.

În cadrul regimentului, la scurt timp după înăbușirea revoluției, s-a organizat și efectuat serviciul de pază la posturile de cordon, lucru făcut în condiții dificile fiindcă majoritatea grănicerilor se aflau dislocați cu companiile lor în afara districtului, utilizați, cum arătat, ca trupe de menținere a ordinii.

Pentru liniștirea populației, habsburgii organizează în primele două decade ale lunii martie 1850 serbări cu ocazia aniversării unui an de la acordarea Constituției din 4 martie, în scop diversionist. Cum am arătat, această constituție a fost elaborată în momentele de ascensiune ale revoluției cu scopul de a induce în eroare populațiile de diferite etnii, prin promisiuni generoase, pentru a slăbi revoluția. Articolul 74 din actul normativ constituțional prevedea că Transilvania ava fi guvernată pe principiul deplinei neatârnări față de Regatul Ungariei și a egalei îndreptățiri a tuturor naționalităților din această țară" conținutul textului dând crâmpeie de speranță românilor și sașilor care întrezăreau anularea hotărârii dietei nobiliare de la Cluj din 29 mai 1848 prin care Transilvania a fost unită forțat cu Ungaria. De asemenea, legat de grănicerii năsăudeni, articolul 75 prevedea menținerea instituției confinare, garantându-li-se acestora drepturile și promițându-li-se satisfacerea revendicărilor formulate la începutul revoluției. Aceste deziderate nu se vor întâmpla, habsburgii neavând nicio intenție în acest sens. Jucând duplicitar prin rescript imperial la 22 ianuarie 1851 regimentele românești de graniță vor fi desființate, grănicerii pierzând vechile drepturi și unele posesiuni sau averi. de altfel, provocând

nemulțumirea maselor din întregul imperiu constituția va fi retrasă în decembrie 1851.

Înainte de desființarea regimentului, companiile se vor întoarce treptat în a doua parte a anului 1850 în stațiunile din districtul năsăudean fiind dizolvate, iar grănicerii fiind lăsați la vatră, fiind necesară forța lor de muncă în refacerea gospodăriilor ruinate sau reconstrucția caselor incendiate, distruse parțial sau total în timpul revoluției.

În anul 1850 a bântuit și pe teritoriul regimentului boala în animale: febra aftoasă, aceasta, deși s-au luat măsuri sanitare a avut urmări grave în toate comunele, făcând să scadă și mai mult șeptelul de animale ce era și așa destul de redus din cauza evenimentelor din anii revoluției. De asemenea, mari dificultăți în efectuarea muncilor agricole și gospodărești va crea numărul mic al animalelor de tracțiune.

Documente epocii arată ajutoarele pe care grănicerii reușeau să le obțină sub formă de credite cu dobânzi mici sau fără dobândă, pe termene mai lungi, de 3-4 ani, din casieriile bisericești și comunale, pentru a-și cumpăra animale sau reconstrui casele. Astfel, la 24 martie 1850 locotenentul Putilean solicită printr-o adresă comandei regimentului să aprobe un credit de 2830 florini, din casieria comunală și a bisericii pentru locuitorii din Rușii-Munți cu scopul de a-și cumpăra vitele necesare muncilor agricole, arătând că în timpul revoluției satul a fost prădat.

Apicultura, ocupație străveche și răspândită în district a suferit și ea pagube importante, numărul stupilor scăzând considerabil, astfel numai în satele din Circumscripțiile companiilor a I-a, din care făcea parte în comuna noastră, respectiv a II-a, a III-a, a IX-a și a XII-a au fost distruși 1409 stupi. Spiritul de întrajutorare era ridicat în rândul populației grănicerești, astfel în satele din district s-au întocmit liste de subscripții, adunându-se bani și bunuri pentru a fi ajutate familiile ce suferiseră pagube, aflându-se într-o situație materială dificilă, acest fapt rezultând din unele acte oficiale ale autorităților militare.

Treptat activitatea economică își reia cursul obișnuit pe teritoriul districtual în domeniul industriei, comerțului și mineritului. Încep să funcționeze Fabrica de hârtie de la Prundul Bârgăului, cu un efectiv de 60 de muncitori, întreprinderea metalurgică de la Rodna ce extrăgea cuprul din minereul exploatat la minele din localitate, sunt atestate existența în arealul districtual 43 de joagăre ce produceau scânduri, șindrile, leațuri și alte materiale lemnoase. De asemenea, în anul 1851 erau în district 64 de piue, ce produceau 60.000 de coți de pănură din care populația își confecționa îmbrăcăminte, pături și sunt atestate 160 de mori în care se măcinau anual circa 60.000 de măsuri vieneze. Meseriile ocupau un loc important, existând

în menţiuni oficiale: 81 fierari, 107 olari, 37 constructori de diguri, 34 lemnari, 20 zidari, 18 pantofari şi alţii.

Numărul mic de meseriaşi la o populaţie districtuală apropiată de 40.000 de suflete este explicabil prin faptul că grănicerii îşi construiau şi confecţionau singuri o parte din uneltele necesare în gospodărie sau la muncile câmpului, la fel şi îmbrăcămintea confecţionându-se într-o măsură semnificativă în cadrul familiei. Activitatea comercială se desfăşura în cadrul târgurilor săptămânale şi anuale, comercializându-se preponderent lemne şi produse din lemn, animale, produse din lână, îndeosebi şi pănură, vase şi altele.

Comanda regimentului a luat măsuri de reorganizare a serviciului sanitar la scurt timp după revoluţie. Pe teritoriul districtului militar năsăudean existau doi medici, şase ajutoare de medici (asistenţi) şi 12 moaşe, respectiv câte o moaşă la fiecare companie. Moaşele îşi intrau în atribuţii după ce urmau un curs special de 4 luni la Cluj, dădeau un examen şi obţineau diplomă, urmând apoi aprobarea dată de autorităţile militare şi acreditarea pe post.[29]

Reluarea activităţii economice, social- administrative şi militare a permis şi redeschiderea şcolilor. Modul lor de funcţionare în această perioadă dificilă va fi prezentat la capitolul ”Şcoala”.

Revoluţia de la 1848, care a afectat profund orânduirea feudală, în unele state europene instaurându-se regimuri noi, republici sau monarhii burgheze (constituţionale sau parlamentare), întetirea luptei de eliberare naţională şi socială a popoarelor în cadrul imperiului, apariţia a două clase sociale noi, burghezia şi muncitorimea cu idei libertine şi inovatoare social, conduc la schimbarea metodelor şi tacticilor habsburgilor, pentru a avea controlul pe teritoriul imperial. Tot în această perioadă are loc slăbirea Imperiului otoman, ce nu mai reprezenta în sud-estul Europei o mare putere, unele popoare din peninsula balcanică începând să îşi câştige independenţa sau autonomia administrativă. În aceste împrejurări Curtea de la Viena hotărăşte să desfiinţeze regimentele de graniţă. Cum am arătat anterior, Regimentul II năsăudean de graniţă este desfiinţat prin ordin la 22 ianuarie 1851, Regimentul din Năsăud este transformat în regiment de linie, sub numele de Regimentul 50 ”Turn und Taxis”, fapt considerat de grănicerii români o insultă, aceştia protestând, însă fără rezultate, în aprilie 1851

Cele 44 de comune sunt trecute sub administraţie civilă la aceeaşi dată, averile bisericeşti trecând în administrarea clerului, iar cele comunale şi ale şcolilor în administrarea organelor comunale. După cum am arătat în capitolul ”Evoluţia vieţii economice”, fondul de mondire, transformat în fond de stipendii (burse) şi fondurile şcolare comunale au fost recunoscute

ca avere grănicerească și puse sub administrarea unui comitet ales de către reprezentanții comunelor.

Munții, pădurile și regalurile, surse ale fondurilor de provente, vor constitui un conflict cu fiscul, decizia privind acest aspect luându-se abia în 1861, când sunt lăsați pentru comuna noastră doar o parte din munții revendicați. Acest conflict îl voi detalia în subcapitolul următor.

Nu voi încheia subcapitolul fără a prezenta un personaj interesant, o personalitate a granișei năsăudene, colonelul Wilhelm Velican. Originar din Boldogmező (Sânta Mărie lângă Târnăveni) acesta s-a născut la Rușii-Munți, ajungând la gradul de colonel de honvezi. Absolvent al Școlii de cadeți de la Olmutz în calitate de cadet cezaro-regesc a intrat în cadrul Regimentului II năsăudean de graniță. Apare ca ofițer superior în anul 1843 în lista ofițerilor regimentului, în anul 1848 a mărșăluit împreună cu Batalionul I de câmp al regimentului spre Ungaria. S-a reîntors după ce batalionul a fost declarat ”prizonier de război” prin încălcarea cuvântului către comisarii maghiari, prezentându-se la colonelul Urban și participând în anul 1849 la campania împotriva insurgenților maghiari.

După transformarea Regimentului II de grăniceri român în Regimentul de Infanterie 50 linie, ce a avut loc în luna aprilie 1851, a servit în acesta, avansând la gradul de maior. Se evidențiază în calitate de comandant de batalion prin prudență și vitejie în lupta de la Custazza din 24 iunie 1866, unde are loc o confruntare între Regatul Italiei și Imperiul Austriac, primind pentru aceasta, în anul 1869, Crucea Militară de Merit. Odată cu decorarea a fost avansat la gradul de locotenent- colonel la Regimentul de Infanterie 17 linie.

Este numit în anul 1871 comandant de honvezi la Bistrița, apoi a fost avansat la gradul de colonel.

În anul 1873 a trecut la pensie. Născut în Rușii-Munți, Velican era de origine română.

8. Perioada 1851-1918

Vom începe acest subcapitol printr-o consemnare particulară referitoare la satul Rușii-Munți, prezentând situația și cadrelor militare după desființarea Regimentului II românesc de graniță. Conform datelor din arhivele din Bistrița, la 1858 localitatea era dimensionată la 1385 picioare Viena-437, 78 c lungime, cadre militare apărând Vărărean Gheorghe sublocotenent pensionar vânat de gărzile maghiare în timpul revoluției și ulterior Ferdinand Feldrihan, probabil fiul acestuia. Ferdinand Vărărean s-a născut la Rușii- Munți în anul 1845 la 22 iunie. La 4 septembrie 1858 scrie din Sibiu surorii sale Elisa, se plânge că nu-i mai scrie, spunând că peste un an

examenele i-au succes bine și i s-a conces a merge în concediu din 28 august până la finele lui septembrie. În 1858, 16 octombrie e în Sibiu, unde a sosit la 25 septembrie. În 1862, în aprilie e în Buda (Altofen). În 1866, 22 februarie se afla la Pesta, îi scrie lui Grigore, cavaler de Botta, că în vara anului acesta va merge pentru 2 luni în Institut la Weener- Neustadt, fiindcă în Institutul de la Pesta lipsesc profesorii. Speră că va ajunge ofițer, de aceea se roagă de Botta să-i facă cumva rost de 200 de florini împrumut.[33]

Prin Prea Înalta Hotărâre Majestică din 24 martie 1861 se constituie Districtul Năsăud ca entitate politică administrativă și socială în zona fostului Regiment II de graniță de la Năsăud fiind împărțit în 6 cercuri administrative, după fostele divizioane de mai înainte, numindu-se la conducere 6 juzi și 6 juzi adjuncți.

În anul 1876, începând cu 1 septembrie, districtul a fost desființat și împreună cu Districtul Bistriței au format comitatul Bistrița Năsăud.

Împreună cu alte structuri organizatorice înainte de a fuziona cu Districtul Bistriței, Comisia de Statistică adresează la data de 21 februarie 1875 un chestionar comunelor din cele șase cercuri, privind hotarele acestora, culturile agricole, hotarele satului, munții etc, cu indicația de a se respecta evidențele existente cadastrale, termenul de comunicare al datelor fiind 25 martie anul în curs.

Răspunsurile erau întocmite de juzii comunali și supervizate de notarii cercurilor, conținând și alte informații influențate de calificarea persoanelor ce le au comunicat.

Datele comunicate de comuna Rușii-Munți au fost următoarele:

"Tot hotarul satului Rușii-Munți se împarte în două părți, dintre care, la partea a doua, la munte, e comuna Morăreni, pe 1/3 părți cu dreptul de proprietate și se află în cărțile cadastrale însemnate cu I și II.

a) Partea I- hotarul la sat se mărginește cu hotarul comunei Filea, cu apa Sebeșului, a comunei Morăreni, cu fânațul Corlieţielele, cu Pârâul bisericii până la vârful Țibleșului, cu vârful Obcinei, apoi drumul către comuna Rușii-Munți și Filea, cu Poiana Rusului și Poiana Iadului, cu hotarul comunei Morăreni, drumul, Șanțul Lespodului, Făgetul şi Braniștea, a comunei Morăreni și Cuejdiu (Pietriș), cu Mureșul și are marimea următoare:

- arătură 634 jugăre; 1259 stj. p.
- fânat 1686 jugăre; 200 stj.p.
- păşune 821 jug.,612 stj.p
- pădure 1848 jugăre; 1236 stj.p.
- neproductiv 128 jugăre; 367 stj.p.

Totalul este de 5119 jugăre; 483 stj.p. cu un venit de 5086 florini, 56 creiţari monedă convenţională.

b) Partea a-II-a Muntele Dealu Lat la care comuna Morăreni are pre a treia parte dreptul de proprietate se mărgineşte cu Voivodeasa Domnească din hotarul comunei Topliţa, cu munţii comunelor secuieşti grănicereşti, Izvorul Sec, Apa Neagră, cu Păltinişul, din partea Moldovei, cu Muntele Dealu Lat, al comunei Monor, cu Izvorul Bucinişiului al comunei Şieuţ şi cu Muntele Călimani al comunei Monor şi are o mărime de:

- păşune 512 jug; 1150 stj.p.
- pădure 4187 jug; 200 stj.p.
- neproductiv 107 jug; 250 stj.p. 3

Total 4807 jugăre cu un venit curat anual de 319 florini, 49 creiţari monedă convenţională".[34]

Anterior acestei situaţii prezentate, după cum am mai specificat o importanţă majoră în clarificarea averilor comunei datorită conflictelor apărute cu fiscul sau alte comune învecinate l-a avut clarificarea acestei situaţii prin sentinţa pentru fosta comună grănicerească Ruşii-Munţi dată de Comisia numită de Majestatea Sa, Cezara-Crăiască Apostolică în scopul reglementării definitive a posesiunilor şi a drepturilor de folosinţă de către populaţia grănicerească, sentinţă dată pe baza prea înaltului rescript din 27 august 1861 al Majestăţii Sale apostolică cezaro-crăieşti şi a instrucţiunilor emise în acest scop de către Înalta Cancelarie Aulică Regească Transilvăneană şi către Înaltul Minister al Finanţelor cezaro- crăieşti. Sentinţa este consistentă şi cu lux de amănunte, deci nu mă voi extinde, e prezentată pe larg în materialul bibliografic studiat, între paginile 436-438, reglementând clar posesiunile comunei asupra terenurilor virane şi intravilane, a lăzuirilor făcute pe terenurile sau pădurile comunale sau pădurile alpine de pe munţii de păşunat sau revendicaţi înainte de 22 ianuarie 1851, a terenurilor de pe teritoriul hotarului, aflate în afara vetrei satului, a unor parcele şi fâneţe, păşuni sau păduri. De asemenea, în sentinţă se reglementează situaţia unor proprietăţi aflate în afara teritoriului hotarului, Dealul Lat folosit împreună cu comuna Morăreni.

Posesiunile şi drepturile de folosinţă aflate în posesiunea bisericii greco-catolice şi a preotului din Ruşii-Munţi, pe baza punctului 5 din rescript, rămân în folosinţa clerului şi a bisericii. De asemenea, casa parohială cu două încăperi în suprafaţă de 105 stj.p. (număr topografic 106), un teren în suprafaţă de 95 stj. p. (număr topografic 392), pe care un secui şi-a ridicat casă, a avut curte pe care un cetăţean, Toader Ştefan şi-a construit o casă cu două încăperi contra plăţii către biserică a unei taxe anuale de 5 florini, 25 creiţari, cu condiţia ca după 50 de ani construcţia să devină proprietatea bisericii. Se specifică, de asemenea, ca proprietate

bisericească în afara vetrei satului un teren arabil de 1400 stj.p., 4 fânațe și o pășune.

Pe baza punctului 4 litera C din rescript comunei îi mai rămân:
a) clădirea școlii, construită în vatra satului, alcătuită din două încăperi în suprafață de 46 stj. p. împreună cu grădinița aparținătoare, în suprafață de 113 stj.p. (număr topografic 61, 410).
b) o casă pentru ciobani cu o încăpere în suprafață de 44 stj.p. împreună cu grădina aparținătoare în suprafață de 113 stj.p. (număr topografic 1; 2)
c) o casă de locuit ridicată pe grădina școlii cu o încăpere, în suprafață de 25 stj.p. (număr topografic 411)

Se decide, de asemenea, dreptul comun de proprietate împreună cu alte sate grănicerești asupra școlii triviale construite în comun Monor de către companiile a-I-a și a-II-a ale fostului regiment de graniță, casa cu numărul 6, alcătuită din două încăperi în suprafață de 97 stj.p. cu numărul topografic 541. Se reglementează, de asemenea, în rescript folosința în scopuri școlare în comun a unei clădiri din Năsăud, spesele pentru aceste clădiri.

Comuna Rușii-Munți avea la data de 15 iunie 1863 în comun cu Morăreniul, în vatra comunei Rușii-Munți, în rediul X o moară de măcinat cu 3 pietre, alcătuită dintr-o încăpere de locuit de 153 stj.p. (cu numărul topografic 2266), alături de grădina din jur de 128 stj.p. (cu numărul topografic 2267), moară pentru care comuna plătea fondului grăniceresc de provente o taxă anuală de 5 florini, 38. 1/2 monedă austriacă, iar Morăreni 2 florini, 65. ½ monedă austriacă. De asemenea, se specfică existența a două mori de firez, proprietate industrială a unor grăniceri ce plăteau anual o taxă anuală de 2 florini, 66. ½ monedă austriacă, plată făcută și mai departe erariului, comuna fiind supusă înainte de a fi inclusă în regulamentul II de graniță.

Pe baza punctului 7 al prea- înaltului rescript dreptul de crâșmărit este atribuit și mai departe erariului comunei Rușii-Munți însă numai ca drept de crâșmărit în perioada de la 29 septembrie până la ultima zi din decembrie a fiecărui an, deoarece acesta era practicat doar de erariu în momentul desființării regimentului.

Dreptul la pescuit este lăsat liber grănicerilor, conform unor protocoale din 1853 și 1858, iar referitor la vânătoare, rămân valabile prevederile în vigoare. Este anulat dreptul de tăiere și vindere a cărnii.[35]

În răstimpul constituționalismului (1861-1865) românii aleși pentru prima dată se afirmă ca elemente capabile în viața parlamentară. Dieta de la Sibiu din 26 octombrie 1864 a votat două legi importante: egala îndreptățire a celor trei limbi vorbite în Transilvania: româna, germana și maghiara. Curtea de la Viena deși e de acord cu votarea celor două legi, totuși, datorită

anumitor factori vremelnici de circumstanță, pronunță la 1 septembrie 1865 dizolvarea dietei de la Sibiu și convocarea alteia pentru 19 noiembrie la Cluj, aleasă prin reactivarea sistemului dietelor din 1791, românii fiind în minoritate, ea cuprinzând 130 deputați unguri, 34 români și 25 sași. La 8 iunie 1867 primește Coroana de rege al Ungariei, abrogă toate legile votate prin dieta din Sibiu, Transilvania pierzându-și complet independența. [36]

După anii 1860, prin reglementarea situației juridice a posesiunilor și modul de folosire a fondurilor bănești constituite, nemaifiind nevoiți a presta serviciu militar și a participa să lupte, comuna se va reface, va începe să se dezvolte economic, iar demografic populația va începe să crească continuu, lucru concludent în tabelele demografice din 1850-1910. În anul 1859 s-a construit biserica din piatră.

Constituirea la 23 octombrie 1861 la Sibiu prin aportul celor mai luminate și progresiste personalități culturale ale vremii, a ”Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român” a însemnat un moment de seamă în viața culturală și națională românească transilvăneană a epocii moderne, având ca idealuri iluminarea maselor, răspândirea științei de carte, a culturii, Astra, menținând prin limbă, literatură, dans, cântec popular, port o permanentă conștiință de sine, națională în rândul românilor transilvăneni. La 2 aprilie 1874 ia ființă Despărțământul Reghin al Astrei, prima adunare având loc la 17 august 1875. Comuna Rușii-Munți apare în conspectul comunelor ce aparțin de acest despărțământ din 15 aprilie 1882 sub denumirea de Rușii de Munte, de asemenea, mult mai târziu, în 18 februarie 1909 în adresa Astrei din Sibiu nr 89/1909 adresată protopopului greco-catolic reghinean Anton Popa ca răspuns la solicitarea acestuia din 12 ianuarie 1909 în vederea formării a 3 despărțăminte locale: Reghinul de Sus, Reghinul de Jos și Teaca., satul apare cu numele de Rusu de Munte. [37]

Revenim la perioada anilor 1863 și 1864 când satul făcea parte din Districtul românesc al Năsăudului, fiind solicitate autorităților comunale informații generale privitoare la localitate, precum un aspect extrem de interesant, date privind oficialități comunale, grăniceri dați de la militarizare până la desființarea regimentului. Pentru a păstra originalitatea informațiilor date de oficialitățile satului la 26 mai 1863 și limbajul vremii, sunt prezentate la final de capitol (tabelele A si B) , atât datele trimise de ”ruseni” cât și centralizarea la district.

Informații generale legate de sat sunt cuprinse într-un document, la 16 octombrie 1864 de către o comisie formată din Ciril Deac, jude comunal, comitetul comunal format din Ivan Ilovan, Dănilă Zaharie și Mihăilă Deac, dar și Ștefan Vântul, notar comunal, apoi acesta e trimis la Năsăud. Citez din actul de atunci:

„ Numirile locurilor din comunitatea Ruşii Munţi, districtul Năsăud

Comuna Rușii-Munți se ține de districtul Năsăud, cercul Monor în Transilvania. Comunitatea are acum numele Rușii-Munți, care denumire o are de la începutul comunei, maghiarii l-au tradus pe numele maghiar Marosoroszfalu; acest nume e de țara întreagă cunoscut; apoi alte denumiri nu a avut, nici nu are. Comunitatea Rușii-Munți nu au avut nici una dată altă numire. Comunitatea se numește de la început Rușii-Munți, ungurește Marosoroszfalu.”

Comunitatea s-a populat din comunele de pe Someș, Vărarea, Feldru, Ilva Mică și Mare, Borgo și din districtul Bistrița, deoarece astăzi sunt familiile Vărăreni-Vărarea, Feldrichani din Feldru, Iloveni din Ilva Mică sau Mare, Ghindeni din Ghinda, districtul Bistrița. Numirile hotarului acestei comune sunt următoarele:

a) Șesu din Sus de sat;
b) Șesu din Jos de sat
c) Pâraile
d) Hora
e) La Ciurgău
f) Opaciu
g) Fânațele
h) Pe Vale
i) Gura Șebeşului
j) Oasta
k) În Laz
l) În Noroi
m) Făgetu
n) În Dos.

Prin acest hotar curg apele Sebeș și Mureș. În urmă se observă că localitatea aceasta

mai are încă un munte, anume Dealul Lat, desclintit de comună și tare îndepărtat către Moldova.”

Am ținut să evidențiez aceste informații de mai sus pentru a observa că la acea vreme conducătorii comunei nu putea avea știința denumirilor vechi ale comunei din vremuri anterioare lor, de asemenea pentru a face comparațiile toponimice prezentate în acest raport cu cele evidențiate de mine anterior la subcapitolul ”Toponime în localitate și în hotarul satului”, observăm la multe dintre ele o continuitate până în zilele noastre, altele apărând ulterior.

Statistica funciară realizată în district în anul 1870 arată că satul deține conform părților de hotar:

I. arătură 634 jug. -1259 stj.p; fânaț și grădini 1686 jug. -209 stj.p; pășune 821 jug. -612stj. P; pădure 1848 jug -1236 stj.p.; neproductiv

128 jug. -367 stj.p. Total 5119 jug -483 stj.p. cu un venit curat de 5087 florini şi 56 cruceri.

II. Dealu Lat: păşune 512 jug. -1150 stj.p; pădure 4187 jug-200 stj.p.; neproductiv 107 jug-250 stj.p. Total 4817 jugăre cu un venit curat de 319 florini şi 49 cruceri.

Pădurile localităţilor ce au constituit Regimentul II român de graniţă cu reşedinţa la Năsăud au constituit un factor important în asigurarea suportului economic al locuitorilor acestor comunităţi. Ele au fost dobândite, fie caracterului liber de servituţi feudale ale proprietăţilor pentru Văile Someşului sau Ilvei, fie prin schimb şi despăgubirea feudalilor, realizat la militarizare între anii 1763-1783 pentru Văile Şieului şi Bârgăului sau satele Ruşii-Munţi şi Morăreni de pe Valea Mureşului. Pe perioada administraţiei militare exploatarea pădurilor a fost reglementată strict de către comanda militară şi aplicată prin comisiunea economică şi autorităţile locale. După desfiinţarea regimentului se pune problema administrării şi exploatării forestiere prin reglementarea, primordial, a proprietăţilor. Implicarea autorităţilor neoabsolutiste, cum am văzut, a dus la înfiinţarea şi activitatea unor comisii speciale cu rolul de a clarifica problema proprietăţilor, datorită litigiilor apărute după 1851. Reamintim conflictul avut de satul Ruşii-Munţi cu erariul (organ fiscal imperial) referitor la pădure, conflict definitivat abia la 31 decembrie 1863 prin sentinţă. De altfel, această sentinţă se datorează şi faptului că odată cu schimbarea politică din anii 1860-1861 prin instaurarea regimului liberal, atitudinea factorilor de decizie s-a modificat în favoarea urmaşilor grănicerilor.

După o perioadă intensă de activitate a reprezentantului lor Vasile Naşcu, în Viena a fost obţinută rezoluţia imperială de la Laxemburg din 27 august 1861, pe baza ei fiind elaborate documentele- sentinţe; decizii care recunoşteau proprietatea fostelor localităţi militarizate, inclusiv pentru păduri. Aproximativ în aceeaşi perioadă la solicitarea istoricului maghiar Pesti Frygies localităţile au răspuns la chestionarul elaborat de el, oferind o imagine de ansamblu asupra hotarului lor, inclusiv prin enumerarea suprafeţelor împădurite.

Perioada existenţei Districtului Năsăud (1861-1876) a reprezentat şi o preocupare intensă în sensul stabilirii de reglementări în vederea gestionării problemelor de interes local, acest proces intensificându-se cu accederea în funcţia de vice-căpitan a lui Florian Porcius, în anul 1867. Având o bogată experienţă administrativă şi ca funcţionar în justiţie, alături de alte realizări, reuşeşte să elaboreze un set de regulamente în diverse domenii, instituind şi obligativitatea întocmirii unor rapoarte de sinteză.

În acest registru s-a înscris şi elaborarea unui ”statut pentru administrarea, economisirea şi conservarea pădurilor” de pe teritoriul

fostului Regiment II românesc de graniță, aprobat în Congregația districtuală din 21 mai 1875. După ce stabilește constituția și atribuțiile Comisiei Centrale Silvane în concordanță cu ”normele de silvicultură și după legile și ordonațiunile care sunt în această privință, deja emanate și se află în vigoare” actul normativ precizează modul de constituire a comisiilor silvane locale și apoi atribuțiile personalului silvan, ierarhizat în funcție de calificare, magistru silvan (la nivel de district), supravigili și vigili la nivelul fiecărei localități. Cei din urmă aveau datoria de a vizita neîntrerupt pădurile încredințate drept pază a consemna prevaricațiunile / devastările de pădure. Pentru control și administrare teritoriile cu păduri ale fiecărei localități erau împărțite în revire, suprafețe cu o anumită întindere, în număr de șase la nivel de district, apoi în subrevire și revire mai mici pentru vigilii silvani. La rândul lor, pădurile erau împărțite în două mari categorii: cele din hotarul apropiat comunei, ”menite mai cu seamă pentru lemne de focărit”, la care se adaugă cele pentru trebuințe economice cum sunt podurile, leațurile, corni, grinzi și pădurile de la munte, ”cu lemn de comerț și speculațiune”, exploatate în parchete speciale sau prin arendare cu licitație publică. Exploatarea pădurilor era permisă doar în intervalul 15 septembrie-începutul lunii aprilie.

Pentru aplicarea prevederilor din regulament s-au desfășurat adunări în fiecare localitate, la care au participat toți membrii comunității. Comisia instituită alegea 3 candidați pentru posturile de vigili (paznici silvici) silvani care erau spuși validării prin ”votizare sau aclamațiuni” de către localnici. Apoi o altă comisie, alcătuită din o parte a membrilor reprezentanței comunale, primar și notar, la care se alăturau, în mod obligatoriu foștii vigili și cei nou aleși (când era cazul de noi alegeri) ”călca” hotarul tuturor pădurilor pentru a constata starea lor, eventualele delicte silvice comise, respectarea hotarelor (”mejdelor”) dintre localitățile proprietare, existența semnelor distinctive pentru marcarea lor, așa numitele ”mogile”, ridicături de pământ realizate din loc în loc de-a lungul hotarului. Toate constatările au fost consemnate în protocoale asumate de toți membrii comisiilor și supra-vizate de juzi cercuali. Acest gen de documente s-au păstrat pentru cercurile Burgău, Mocod și Monor.

Pădurile comunei Rușii-Munți apar la punctul VI din Regulamentul despre economisirea pădurilor din districtul Năsăud aparținând de Revirul Monorului cu specificația la art. 4 Rușii-Munți, de la hotar, apoi de pe muntele Dealul Lat. Referitor la cele scrise mai sus, legat de localitatea Rușii-Munți și Morăreni extrem de interesant este protocolul din 30 iunie 1875 ”luat” în comuna Morăreni unde cei ce reprezentau comuna împreună cu vigilul vechi Gavril Gabor, care s-a ales și vigil nou, împreună cu celălalt vigil nou, Cirilă Rusu s-au dus în partea de pădure numită Corlățele arătând

daunele. Cercetându-se ”mejdea” pădurii comisia a constatat și s-a aflat că localitatea vecină Rușii-Munți ”a mutat mejdea de către noi “ în una lățime de 60 și 100 pași”. [40]

Din păcate, nu am găsit în arhive sau lucrări de specialitate informații privitoare la numele vigililor de la Rus sau protocoale de privesc direct comuna.

După cum am arătat, în 1876 districtul este anexat la cel al Bistriței, constituindu-se comitatul Bistrița-Năsăud cu capitala la Bistrița. Împărțirea administrativă a fostelor comune grănicerești în anul 1877 se face în comunitate, în cadrul ”plaselor”, noi entități teritorial- administrative, localitățile Rușii-Munți și Morăreni aparțineau comitatului Mureș-Turda, ”plasa” Aluniș. Datele statistice privitoare la Rușii-Munți după cuprinderea în noua unitate administrativă pentru clarificarea situației pe teren sunt următoarele:

- suprafața jugăre conform cadastrului este de 8125
- case – 219

- numărul locuitorilor – 1151 din care: greco-catolici- 1094, ortodocși – 33, romano-catolici -2, evangheliști luterani – 2, izraeliți- 18

Situația fondului funciar la 1870 era următoarea:

- arătură: jug 634; stânjeni p.- 1259
- fânați și grădini: jug. 1686; stj.p – 209
- pășune: 1334 jug; stj.p.- 162
- pădure: 6035 jug; stj.p.- 1436
- neproductiv: 235 jug; stj.p. 617

Total 9926 jug; stj.p 483 cu un venit total de 5407 florini și 45 creițari, cifre apropiate, mă refer la proprietăți cu cele din 1870.

Referitor la datele de stare civilă privind populația Districtului Năsăud în perioada 1866-1870, pentru comuna Rușii-Munți ele se prezintă astfel:

a) 1866: căsătorii-11; născuți- 17 băieți și 19 fete legitimi; decedați- 12 bărbați

și 6 femei, copii până la 5 ani-8 (6 băieți și 2 fete).

b) 1867: căsătorii- 11 greco-catolice, 2 de religii amestecate; născuți legitim: 23 băieți și 19 fete; ilegitim- 1 băiat; decedați: 9 bărbați și 13 femei, copii până la 5 ani -2 (un băiat și o fată).

c) 1868: 11 căsătorii greco-catolice, una de religii amestecate; născuți: 18 băieți și 26 fete legitim; ilegitimi 3 băieți; decedați- 14 bărbați, 11 femei, copii cuprinși între 0-5 ani-7 (5 băieți și 2 fete).

d) 1869: 23 căsătorii greco-catolice; 2 căsătorii de religii amestecate, născuți 24 băieți și 19 fete legitim, 1 băiat și 2 fete nelegitim; decedați 12 bărbați și 9 femei, copii sub 5 ani- 4 băieți și o fată.

e) 1870: 12 căsătorii greco-catolice; 3 căsătorii amestecate, născuți 18 băieți și 20 de fete legitim, 1 băiat ilegitim; decedați 5 bărbați și 4 femei, copii sub 5 ani- 2 băieți.[41]

Mai jos voi evidenția un material original, găsit în arhive, respectiv textele a două testamente ale unor "ruseni", în forma lor de atunci:

1. **Testamentul lui Gavril Vărărean.**
   Rușii-Munți, 30 ianuarie 1862

Testament

"Eu mai jos subscrisul, Gavril Vărărean, din comuna Rușii-Munți, fiind în strat de moarte și încă în deplină pricepere și cu mintea coaptă las la nepotul meu George Vărărean moșia mea proprie nemișcătoare, pentru totdeauna, vitele sau bunurile mișcătoare, însă, le las muierii mele, Ioana Vărărean. De bunul mișcător se țin casa, grajdurile de pe lângă casă și locurile și mai pe scurt epilaturile (acareturile) de pe lângă casă și locurile de moșie țiitoare, precum și 2 care și un plug. De bunurile mișcătoare, 4 vaci 2 iepe, 2 vițele, acestea sunt ale muierii mele, celelalte precum am zis ale nepotului meu George Vărărean.

În sfârșit se îndatorește numitul George Vărărean a griji de bătrânul Gavril Vărărean, precum și de muierea dumisale Ioana Vărărean, până la sfârșitul vieții lor, ca pentru niște buni părinți și a-i îngropa creștinește și de sunt undeva niște datorii, numitul George Vărărean a le plăti , precum și slujbele ce vor veni pe moșie se îndatorește a le împlini.

Acest testament să nu fie nimeni în stare a-l schimba într-un alt fel sau a-l strica, și de astăzi înainte i se dau în seamă acelea ce s-au testat lui George Vărărean prin bătrânul Gavril Vărărean. Despre scrisoarea făcută cu Cruciţa Drăgan al lui Dumitru din Monor nu vreu a ști nimic, din cauză ca nu m-au ajutat cu nimic.

Eu George Vărărean mă îndestulz cu acele testate de unchiul meu Gavril Vărărean și de cumva nu voi fi smintit întru cele testate de cineva, atunci mă leg prin aceasta a nu pretinde nimic de la taică-meu Nechita Vărărean.

Așa s-au vorbit și scris din cuvânt în cuvânt în fața noastră:

Rușii-Munți în 30 ianuarie 1862; Gavril Vărărean, testator; Ioana Vărărean, muierea lui Gavril Vărărean; George Vărărean, ca primitor de moșie; Teodor Gingean, Ioan Crăciun, Ioan Vlaicu, Nicolae Paraschiv- jude, prin Ștefan Vântu-notar comunal; Dănilă Petringel- dacente: Nechita Vărărean."

2. **Testamentul lui George Mandanacu**
Rușii Munți,12 mai 1866
Testament

” Fiindcă eu, mai în jos subscrisul am căzut la beteşug mare, aşa încât eu nu pot şti ora strămutării mele din aceasta în cealaltă viaţă, aşa dar, eu prin aceasta, fiind încă întreg la minte testez muierii mele Ioana următoarele:

1. *Casa, grajdul şi şura, apoi a patra parte din grădină, hadurile (conducerea*

gospodăriei), toate din casă, car, plug, lanţ.

2. *2 vaci, 4 viţei, o iapă cu 1 mânz, 4 capre, 1 porc.*
3. *Din Cânepişte a patra parte, ½ delniţa la Mălăişte, lângă Teodor Oala de 2 mierţe semănătura.*
4. *Un loc la Gura Sebeşului de 1 mierţa semănătura.*
5. *Din fânaţ a patra parte de 1 căpiţă fân*
6. *Delniţa din Râtu de Jos, de rât, de 1 car de fân.*
   După moartea muierii mele să rămână locul sub Rât, 4, fetei mele Cătălina ce e

măritată la Cueşdiu (Pietriş)

Încât pentru cealaltă moşie care este să se împartă între 3 fiii mei Ioan, Teodor şi Purcilă; asemenea după moartea muierii mele rămân toate ei testate locuri, de sub punctele 1, 2, 3, 5, 6 numiţi lor mei fii.
Rușii-Munți, în 12 mai 1866
George Mandanacu, testator prin Neamţ ca martori: Ciril Deac- jude comunal, Ciril Ceacon, Teodor Oala, Dănilă Zaharia.
Ca subscriitor de nume Ştefan Neamţ, notar” [42]

După desființarea regimentului se impunea pe plan financiar o instituție care să ajute pe țărani și comune prin acordare de împrumuturi. Am arătat cum pentru refacerea satului, după devastările din 1848 comuna reușește să obțină la solicitarea locotenentului Putilian un credit de 2830 florini din casieria comunală și a bisericii cu scopul cumpărării de animale. În anul 1873 ia ființă, a doua bancă românească cu capital românesc din Ardeal, Banca Aurora, tocmai în acest scop de acordare de împrumuturi localităților din fostul regiment, fiind principala bancă din district ce va ajuta la dezvoltarea economică a comunelor grănicerești, completând celelalte fonduri existente.[43]

După cum arată dinamica populației în perioada 1850-1910 sau datele privitoare la bunurile materiale (case etc) comuna a cunoscut până la Primul

Război Mondial o perioadă de dezvoltare continuă, populația dublându-se în acest interval.

Cum am mai evidențiat în 1859 s-a construit biserica de piatră, ce în anul 1903 îl avea ca preot pe Grigore Boca, iar ca și cantor pe Matei Dumbravă. Ca învățător e menționat Dumitru Pantea. De asemenea, în anul 1900 se dă în funcțiune noua clădire a școlii confesionale, în 1908 fiind trecută la stat. E vorba de clădirea unde azi funcționează grădinița de copii. În anul 1902 s-a dat în folosință noul local al primăriei (modernizat în anii comunismului și după 1990). Primăria a funționat pentru o perioadă scurtă, în comunism, în locația grădiniței actuale. Din perioada anului 1861 există și primul model de ștampilă al comunei.

9. Primul Război Mondial

Primul Război Mondial a fost un eveniment global, numit Războiul cel Mare sau Războiul Națiunilor, ce a fost declanșat în Europa și a durat de la 28 iulie 1914 până pe 11 noiembrie 1918. Au participat peste 70 de milioane de militari, inclusiv 60 de milioane de europeni, mobilizați în unul dintre cele mai mari și devastatoare războaie din istorie, victimele conflictului fiind estimate la peste 9 milioane de combatanți și 7 milioane de civili. A fost unul dintre cele mai mortale conflicte din istorie, provocând schimbări majore politice, inclusiv revoluțiile din perioada 1917-1923 la multe dintre națiunile implicate.

Situația din Europa, înainte de război, era dramatică, Imperialismul, Militantismul și Naționalismul erau în ascensiune, iar cursa înarmărilor între marile imperii ale Europei a condus la un nivel crescut de militarizare, fără precedent.

Conflictele teritoriale nerezolvate au creat tensiuni internaționale, iar cele regionale multiple au dus la descompunerea relațiilor diplomatice. Marea conflagrație mondială a atras în luptă toate marile puteri economice ale lumii grupate în două alianțe opuse: Puterile Aliate sau Antanta (Imperiul Rus, Franța, Anglia și Irlanda), contra Puterilor Centrale formate din Imperiul German și Austro-Ungaria.

Alianțele au fost reorganizate și extinse pe măsură ce în război au intrat: Italia, Japonia și Statele Unite ale Americii care s-au alăturat Antantei sau Imperiul Otoman și Bulgaria care s-au aliat cu Puterile Centrale. România s-a alăturat Puterilor Aliate în 1916. De asemenea, alte state intră în război, atât din Europa cât și din alte zone ale lumii, alături de cele două blocuri militare sau ca și beligeranți, luptele desfășurându-se în Europa, Africa și Orientul Mijlociu, pentru scurtă vreme și în China sau insule din Oceanul Pacific.

Declanşarea războiului a fost provocată de asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand l Austriei, moştenitor al tronului Imperiului Austro-Ungar şi a soţiei sale, de către naţionalistul sârb Gavrilo Princip la Sarajevo, la 28 iunie 1914. După un ultimatum dat Serbiei, datorită crizei diplomatice declanşate la 28 iulie 1914 Austro-Ungaria a declarat război Serbiei.

Marile puteri, fiecare, ca urmare a alianţelor internaţionale formate în deceniile anterioare, cu interesele proprii, s-au considerat în stare de război. Rusia a anunţat mobilizarea generală la 30 iulie 1914, astfel, în urma unui ultimatum german de demobilizare refuzat de ruşi, Germania declară război Rusiei la 1 august 1914. Franţa, cu nostalgia pierderii provinciilor Alsacia şi Lorena cu 40 de ani în urmă la încheierea războiului franco-prusac, începe să se mobilizeze la 1 august, la 3 august Germania declarând război Franţei. Datorită faptului că Germania a invadat state neutre, precum Belgia şi Luxembourg înainte de a înainta spre Franţa din nord, Regatul Unit declară război Germaniei la 4 august din cauza încălcării neutralităţii belgiene. Japonia intră în război de partea Antantei la 23 august 1914, pentru a-şi extinde sfera de influenţă în China şi Pacific. După un război devastator, la 4 noiembrie 1918 Imperiul Austro-Ungar a acceptat Armistiţiul de la Villa Giusti, iar Germania a fost de acord cu încheierea unui armistiţiu la 11 noiembrie 1918, războiul încheindu-se cu victoria Antantei.

Până la sfârşitul războiului sau imediat după aceea, Imperiul German, Imperiul Rus, Imperiul Austro-Ungar şi Imperiul Otoman încetează să mai existe, monarhiile acestora fiind abolite. Frontierele naţionale sunt redesenate, cu stabilirea sau crearea a nouă naţiuni independente, iar coloniile germane şi otomane au fost împărţite între puterile victorioase. Cele 4 mari puteri (Marea Britanie, Franţa, Statele Unite şi Italia) şi-au impus termenii într-o serie de tratate în timpul conferinţei de la Paris din 1919. Se creează şi Liga Naţiunilor cu scopul de a evita repetarea unui asemenea conflict de amploare. [44]

În acele vremuri, datorită mijloacelor de informare reduse, ştirile privind evenimentele politice din Europa sau de pe alt colţ de pe mapamond ajungeau cu întârziere la cunoştinţa populaţiei. Creând un tablou imaginativ, bazându-mă pe amintirile culese de la bătrânii satului din perioada tinereţii lor, inclusiv pe cele ale bunicului meu Vasile, participant la ambele războaie mondiale ca soldat (acestea mi-au fost povestite de către tatăl meu, ”cetire de la moşu”) şi de o minunată naraţiune a inimosului profesor de istorie Ilovan Chirilă la o oră de istorie prin anul 1976, povestire pe care mi-o amintesc perfect, captivat fiind de cuvintele dascălului, voi descrie în continuare cum reacţionat localnicii în acea zi fatidică. În acel miez de vară a anului de graţie 1914 ”rusenii” îşi vedeau de muncile câmpului, de meşteşuguri sau alte activităţi cotidiene. Mulţi erau la cosit şi la strânsul

fânului de pe fânețe, mai ales pe Fânațe, dincolo de Bursucău. Majoritatea membrilor unei familii plecau cu carul pe o perioadă de mai multe zile, chiar săptămâni, până ”gătau” căpițele și le puteau transporta acasă. Făcutul fânului pe Fânațe era o îndeletnicire pe cât de utilă, pe atât de plăcută, în special pentru cei tineri şi copii care trăiau intens și latura bucolică, pitorească, de poveste a acestei activități. Am participat și eu prin anul 1975, împreună cu vecinii şi rudele mele, familia Dănilă Pușcaș, stând 4 zile la fân și dormind în căsuța de vară, special amenajată. Seara se făcea foc în fața colibei și se pregătea masa, se spuneau povești, se glumea. Ziua de muncă ținea de dimineața până seara, cu o scurtă pauză de ajună după masa de prânz. Trebuia să fim atenți tot timpul dacă sorții arătau a ploaie, să învârtim fânul până la uscare, apoi lucrul cel mai interesant din punct de vedere ”tehnologic”, era să clădim căpițele în jurul unui par. Cu vărul Ion mai dădeam câte o raită la pescuit de păstrăvi în Sebeș sau buiești în Valea Fânațului.

Reîntorcându-mă în istorie cu mai mult de o sută și ceva de ani îmi imaginez impactul pe care l-a avut această veste asupra ”rusenilor”, cu efect negativ și dramatic, în contrast cu atmosfera rustică descrisă anterior. Conform obiceiului păstrat inclusiv în vremea comunistă, anunțul venirii războiului s-a făcut cu toba în sat și chiar pe dealuri, de către toboșarul satului, cu toții lăsându-și uneltele și coborând îngrijorați în sat. Fiind decretată mobilizare generală, în câteva zile, toți bărbații apți de luptă au plecat cu trenul la unitățile militare indicate în ordinele individuale, mulți pierzându-și apoi viața pe fronturile din Galiția, Serbia, Italia, în slujba intereselor imperiale. Unii dintre ei au fost luați prizonieri și s-au întors după mulți ani buni acasă. Un caz aparte, extrem de interesant, pe care mi-l amintesc din copilărie dintr-o discuție directă prin anii 1974-1975, eu elev fiind, a fost al săteanului Rusu Ioan, zis Jupu după cum era poreclit. Acesta după ce a căzut prizonier la ruși a luat parte la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, luptând în cadrul gărzilor roșii leniniste. Luat în evidență în URSS pentru acest fapt, după ce a fost lăsat să revină în țară a primit o perioadă îndelungată de timp reviste și ziare sovietice, până la moartea sa, în 1977.

Eroii ”ruseni” căzuți la datorie în Primul Război Mondial au fost în număr de 50 și îi voi evidenția în ordine alfabetică: Bălan Ioan, Bălan Cirilă, Bălan Dănilă, Bălan Grigore, Bălan Ignat, Bălan Ioan, Bălan Toma, Bănulici Simion, Bumbu Toader, Cacula Augustin, Crăciun Cirilă, Deac Grigore, Dechi Iacob, Deac Vasile, Dima Dănilă, Drăgan Dănilă, Dumbravă Leon, Feldrihan Ioan, Frenț Chirilă, Ilovan Grigore, Măndănac Vasile, Matei Ioan, Mognea Toader, Moldovan Cirilă, Moldovan Dumitru, Moldovan George, Oala Vasile, Piștănilă Cirilă, Piștănilă Dumitru, Piștănilă

Grogore, Piștănilă Ioan, Piștănilă Vasile, Piștănilă Vasile, Pușcaș Ilie, Pușcaș Ioan, Raita Ciril, Raita Vasile, Radu Ioan, Rotar Vasile, Rus Ioan, Rus Vasile, Rus Ioan, Sigmirean Vasile, Simineț George, Trif Ioan, Vărărean Dănilă, Vărărean Toader, Zaharie Toader, Zaharie Vasile, Vântu Ioan. [45]

În memoria eroilor din sat, căzuți la datorie în prima conflagrație mondială, se ridică la Rușii-Munți în zona centrală (poziționare curentă – Parc Mare Centru; peste drum de sediul primăriei și al bisericii), "Monumentul Eroilor Români", la 1937, la inițiativa și prin grija preotului Chirilă Dumbravă.

10. Unirea de la 1918

Așa cum am arătat într-o pagină anterioară acestui subcapitol, după război, Imperiul Austro -Ungar se destramă. În provinciile imperiale cu populații de diverse etnii au loc mișcări revoluționare și de eliberare națională. În Transilvania, chiar înainte de acceptarea armistițiului de la 4 noiembrie 1918 prin care austro-ungarii își recunoșteau înfrângerea, au loc acțiuni demonstrative, manifestații populare, crearea de consilii și gărzi locale, care urmăreau punerea în practică a idealului milenar al poporului de sorginte latină, unirea tuturor provinciilor românești într-un singur stat. Ca toate satele românești din Transilvania și Rușii-Munți a fost cuprins de fiorul patriotic al luptei pentru realizarea unității naționale.

La începutul lunii octombrie 1918 are loc la Budapesta o întâlnire a reprezentanților Partidului Național Român și reprezentanții mișcării social democrate din Transilvania care s-au pronunțat pentru o colaborare în cadrul unui consiliu comun, acțiune vizând ca scop organizarea luptei de emancipare și eliberare națională a românilor. Înființarea consiliului are loc la Budapesta în noaptea de 30 octombrie/31 octombrie 1918, având în componență 6 membri ai P.N.R și 6 membri ai P.S.D. al românilor din Transilvania.

Consiliul Național Român Central, ca organ politic al românilor transilvăneni a desfășurat o dublă activitate politică și administrativă având funcțiile unui organism statal central. Acest for își începe activitatea la Arad, la 2 noiembrie 1918 în casa lui Ștefan Cicio Pop (P.N.R.) care este numit președinte al partidului. De la această dată consiliul a început formarea organizațiilor teritoriale, în comitate, cercuale și comunale prin intermediul cărora forul central nu dezorientează, ci a condus efectiv viața politică în Transilvania.[46]

La Reghin, la 5 noiembrie 1918 se constituie Consiliul Național Județean Român al comitatului Mureș-Turda, cu sediul în urbe, orașul fiind

cunoscut din timpuri vechi ca cetate a apărării drepturilor românilor de pe Valea Mureșului Superior al Gurghiului sau din alte sate de câmpie apropiate. [47]

Încep să ia ființă consilii naționale și gărzi civile, formate din cei mai de seamă și mai competenți oameni ai locului, sub directa organizare și îndrumare a C.N.R. Județean.

La Rușii-Munți, în cadrul unei adunări populare de amploare, la care a participat toată suflarea satului sub conducerea intelectualilor comunei (preotul Negruțiu Chirilă, învățătorul Dumitru Pantea, notarul Traian Pop) și a fruntașilor satului a fost înființat Consiliul Național Local și Garda Națională. În cadrul adunării rusenii s-au pronunțat deschis pentru unirea Transilvaniei cu România.

TABEL NOMINAL

cu foștii membri care au făcut parte din Garda Națională din anii 1918/1919

Nr crt	**Nume și prenumele**	**Gradul avut în GNR**	**Gradul la care a activat**	**Anul nașterii**	**Nume părinți**
1	Bumbu Chirilă lui M.	Comandant	Sergent	1876	Mihail/ Ioana
2	Bălan Vasile	soldat	soldat	1897	Teodor/ Savina
3	Biholar Ioan	soldat	soldat	1892	Dănilă/ Maria
4	Raita Vasile	soldat	soldat	1896	Samson/ Rafila
5	Pușcaș Chirilă	soldat	soldat	1892	Dănilă/ Ioana
6	Moldovan Dănilă	soldat	caporal	1895	Ioan/ Susana
7	Gingean Grigore	soldat	soldat	1878	Ilie/Ana
8	Ilivan Vasile	soldat	soldat	1893	Mihăilă/ Rafila
9	Mare Iacob	soldat	soldat	1882	Chirilă/ Maria
10	Raita Dumitru lui Ioan	soldat	soldat	1900	Ioan/ Maria
11	Raita Vasile lui D.	soldat	soldat	1889	Dănilă/ Maria
12	Bănulici Iacob	soldat	soldat	1885	Dănilă/ Rafila

13	Rotar Samson	soldat	soldat	1884	Ioan/ Florica
14	Frenț Mihăilă	soldat	soldat	1895	Ioan/ Floarea
15	Oală Ioan lui Ștefan	soldat	soldat	1886	Ștefan/ Maria
16	Deac Grigore	soldat	soldat	1876	Ioan/ Paraschiva
17	Deac Mihăilă	soldat	soldat	1895	Chirilă/ Nastasia
18	Bălan Vasile	soldat	soldat	1878	Filip/ Rafila
19	Dima Ioan	soldat	soldat	1882	Teodor /Zenovia
20	Bota Ioan lui Vasile	soldat	soldat	1900	Vasile/ Maria
21	Mărărean Grigore	soldat	soldat	1886	Gheorghe/ Maria
22	Crăciun Vasile	soldat	soldat	1884	Ioan/ Maria
23	Cociș Chirilă	caporal	caporal	1882	Ioan/ Eftimia
24	Moldovan Iustin	soldat	soldat	1890	Ioan/ Teodora
25	Deac Mihăilă	soldat	soldat	1888	Ioan/ Teodora
26	Bota Chirilă lui Ioan	soldat	soldat	1900	Ioan/ Rafila
27	Raita Simion	fruntaș	fruntaș	1880	Samson/ Rafila
28	Vântu Vasile	soldat	soldat	1884	Dumitru/ Savina
29	Pișt ănilă David	soldat	soldat	1900	Chirilă / Gafina
30	Dechi Chirilă	plutonier	plutonier	1877	Ștefan/ Maria
31	Morar Vasile	soldat	soldat	1899	Ioan/ Maria
32	Bănulici Gheorghe	soldat	soldat	1893	Grigore/ Maria
33	Rus Chirilă lui Sim.	soldat	soldat	1898	Simion/ Ana

34	Sigmirean Ioan	sergent	sergent	1895	Toader/ Măriuca
35	Soare Chirirlă	soldat	soldat	1875	Ioan/ Rafila
36	Gingean Ioan	soldat	soldat	1863	Chirilă/ Anuța

Rușii-Munți la 1 Martie 1940
Original/Arhivele Naționale, Serviciul Județean Mureș, fond Prefectura Mureș, Acte politice, 1939/40, s.n., f. 106

Consiliul Comunal s-a format la o zi, două după formarea Consiliului Național Român Județean în 6 sau 7 noiembrie, deoarece în intervalul 7-15 noiembrie au fost alungați notarii și destituiți primarii din mai multe comune printre care și din comuna Rușii-Munți, revoluția națională îmbrăcând și tenta de revoluție socială. [48]

Au loc și dezordini sociale, astfel că mai mulți moșieri din zonă au înaintat petiții către C.N R. Reghin din decembrie 1918 și ianuarie 1919 din acestea rezultând că în noiembrie 1918 sătenii din Rușii-Munți, Râpa de Sus sau cea de Jos s-au aprovizionat ilegal cu lemne de foc și pentru construcții din pădurea lui Horvath Iozsef, iar în alt raport al inginerilor silvici se specifică faptul că locuitorii din Rușii-Munți au provocat daune pădurii enoriale Mocirla împreună cu sătenii din alte localități, în noiembrie și decembrie 1918. Pentru a evita abuzurile C.N.R. Reghin solicită la 23 noiembrie 1918 luarea măsurilor de stabilire a ordinii. [49]

La 1 decembrie 1918 are loc Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, la care au participat, după precizările memorialistului Petru A. Boțian, ”din partea comunei Rușii-Munți sublocotenentul Nicolae Pantea, notarul Traian Pop și un țăran al cărui nume nu s-a păstrat înscris în memoriile localității, iar din Maiorești învățătorul Laurean Maier și țăranul Ștefan Precup, delegații maiorești reprezentând și satul Morăreni”.[50]

Din informațiile locale puse la dispoziție cu generozitate de doamna profesoară de geografie-istorie Burian Violeta, în prezent pensionară, informații transmise din generație în generație, primite de la tatăl dânsei, învățătorul Danilă Stupar, putem afirma cu certitudine că țaranul necunoscut ca nume memorialistului Petru A. Boțian, participant la Alba-Iulia a fost Stupar Ioan, tatăl învățătorului Dănila Stupar.

Unirea din 1918 face ca toate provinciile istorice locuite de români să se unească în cuprinsul aceluiași stat național: România. Acest proces are ca etape preliminare Unirea Principatelor Române din 1859 și dobândirea

independenței în urma războiului de la 1877-1878, pe fondul renașterii conștiinței naționale a românilor din toate regiunile locuite de aceștia.

Unirea Basarabiei, a Bucovinei şi în cele din urmă a Transilvaniei cu regatul României a dus la constituirea României Mari. Acesta a fost de fapt scopul intrării României în Primul Război Mondial de partea Antantei, fiind favorizată de mai mulți factori istorici: prăbușirea Imperiului Austro-Ungar și a celui Rus, acțiunea politică extrem de tranșantă a elitelor românești din Regat și din teritoriile ce aparțineau încă de Austro-Ungaria în conjunctura favorabilă de la sfârșitul războiului, respectiv afirmarea tot mai pregnantă a principiului autodeterminării și al celui al naționalităților pe plan internațional în contextul prezenței pe scară largă în rândul populației românești a sentimentului național. Printre personalitățile importante ce au avut contribuții majore, atât în participarea României la război cât și la realizarea visului milenar al tuturor românilor, Marea Unire, a fost Regele Ferdinand, ce a refuzat să promulge Pacea de la Buftea cu Germania în condiții extrem de grele, făcând posibilă participarea aproape pe picior de egalitate cu statele victorioase la tratativele de pace, Regina Maria care în timpul războiului are o activitate caritabilă exemplară, organizând munca de ajutorare a răniților, fiind prezentă în zone de epidemii sau tranșee. După război, deoarece negocierile cu privire la România tergiversau, deși delegația condusă de liderul liberal Ionel Brătianu- prim ministru până la 2 iulie 1919 și-a exprimat clar punctul de vedere, pleacă la Conferința de pace de la Paris, începută la 18 ianuarie 1919, unde intervine pe lângă personalitățile politice occidentale pentru recunoaștere Unirii. Încheiată în forță la 1 Decembrie 1918, odată cu Unirea Transilvaniei, recunoașterea Marii Uniri a solicitat eforturi susținute pe parcursul următorilor ani. URSS, de altfel nu a acordat această recunoaștere în următoarele decenii, dinspre ea având să vină în iunie 1940 ultimatumul declarat, împreună cu Germania nazistă, care a dus șa dezmembrarea României Mari în folosul URSS, Ungariei și Bulgariei.

Tratatul cu Ungaria se semnează la Trianon (socotit de Ungaria ca Diktat) la 4 iunie 1920 de către N. Titulescu şi dr. I. Cantacuzino prin acest tratat ţara vecină recunoştea unirea Transilvaniei, Banatului si Maramureşului cu Vechiul Regat, decizie reconfirmată după al Doilea Război Mondial prin tratatul de la Paris din 10 februarie 1947.

La 15 octombrie 1922, la Alba Iulia are loc unul dintre cele mai importante momente, considerate fi simbol în istoria României, Regele Ferdinand I și Regina Maria fiind încoronați ca suverani ai tuturor românilor. Orașul a fost ales pentru încoronare datorită dublei sale simbolizări: a fost capitala lui Mihai Viteazu, care pentru o scurtă perioadă de timp a unit cele trei provincii române, iar aici s-a proclamat Unirea

Transilvaniei cu România la 1 decembrie 1918. Ceremonia încoronării a avut loc într-o catedrală ortodoxă, numită acum Catedrala Unirii, ridicată în doar ouă luni pentru a facilita evenimentul.

Unirea de la 1 decembrie 1918 reprezintă Ziua Națională a României, celebrată anual, ca fiind Ziua Națională a poporului român, începând cu anul 1990.

Țăranul Stupar Ioan (tatăl învățătorului Stupar Dănilă), participant la Adunarea Națională de la Alba- Iulia (centrul imaginii)
Din albumul foto omagial ” Stupar Dănilă”

11. Rușii-Munți în perioada interbelică

După Unire, până în preajma celui de Al Doilea Război Mondial, satul Rușii-Munți și-a continuat viața economică, socială și culturală constant crescător. Cum am arătat la capitolul ”Evoluția vieții economice”, dezvoltarea economică în perioada interbelică, exceptând perioada de criză a anilor 1930, așa cum rezultă și din evoluția demografică, a forței de muncă, a nivelului educațional a avut un ritm ascendent, agricultura continuând să fie ocupația locală principală. Acesteia i s-au adăugat noi îndeletniciri

apărute în capitalism, continuându-se şi cele mai vechi. Datorită accesului ţăranilor la contractarea de împrumuturi bancare necesare pentru cumpărarea de animale, unelte agricole, construcţii de case şi altele, viaţa economică ia avânt. Ca formă de organizare administrativă, în intervalul acestei perioade, judeţul era divizat în plase, satul nostru făcând parte din plasa Reghinul de sus.

Perioada interbelică a fost pentru Ruşii-Munţi ca şi pentru satele româneşti din împrejurimi un interval de afirmări culturale şi realizări în diverse domenii.

Un rol important în domeniul cultural l-a avut ”Asociaţiunea pentru literatura română şi cultura poporului român” prin intermediul învăţătorilor şi preoţilor locali, înfiinţându-se la sate cercuri culturale ce au contribuit la educarea maselor, la cultivarea sentimentului de dragoste de ţară în rândul acestora. Un rol deosebit în crearea acestei puternice mişcări culturale l-a avut după Unirea din 1918 conducerea Astrei. Despărţământul Reghin, de care în perioada interbelică a aparţinut şi zona Despărţămintelor Deda şi Gurghiu, cu satele aferente, conducerea acesteia la 19 februarie 1923 a fost preluată de la dr. Eugen Nicoară.

Vicepreşedinţi erau Ariton Popa, protopop greco-catolic şi dr. Ioan Harşia, secretar a fost ales avocatul Alexandru Ceuşianu, iar casier Gheorghe Maior, directorul Băncii de Credit ”Mureşiana”. Din conducere mai făceau parte ca membri, dr. Eugen Truţia, profesorul Ioan Bojor, Gheorghe Cazan, Gheorghe Mureşan şi Victor Câmpean. În această perioadă se construiesc edificii culturale sau de interes social, se organizează numeroase serbări câmpeneşti, se editează broşuri medicale şi de ştiinţa popularizată, cursuri de alfabetizare,cercuri ale învăţătorilor, colaborari fructuoase cu societăţile de meseriaşi, tineret, femei, cu Liceul Român din Reghin. Sunt premiaţi învăţători şi intelectuali cu merite deosebite în diferite ramuri, tineri studioşi la care se adaugă numărul mare de prelegeri ţinute la Reghin şi satele ce aparţineau de Despărţământul Reghin, inclusiv la Rus, pe diferite teme, numeroase volume, de publicaţii apărute sub egida Astrei, valorificarea folclorului, a tradiţiilor populare, rolul bisericii şi al şcolii în sprijinirea activităţilor de luminare şi educare a poporului. Edificatoare sunt cuvintele lui Nicolae Iorga cu referire lui Nicolae Iorga cu referire la Astra: ”Acolo unde dezbină legea- uneşte cartea, lumina!”

În perioada 1932-1947 la nivel central, ca preşedinte a condus societatea Astra medicul Iuliu Moldovan, originar din localitatea Bogata, judeţul Mureş, personalitate marcantă a ştiinţei româneşti. În perioada lui de preşedinţie au fost create şcolile ţărăneşti şi organizaţia ”Şoimii Carpaţilor”, cea din urmă la iniţiativa lui Iuliu Haţeganul, medic ilustru, Universitate de Medicină şi Farmacie din Cluj-Napoca purtându-i numele. Iniţiază

consfătuiri bianuale sau anuale cu preşedinţii de despărţăminte. În semn de preţuire privind activitatea Astrei, în ziua de 20 septembrie 1936,la congresul general al Astrei ce a avut loc la Blaj, cu ocazia a 75 de ani de existenţă, au participat Regele Carol al-II-lea al României şi principele Mihai I al României (devenit ulterior rege, până la plecarea în exil).

Primele cercuri de şoimi, din cadrul Despărţământului Reghin s-au organizat la Morăreşti, Idicel Pădure, Deda şi Ruşii-Munţi. Serbările cultural artistice organizate în comune în care portul popular românesc a dispărut în decursul vremurilor, dau un impuls de reînviere a acestuia.

Un eveniment mare pentru şoimii din Valea Mureşului a avut loc în luna iulie 1938, când alături de alte organizaţii din Ardeal au participat sub conducerea profesorului Iuliu Haţeganul la Serbările Şcolilor de la Praga, unde au făcut să fie cunoscute şi apreciate portul şi dansurile naţionale româneşti. Au participat la acest eveniment peste 800 de persoane, dintre acestea 100 din zona Mureşului, respectiv 6 persoane Ruşii-Munţi în frunte cu învăţătorul Dănilă Stupar.

În 1934, la Reghin s-a deschis s-a deschis prima Şcoală Ţărănească de pe Valea Mureşului, sub auspiciile Astrei, unde în prima zi s-au înscris 34 de cursanţi (bărbaţi). În perioada 10-22 ianuarie 1937 şcoala ţărănească pentru bărbaţi a avut 60 de cursanţi din diverse comune, apoi a fost deschisă o şcoală ţărănească şi pentru femei, tot cu durata de două luni, la care au participat 40 de ţărănci.

În anul 1937, la 1 martie apărea revista scrisă manual ”Astra Reghin” fondată de doctorul Eugen Nicoară, despărţământul editând în acelaşi timp şi publicaţiile ”Cartea Şoimului” şi ”Igiena săteanului” ce au apărut într-un tiraj de 5000 exemplare fiecare titlu.[55]

Legat de activitatea organizaţiei Şoimii Carpaţilor trebuie menţionată ”şoimiada” de la Reghin, o manifestaţie specială, cu participarea a peste 200 de şoimi şi tineri de pe Valea Mureşului, ce au executat exerciţii de educaţie fizică sincronizate în aer liber, dansuri populare şi au cântat la unison imnul şoimilor. Doctorul Iuliu Haţeganul, tribunul şoimilor şi profesorul Atanasie Popa, comandantul străjii ţării, l-au felicitat pe doctorul Eugen Nicoară pentru reuşita evenimentului, manifestarea fiind imortalizată pe peliculă de fotograful Georg Heiţer.

Legat de viaţa politică, marea majoritate a locuitorilor nu s-a înscris în partide, făcând probabil politică la o discuţie gen ”Poiana lui Iocan” din romanul ”Moromeţii” a lui Marin Preda. După 1933, legat de vot, alegerea făcută era între partidele vremii, anii 1920-1930 fiind dominate de două partide mari: Partidul Naţional Liberal şi Partidul Naţional Ţărănesc. Au mai existat şi alt formaţiuni politice după 1930: Partidul Social Democrat, înfiinţat la 7 mai 1927, Partidul Poporului, Frontul Plugarilor, o organizaţie

politică de stânga a țăranilor români înființată în ianuarie 1933 la Deva, sub conducerea lui Petru Groza. De asemenea, apar formațiunile de extremă dreaptă sau stângă, odată cu escaladarea fascismului în Europa și existența unei țări comuniste în vecinătate (cele legionare și comuniste).[57]

O personalitate de marcă în perioada interbelică, ce și-a lăsat amprenta ca dascăl și patriot în anumite domenii și în sat, timp de 66 de ani, a fost cărturarul maioreștean Iustin Handrea, care a activat ca dascăl și în satul nostru, viața acestuia fiind evidenţiată în mai multe cărţi biografice. S-a născut la 12 aprilie 1905 în Maiorești. La 20 de ani devine elev la Școala Normală care ia ființă în anul 1923 când mișcarea culturală ia avânt și pe Valea Mureșului, tinerii învățători devenind luminătorii satelor mureșene în teritoriile reîntregite. Se ridică o generație nouă de intelectuali, tineri instruiți, ”talentați propagandiști culturali” precum Vasile Netea, Nicolae Albu, Aurel Holircă, Ion Olteanu, Aurel Filimon , cu ferma convingere că ”temelia de existență și consolidare a unui neam este nu numai prosperitatea economică, dar și lumină și căldură, pe care o dă cultura.” Este pleiada intelectuală în care se află, după absolvirea Școlii Normale, și Iustin Handrea.

Între 1929-1932 activează ca dascăl la Bozed, muncind asiduu pentru ridicarea satului, a școlii, pentru construirea unui cămin cultural, având ca sprijin de nădejde biserica. Transferat la Rușii-Munți, după cum mărturisea în martie 1967, învățătorul Dănilă Stuparu despre dascălul Iustin Handrea, aici ”au rămas urme foarte grăitoare, copii foarte pregătiți, a organizat un foarte frumos muzeu școlar, o noutate, în același timp, la școala noastră”. Handrea a lăsat, de asemenea, în lucrăile sale și însemnări interesante despre psihologia țăranului român. În anul următor se întoarce la Bozed convins că acolo trebuie introdusă reforma pentru ”nașterea satului de mâine”. Participă la activitățile ”Astrei” alături de ceilalți dascăli inimoși, organizează excursii școlare și tabere, participă la diverse festivaluri internaționale de dansuri populare. La cel de la Praga a participat cu echipa de călușari din Socolul de Câmpie, festival la care a mers și ansamblul ”rusan”de dansuri populare condus, cum am mai arătat, de inimosul dascăl Dănilă Stuparu.

În 1940 își încheie activitatea la Școala din Vălenii de Mureș, se refugiază în vremea ”Diktatului de la Viena” din 30 august 1940 la Făgăraș, apoi la București. Înființează la 17 august 1941 Căminul cultural ”Avram Iancu” din dorința marcantă de a-i susține oral și a-i înălța spiritual pe cei peste 40.000 de refugiați ardeleni strânși la București, inclusiv cei de pe Valea Mureșului. Ajutat de Dimitrie Gusti, președintele Academiei Române de la acea vreme, care pune la dispoziția refugiaților propria sa creație,

Muzeul Satului Românesc. Locul devine centrul unei intense acțiuni de protest fățiș împotriva alipirii Ardealului de Nord la Ungaria.

După modelul de la București se înființează cămine culturale în fiecare localitate unde se găsesc refugiați ardeleni.

Munca asiduă de mobilizare și organizare a dascălului Iustin Handrea se soldează cu acel Cămin Cultural al mureșenilor, chiar el fiind director, Vasile Netea vicepreședinte iar dr. Eugen Nicoară președinte de onoare. Se organizează șezători ”acestea începând cu rugăciunea ”Cu noi este Dumnezeu !”, cântată de Corul Căminului Cultural ”Avram Iancu”, ce era condus de învățătorul Dănilă Stuparu din Rușii-Munți. Activitatea se încheia cu imnul ”Deșteaptă-te române!” cântat de întreaga asistență în picioare. Ca prezențe active se numără Eugen Nicoară și Vasile Netea, iar la încheierea celor trei ani de activitate a fost invitat la 8 octombrie 1944 și fostul primar din Târgu Mureș, de Emil Dandea, Vasile Netea transmițând o telegramă oficială Majestății Sale, Regele Mihai I al României. La reușit acțiunilor organizate, un aport de excepție îl avea muzicianul Pavel Tornea, originar din satul Pietriș, ce fermeca ascultători cu doinele frumoase de pe Valea Mureșului, cântate la oboi.

Munca frecventă de mobilizare a refugiaților a făcut ca din aprilie 1941, când la Muzeul Satului, locul unde urma să se înființeze Căminul Cultural s-au prezentat câțiva refugiați, să se ajungă în luna august la o participare de 2000-3000 de refugiați duminical.

La 27 iulie, la o a doua întâlnire, au venit 35 de refugiați din satele mureșene Maiorești, Deda, Idicel, Rușii-Munți. Ei primesc planul de înființare a Căminului Cultural unde să se adune cum se adunau la șezătorile satului toți mureșenii să-și spună necazurile, să se ajute între ei și să-și amintească mereu că dincolo pe peste munți îi așteaptă în lacrimi părinții și frații lor, de aici de la cei liberi, așteaptă cei de dincolo mântuirea de sub jugul străin. Ca simbol al datoriei ce trebuie înfăptuită ostășește Iustin Handrea le dă câte un număr din revista ”Soldatul”.

În primăvara anului 1942, mai exact în luna aprilie, Căminul Cultural al mureșenilor și-a lărgit numărul de membri, cuprinzând toți refugiații din Transilvania de Nord cedată, la acest cămin aderând 11 județe. A fost aleasă conducerea în următoarea componență:

- președinte- Ioan Roșu- Târgu Mureș;
- vicepreședinți- profesor Gheorghe Moldovan- Gurghiu, profesor Vasile Netea- Deda, profesor Victor Isac- Ilaști, Hunedoara;
- membri: Ion Ceacău (Rușii-Munți), Cristian Teodor (Porcești), Pamfil Precup (Maiorești), Afton Nicoară (Târgu Mureș);
- director- Iustin Handrea (Maiorești);

- preşedinţi de onoare: profesor universitar doctor Iacob Mihăilă şi doctor Eugen Nicoară.

În organizarea muncii activitatea Căminului Cultural a fost divizată în unităţi mai mici, concentrându-se pe trei sectoare de activitate:

- secţia pentru cultura minţii, a sufletului şi a conştiinţei naţionale, unde se desfăşurau activităţi de genul şezătorilor, serbări, comemorări, conferinţe, teatru.

- secţia pentru cultura muncii, ce cuprindea activităţi se plasare în serviciu, ajutorarea bolnavilor, consultaţii juridice;

- secţia pentru cultura sănătăţii unde se desfăşurau activităţi de educaţie sanitară, educaţie fizică, intervenţii pentru consultaţii medicale.

În Cartea de membru erau trecute îndatoririle participanţilor la activităţile Căminului Cultural:

1. Cea dintâi poruncă creştinească este să fii bun şi drept;
2. Iubeşte-ţi Neamul şi Ţara mai presus de toate;
3. Cinsteşte-ţi legea, limba, portul, cântecul şi datina străbună;
4. Păstrează-ţi sănătate trupului şi a sufletului;
5. Munceşte şi câştigă-ţi cinstit pâine cea de toate zilele;
6. Nu uita nicio clipă că eşti fiu (fiică) a Ardealului care suferă încă;
7. Nu uita mormintele sfinte ale strămoşilor;
8. Nu uita de plaiurile copilăriei şi de cei dragi rămaşi sub ocupaţie străină;
9. Luptă până la suprema jertfă pentru eliberarea întregului Ardeal;
10. Munceşte toată viaţa în sânul unui Cămin Cultural căci el este alături de şcoală, altar

de luminare, întărire şi ridicare a neamului.

Buna funcţionare a activităţii Căminului Cultural s-a datorat multor oameni de seamă din capitală, alături de Dimitrie Gusti, preşedintele Academiei Române, putem aminti şi pe Ovidiu Neamţu, director general al Fundaţiei Culturale ”Regele Mihai I”, profesorul universitar doctor Iacob Mihăilă, colaborator al Fundaţiei Culturale.

La Căminul Cultural ”Avram Iancu” s-au înscris 5132 membri (3353 bărbaţi şi 1679 femei), din judeţul Mureş provenind 1935 membri.

Despre activitatea acestui focar de cultură ce a ţinut trează conştiinţa de neam şi speranţa reîntoarcerii pe meleagurile natale, au fost publicate în seria ”Cartea refugiatului ardelean” trei volume de Cronici anuale. Din vasta corespondenţă a lui Iustin Handrea voi aminti două scrisori ale unor refugiaţi ”ruseni”. Redau textul exact aşa cum a fost scris:

”Mult stimate şi bunul meu părinte. Nu am avut ocazia să ne întâlnim pe la casa ţărănească unde ne-am născut şi am trăit un timp. Poate acum abia mă mai cunoaşteţi, al D-v fost elev Ion Ceacău din Ruşii-Munţi. Vă fac cunoscut că sunt în România refugiat de vreo două luni căci am

înțeles rostul vieții mele, mai bine să fii român, decât să fii sub regim maghiar. Veți ști că suntem 7 inși, feciori de la noi din comună, suntem cu toții în armată la Flotila I Bombardament, Compania Depozit Brașov, o ducem foarte bine până când va da Bunul Dumnezeu să plecăm ca să ne dezrobim frații și părinții. De aceea mă adresez D-voastră ca unui bun părinte, care mi-ați dat numai învățături bune ca să fiu om în lume. Dar un lucru: sunt străin, nu am pe nimeni. Poate o să venim de Crăciun, am și niște fotografii de la noi cu fete și feciori în port național, să vi le trimit acolo la D-voastră la Muzeu. Aș dori și îmi doresc să vă mai văd o dată pe D-voastră, mi-ar mai alina dorul părinților și fraților. Vă doresc multă fericire și noroc. Crăciun cu bine, cu zile senine, ca pe anul viitor să-l petrecem la vetrele părintești și să jucăm Hora mare din Rus până în Huduc. Cu profund respect Ion Ceacău, Ion Stupari, Aurel Dechi, Ion Bumbu, Vasile Moldovan, Mihai Moldovan și Deac Ion, tot din Rușii-Munți."

Scrisoarea a fost scrisă de soldatul Ion Ceacău, Flotila I, Bombardament Companie Depozit, Plutonul II, la data de 7 decembrie 1941 în Brașov, în numele celor 7 soldați ruseni.

De asemenea, soldatul Ion Ceacău, într-o altă scrisoare din 19 februarie 1942, tot din Brașov consemnează:

"Țin să vă mulțumesc din tot sufletul pentru binele pe care mi l-ați făcut căci și eu voi fi recunoscător față de D-voastră, mai ales când va da Dumnezeu să ne ducem de unde am plecat."

În același an, la 6 decembrie 1942, soldatul Ion Ceacău aflat în concediu (permisie) trimte o scrisoare acasă, în plic aflându-se și o frumoasă poză de epocă, unde apar, alături de el, soldații Aurel Dechi și Vasile Moldovan respectiv consăteanul lor Măndănac Grigore. Soldații au mers să îi facă o vizita lui "Gorea Măndănac ", refugiat și el, internat medical la spitalul "Gheorghe Mârzescu" din Brașov pentru un tratament pulmonar, în ziua de Sf-Nicolae. De remarcat poezioara de of, durere și dor de meleagurile satului și de cei dragi, scrisă de acesta pe spatele fotografiei (vezi foto 1, 2 -final subcapitol).

Respectarea și conservarea obiceiurilor și datinilor străbune a fost preocuparea de bază a Căminului Cultural. Cu ocazia sărbătorilor de iarnă se constituiau echipe de colindători. Printre cele 17 echipe de colindători formate în decembrie 1941 se număra și cea din Rușii-Munți, condusă de Someșan Leon.

La sfârșitul războiului, între 1944-1946 Iustin Handrea a continuat să activeze în cadrul Fundației Culturale în calitate de inspector general cultural sătesc, având sarcina concretă de a controla activitatea căminelor culturale și a muzeelor sătești din întreaga țară. Căminul din Maioreşti a supraviețuit ocupației maghiare, dar restul, datorită războiului au fost dezorganizate ca activitate constantă și coerentă. Pentru demararea activității acestora, profitând de o consfătuire a autorităților școlare din zonă ținută la Reghin, la Liceul "Petru Maior", la 31 ianuarie 1946, organizează

în perioada 18-21 februarie 1946 un curs la sala Căminului Cultural din Maiorești, având ca invitați pe învățătorii și preoții cei mai buni, care au adus cu ei cei mai activi feciori din sat pentru a ajuta la viitoarea muncă. De la Rușii- Munți au participat învățătorul Dănilă Stuparu în vârstă de 34 de ani, cu Moraru Toader de 20 de ani, Bălan Ioan de 20 de ani, Raita Vasile de 22 de ani și Ciacău Chirilă de 18 ani.

Referitor la administrația satului în perioada interbelică, conform datelor găsite în arhiva comunală, informații găsite și comunicate de către dl. secretar Sigmirean Ioan, specific următoarele :

- perioada 1930-1935: primar O. Raita, notar Ioan Drăgan.
- perioada 1936-1938: primar Bumbu George, notar E. Batea.
- perioada 1938-1940: primar I. Pișțănila, notar Drăgan Ioan.

Pentru intervalul 1918-1930 apar pe înscrisurile oficiale semnături indescifrabile iar în perioada 1941-1945 înscrisuri în limba maghiară.

Din păcate, Arhivele Județene Mureș nu dețin mai multe informații privind conducerea satului decât pentru intervalul 1945-1950 (acte predate de catre primăria satului), iar datorită unui incendiu o mare parte din arhiva locală a ars.

Aurel Dechi, Vasile Moldovan, Ion Ceacău, Mândănac Grigore
(spitalul Gheorghe Mârzescu, Brașov , 06.12. 1942)

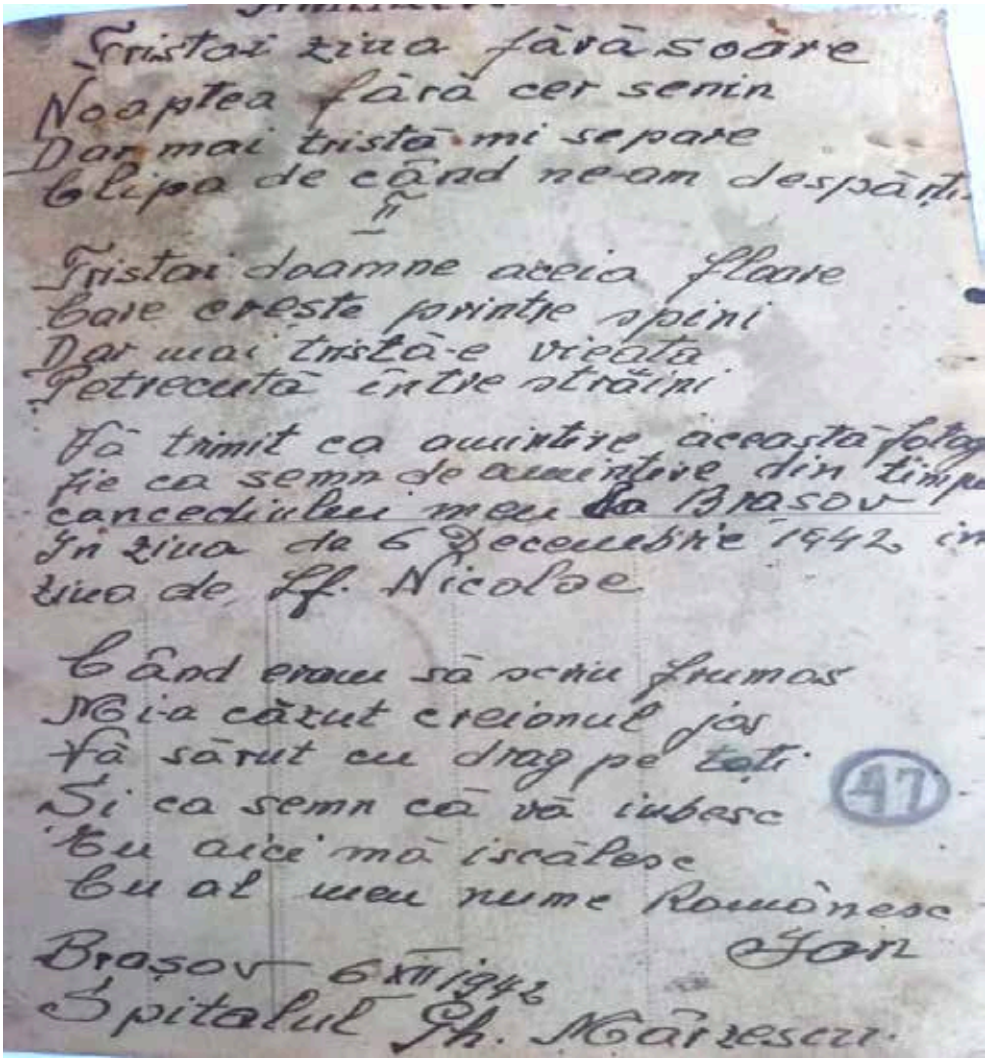
Tristă ziua fără soare
Noaptea fără cer senin
Dar mai tristă mi se pare
Clipa de când ne-am despărți.

Tristă doamne acea floare
Care crește printre spini
Dar mai tristă-e viața
Petrecută între străini

Vă trimit ca amintire această fotog
fie ca semn de amintire din timp
concediului meu la Brașov
în ziua de 6 Decembrie 1942 în
ziua de Sf. Nicolae

Când eram să scriu frumos
Mi-a căzut creionul jos
Vă sărut cu drag pe toți.
Și ca semn că vă iubesc
Cu aice mă iscălesc
Cu al meu nume Românesc

Ion

Brașov 6 XII 1942
Spitalul Gh. Mârzescu.

Poezioara ”*Amintire*” de pe spatele pozei

12. Al Doilea Război Mondial

În ciuda puternicului sentiment pacifist de după Primul Război Mondial și crearea la Conferința de Pace de la Paris din 1919 a Ligii Națiunilor ce avea ca obiective principale prevenirea conflictelor armate prin securitate colectivă, prin dezarmare și prin soluționarea diferențelor internaționale prin negocieri pașnice și arbitraj, urmările acestuia ce au schimbat fața Europei au continuat să producă naționalism iredentist și revanșard. Aceste sentimente au fost deosebit de marcante în Germania din cauza pierderilor teritoriale semnificative, coloniale și financiare suferite prin Tratatul de la Versailles, precum și în alte state perdante. Al Doilea Război Mondial a durat din 1939 până în 1945 și a implicat marea majoritate a țărilor lumii- inclusiv toate marile puteri- care au format două alianțe militare opuse: Aliații și Axa, implicând direct mai mult de 100 de milioane de oameni din peste 30 de țări, teritorial fiind cel mai întins război din istorie, ducând la un număr între 50 și 85 milioane de morți (militari și civili) mai mult decât orice conflict din istoria omenirii. A fost un ”război total” participanții folosindu-și capacitățile economice, industriale și științifice pentru front, ștergând distincția între resursele militare și civile și uneori, extrem de grav, între ținte militare și civile.

Războiul a început la 1 septembrie 1939 cu invadarea Poloniei de către Germania Nazistă și ulterior cu declarațiile de război ale Germaniei, Franței și Regatului Unit. În Asia, Imperiul Japonez ce dorea să domine zona Asiei și a Pacificului, era deja în război cu China din 1937. De la sfârșitul anului 1939 până la începutul anului 1941 prin campanii militare victorioase sau tratate, Germania a cucerit sau controlat o mare parte din Europa continentală, formând împreună cu Italia și Japonia, Alianța Axa Roma- Berlin- Tokio.

Prin Pactul Moldav- Ribbentrop din 23 august 1939, Germania și Uniunea Sovietică au divizat și anexat teritoriile vecinilor lor europeni: Polonia, Finlanda, România și statele baltice. Efectele acestui pact pentru România au fost devastatoare, România cedând Basarabia după ultimatumul sovietic din iunie 1940 și punând-o într-o situație politică dificilă, țara aliindu-se oficial cu puterile Axei în octombrie 1940 și sub pretextul de a recupera teritoriile ocupate intră în iunie 1941 în război de partea acestora, împotriva URSS (puterile Axei invadează URSS în iunie 1941) fapt care va duce armata română pe fronturi din Rusia alături de armata germană. La 30 august 1940 prin Dictatul de la Viena, act impus de Germania Nazistă și Italia fascistă, România a fost silită să cedeze aproape jumătate din teritoriul Transilvaniei (43.492 km pătrați) în favoarea Ungariei hortyste.

După cum am arătat la capitolul ”Dinamica populației” satul Rușii-Munți a făcut parte din teritoriul cedat, autoritățile hortyste făcând un recensământ în anul 1941. Germania nazistă a fost principalul beneficiar al Dictatului, câștigând suportul militar simultan al Ungariei și României, dar situația nu s-a clarificat ci a dus la o tensionare a relațiilor româno-ungare, nereușind să rezolve problema naționalităților, separând etnicii maghiari de cei români, aproximativ 1.200.000 de români, 50% din populația teritoriului Transilvaniei de Nord a rămas în porțiunea primită de Ungaria, iar circa 500.000 de etnici maghiari în Transilvania Sudică rămasă României. Armata ungară a intrat în teritoriul transilvănean cedat la 5 septembrie 1940 fiind întâmpinată cu entuziasm de populația maghiară.

Pe teritoriul cedat încep să se producă o serie de incidente, în care etnici români sunt masacrați de către hortyști: Moisei, Trăznea (9 septembrie 1940), Ip (13/14 septembrie 1940), Ciumărna, Zalău și altele. A fost elaborat un program de maghiarizare a românilor, elaborat de baronul Aczel Ede și însușit de guvernul de la Budapesta ce cuprindea expulzarea fruntașilor vieții politice românești.

Teritoriile pierdute de România începând cu 1940 au fost Basarabia, Bucovina de Nord, Ținutul Herta, Transilvania de Nord. Cadrilaterul, pauperizarea românilor, mobilizarea lor în armată, colonizarea cu unguri și șicanarea etnicilor români sub diverse forme pentru a-i determina să emigreze. La București, Regele Carol al II-lea, deși se opusese cedărilor teritoriale fără luptă, sub presiunea reprezentanților lui Hitler și a lui Horia Sima, numește prin decret regal prim ministru cu condiția formării unui guvern de uniune națională, pe generalul Ion Antonescu. Acesta îi impune regelui să abdice la 6 septembrie 1940 în favoarea fiului său Mihai. În calitate de prim ministru, Antonescu a contestat Dictatul de la Viena, inclusiv în discuțiile cu Adolf Hitler sau Benito Musselini, obținând de la primul abia în primăvara anului 1944 o promisiune evazivă. Abdicarea Regelui Carol al-II-lea a avut ca motiv reorientarea politicii externe a României către Germania Nazistă, fiind găsit ”vinovat” de atitudinea deloc prietenoasă avută față de Mișcarea Legionară și datorită manifestărilor publice ale legionarilor extrem de violente. În dimineața zilei de 7 septembrie 1940 el pleacă în exil însoțit de Elena Lupescu și Ernest Urdăreanu, cu un tren special alcătuit din 12 vagoane, încărcat cu obiecte de valoare.

Ofensiva din Est alături de Germania, Italia, Ungaria și Croația după celebra replică a generalului Antonescu: ”Români, treceți Prutul!”, având ca scop în cazul victoriei recuperarea teritoriilor Românești alipite de sovietici s-a soldat după un război extrem de dur, marcat de neglijare și brutalitate față de populația civilă, preponderent de către armata germană, dar și de

către aliații săi (atitudinea armatei române față de evrei la Odessa) s-a soldat cu un eșec total. Bătălia de la Stalingrad din 1942-1943 a reprezentat un important punct de cotitură în desfășurarea celui de-Al Doilea Război Mondial fiind considerată cea mai sângeroasă și mai mare bătălie din istoria omenirii. România a participat cu un efectiv de 143.296 de militari la luptele de la Stalingrad. Din estimările istoricilor, în bătălia de la Stalingrad și pe celelalte fronturi, unde România a pierdut aproape 200.000 de oameni, armatele a 3-a și a 4-a române încetând să mai existe.

Operațiunea ”Uranus” de contraatac sovietic, frigul teribil, și foamea ce a urmat au constituit factori principali ai eșecului. Hitler nu a acceptat insistentele sfaturi ale militarilor săi mai competenți și a interzis forțelor Axei să se retragă înainte de a fi complet încercuite. La data de 23 august 1944, armata sovietică fiind deja în Moldova de Nord încă din luna martie, Regele Mihai I decide înlăturarea mareșalului Antonescu acesta refuzând semnarea armistițiului cu Națiunile Unite. Acesta este destituit, apoi arestat, iar România trece de partea Aliaților, alături de care a participat la lupte contra armatelor germane.

Pentru România participarea la război s-a încheiat la semnarea Tratatului de pace de la Paris (1947) ca stat învins. Cu Basarabia, Bucovina de Nord și sudul Dobrogei (Cadrilaterul) pierdute, dar cu recuperararea Transilvaniei.

Pe 23 august 1939 Germania nazistă și Uniunea Sovietică au semnat pactul Ribbentrop-Molotov, al cărui protocol secret prevedea împărțirea Poloniei și României între cele două puteri totalitare. În România, URSS revendica Bucovina de Nord și Basarabia.

În septembrie, Polonia este invadată și împărțită conform pactului. România a rămas, oficial, o țară neutră, dar a adăpostit refugiații polonezi și, mai ales, a transportat armata, guvernul și tezaurul băncii poloneze de la frontiera din Bucovina până în teritoriul britanic (Alexandria din Egipt), prin căile ferate, șoselele și porturile românești de la Marea Neagră, mulțumită mobilizării CFR, SMR și LARES. În iunie 1940, ca urmare a ultimatumului dat de Uniunea Sovietică, România a fost nevoită să evacueze și să cedeze, fără luptă, Basarabia și Bucovina de Nord.

Pe lângă aceste teritorii, a mai fost răpit și Ținutul Herța, care nu făcea parte nici din Bucovina, nici din Basarabia, și nu fusese revendicat de URSS. Evacuarea armatei și administrației române a fost însoțită de acțiuni antiromânești ale sovieticilor. Două treimi din Basarabia au fost alipite unei mici republici sovietice autonome pre-existente, formând Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, restul fiind anexate Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene. Ocupația sovietică a desfășurat o campanie de distrugere a ființei

naționale românești prin deportări în masă și prin interzicerea valorilor românești

Instalat la 4 iulie 1940 în speranța de a câștiga bunăvoința Germaniei hitleriste, guvernul Ion Gigurtu a introdus o legislație antisemită după modelul german, potrivit cu ideologia de extremă dreapta care îl călăuzea. El însă nu a reușit să obțină sprijinul Germaniei, deoarece aceasta îi sprijinea pe cei care pierduseră Primul Război Mondial și care solicitau din ce în ce mai virulent revizuirea granițelor. Astfel că, la 30 august 1940, prin Dictatul de la Viena, puterile Axei au forțat România să cedeze Ungariei jumătate din Transilvania. Zona respectivă a fost cunoscută de atunci drept „Transilvania de Nord", pentru a fi deosebită de "Transilvania de Sud", care a rămas sub guvernarea românească. Pe 7 septembrie1940, prin Tratatul de la Craiova , "Cadrilaterul " (partea sudică a Dobrogei) a fost cedată Bulgariei.

În septembrie 1940, Ion Antonescu a fost numit prin Decret Regal de Carol al II-lea prim-ministru, însărcinat cu formarea unui guvern de uniune națională. Generalul Antonescu le-a propus țărăniștilor și liberalilor să colaboreze la guvernare, însă aceștia au refuzat. După abdicarea lui Carol al II-lea, la cererea lui Antonescu, cele două partide au refuzat în continuare să se implice în mod direct prin liderii lor, desemnând doar niște „specialiști" din rândurile propriilor membri, pentru a "sfătui" guvernul format de Antonescu. În urma refuzului celor două partide istorice de a intra la guvernare, Ion Antonescu a format guvernul din apropiați ai săi, militari și civili, și din legionari conduși în acel moment de Horia Sima, la care s-au adăugat și consilierii desemnați de celelalte partide politice. Prin decretul semnat de către regele Mihai I, România a fost declarată „Stat Național Legionar".

În iunie-august 1940, printr-un pachet de legi similare Legilor de la Nürnberg, autoritățile române i-au exclus din serviciul public pe funcționarii evrei. Etnicilor evrei li s-a interzis exercitarea oricăror funcții publice, fiind înlăturați nu numai din aparatul funcționăresc, din armată și din magistratură, ci și din societățile comerciale, din echipele sportive etc. Totodată, li s-a interzis cumpărarea de imobile. În continuare, prin Decretul-lege din 9 august 1940, publicat în Monitorul Oficial nr. 193/1940, au fost interzise căsătoriile etnicilor români cu etnici evrei, iar cele deja existente au fost declarate nule. În octombrie 1940 bunurile funciare ale evreilor au fost naționalizate.

Atrocitățile au început în luna iunie 1941 prin pogromul de la Iași . În așa-numitele trenuri ale morții (trenuri cu deportați plimbate atâta timp prin Moldova , până când pasagerii au murit de sete și de foame) au fost uciși aproximativ 4.400 de evrei. În conformitate cu raportul oficial al

Comisiei Internaționale privind Studierea Holocaustului în România: „În trenul morții care a plecat din Iași către Călărași, în sudul României, care transporta probabil până la 5.000 de evrei, doar 1.011 au ajuns la destinație în viață după șapte zile. (Poliția română a numărat 1.258 de trupuri). Trenul morții către Podu Iloaiei (la 15 km de Iași) îmbarcase aproape 2.700 de evrei la plecare, dintre care doar 700 au mai coborât în viață. Trupele române care au ocupat orașul Odessa s-au făcut responsabile de masacrele de la Odesa , de la Dalnic și din lagărul de concentrare Bogdanovca în timpul cărora 40.000 de evrei au fost împușcați în toamna anului 1941.

Potrivit mărturiei lui Raoul Șorban, onorat cu distincțiile de ”Drept între popoare ” și ”Cetățean de Onoare al Israelului”, au existat în România legi discriminatorii elaborate sub presiunea nazistă, însă multe dintre prevederile legilor nu au fost aplicate niciodată, găsindu-se tot felul de modalități de a le ocoli. Același domn, dar și istoricul Dinu C. Giurescu afirmă că au fost unele voci care cereau ca în România, evreii să poarte „Steaua lui David” (steaua galbenă), însă în urma întâlnirii dintre Wilhelm Filderman , care deținea funcția de președinte al Uniunii Comunităților Evreiești, și Ion Antonescu, mareșalul a dat, la 8 septembrie 1941, dispoziția ca nici-un evreu din România să nu fie obligat să poarte însemnul. Mai mult, Consulatul român din Paris a cerut același drept și pentru evreii cetățeni români care se aflau în Franța.

În schimb, Garda de Fier aflată la putere din 14 septembrie 1940 și până la 21 ianuarie 1941, a aplicat strict legislația anti-semită existentă și a înăsprit prigoana evreilor mult peste aceasta, dedându-se la acte similare cu cele comise, cu câteva luni mai devreme, de către comuniști în Basarabia evacuată. Conform ideologiei sale xenofobe, Mișcarea Legionară a reactivat și legislația împotriva comercianților armeni și greci. Ca urmare a politicii antilegionare din timpul dictaturii lui Carol al II-lea, Garda de Fier a ajuns la guvernare fără o seamă de lideri importanți care fuseseră eliminați și fizic la ordinul regelui.

Violența membrilor Mișcării Legionare era întețită de un sentiment de răzbunare împotriva tuturor partizanilor "carliști" sau a regimului parlamentar anterior, astfel că în momentul dezgropării lui Codreanu, mai mult de 60 de foști demnitari antebelici au fost uciși în închisoarea de la Jilava, pe 27 noiembrie 1940, în timp ce își așteptau deciziile judecătorești pentru implicarea în asasinarea lui Codreanu. Pe lângă aceștia, au fost asasinați în apropierea Ploieștiului istoricul și fostul prim-ministru Nicolae Iorga și economistul Virgil Madgearu, de asemenea, un fost ministru, considerați de Mișcarea Legionară ca "autorii morali" ai eliminării lui Codreanu. Guvernarea legionară a redresat economia statului (înregistrân-du-se la sfârșitul anului 1940 un excedent bugetar consistent) prin metode

similare cu cele ce vor fi folosite de comuniști șase ani mai târziu: confiscarea averilor unor societăți, bănci (îndeosebi cu acționari evrei) și foști demnitari din epoca parlamentară. Coabitarea Gărzii cu Ion Antonescu a fost conflictuală. Socotind legionarii fanatici, mult prea violenți fără discriminare și incontrolabili, Ion Antonescu a încercat îndepărtarea Gărzii de Fier de la guvernare, ceea ce a produs Rebeliunea legionară , prin care Mișcarea legionară a încercat să-l înlăture pe Antonescu de la putere, câștigând simpatiile ofițerilor armatei, studențimii și muncitorimii. Dar, în mare majoritate, aceștia au luat partea mareșalului, astfel că, în patru zile, Antonescu a înăbușit revolta legionară și a exclus Garda de Fier din guvern. Horia Sima și aproximativ 700 de demnitari legionari s-au refugiat în Germania, alții circa 8000 fiind internați în lagăre.

Pe 22 iunie 1941, unități ale armatelor germană și română au început campania din est împotriva Uniunii Sovietice, prima operațiune numindu-se „Operațiunea München ", de recucerire a Basarabiei și Bucovinei. Armata Română a început lupta împotriva forțelor sovietice în dimineața zilei de 22 iunie 1941, pe un front cuprins între munții Bucovinei și Marea Neagră. Înaintarea a fost, însă, inegală și cu mult în urma succeselor armatelor germane pe alte fronturi. În timp ce grupul de armate centru înaintase sute de kilometri în Bielorusia, lichidând două uriașe pungi, la Minsk și Smolensk, luând sute de mii de prizonieri, armatele române și germane abia cu greu făceau progres în Basarabia.

La 5 iulie 1941 intră în Cernăuți primele trupe române. La 10 iulie orașul Soroca este eliberat de către Divizia blindată română, care, apoi, se îndreaptă către localitatea Bălți pe care o eliberează la 12 iulie.

Localitatea Orhei este eliberată în data de 15 iulie de către unități din Divizia 5 infanterie română. Pe 16 iulie, ca urmare a acțiunilor întreprinse de Corpul 3 român și Corpul 54 german, este eliberat orașul Chișinău. A doua zi, pe 17 iulie, Cartierul general al Comandamentului frontului germano-român transmite că odată cu victoria pentru cucerirea masivului Cornești, *"cheia strategică a Basarabiei e în mâna noastre"* și că Hotinul, Soroca, Orheiul și Chișinăul au fost eliberate.

Pe 21 iulie, Divizia 10 infanterie trece Dunărea și eliberează localitățile Ismail, Chilia Nouă, Vâlcov și continuă să meargă către Cetatea Albă cu scopul eliberării totale a Basarabiei.Într-o lună de lupte, armata română înaintase 100 de kilometri. Armatele germane de pe celelalte fronturi înaintaseră peste 600 de kilometri. Odată Basarabia eliberată, opoziția din România, reprezentată de Iuliu Maniu, s-a declarat împotriva înaintării armatei române dincolo de Nistru. În scrisoarea adresată de Iuliu Maniu generalului Ion Antonescu, el felicita armata română pentru eliberarea Basarabiei și a Nordului Bucovinei, considerând ca o înaintare dincolo de Nistru înseamna agresiune.

La 27 iulie 1941, Hitler îi trimite lui Antonescu un mesaj de felicitare pentru eliberarea Basarabiei și Bucovinei și îi cere să treacă Nistrul și *să ia sub supraveghere* teritoriul dintre Nistru și Bug. Dacă până la eliberarea teritoriilor românești, Antonescu a avut sprijin total din partea societății românești, în momentul în care s-a înfăptuit acest lucru, a apărut întrebarea dacă să se meargă doar "până la Nistru sau până la victoria finală". Iuliu Maniu atunci declara că mai departe nu este războiul românilor și că atenția ar trebui îndreptată către Ardeal. Antonescu a hotărât să treacă Nistrul cu speranța că Hitler va face dreptate românilor în problema Ardealului. Astfel că la scrisoarea trimisă de Hitler în 27 iulie, răspunde afirmativ la 31 iulie, arătându-și totodată și încrederea în "justiția pe care Führerul cancelar Adolf Hitler o va face poporului român și drepturilor statornice seculare, misiunii sale din Carpați, de la Dunăre și de la Marea Neagră".

În continuare, trupele române au primit ordin sa înainteze către Odesa. Bătălia de la Odesa a fost sângeroasă și prelungită de neputința trupelor românești de a sparge cercul de apărare al orașului. Între 6 august și 16 octombrie 1941 românii au pierdut 17.792 morți, 63.345 răniți și 11.471 dispăruți, în total 92.608 oameni. Cu toate aceste sacrificii, trupele române nu au ocupat însă Odesa prin asalt direct, iar garnizoana sovietică nu s-a predat. Odesa a fost evacuată la ordinul lui Stalin numai când Crimeea a intrat în vizorul german. Trupele de la Odesa au fost mutate la Sevastopol, unde au rezistat până la mijlocul anului 1942.

În anii 1941 și 1942, unitățile române, operând sub comandament general german, au luat parte la bătăliile din Crimeea, Caucaz, la Cotul Donului și Stalingrad. La pierderile generale de 130.000 militari morți, răniți și dispăruți în anul 1941, s-au adăugat marile pierderi ale Armatei a 3-a la cotul Donului și ale Armatei a 4-a în Stepa Calmucă, la sfârșitul anului 1942 și începutul anului 1943, ridicându-se la 182.441 militari (16.566 morți, 67.182 răniți, 98.692 dispăruți), fapt care a redus considerabil capacitatea combativă a armatei române.

După aceste înfrângeri, în februarie 1943, armatele 3 și 4 au fost trimise în țară pentru refacere. În prima jumătate a anului 1943, pe Frontul de Est mai rămăseseră 7 divizii românești, care au acționat în capul de pod din Kuban, de unde s-au retras, înfrânte, în Crimeea, în toamna anului 1943. În timpul luptelor din Caucaz și a celor din capul de pod din Kuban, unitățile române au pierdut 39.074 de militari.

În anul 1944, principalele acțiuni la care armata română a participat au fost mai restrânse: 7 divizii de infanterie, cavalerie și vânători de munte în Crimeea, în cadrul Armatei a 17-a germană. În urma ofensivei armatei sovietice din primavara anului 1944, din totalul de 65.000 de militari români

aflați în Crimeea, la 1 aprilie 1944 au fost evacuați 35.857 (54,61%). Cu unitățile refăcute, cele două armate române, a 3-a si a 4-a, au luat parte în continuare la luptele care s-au dus, inclusiv pe teritoriul României, până la 23 august 1944, în cadrul Grupului de armate german sub denumirea ”Ucraina de Sud”.

În anii regimului lui Antonescu, România a alimentat economia de război a Germaniei cu petrol, cereale, precum și produse industriale.

România a devenit o țintă a bombardamentului aliat, mai ales pe 1 august1943, când au fost atacate câmpurile petroliere și rafinăriile de la Ploiești (Operațiunea Tidal Wave).

Deși și România și Ungaria erau aliate ale Germaniei, regimul Antonescu și-a continuat ostilitatea diplomatică față de Ungaria din cauza problemei Transilvaniei.

În septembrie 1942 începutul ofensivei și încercuirii de la Stalingrad l-au convins pe Antonescu că războiul este pierdut.

Începând cu 1944, economia României era în pragul colapsului datorită cheltuielilor de război, iar resentimentul împotriva „bocancului german“ a crescut în rândul celor care în primă fază au sprijinit alianța cu Germania. Regele Mihai, care, inițial, nu s-a implicat efectiv în politica României, a fost atras să colaboreze cu liderii partidelor opoziționiste. La 23 august 1944 Regele Mihai și-a dat acordul pentru înlăturarea prin forță a mareșalului Antonescu dacă acesta va refuza semnarea armistițiului cu Națiunile Unite. În urma refuzului net al lui lui Antonescu, la 23 august 1944, Regele Mihai l-a destituit și l-a arestat (deoarece Antonescu a fost numit prim-ministru prin Decret-Regal al lui Carol al II-lea a fost dreptul Regelui Mihai să abroge decretul anterior, deci, acțiunea a fost legală și nu *o lovitură se stat*).

Imediat, el l-a numit prim-ministru pe generalul Constantin Sănătescu, în fruntea unui guvern compus din militari și reprezentanți ai Blocului Național Democrat, ca miniștri fără portofoliu. În aceeași zi, seara, la orele 22:00, Regele a difuzat "Proclamația către țară", prin care anunța revenirea la un regim democratic, încheierea războiului cu Națiunile Unite și întoarcerea armelor împotriva Germaniei. Acestea, însă, nu au împiedicat o ocupație sovietică, rapidă, nici capturarea de către URSS a circa 130.000 de militari români, duși, ulterior, în prizonierat în Uniunea Sovietică, unde mulți au pierit în lagăre de muncă forțată.

La 12 septembrie, România semnează Armistițiul cu Națiunile Unite, asumându-și obligația de a contribui cu 38 de divizii la efortul de luptă antihitlerist. La 25 octombrie, sunt eliberate ultimele localități românești: Carei și Satu-Mare.

România participă la eliberarea Ungariei și Cehoslovaciei, mobilizând pentru aceasta cca. 567.000 de soldați. Cele mai grele lupte s-au dat în asediul Budapestei și în Munții Tatra, ele fiind soldate cu mari pierderi de vieți omenești. Cele 260 de zile de participare la războiul antihitlerist se încheie la 12 mai 1945, lăsând loc întăririi influenței sovietice în România.

Punctele cel mai occidentale eliberate de armata română în ofensiva împotriva Germaniei naziste au fost orașele Chotěboř și Humpolec, la 90 km est de Praga, în ziua de 4 mai 1945. [60]

Perioada celui de Al Doilea Război Mondial a fost una extrem de grea pentru "ruseni" atât în prima etapă, când teritoriul a fost anexat Ungariei ca părticică a Ardealului de Nord, sau mai apoi după 23 august 1944 când frontul ajunge în zona Văii Mureșului. Îmi amintesc de poveștile bunicii mele, când îmi spunea că pe Bursucău erau rușii și românii, iar deasupra Morăreniului, pe platou erau nemții, se trăgea cu artileria, iar obuzele cădeau în sat. Se ascundeau în adăposturi subterane, unul dintre acestea fiind săpat în grădina vecină, acum proprietate a vărului meu Ion Pușcaș, pentru a se feri de bombe. Tata își amintește, copil fiind, de 4,5 anișori, de o ciocolată primită de la un soldat neamț, aflat în retragere. Îmi amintesc și eu din copilărie că pe Podirei existau două cruci unde au fost îngropați soldați nemți necunoscuți uciși în lupte.

Urme ale războiului au rămas mult timp pe arealul satului, prin anii 70 încă se mai vedeau forme de tranșee pe Bursucău iar obuze neexplodate au fost descoperite până în anii 85, fiind anihilate de către geniști.

Înfrângerea Germaniei pe frontul de est, actul de la 23 august 1944 și participarea la războiul antihitlerist a mobilizat și pe "ruseni", aceștia participând la bătălie alături de armata română eliberatoare și luând parte la luptele de la Oarba de Mureș. Unii dintre ei au luptat în cadrul diviziei de voluntari Tudor Vladimirescu, constituită în URSS la data de 15 octombrie 1943, în principal din prizonierii de război români, care aveau de ales între a fi prizonieri în Gulag sau să treacă de partea aliaților.

Cel mai probabil, deoarece satul a făcut parte din Transilvania de Nord anexată Ungariei, "rusenii" au fost înrolați în armata ungară și au luptat pe frontul de est, iar unii luați prizonieri s-au înrolat în această divizie. La 20 octombrie 1944 împreună cu Divizia I Infanterie, Divizia Tudor Vladimirescu a cucerit orașul Debrețin, ceea ce a făcut ca Stalin să o numească Divizia Tudor Vladimirescu- Debrețin. Dintr-un total de 9562 de oameni în februarie 1944, divizia a scăzut la 4436 în martie 1945 și a fost retrasă în spatele liniilor sovietice.

Lista eroilor și a martirilor din satul Rușii-Munți căzuți la datorie în cel de Al Doilea Război Mondial în perioada 1940-1945 cuprinde

următoarele nume: Berci Mihai, Berci Vasile, Bumbu Toader, Bivolar Ioan, Frenț Cirilă, Gabor Toader, Gabor Chirilă, Gingean Ioan, Gingean Ioan, Mărginean Dănilă, Mândănac Dănilă, Crăciun Chirilă, Mognea Vasile, Mihoc Vasile, Pușcaș Chirilă, Precup Ioan, Raita Mihăilă, Sigmirean Samson, Șpiț Grigore, Șpiț Alexandru, Zaharie Ioan, Pop Lazăr și Savu Ioan, un total de 23 victime din satul Rușii-Munți. [61]

Monumentul Eroilor Români ridicat în 1937 în sat prin grija părintelui Chirilă Dumbravă, în onoarea ” rusenilor ” căzuți pe fronturile de luptă din primul Război Mondial, a fost completat în perioada comunistă prin inscripționarea numelor celor ce și-au dat viața în bătălii din cel de-a doilea Război Mondial, un total general de 73 de oameni. Monumentul ridicat în trei trepte, renovat în 1986, are inscripționată următoarea frază sugestivă : ” În amintirea eroilor martiri din 1914-1919 și 1940-1945, Morți pentru Patrie ”. În 2018, cu ocazia Centenarului Unirii monumentului i-a fost atașată, comemorativ, o frumoasă placă din marmură.

Înfrângerea nazismului și declararea victoriei la 9 mai 1945 a găsit Armata Română în prim alinie de luptă alături de aliați.

Victimele umane ale România în decursul celui de-al doilea Război Mondial au fost de 1.100.000 militari și civili, din care 315.000 uciși în lupte sau lagăre de concentrare naziste, 340.000 răniți, 370.000 dispăruți și 100.000 deportați iar pierderile materiale enorme. Pe frontul de Vest pierderile umane au fost de 167000 morţi şi răniţi.

13. Perioada comunistă 1945-1989

După terminarea celui de Al Doilea Război Mondial, în vremea Conferinței de la Yalta desfășurată în perioada 4-11 februarie 1945, cu participare delegațiilor SUA, Marii Britanii și URSS conduse de liderii lor de atunci, Roosevelt, Churchill și Stalin se decide ca România să treacă sub influența rușilor. Winston Churchill, premierul britanic, avea încă din 1942 planuri cu România, mai precis dorea să ofere România în schimbul Greciei, alături de Bulgaria, pentru asigurarea drumului Imperiului Britanic în Mediterana. În timp ce România făcea eforturi disperate la Cairo și Stockholm să obțină un armistițiu care să salveze independența și suveranitatea țării, exact în același timp, aprilie-iunie 1944, Churchill îl manevrează pe Roosevelt și obține vânzarea României la ruși. Deși inițial nu a fost de acord, președintele american în vremea unei corespondențe între cei doi, din 1944, premierului britanic i se dă mână liberă, cu condiția ca perioada de influență să fie una de încercare.

Situația a devenit oficială după cea de-a patra Conferință de la Moscova din octombrie 1944, unde s-au întâlnit Winston, Churchill și

Stalin, unde pe o banală foaie de hârtie, cei doi au decis soarta Europei de Est, implicit a României, la noi 90% influență sovietică și doar 10 % britanică. Această stare de fapt a fost consfințită la Yalta, iar România a fost condamnată să rămână o lungă perioadă de timp, până la Revoluția din 1989 în zona de influență sovietică, devenind stat comunist.[62]

După încheierea celui de Al Doilea Război Mondial, Uniunea Sovietică a făcut presiuni pentru a fi incluși în guvernele postbelice ale unor reprezentanți ai Partidului Comunist Român (înființat în 1921 și interzis în 1924 pe motivul acceptării tezei cominterniste) recent reintrat în legalitate, în timp ce liderii necomuniști erau eliminați constant din viața politică. În perioada 1946-1947 în timpul tratativelor de pace de la Paris delegația română nu a reușit, cum am arătat în subcapitolul de cobeligerant, iar ca țară învinsă a fost obligată să accepte prezența trupelor sovietice pe teritoriul național și plata unei uriașe despăgubiri de război, singurul lucru pozitiv obținut fiind reintegrarea Transilvaniei de Nord în trupul țării.

La 6 martie 1945 dr. Petru Groza, liderul Frontului Plugarilor (aliat al comuniștilor) devine prim ministru. Deși pentru a fi recunoscut de aliații occidentali, formula guvernamentală a fost lărgită prin admiterea unor miniștri din partidele istorice, miniștrii comuniști dețineau portofolii cheie. Nemulțumit de direcția în care se îndrepta guvernarea, Regele Mihai încearcă să-l forțeze pe Petru Groza să demisioneze (”Greva regală”), refuzând a promulga orice decret, încercările eșuează. Petru Groza alegând să emită și să aplice decrete-lege fără semnătura regelui. Pe 8 noiembrie 1945 o demonstrație promonarhică și anticomunistă, desfășurată în fața Palatului Regal din București, a fost înăbușită de forțele de ordine, acestea operând numeroase arestări, rănind sau chiar ucigând protestatari.
În ciuda opoziției regale se legiferează reforma agrară și acordarea dreptului de vot al femeilor.

La 9 noiembrie 1946 au loc alegeri, rezultatele oficiale creditând comuniștii cu 80% din voturile exprimate, partidele de opoziție reclamând fraude electorale grave. După victoria din alegeri, comuniștii, sub oblăduirea Moscovei s-au concentrat pe eliminare din viața politică a partidelor istorice PNȚ și PNL (ele fiind înființate în iulie, respectiv noiembrie 1944), mulți lideri de marcă a acestor formațiuni istorice fiind acuzate judecați și condamnați la grei ani de temniță pe diferite motive, spionaj, trădare de țară. Partidele de stânga au fost obligate să se unească cu PCR, formând Partidul Muncitoresc Român, precursorul PCR în anii 1946-1947 mai multe sute de susținători ai guvernului pro Axa au fost judecați de Tribunalele Poporului pentru rolul jucat în implicarea țării în războiul antisovietic și executați ca fiind criminali de război, general Ion Antonescu fiind executat la 1 iunie 1946. În 1948 majoritatea politicienilor non comuniști erau deja întemnițați,

exilați sau executați. La 30 decembrie 1947, Regele Mihai I al României este forțat să abdice și pleacă în exil. Țara își schimbă numele în Republica Populară Română (RPR), denumire ce o va avea până la adoptarea Constituției din 1965 care la 21 august va proclama Republica Socialistă România. Imnul de Stat al RPR a fost din 1948 până în 1953 ”Zdrobite cătușe”, iar apoi a fost stabilit ca imn al țării cântecul ”Te slăvim, Românie!”, până în 1977, când a fost înlocuit cu ”Trei culori”, ambele având muzica scrisă de Matei Socor.

Din punct de vedere administrativ țara este împărțită în regiuni și raioane, satul nostru intrând în componența Regiunii Autonome Maghiare, Raionul Reghin. Din 1947 liderul comunist al României, până moartea sa a fost Gheorghe- Gheorghiu Dej, acesta având și funcția de președinte al Consiliului de Stat al RPR în perioada 21 martie 1961-19 martie 1965. Predecesorii săi în această funcție au fost Constantin Parhon, Petru Groza, Ion Gheorghe Maurer, ei îndeplinind și funcție de Președinți ai Prezidiului Marii Adunări Naționale. Gheorghiu Dej, un stalinist dur, nu agrea reformele la Nikita Hrușciov și procesul de ”destalinizare” inițiat de acesta după 1956. El se opune realizării unor obiective economice în cadrul CAER-ului (bloc economic al țărilor comuniste), ce dorea ca România să fie țară ”eminamente agricolă”, ”coșul de pâine al blocului sovietic”, inițiind în schimb un program energetic de dezvoltare al industriei grele închide cele mai mari lagăre de prizonieri politici și abandonează lucrările la canalul Dunărea- Marea Neagră.

Desființează sistemul rațiilor de alimente și crește salariile muncitorilor, iar pentru a limita influența culturii ruse în țară limba rusă a încetat să mai fie obiect obligatoriu de studiu în școli, iar editura ”Cartea rusă” a fost închisă. Cele de mai sus, combinate cu resentimentele naționale legate de ocuparea unor provincii istorice românești de sovietici: Bucovina de Nord transformată în RSS Ucraineană și Basarabia în RSS Moldovenească. Toate acestea au condus inevitabil România comunistă pe un drum relativ independent, cu un pronunțat caracter național.

În 1954 Dej demisionează din funcția de Prim secretar al Comitetului Central, formându-se un secretariat din patru membri, unul fiind Nicolae Ceaușescu, ce conduce partidul timp de un an, apoi acesta preia din nou frâiele partidului.

Într-un efort de întărire a poziției țării, Dej începe să coopereze extern cu toate statele, indiferent de sistemul politico -economic, ce cunoșteau principiile egalității internaționale, fără amestec în afacerile interne. Această politică a dus la strângerea relațiilor cu Republica Populară Chineză, care era promotoare a autodeterminării naționale. În ciuda noii politici de cooperare internațională, datorită tensiunilor dintre cele două blocuri, comunist și capitalist, țara a devenit membră a Pactului de la Varșovia în 1955, prin care

se oficiază cooperarea militară a țărilor comuniste a armatelor acestora în cazul unui conflict. Acesta era un răspuns la înființarea blocului militar NATO capitalist.

Ocupația militară sovietică ia sfârșit în 1958, mai târziu România refuzând să permită efectuarea de manevre militare pe teritoriul său ale trupelor Pactului de la Varșovia, limitând și participarea militarilor săi la manevre pe teritoriile altor țări membre ale Pactului.

Până în anii 1960 pe plan intern guvernul a luat măsuri pentru potolirea nemulțumirii maselor, prin reducerea investițiilor în industria grea, creșterea producției de bunuri de larg consum, descentralizarea conducerii economice, creșterea veniturilor populației și introducerea unor elemente de autoconducere muncitorească. Se renunță la sistemul cotelor obligatorii, impuse, producătorilor agricoli privați, dar se accelerează procesul de colectivizare a agriculturii pe la mijlocul deceniului al șaselea, cu metode mai puțin brutale decât până atunci, în 1962, guvernul declarând procesul de colectivizare încheiat, în acel moment 77% din terenul arabil fiind în posesia CAP-urilor și IAS-urilor.

Gheorghe Gheorghiu Dej a murit în 1965, în circumstanțe neclare, la scurt timp după vizita de la Varșovia, existând numeroase zvonuri privind o iradiere intenționată a acestuia, ca urmare a politicii sale tot mai independente. Prin jocurile de culise ale lui Ion Gheorghe Maurer ce îi era ostil lui Gheorghe Apostol, care susținea că el fusese numit personal de Gheorghiu Dej ca succesor la conducerea partidului, ajunge ca acesta să fie condus de Nicolae Ceaușescu, unul dintre protejații lui Dej, un personal de prim plan în partid.

Dacă politica lui Dej era considerată conservator-stalinistă prin comparație cu noua linie politică hrușciovistă, Ceaușescu a părut inițial, comparativ cu neostalinismul lui Leonid Brejnev, un reformist. În 1965 numele țării a fost schimbat în Republica Socialistă România, iar cel al partidului în Partidul Comunist Român. După proclamarea RSR la 21 august 1965, în aceeași formă de guvernare în sistem monopartid, șefii de stat au fost Chivu Stoica (1965-1967) și Nicolae Ceaușescu (1967- 1989), forul legislativ suprem fiind Marea Adunare Națională. În primii ani petrecuți în fruntea partidului Ceaușescu era popular atât în țară cât și în străinătate. Aprovizionarea cu alimente era bună, bunurile de larg consum au reînceput să apară pe scară mare, cenzura a fost slăbită și s -a înregistrat o deschidere culturală spre Occident. Momentul de maximă popularitate al lui Ceaușescu a fost cel în care a ținut discursul de condamnare a invaziei sovietice din Cehoslovacia (1968). În scurtă vreme popularitatea lui în țară începe să scadă, în ciuda imaginii bune avute cu străinătatea. România continuă să aibă relații bune cu guvernele occidentale și cu instituții internaționale

precum FMI sau Banca Mondială, stabilind sau păstrând relații diplomatice cu țări precum RFG, Israel, China, dar și altele, care din diverse motive aveau relații tensionate cu Moscova.

La 16 februarie 1968 prin Legea nr. 2 se revine la împărțirea administrativ teritorială pe județe.

Perioada ceaușistă de libertate și prosperitatea a fost relativă. În 1966 Ceaușescu a hotărât introducerea unei noi politici demografice și astfel, s-au luat măsuri de interzicere a avorturilor și a contracepției, aceasta însemnând o măsură de sprijinire a creșterii natalității. Au existat numeroase încălcări ale drepturilor omului, abuzuri tipice statelor autoritare, o poliție secretă supradimensionată, cenzură excesivă, stabilirea de domicilii forțate pentru oponenții regimului, dar nu la aceeași scară ca un deceniu anterior. În timpul regimului Ceaușescu are loc o negociere între statul român și Israel, respectiv Germania de Vest, pe baza căreia în contul unor sume de bani plătite de ultimele două țări, se permite cetățenilor români de etnie evreică sau germană (sași sau șvabi) să emigreze, conform Decretului C.S. nr 402/1 noiembrie 1982.

Ceaușescu a continuat politica de industrializare inițiată de Gheorghiu Dej, succesul acesteia fiind însă mai puțin semnificativ ca pe vremea predecesorului său, deși a fost făcută a scară largă.

După o vizită în Coreea de Nord (1971) Ceaușescu a inițiat o politică megalomană de schimbare a țării (1974) prin așa numita sistematizare a teritoriului. Apar proiecte faraonice, precum Casa Poporului, Centrul Civic, Bulevardul Victoria Socialismului și altele, fiind demolate numeroase clădiri de o mare valoare istorică și artistică, prin planul de sistematizare. Până la mijlocul deceniului al optulea capitala țării, ca multe orașe ale țării, se dezvoltă prin construirea multor cartiere de locuințe necesare forței de muncă în mare parte ce a migrat la orașe, datorită industrializării.

România socialistă a avut sisteme sanitare și de învățământ relativ bune, la nivelul altor țări ale lumii, aflate în curs de dezvoltare. Nivelul sistemului sanitar a scăzut însă, spre sfârșitul anilor 1980 când era lipsă de medicamente, aparatură medicală și altele. Nu toate proiectele industriale ale epocii ceaușiste s-au dovedit a fi eșecuri, România reușind să își construiască un sistem energetic eficient și o rețea de distribuție a energiei electrice dezvoltat. De asemenea, industria socialistă, ca ramură de bază a economiei, deși nu lucra cu tehnologii noi, la zi, asigura locuri de muncă și producea bunuri pentru intern și export. Și celelalte ramuri economice au avut un caracter evolutiv. La capitolul ”Evoluția vieții economice” am arătat dezvoltarea satului Rușii-Munți în perioada comunistă, mai ales în epoca ceaușistă, mediul rural având alături de cel urban un trend pozitiv, când se

inaugurează proiecte utile, de anvergură, iar aici putem aminti Metroul București, Canalul Dunărea-Marea Neagră sau Transfăgărășanul.

În deceniul al nouălea, Ceaușescu devine obsedat de ideile returnării datoriei externe contractate în Occident și de construirea Casei Poporului, alături de un cartier monumental, la fel de grandios, Centrul Civic și Bulevardul Victoria Socialismului. Aceste cheltuieli au dus la crize de aprovizionare cu alimente și bunuri de larg consum, fiind toate orientate spre export, pentru obținerea de valută și bani necesari atingerii țelurilor enumerate mai sus. După 1981, în ciuda unor ani buni din punct de vedere agricol și a unei producții mari de alimente a fot introdusă raționalizarea alimentelor de bază: pâine, laptele, untul, brânza, uleiul pentru gătit, zahărul, carnea, dar și altele, până la căderea regimului, rațiile scăzând neîncetat.

Cum am arătat mai sus cea mai mare parte a mărfurilor de calitate erau exportate, iar pe piața internă ajungea de cele mai multe ori ceea ce era refuzat la export, banii obținuți fiind folosiți la plata datoriei externe preponderent, iar după achitarea ultimei rate a datoriei externe în 1987 totul a mers la continuarea industrializării. Prin 1985 în ciuda capacității mari de rafinare și producție importate de țiței intern, benzina a fost raționalizată, circulația în zilele de duminică a fost limitată: într-o duminică circulau autoturismele care aveau ultima cifră a numărului de înmatriculare cu soț, în altă duminică cele fără soț. Dacă erai în tranzit primeai maxim 15 l de benzină pentru autoturismele proprietate particulară.

Numeroase autobuze și taxiuri au fost adaptate pentru funcționarea motoarelor cu gaz metan. Electricitatea a fost raționalizată pentru a asigura funcționarea industriei grele, cu toate acestea întreruperile arbitrare de curent erau frecvente. Iluminatul stradal a fost redus, iar programul televiziunii naționale a fost micșorat la doua ore pe zi. Emisia postului 2 al TVR și a celor regionale de radio a fost oprită. Distribuirea agentului termic în timpul iernii și a apei menajere pe tot parcursul anului s-a redus în mediul urban.

Un decret din 1988 prevedea că în toate spațiile publice trebuie menționată o temperatură în jur de 16 grade, iarna, singurele exceptate fiind școlile și grădinițele. Programul de funcționare al magazinelor a fost schimbat pentru a se folosi lumina naturală cât mai mult posibil.

Controlul asupra societății ca întreg devine mult mai strict, cenzura a fost extinsă, iar securitatea a recrutat noi agenți informatori și a mărit numărul posturilor telefonice puse sub ascultare. Numărul românilor ce aveau dosare de urmărire a crescut în conformitate cu dezvăluirile CSAS în 1989, unul din trei români era informator al securității.

Ca să trecem la aspecte economice notabile ale acestei perioade, mai pute aminti sistemul de irigații din agricultură, îmbunătățirea sistemului de

căi ferate prin electrificarea mai multor linii principale şi prin crearea unui sistem modern de control asupra circulaţiei feroviare. A crescut numărul de hidrocentrale, cea mai mare fiind cea de la Porţile de Fier şi a fost începută construirea centralei nucleare-electrice de la Cernavoda. Flota maritimă a devenit una dintre cele mai mari din lume, dotată cu nave construite în şantierele navale româneşti, cel mai mare şi important port fiind cel de la Constanţa, în paralel construindu-se un port maritim nou, alături de cel vechi şi anume Portul Constanţa Sud-Agigea. În ţară au fost construite mai multe uzine constructoare de maşini, combinate petro-chimice, uzine de maşini precum Dacia Piteşti, Roman, Tractorul Braşov, care au fost unităţi economice puternice alături de multe altele.

Moştenirea negativă a acestei perioade a fost o industrie grea supradimensionată, ce a folosit metode de producţie învechite, tehnologii depăşite producătoare de mărfuri cu valoare mică sau complexitate scăzută. Capacitatea de rafinare a ţării era de peste 10 ani mai mare decât necesarul, producţia de oţel de 2,5 ani, iar cea de aluminiu depăşea de 5 ani nevoile ţării.

O mare parte din această supraproducţie nu putea fi vândută la export la preţuri care să justifice importurile de materii prime. Industria uşoară nu era suficient dezvoltată, la fel cea a produselor de larg consum. Numeroase bunuri de folosinţă îndelungată, televizoare, frigidere, erau aşteptate cu anii pentru a fi cumpărate, acelaşi lucru şi pentru un autoturism Dacia 1300, unde se aştepta câte 2-5 ani pentru a intra în posesia lui. Reţeaua de drumuri era insuficient dezvoltată, într-o stare proastă, adică era la nivelul anilor 50. Exista o singură autostradă construită Bucureşti-Piteşti, cu o lungime de aproximativ 100 de km. Reţeaua de telefonie folosea tehnologia anilor 1930-1960, existând un număr insuficient de posturi telefonice, aproximativ 700.000 la o populaţie de 23 miliarde de locuitori ai ţării. Cum am arătat TVR emitea doar 2 ore pe zi, mulţi români urmărind programele televiziunilor vecine, folosind antene artizanale sau mici antene parabolice. Aproape de acest aspect, mai în glumă , mai în serios, îmi amintesc un mic episod legat de sat, urmărirea la televizor a unui meci de fotbal dintre Ungaria şi Argentina, undeva sus, la Zăspad, meci jucat în cadrul Campionatului Mondial. Au fost prezenţi la vizionarea meciului şi vecinii noştri maghiari din satul Aluniş, dar au plecat supăraţi după meci, din pricina rezultatului, 5-1 pentru Argentina lui Maradona.

Întorcându-ne la aspecte economice care au afectat sătenii în perioada anilor 80-90 amintim decretele anilor 83, numite să rezolve criza din agricultură şi care nu au făcut decât să întărească controlul central. Aceasta a impus: sistemul de achiziţii forţate de la ţăranii obligaţi să dea animale la contract cu statul şi să le vândă la preţul fixat de acesta, au fost

impuse pedepse aspre pentru tăierea particulară de animale (bovine), precum si obligativitate fiecărei gospodării de a înregistra toate animalele din ogradă la primărie, reglementarea strictă a prețului de vânzare al produselor țărănești, fixându-l la un plafon foarte jos.

Conform istoricului Vlad Georgescu se poate spune, fără exagerare, că în România anilor 80 calitatea vieții s-a degradat simțitor față de nivelul pe care îl atinsese cu un deceniu în urmă. În 1989 Ceaușescu pare că a ignorat total situația în care se afla țara pe care o conducea. El făcea permanent referire la ”înaltul nivel de trai” atins sub conducerea sa, fără precedent în istoria României, după cum considera el, iar TVR arăta imagini în care era prezentată activitatea ”conducătorului iubit”, vizitele acestuia în magazine special aprovizionate pentru acel moment, cu rafturi pline de mărfuri doar pentru camerele de filmat, dar în realitate nu era așa, noi știm prea bine cu toții, nesfârșitele cozi ce se făceau la ușile magazinelor, la orașe, când se aducea câte ceva, așteptându-se de dis de dimineață, ori chiar din noapte. Ca să mascheze criza de alimente Iulian Mincu, medicul personal al lui Ceaușescu a inventat celebrul program de ”alimentație rațională”. Alimentele de bază, zahărul, uleiul, carnea, sunt raționalizate la 1 kg/ lună de persoană. Produsele de import precum cafeaua naturală, sunt înlocuite cu surogate (nechezol). Produsele alimentare pentru export sunt înlocuite pe piața internă cu surogate, cum era salamul cu soia, sau subprodusele fără căutare la export: pui subdezvoltați, picioarele de porc numite ”Frații Petreuși”, sau căpățânile de porc. Mai importante decât banii, care aveau o bună putere de cumpărare, devin ”relațiile” și astfel mărfurile sunt vândute ”pe sub mână”, reapare trocul, o criză morală, se a distorsionat pentru supraviețuire întreaga societate. Circula vorba că ”o pilă în comunism este mai valoroasă decât o moșie în capitalism”.

Activiștii de partid, nomenclatura se aproviziona din magazine speciale și case de comenzi la care oamenii obișnuiți, nici chiar membrii de rând din PCR nu aveau acces.

Megalomania propagandistică culmina cu celebrele demonstrații de susținere a regimului, cu ocazia zilelor de 1 Mai sau 23 August. Legat de cultură, epoca comunistă a dat patrimoniului național și universal oameni valoroși: scriitori, pictori, actori, muzicieni, care erau mai mult sau mai puțin apropiați de regimul comunist. Se observă o oarecare deschidere spre cultură până în anii 1980, ca apoi, datorită cenzurii și a noilor ”doctrine înălțătoare” fenomenul cultural să capete alte valențe. Un fenomen cultural special ce a atras în special tinerii în perioada 1973-1985 a fost Cenaclul ”Flacăra” condus de poetul Adrian Păunescu. De asemenea, arta teatrală și cinematografică au cunoscut o evoluție prețioasă fiecare, având actori români de excepție, de care ne amintim cu plăcere care ne încântă în sălile

de teatru sau pe peliculele cinematografice. Festivaluri precum ”Cântarea României” a dus la descoperirea de talente, chiar dacă aveau o încărcătură propagandistică a vremurilor, ele au avut și un rol pozitiv. Legat de sport a fost ”Daciada”, competiție ce avea loc la doi ani și care cuprindea mai multe ramuri sportive, încuraja participarea în masă la sportul de amatori, din 1978 până în anii 1989 având loc 6 ediții. De altfel, trebuie să recunoaștem rezultatele de excepție ale sportului românesc din perioada 1975-1989 la diferite olimpiade sau campionate balcanice, europene sau mondiale în multe ramuri ale sale: gimnastică, handbal, caiac-canoe, fotbal și altele, rezultate ce după anii 1989 au fost slabe din punct de vedere competitiv anilor ”Epocii de aur”.

Pe 17 decembrie 1989 pe fondul schimbărilor ce au avut loc în țările din estul Europei, culminând cu Căderea Zidului Berlinului, la noi în țară a izbucnit la Timișoara revolte și proteste de stradă, soldații deschizând focul și omorând cam 100 de oameni. Ceaușescu și-a scurtat vizita în Iran și printr-un discurs televizat pe 20 decembrie, condamna evenimentele de la Timișoara, pe care le considera un rezultat al intervenției străine. Ceaușescu proclamă stare de asediu pentru oraș și convoacă pe 21 decembrie un mare miting popular la București în fața Comitetului Central al PCR, miting ce s-a transformat într-o revoltă împotriva regimului Ceaușescu. Acesta a fugit cu elicopterul împreună cu soția sa, Elena Ceaușescu, un personaj cenușiu ce l-a influențat mult în luarea unor decizii privind viața poporului, decizii ce s-au dovedit a fi nefericite de-a lungul timpului, ea ajungând ca putere al doilea om în stat, numită ”cabinetul doi”. După fuga cu elicopterul aceștia sunt abandonați la Târgoviște într-o unitate militară, iar printr-un proces sumar și trucat, au fost condamnați și executați pe 25 decembrie 1989, în prima zi de Crăciun. [63]

Literatura ce vizează tema Revoluției Române apărută după 1989 este foarte vastă, am lecturat destul pentru a reuși să mă apropii de adevăr cât de cât. După cum știm dosarul Revoluției, nici până în zilele noastre, nu a fost clarificat. După părerea mea Revoluția română a fost luând contextul internațional combinat cu realitățile de la noi, regimul Ceaușescu fiind puternic dictatorial din blocul comunist manifestându-se deschis prin atitudinea ”conducătorului suprem” în întâlnirile avute cu Gorbaciov, președintele URSS contra Perestroika, a deschiderii societăților socialiste, o combinație de lovitură de stat și revoltă populară, justificată împotriva regimului, care a dus, din păcate, la peste 1200 de victime. Lideri apăruți după 1990 nu au avut întâmplător, regia a fost impecabil orchestrată, dar a dus prin manipulare și dorința de a accede la putere, la moartea celor ce ulterior au fost numiți, cum era firesc ”eroii revoluției”.

Administrația locală în perioada comunistă (primar ; secretar ; viceprimar) conform datelor din arhiva comunei primite de la domnul Ioan Sigmirean – secretar, a fost următoarea :

- 1950- primar -Voinea Alexandru ; secretar Regeczi Stefan
- 1951- 1955 – primar Berci Vasile ; secretar Demian Vasile
- 1955- 1961 – primar Dima Chirilă ; secretar Bândilă Aurel
- 1961-1966 – primar Sorlea Gavril ; secretar Bândilă Aurel
- 1966-1979 – primar Bălan Ioan ; secretar Bândilă Aurel ; viceprimar Ionasia Emil
- 1979 – 1986 – primar Negoiasa Silvia; secretar Bândilă Aurel; viceprimar Berci Chirilă
- 1986- 1989 – primar Cadar Lucreția ; secretar Bândilă Aurel ; viceprimar Sigmirean Ioan (până la 01.04.1988)

Nu sunt nostalgic după vreun sistem politic, dar după părerea mea, sistemele politice pot fi viabile și pot duce la progres atât în societăți multipartidice, dacă în fruntea țării sunt lideri luminați și patrioți.

Legat de căderea blocului comunist în Europa, istoric putem afirma că e o rezultantă a stabilirii unui câștigător SUA și aliații săi occidentali în detrimentul URSS-ului, lucru ce a dus la restabilirea sferelor politice de influență în Europa, la apariția de noi state, la dezintegrarea altora, inclusiv a marelui vecin de est. Văd un tip de comunism viabil în China, o economie în expansiune, bine organizată și o societate în care nivelul de trai e tot mai ridicat. De asemenea, democrații autentice sunt cele clasic capitaliste, unde societățile au evoluat firesc, pe această linie sute de ani, respectând regulile economiei de piață, perfecționându-se continuu, unde gradul de civilizație este ridicat, dar unde sunt o multitudine de probleme: crize nerezolvate sau care apar.

În contextul celor petrecute la sfârșitul anului 1989 România a pășit pe un drum nou, dar e greu de prevăzut cum am evoluat, dacă cei ”90%” de la Ialta erau pentru influența occidentală, prin anii 1975 România, din punct de vedere economic și al nivelului de trai fiind superioară Greciei, poate eram departe ca țară, sau poate că nu. Epoca comunistă trebuie privită ca o etapă ce face parte din istoria noastră, atât prin prisma aspectelor negative, cât și a celor pozitive, în ciuda negativiștilor care ne-o prezintă ca pe o perioadă nefastă pentru țara noastră. Au fost multe lucruri bune, au fost și destule rele, dar a trecut!

14. Perioada 1989-2021

Evoluția societății românești după Revoluția din 1989 este cuprinsă în multe studii de specialitate, sub toate aspectele: politic, economic, social, cultural etc. Voi încerca să creionez, pe scurt, anumite evenimente politice sau de altă natură petrecute la nivel național în perioada 1989-2021 și care bineînțeles, au influențat și localitatea noastră, ca părticică de plai a României. Pe 22 decembrie 1989 puterea a fost preluată de Frontul Salvării Naționale, care propune populației un program ce a mulțumit milioane de români. Comunicatul conținea 10 puncte esențiale în care România se reorienta spre valorile occidentale, atât în plan intern cât și extern. Pe 27 decembrie Ion Iliescu, un personaj marginalizat de Ceaușescu, membru al vechii nomenclaturi PCR este recunoscut de Consiliul FSN ca noul conducător la României, noua putere politică constituită fiind recunoscută și pe plan internațional. Astfel s-a făcut primul pas pentru instaurarea democrației. Încep să apară fostele partide politice interzise în perioada comunistă, pe la începutul anului 1990. Luând vechile denumiri de partid apar: Partidul Național Liberal, Partidul Național Țărănesc Creștin Democrat. Primele alegeri libere din România s-au desfășurat pe 20 mai 1990, în urma unei campanii electorale tensionate, au fost câștigate de către Ion Iliescu cu o majoritate copleșitoare.

După alegeri, Adunarea Constituțională s-a întrunit pentru a crea prima Constituție democratică ce va defini statutul României, drepturile și obligațiile cetățenilor, libertatea presei și a cuvântului. Intervalul de timp următor se caracterizează ca unul instabil, provizoriu, cu multe frământări și conflicte interne. Evenimente marcante au fost cele din Piața Universității și Mineriada.

Pe plan internațional țara a dorit să continue relațiile cu statele Organizației Tratatului de la Varșovia, nemulțumind Occidentul și intrând astfel, din nou, într-o izolare politică și economică. Schimbarea regimului comunist în cel democratic ar fi trebuit să însemne pentru țara noastră, în primul rând schimbarea mentalității de organizare, de implementare și implicare a politicienilor în raport cu cetățenii, uneori acest lucru nu a fost înțeles, lucru de se întâmplă de altfel și în zilele noastre, puterea de atunci mulțumindu-se de situația ce se crea. România în 1989 avea datoria externă achitată, fapt ce a creat o ruptură pe piața internațională de capital, restabilirea legăturilor cu FMI realizându-se cu dificultate. După 1989 economia românească a cunoscut un declin dramatic, liderii politici lăsând industria să cadă, deși aveam industrii ce puteau fi păstrate. Am scris despre aceste lucruri la capitolul ”Evoluția vieții economice”, mizând ca agricultura să devină un domeniu prosper.

De altfel, toate statele foste socialiste au cunoscut o tranziție ce este caracterizată printr-o criză financiară, diminuarea producției industriale, deteriorarea gravă a nivelului de trai, corupția, fenomene accentuate mai ales în perioada 1990-2000. În martie 1992, cel mai mare partid politic de la acea vreme, FSN se scindează în două partide: unul condus de Ion Iliescu, numit Frontul Democrat al Salvării Naționale (FDSN) și celălalt, Frontul Salvării Naționale (FSN) condus de Petre Roman. Anterior, în septembrie 1991, guvernul Roman demisionează în urma Mineriadei, un tehnocrat, Theodor Stolojan, fiind numit la conducerea unui guvern interimar, până la noile alegeri. Alegerile naționale sin septembrie 1992 s-au soldat cu victoria președintelui Ion Iliescu și a partidului său, FDSN (35%) iar următorul clasat a fost CDR cu 24 %. FDSN formează cu sprijinul parlamentar al marilor partide naționaliste PUNR și PRM și cel al foștilor comuniști ce formau PSM și pune un guvern tehnocrat condus de Nicolae Văcăroiu, prim ministru, economist de profesie.

FSDN-ul devine Partidul Democrației Sociale (PDSR), în iulie 1993. Pe fondul problemelor economice grave populația este înșelată de jocul piramidal Caritas, un joc piramidal financiar, lăsat de autorități să funcționeze din 1992 până în august 1994, când este declarat falimentul, prăbușirea fondului afectând 400.000 de deponenți ce au investit în schema piramidală 1257 de miliarde de lei (33% din masa monetară a României), deși mass-media și oamenii de specialitate au anunțat din timp prăbușirea fondului (1992-1993).

La data de 9 mai 1994 România a primit statutul de membru asociat al Uniunii Europene, iar în anul următor, la 22 iunie se depune candidatura de aderare la UE.

În 1995, Emil Constantinescu face cunoscută platforma politică a CDR denumită ”Contractul cu România”, principala promisiune cuprinsă în conținut era că în 200 de zile de la venirea la guvernare, CDR va adopta un set de reforme și legi care vor îmbunătăți rapid nivelul de trai. Emil Constantinescu câștigă alegerile din 1996, devenind președintele României, înlocuindu-l pe Ion Iliescu. CDR își unește forțele cu Partidul Democrat, PNL și UDMR pentru a forma o coaliție de centru, reușind să formeze o majoritate de 60 %. Este numit prim ministru Victor Ciorbea, se pun bazele aderării la NATO și UE. Ciorbea rămâne la conducerea guvernului până în martie 1998, când a fost înlocuit de Radu Vasile. Acesta se va confrunta cu una dintre cele mai importante crize de subminare a autorității statale de după 1990, în urma manifestațiilor minerilor conduși de liderul lor Miron Cosma. În această perioadă reforma bate pasul pe loc, cei 14.000 de specialiști nu au fost probabil găsiți în carne și oase pentru a aduce prosperitate românilor în 200 de zile. Astfel, țărănistul Radu Vasile e

înlocuit de Mugur Isărescu, un tehnocrat, guvernatorul Băncii Naționale, în timpul căruia se înregistrează prima creștere economică de după revoluție. În această guvernare s-au făcut numeroase reforme, dar dezvoltarea țării a fost mult sub așteptări datorită tergiversării unor măsuri ce trebuiau luate din cauza neînțelegerilor de coaliție.

Prețul este plătit la alegerile din 2000, când alegerile sunt câștigate de Ion Iliescu și partidul său, PSD, prim ministru fiind numit Adrian Năstase, iar guvernarea PSD (2000-2004) deși a dus la integrarea României în NATO, a încheiat negocierile privind integrarea în UE, a condus economic țara mult mai bine, comparativ cu guvernele precedente, a suferit din cauza numeroaselor scandaluri de corupție. România a aderat la NATO la 29 martie 2004 prin depunerea instrumentelor de ratificare la Departamentul de Stat al SUA, ceremonia arborării a drapelului la sediul NATO având loc la 2 aprilie 2004. La alegerile prezidențiale din noiembrie-decembrie 2004, deși Adrian Năstase se prezenta după primul tur ca fiind principalul favorit al alegătorilor, acest pierde în fața lui Traian Băsescu, susținut de Alianța DA.

La 1 ianuarie 2007 România împreună cu Bulgaria intră în Uniunea Europeană și devin membri ai acestei organizații.

În 2004 este numit prim ministru Călin Popescu Tăriceanu, președintele PNL. Disputele dintre acesta și președintele țării, Traian Băsescu au dus la excluderea ministrului PD din guvern și astfel se formează un guvern minoritar PNL, UDMR cu sprijin în Parlament de la PSD. Deoarece conflictul dintre președinte și partidele parlamentare se acutizează în mai 2007, Partidul Conservator (fostul PUR), PNL, PSD și UDMR au votat pentru suspendarea șefului statului, acesta fiind acuzat de încălcări constituționale, Nicolae Văcăroiu, președintele Senatului, devenind președinte interimar al țării. La referendumul pentru demiterea președintelui, din 19 mai 2007 s-a înregistrat o prezență la vot de 44,45%, aproximativ 75%, opunându-se demiterii. Băsescu este reinstalat în funcție, iar relația dintre acesta și partidele parlamentare, exceptând PDL, rămâne încordată pentru următorii doi ani.

Aderarea la UE, bula speculativă din domeniul imobiliar, creșterea consumului din import, precum și investițiile străine favorizate de costul redus al capitalului au menținut economia românească pe tendința ascendentă căpătată în timpul guvernului Năstase.

La sfârșitul anului 2008 guvernul PNL a pierdut alegerile legislative în timp ce PSD și PDL au câștigat aproximativ același număr de voturi. Se formează o coaliție incomodă între câștigători, iar Emil Boc, președintele PDL este numit prim ministru. Urmează o serie de scandaluri, de schimbări, de miniștri acuzați de corupție, din ambele părți. În toamna anului 2009,

înainte campaniei pentru prezidențiale PSD acuză PDL că planifică fraudarea alegerilor, în favoarea lui Traian Băsescu. Pe fondul neînțelegerilor Parlamentul a aprobat o moțiune de cenzură și a demis guvernul PDL, respingând încă alte două guverne PDL propuse de Traian Băsescu și insistând pentru crearea unui guvern PSD-PNL-UDMR condus de Klaus Iohannis, membru FDGR, propunere refuzată de Băsescu.

La alegerile prezidențiale din 2009 Traian Băsescu câștigă la limită un nou mandat (50,33%), în defavoarea candidatului PSD Mircea Geoană, partidul acestuia contestând rezultatul și reclamând fraude electorale. După renumărarea voturilor la cererea Curții Constituționale, Băsescu e validat pe funcție, Emil Boc este repus prim ministru într-un guvern PDL-UDMR, ce a trecut cu ajutorul unor grupuri desprinse din PSD și PNL.

Anii 2010, anii de criză economică mondială s-au caracterizat în România prin stagnare, inflație, instabilitate și corupție politică, emigrare masivă, incompetență instituțională, proteste și conflicte sociale. Instituțiile și sistemul de stat, de la educație și sistem medical până la poliție, producție agricolă, industrie, infrastructură și securitate au continuat să se afle într-o situație deplorabilă.

Progrese s-au înregistrat în anumite domenii precum presa liberă, accesul liber la informație, accesul la piața liberă și la piața europeană a muncii, investiții și proiecte având la bază fonduri europene, lupta împotriva corupției și adoptarea valorilor progresiste occidentale. În anii 2009 și 2010 România a fost lovită puternic de criza economică mondială ca urmare a închiderii acordului de împrumuturi cu FMI, pe 7 mai 2010, președintele Traian Băsescu, într-o intervenție televizată a anunțat că guvernul Boc a ales o variantă în urma negocierilor cu FMI pentru combaterea crizei, aceasta presupunând măsuri dure de austeritate, precum restructurarea drastică a cheltuielilor publice, scăderea pensiilor cu 15%, scăderea salariilor bugetarilor cu 25 % și scăderea cu 15% a ajutorului de șomaj. În iunie 2010 guvernul a crescut TVA de la 19 la 24 %. Opoziția alcătuită din Uniunea Social Liberală condusă de Victor Ponta (PSD) și Crin Antonescu (PNL) și o parte a presei au acuzat frecvent guvernul de alocarea preferențială a fondurilor pentru membrii săi, măsurile de austeritate foarte dure și corupția generalizată.

Pe fondul nemulțumirii populare, datorită măsurilor luate la nivel național, completate cu un conflict iscat între Traian Băsescu și Raed Arafat, popular și respectat pentru crearea SMURD în România, acesta din urmă opunându-se unui proiect de noi legi în sistemul sanitar între 13 și 19 ianuarie s-au declanșat în București proteste violente unde au fost rănite 88 de persoane, efectuându-se 283 de arestări. În acest context, pe 6 februarie a fost anunțată demisia guvernului Emil Boc. Acesta este înlocuit de Mihai

Răzvan Ungureanu, istoric, diplomat și director al Serviciului de Informații Externe. Numirea acestuia în funcția de premier este criticată dur de opoziție, înșiruindu-se în urma atribuirii acestei funcții către un fost șef de servicii secrete , că președintele ar folosi serviciile de informații și spionaj în scopuri politice. Mihai Răzvan Ungureanu a fost demis din funcția de premier în aprilie 2012 printr-o moțiune de cenzură inițiată de USL, iar Victor Ponta este numit premier de către președintele țării. Incluzând în cabinetul său miniștri de la PSD, PNL, PC și miniștri independenți, se inițiază programe de combatere a recesiunii prin promovarea creșterii consumului, crearea de noi locuri de muncă în sectorul privat, dar și creșterea salariilor bugetarilor. USL câștigă zdrobitor alegerile locale din iunie 2012.

Pe 6 iulie 2012 Traian Băsescu este suspendat de Parlament pentru a doua oară, fiind înlocuit interimar de Crin Antonescu. Fostul președinte cere susținătorilor săi boicotarea referendumului prin neprezentarea la vot. Neatingându-se pragul de prezență de 50% + 1, cu toate că 7,4 milioane de români au votat în favoarea suspendării, referendumul este invalidat, iar Băsescu repus în funcția de președinte al țării. Premierul Victor Ponta este acuzat de plagiat și în urma investigațiilor își pierde titlul de doctor.

La alegerile din 9 decembrie 2012 USL obține o nouă victorie, cu un procent de 58,61% în fața Alianței Române Dreapta, alcătuită din PDL, PNȚCD și Forța Civică, care a obținut 16,52% voturi și a Partidului Poporului condus de Dan Diaconescu, având un procent de 13,98%. În urma acestor alegeri se schimbă radical configurația parlamentară, coaliția de guvernare reducându-i președintelui posibilitatea unei negocieri care să formeze o nouă coaliție care să includă și PDL.

Pe 12 decembrie are loc o întâlnire între președinte și Victor Ponta, în prezența lui Crin Antonescu și Liviu Dragnea, în cadrul căreia Ponta și Băsescu au semnat un document intitulat ”Acord de colaborare instituțională”, celebrul ”Pact de coabitare”, în care erau stabilite liniile directoare dintre cei doi și instituțiile pe care le reprezintă, menite ”păstrării stabilității țării și asigurării unui climat funcțional, bunei guvernări și asigurării încrederii piețelor internaționale.”

În aprilie 2013, ca ministru interimar al justiției, Ponta cu girul lui Băsescu a numit-o pe Laura Codruța Kövesi procuror general al României, ca șef al Direcției Naționale Anticorupție. Guvernul Ponta a mărit semnificativ salariile angajaților in sistemul public, dar a introdus un număr mare de taxe și amenzi, majorând texa pe combustibil. Alte două probleme majore cu care s-a confruntat guvernul Ponta au fost cele privind protecția mediului, ”Proiectul Roșia Montană” și extragerea gazelor de șist din Marea Neagră, pe aceste teme declanșându-se proteste în întreaga țară.

La 28 octombrie 2013 la Baza Militară Deveselu avut loc ceremonia oficială de marcare a începerii lucrărilor principale de construcție a componentei din România, a scutului antirachetă, sisteme devenite funcționale din anul 2015 și care a atras critici severe din partea Rusiei.

Datorită neînțelegerilor dintre PNL și PSD, Ponta refuză să-l numească pe Klaus Iohannis în funcția de vicepremier pe 24 februarie 2014, iar liderul PNL Crin Antonescu a anunțat dizolvarea USL și ieșirea liberalilor de la guvernare.

Pe 26 iulie 2014 PDL formează o alianță cu PNL, numită Alianța Creștin Liberală, fuziunea dintre cele două partide având loc la 17 noiembrie 2014, PDL fiind desființat ca partid și inclus în PNL. Fracțiunea condusă de Eugen Tomac, Elena Udrea și Traian Băsescu, ei fiind cei care au părăsit partidul încă din ianuarie 2014, înființează Partidul Mișcarea Populară, ca partid de centru dreapta, Victor Ponta cca lider al Uniunii Social Democrate a creat o nouă coaliție guvernamentală alcătuită din PSD, UNPR, PC și UDMR, ir în iulie 2014 își anunță candidatura la alegerile prezidențiale, avându-l drept contracandidat pe Klaus Iohannis, devenit președinte al PNL după retragerea lui Crin Antonescu.

Cu un scor în alegeri de 54,43% Klaus Iohannis câștigă alegerile din 2014, preia funcția pe 21 decembrie, devenind primul președinte sas din istoria României. Și-a propus să se axeze pe combaterea corupției și îmbunătățirea sistemului juridic, fiind un puternic suporter al politicii externe pro-vestice. A continuat să colaboreze cu Victor Ponta, dar relațiile lor au început să se deterioreze. DNA a început o serie de investigații legate de corupție, nume celebre fiind anchetate sau unii politicieni după gratii. Alții sunt scăpați de procese de către parlament, datorită imunității parlamentare.

Pe 30 octombrie 2015 datorită unui incendiu devastator izbucnit la clubul Colectiv din București, din cauza neglijenței și corupției ce au permis funcționarea locației, își pierd viața 64 de tineri, iar alți 146 sunt răniți. Au loc mari demonstrații în zilele de 3-9 noiembrie în multe orașe ale țării sub sloganul ”Corupția ucide”, dar și în străinătate. La mitingurile din București au participat peste 100.000 de oameni care cereau demisia premierului, iar acesta, aflat sub presiune, demisionează atât din funcția de premier cât și din cea de deputat. Au loc o serie de demisii succesive în guvern. Victor Ponta, în urma unui conflict cu Liviu Dragnea, este exclus din PSD în 2017 și înființează partidul PRO România, ca partid social democrat liberal, progresist și pro european. Conducerea PSD e preluată de Liviu Dragnea care are un stil de conducere conservator, naționalist, sceptic. Se aliază cu Partidul Alianța Liberalilor și democraților ALDE înființat de către Călin Popescu Tăriceanu ce se pretindea un partid liberal, pro-european.

După demisia lui Victor Ponta, președintele l-a numit pe Dacian Cioloș, fost Comisar European pentru Agricultură și Dezvoltare Rurală și consilier special privind siguranța alimentară internațională ca noul prim-ministru tehnocrat al României. Pe 17 noiembrie guvernul Cioloș format din 21 de membri, dintre care o treime femei a fost investit de Parlament. Anul 2016 e marcat de criza dezinfectanților diluați și de lansarea campaniei ”Brâncuși al meu” pentru achiziția operei ”Cumințenia pământului”, campanie încheiată fără succes în octombrie 2016, în preajma alegerilor Cioloș lansează Platforma România 100, cuprinzând principii, valori, proiecte pentru dezvoltarea României propusă spre dezbaterea partidelor aflate în campanie, dar fără succes, rezultatele electorale fiindu-i nefavorabile.

La alegerile locale din 6 iunie 2016 PSD a câștigat cu 37,58%, iar la alegerile legislative de 11 decembrie 2016 PSD-ul condus de Liviu Dragnea obținea un scor istoric de 45%, iar alături de ALDE formează o coaliție de guvernare, prim ministru numit din partea acesteia fiind numit Sorin Grindeanu. PNL condus de Alina Gorghiu și Vasile Blaga au performanțe scăzute atât la locale cât și la alegerile parlamentare, însă în opoziție ia naștere un alt partid, Uniunea Salvați România, condus de Dan Barna. Acest partid își propune ca și contra pondere la degradarea continuă a clasei politice din partidele existente, să lupte împotriva corupției pentru transparență, progresism, feminism, drepturile homosexualilor și dezvoltarea țării pe toate palierele.

În ianuarie 2017, la două săptămâni după investirea guvernului Grindeanu a început o serie de proteste față de intențiile guvernului de a modifica legea grațierii și de a amenda Codul Penal. Ministrul justiției Florin Iordache a anunțat în mass-media, la 31 ianuarie, ora 24 publicarea în Monitorul Oficial a celebrei ordonanțe 13 privind grațierea unor fapte de corupție și modificarea Codului Penal prin dezincriminarea abuzului în serviciu. Au loc proteste de amploare în întreaga țară, ele culminând pe 5 februarie, când peste 600.000 de oameni erau în stradă în ciuda faptului că în aceeași zi guvernul anunța abrogarea ordonanței respective. Ministrul Florin Iordache devenit responsabil pentru introducerea ordonanței demisionează pe 8 februarie 2017. Guvernele ce s-au succedat celui condus de Sorin Grindeanu au continuat seria de modificări la legile justiției, fiind primite cu cinism de opoziție și președințe, si cu noi valuri de manifestații. Abuzul în serviciu, unul dintre motivele mișcărilor de protest a fost dezincriminat complet, pe 2 iulie 2018.

După demiterea lui Sorin Grindeanu prin moțiune de cenzură depusă de propriul său partid, pentru că a refuzat să continue modificarea legilor justiției, funcția de prim ministru este preluată de Mihai Tudose la 29 iunie 2017. Guvernul ia anumite măsuri de ordin fiscal, cum ar fi creșterea

contribuțiilor la asigurările sociale ce trebuie să fie plătite statului de angajatori, luând prin surprindere mediul de afaceri și creând imposibilitatea mediului fiscal.

Datorită faptului că Tudose a revocat din funcție doi miniștri apropiați liderului Liviu Dragnea pentru că aceștia erau urmăriți penal s-a creat o relație tensionată între cei doi, astfel că primului ministru i se retrage sprijinul partidului, iar acesta demisionează pe 16 ianuarie 2018.

Pe 29 ianuarie 2018 Viorica Dăncilă, o apropiată de partid a lui Liviu Dragnea a devenit prima femeie care a preluat funcția de prim ministru din istoria României.

S-a remarcat, dar în mod negativ pentru gafele dese și incompetența administrativă. Din cauza abuzurilor comise, a corupției și a incompetenței ce au dus la deficit, inflație, lipsa locurilor de muncă în ciuda creșterii economice, au loc proteste de amploare în marile orașe al țării, cu participarea a zeci de mii de oameni. Pe 22 februarie 2018 Tudorel Toader, ministrul justiției anunțat că declanșează procedura de revocare din funcție a procurorului general Laura Codruța Kövesi. Acest anunț public a fost urmat de proteste masive în București, Cluj- Napoca, Iași, Sibiu, Brașov, Constanța și Timișoara. Pe 9 iulie, deși a respins cererea ministrului inițial, pentru a respecta prevederile constituționale, se semnează decretul de demitere.

Pe 10 august, 100.000 de oameni au participat la București în Piața Victoriei la un miting organizat de diaspora, nemulțumiți de modul de guvernare și de deciziile luate de aceștia privind legile justiției, cerându-se demisia guvernului Dăncilă. Mitingul a fost marcat de violențe între protestatari și forțele de ordine, în pofida faptului că Liviu Dragnea, care era președintele Camerei Deputaților, a fost condamnat la închisoare cu suspendare. În urma mitingului 452 de persoane printre care și copii sau jandarmi au avut nevoie de îngrijiri medicale. USR a cerut demisia ministrului de interne Carmen Dan și a șefului Jandarmeriei Române, Sebastian Cucoș, condamnând faptul că în timpul manifestărilor, în conflictul dintre jandarmi și galeriile de fotbal infiltrate pentru a provoca scandal, au avut de suferit mulți oameni nevinovați, în zilele de 6-7 octombrie ”Referendumul pentru familie” organizat de guvernul PSD-ALDE nu a trecut din cauza participării restrânse.

De la 1 ianuarie 2019 până la 1 iulie 2019 România a preluat președinția Consiliului Europei. Pe 2 februarie 2019 se creează alianța USR-Plus, condusă de Dacian Cioloș și Dan Barna. Pe 26 mai, la alegerile europarlamentare PNL câștigă 10 mandate, depășind PSD care a luat doar 8, identică fiind și situația alianței USR-Plus. PSD obține cea mai grea înfrângere din perioada post- decembristă, obținând doar 12,5%. În aceeași

zi, referendumul consultativ pe tema justiției, făcut la inițiativa președintelui prin care se propunea să se interzică ordonanțele de urgență pentru schimbarea legilor justiției și amnistia politicienilor corupți a fost validat cu 28% dintre românii cu drept de vot prezentați la urne. Liderul Liviu Dragnea a fost condamnat definitiv la 3 ani și jumătate de închisoare în dosarul angajărilor fictive de la DGASPC Teleorman, șefia partidului PSD fiind preluată de Viorica Dăncilă.

Pe 26 august 2019 ALDE decide să iasă de la guvernare, iar Parlamentul a destituit guvernul Dăncilă prin moțiune de cenzură.

Președintele PNL, Ludovic Orban a fost desemnat prim ministru al primului guvern liberal omogen, după 80 de ani. Viorica Dăncilă candidează la alegerile prezidențiale din noiembrie 2019, dar este învinsă categoric, în turul doi, cu un scor istoric de 66% în favoarea lui Klaus Iohannis.

Chiar dacă România a avut o creștere economică constantă în 2020, inflația, creșterea accizelor la benzină, tutun, alcool, scumpirea alimentelor, a energiei electrice, a gazului și a altor produse și servicii, afectează nivelul de trai al oamenilor. Instituțiile statului sunt pline cu oameni de la partide, dominate de incompetenți și corupție.

Emigrarea a luat amploare după 1989, în perioada post decembristă, pe diverse motive: neajunsurile materiale cotidiene, veniturile mici, lipsa unui loc de muncă decent, stabilitatea, calitatea slabă a clasei politice și lipsa încrederii în aceasta, corupția și altele.

La alegerile locale din septembrie 2020, la primari, PNL a avut un rezultat de 34,58%, PSD- 30,34%, Alianța USR-Plus- 6,58%, restul partidelor obținând sub 5%.

În alegerile parlamentare din 6 decembrie 2020, cu o prezență de 33,24%, rezultatele finale la Camera Deputaților au fost: PSD-28.90%, PNL-25,19%, USR-Plus- 15,37%, AUR- 9,08%, UDMR-5,74%, acestea fiind partidele intrate în Parlament. La senat rezultatele au fost: PSD-29,32%, PNL-25,58%, USR-Plus-15,86%, AUR- 9,17%, UDMR- 5,89%, acestea fiind cu intrare în Parlamentul țării.

Momentan România e condusă de o coaliție de guvernare: PNL-USR-Plus- UDMR, după interimatul lui Nicolae Ciucă, Florin Cîțu, devenit prim ministru începând cu 23 decembrie 2020.

Rezultatele mai slabe ale PNL la parlamentarele de anul trecut se datorează atât greșelilor și metehnelor generalizate ale politicului românesc, precum numirile politice, traseismul politic , metode pe care PNL le-a folosit cu prisosință odată ajuns la putere, cât și situației dificile de gestionare a țării în perioada pandemiei mondiale, apărând și greșeli, deși, după părerea mea, per ansamblu, atât măsurile sanitare luate, deciziile politice privind starea de urgență și instituirea stării de alertă, respectiv cele

economice au fost cele ce se impuneau în această criză ce a cuprins mapamondul. [64]

În continuare voi prezenta, în ordine cronologică, edilii care au condus frâiele comunei după 1989 și componența Consiliilor Locale.

Primari:

1. Piștănilă Emil – 1989-1990

2. Ion Crăciun – 1990 -1992 – numit cf. Legii 69/ 1991

3. Râzea Mihai- 1992-1994 – primar ales, demis de prefectul Udrea Vasile (Ferenczi Petru era secretar general) în 1994

4. Burian Ioan – 1994- 2000 – primar ales

5. Chiș Bălan Ilie – 2000-2021 –primar ales

Secretar al Primăriei din 1990 până în prezent este domnul Ioan Sigmirean.

După evenimentele din decembrie 1989, când se formase FSN în comuna Rușii-Munți are loc la Primărie, conform procesului verbal din 19 ianuarie 1990, prima ședință coordonată de primul edil post-revoluționar, prof. Pistănilă Emil. Ședința are pe ordinea de zi repartizarea sarcinilor funcționarilor primăriei, lucru notat după cum urmează:

- Sigmirean Ioan- secretar să se ocupe de înregistrarea corespondenței, răspunsurile la corespondență, întocmirea actelor de stare civilă și a celor de notariat;

- Călescu Silvia- contabil să se ocupe de evidența documentelor bancare și de casierie, întocmirea statelor de plată ale salariaților, controlul registrului de casă, plata salariilor, a unor drepturi bănești cuvenite locuitorilor comunei, încasarea taxelor de cămin.

- Țifrea Vasile – agent agricol să se ocupe cu evidența registrelor agricole, eliberarea documentațiilor de proprietate, evidența și contractarea pășunilor locuitorilor deținători de animale, evidența agricolă, supravegherea căminului cultural până la numirea unui director.

- Moldovan Elena- îngrijitor și guard comunal- va întreține curățenia în localul primăriei, va aduce la cunoștința populației (prin folosirea tobei) hotărârile primăriei și va face convocările la adunări.

A doua ședință de după Revoluția din 1989 are loc pe 29 ianuarie 1990, la orele 17.00 cu participarea membrilor biroului executiv: Piștănilă Emil- primar, Sigmirean Ioan- secretar, Piți Petru, Maier Aurel, Cotruș Păunel și alte persoane din comună. Ședința a avut loc la primărie. După prezentarea unui raport al primarului privind activitatea instituției de la alegeri și până la ziua ședinței în curs, au loc discuții și luări de cuvânt. Cetățeanul Rusu Ioan, membri al CFSN local critică conducerea FSN pentru că nu s-a implicat corespunzător în acțiunile întreprinse către cetățenii

comunei de împărțire a animalelor și furajelor de la CAP. A fost acuzat faptul că au fost date animale unor cetățeni din afara comunei.

În data de 13.09.1990, în prezența prefectului Urdea Vasile și prin decizia Prefecturii, se numește și este instalată noua conducere a Primăriei Rușii-Munți în următoarea componență: Crăciun Ioan –primar, Sigmirean Ioan -secretar, iar membri au fost numiți Rusu Ioan, Pușcaș Vasile și Man Chirilă.

Primele alegeri locale din România, după Revoluția din decembrie 1989, au avut loc pe 9 februarie 1992 primul tur de scrutin și 23 februarie al doilea tur.

La Rușii-Munți este ales ca primar Râzea Mihai, iar componența Consiliului Local investit la 12 martie a fost următoarea: Piștănilă Teofil (CD), Buzdugan Dănilă (UNPR), Ilovan Leon (CD), Șmuțer Toader (UNPR), Rusu Ioan (UNPR), Moldovan Vasile (UNPR), Aluaș Ilie (UNPR), Macavei Ioan (UNPR), Tompea Mihai (UNPR), Maior Aurel (UNPR), Matei Ioan (UNPR). Între 1994-1996 primarul este demis, locul de edil-şef fiind preluat până la alegerile din iunie 1996 de prof. Burian Ioan. Mai apare ca și consilier în această perioadă într-un proces verbal de ședinţă din 30.01 1996 dl. Handrea Iustin, după decesul consilierului Matei Ioan.

La 2 iunie, respectiv 16 iunie 1996 au loc noi alegeri locale. Ca primar este ales profesorul Burian Ioan componenţa noului C.L. fiind următoarea : Rusu Ioan, Dima Ioan, Maier Aurel (care va fi ales viceprimar), Bogat Mihai, Chiș Bălan Ilie, Covrig Ionel, Oala Ioan, Zdărie Dinu, Mare Ioan, Branea Emil, Piștănilă Emil.

Alegerile locale din anul 2000 desfășurate tot în luna iunie, pe data de 4, respectiv 18 iunie, aduc schimbare la conducerea primăriei, edil-şef fiind ales domnul Chiș-Bălan Ilie (inginer ; economist) primar și în prezent, având șase mandate consecutive: 2000-2004, 2004-2008, 2008-2012, 2012-2016, 2016-2020, 2020-2024.

Componența Consiliului Local Rușii-Munți din anul 2000, până în prezent :

a) După alegerile locale din 2000: Burian Ioan, Ciacău Liviu, Cioba Florin, Crișan

Cruciţa, Dima Liviu, Maier Mihai, Piștănilă Emil, Puşcaș Ioan, Piti Mihai Dorin, Pușcaș Vasile, Rus Ioan, Bogat Mihai. Ca viceprimar a fost ales dl. Berci Ioan.

b) Dupa alegerile locale din 2004 : Bălan Dumitru, Berci Ioan (ales viceprimar), Ciacău Liviu, Cioba Florin, Crișan Cruciţa, Dima Ioan, Mureşan Nicu, Piștănilă Emil, Puşcaș Vasile, Stupar Felicia.

b) După alegerile locale din 2008: Bălan Dumitru (PDL), Berci Ioan (PSD – ales viceprimar) Cioba Alexandru Florin (PSD), Crișan Cruciţa

(PDL), Dima Ion (PC), Dima Liviu (PRE), Precup Mihai Mircea (PDL), Pușcaș Leon Ioan (PDL), Piti Mihai Dorin (independent), Pișt ănilă Emil (PSD), Stupar Felicia (PSD).

c) După alegerile locale din iunie 2012: Bumbu Leon (PP-PD), Cioba Alexandru Florin (USL), Crișan Crucița (PER), Ciacău Liviu (USL ales viceprimar), Dima Chirilă (PDL), Dima Ion (USL), Frenț Maria Cristina (PDL), Pișt ănilă Emil (USL), Piti Mihai Dorin (UNPR), Pușcaș Leon Ioan (USL), Stupar Felicia (USL).

d) După alegerile locale din iunie 2016: Bălan Maria Felicia (PMP), Berci Ioan (PMP), Bumb Nicu Aurel (PNL), Ciacău Liviu (PSD – ales viceprimar), Dima Ion (Alde), Morar Gelu (PSD), Pișt ănilă Emil (PSD), Piți Mihai Dorin (UNPR), Raita Marius (PSD), Raita Viorel (PNL), Stupar Felicia (PSD).

e) După alegerile locale din septembrie 2020: Bălan Adelina (PMP), Bănulici Simona Maria (PSD), Bumb Nicu Aurel (PNL), Ciacău Liviu (PSD – ales viceprimar), Panga Ana (PSD), Pușcaș Rodica (PNL), Rus Valentin (AUR), Stupar Felicia (PSD), Șerban Vasile Iulian (PNL), Maior Gelu (PSD), Gingean Daniel- Ioan (AUR).

Structura de personal a Primăriei comunei Rușii-Munți, personal de conducere, respectiv tehnico-economic și de alte specialități, cf. organigramei și statului de funcții pentru anul 2021, are următoarea componență :

- Chiș Bălan Ilie - primar
- Ciacău Liviu - viceprimar
- Sigmirean Ioan - secretar-general
- Cengher Vasile Claudiu - șef birou (contabil-șef)
- Raita Dănuț - inspector superior (registrul agricol)
- Bîndilă Florina - Minerva - inspector superior (asistență socială)
- Covrig Florica - consilier superior (cadastru)
- Cengher Ancuța - inspector de specialitate (contabilitate)
- Chiș Bălan Ioan Bogdan - inspector de specialitate (șef I.S.U.)
- Pop Mirela - inspector de specialitate (taxe și impozite)
- Frenț Maria Cristina - asistent comunitar
- Gabor Valeria Aurelia - guard
- Raita Dorica - inspector de specialitate (stare civilă)
- Fendrihan Dalia - inspector asistent (taxe și impozite)
- Gabor Viorel - muncitor calificat

- Ilovan Mircea - muncitor calificat
- Ostaficiuc Nicolae Adrian - muncitor calificat
- Raita Vlad - șofer
- Șimon Vasile - șofer
- Șimon Dan - șofer

În perioada 1990 - 2020 au mai activat în cadrul primăriei următoarele persoane :

- Colibar Alvina (contabil șef)
- Savu Aurelia (impozite și taxe)
- Măndănac Rodica (impozite și taxe)
- Cotoc Gafina (guard)
- Sigmirean Alina (stare civilă)

Prin Hotărârea Guvernului nr. 597 / 2014 este aprobată Stema Comunei Ruşii-Munţi în vederea oglindirii istoriei veacurilor trecute în viaţa actuală. Stema e compusă dintr-un scut triunghiular cu margini rotunjite, tăiat de un brâu undat de argint. În partea superioară, în câmp albastru, se află 4 brazi de argint. În partea inferioară, în câmp roşu, se află un soldat, în poziţie de ” drepţi ” având caschetă înaltă cu partea din faţă croită rotund în sus, pe care se află o placă. Pe partea stângă a caschetei este prinsă o concardă având deasupra un pompon. Soldatul are un veston cu nasturi cusuţi, atât în faţă, cât şi cate o pereche la mâneci, vestă, guler, pantalon, încălţaminte, cartuşiera şi raniţă purtate în cruce pe umeri (cartuşiera este semilată şi pusă de la umărul stâng spre partea dreaptă). Soldatul are la dreapta o puşcă la picior, în ţeapa. Soldatul şi accesoriile sunt din aur.

Scutul este timbrat de o coroană mulată de argint cu un turn crenelat.

Semnificaţiile elementelor enumerate sunt :

- Brazii simbolizează bogaţia silvică a zonei, iar numărul lor semnifică numărul satelor componente ale comunei ;
- Brâul undat redă râul Mureş care străbate localitatea ;
- Soldatul înfăţişează un grănicer, acest aspect reflectând faptul că localităţile Ruşii-Munţi şi Morăreni au făcut parte în perioada 1764-1851 din Regimentul II Românesc de graniţă de la Năsăud, fiind sate grănicereşti.
- Coroana murală cu un turn crenelat simbolizează faptul ca Ruşii-Munţi are rang de comună. [65]

Tabel A

Nr.	Comuna	Asta Comuna esista de la anulu și numera astedi suflete	Numele Comunele și caracterulu individiloru	Statulu seau oficiulu ce lau avutu											Comuna au datu dela militarisare pena la des-militarizare pentru servițiu	A datu dela des-militarizare feciori la linia	Astediu se afla din comuna in servițiu						
				Preoți	Docenți	Persone bisericești	Oficeri subalți	Oficeri Superiori	Oficeri sub.	Oficeri militari	Oficeri Civili c.r.	Oficeri distinctuali	Onoraturi	Oficeri cari au servițiu la grănițe	Oficeri cari au servițiu in linia	Oficeri cari au servițiu in reșbele		Preoți	Docenți	Oficeri	Militari	Oficeri militari	Oficeri civili	Onoraturi
Rusu Munți	Esista din timpuri vechi ami nu se scie candu sau infiintatu. Numeri astedi 940 suflete	**Georgie Vararoanu** (Leiutenantu) **Georgie Feldrihanu** Corporalu acuma cancelistu cercuale **Stefan Venta** Praichistu acuma Cancelistu cercuale onoriu **Danile Petrisdelu** Docente + **Filipu Raeta** Strajmaester		.	.	.	.	1	.	.	.	.	.	1	.	1	Coruna dele militarisare pena la desmi liarisare dupa spusa betraniloru ași dat cam 2000 barbati dintre cari nu cadiutu in resboie 95 feciori sau plesenitu	Dela Desmilitarisare au datu la Regimentu de linie Tam Taxis 40 feciori, la Hannah 12 feciori, la Konig Niederland 10 feciori 10 feciori, a fostu decoratu cu medale de argintu Vasile Raeta pentru vitejie	.	.	.	.	.	1	.
				.	1	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.		.	.	.	.	.	.	.
				.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.		.	.	.	.	.	.	.
				.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.		.	.	.	.	.	.	.
				.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.		.	.	.	.	.	.	.
				.	1	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.		.	1	.	.	.	.	.
				.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.		.	.	.	.	.	.	.

Datu Rusu Munti in 26 maiu 1863

Betranii cari au marturisitu:
Pantilimon Frents Gregoriu Bacasiu
Toaderu Moldovanu Filimon Tomic
Constantinu Grasinu Danile Dragan
Nechita Feldrihanu Simeon Cotarca, Danile Zaheric Cirile Deacu

prin,
Gregoriu Bacasiu
Administratore parohiale

Tabel B

Nr.	Comuna	Din ce an există comuna și câte suflete avea în 1863	Numărul oamenilor de seamă originari din comună ce au existat în ultimii 100 de ani	Slujbele sau funcțiile ce le-au avut												Comuna a dat bărbați pentru război de la militarizare până la demilitarizare	A dat de la demilitarizare feciori la linie	În 1863 se aflau din comună în serviciu	
				Preoți	Dascăli	Persoane bisericești	Ofițeri șatbali	Ofițeri superiori	Subofițeri	Ofițeri militari	Ofițeri civili ș.a.	Ofițeri distinctuali	Onorații	Ofițeri care au servit în grănița	Ofițeri carie au servit în linie	Ofițeri care au servit în războaie		Preoți	
	Rușii Munți	Nu se știe, Suflete: 940	Total: 5 Din care, în 1863, 2 erau decedați	.	1	.	.	1	2	.	1	1	.	1	.	1	Total: 2000 Din care au murit : 95 Răniți: 10 Dezertați: 1	Total: 72 feciori	.	Dascăli
																		1	Ofițeri
																		.	Militari
																		.	Ofițeri militari
																		2	Ofițeri civili
																		.	Onorații

Bibliografie :

1) Călin Florea, ”Cultură şi civilizaţie în spaţiul românesc din cele mai vechi timpuri până la începutul secolului al XIX-lea”, Editura Napoca Star, 2006, pag 10-13, 16-18, 19-24, 25-28, 30-33, 37-38, 43-44, 45-51, 55-57.
2) ”Strategia de dezvoltare locală a comunei Rușii-Munți, 2014-2020”, pag. 11.
3) Protase Dumitru, Zrinyi, Andrei, ”Castrul Roman de la Brâncovenești „ ;Marisia, vol. V, pag. 65.
4) idem (1)- autor şi lucrare, pag. 64-65, 67-69, 79-80, 84-86.
5) Din ”Istoria Transilvaniei”, vol. 1, C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cherestesiu, T. Morariu, 1960 ; pag.60.
6) Idem (1) - autor şi lucrare ; pag. 87-88.
7) Idem (1) – autor şi lucrare ; pag. 89-90, 92-93.
8) ” Bârgăul sub pajura imperială ”; Mircea Gelu Bota, Adrian Onofreiu, Andreea Salvan, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2011, pag. 102-104.
9) Dr. Ioan Pop, ”Istoria Regimentului II Românesc de Graniță de la Năsăud (1762-1851)”, Editura Ardealul, 1999, pag. 53-56, 58-59, 61- 66.
10) Șotropa Valeriu, ”Districtul grăniceresc năsăudean”, Editura Dacia, Cluj- Napoca, 1975, pag. 77-97, 104, 156, 186.
11) idem (10) – autor şi lucrare ; pag. 109.
12) idem (9) – autor şi lucrare ; pag. 82.
13) idem (9) –autor şi lucrare ; pag. 85, 86.
14) idem (9), - autor si lucrare ; 89 -100.
15) ”Contribuții documentare privind regimentul grăniceresc năsăudean ” ; Adrian Onofreiu, Ioan Bolovan ; Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2012, pag. 106.
16) Idem (9) – autor si lucrare ; pag. 101.
17) Idem (15), - autori si lucrare ; pag. 110.
18) Idem (9) – autor şi lucrare , pag. 105-107.
19)Istoria României, vol. III, București „ ;1964; P. Constantinescu, C. Daicoviciu, Editura Academiei; pag.521.
20) ”Supplex Libellus Valachorum”, ediția a-II-a, București, 1967, David Prodan, Editura Enciclopedică; pag.438.
21) Idem (9) –autor şi lucrare ; pag. 9-10.
22) Idem (9) – autor şi lucrare ; pag. 148-149.
23) Idem (9), - autor şi lucrare ; pag. 149, 150, 151, 152.
24) Alexandru Ceuşianu, ”Vremuri de osândă. Revoluția de la 1848-1849 din perspectiva unui orășel ardelenesc”, Reghin, 1934, pag. 63.
25) Idem (9) - autor şi lucrare ; pag. 152, 153-157, 165.

26)Nestor Şimon, ”Restituiri”, ediție îngrijită de Adrian Onofreiu, ”Starea regimentului şi evenimentele din anii 1848-1849”, Academia Romana, Centrul de studii transilvane, Cluj-Napoca ; pag. 196, 203-207; 285.
27) ”Revoluția de la 1848-1849 în zona regimentului grăniceresc năsăudean” ; Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu ; Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2003, pag. 195-196, 222-224.
28) Idem (9) - autor şi lucrare ;pag. 167-168.
29) idem (9) – autor şi lucrare ; pag. 172-174, 175-176, 180-189.
30) Corneliu Albu, ”Față în față cu Bonaparte pe puntea de la Arcole”, Revista ”Magazin Istoric”, nr. 11, 1973, pag. 86.
31) Idem (10) – autor şi lucrare ; pag. 261.
32) ”Personalități din granița năsăudeană” ; Adrian Onofreiu, Viorel Rus, Editura argonaut, Cluj-Napoca, 2009; pag.53.
33) Nestor Șimon, ”Schițe monografice ale localităților din fostul Regiment II român de graniță de la Năsăud” ; editori: Adrian Onofreiu, Mircea Prohase, Claudia-Septimia Sabău, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2014 ; pag. 271-272.
34) ”Toponime şi relații geografice în Districtul Năsăud”, Revista Bistriței, XVII, 2003 ; pag. 331, 342.
35) ”Contribuții documentare referitoare la situația economică a satelor năsăudene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, volum îngrijit de Simion Lupșan şi Adrian Onofreiu, Editura Mesagerul, Bistrița-Năsăud, 2007 ; pag. 436-441.
36) Nicolae Albu, ”Istoria şcolilor românești din Transilvania între 1800-1867”; pag.8.
37) Marin Şara , ”Despărțământul Reghin al Astrei”, Marisia VI, ;pag. 307.
38)Simion Retegan, ”Satele năsăudene la mijlocul secolului al XIX-lea-mărturii documentare”, editura Accent, 2000 ; pag. 39.
39) Arhivele Naționale Bistrița- Năsăud, fond Districtul Năsăud, d. 77, passim;
40) Adrian Onofreiu, ”Revirul din 1875 al pădurilor grănicerești- sursă documentară privind districtul Năsăud”, pag. 1-3, 5, 17.
41) Adrian Onofreiu, ”Districtul Năsăud (1861-1876)”, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2010; pag. 148, 417, 420, 432.
42) Testamente din Districtul Năsăud (1861-1871), Ediție de texte, studiu introductiv şi note: Deteșan Daniela, Onofreiu Adrian, Sabău Claudia-Septimia, Prahase Mircea, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2011; pag 16, pag. 61.
43) idem (10) – autor şi lucrare ; pag. 268.
44) Wikipedia; ”Participarea României în Primul Razboi Mondial”-conspect.

45) Asociațiunea Națională Cultul Eroilor „Generalul Ștefan Gușă”, „Cartea de Aur - Eroii Neamului”, noiembrie 2009, pag. 10.
46) Wikipedia; ” Marea Unire ”; conspect.
47) Marin Şara, Leon, Mircea, ”Documente și mărturii privind Unirea Transilvaniei cu România de la 1 Decembrie 1918 în zona Reghinului”, Marisia VIII, pag. 360.
48) Botezan Liviu, Stoica Adrian, ”Situația țărănimii din comitatul Mureș-Turda și lupta ei pentru eliberare socială și națională”, Marisia V, pag. 235.
49) Idem (48) – autori şi lucrare ; pag. 238, 244.
50) Vasile Netea, ”Mureșul Superior- Vatră de cultură românescătul, 2006, pag. 76.
51) Wikipedia; ”Ziua Naţională a României”.
52) Marin Șara, ”Despărțământul Reghin al Astrei”, scurt istoric; cotidianul Cuvântul liber din .23.04. 2015.
53) Wikipedia; ” ASTRA ” ; conspect.
54) Strategia de dezvoltare a comunei Ruşii-Munți 2014-2020, pag. 16, 17.
55) Felician Suciu, ”Aspecte din activitatea Astrei în Despărțământul Reghin și Târgu-Mureș”, lucrare de doctorat, pag. 34, 35.
56) ”Visele nu au limite”, site internet, jurnalist Robert Mihai.
57) Wikipedia. ”Perioada interbelică”.
58) Aurelia Diaconescu, ”Iustin Pandrea- omul faptei bune”, Editura EDU, Târgu-Mureș, 2003, pag. 6-9, 137, 140-145, 148, 203, 235.
59) Gheorghe Dărăban, ”Iustin Handrea Istorie si destin”, ed. Vatra Veche, 2018; pag.130.
60)Wikipedia;”România în Al Doilea Război Mondial”; conspect. -
61) Asociațiunea Națională Cultul Eroilor “ Generalul Ştefan Guşă “, ” Cartea de Aur, Eroii Neamului„ ; noiembrie 2009 , pag.11.
62) Cosmin Pătrașcu – articol net -15.02.2016 –inspirat din ”Agonia României” ed.Dacia, 1990.
63) Wikipedia; ”România comunisă”; conspect.
64) Wikipedia; ”România postdecembristă ”; conspect.
65) idem (2)- lucrare, pag.18.

VII. COLOANE DE LUMINĂ

1. Școala

În anul 1764, Rușii-Munți și satul Morăreni au fost declarate sate militarizate, grănicerești, în cadrul Regimentului II român de graniță numărul 17. După cum am arătat într-un subcapitol anterior, satele grănicerești, cu toată asprimea disciplinei militare imperiale, au avut însă și unele avantaje de ordin social, economic, educativ și cultural, care au contribuit la dezvoltarea lor. În toate aceste sate s-a desființat iobăgia, lucru capital în acele vremuri, din punct de vedere economic, totodată înființându-se școli ”triviale” unde se învăța scrisul, cititul, socotitul. Școlile funcționau în subordinea Institutului Militar de la Năsăud, care pregătea ofițeri și subofițeri și Școala Normală din același oraș, unde erau formate cadrele didactice și clericale. Dezvoltarea învățământului a fost una dintre urmările pozitive ale militarizării. Vorbim de epoca luminismului, curent cultural ideologic, manifestat din plin în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea în Transilvania, ca și în celelalte două țări române, favorizând dezvoltarea învățământului și a unor instituții de cultură. Împărăteasa Maria Tereza (1740-1780) și îndeosebi fiul ei Iosif al II-lea (1780-1790) sunt exemple de ”monarhi luminaţi” ale căror reforme poartă pecetea acestui curent de idei. În concepția absolutismului luminat habsburgic școala era o instituție cu caracter politic, fapt care explica îndrumarea și controlul ei riguros de către stat, având menirea de a educa tinerii în spiritul loialității și atașamentului față de monarhia habsburgică. De asemenea, caracterul birocratic al administrației necesita cadre calificate de funcționari și subofițeri în rândul armatei.

Acestea au fost principalele cauze ce au favorizat dezvoltarea învățământului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, în deosebi pe teritoriul regimentelor de graniță.

Astfel de școli triviale au luat ființă în primii ani de după 1776 la Monor, Năsăud și Maieru, iar în 1786 la Zagra și Prundul Bârgăului. [1]

În 1773 s-a înființat școală românească trivială și la Rușii-Munți, la care învățau și elevi din Morăreni. [2]

Denumirea de ”școli triviale” provine din Evul Mediu în care studiul celor trei obiecte: gramatica, dialectica și retorica formau așa numitul ”trivium”.

Prin analogie, aceste școli înființate în localitățile grănicerești arătate mai sus s-au numit școli triviale și au avut ca obiecte de studiu de bază

citirea, scrierea şi socotitul. Între anii 1770-1777 la Năsăud a fost înfiinţată o şcoală superioară (normală) care la început a funcţionat cu două clase.

După cercetări ulterioare aceasta ar data din 1770 sau din 1777 ca o şcoală latină- germană, fiind de fapt un gen de şcoală primară superioară în care, pe lângă religie, limba română şi latină se mai preda limba germană, aritmetica şi îndatoririle faţă de patrie şi împărat. Deşi avea denumirea de şcoală normală aceasta era improprie, deoarece ea nu pregătea învăţători pentru şcolile comunale, deşi unii dintre absolvenţi deveneau învăţători. Scopul instituţiei era de a pregăti subofiţeri şi funcţionari necesari în armată şi administraţie.

La 22 noiembrie 1784 la Năsăud a fost înfiinţat Institutul Militar în clădirea căruia s-a mutat şi Şcoala Superioară (normală) care va primi încă o clasă în plus, clasa a III-a, primind denumire de Şcoala Normală Capitală (Oberschule sau Normal- Hauptschule).

Elevii Institutului Militar erau, în acelaşi timp şi elevi ai Şcolii Normale, învăţau toate materiile de studiu prevăzute în programele acestei şcoli şi făceau instrucţie militară, care de
altfel, se efectua în toate şcolile. Cele două instituţii trebuiau gândite ca un tot, neputând fi concepute una fără alta, deosebirea constând doar în faptul că fiii de grăniceri după absolvirea claselor normale, nu puteau urma alte şcoli, fiind obligaţi să repete cele învăţate în cadrul acelei şcoli până la vârsta de 18 ani când erau înrolaţi în miliţie, devenind grăniceri, deci şi în cazul ”rusenilor” şi vecinilor ”morăreni” , în timp ce fiii de provincialişti (negrăniceri) după absolvirea acestei forme de învăţământ puteau urma gimnaziile de la Blaj, Bistriţa, Târgu Mureş, Cluj, sau în alte localităţi. Mai existau excepţii, când unii elevi, fii de grăniceri, puteau după absolvirea claselor normale, să urmeze studii la şcoli mai înalte, dar acest lucru se făcea cu aprobarea conducerii regimentului. [3]

La aceste şcoli au fost primiţi şi elevi din Ruşii-Munţi printre absolvenţi numărându-se George Vărăreanu şi Ferdinand Vărăreanu viitori ofiţeri, la Institutul Militar şi preotul Ioan Sinveliu, la Scoala Normală. [4]

Începând cu anul 1824 prin stăruinţa directorului Nestor Istrate şi a învăţătorului Ioan Marian s-a înfiinţat, pe lângă cele trei clase normale existente şi clasa a IV-a. Dacă la început la Institutul Militar erau primiţi câte cincizeci de elevi, fii de grăniceri din Regimentul II românesc de graniţă, începând cu anul 1826 jumătate dintre aceştia proveneau din districtul militar al Regimentului I românesc de graniţă, cu sediul la Orlat. [5]

Începutul şcolilor comunale sau naţionale, cum mai erau denumite, se pierde în negura vremii şi trebuie căutat prin sec XVI-XVIII şi la începutul anilor 1700, iar deoarece nu erau organizate de către stat nu apar în statistici oficiale. Primele şcoli au luat fiinţă pe lângă biserici şi mânăstiri

și aveau ca mentori preoți, călugări, cântăreți și clopotari, singurii ce erau știutori de carte în acele vremuri. [6]

Conform conscripției de la 1733, este evidențiată în sat prezența unui preot aparținând de protopopiatul Monorului, greco-catolic, iar la cea din 1750 apar în evidențe doi preoți și un făt, vicarul Petru Aron, inițiatorul acestui urbariu, atrăgând atenția, cum am arătat într-un capitol anterior, că preoții țineau și locul învățătorilor, este evident că și în acele timpuri tinerii doritori de carte erau îndrumați de clericii locali și de cei din jurul lor, în a învăța buchile scrisului și cititului. De asemenea, existența unei mânăstiri pe Sebeș, prezența clerului monahal ce avea știință de carte a contribuit la educarea tinerilor și copiilor din sat, doritori a învăța.

Nu există date care să indice numărul școlilor comunale pe teritoriul Regimentului II românesc de graniță în perioada 1762-1815.[7]

Se poate afirma însă cu certitudine că, cel puțin în comunele unde erau sedii de campanii asemenea școli existau. La înființarea regimentului și în primii ani ce au urmat sediile companiilor erau în comunele Năsăud, Telciu, Feldru, Rodna, Salva, Monor, Rebrișoara, Mocod, Sângeorz, Rușii-Munți, Zagra și Maieru, deci, evident în ”Rus” a existat o școală comunală pe la 1770, sau poate chiar anterior, ea fiind transformată în școală trivială în perioada 1773-1776. Prin reorganizarea învățământului zonal revine la vechea formă de școală comunală în 1776, cum am mai arătat, în acel an înființându-se școală trivială apropiată la Monor.

Progresul realizat în înființarea de școli în regimentul de graniță este evidențiat îndeosebi pe teritoriul districtului năsăudean și este evidențiat într-un raport înaintat lui Iosif al II-lea cu ocazia primei călătorii a acestuia în Transilvania, în anul 1775, în care se menționează că: ”Părinții după ce au observat folosul școlilor și-au trimis copiii să le frecventeze și pe timpul muncilor agricole, când aveau nevoie de ei în economie.”. [8] O preocupare mai mare privind organizarea școlilor comunale este vădită începând cu anul 1825 când consiliul cleric de război de la Viena va da dispoziții în acest sens, înființându-se școli comunale în toate cele 44 de localități grănicerești treptat, prin efortul și sacrificiile materiale ale grănicerilor care vor accepta în mod benevol plata unor taxe școlare.

Vicarul Ioan Marian reușește pe la 1829 să convingă toate comunele din districtul regimentului să renunțe la dreptul de cârciumărit de trei luni în scopul creării unui fond necesar pentru susținerea școlilor, elevii primind gratuit cărți și rechizite școlare. De asemenea, îi îndeamnă pe grăniceri ca în fiecare comună să se ridice construcții adecvate, spațioase pentru școli, care să dispună de grăniceri, cu scopul inițierii elevilor în pomicultură și legumicultură.

Deficitul de cadre didactice cu pregătire pedagogică îl determină pe Ioan Marian să deschidă în anul 1837 la Năsăud un curs pedagogic cu o durată de șase luni în cadrul căruia dascălii erau inițiați în ”elementele de bază ale pedagogiei”.

De asemenea, trebuie să amintim de înființarea la Năsăud, în anul 1826, pe baza unei
hotărâri a Consiliului de Război a Școlii Germane de Fete (Madochenschule) unde erau instruite și educate fiicele de ofițeri, preoți și funcționari din cadrul regimentului, unitate de învățământ ce va funcționa cu trei clase, având obiecte de predare: limba germană, socotitul (aritmetica), religia (pe confesiuni) și lucru manual (tricotatul, croșetat, tors, țesut, cusut, diferite împletituri, cunoștințe de menaj) precum și legumicultura. [9]

Cu siguranță, și de la noi din sat comandantul de companie, preotul, probabil și alți săteni înstăriți și-au trimis fetele la această școală atât pentru perfecționarea personală, cât și pentru aducerea și popularizarea cunoș-tințelor acumulate la revenirea în sat.

Raportul Comisiei Școlare a regimentului adresat comandamentului general de la Sibiu, privind situația pe anul școlar 1846-1847, in la 3 decembrie 1847 evidențiază și certifică existența a 44 de școlii comunale, această comisie având rolul de a organiza, îndruma și controla activitatea școlilor din district. [10]

În ceea ce privește școlile triviale cele menționate anterior la care cu siguranță s-au pregătit și ”ruseni”, datorită nevoii tot mai mari de funcționari acestea se dezvoltă, unele își schimbă locația, începând de la 1837. Se decide ca limba de predare să fie germana, limba folosită în administrație și armată, primind denumirea de școli triviale germane.

Scopul educativ era altul decât cel de până atunci, școlile triviale erau urmate numai de băieții care au absolvit școlile comunale cu rezultate bune.

Școlile aveau un singur învățător, procesul de învățământ desfășurându-se cu unele excepții în două școli separate, având două secții: inferioară și superioară, conform vârstei și capacității elevilor. Deși oficial erau evidențiate ca școli de stat clericale, ele erau susținute din fondul de prevente (Proveten Fond) al comunelor grănicerești. Cea mai apropiată școală trivială de satul nostru frecventată și de învățăcei ”ruseni”era la Monor.

Obiectele predate la cele două secții erau aceleași pentru toate școlile triviale. La secția superioară se predau: gramatica, limba germană, ortografia, citire și traduceri din limba germană, caligrafia, calcul cifre (cele patru operații cu fracții), calcul mintal, îndatoririle supușilor și analiză, scriere după dictare, geografia Transilvaniei, apicultură și pomicultură

(teoretic şi practic), vocabular şi propoziţii scurte în limba germană, exerciţii gradate de compunere în scris. La secţia inferioară erau menţionate ca obiecte de studiu: calculul cu cifre (cele patru operaţii), caligrafie, citire şi traducere din limba germană (memorarea de cuvinte germane şi române, cuvinte din vocabular), calcul mintal, silabisire, religie, apicultură şi pomicultură (teoretic şi practic), cuvinte şi propoziţii scurte în limba germană. Remarcăm că unele materii de studiu figurează la ambele secţii. În ceea ce priveşte pregătirea militară aceasta se făcea teoretic şi mai ales practic, de două- trei ori pe săptămână, câte o jumătate de oră, de către un subofiţer. Elevii merituoşi, după examenele din iulie erau recompensaţi cu premii ce constau în cărţi şi bani. În ceea ce priveşte rapoartele menţionate rezultă că învăţătorii locuiau în clădirile şcolilor, având venituri ce variau între 120- 160 de florini pe an, în funcţie de vechimea în muncă şi numărul de elevi. Primeau gratuit pentru încălzire câte şase stânjeni de lemne pe an din pădurile comunale.

Deşi scopul şcolilor triviale era de a pregăti primordial subofiţeri şi funcţionari primari sătesti, totuşi mulţi absolvenţi ai acestora, urmând studii superioare după absolvire, au ajuns ofiţeri, învăţători şi preoţi, argument ce constituie o dovadă certă a pregătirii temeinice pe care elevii o primeau în aceste instituţii de învăţământ. Absolvenţii şcolii triviale care doreau să îşi continue studiile se puteau înscrie în clasa a III-a sau chiar a IV-a la Şcoala Superioară din Năsăud. Având în vedere distanţa dintre satul nostru şi localităţile în care funcţionau şcoli triviale, cel mai probabil tinerii ”ruseni” doritori de carte o frecventau pe cea din Monor, care conform aceluiaşi raport al comisiei de evaluare avea, la 31 iulie 1847, 56 de elevi, dintre care 33 la secţia inferioară şi 23 la cea superioară, învăţător fiind Nicolae Cotruş, supraveghetor căpitanul Iosif Blaşcovics, iar catihet al şcolii preotul Petru Tanco, ce preda religia.

După cum am arătat anterior şcoli comunale existau la 1847 în toate comunele districtului. De remarcat faptul că şcolile comunale ce aparţineau companiei I-a ce avea sediul la Monor, aveau un număr însemnat de elevi (480), situându-se pe locul al treilea în cadrul unui clasament format din cele 12 companii grănicereşti, Raportul al Comisiei şcolare din 14 noiembrie 1847, semnat de preşedintele acelei comisii, învăţătorul superior Moise Panga şi de comandamentul regimentului Alexandru Jovich, şcoala din Ruşii Munţi apare distinct având ca supraveghetor pe sublocotenentul pensionar George Vărărean, ca învăţător pe Nicolae Feldrihan, iar preot Chiril Dumbravă. Raportul prezenta situaţia tuturor şcolilor comunale, fiind consemnate în el numele ofiţerilor, subofiţerilor sau juzilor (primarilor) comunali ce se ocupau de organizarea corespunzătoare a acestora, a preoţilor ce îndeplineau şi funcţie de catiheţi predând religia şi a

învățătorilor. Obiectele de studiu predate la acea vreme în şcolile comunale erau următoarele: religia, caligrafia şi corectarea, calcul mintal şi cifric (cele patru operaţii), silabisire şi citire, pomicultură, apicultură şi legumicultură (teoretic şi practic), îndatoririle tineretului grăniceresc, scrierile după dictare şi memorizare, spre deosebire de şcolile triviale care pot fi considerate superioare celor comunale. Obiectele de predare sunt redate pe şcoală, nu pe clase, fiind predate de un singur învăţător, cu excepţia religiei care era predată de preotul local. Un accent deosebit se punea pe caligrafie, citit, calcul cu cifre, îndatoririle tineretului grăniceresc şi pe unele ramuri economice ca apicultura, pomicultura şi legumicultura, cunoştinţele teoretice fiind predate iarna, iar în celelalte anotimpuri elevii erau învăţaţi practic în grădinile şcolare destinate acestui scop, sau pe alte terenuri agricole. Elevii dădeau examene în februarie şi iulie, acestea fiind publice, la ele participând supraveghetorul şcolii, preotul, părinţii, rudele, primarul, (judele) din sat, sau chiar rudenii şi prieteni elevii fruntaşi fiind premiaţi, iar numele lor înscrise în cărţile de onoare ale şcolilor. Pe baza documentelor şi a datelor consemnate în aceste rapoarte ale Comisiei şcolare se poate afirma cu certitudine că în preajma Revoluţiei de la 1848 situaţia învăţământului din acest district era mai bună comparativ cu cea din alte regiuni transilvănene, datorită modului în care era organizata actul şcolar şi nivelului de cunoştinţe acumulate de către elevi. Acest lucru este menţionat de istoricul profesor Nicolae Albu în mod elogios citez: ”Nu există regiune sau judeţ din ţara noastră care s-ar putea compara în organizarea şcolilor româneşti din secolul trecut, cu Ţara Năsăudului”.

Un rol însemnat în evoluţia învăţământului din district l-au avut dascălii de seamă, destoinici, care trecând peste îngrădirile impuse de imperiu, au ştiut să cultive românismul în rândul tineretului grăniceresc. Între aceştia, un loc de seamă îl ocupă Ioan Marian, directorul Şcolii Superioare din Năsăud şi preşedintele Comisiei şcolare în perioada 1834-1846, iar apoi Moise Panga, ce i-a urmat în activitate. [11]

După Revoluţia de la 1848 reluarea activităţii pe plan economic, social, administrativ şi militar a permis redeschiderea şcolilor din district. Deoarece în acea perioadă istorică tulbure mulţi învăţători au fost nevoiţi să îşi părăsească posturile, iar elevii nu au mai frecventat cursurile, fiind reţinuţi la muncile agricole în locul părinţilor recrutaţi şi plecaţi cu batalioanele regimentului. Şcolile nu au funcţionat, lucru valabil şi pentru Rușii Munţi unde au avut loc întâmplări dramatice la revoluţie. Se impunea refacerea economică în district, grănicerii dând dovadă de un înalt spirit de solidaritate, documentele vremii scoţând în evidenţă ajutoarele primite sub formă de credite. Astfel, la 24 martie 1850 locotenentul Putilean solicită conducerii regimentului să aprobe un credit de 2830 de florini din casieria

comunală şi a bisericii pentru locuitorii din Ruşii-Munţi, cu scopul de a cumpăra vitele necesare desfăşurării muncilor agricole, arătând că pe timpul revoluţiei satul a fost prădat.

Se redeschide la 3 septembrie 1849 Şcoala Superioară (normală) din Năsăud într-o altă clădire, vechiul local fiind incendiat în timpul luptelor, prin străduinţele unor dascăli rămaşi, în frunte cu Moise Panga. Treptat se redeschid şi celelalte şcoli excepţie făcând Institutul Militar, motivul fiind din lipsa fondurilor necesare salarizării dascălilor.

Fondurile comunale se vor reface prin arendarea dreptului de cârciumărit pe trei luni, de la 29 septembrie până la 27 decembrie, in cele 44 de localităţi ale districtului dar şi prin taxele şcolare pe care grănicerii s-au angajat a le plăti de bună voie. În anul 1850 venitul realizat din arendarea dreptului de cârciumărit era de 1656 florini ţi 60 de creiţari iar taxa şcolară pentru familiile înstărite de 40 creiţari. Din fondurile comunale se susţineau şcolile naţionale (comunale). Şcoala superioară (normală), Şcoala germană de fete din Năsăud şi cele 5 şcoli triviale erau finanţate din fondul de prevente.

Fiind lipsă acută de dascăli în şcolile grănicereşti la toate nivelele, la 30 octombrie 1849 învăţătorul Moise Panga, directorul şcolii superioare, preşedintele Comisiei şcolare deschide la Năsăud un curs preparandial de 6 luni atât pentru candidaţii de învăţători de pe teritoriul regimentului cât şi pentru candidaţii români din alte părţi ale Ardealului. Doritorii erau aleşi pe bază de concurs, dacă treceau examenul urmau cursurile şi primeau o bursă de 6 florini pe lună de la stat. Cursul s-a deschis cu 91 de candidaţi, dintre care 22 grăniceri şi 69 provincialişti, ultimii provenind mai ales din zone nordice ale Transilvaniei.

Generalul Ludwig von Wohlgemuth, guvernatorul civil şi militar al Transilvaniei printr-un ordin din 10 decembrie 1849 dispune ca în cadrul actului de învăţământ să se pună acut accentul pe limba germană, religie şi purtare, alte materii predate în cadrul cursului fiind cunoştinţele de pedagogie, limba română, matematică, economia de casă, grădină şi câmp. Pentru aprofundarea cunoştinţelor pedagogice elevii asistau la lecţiile de la Şcoala superioară (normală) din Năsăud. Cursul preparandial s-a încheiat la 19 iunie 1850 printr-un examen, toţi cei 91 de cursanţi fiind declaraţi reuşiţi.

Datorită lipsei forţei de muncă pentru lucrările agricole de primăvară comanda regimentului a dispus ca toate şcolile din district, cele superioare, triviale sau comunale să îşi întrerupă activitatea de la 18 aprilie la 13 mai 1850, pentru ca elevii să poată ajuta la muncile câmpului, măsura urmând şi însuşirea cunoştinţelor practice din domeniul agricol, acest lucru fiind specificat în textul din ordinul militar. După această perioadă şcolile şi-au reluat activităţile, Comisia şcolară şi autorităţile militare urmărind

îndeaproape desfășurarea actului didactic, frecvența la școală, comandanții de campanii și stațiuni fiind îndrumați să convingă părinții să își trimită copiii la școală. Cei care nu se conformau dispozițiilor erau pedepsiți cu munci comunale, dar și cu amenzi în bani. Datorită faptului că mulți grăniceri erau mobilizați și plecați cu campania lor, determină unele familii să rețină copiii la muncile gospodărești, prezența la școală fiind mai mică și în cadrul instituției din Rușii-Munți, dar după reîntoarcerea la vetre viața începe să revină la normal.

La 22 ianuarie 1851 se emite rescriptul imperial prin care este anunțată desființarea regimentelor românești de graniță din Transilvania, vestea aceasta producând dezamăgire și surpriză în rândul grănicerilor, care după sacrificiile făcute de la înființarea graniței militare sau în timpul Revoluției de la 1848, când li se făcuseră diverse promisiuni se așteptau la onestitate din partea imperialilor. Desființarea regimentelor grănicerești românești se datorează faptului că reprezentanții acelorași cercuri reacționare maghiare sau săsești, care în 1762 au făcut tot ce s-a putut pentru a împiedica înființarea acestora, acum reușesc să convingă Curtea de la Viena că înfăptuirea acestui fapt ar încuraja și stimula mișcările naționale ce ar fi dus la destrămarea imperiului. Aceste aspecte au fost prezentate mai pe larg într-un capitol anterior. Legat de actul școlar fondul de prevente, ce era destinat actului de învățământ, este declarat proprietate de neatins a grănicerilor, putând dispune în mod liber de el, această prevedere nefiind respectată însă de organele noi ale administrației civile, organele fiscului îl declară proprietatea statului (erarială) alături de alte fonduri, bunuri, proprietăți, introducându-se suplimentar impozite și taxe noi. Situația este remediată de Curtea de la Viena, după multe tergiversări, abia după 10 ani, datorită agravării stării de nemulțumire și a frământărilor din rândul populației, datorate înrăutățirii stării materiale a populației, distrugerilor și pagubelor din timpul revoluției. [12]

După 10 ani prin înființarea Districtului Autonom al Năsăudului s-a acordat autonomie administrativă. Actul de învățământ continuă în satul Rușii-Munți, acest lucru fiind evidențiat clar într-un conspect din 26 mai 1863 de către Gregoriu Bacașiu ”administratore parohiale” ” bătrânii care au mărturisitu” fiind: Pantilimon Frents, Gregoriu Bacaşiu, Toader Moldovanu, Filimon Tanie, Constantin Grasiu, Danile Drăgan, Nechita Feldrihanu, Simion Cotarcă, Daniel Zeherie, Cirile Deacu. Docente Ciuvătatos, la acea vreme ”docente“, învăţator, era Danile Petrinșielu. În fraza de mai sus am folosit numele şi prenumele semnatarilor conform documentației vremii. Conspectul a fost prezentat sub formă tabelară, originală, la cap. Istoria satului cu specificarea sursei bibliografice. Acest lucru este evidențiat și de

istoricul Şerban Polverejan după un conspect din 1865, învăţătorul după doi ani , mai târziu fiind acelaşi menţionat mai sus.

Unul dintre elevii de excepţie care s-au ridicat din satul nostru şi a avut o carieră impresionantă este profesorul şi filantropul Ciril Deac (1848-1909) care şi-a desfăşurat activitatea ca profesor la Liceul din Năsăud, ca protopop la Budacul român, ulterior ca vicar al Rodnei şi paroh la Năsăud. La moartea sa a lăsat o fundaţiune de 60.000 de coroane pentru elevii săraci din districtul Năsăudului şi 7000 de coroane pentru catedrala din Năsăud.

Casa natală din Ruşii Munţi a donat-o parohiei. Alţi "ruseni" intelectuali ce au funcţionat ca dascăli sau preoţi, uneori şi una şi alta în funcţie de cerinţele vremurilor, s-au ridicat din familia Dumbravă. [13]

Înainte de a trece mai departe vreau să mă refer puţin la situaţia învăţământului din sat înainte de cuprinderea localităţii în Regimentul II de graniţă. Odată cu anul 1698, datorită insistenţei călugărilor iezuiţi de a atrage români la catolicism Biserica Ortodoxă Română din Transilvania dă o ripostă riguroasă acestora. Călugări de la mănăstirile din Moldova trec munţii, ajută preoţii la deprinderea scrisului şi cititului dacă aceştia erau neştiutori de carte, copiau cărţi liturgice (cazanii, evangheliare), donându-le lăcaşurilor locale, iar în timpul liber adunau copiii satului iniţiindu-i în însuşirea rugăciunilor şi învăţându-i cântece liturgice, iar uneori încurajându-i în a învăţa buchile pentru citit şi scris. Putem spune că acesti monahi au fost primii dascăli de şcoală mureşană care au predat fără material didactic, fără local de şcoală perseverenţa dând rezultate. [14]

E posibil ca mergând cu ideea mai departe unul dintre aceşti călugări sau mai mulţi chiar, să practice actul de învăţământ şi religios într-o formă organizată la Ruşii-Munţi în jurul anilor 1700 sau probabil mai înainte constatându-se în sec al-XVIII-lea existenţa unei mânăstiri ortodoxe lângă Sebeş (Sebeş dictum) care în pofida ordinelor de distrugere a locaşurilor de cult din Ardeal, emis de generalul Nikolaus Adolf van Buccow în 1761 a rămas încă multă vreme neatinsă. Nu ştim însă cu siguranţă, neexistând izvoare care să concluzioneze exact dacă această mânăstire a fost ulterior distrusă, sau dacă odată cu trecerea marii majorităţi a rusenilor la greco-catolicism şi construirea unui locaş de cult local, a bisericii de lemn, (la 1733 acesta apărea, clar în conscripţia lui Inocenţiu Micu Klein ca şi clădire, având şi casa parohială), aceasta să se autodesfiinţeze, din oficiu.

După mai multe frământări organizatorice privind desfăşurarea actului de învăţământ în cele 44 de comune grănicereşti situaţia se stabilizează prin întocmirea şi semnarea de către autorităţi a actului numit „Instrumentul fundaţional " în 1865 şi confirmat de către guvern în 1871, document cu o mare importanţă pentru viitorul învăţământului din districtul Năsăudului. Dacă după desfiinţarea regimentului fondul de mondire era

recunoscut ca avere indiviză a comunelor rămânând cu destinația lor anterioară, iar cel de prevente a fost trecut în administrarea fiscului prin ”Instrumentul fundațional din 1865”, se decide după lupte de mai mulți ani că și ultimul fond amintit (fonul de prevente) să revină comunelor grănicerești.

Se hotărăște ca aceste fonduri să nu se împartă ci să rămână în proprietatea lor colectivă, indivizibilă.

Fondul de mondire își va schimba denumirea în fond de stipendii, fiind destinat acordării de burse, iar fondul de prevente în fond scolastic destinat sprijinirii școlilor. Bursele urmau să se acorde celor mai merituoși elevi grăniceri, iar sumele din fondul scolastic urmau să fie folosite pentru completarea și susținerea rețelei de institute de învățământ. Administrarea celor două fonduri, surse, părți constitutive, cheltuielile vor fi făcute de către comitetul grăniceresc, ce își va schimba ulterior denumirea în ” Comitetul fondurilor scolastice grănicerești din districtul Năsăud” prin organul executiv ales în acest scop, respectiv ”Comisia administratoare a fondurilor scolastice din districtul Năsăudului”.

Cea mai însemnată realizare a foștilor grăniceri pe linie educațională a fost înființarea Liceului din Năsăud, inaugurat la data de 4 octombrie 1863 cu o clasă, pentru ca ulterior, an de an să se adauge câte o clasă superioară, ultima dintre acestea deschizându-se în anul 1870, iar în următorul an dă examenul de maturitate prima serie de absolvenți ai liceului. În afara liceului despre care am spus mai sus, trebuie să amintim ca factori educaționali instituționali în district până la 1918, și după aceea, Școala secundară de fete, dezvoltată din ” Școala de fete” înființată în 1826, ” Școala normală ” înființată în 1923 (în sec al XIX-lea funcționând cu același scop a ”preparandie” între 1858- 1869), ”Școala inferioară de meserii” și ”Școala primară urbană de stat”, urmașă a ”Școlii naționale” întemeiate în 1830, care la 1858 devenise Școala confesională, care se înființează imediat după 1918.[15]

Din rândurile descendenților grănicerilor regimentului al II-lea s-au ridicat și au strălucit pe bolta cu stele de aur a literaturii române doi luceferi ai culturii naționale: George Coșbuc și Liviu Rebreanu.

Legat de școlile comunale, în 1858 guvernul Transilvaniei printr-o ordonanță din 22 martie, declară toate școlile comunale- naționale, școlile confesionale punându-le sub autoritatea ordonanțelor episcopale. Astfel, școlile districtului trec sub autoritatea Episcopiei din Gherla ce înființează la Năsăud Senatul școlar districtual, prezidat de vicarul Rodnei, pentru o mai bună supraveghere a modului lor de funcționare. [16]

În anul 1900 se dă în funcțiune în comună noua clădire a școlii confesionale, în acea clădire funcționând în zilele noastre grădinița de copii.

În 1903 este menţionat ca învăţător Dumitru Pantea, preot Grigore Boca respectiv cantor Matei Dumbravă. [17]

Înființarea bibliotecii comunale, la 10 iunie 1923 reprezintă un alt pas important pentru desăvârșirea și ridicarea actului educațional la un nivel superior. Un loc extrem de important pentru învățământ și cultură l-au avut în perioada interbelică ”cercurile învățătorești”, ce își țineau periodic ședințele prin rotație în toate satele învecinate. Cărturarul Iustin Handrea din Maiorești (Huduc) a înființat în cadrul ”Asociațiunii transilvane pentru literatura și cultura poporului român” organizația ”Șoimii Carpaților” care a cultivat cu entuziasm și însuflețire păstrarea poturilor și a dansurilor naționale, sub conducerea unor învățători dedicați și patrioți. Amintim la Ruşii-Munţi de inimosul dascăl Dănilă Stuparu ce a participat cu ansambluri locale atât în perioada de dinaintea celui de Al doilea Război Mondial (participarea la Serbările Şcolilor de la Praga, iulie 1938 sau alte asemenea evenimente prezentate la cap. Istoria satului), cât și după război sub genericul ”Cântarea României” la importante serbări și concursuri de la Reghin, Târgu Mureș, Blaj, Satu Mare, București, acestea impunându-se prin distincția, eleganță și dinamismul caracteristice locurilor satului.

Un factor important uman l-a constituit clerul în completarea actului de învățământ.

Învățământul românesc din perioada interbelică, după Marea Unire de la 1918, a întâmpinat multe dificultăți. În Transilvania influența austriacă și ungară, imprimându-se în secole de dominare, valorile și culturile specifice. În prima fază are loc un proces de naționalizare prin trecerea școlilor aflate sub autoritate centrală, iar apoi, un proces de românizare prin popularizarea cu români a școlilor ce au fost cândva maghiare.

Legea învățământului din 1924 stabilea un sistem unitar de organizare pe întreg teritoriul țării și instituia durata învățământului gratuit și obligatoriu de 7 ani, care până atunci fusese de 4 ani. Se construiesc școli noi, se înființează mai multe școli de învățători (școli normale), fiind tipărite manuale școlare în tiraj de masă. Unul dintre scopuri era diminuarea analfabetismului. La recensămintele de dinaintea Primului Război Mondial ponderea știutorilor de carte era în Transilvania de 51%, ceva mai mare comparativ cu celelalte regiuni istorice pentru ca treptat acestea să crească și în celelalte regiuni, astfel că la recensământul din 1930 procentul să ajungă în Transilvania la 67,3%, iar la sfârșitul perioadei interbelice procentul mediu pe țară să ajungă la 80%.

Are loc o evoluție amplă a învățământului gimnazial și liceal, se extinde cel superior politehnic, agricol și comercial. După 1918 gestionarea actului educațional în Transilvania s-a făcut de către Consiliul Dirigent pentru că din 1920 autoritatea acestuia a trecut sub tutela ministerelor

centralizate de la București. Primul decret emis de Consiliul Dirigent la 24 ianuarie 1919 a stabilit limba oficială și a aplicat legea maghiară din 1868, privind naționalitățile noilor minorități. Decretul stabilea limba de predare în diferite tipuri de școli din Ardeal: în școlile particulare decidea finanțatorul, în școlile primare de stat limba majorității din cadrul unei comunități era folosită ca limbă de predare, putându-se constitui clase paralele pentru elevii minoritari în limba maternă, dacă exista un număr suficient de elevi. În școlile secundare actul educațional se desfășura în limba majorității din fiecare district în timp ce limba de predare din învățământul liceal și superior urma să corespundă limbii majorității din întreaga regiune. În perioada interbelică educația primea aproximativ 16% din PIB, iar 98% dintre tinerii plecați să studieze în străinătate se întorceau acasă. Un rol important în organizarea învățământului românesc după Unirea de la 1918 l-a avut Constantin Angelescu, ministrul Instrucțiunii Publice în guvernele liberale care încă de la început (1918-1919) a susținut ideea că sistemul de învățământ trebuie unificat pentru a se consolida conștiința națională românească.

Prin Legea învățământului primar din 1924 se stabilesc trei trepte ale acestui act educativ: școlile de copii mici (grădinițele), școala primară propriu-zisă (șapte clase) și cursurile de adulți, școli și clase speciale pentru copii debili și anormali educabili și școli normale. Învățământul preșcolar începea la 5 ani, copiii fiind admiși în sistemul educațional de la vârsta de 6 ani. Școala primară de 7 clase urmărea cu prioritate să dea copilului în primele 4 clase elemente de cultură generală necesare elevilor ce doreau să urmeze școli cu rang mai înalt pentru ca în următoarele trei clase să se întărească noțiunile învățate și să se dea în același timp o deosebită dezvoltare învățământului practic utilitar, stimulând interesul și dând îndrumări pentru una dintre ramurile de activitate practică (agricultura, comerț sau meserii). Legea preia și problema pregătirii cadrelor didactice. [18]

Legat de numărul știutorilor de carte din Rușii-Munți evidențiem faptul că la recensământul din 1910 dintr-un număr total al populației de 1596 locuitori (234 cu vârsta sub 5 ani), 513 știau carte să scrie și să citească, 37,7 % din totalul populației cu vârsta mai mare de 5 ani, iar la cel din 1930 pentru populația mai mare de 7 ani procentul știutorilor de carte la bărbați era de 63,7%, respectiv 40,5% la femei, o medie generală la nivel de sat de 52,22%.

Se remarcă o evidentă creștere a nivelului de alfabetizare de la 37,7% la 52,22% în decurs de 20 de ani, fenomenul luând amploare mai ales după 1918.

Dintre dascălii de seama ce i-a avut satul în perioada interbelică amintim: Iustin Handrea (a activat un an la noi, 1933-1934), Ion Badea care

fiind invitat de Handrea în 1935 participa la inaugurarea primului Cămin Cultural din Maioreşti şi Dănilă Stuparu.

La cap. Istoria satului am prezentat mai detaliat activitatea de excepţie a acestora atât ca dascăli cât şi pe tărâm cultural.

Comunismul aduce importante modificări de fond şi doctrinare în sistemul educaţional românesc după 1944. Legea învăţământului din 3 august 1948 îşi propune ca obiective principale: educarea tineretului în spirit comunist, controlul strict al sistemului de învăţământ pe toate palierele, eliminarea autonomiei universitare precum şi formarea necesarului de forţă de muncă pentru planul de industrializare şi modernizare a ţării, prin extinderea învăţământului tehnic şi superior. Are loc, de asemenea naţionalizarea tuturor şcolilor particulare. Premisele de la care s-a plecat atunci când s-a elaborat legea trecând peste factorul politic şi frământările acelor vremuri au fost următoarele: existenţa unui număr de trei milioane de analfabeţi, a unei reţele supradimensionate de licee teoretice, un învăţământ profesional slab dezvoltat şi unul superior slab inadaptabil, în forma de atunci, la cerinţele ce urmau, facultăţile trebuind să pregătească cadre superioare pentru producţie. S-a considerat că pentru toate palierele există un nivel ridicat de materii abstracte şi inutile, astfel că unele dintre ele au fost eliminate, în favoarea celor realiste. În învăţământul secundar se elimină în totalitate primele amintite, în licee studiul limbilor clasice şi moderne (occidentale), precum şi sociologia se restrâng aspru ca materie de predare, iar altele, cum ar fi religia, sunt eliminate. Pătrund peste tot, cu predilecţie în învăţământul mediu şi superior cursurile ideologice, indiferent de profil (marxism -leninismul, materialismul dialectic şi istoric, socialismul ştiinţific, economia politică)

Elita nouă ce trebuia să se formeze atât în domeniul economic, cât şi în cel cultural-artistic era gândit a se forma într-un sistem educaţional radical modificat, bazat pe noua doctrină, rupte de tradiţiile şcolii interbelice. Tot prin Legea învăţământului din 3 august 1948 în şcolile din România a fost impus sistemul învăţământului unic.

În perioada 1947-1990 au loc trei reforme ale sistemului de învăţământ. Prima reformă a fost în perioada 1948-1958, care în esenţă a instalat un sistem copie a celui rusesc, cea de a doua a fost reforma din 1958, ce eliberează mai mult segmentul de învăţământ, iar cea ce a treia reformă, începând din 1972 restricţionează din nou sistemul educaţional, readucând doctrina naţional-stalinistă în învăţământul naţional, după vizitele preşedintelui României, Nicolae Ceauşescu în China şi Coreea de Nord.

De asemenea, Partidul Comunist Român se implică în procesul educaţional prin crearea de organizaţii de tip politic în şcoli: ”Şoimii Patriei”, ”Pionierii”, ”Uniunea Tineretului Muncitoresc”, ce a devenit ulterior

”Uniunea Tineretului Comunist”. Cenzura se răspândește și în literatură, mulți autori clasici fiind interzișii a se citi și studia în școli, principiile noii doctrine devenind norme obligatorii în artă, știință și educație.

Trecând peste aspectele prezentate mai sus nu putem totuși să nu evidențiem realizările din sistemul educațional românesc din acea perioadă: alfabetizarea în masă a populației într-un procent mai mare de 90% la sfârșitul perioadei, gradul înalt de pregătire profesională al celor ce ieșeau de pe băncile liceelor sau din aulele universităților. Introducerea educației în limbile minoritare, cum ar fi maghiara, germana, sistemul de examene pentru a purcede la un nivel superior era sever, dar eficient, astfel vorbim de sistemul de trepte la licee: treapta I când se intra la liceu pe bază de examen, fără să se țină cont de media generală din gimnaziu și se dădea examen scris la două materii: limba română și matematică, apoi treapta a II-a (după anul 1980) ce reprezenta un examen la materiile de bază din clasele IX-X, în funcție de profilul liceului. Urma examenul de bacalaureat, la terminarea celor patru ani de liceu, la trei materii și se prezenta și lucrarea de diplomă. Odată cu introducerea sistemului de trepte se parafează și obligativitatea celor 12 clase, inițial fiind obligatorii doar 7 clase, apoi 8 clase între 1970-1980. [19]

Mulți dintre cei care vor citi această monografie au făcut școală înainte de 1989, printre aceștia numărându-mă și eu. Nu voi extinde, ci mă voi referi strict la învățământul primar și secundar făcut în satul natal, lăsând deoparte partea de propagandă, ca vajnici pionieri sau șoimi ai patriei, cu specificarea că acele activități sau ceremonii de atunci, dădeau un anumit farmec și o tentă oficială momentelor festive . Este de menționat faptul că am avut cadre didactice bine pregătite, dedicate profesiei lor în școlile din Rușii Munți. Am avut dascăli buni, inimoși care au modelat generații întregi de elevi, le-au pregătit educațional și spiritual atât pentru a continua studiile în scoli profesionale, licee sau facultăți cât și pentru a fi oameni adevărați, pregătiți pentru viața ce a urmat, pentru fiecare elev, în parte.

Dintre cadrele didactice care au profesat în satul nostru după anii 1950 amintesc:

- Buta Lenuța- învățătoare
- Roșca Ileana- învățătoare
- Dan Doina- învățătoare
- Dănilă Stuparu- învățător
- Vasile Ilie- profesor
- Aurel Băndilă- profesor, ulterior a devenit secretar la Primăria Rușii Munți
- Dina Stuparu- învățătoare, ulterior educatoare
- Polosca Gheorghe – profesor de matematică

- Marioara Riceanu – profesoară
- Bândilă Ioan – profesor de educație fizică,fost director
- Buta Ioan- fost director
- Mureșan Ioan- profesor de biologie, fost director
- Mureșan Eugenia – profesor limba română
- Mare Chirilă- director în anul 1962
- Buta Silvia- profesor de matematică
- Mereuță Marioara- învățătoare. ș.a.

Din informațiile primite de la colegii de breaslă ce le-au urmat, de la învățăcei din generații mai vechi mie, unii dintre ei fiind contemporani o perioadă și ”leatului” meu, putem afirma că educatorii, învățătorii sau profesorii ce au pus bazele învățământului ”rusan” de calitate începând din anii 1950, până la perioada ceaușistă, au fost dascăli și oameni exemplari.
Voi enumera mai jos dascălii pe care i-a avut Școala Generală din Rușii-Munți în perioada 1965-1990. În ordinea profesiilor, a modelării copiilor pe trei paliere educaționale, grădiniță, învățământ primar (clasele I-IV), învățământ secundar (clasele IV-VIII), amintim:
Educatori:

- Ilovan Maria
- Marinescu Maria
- Rotar Niculina
- Cengher Floarea

Învățători:

- Pușcaș Maria
- Botărel Ileana
- Stupar Felicia (distinsa doamnă, ce locuia în Morăreni, mi-a îndrumat pașii spre însușirea ”buchiilor” în clasele I-IV, 1970-1974)
- Rotar Niculina
- Chiș Bălan Doina
- Sigmirean Marioara
- Raita Anișoara

Această pleiadă de educatori și învățători de înaltă ținută amintiți mai sus, ne-a îndrumat, multor generații, cu răbdare, dăruire și profesionalism, pașii ușori șovăitori la început, căpătând tot mai multă încredere până la trecerea în clasa a V-a, de la grădiniță până în ciclul secundar. Mă înclin !
Profesori:

- Ilovan Chirilă-istorie ; fost director (dedicat cu pasiune materiei predată, având un excelent talent narativ la ore, ce captiva ; distinsul profesor a realizat în perioada comunistă o minimonografie a satului, cu axare pe partea de istorie, lucrare pentru obținerea gradului didactic I).

- Piştănilă Emil- excelent profesor de matematică ce s-a caracterizat în cariera de dascăl prin dăruire, tendință de autodepășire continuă, umor și severitate când era necesar ; “ Gazeta matematica în acele vremuri era extrem de dificilă, dar reușeam cu ajutorul dânsului să dăm ‘’ de capăt “ multor exerciții din paginile sale, când il solicitam.
- Piştănilă Elvira- limba română (distinsa doamnă a fost diriginta clasei mele, clasele V-VIII, in perioada 1974-1978, cultivându-ne gustul şi înclinaţiile pentru literatură şi lectură)
- Negoiasa Constantin- limba franceză și muzică, coordonator al Clubului foto și al corului școlii, al grupului de mandoline etc ; un profesor si om deosebit .
- Burian Ioan- matematică ; fost director (distinsul dascăl mi-a fost profesor de matematică în școala generală, reușind prin dăruire și profesionalism să îmi însufle dragul de complicata lume a acestei materii de bază în învățământ)
- Burian Violeta -istorie-geografie ; fostă directoare (distinsa doamnă profesoară s-a ocupat mult timp şi de organizarea activităţilor cultural-sportive din şcoală, coordonând acţiunile ”pioniereşti”; fiind mulţi ani directoare, în diferite perioade, în timpurile cât a condus şcoala mulţi profesori au avansat în carieră, dându-şi ”definitivatul ” sau obţinând diverse ”grade” în învăţământ ; ca profesor ce ne-a îndrumat pașii pe potecile a două materii frumoase, interesante, geografia respectiv istoria, a reușit prin prestanță la ore, să ne atragă în insușirea și aprofundarea cunoștintelor la cele două materii.
- Savu Vasile- biologie (profesor extrem de bine pregătit, sever, original și distractiv, în același timp; laboratorul de biologie din perioada anilor 1975-1978 era bine dotat, un vultur împăiat dominând peretele de la ușa de intrare; ierbarele, insectarele, excursiile etc făcute în compania distinsului profesor ne-au insuflat curiozitate și drag pentru natură)
- Răboj Elena - agricultură (distinsa doamnă profesoară, nelocalnică, s-a îndrăgostit de aceste locuri rămânând în sat ; foarte bine pregătită profesional, cu dăruire, uneori cu fermitate, ne-a făcut să înțelegem importanța agriculturii pentru aceste locuri, să căpătăm învățăminte utile, necesare în acest domeniu)
- Bănulici Cruciţa - biologie, fostă directoare (distinsa doamnă profesoară pe lângă activitatea profesională ireproșabilă, după cum am arătat, a pus mult suflet în diverse activități legate de păstrarea tradițiilor și datinilor locale)

- Moldovan Ioan- educație fizică (profesor deosebit, ce a dat de la venirea sa până la plecare un suflu nou sportului școlar ; la inițiativa dânsului școala este dotată cu schiuri, rachete de tenis de câmp etc, echipele școlare de handbal, fotbal etc obțin rezultate remarcabile în confruntări cu cele similare din localitățile vecine)
- Stupar Aurel – fizică (distinsul profesor, cu răbdare și profesionalism, a reușit să conștientizeze la elevi, importanța acestei materii destul de dificile pentru viață, de aici necesitatea învățării ei)
- Mera Carmen – limba engleză. Menționez că la această disciplină în clasele V-VIII (1974-19780) au fost 8 profesori navetiști.
- Endre Zoldi- educație fizică (profesor navetist ce a pus mult suflet și dăruire în activitatea sa)
- Ilovan Aurelia – fizică (distinsa doamnă profesoară era apropiată elevilor, deosebită în prestația ce ținea de domeniul dânsei, la ore)
- Oros Maria- fizică
- Webel Alexandru – maistru (tehnician foarte bine pregătit profesional, navetist, ce a profesat la " atelierele școlii ")

Mi-am permis sa fac scurte remarci personale referitoare la dascălii ce mi-au îndrumat pașii în clasele I-VIII.

Știu că e prea puțin, ar fi multe de specificat, dar, din păcate atâta ne-a permis paginile acestei lucrări.

Toți au fost oameni remarcabili, buni profesioniști, ce au reușit să ne pregătească exemplar pentru etapele școlare ce au urmat : liceu, școli profesionale sau studii superioare și pentru viață. Fiecare dintre " învățăceii " acelor ani avem amintiri frumoase, școlare sau extrașcolare, serioase sau pline de umor, care ne îmbogățesc sufletul cu magia copilăriei și începutului adolescenței demult pierdute.

Amintesc, de asemenea, educatorii și învățătorii din acea perioadă, unii originari din Rus, ce au fost învățători la clasele I-IV sau educatori în satele aparținătoare comunei, dascăli de valoare, dedicați meseriei lor :

- în satul Maiorești : Handrea Lucreția- educatoare, Șerban Aurora – învățătoare, Bănulici Simona – educatoare.
- în satul Morăreni: Mare Chirilă, Mare Valeria și Marinescu Mircea învățători, Mureșan Olimpia – educatoare.
- în satul Sebeș : Raita Dumitru – învățător, Bota Aristica- educatoare.

După 1990 sistemul educațional românesc a fost într-un continuu proces de reorganizare. În conformitate cu Legea Educației Naționale nr 1/2011, fiind reglementat de Ministerul Educației și cercetării, fiecare nivel avea propria formă de organizare. Grădinița este opțională între 3 și 6 ani. Școlarizarea începea inițial la vârsta de 6 ani, acum începe la 7 ani și este obligatorie până la clasa a X-a. Învățământul superior se

conformează legislației europene privitor la acest nivel educațional, sistemul oferă următoarele diplome:

- după absolvirea gimnaziului (VIII clase) sau școală generală (diplomă de absolvire după examenul de capacitate sau fără absolvire)
- după absolvirea liceului, Diploma de bacalaureat;
- după terminarea facultății, Diplomă de licență (după absolvirea unei facultăți si susținerea examenului de licență)
- după terminarea unui master, Diplomă de masterand (după absolvirea unui masterat, o specializare anume, și susținerea tezei de dizertație);
- după susținerea unui doctorat, Diplomă de doctorand (după absolvirea și susținerea unei teze de doctorat). [20]

Școala Generală din Rușii-Munți își schimbă denumirea, prin Decizia nr. 308/15.10.2001 a Inspectoratului Județean Școlar Mureș, în Gimnaziul ”Dănilă Stupar”, după numele inimosului nostru învățător, despre care am amintit anterior la acest capitol. Gimnaziului funcționează in anul scolar 2020-2021 clasele I-VIII, cu un efectiv de 153 elevi (clase pregătitoare până la clasa a VIII-a), respectiv 11 cadre didactice.

Pe lângă Gimnaziul ”Dănilă Stupar” în satul nostru funcționează și Grădinița cu Program Normal, ce are 2 educatori, cu un număr de 45 preşcolari, împărțiți în grupe, fiecare grupă având propriul educator.

Personalul cuprins în actul educaţional şi cel auxiliar e următorul:

Nr.crt	**Numele şi prenumele**	**Funcţia**
1	Seioan Ioan	Director
2	Miron Ionela Maria	Profesor/Matematică
3	Grecu Oana Alexandra	Profesor/Lb Engleza -Lb franceza
4	Iakab Nicolae	Profesor/Istorie-Geografie
5	Feldrihan Simona	Profesor/Religie
6	Dima Alina Margareta	Profesor/Lb și Lit.Română
7	Maior Ancuța	Profesor/Biologie

8	Raita Ana	Învățător
9	Sigmirean Mărioara	Învățător
10	Adam Mihaela Gabriela Mariana	Învățător
11	Ujică Mariana	Învățător
12	Bumbu Elena Adriana	Educator
13	Cămărășan Paula	Educator
14	Dima Codruța	Secretar-Administrator financiar
15	Frenţ Olimpia	Ingrijitor
16	Moldovan Violeta	Ingrijitor
17	Dobrean Dumitru	Muncitor

Continuînd tradiția ”lucrului bine făcut” actuala echipă de educatori, învățatori, corp profesoral al gimnaziului local, în vremuri extrem de dificile în care sistemul de învățământ e subfinanțat de stat și într-o veșnica reformă, duce mai departe cu succes, seriozitate și profesionalism, dulcea dar greaua povară a pregătirii copiilor pentru etapele următoare, școlare sau ale vieții. E remarcabilă implicarea adminstrației locale în sprijinirea materială a actului educațional.

Calitatea actului educativ, din cele mai vechi timpuri și până în zilele noastre este oglindită prin valoarea profesională și umană a ”rusenilor” maturi, cândva elevii ce au stat pe băncile școlii, de la prima sclipire de învățătură în formă organizată de acum câteva sute de ani, până azi. Am arătat anterior personalități ale altor vremuri, ce și-au lăsat clar amprenta în educarea generațiilor de elevi sau alții ce au devenit personalități de seamă în sat sau pe alte meleaguri.

Continuitatea și creșterea substanțială a calității învățământului local în timpurile moderne a făcut ca majoritatea elevilor ce au absolvit școala din sat să urmeze școli profesionale, licee și facultăți, devenind, fie buni meseriași, fie specialiști bine pregătiți în domeniile de învățământ urmate, baza, piatra de temelie fiind învățământul ”rusan”ce a dat aripi spre o continuitate pe un palier superior. Școala noastră a format cu succes elevi pregătindu-i cu profesionalism pentru alte forme de învățământ. Avem o pleiadă largă de oameni bine pregătiți originari din sat atât cei care au urmat

studii superioare (profesori, cadre universitare, ingineri, economişti, avocaţi, ofiţeri şi alţii) cât şi care au terminat şcoli profesionale sau studii medii, fiecare dând dovadă de profesionalism în meseriile practicate.

”Rusenii” au fost şi sunt oameni harnici, serioşi, muncitori, gospodari, competenţi, ambiţioşi şi utili, iar la baza acestor calităţi umane, pe lângă educaţia primită în familie pentru a fi om demn în societate, un rol extrem de important l-a avut şcoala.

Bibliografie

1) Dr. Ioan Pop, ”Istoria Regimentului II românesc de graniţă de la Năsăud”, Editura Ardealul, 1993; pag. 70.

2) Vasile Netea „Mureşul superior – Vatra de Cultura Românească ; Ed. ”Cuvântul” , 2006, pag.73.

3) idem (1) - lucrare si autor ; pag. 70-71.

4) idem (2) - lucrare si autor 2 ; pag. 73.

5) idem (1) - lucrare si autor ; pag.71.

6) idem (1) – lucrare si autor ; pag. 72.

7) idem (1) – lucrare si autor ; pag. 72.

8) idem (1) – lucrare si autor; pag.72-73.

9) idem (1) – lucrare si autor, pag.131-132.

10) idem (1)- lucrare si autor, pag-134-144.

11) idem (1) – lucrare si autor , pag.181-190.

12) idem (1) – lucrare si autor, pag.181-190.

13) idem (2) – lucrare si autor, pag.75.

14) Dr.Samoil Pâclişanu,”Vechile mănăstiri româneşti din Ardeal”- reproducere din ”Cultura creştină”, Blaj, 1919, Tipografia Seminarului Teologic şi catolic.

15) Valeriu Şotropa, ”Districtul grăniceresc năsăudean”, Editura Dacia, 1975, pag. 265-269.

16) Nicolae Albu, ”Istoria şcolilor româneşti din Transilvania între anii 1800- 1867”, pag. 159.

17) Schematiscum Cleri Diocesis Graeci Ritus Catholicicorum. Gherla, 1903, pag. 107.

18) Proiecte de modernizare a învăţământului din România în primul deceniu interbelic în dezbaterile vremii şi presa partidelor de guvernământ- rezumat; Teză de doctorat; doctorand Diana Gabriela Rete căsătorită Reianu, coordonator ştiinţific prof. univ. doctor Nicolae Păun; articol internet, conspect.

19) Wikipedia; ”Istoria educaţiei în România – Educaţia între1945-1990”, conspect.

20) idem (19), “Educaţia după 1990“, conspect.

Învățătorul Dănilă Stupar în diferite etape ale vieții

Prima generație de elevi (perioada interbelică)

În mijlocul fetelor și femeilor
de la ansamblul ”Cununa” (anii 1965-1966)

Îndeletniciri practice la școală (anii 1965-1966)

Fotografiile sunt din albumul omagial, pus la dispoziție cu generozitate de dna. profesoară pensionară Burian Violeta, fiica distinsului dascăl.

2. Biserica

Credința religioasă a omului simplu, neinițiat în tainele cunoașterii divinității este mai
limitată decât cea a specialiștilor în domeniul teologic ori filosofic, fiind dobândită de cele mai multe ori într-un mod sporadic și spontan, dar cu toate acestea, în structura existențială a mentalului colectiv de la sat se perpetuează o asemenea cunoaștere spre care, pe diferite căi, se îndreaptă credincioșii creștini de la obârșia vajnicei credințe, de acolo de unde s-au născut țăranii, acei oameni absoluți, parafrazându-l pe marele gânditor Petre Țuțea, care nu au putut exista și conviețui fără Dumnezeu și această cunoaștere a celor nenăscute și nădăjduite într-un mod ancestral, după cum le este credința, împământenită în acest mediu pastoral sacru, supus sacralizării. Fără să știe cum arată Dumnezeu, fără a-i fi necesare acele atribute și dovezi, în vederea demonstrării argumentate a existenței sale, credinciosul adevărat se raportează la Dumnezeu ca la cea mai mare și sfântă putere de care depinde în exclusivitate, ceea ce face ca rugăciunea și celelalte practici religioase să fi devenit un reflex necondiționat în existența lor individuală și comunitară.

De aceea, era şi încă mai este, din fericire, de neconceput o comunitate fără biserică şi preot care să slujească pentru enoriaşi, cum la fele era şi este de neconceput ca membrii comunităţii să nu respecte ritualurile religioase, mai ales cu ocazia marilor sărbători creştineşti. Acestea pe lângă simbolistica lor divină au şi latura festivistă, impregnantă afectiv şi simbolic,, stimulând atât credinţa cât şi raportul omului din acest mediu comunitar cu Dumnezeu sau cu ocazia evenimentelor comunitare sau familiare la care este necesară prezenţa preotului. [1]

Aceste momente festive sunt descrise pe larg în subcapitolul ”Tradiţii, obiceiuri şi datini locale în clepsidra timpului.”

Un credincios creştin nu se poate limita nici la practicarea religiozităţii emergente în cea mai mare parte sfintelor tradiţii şi nici la cunoaşterea numai a doctrinei şi dogmaticii creştinismului regăsite în Sfânta Scriptură. Parafrazându-l pe Albert Einstein, care considera că ”ştiinţa fără religie este şchioapă, iar religia fără ştiinţă este oarbă”, la fel este şi credinţa creştină fără Sfânta Tradiţie, este şchioapă, iar fără Sfânta Treime este oarbă. Cu alte cuvinte, tradiţia creştină este atât viaţa religioasă- religiozitate prin intermediul cuvântului divin predicat oral şi prin rituri religioase, cât şi cunoaştere şi înţelegere- teognonie, ambele convieţuind doctrinar şi dogmatic- canonic în mintea şi în sufletul credincioşilor creştini. [2]

Despre sat, ca aşezare rurală, a cărei populaţie se ocupă în cea mai mare parte cu agricultura, noţiune conform Dicţionarului Explicativ al Limbii Române, se vorbeşte din timpuri străvechi. Încă din primele pagini ale Sfintei Scripturi ale Vechiului Testament, satul este pomenit ca loc de împlinire a profeţiilor sau a voii lui Dumnezeu (conform Levitic 25, 31; Judecători 5,7; Nemira 6,2), dar şi ca loc de păstrare a tradiţiilor poporului ales (conform Estera 9,19). În Noul Testament sfinţii evanghelişti ne spun că ”Isus străbătea toate cetăţile şi satele, învăţând în sinagogile lor, propovăduind Evanghelia împărăţiei şi vindecând toată boala şi toată neputinţa în popor” (conform Matei 9, 35; Marcu 1,38; Luca 9,12)

Satul în care El mergea adesea era Betania în care locuia Lazăr şi surorile lui Marta şi
Maria. În prima zi a Învierii Domnul nostru Isus Hristos s-a arătat ca necunoscut ucenicilor săi, Luca şi Cleopa, care mergeau spre ”un sat care era departe de Ierusalim ca la şaizeci de stadii al cărui nume era Emaus.” În acest sat a săvârşit Isus prima frângere a pâinii (Sfânta Euharistie) după Învierea Sa din morţi şi se face cunoscut celor doi ucenici.

Originile satului românesc se pierd în negura timpului, primele dovezi arheologice mergând până la Neolitic. În secolul al XIII-lea apar primele documente scrise despre existenţa satelor, cu specificarea că acestea aveau structuri speciale bine conturate, un teritoriu de existenţă a lor, ar

fiecare familie avea pe lângă locuința sa și acareturi, o bucată de pământ, pășune, livadă, iar pădurile, apele, pășunile, toate în suprafețe mari erau administrate în comun. Satul era spațiul în care s-au format și păstrat secole de-a rândul foarte multe dintre valorile spirituale , culturale, morale și identitare, acestea fiind transmise până în zilele noastre.

Poetul și filosoful Lucian Blaga spunea că ”veșnicia s-a născut la sat”, argumentând că satul românesc este ”singura prezență vie, încă, deși nemuritoare, nemuritoare deși așa de terestră, este unanimul nostru înaintaș fără nume.” Expresia ”veșnicia s-a născut la sat” semnifică persuasiv și faptul că la sat, mai mult decât la oraș sunt sesizate și apreciate prezența Creatorului în natură, valoarea naturii înconjurătoare ca prinos al lui Dumnezeu, ce trebuie cultivat în relație de evlavie șu recunoștință față de Marele Creator. Aceeași metaforă, aplicată ocupației de bază rurală, agricultura, semnifică percepția relației dintre perioadele lucrărilor agricole și timpul rodirii.

Poți asuda din greu, făcând bine muncile necesare obținerii roadelor, dar dacă ploaia nu vine la timp, înghețul îți afectează pomii primăvara sau grindina îți distruge culturile, munca țăranului este compromisă. Pentru agricultor, între sămânța semănată și recolta scontată este o legătură spirituală trăită existențial în răbdare, speranță și... esențial, în rugăciune. Cum bine spunea părintele Paisie Olaru de la Mânăstirea Sihăstria Neamțului, la sat viața e înțeleasă și ca ”timp binecuvântat pentru a sfinți locul în care trăim”, iar dacă sfințim locul în care trăim pe pământ putem nădăjdui să primim, după trecerea în neființă, și un loc în ceruri, ”un colțișor de Rai.”

Liviu Rebreanu vorbea atât de frumos despre ”aurul curat” din sufletul țăranului român, care este de fapt spiritualitatea profundă a acestuia, lumina credinței și a hărniciei, a dărniciei și a jertfelnicii, ca dăruire de sine și dăruire spirituală din vecii până în zilele noastre.

Evident este că nu putem vorbi despre satul românesc de astăzi, fără să vorbim despre cel de pe vremuri, lucru ce implică anumite riscuri, ori să idealizăm mediul rural de odinioară, oi să socotim cauza satului de azi pierdută pentru că astăzi parcă ”timpul nu mai are răbdare cu satul”, conform unei expresii extrase din romanul ”Morometii” scris de Marin Preda. Satul românesc este vatra în care s-a născut, s-a plămădit, s-a păstrat și promovat conștiința națională și eclesiastică românească.

De-a lungul timpului, satul românesc s-a organizat și dezvoltat în feluri diferite, dar a continuat să cultive, cu ajutorul lui Dumnezeu, virtuțile poporului român: hărnicia, dărnicia și ospitalitatea, deși s-a confruntat în timp cu multe vicisitudini: războaie, epidemii de boli, foamete, asuprire străină, dar pe care a știut să le depășească.

Din păcate, în zilele noastre satul românesc se confruntă cu o criză gravă ce se manifestă în cele trei sfere importante ale lumii rurale: socială, culturală şi spirituală. Criza spirituală a satului este generată de încercarea de excludere a bisericii din spiritualitatea rurală, în sensul că viaţa omului de la sat este tot mai puţin trăită în relaţie cu Dumnezeu. Generaţiile tinere frecventează prea puţin Biserica, ajungându-se la un formalism religios, existând multă singurătate, mai puţină solidaritate între oameni, comuniune restrânsă şi mai puţină bucurie. Vorbim despre acel concept al societăţilor moderne de ”înstrăinare umană” atât între inşii aparţinători comunităţilor cât şi îndepărtarea de divinitate. Materialismul câştigă teren în favoarea idealismului şi a spiritualismului creştin.

Viitorul satului românesc în ceea ce priveşte latura religioasă va depinde foarte mult de vrednicia preoţilor, dar şi de calitatea actului educaţional sau modul cum e condusă ”cetatea” de către primari. Un factor important din acest punct de vedere îl reprezintă viaţa spirituală a creştinilor şi aici este esenţial aspectul duhovnicesc al vieţii bisericeşti. În aceeaşi măsură trebuie acordată o importanţă deosebită educaţiei creştin- morale a copiilor şi tinerilor.

Învăţământul a fost din vechime un reper şi un factor de cultură în lumea satului, şcoala românească a luat fiinţă în tinda bisericii şi a continuat, cum este şi firesc, să existe şi să se dezvolte în strânsă comuniune cu biserica. Cateheza este şi trebuie să rămână strâns legată de educaţia creştină de astăzi, iar biserica trebuie să rămână şi în zilele noastre aşa cum a fost de veacuri, o instituţie a credinţei, a iubirii, a jertfei şi a milei. [3]

După cum am arătat la capitolul ”Şcoala” al prezentei lucrări, cel mai probabil, referitor la satul Ruşii-Munţi, actul de învăţământ şi cel duhovnicesc a fost făcut în jurul anilor 1650-1700 de către călugări, confirmându-se existenţa unei mânăstiri ortodoxe lângă Sebeş (Sebeş dictum), ca mai apoi să continue sub îndrumarea preoţilor locali, din puţinele surse cunoscute, parohia din Ruşii-Munţi luând fiinţă la începutul secolului al XVIII-lea.

Prima evidenţiere a existenţei unui locaş de cult în satul nostru apare în anul 1733, la conscripţia făcută de episcopul Inocenţiu Micu Klein, acesta aparţinând de protopopiatul Monorului (Archidiacanatus Mononensis). Se evidenţiază casa parohială în care locuia preotul (domus par), biserica de lemn (templa), parohia având şi o mică proprietate de pământ, formată din 3,5 jugăre de fânețe, şapte care de fân (faeneta cunum), respectiv 2,4 iugăre teren arabil (arabiles cubulanum). Sunt menţionaţi ca preoţi (nomina paparum) la acea vreme Grigorie, probabil decedat în intervalul efectuării urbariului, respectiv Ioachim al doilea cu menţiunea ”bigamus”, adică era

căsătorit a doua oară, după ce a rămas văduv. Satul apare cu un număr de 62 de familii greco-catolice, cu aproximativ 310-370 locuitori.

La conscripția din 1750, făcută de Petru Aron, vicarul episcopului Inocențiu Micu Klein, se decide numărul necesar de preoți pe comune în funcție de mărimea acestora (1-3), iar pe lângă aceasta, pe baza Decretului Împărătesei Maria Tereza din 9 septembrie 1743 se decide ca preoților uniți să li se acorde porțiuni arabile și fânețe din teritoriile comunale sau nobiliare, pentru a obține venituri necesare traiului.

Datele de la 1750 arată că în Rușii-Munți la o populație de 390 de locuitori (animae universim) existau doi preoți (sacerdates fungentes), o biserică (templa), un făt (aeditui sacristani), niciun cantor (cristani), slujba acestuia fiind preluată probabil de către unul dintre preoți, un loc de casă parohială intravilan (fundi interni) și 4 fânațe de care (prata currum).

Aceste aspecte materiale au fost evidențiate la capitolul ”Dinamica satului”, însă ceea ce ar fi de menționat în plus aici este că referitor la protopopiatul Monorului (Arhi-Diaconatus Monorensis Cattus Tordensis, Dabok et Kolos) din care făcea parte și Rușii-Munți se menționează că în unele sate preotul capătă pe lângă feldea de bucate și câte o zi de clacă, în altele preotul, având doar ziua de clacă. Cum am mai menționat, la fel ca în alte comune și la noi preoții țineau și locul învățătorilor.

Cu scopul de a stabili cât mai corect numărul românilor, respectiv apartenența religioasă a acestora, între anii 1760-1762 are loc cea mai importantă conscripție făcută de imperiali în secolul al XVIII-lea. Deosebirea față de urbariile precedente e că dacă precedentele au fost făcute de înalți prelați români greco-catolici, aceasta e făcută pe comitate, nu pe parohii, fiind mult mai imparțială privitor la religie.

La Rușii-Munți, localitate aparținătoare comitatului Turda (Thordesi) sunt evidențiate un număr de 67 de familii (familliae) reunite, ortodoxe, aproximativ 335-402 de locuitori. În recensământ apar un preot unit (papae), o biserică ortodoxă reunită (templa), o casă parohială (domus) ce deținea 3 agri (agris cub) de teren arabil. Nu deținea vii sau fânațe. Observăm că datorită interesului autorităților de a intensifică procesul de unire cu Roma și probabil pentru ași păstra privilegiile existente, preotul s-a declarat greco-catolic sau a fost înregistrat așa din oficiu, desfășurându-și activitatea în lăcașul de cult, înregistrat ca fiind neunit.

Cu excepția acestui recensământ, cum se poate vedea în Tabelul nr. 3 structura după religie, la toate celelalte, până în perioada comunistă, populația figurează în mare majoritate greco- catolică.

Biserica actuală din Rușii-Munți a fost construită în anul 1859, cu contribuția credincioșilor parohiei. Este din cărămidă și piatră, acoperișul din tablă, geamurile din fier și dușumeaua din scândură groasă. Ea a fost

sfințită în anul1860 cu hramul ”Buna Vestire”, ierarhul care a sfințit-o fiind necunoscut, pentru că nu a fost găsit numele lui în înscrisuri. Biserica a fost construită în timpul păstoririi preotului Dumbravă Chirilă (Ciril), epitropi fiind Deac Mihăilă și Pătrunjel Ioan. Lemnul din care este construită biserica a fost adus din Dealul Lat, din Munții Călimani. Ceasul din turnul bisericii a fost construit și montat de firma Simta Miklog Baraz pentru suma de 1500 de coroane, donate de credinciosul Cadar Petru. În anul 1867 biserica a fost avariată de revărsarea râului Mureș.

Iconostasul bisericii a fost pictat de pictorul Mihail Șerban, canonic de Gherla și sculptat de Gheorghe Naghi. În anii 1935 și 1937 s-au mai făcut reparații, biserica pictându-se în întregime, iar în 1986 este pictată cu tehnica tempera de către pictorul Gheorghe Croitoru din Bistrița. Se fac strane, mobilier și scaune și se pune parchet în locul dușumelei. În anul 1987 aceste lucrări au fost binecuvântate de Prea Sfințitul Emilian al Albei Iulia.

În anul 2000, prin grija credincioșilor, a Consiliului Parohial și a preotului Șerban Laurențiu biserica s-a reparat în exterior, s-au vopsit turnul și tabla de pe biserică, s-a refăcut pictura în pronaos, s-au cumpărat covoare și s-a reparat căsuța exterioară. Biserica s-a sfințit din nou, după aceste lucrări, la data de 8 octombrie 2000 de către I.P.S. Arhiepiscop Andrei de Alba Iulia.

Între anii 2006-2009 se execută la biserică următoarele lucrări:
- refacerea picturii interioare în tehnica frescă de către pictorul Ștefan Teodor;
- lucrări de subzidire, lucrări la pardoseală și parchetul nou;
- reparația exteriorului bisericii
- schimbarea acoperișului cu tablă Lindab;
- refacerea iconostasului;
- achiziționarea de candelabre noi;
- montarea de geamuri termopan și vitralii;
- instalații de apă curentă, sonorizare și încălzire centrală;
- împrejmuirea cimitirului parohial.

Toate lucrările s-au făcut cu sprijinul bunilor credincioși și prin cheltuieli din bugetul Consiliului Local Rușii-Munți.

În ziua de 2 iulie 2009 cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la zidirea sfântului locaș, aceste lucrări au fost binecuvântate de I.P.S. Andrei de Alba Iulia, însoțit de un sobor de preoți. [4]

Amintim aici preoții slujitori ai bisericii din Rușii-Munți (perioada 1858 - prezent), primii cinci, decedați, având numele scrise pe un perete din turnul bisericii:

- Dumbravă Chirilă (1858 -1867) – dânsul a slujit ca preot și inainte de construirea noului lăcaș de cult, în biserica de lemn;
- Boca Grigore (1868-1915);
- Negruțiu Chirilă (1915-1921);
- Dumbravă Chirilă (1921-1940);
- Socaciu Aurel (1940-1979);
- Șerban Laurențiu (1979-2017);
- Cota Daniel din 2017 și în prezent.

Documentația veche referitoare la funcționarea bisericii din sat, aferentă perioadei 1828-1945, se află în păstrarea Direcției Județene a Arhivelor Statului Mureș (nouă unități arhivistice).

Parohia este comunitatea creştinilor ortodocşi, clerici şi mireni, situată pe un anumit teritoriu şi subordonată centrului eparhial din punct de vedere canonic, juridic, administrativ şi patrimonial, condusă de un preot paroh numit de chiriarhul (arhiepiscopul sau episcopul) eparhiei respective. Preotul paroh, ca delegat al chiriarhului, este păstorul sufletesc al credincioşilor din parohie, iar în activitatea administrativă este conducătorul administrației parohiale şi președinte al Adunării parohiale, al consiliului parohial şi al Comitetului parohial. Adunarea parohială este compusă din credincioşii majori ai parohiei, bărbați şi femei, care mărturisesc prin credință, fapte şi moralitate, apartenența şi ataşamentul față de B.O.R, de instituțiile sale, de învățătura ortodoxă. Consiliul parohial este organismul executiv al Adunării parohiale. Comitetul parohial este organismul bisericesc parohial care funcționează sub conducerea de drept a preotului paroh, membri acestuia, în număr dublu față de cel al Consiliului parohial, fiind aleşi de Adunarea parohială. Fiecare structură din aceasta organigramă bisericească are sarcini precise. (Statutul B.O.R.)

Deosebit de importantă a fost de-a lungul timpului, pentru desfă-şurarea în bune condiții a actului religios, activitatea Consiliilor parohiale (bisericești), ele având ca membri cu vot deliberativ preotul paroh, ca președinte, diaconi (cantori) slujitori activi ai parohiei, curatorii (epitropilor ce administrau averea bisericii) sau a feților, ce asigurau buna desfăşurare a ceremoniior religioase.

Voi aminti, în continuare, persoanele din sat ce au activat ca și cantori, feți sau prim-curatori (“ coratări “ – local), din anii 1950 până în prezent :

- cantori : Dechi Mihăila “ a lui Tănase “, Bota Chirilă (“Țăpi“), Ceacău Chirilă (“Cantorul”), Dima Ion (“ Săcuieșu”).
- feți : Deac Mihăila (“ Ila”), Ciacău Ioan, Branea Emil, Raita Silviu.
- “ prim-coratări “: Frenț Ion, Ilovan Ioan (“a lui Filip “), Pușcaș Teodor (“Cornețu”), Rus Chirilă (“ Ciotu”), Raita Silviu.

În anul 2014 este inaugurată capela mortuară din sat, conform normelor UE, o capelă modernă, cu o arhitectură de excepție. Această construcție a costat 250.000 fiind inaugurată la un an de la începerea lucrărilor. Construcția are 200 mp și cuprinde 2 săli mortuare, un birou parohial, un grup sanitar și o sală pentru desfășurarea slujbei religioase și o magazie.

Personalități marcante ale vieții spirituale a satului de-a lungul timpului, în ”vremuri și vreme” preoții au fost piloni de bază atât în domeniul religios, cât și laic, implicându-se în evenimente istorice atât de zbuciumate din trecut, lucru evidențiat în capitolele anterioare, acestora alăturându-li-se ”fătul”, ”diacul” și consiliile bisericești.

Cu toate vicisitudinile perioadei comuniste privitoare la religie, cum bine știm, biserica revine în matca de începuturi, devenind ortodoxă, preoți cu har și înzestrare divină, precum preotul Socaciu Aurel sau Șerban V. Laurențiu, au păstrat vie în sufletul sătenilor credința străbună, conducându-și turma cu dăruire duhovnicească de excepție. Îmi amintesc și acum cu respect de acești doi preoți care mi-au împodobit spiritual copilăria și tinerețea și care au făcut ca flacăra divinității din fiecare suflet ”rusan” să ardă și să rămână vie, însoțindu-le pașii de la naștere, până la moarte multora dintre ei, cu curățenie părintească și aripă ocrotitoare de la Dumnezeu.

În prezent părintele paroh la Rușii-Munți e preotul Cota Daniel, un teolog de înalt nivel, un caracter puternic și înzestrat cu har duhovnicesc deosebit, un narator extraordinar. Rusenii s-au obișnuit cu preotul lor, îl simt aproape de ei și se mândresc cu aparițiile sale în diverse emisiuni pe teme religioase: 29.04.2016, ”Patimile și Învierea”- D.A. Reghin Tv, 24.02.2017, ”Cuvinte sfinte”- D.A. Reghin Tv, 06.04.2017 ”Plan apropiat”- Tv Târgu Mureș, fiind invitatul prezentatoarei Simina Cota, sau emisiunea ”Cuvinte pentru suflet” de la Ardealul Tv din 19.01.2021. Părintele Daniel Cota s-a născut la 7 ianuarie 1973 în Bistra Mureșului, a absolvit Seminarul Teologic din Cluj Napoca și Facultatea de Teologie din Alba Iulia, având și un masterat în domeniul religios.

Bibliografie:

1) “Credință și cunoaștere în satul tradițional românesc “; prof. univ. dr. Ioan Jude-sociolog ; în “Tradiție, cultură, spiritualitate în Deda și împrejurimi ”, Editura Eurocarpatica, Sfântul Gheorghe, vol. VII, 219 ; pag. 314, 315 ; conspect.

2) „Sfânta Tradiție – între cunoaștere și comportament ritualic „prof. univ. dr. Ioan Jude -sociolog; în lucrarea”Tradiție, cultură, spiritualitate în Deda și împrejurimi”, Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, vol. VIII, pag.208, 209; conspect.
3) ”Anul omagial al satului românesc ”, preot Ionuț Cadar în „Tradiție, cultură, spiritualitate în Deda și împrejurimi” Editura. Eurocarpatica, 2019, vol. VII ; pag.307-312 ; conspect.
4) Site oficial – comuna Rușii-Munți; Culte.

3. Cultura

CĂMINUL CULTURAL-LĂCAȘ DE TRADIȚIE, CULTURĂ, SPIRITUALITATE

Căminul Cultural din localitatea Rușii-Munți a fost ridicat în anul 1952 prin contribuția în muncă a locuitorilor.

În anul 1986, vechea construcție a fost demolată pentru a se construi un nou sediu de cămin cultural, pe locul aceluiași amplasament.

În anul 2002 s-au finalizat lucrările de modernizare, având o sală mare destinată festivităților: spectacole, nuni, botezuri. Sala are 250 de locuri și o scenă încăpătoare, cinci vestiare, instalație de sonorizare modernă. Dotarea căminului cultural cu bucătărie, grupuri sanitare și centrală termică face ca prin aceste utilități să poată fi folosit de întreaga comunitate.

De-a lungul timpului, pe scena căminului cultural au evoluat numeroși artiști îndrăgiți, precum Dumitru Fărcaș, Ioan Bocșa, Nicolae Furdui Iancu, Veta Biriș, Benone Sinulescu, ansambluri artistice profesioniste, în special Ansamblul ”Mureșul” din Târgu Mureș și în permanență în ultimii ani, până la desființarea sa, îndrăgitul Ansamblu Artistic ”Cununița” din Rușii-Munți, care a prezentat în premieră absolută toate cele cinci suite de dansuri populare din repertoriu. [1]

În anul 2013 se înființează în sat Ansamblul Folcloric ”Plaiuri mureșene” prin implicarea de excepție și sub coordonarea coregrafilor Ionela și Silviu Fechete.

Ansamblul are în componența sa 2 grupe: trupa mică în care activează copii cu vârste cuprinse între 5-12 ani și trupa mare cu copii și tineri între 12-18.

De-a lungul timpului ansamblul a participat la mai multe spectacole, festivaluri și concursuri unde a obținut rezultate deosebite. Menționăm aici Locul I la concursul ”Magia simțului” câștigat de trupa mică în toamna

anului 2018. Ansamblul se bucură de susținerea părinților și a autorităților locale. Prestația dansatorilor din cadrul ansamblului ”Plaiuri mureșene” a fost aplaudată la scenă deschisă, la fel și recitalurile susținute de tinerii soliști Sonia Simion, Diana Tise, Maria și Mara Stuparu, Maria Veronica Pop, Bogdan Orban și a invitaților speciali Laura Sand, Roxana Raita, Livia Sorlea și Oana Front într-un spectacol ce a avut loc a doua zi de Crăciun, intitulat ”Asta-i sara de Crăciun!”, prezentat de Delia Feldrihan. Evenimentul a fost organizat de către Primăria și Consiliul Local Rușii-Munți în colaborare cu Asociația Culturală ”Rusana”, evenimentul fiind deschis cu un discurs al primarului comunei, domnul Chiș Bălan Ilie, edil ce se implică trup și suflet în astfel de evenimente, și binecuvântat de părintele Daniel Cota.[2]

Ionela Fechete (fostă Deac), ”rusanca” ce pune suflet și dăruire ca artist și coregraf al ansamblului „ Plaiuri mureșene” întru continuitatea cântecului și dansului popular, s-a născut la Rușii-Munți la 17 aprilie 1993, în Sâmbăta Paștelui din acel an. Primele 8 clase le-a făcut la școala din sat, urmând apoi Colegiul Economic Transilvania din Tg-Mureș. În paralel cu liceul urmează Școala Populară de Arte, Secția Canto Popular, unde o are ca profesoară pe renumita solistă de muzică populară Dorina Oprea, persoană ce a făcut-o să iubească mult cântecul popular și tot de tine de tradițiile locale.

Primele tangențe cu folclorul le-a avut începând cu clasa a II-a, când în cadrul unei serbări școlare a interpretat piesa de muzică populară “Mamă, mamă ce-ai crezut“, piesa originală fiind a renumitei soliste Irina Loghin. A moștenit talentul de la bunicul ei, care era un vestit interpret de doine populare. Primii pași în dansul popular i-a făcut în cadrul ansamblului ”Cununa spicului de grâu“ condus de doamna prof. Crișan Crucița, apoi a intrat în ansamblul “Cununița“ coordonat tot de aceeași doamnă profesor, împreună cu domnii instructori coregrafi Vasile Gabor și Ungur Ioan.

Ionela Fechete acum este componentă a Ansamblului “Mureșul” din Tg-Mureș, ansamblu condus de coregraful Florin Cerghedi și de Ramona Maier.

Cariera sa artistică cuprinde apariții în numeroase spectacole și evenimente culturale, apariții în mass media locală, emisiuni TV, video-clipuri etc.[3]

Revenind în timp trebuie amintit că pe scena Căminului Cultural înainte de 1989 au evoluat trupe de teatru din țară, inclusiv o trupă de actori de la Teatrul Național din București condusă de regretatul Dem Rădulescu, alta de la Teatrul de Revistă cu nimeni alții decât regretata Stela Popescu și Alexandru Arșinel în duet, soliști îndrăgiți de muzică ușoară cum ar fi Cornel Constantiniu, Angela Similea și alții. De asemenea, s-au perindat

trupe de circ, chiar celebrul câine Calu ce a jucat în serialul „Pistruiatul” creație cinematografică realizată în 1973 la modă în acei ani, a fost oaspetele comunei cu o trupă de dresaj, la un spectacol de circ.

Aceste evenimente erau organizate în România de către Consiliul Culturii și Educației Socialiste în perioada 1976-1985 în cadrul Festivalului Național „Cântarea României” și citez din însemnările acelor vremuri: ”festival al educației și culturii socialiste, amplă manifestare educativă, politico-ideologică, cultural artistică, de creație și interpretare menită să îmbogățească și să diversifice viața spirituala a țării, să sporească aportul geniului creator al poporului român la patrimoniul cultural național și universal.

Bineînțeles, că orice manifestare culturală, creație artistică, spectacole folclorice, reprezentații teatrale trebuiau să obțină aprobarea „activiștilor„ responsabili în orice sat, oraș sau întreprindere unde avea loc actul cultural.

Cinematograful a funcționat, de asemenea, în incinta căminului cultural, în anii 70-80 fiind în vogă filmele western sau producțiile românești.

După anii 1982 cenzura a impus, cu predilecție, producții cinematografice românești, filme din alte țări socialiste sau din lumea a treia și puține filme produse în țări capitaliste (de obicei comedii).

Îmi amintesc de primul film vizionat de mine, prin anii 1970, Winnetoo, produs după celebra carte a lui Karl May, film făcut în R.D.G. Era o hărmălaie de nedescris, lumea mânca semințe și arunca cojile pe jos, spre disperarea operatorului ce trebuia să facă a doua zi curățenie. Copiii sub 14 ani aveau acces limitat la anumite producții sau la diferite ore.

Căminul cultural a fost încă de la începuturile sale gazda frumoaselor baluri organizate de către tinerii satului. Prin anii 1978-1980 a început „timpul discotecilor”, subsemnatul împreună cu actualul viceprimar dl. Ceacău Liviu și alți amici, organizând multe asemenea seri dansante în perioada 1978-1985, în timpul vacanțelor școlare, la început în sala mare, apoi în club, anexă la aceasta.

În cămin, încă de la înființare se făceau nunțile acolo, care, așa cum am arătat la un capitol anterior, prin anii 60-70, se întindeau chiar pe durata a trei zile. În incinta Căminului Cultural își mai au sediul Biblioteca Comunală cu un număr important de volume (5620 – fond de carte) și Muzeul Etnografic cu o bogată colecție de exponate vechi, adunate de la locuitorii comunei.

Concursurile cultural-artistice organizate pe plan județean după anii 1950 au dat deseori câștig de cauză artiștilor din Rus. Concurând cu echipe fruntașe, echipe de dansuri populare sau coruri s-au bucurat deseori de aprecierile juriilor obținând premii regulat, amintim aici anul 1952 când satul a participat cu un cor de 100 de persoane la faza finală de la București.

Ansamblul folcloric "Cununa Spicului de Grâu" pe scena căminului cultural (1968)

Serbare școlară la căminul cultural, copii în strai popular – (anii 1970)

Ansamblul “ Cununița “
pe scena căminului cultural (anul 2000)

MUZEUL ETNOGRAFIC

În anul 2004 a fost deschis la noi în comună Muzeul Etnografic, la inițiativa și prin strădania consilierilor locali Crișan Crucița și Ciacău Liviu, îndrumați și ajutați îndeaproape de către doamna muzeograf Angela Rusu din Reghin.

O mare parte din obiectele din muzeu au fost achiziționate prin efortul Primăriei, de la localnici, iar altele, care au fost expuse în vechiul muzeu, ce a funcționat între anii 1970-1980 într-un alt spațiu, au fost recondiționate.

Vechiul muzeu a funcționat în câteva încăperi ale actualei grădinițe, un aport de seamă la înființarea lui, având inimoșii profesori de istorie Ilovan Chirilă și Violeta Burian împreună cu alte cadre didactice din sat.

Muzeul Etnografic este amplasat în incinta Căminului Cultural din Rușii-Munți, pe o suprafață de 100 metri pătrați în două încăperi. În prima sală sunt expuse câteva exemplare de carte veche, unelte folosite la munca câmpului, în agricultură, albinărit, creșterea animalelor, prelucrarea lemnului, a lânii, la prelucrarea laptelui, ciobănit și altele. În a doua sală sunt expuse obiecte care sunt folosite în gospodăria țărănească: mobilier, ștergare, farfurii, vase din lut, icoane, țoale, covoare, lepedeie, război de țesut (stative). De asemenea, sunt expuse costume populare purtate de oamenii locului, este prezentat obiceiul nunții cu alaiul de nuntași, carul de zestre, mirii, nănașii, starostele, stegarul, etc.

De la darea în folosință și până în prezent, muzeul a fost vizitat de un public numeros din țară și din străinătate, din Uniunea Europeana, SUA, Japonia, Israel, care și-au trecut impresiile în ”Cartea de onoare” a Muzeului Etnografic.

SCRIITORI LOCALI

ION DUMBRAVĂ

Ion Dumbravă s-a născut în 1943, la Rușii Munți, județul Mureș.

Este membru al Uniunii Scriitorilor din România (USR), din 1990. Debutează în ”Luceafărul” (1974). A publicat în revistele literare: Luceafărul, Vatra, România literară, Steaua, Ateneu, Convorbiri literare, Familia, Cronica, Poezia, Târnava, Poesis, Timpul și altele.

Premii oferite

Premiul I al Festivalului de poezie de la Sovata, 1980.

Premiul II, Festivalul de poezie ”Lucian Blaga”, Sebeș, 1982.

Marele Premiu al Festivalului de poezie de la Sighetul Marmației, 1983.

Premiul Uniunii Scriitorilor la Concursul de creație de la Slobozia, 1984.

Premiul Editurii Junimea la Concursul de creație, Botoșani, 1984.

Premiul “Carte frumoasă, cinste cui te-a scris””, Salonul de carte românească, Iași, 1993, pentru volumele de poezie ”Pur și simplu”, Iași, 1993, și Poeme din mileniul trecut, Ed. Cronica, Iași, 1993.

Premiul Filialei Mureș a USR pentru volumul de proză scurtă ”Dealurile cu Robinsoni”, Casa de Editură Mureș, 2005.

Premiul special al Filialei Mureș a USR pe anul 2008 pentru volumul de publicistică literară ”Prezentul continuu”, Ed. Romghid, 2007.

Premiul Filialei Mureș a USR pe anul 2010 pentru volumul de poezie ”Departele din aproape”, Editura Romghid, 2009.

Premiul Filialei Mureș a USR pe anul 2015 pentru volumul de poezie „Ceea ce ne rămâne”, Ed. Ardealul, 2015.

Premiul Filialei Mureș a USR pe anul 2016 pentru volumul de versuri ”Călător prin acum”, Ed. Ardealul, 2016.

Nominalizat pentru Premiul Festivalului de Poezie de la Cluj-Napoca, 2018, cu volumul ”Când cel care scrie este cel despre care se scrie”, Ed. Ardealul, 2018 și altele. [5]

MUGUREL PUȘCAȘ

Mugurel Pușcaș s-a născut la data de 23 ianuarie 1964 în satul Rușii-Munți.
Este membru al Liga Scriitorilor Români – Filiala Mureș (membru fondator).
Este membru al Uniunii Scriitorilor de Limbă Română din Republica Moldova.
Debutul publicistic**:** versuri în Revista „Echinox„ , Cluj-Napoca – 1986.
Debutul editorial: volumul „Rug de stele„ , Editura Tipomur, 2001.

Cărți publicate

1) **"Rug de stele"-** Editura Tipomur, 2001- versuri.
2) "**Cabana de foc"-** Editura Tipomur, 2003 – versuri.
3) **"Catarge peste timp"** – Editura Nico, 2016 – versuri.
4) "**Sailing through the gates of time**", volumul anterior tradus în limba engleză, traducere prof. Bândila Rodica Ioana - Editura Nico, 2016 – versuri.
5) **"Călătorul"** - Editura Vatra veche, 2018 – versuri.
6) **"Lutul de aur"** – Editura Scriitorilor, Brăila, 2020 – versuri.

Antologii sau volume colective în care a apărut

1) "Antologie lirică" - Reghin, 1992 (pag. 82-86); "Neprețuitele râuri" - antologie literară reghineană ", (pg.185-208) ; Editura Tipomur, 2002.
2) "Poemele cetății" - antologie reghineană, (pag. 177-188); Editura Vatra veche, 2016.
3) "Simbioze lirice" - antologie de poezie Editura Anamarol, vol.17, (pg.231-247), coordonatori George Roca, Rodica Elena Lupu – USR, 2015.
4) "Profiluri reghinene" , dicționar bibliografic, pag. 257- 259, Tipărit de Printotal Reghin; coordonator Biblioteca Municipală "Petru Maior", Reghin, 2008.
5) "Parfumul clipei – Poezie şi muzică pentru sufletul tău – antologie literară- coordonatori Dan Lucian Corb, Lucreția Bogdan Inţa, Editura Scriitorilor, (pag. 105-110), 2020.
6) Studii monografice publicate: "Elemente geografice ale localității Rușii-Munți" , "Ocupații ale locuitorilor satului Rușii-Munți " (pag. 124-230) în lucrarea "Tradiție, cultură, spiritualitate în Deda și împrejurimi", vol. VII, Editura Eurocarpatica, Sfântu-Gheorghe, 2019.

7) Studii monografice: “Aspecte din evoluția vieții economice de la începuturi până în prezent privitoare la satul Rușii-Munți“ (pag. 33-81), “Rușii-Munți – Aspecte de etnografie și folclor “ (pag. 325-451) în lucrarea “Tradiție, cultură, spiritualitate în Deda și împrejurimi“, vol. VIII, Editura Eurocarpatica, Sfântu-Gheorghe, 2020, coordonator dr. Florin Bengean, director al Bibliotecii Municipale “Petru Maior“, Reghin.

Reviste cu care a colaborat

În perioada 2002-2010 a condus ziarul tineretului reghinean "Noi, nebănuite trepte", ziar felicitat de către Academia Română pentru originalitate și conținut publicistic.

A mai colaborat cu poezie, rebus, proză, articole la diferite ziare sau reviste: "Gazeta Reghinului", ”Opinia reghineană", "Punctul", "Cuvântul Liber", “Astra reghineană“, “Noi, nebănuite trepte“ revista “Melidonium“ (Roman) , “Luceafărul din vale“ (Petroșani), din redacțiile ultimelor două reviste făcând parte , “Vatra veche“, diferite publicații online, “Confluențe literare“, “Logos și agape“, “Observatorul din Toronto“, “ Poezii pentru sufletul meu“ – Montreal, Canada – pagină de autor.

Premii la concursuri locale, naționale sau internaționale de poezie

1) Premiul I (premiul D.J.C.C. Mureș), Festivalul național de poezie religioasă “Credo“ ediția a II-a, 2002.

2) Premiul II pentru volumul " Cabana de foc " şi premiul cotidianului "Cuvântul liber" ; “Credo “, ediția a V-a, 2003.

3) Premiul cotidianului “Cuvântul liber“, “Credo“, ediția XVII-a, 2016.

4) Premiul II la Concursul județean de poezie "Romulus Guga", Târgu-Mureș, 2003.

5) Premiul festivalului de poezie “ Romulus Guga “ pentru vol. “ Catarge peste timp “ , 2017.

6) Premiul II la Concursul județean de poezie " Elena din Ardeal ", Târnăveni , 2002.

7) Premiul III la Festivalul Internațional “Mihai Eminescu“, Editura a VIII-a, Sociaţiunea Transilvania, Sângeorgiu de Pădure, 2009.

8) Premiul I – Diploma și Cuvântul – poezie – premiul internațional acordat de Asociația Culturală “Casa Rumena“, Catalunya, Spania; 2016.

Concursuri și festivaluri la care a participat:

1) Festivalul național de poezie religioasă „Credo„ (2002; 2003; 2016), Tg-Mureș.
2) Festivalul – concurs județean de poezie „Romulus Guga„ (2003; 2017), Tg-Mureș.
3) Concursul județean de poezie „Elena din Ardeal„ (2002), Târnăveni.
4) Festivalul–concurs internațional de poezie „Mihai Eminescu„ (2009), Sângeorgiu de Pădure.
5) Concurs internațional de poezie; Asociația Culturala „Casa Rumena„ ,Catalunya, Spania (2016).

Referințe critice:

1."Cabana de foc a dorului din munții inimilor" (Frandeș Ilie - "Gazeta Reghinului", martie 2003) " La mulți ani, tinerețe reghineană " (Mariana Cristescu- " Cuvântul Liber" nr. 241/2007), Mariana Gurza – blog: "Când timpul își prinde în brațe rădăcinile", publicat în formă scrisă în revista Melidonium nr.6-2015.

2) Prefețe cărți, referințe, aprecieri, impresii "Anotimpuri de sticlă" (Anca Marinela Chisăr), Editura Dandes Press, Drobeta Turnu Severin, 2015; antologia "Vise târzii" , vol. 2, Editura Dandes Press, Drobeta Turnu Severin, 2015 (Elena Buldum); "Poemele înserării" (Costache Năstase), Editura Dandes Press, Drobeta Turnu Severin, 2015; "Dincolo de fereastră" (Oana Frențescu), Editura PIM, Iași, 2017; "Binecuvântare și chin" (Mihaela CD), Editura Celestium, Oradea, 2019.

3) Filme de televiziune (colaborare cu TL-Reghin): "Balada rugului de poezie" - 2001 "Primăvară, iubire, Dumnezeu" - 2002.

4) Diverse videoclipuri pe youtube 2015-2020 realizate în colaborare cu : Adrian Moldovan – recitare; scriitorul Lucian Dumbravă – recitare (57 clipuri); cantautorul Florin Trofin – muzică folk de excepție ("Mă-ntreb", "Cheia" , "Frumoasa sihastră", "Cină la castel", "Surâsul tău"; artistul, muzicianul, poetul Dan Lucian Corb – recitări și piese muzicale cuprinse în diverse proiecte literare de înaltă ținută artistică; Ghiuri Mezabrovschi – piese muzicale; Rudy Lobel – piese muzicale.

5) Membru al cenaclului cultural-artistic din facultate în perioada studenției clujene (1982-1986). Din 1991 membru al cenaclului "Lucian Blaga" al Bibliotecii Municipale "Petru Maior" din Reghin ;

6) În anii 2002 si 2004, Primăria Municipiului Reghin i-a acordat "Diploma de Onoare" pentru contribuția adusă dezvoltării culturii reghinene.

7) Alte distincții acordate pentru activitate culturală: diplome acordate de către LSR filiala Mureș (2015, 2016, 2017, 2018), diploma aniversară 10 – "Punți de lumină", Tg-Mureș, 2015, Diplomă de excelență pentru consecvență și creativitate în exprimarea artei cuvântului – Proiect "Parfumul clipei" – Editura Scriitorilor (2020).

Poetul Mugurel Pușcaș a dedicat, în volumele sale, mai multe poeme satului natal.

Două dintre acestea, extrem de sugestive, cu o încărcătură sufletească vibrantă, puternică sunt prezentate mai jos:

La Ruşii-Munţi

La Rușii-Munți se toarce veșnicia,
Stă "Bursucău"-n mâini cu-n fus de timp,
Dumnezeiescul "Scaun" stă de veghe
La firul vieții-n fiece anotimp.

La Rușii-Munți e mai albastru cerul,
Strălucitoare stele-n nopți de jar
Par licurici împrăștiind lumină,
Clipe de vară-n vremuri de cleștar.

Pe drum de care mai aproape-i visul...
Când ostenit se-ntoarce de la câmp,
Țăranul adormit cu biciu-n mână,
Împărățește blând al său pământ.

Curgând încet, purificând prin apă,
Dinspre-nceput spre mâine, vii și morți,
E Mureşul, eternă acoladă!
"Ruseni" au fost, vor fi, suntem noi toți.

În primăveri sau toamne planetare,
Sub aspre ierni sau timp neroditor,
Vom dăinui ca neam, de-i ger, de-i soare,
La Rușii-Munți... transcendental decor!

(Vol. "Catarge peste timp", Editura Nico, 2016)

Vatra părintească

Mă-ntorc la vatra părintească,
Nu mă aşteaptă "nime" - n prag,
Cei dragi sunt "detaşaţi" departe
La Dumnezeu, pe alt meleag.

Păşesc pe vechea ulicioară
Înconjurat de umbre vechi,
Se plimbă Cel de Sus prin mine,
Împărăţind stele-perechi.

Turla bisericii-n depărtare,
Presară-n cuget har ceresc,
Dascălii mei din vechea scoală
Cu paşii de slove mă-nsoţesc.

Chiot de fete, jos în luncă,
Sub " Bursucău " , pe "Hora"-n vii,
Maci roşii-mi sângerează-n tâmple,
Săruturi dragi de păpădii.

Mă cheamă Mureşul, prealinul,
Curgând alene, drag şi sfânt,
Să-mi îmbăiez copilăria,
Cărări de soare, brazi, pământ.

Bunii mei dragi m-aşteaptă-n poartă,
Cu iz de basm şi busuioc,
Au viscol şi nepoţi în plete,
Aşteaptă veşnici alt soroc.

Îl văd pe tata prin grădină
Împovărat de griji şi rând,
Pe mama străjuind lumină,
Culcându-se cu mine-n gând.

Ciotârna casei e căzută
Iar locu-mi pare-aşa pustiu,
Mă-ntorc să reclădesc trecutul
Acum, cât nu e prea târziu.

Adie iz din alte vremuri,
De mere dulci şi nepătruns,

Stau lucruri bătrâneşti în casă,
Aşteaptă blânde un răspuns.

Fără odihnă sau zăbavă
Voi reclădi pridvorul vechi,
Meticulos, fără de grabă,
Învăţ de meşteşug străvechi.

M-aşteaptă coasa roasă-n şură,
Iarba-n ogradă-i până-n brâu,
Lipsit de griji şi cu măsură,
Voi umple corliţa cu grâu.

La ceas de taină după muncă,
Ca bunii mei voi hodini,
Un cor melodios de greieri
M-a încânta spre zori de zi.

Cândva, pleca-voi mai departe,
La rându-mi "detaşat" şi eu,
Mă-ntorc la vatra părintească
Păşind sfios... Cu Dumnezeu.

(vol. “Călătorul“, Editura Vatra veche, 2018)

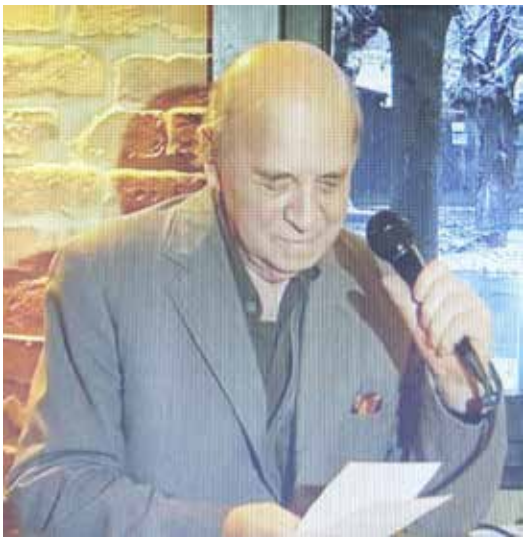

Scriitorul Ion Dumbravă (lansare vol. "Vineriene poemul care și-a pierdut titlul alte poeme", editura Ardealul, 2021)

Scriitorul Mugurel Pușcaș (lansare vol." Rug de stele ", editura Tipomur, 2001)

Alt scriitor ce are rădăcini în satul Rusii-Munți (născut la Tîrgu Mureș) este dl. Lucian Dumbravă, membru al Ligii Scriitorilor Români – filiala Mureș (fiul lui Dănila și Iuliana Dumbravă și nepot al autorului Ion Dumbravă), stabilit in localitatea Niculițel, jud.Constanța, autor a numeroase volume de poezie, romane sau proză scrisă.

Bibliografie

1) site oficial – Comuna Rușii-Munți.
2) “Nașterea Domnului, cinstită prin cânt și joc la Rușii-Munți“, articol Alin Zaharia, ziarul “Zi de zi“, 30.12.2019;
3) site oficial comuna Rușii-Munți.
4) site oficial comuna Rușii-Munți; articol Ceacău Liviu.
5)“Poetul are mereu ceva de spus“, articol Ileana Sandu; cotidianul “Cuvântul liber“, nr.71 (7532), 13.04.2019.

POSTFAȚĂ
CUVÂNT DE AUTOR

"Păşesc prin timp, păşind prin mine timpul…"
"Păşesc prin timp, păşind prin mine însumi… "

Cu ajutorul bunului Dumnezeu şi a semenilor mei, "ruseni" sau a colaboratorilor externi, volumul "Rușii-Munți – File de monografie" a fost dus la bun sfârșit în vara anului de grație 2021, după patru ani de muncă asiduuă.

Cartea este dedicată satului natal, de ieri, de azi sau de mâine, vatră de spiritualitate românească, părticică mirifică de plai transilvan, locuitorilor acestuia, ce prin hărnicie, perseverență, eroism și continuitate i-au sfințit locurile din cele mai vechi timpuri și fac acest lucru în continuare.

"Un popor care nu-și cunoaște istoria e ca un copil care nu-și cunoaște părinții".

Plecând de la cuvintele marelui erudit Nicolae Iorga consider că este bine și important ca orice localnic, frate în contemporaneitate cu autorul, copii, tineri, adulți, vârstnici sau cei care ne vor urma, să citească, să aprofundeze, și de ce nu, pe viitor să completeze această lucrare ce se vrea o "mică istorie" a sfintelor locuri natale.

Am încercat cu acribie ca în această carte să cuprind toate aspectele ce definesc un studiu cu caracter monografic, pentru o radiografie cât mai amplă, pe toate palierele spațio-temporale și spirituale ale satului natal Rușii-Munți și cred că în cea mai mare parte, acest lucru s-a reușit. Timpurile ce vin pot aduce date și informații noi din arhive la care nu avem încă acces (arhive străine) decât parțial sau din alte surse interne și de ce nu, poate eu sau pe viitor alt "rusan" va completa, la o noua ediție lucrarea sau va scoate o altă carte.

O monografie pe cât e de greu de scris, pe atât e de greu de lecturat.

Sunt convins, însă, că așa cum eu am fost cuprins de dorința de a-mi cunoaște și înțelege mai bine rădăcinile, păşind prin vremi demult apuse pentru a reveni în timpurile noastre, întru continuitate spre viitor, tot așa cititorul "rusan" va fi însetat să își cunoască mai bine tărâmul natal, altfel de cum l-a învățat ori îl știe, pentru o

revelație plăcută și utilă, să drumețească prin vremi și vremuri cu smerenie și închinare la strămoși, simțind cum îi curge prin vene sângele celor ce au arat ogoarele satului, au pășunat turmele, au trudit pentru traiul zilnic, au creat lucruri frumoase sau și-au dat viața pe câmpurile de luptă pentru ca el, cel de azi, să ducă mai departe povestea locurilor, spre veșnicie.

Mă bucură faptul că în demersul meu nu am fost singur, oameni inimoși dându-și aportul ca această carte să fie dusă la bun sfârșit, să cunoască lumina tiparului.

Adresez pe această cale mulțumiri domnului primar Chiș Bălan Ilie, domnului profesor pensionar Pișt ănilă Emil, fost consilier local, domnului viceprimar Ciacău Liviu, fiindcă au fost extrem de receptivi propunerii mele de a realiza această monografie, conștientizând importanța și necesitatea ca o localitate mândră ca "Rusul "să fie cuprinsă între pagini de carte.

Mulțumesc "rusenilor" mei, nu puțini, ce mi-au furnizat informații sau date, răspunzând cu drag solicitărilor mele: funcționari de la primărie, foști dascăli, familie, alți localnici. Lista acestora fiind extrem de lungă nu îi voi aminti nominal, ci doar spun că mă înclin cu gratitudine și respect.

De asemenea, mulțumiri domnului avocat Leon Ilovan, colaborator, fiu al satului, ce într-un limbaj frumos, pitoresc, original și local a descris anumite datini și obiceiuri de la noi menționate la capitolul "Aspecte de etnografie și folclor" iar post-mortem profesorului Chirilă Ilovan care, la același capitol, a îmbogățit mult lucrarea prin originalitatea descrierilor și prin conținutul textelor poeziilor populare culese de la săteni.

Un ajutor extrem de consistent am primit din partea unor colaboratori externi, amintesc aici pe: dl. Adrian Onofreiu – cercetător științific, dl. Dan Lucian Vaida, directorul Muzeului Grăniceresc Năsăudean, Raluca Chițimia de la Biblioteca Județeană Mureș, dr. Florin Bengean, director al Bibliotecii "Petru Maior", Reghin, scriitoarea Mihaela Gudană, Arhivele Naționale Mureș, Arhivelor Naționala Bistrița Năsăud și alții.

Mulțumesc Primăriei comunei Rușii-Munți, Consiliului Local precedent și actual, pentru implicare și sprijin!

Lectură plăcută!

RUȘII - MUNȚI
ÎN CONTEMPORANEITATE

Primăria comunei Ruşii-Munţi la ceas anivesar, ,,Centenarul Unirii”
(1 decembrie, 2018)

Biserica ortodoxă, hramul ..Buna Vestire”

Gimnaziul “ Dănilă Stupar “

Monumentul Eroilor căzuți în cele două Războaie Mondiale

Monumentul Eroilor grăniceri căzuți pe câmpurile de luptă

Ansamblul “Plaiuri mureșene“

Ansamblul “Plaiuri mureşene“ (adulți, copii)

Coordonatoarea ansamblului
„Plaiuri mureșene”
doamna Fechete Ionela-Maria

Avocat Leon Ilovan,
colaborator subcapitol
Tradiții, obiceiuri și datini locale în clepsidra timpului

Obiecte etnografice din vechile gospodării țărănești expuse
la Muzeul Satului

Exemplar de fluture ” Coada rândunicii ”
colonia de pe dealul ” Bursucău ” – foto Ionel Ilovan

Vedere de ansamblu a zonei centrale – foto dronă

Sigla Asociației Club Sportiv ” Mureșul Rușii-Munți ”

Echipa de fotbal - conducerea clubului (2017)

Tribuna stadionului din Rușii-Munți

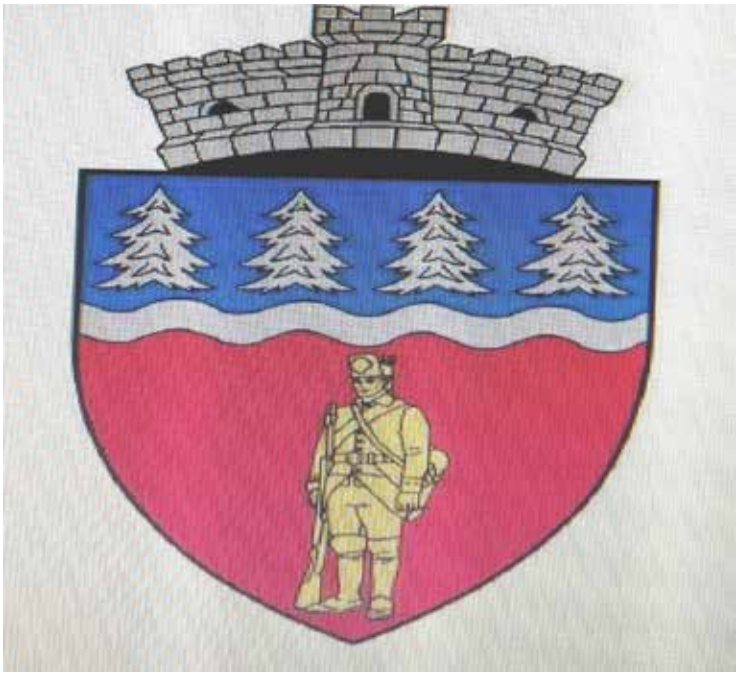

Stema comunei Rușii-Munți

Membri Consiliului Local al comunei Rușii-Munți,
prezenți la sedința de investitură din data de 19.10.2020 :
Șerban Vasile Iulian, Ciacău Liviu - *viceprimar,*
Bumb Nicu Aurel, Rus Valentin (rândul de sus);
Bălan Adelina, Stupar Felicia,
Chiș Bălan Ilie – *primar,* **Panga Ana, Bănulici Simona,**
Pușcaș Rodica (rândul de jos)